

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

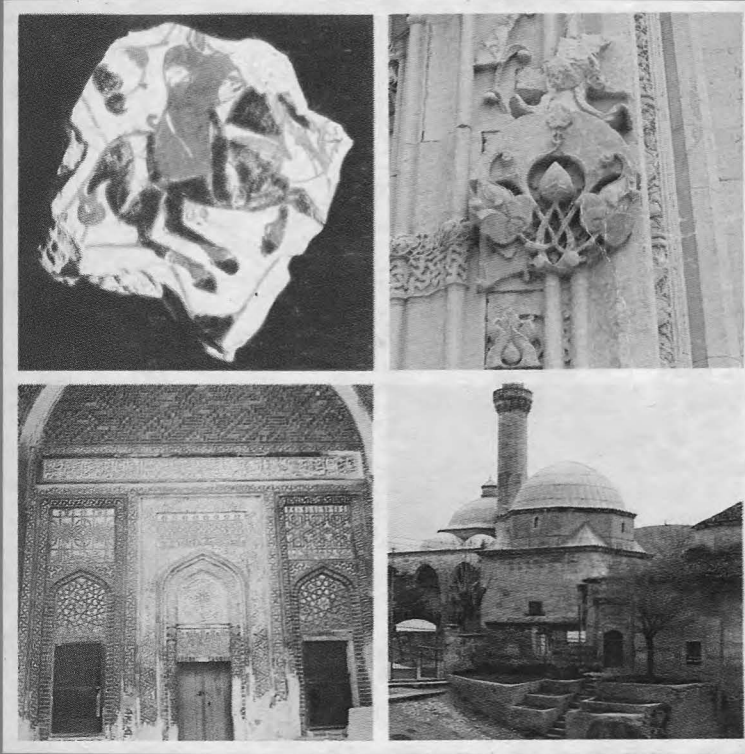
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XXIV. Dizi — Sa. 12

TÜRKİYE TARİHİ

FETİH, SELÇUKLU VE BEYLİKLER DÖNEMİ

Prof. Dr. ALİ SEVİM Prof. Dr. YAŞAR YÜCEL

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U Y A Y I N L A R I
XXIV. Dizi — Sa. 12

TÜRKİYE TARİHİ

FETİH, SELÇUKLU VE BEYLİKLER DÖNEMİ

Prof. Dr. ALİ SEVİM

Prof. Dr. YAŞAR YÜCEL

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 8 9

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1

GİRİŞ

XI. Yüzyılda Orta-Doğu'nun Siyasî Görünümü	3

FETİH DÖNEMİ

I - Anadolu'ya Gelen İlk Türkler	27
II - Çağrı Bey'in Anadolu Seferi	31
III - İlk Türkmen (Oğuz) Akınları	35
IV - Sultan Tuğrul Devrinde Yapılan Fetihler	37
V - Sultan Alp Arslan Devrinde Yapılan Akınlar ve Fetihler ..	49
VI - Sultan Melikşah Devrinde Yapılan Fetihler	82
Diyarbakır ve Çevresinin Selçuklu Yönetimine Alınması .	87

SELÇUKLU DÖNEMİ

I - Süleymanşah Devri (1075-1086)	97
II - I. Kılıç Arslan Devri (1092-1107)	109
III - Sultan Şahinşah Devri (1110-1116)	119
IV - I. İzzeddin Mesut Devri (1116-1155)	122
V - II. Kılıç Arslan Devri (1155-1192)	130
VI - I. Gıyaseddin Keyhusrev'in İlk Saltanatı (1192-1196)	138
VII - II. Rükneddin Süleymanşah Devri (1196-1204)	140
VIII - I. Gıyaseddin Keyhusrev'in İkinci Saltanatı (1205-1211) .	144
IX - I. İzzeddin Keykâvus Devri (1211-1220)	148

X - I. Alâeddin Keykubad Devri (1220-1237)	154
XI - II. Gıyaseddin Keyhusrev Devri (1237-1246)	166
XII - II. İzzedin Keykâvus'un İlk Saltanatı ve Sonraki Olaylar .	175
Üç Kardeş Saltanatı (1249-1254)	177
XIII - IV. Rükneddin Kılıç Arslan Devri	182
XIV - III. Gıyaseddin Keyhusrev Devri (1264-1283)	184
XV - II. Gıyaseddin Mesut Devri (İlk Saltanatı) (1284-1297) ..	192
XVI - III. Alâeddin Keykubad Devri (1298-1301/2)	197
XVII - II. Mesut'un İkinci Saltanatı (1302-1318) Türkiye Selçuklu Devletinin Yıkılışı	199

İLK BEYLİKLER DÖNEMİ (GENEL ÇİZGİLERİYLE)

Demleçoğulları	203
İnal (Yinal) Oğulları	205
Saltuklular	206
Danışmendliler	208
Mengüçüklüler	211
Artuklular	213
Sökmenliler (Ahlatşahlar)	215
Çaka ve Tanrıbermiş Beylikleri	217

BEYLİKLER DÖNEMİ

I - Çobanoğulları	223
II - Osmanoğulları	236
III - Candaroğulları	252
IV - Karesioğulları	262
V - Aydınoğulları	267
VI - Menteşeoğulları	279

VII - Germiyanogulları	286
VIII - Hamitogulları	294
Hamitogullarının Antalya Kolu	297
IX - Sâhibataogulları	299
X - Saruhanogulları	301
XI - Lâdik (Denizli) Beyliği	306
XII - Eşrefogulları	308
XIII - Karamanogulları	310
XIV - Eretna Beyliği	339
XV - Pervâneogulları	360
XVI - Tacettinoğulları	362
XVII - Erzincan Beyliği	364
XVIII - Ramazanoğulları	412
XIX - Dulkadiroğulları	415
XX - Alâiye Beyleri	420
XXI - Kadı Burhaneddin Ahmed Beyliği	422
BİBLİYOGRAFYA	467
GENEL DİZİN	505
RESİMLER	

ÖNSÖZ

Millî tarihimizin en önemli olaylarından birisi de bugün üzerinde yaşamakta olduğumuz *Anadolu*'nun *Türkiye* haline getirilmesi ve bu ülkede, dünya tarihinde çok önemli ve etken roller oynayan bağımsız bir *Türk Devleti*'nin kurulmuş olmasıdır.

Selçuklular, *Anadolu*'yu istilâ ve fetih hareketlerinin başlangıcından (1015) fetihlerin büyük ölçüde tamamlanmasına (1086) değin geçen aşağı yukarı yarım yüzyıla yakın bir dönemde, bu ülkeyi ellerinde bulunduran *Bizanslılarla* büyük bir azim ve kararlılıkla sürekli mücadelelerde bulunmuşlardır. Bu mücadele, genellikle iki taraf ordularının çarpışması biçiminde cereyan etmiş olmakla birlikte, kendilerine yeni bir yurt, yeni bir vatan bulma amacıyla, *Anadolu*'ya âdeta coşkun bir sel gibi akan *Türk milletinin* mücadelesi olmuştur. Esasen *Türkistan* ve *Horasan*'dan, sahip oldukları bütün kültür ve medeniyet unsurlarıyla, batıya göç eden kalabalık *Türkmen* (*Oğuz*) kitlelerinin iskân edilmesi, *Selçuklu* sultanlarının çok önemli tarihî bir sorunu olmuştur. Bu husus dikkate alınacak olursa bir millet halinde batıya göçeden bu büyük Türk kitlelerine, üzerinde yaşayacakları bir yurt, bir vatan bulmak gerekiyordu, hattâ zorunlu idi. Bu bakımdan *Anadolu*'nun Türkler tarafından fethedilmesinin asıl sebebi daha iyi anlaşılmış olacaktır. İşte *bu millî ve tarihî amaç*'ın gerçekleştirilmesi uğruna yapılmış olan *Türk-Bizans* mücadelesi, *Anadolu*'nun bir *Türk yurdu* ve *Türkiye* haline getirilmesine dek hiç durmaksızın başarıyla sürdürülmüştür. Bu fetih mücadeleleri, özellikle *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin kurulmasından (1075) başlayarak daha düzenli bir biçimde yoğunlaştırıldı ve yaygınlaştırıldı. *Anadolu*'da *Türk* birliğinin sağlandığı bu dönemde, *Suğdak*, *Samsun*, *Sinop*, *Antalya*, *Alanya*, *İskenderun* ve *Samandağı* gibi kıyı şehirlerinin fethedilmesinden sonra, *Türkler* deniz yoluyla da *Avrupa* devletleriyle çeşitli siyasi, ekonomik ve kültür ilişkilerinde bulunma imkânları elde etmişlerdir. Bunun sonucunda *Türk* halkı, zengin ve mutlu bir yaşama kavuştu. *Bizans*'la uzun süren mücadeleler sırasında harap olan *Anadolu*, *Selçuklular* döneminde yeniden imar edildiği gibi, yeni yerleşim merkezleri de kuruldu. *Asya-Avrupa* ve *Afrika* ticaret yolu üze-

rinde önemli bir konumda bulunan Türkiye, o devir dünya ticaret ve dolayısıyla siyasetinde etken bir rol oynadı. Bu tarihî roller, *Türk* kültür ve uygarlığının ileri bir düzeye eriştiği ve dolayısıyla *Türkleşmenin* tam anlamıyla gerçekleştirildiği *Anadolu Beylikleri* döneminde belirgin bir yoğunluk kazanmıştır. *Türkiye Selçukluları* zamanında resmî dilin *Farsça* olması yanında, beylikler döneminde *Türkçe* bütün ülkede resmî ve edebî bir dil haline gelmiş, etnik durumda ise *Türk* nüfusunun tam bir hâkimiyet ve üstünlüğü gerçekleştirilmiştir. Yine *Selçuklular* zamanında *Haçlı* ve *Moğol* istilâ ve tahribatı sebebiyle kültür ve ekonomik etkinlikleri kaybolan *Konya*, *Kayseri*, *Kastamonu*, *Sivas*, *Erzurum* vs. gibi belli başlı merkezler, beylikler döneminde yine eski etkinlik ve canlılığına kavuşmuş, dolayısıyla *Türk* kültür, medeniyet ve ticaretinin en yüksek düzeye ulaştığı konumlara gelmişlerdir. Bu dönemde, *Türkiye*'nin her köşesinde inşa edilen maddi kültür eserleri (cami, medrese, han, hamam, hastahane vs. gibi) çeşitli doğa olayları ve istilaların tahribatına rağmen bugün hâlâ o eski ihtişamlarıyla ayakta durmaktadır.

Türkiye tarihinin *Fetih*, *Selçuklular* ve *Beylikler Dönemlerini* kapsayan bu eser, ağır bilimsel ifadelerden uzak, halkımızın hemen her kültür düzeyindeki bireylerinin kolayca okuyup anlayabileceği bir şekilde hazırlanmaya çalışılmıştır. Eserin hazırlanması sırasında, konuyla ilgili belli başlı yerli ve yabancı araştırmalardan faydalandığı gibi, eksik, karanlık ve kronolojik boşlukların tamamlanıp açıklık kazanması için de ilgili kaynaklara başvurulmuştur.

Üzerinde bağımsız olarak yaşadığımız yurdumuzun tarihini yurttaşlarımızın kolaylıkla okuyup anlayacaklarını, dolayısıyla millî birlik ve beraberliğimizin pekiştirilmesine katkılarda bulunacağını ümit ettiğimiz bu eseri, geçmişine sıkı sıkıya bağlı olan *Yüce Milletimizin* istifadesine sunmakla kendimizi son derecede mutlu hissettiğimizi içtenlikle ifade etmeliyiz.

Ankara 1989

Prof. Dr. Ali SEVİM Prof. Dr. Yaşar YÜCEL

GİRİŞ

XI. YÜZYILDA ORTA-DOĞU'NUN SİYASÎ GÖRÜNÜMÜ

XI. yüzyılda *Orta Doğu*'da *Büyük Selçuklu* ve *Bizans İmparatorlukları* ile *Bağdad Abbasî* ve *Mısır-Fatımî Halifelikleri* ve *Büveyhoğulları Devleti* bulunmakta idi. Bu büyük devletlerden başka *İran*, *Kuzey-Irak*, *Doğu* ve *Güney Doğu Anadolu* ve *Kuzey-Suriye*'de irili ufaklı *Müslüman* ve *Müslüman* olmayan birçok küçük emîrlıklar de vardı. Bu emîrlıklar, yukarıda adları geçen büyük devletlerin vasalı durumunda bulunuyorlardı. Fakat *Selçukluların Orta-Doğu* ülkelerine hâkim olmalarından sonra bu siyasî kuruluşlar, onların yüksek hâkimiyetlerini tanıdılar.

Selçuklular, 23 Mayıs 1040'da, *Gaznelilere* karşı kazandıkları *Dandanakan Meydan Savaşı*'ndan sonra *Horasan*'da bağımsız bir devlet kurdular. *Türk* ve dünya tarihi bakımından çok büyük ve önemli sonuçlar doğuran bu zaferden sonra *Selçuklular*, *Merv* kentinde topladıkları *Büyük Kurultay*'da, *Türklerin* islâmiyetten önceki devirlerdenberi sahip oldukları *dünya hâkimiyeti ülküsü* uyarınca, gerek doğuda, gerekse batıda fetihlere girişmeyi kararlaştırdılar. İlk *Selçuklu* sultanı *Tuğrul Bey*'in önderliğinde, batı yönünde yapılan fetihler, dünya ve özellikle *Orta-Doğu* tarihi bakımından büyük bir değer kazanmıştır.

Selçuklu
İmparator-
luğu

Gazneli sultan *Mesud*'un tahta geçmesinde büyük rol oynayan ve kaynaklarda *Balhan*, *Irak* ve *Nâvekiyye (Yabgu-lu)* adlarıyla anılan *Türkmenlerin*, onun ihanetine uğramaları sebebiyle, *Boğaz*, *Göktaş*, *Dana*, *Oğuzoğlu Mansur*, *Anasıoğlu v.s.* beylerin yönetimleri altında *Horasan*'dan batıya hareket ettiler. Bunlardan bir bölüğü *Acem Irakı (Zagros dağlarının doğusu)*'na, başka bir bölüğü de *Azer-*

baycan'a gelerek bura hâkimi *Ve h s u d a n* 'ın hizmetine girdiler. Bununla birlikte *Ve h s u d a n* 'ın onlardan kuşkulandırılması dolayısıyla bazı beylerini öldürtmesi sonucunda, bunlardan bir kitle, *Urmiye Gölü* taraflarına gelerek buradaki soydaşlarına katıldılar. Böylece sayıları daha da artan bu *Türkmenler*, *Azerbaycan*'daki diğer *Türkmenler*le birlikte *Anadolu* sınırlarını aşp *Hakkâri* yörelerine geldiler; çok geçmeden *Batman*, *Garzan*, *Zap* ve *Bolan* sularının kaynaklarındaki engebeli araziye istilâ ettiler. Daha sonra onlar, *Müslüman Mervanoğulları* beyliğinin yönetimindeki *Diyarbakır*, *Silvan*, *Mardin*, *Cizre* ve yörelerine akınlar yaptılar. Fakat *Cizre Mervanlı* emîri *S ü l e y m a n* 'ın ihanetine uğramaları sebebiyle, buradan ayrılıp *Musul*'a yöneldiler; kendilerine karşı harekete geçen bura emîri *K a r v a ş* 'ı yenilgiye uğrattılar (1042). Bir yıl sonra, yani 1043 yılında, *K a r v a ş* 'ı ikinci kez yenilgiye uğrattıp *Musul*'u ele geçirdiler ve yörelerine akınlar yaptılar. *Türkmen* beyleri ele geçirdikleri il ve ilçe camilerinde, kendisine tâbi olduklarını göstermek ve dolayısıyla, bu istilâ hareketlerine meşruluk vermek amacıyla, *Selçuklu* sultanı *T u ğ r u l* adına hutbe okutmuşlardır. Bununla birlikte memleketleri istilâyâ uğrayan emîrler, Sultan'a başvurarak "*Türkmen* istilâsını durdurtmasını" dilediler; o da onların "Bu isteklerini yerine getireceğini" bildirdi. Fakat bu sıralarda *Musul* emîri *K a r v a ş* , komşu emîrlerden de yardım alarak *Musul* ve yörelerindeki *Türkmenleri* Nisan 1044'de bozguna uğrattı. Bunun üzerine bu *Türkmenler*, kuzeye *Diyarbakır* yörelerine çekildiler. Sultan *T u ğ r u l* , onlara bir ulak göndererek "*İslâm* memleketlerine akınlar yapmamalarını, *Azerbaycan*'a giderek *Bizans*'a akınlar yapacak olan *Selçuklu* komutanlarına katılmalarını" bildirdi. Sultanın buyruğu üzerine bu *Türkmenler*, *M a n s u r* , *G ö k t a ş* ve *A n a s ı o ğ l u* Beylerin yönetimleri altında, kendilerine engel olan *Van Gölü Bizans* valisi *S t e f a n o s* 'u yenilgiye uğrattıktan (1045) sonra *Azerbaycan*'a geldiler. Daha sonraki yıllarda bu *Türkmenler*, sultan *T u ğ r u l* 'un buyruğu gereğince, *Bizans*'a (*Anadolu*) karşı düzenlenen bütün askerî hareketlere katıldılar.

Sultan *T u ğ r u l* , devletin başkentini *Nişabur*'dan *Rey* (*Tahran* yakınlarında) kentine naklettikten sonra, beraberinde

bulunan *Selçuklu* prensleri *Kutalmış*, *Resultekin*, *İbrahim Yinal*, *Hasan* ve *Yakutî*'yi özellikle batı yönündeki ülkelerin fethiyle görevlendirdi. Bu *Selçuklu* prensleri, birkaç yılı içinde, *Hemedan*, *İsfahan*, *Haraz Denizi* bölgesi, *Azerbaycan* ve *Doğu-Anadolu* bölgesinden *Güney-Kafkaslara* kadar olan yerleri istilâ ettiler. Bu yeni *Selçuklu* harekâtı üzerine *Bizans imparatoru IX. Konstantin Monomak*'ın *Liparit* komutasında sevkettiği kuvvetler, *Müslüman Şeddadoğulları* beyliğinin başkenti *Dovin*'e kadar olan yerleri istilâ etti (1045). Bunun üzerine sultan *Tuğrul*'un emriyle harekete geçen *Kutalmış*, *Gence* önlerinde *Liparit*'i ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu zafer, *Bizans*'a karşı kazanılan ilk *Selçuklu* başarısı idi. Öte yandan prens *Hasan*, *Van Gölü* bölgesine akınlar yapmakta iken *Katakalon* ve *Aaron* kumandasındaki *Bizans* ordusu ile *Büyük Zap Suyu* yörelerinde, 1047/48 yılında, giriştiği savaşta, yenilgiye uğradı ve şehit oldu. Bu yenilgi üzerine sultan *Tuğrul*, *İbrahim Yinal*'ı, *Azerbaycan* Valiliğine atayarak ona “*Kutalmış*’la birlikte *Anadolu* fetihlerine devam etmesini” bildirdi. Derhal harekete geçen *Selçuklu* ordusu, *Erzurum*’u fethettikten sonra *Liparit*, *Katakalon* ve *Aaron* komutasındaki *Bizans* ordusunu *Hasankale (Kapetru Kalesi)* önlerinde ağır bir yenilgiye uğrattı (Eylül 1048), başkomutan *Liparit* de tutsak alındı. Böylece prens *Hasan*’ın intikamı alındığı gibi, çok sayıda tutsak ve ganimet de ele geçirildi. *İbrahim Yinal*, tutsak *Liparit* ve değerli ganimetleri başkent *Rey*’de bulunan sultan *Tuğrul*’a bizzat gidip takdim etti.

Peçenek Türklerinin batı yönünden *Bizans*’ı ciddi şekilde tehdit etmeleri sebebiyle ve özellikle *Pasin* yenilgisinden sonra imparator *Monomak*, *Anadolu*’da *Selçuklularla* yeni bir mücadeleye girişmeyi göze alamadı. Bu sebeple eski vasa-
lı *Mervanlı* emîri *Nasruddevle Ahmet* aracılığıyla sultan *Tuğrul*’la barış önerisinde bulundu. Sultan, tutsak *Liparit*’in salıverilmesi için kurtuluş akçası ve değerli armağanlarla gelen *Bizans* elçi heyetini huzuruna kabul ile, kurtuluş akçasını almaksızın *Liparit*’i serbest bıraktı. Daha

akınları önlemek amacıyla imparator D u k a s , general M e r - v e ve *Urfa* valisi T a v d a n o s 'u görevlendirdi; fakat *Selçuklu* akıncılarının *Azerbaycan*'daki üslerine dönmeleri sebebiyle herhangi bir savaş yapılamadı. Bununla birlikte bu iki *Bizans* kumandanı, *Türk* ve *Mervanlı* kuvvetlerinin savundukları *Âmid* (Eski *Diyarbakır*)'i kuşattı. Şehir dışında yapılan ve her iki tarafın da ağır kayıplar verdiği savaşta, *Selçuklu* emîri H a - c ı B a ş a r a şehit oldu, T a v d a n o s 'da hayatını kaybetti. Sultan T u ğ r u l devrinde gerçekleştirilen akınlar sonunda, *Sivas*'a kadar olan *Bizans* kale ve müstahkem yerleri büyük ölçüde tahrip edildi ve böylece bu bölgelerdeki *Bizans* savunma gücüne telâfisi güç ağır darbeler indirildi.

Sultan T u ğ r u l 'un ölümünden (Eylül 1063) sonra *Büyük Selçuklu* devleti sultanı olan A l p A r s l a n , K u t a l m ı ş 'ın isyanını bastırarak ülke içinde birlik ve huzuru sağlamıştı. Çok geçmeden sultan A l p A r s l a n , sultan T u ğ r u l devrinden beri yapılagelen *Anadolu* seferlerini devam ettirmek üzere, ordusuyla başkent *Rey*'den *Azerbaycan*'a geldi (Şubat 1064). Daha sonra o, *Urmiye Gölü*'nün kuzey-doğusundaki *Merend*'e ulaştı. Burada, *Anadolu*'ya devamlı akınlar yapan emîr T u ğ t e k i n , huzuruna gelip, giriştiği akınlar ve özellikle *Anadolu*'ya giden yollar hakkında kendisine bilgi verdi. Çok geçmeden *Nahçıvan*'a gelen sultan, teknelerden yaptırdığı bir köprüden geçirttiği ordusunu, iki koldan harekete geçirdi. Bizat başında bulunduğu kolla ilerleyerek, *Selçuklu* istilâsı sebebiyle, *Bizans*'ın *Anadolu*'daki hâkimiyetinin çökmesinden faydalanarak *Bizans*'a karşı, *Lori* ve çevresinde bağımsız bir *Ermeni* prensliği kurma savaşı vermekte olan G i o r g 'un "yıllık vergi ödemek şartı ile *Selçuklu* vasalı olma" önerisini kabul etti. Daha sonra *Gürcistan*'a yürüyen sultan, *Tiflis* ve *Çoruh* ırmağı arasındaki yerleri (*Kartlı* ve *Javakhet*) istilâ ederek *Gürcistan*'ın kuzey ucuna kadar ilerledi ve *Trialet* dağlık bölgesini fethetti; Bu sırada *Selçuklu* öncü birlikleri de *Kveliskür* kentine ulaşmışlardı. Daha sonra A l p A r s l a n , Ş a v - ş a t üzerinden güneye indi ve *Kars* taraflarındaki *Akşehir* (*Sepidşehr*) ve yörelerini fethetti (Temmuz 1064). Çok geçmeden sultan, *Bizans* kuvvetlerinin şiddetle savunduğu *Allaverdi*

şehrini hücumla elegeçirdi. *Kafkas* dağlarına kaçmak suretiyle canını kurtaran *Gürcü* prensi IV. B a ğ r a t , sultana özel bir elçi heyeti gönderip “*Selçuklu* devletine yıllık vergi verme ve dolayısıyla vasallığını kabul etme” karşılığında barış istedi. Prensın önerisini kabul eden sultan, askerî harekâtı durdurduktan sonra *Aras* ırmağı havzasına geldi. Öte yandan oğlu M e l i k ş a h , vezir N i z a m ü l m ü l k ve Y a k u t i ile birlikte, *Anberd*, *Sürmeli* ve *Hagios Georgio* kale ve kentlerini fethetti. Daha sonra M e l i k ş a h , *Hristiyan* din adamlarının oturdukları sağlam surlara sahip olan *Meryemnişin* (*Şirek*’teki *Marmaraşın* olabilir) kent ve kalesini şiddetle sürdürülen bir kuşatma sonunda fethetmeyi başardı. Bu önemli başarılarından dolayı sultan, oğlunu ve N i z a m ü l m ü l k ’ ü huzuruna çağırıp kutladı. Daha sonra A l p A r s l a n , bütün ordu birliklerini toplayarak *Anı* kalesine yürüdü. *Arpaçay* üzerinde, sağlam surlar ve içi su dolu derin hendeklerle korunan ve çok sayıda *Bizans* askeri tarafından savunulmakta olan bu ünlü kaleyi şiddetle kuşattı. *Bizans* kuvvetlerinin bütün karşı saldırıları geri püskürtüldü. Sultanın verdiği mahirane savaş taktiğini tam anlamıyla uygulayan *Selçuklu* kuvvetleri, kaynaklarda “asla ele geçirilemez” şeklinde vasıflanan muazzam *Anı* kalesini fethetmeyi başardılar. Sultan, kent ve kalesinin yönetimine atamalar yaptıktan sonra yer yer yıkılan surları tamir ettirdi ve şehirde bir de mescit yaptırdı. Şehirdeki *Hristiyan* din adamlarına hiç dokunmayarak *başvergi* (*cizye*) karşılığında, onlara aman verdi (Ağustos 1064). Sultan A l p A r s l a n , fethettiği *Ermeni* ve *Gürcülerin* oturduğu *Bizans* memleketlerinin yönetimlerini, beraberinde sefere katılan vasal emirlere şöylece verdi:

1— *Van Gölü* bölgesi: *Nahçıvan emîri* E b û D ü l e f ’e.

2— *Anı ve yöreleri*: *Dübeyl emîri* M i n u ç e h r ’e.

3— *Gürcistan* toprakları: *Gence* ve *Tiflis* emîrllerine.

Daha sonra sultan, başta *Abbasî* halifesi K a a i m B i e m r i l l a h olmak üzere, bütün *Müslüman* hükümdarlarına birer mektupla (*fetihnâme*) “*Küffara* karşı kazandığı zafer ve fetihler” hakkında bilgi verdi. Bu haber üzerine *Bağdad* ve diğer *İslâm* başkentlerinde kutlama törenleri ve şenlikler ya-

pıldı. *Abbasi* halifesi, sultana gönderdiği cevabî mektupta, onu kutladıktan başka *Fetihler Babası (Ebulfeth)* unvanını vermiştir. *Sultan Alp Arslan*, ülke içinde ortaya çıkan bazı huzursuzluklar sebebiyle ve ayrıca doğu sınırlarında birtakım fetih seferleri yapmak amacıyla, *Anadolu*'dan ayrıldı. Bununla beraber *Selçuklu* emîr ve kumandanlarına “*Anadolu* fetihlerine devam etmeleri” hususunda emirler verdi. bunun üzerine, daha önceleri de *Anadolu*'da fetihler yaptığını gördüğümüz *Horasan Sâları*, *Dicle* ırmağı havzasındaki kalelerden bazılarını ele geçirdikten sonra *Urfa* yörelerine gelerek *Siverek* taraflarına akınlarda bulundu, *Urfa*'yı da başarısız bir kuşatma harekâtına girişti (1065/66). O, aynı yıl içinde, bu yörelere yeniden akınlar yaptı, hattâ *Diphisar* kalesini fethetti. Bu sırada kendisine karşı çıkan bir *Bizans* birliğini de bozguna uğrattı. *Horasan*, *Sâları*, aynı yılda, *Urfa* ve yörelerine üçüncü kez akınlar düzenledi. Daha sonra o, yörelerine gelip karargâh kurduğu *Diyarbakır* emîri *Nizamüddin Nasr* ile müzakerelerde bulunmak için şehre girdiği zaman, *Nizamüddin* tarafından hile ile öldürülerek bir kuyuya atıldı; bu sebeple bu kuyu, *Horasan Sâları Kuyusu (Bi'ru Sâları Horasan)* adıyla anılmıştır.

Değerli *Selçuklu* emîrlerinden *Gümüştekî*, sultan *Alp Arslan*'ın emriyle, beraberinde *Afşin*, *Ahmet* ve *Şah* ve daha bazı *Selçuklu* emîrleri olduğu halde, *Murat* ve *Dicle* havzalarından geçerek *Ergani* ve *Nizip* yörelerindeki birkaç kaleyi ele geçirdi ve *Nusaybin*'i kuşattı; daha sonra da *Adıyaman* yörelerine akınlar yaptı. Kendilerine karşı çıkan *Bizans* kumandanı *Arundanos* yenilgiye uğratıldı, hattâ tutsak da alındı, fakat 40 bin altın karşılığında serbest bırakıldı. Bu harekâttan sonra *Gümüştekî* ve beraberindeki emîrler, büyük ganimet ve tutsaklarla *Selçuklu* harekât üssü *Ahlat*'a döndüler. Emîr *Afşin*, burada arası şiddetle açılıp kavgaya tutuştuğu *Gümüştekî*'i öldürdü ve sultanın gazabından korkarak atlı kuvvetleriyle *Anadolu* içlerine çekildi ve akınlara başladı. Genel karargâhını *Amanos* dağlarında kuran *Afşin*, Ağustos 1067'de, iki ayrı koldan kuvvet sevkederek *Dülük*'ü (*Gaziantep*'in kuzey-batısında) ele geçirdi ve *Antakya* yörelerini baştan aşağı yağma akınlarına uğrattı. *Af-*

ş i n B e y , daha sonra *Malatya*’ya yönelerek karşısına çıkan bir *Bizans* kuvvetini bozguna uğratıp darmadağın etti. Bir süre sonra da *Kayseri*’ye saldırıp şehrin geçici bir süre hakimi oldu. A f ş i n , batı yönünde harekâtına devamla *Karaman* yörelerine kadar olan *Bizans* kent, ilçe ve kalelerine karşı saldırılarda bulundu, daha sonra da *Toros* ve *Amanos* dağları üzerinden *Haleb*’e geldi. O, 1067 yılı sonlarında *Kuzey-Suriye*’nin önemli bir ticaret merkezi olan bu şehirde, *Anadolu*’dan elegeçirdiği tutsak ve ganimetleri sattı. A f ş i n B e y , burada çok kalmayarak yeniden *Antakya* yörelerine akınlarda bulundu, bu harekât sırasında çok sayıda ganimet ve tutsak elegeçirdikten başka *Antakya* valisinden 100 bin altın ve savaş araçları aldı. Öte yandan sultan A l p A r s l a n , *Anadolu*’da *Bizans*’a karşı başarılı akınlarda bulunan A f ş i n B e y ’e “affettiğini” bildiren bir mektup gönderdi. Bunun üzerine A f ş i n , sultanın katına çıkmak amacıyla, atlı kuvvetleriyle birlikte *Antakya* yörelerinden ayrıldı (Nisan 1068).

Sultan A l p A r s l a n , bazı *Türk* kavimlerinin (*Alan*, *Hazar*, *Komuk* vs.) *Selçuklu* vasalı *Şeddadoğullarının* memleketlerini istilâ etmelerinden (1065) sonra, 1067/68 yılında *Horasan*’dan büyük bir orduyla hareket ederek ikinci kez *Aras*’ı geçip *Gürcistan*’a girdi. Sultan, ormanlık alanlarda gizlenen ve *İslâm* memleketlerine saldıran *Gürcü* şakilerin kalelerini fethetti ve onları etkisiz hale getirdi. Daha sonra *Gürcülere* ait *Tiflis*, *Rustov* vs. kent ve kaleleri fethetti. Bunun üzerine *Gürcü* hükümdarı B a g r a t , “*Selçuklu* devletine yıllık vergi ödeme ve vasallığı kabul etme” şartlarıyla barışa razı oldu. Bu sıralarda *Selçuklu* akıncı birlikleri *Trabzon*’a kadar akınlar yaptılar. Sultan A l p A r s l a n , bir süre sonra vasallık statülerine uymayarak *Tiflis*’i işgal eden *Gürcülere* karşı emîr S a v t e k i n ’in kumandasında sevkettiği kuvvetler, onları yenilgiye uğratıp yeniden itaat altına aldı (Nisan/Mayıs 1069). Esas plânı “*Anadolu*’da geniş çapta fetihler yaparak *Bizans*’a ağır darbeler indirmek” olan sultan A l p A r s l a n , ülkesinin doğu sınırlarında ortaya çıkan karışıklıklar sebebiyle *Anadolu*’dan ayrıldı. Bununla birlikte o, *Kutalmışoğulları* M a n s u r ve S ü l e y m a n ile Y a k u t î ve

E r b a s a n (E r b a s g a n) adlarındaki *Selçuklu* prenslerini “*Anadolu*’da fetih hareketlerini sürdürmekle” görevlendirdi. Adları geçen bu *Selçuklu* prensleri ve onlarla birlikte olan A f ş i n , S a n d a k , A h m e t ş a h , D e m l e ç o ğ l u M e h m e t ve D u d u ğ l u gibi işbilir ve ünlü *Türkmen* beylerinin *Anadolu*’nun çeşitli bölgelerinde giriştikleri akınlar, 1069 yılı boyunca sürüp gitti. Bu akınları durdurmak amacıyla yeni *Bizans* imparatoru R o m a n o s D i o g e n e s , *Anadolu*’ya *Bizans* kuvvetleri gönderdi ise de hiçbir başarı sağlayamadı. Bunun üzerine imparator, çeşitli uluslardan hazırladığı bir orduyla Mart 1068’de, *Kayseri* üzerinden *Sivas*’a, oradan da *Divriği* yönüne hareket etti ve buralarda harekâtta bulunan bir kısım *Selçuklu* akıncı birliklerini püskürttü. Bu başarı üzerine imparator, *Selçuklu* kuvvetlerinin hareket üsleri olan *Ahlat*’ı almak için *Harput*’a geldi. Fakat bu sırada o, P h i l a r e t o s B r a c h a m i o s ’un savunduğu *Malatya*’nın *Selçuklu* kuvvetleri tarafından tahrip edildiğini haber aldı; buna rağmen imparator yürüyüşüne devamla *Palu*’ya erişti. Bu sıralarda, yine *Selçuklu* akıncı birliklerinin *Konya*, *Karaman* ve diğer birçok *Bizans* kent ve kalelerini istilâ ettiklerini öğrendi ve bu *Selçuklu* akıncılarının dönüş yollarını kesmek amacıyla, geri dönüp *Kayseri*’ye geldi ise de *Selçuklu* kuvvetleri, *Toros* ve *Amanos* dağlarını aşıp güneydeki hareket üsleri olan *Haleb*’e ulaşmışlardı. Bunun üzerine *Kuzey-Suriye* seferine girişen R a m o n o s D i o g e n o s , *Menbic*, *Artah* v.s. gibi bazı kaleleri ele geçirdi. Bu sıralarda A f ş i n , *Orta-Anadolu*’da geniş ölçüde harekâtta bulunarak ünlü *Amuriyye* (*Amorion*) kentini fetihle tahrip etti. Böylece esas amacı, *Anadolu*’daki *Selçuklu* askerî harekâtına son verip onları bu ülkeden çıkarmak olan imparator, böylece başarılı sonuç alamadan *İstanbul*’a dönmek zorunda kaldı. Öte yandan *Selçuklu* akınları bütün hızıyla devam etmekteydi. 1070 yılında yeniden sefere çıkmak isteyen imparatora, saray erkânı engel oldu. Bunun üzerine o, M a n u e l K o m n e n o s ’u kalabalık bir *Bizans* ordusuyla *Anadolu*’ya gönderdi. İşte bu sıralarda sultan A l p A r s l a n ’ın eniştesi E r b a s a n , buyruğu altındaki kalabalık *Nâvekiyye Türkmenleri*yle isyan ederek *Anadolu*’ya çekildi; sultanın emriyle emîr A f ş i n ,

kendisini takip ediyordu. *Bizans* kumandanı *Manuel*, *Erbaşa'nın* yolunu kesip yakalama girişiminde bulundu ise de yenilgiye uğradı ve beraberindeki *Nikephoros Melissenos* ile birlikte tutsak alındı. Bu arada *Erbaşa'nın* *Afşin* tarafından izlenmekte olduğunu öğrenen *Manuel*, onu *Bizans'a* sığınmaya razı etti. Bunun üzerine *Erbaşa*, *Manuel* ve diğer tutsak *Bizans* generallerini serbest bıraktı ve onlarla birlikte *İstanbul'a* gitti. İmparator *Romanos Diogenes*, *Erbaşa'nı* tutsak bir kimse olarak değil, konuk bir devletin hükümdarı imiş gibi, çok görkemli bir şekilde karşılayıp kabul etti. Öte yandan emîr *Afşin*, *Sivas* ve *Kayseri'den* *Denizli'ye* kadar olan *Bizans* memleketlerini istilâ ettikten sonra *Marmara Denizi* kıyılarına ulaştı. *Erbaşa'nın* *Bizans'a* sığındığını öğrenince, *İstanbul'a* imparatora özel bir ulak göndererek “*Erbaşa'nın* beraberindekilerle birlikte kendisine teslimini” sultan adına ondan istedi. Bu isteğinin reddedilmesi üzerine *Afşin*, dönüşü sırasında, yolu üzerindeki bütün *Bizans* kentlerini tahrip etti. Pek çok tutsak ve genimetlerle *Ahlat'a* dönen *Afşin*, “*Erbaşa*, *Bizans* ve *Anadolu'da* giriştiği harekât” hakkında sultan *Alp Arslan'a* bilgi arzetti.

İmparator *Romanos Diogenes*, *Anadolu'daki* *Selçuklu* askerî hareketlerine son verip, onları bu ülkeden çıkarmak amacıyla hazırladığı büyük bir orduyla bizzat harekete geçmişse de *Malazgirt'te* yapılan savaşta (26 Ağustos 1071), sultan *Alp Arslan'ın* yönettiği *Selçuklu* ordusu tarafından kesin bir yenilgiye uğratılmış kendisi de tutsak alınmıştır.

Orta-Doğu'nun büyük devletlerinden biriside *Bizans* İmparatorluğu idi. *Justinianus*'tan sonra *Bizans'a* en parlak devrini yaşatan *II.Basıl'ın* ölümü (1025), imparatorluğun bir dönüm noktası oldu. zira bu imparatorundan sonra tahta geçen hükümdarlar devirlerinde, *Bizans'ta* bir gerileme ve anarşi hüküm sürdü; ancak bu devir, *Aleksios Komnenos'un* tahta geçmesi tarihine (1081) kadar devam etti. *II.Basıl* devrinde *Balkanlar'dan* *Güney-Kafkasya'ya*, *Adriyatik'ten* *Güney-İtalya'ya* kadar uzanan *Bizans* sınırları, gerileme devrinde, bir yandan *Normanlar*, *Peçenekler* ve *Uzlar*,

Bizans
İmparator-
luğu

öbür yandan da özellikle *Anadolu*'da *Selçuklu* baskıları sebebiyle oldukça darlaştı ve dolayısıyla doğuda birçok sınır eyaletleri kaybedildi. Özellikle imparatorluk içinde, büyük toprak sahiplerinin, arazilerini küçük toprak sahipleri aleyhine genişletmeleri, sivil yönetimin, askerî aristokrasi üzerinde üstünlük sağlaması, dolayısıyla orduya gereken önemin verilmemesi, *Bizans* parasının değer kaybetmesi, halka ağır vergilerin yüklenmesi ve nihayet hizmet karşılığında toprakların şahıslara verilmesi imparatorluğun gerilemesinde önemli etkenler oldu. Böylece 1025 yılından itibaren de VIII. K o n s t a n t i n , kızları Z o e ve T h e o d o r a devirlerinde *Bizans*'ta çökme dönemi başladı. İmparator III. R o m e n A r g y r e , birtakım vergileri kaldırmak suretiyle, küçük toprak sahiplerinin zayıflamasına sebep oldu. 1041 yılında tahta geçen V. M i h a i l , bir yıl sonra (Nisan 1042) kendisine karşı başlatılan bir ayaklanma sonunda tahttan indirildi ve yerine T h e o d o r a , imparatoriçe ilân edildi; böylece o, kız kardeşi Z o e ile birlikte devlet yönetimini eline aldı. Bununla beraber bu yönetim, Z o e 'nin IX. K o n s t a n t i n M o n o m a k ile evlenmesiyle son erdi; artık M o n o m a k imparatorluk tahtına oturmuştu. M o n o m a k devrinde, sivil yönetim orduya üstünlük sağladı, dolayısıyla orduda asker sayısı azaltıldığı gibi, çeşitli uluslardan sağlanan ücretli askerler, *Bizans* ordusunun çoğunluğunu oluşturdu; ayrıca önemli makamlara da P s e l l o s , X i p h i l i n ve M a v r o p o u s gibi bilginler atandı. Bu siyasetin olumsuz bir sonucu olarak görevlerinden alınan generaller, isyan girişimlerinde bulundular (1042-1047 yılları arasında); bu isyanlar güçlülük de olsa bastırıldı. Dış olaylara gelince *Tuna* boylarında huzursuzluk çıkaran *Peçenekler* itaat altına alındı. Fakat *Güney-İtalya*'da yerleşen *Normanlar*, *Bizans* memleketlerini işgale başladılar; onların durdurulması için girişilen bütün çabalar olumlu bir sonuç veremedi, dolayısıyla imparatorluğun güney sınırları, ciddi bir şekilde tehlikeye girmiş oldu. Fakat imparatorluğun doğu sınırları, batıya oranla daha dengeli bir durumda bulunuyordu. *Mısır Fatimîleriyle* iyi dostluk sürüp giderken *Anadolu*'yu istilâ ve fethetmekte olan *Selçuklularla* çatışmalar

devam ediyordu. Özellikle IX. K o n s t a n t i n 'in sınırları koruma hizmetlerini, vergi karşılığında vermesi, *Bizans* savunma düzenini ciddi şekilde sarsmış, dolayısıyla *Selçuklu* istilâsını kolaylaştırmıştı. İmparatorun ölümü üzerine T h e o d o r a , *Bizans* tahtına geçti (1055). Onun bir yıllık yönetimi süresince imparatorluk, içte ve dışta pek iyi bir durumda olamadı. T h e o d o r a 'dan sonra VI. M i h a i l imparator oldu. O, kendisini destekleyen sivil parti mensuplarına büyük unvan ve armağanlar verdi. Öte yandan ordu komutanları ayaklandı ve sonunda İ s a a k i o s imparator ilân edildi; böylece ordu, yeniden yönetimde hâkim duruma geçti. Fakat onun, bir sefer sırasında ölümü üzerine, X. K o n s t a n t i n D u k a s *Bizans* tahtına geçti (Kasım 1058). Bir yıl sonra (1059) *Peçeneklerden* de yardım alarak *Tuna*'yı geçip saldırıya başlayan *Macarlarla* barış yapıldı ise de 1064 yılında, onların *Belgrad*'ı ele geçirmelerine engel olunamadı. 1065 yılında, *Kumanların baskısı sonunda*, *Hazar Denizi* yörelerinden ayrılan *Oğuzlar*, *Tuna*'yı geçip *Makedonya* ve *Tesalya*'ya kadar olan bölgeleri akınlara uğrattılar. Öte yandan *Normanlar* da *Bizans* memleketlerini işgale devam ediyorlardı. D u k a s 'ın ölümünden (Mayıs 1067) sonra, karısı E v d o k i a , üç oğlu adına imparatoriçe oldu. Bununla beraber saraydaki çeşitli eğilimdeki gurupların devlet yönetimine geliş güzel karışmaları sebebiyle imparatorluk eyaletleri ve ordu büyük ölçüde ihmale uğradı. İşte bütün bu sebeplerle, imparatorluğun öteki eyâletlerinde olduğu gibi, *Anadolu*'da da *Selçuklu* istilâ ve fetihlerini durdurabilecek düzenli ordu birlikleri mevcut değildi. Ülkenin böyle ciddi iç ve dış sorunlarla karşı karşıya bulunduğu bir sırada, tahta geçen E v d o k i a , devletin, bürokratların elinde nasıl kötü bir sona gitmekte olduğunu görüyordu. Bu sebeple o, özellikle saraydaki askerî kanadın etkisiyle, ihtiraslı bir general olan R o m a n o s D i o g e n e s ile evlendi (Ocak 1068). Kendisinden, imparatorluğun çöküşünü durdurması beklenen yeni imparator, boş bir hazine, uzun yıllar ihmale uğramış bir ülke ve darmadağın olmuş bir ordu ile karşı karşıya gelmişti. Bu durum karşısında o, devlet yönetiminde bazı yeni düzenlemeler

yapmak istedi; fakat yönetimi bir türlü elinden bırakmayan karısı E v d o k i a , buna pek imkân vermiyordu. Bu sebeple o, sarayı terkederek *Anadolu* yakasına çekildi ve *Anadolu*'daki *Selçuklu* istilâ ve fetihlerini durdurabilmek amacıyla askerî hazırlıklara başladı. Bununla beraber daha önce de ifade edildiği üzere, 26 Ağustos 1071'de *Malazgirt*'te yaptığı savaşta, sultan A l p A r s l a n karşısında yenilgiye uğradıktan başka tutsak da alındı. Böylece onun da imparatorluğu sona ermiş oldu. Bundan sonraki dönemlerde de *Selçuklu* istilâ ve fetihleri sebebiyle *Bizans*'ın *Anadolu*'daki hâkimiyeti çökmeye devam edecektir.

Abbâsî
Halifeliği

Adını Hz. M u h a m m e d 'in amcası A b b a s 'dan alan *Abbâsîler*, *Büyük Zap Suyu* savaşından (Ocak 750) sonra *Emevî* hâkimiyetini yıkarak *Abbâsî Halifeliğini* kurdular. İlk halife E b u l a b b a s S a f f a h 'dan sonra yerine geçen kardeşi M a n s u r (754-775), devletin başkentini *Bağdad*'a nakletti, böylece halifeliğin doğuya yönelmesini sağladı. M a n s u r , halifeliği şiddetle sarsan iç sorunları, *İran* asıllı *Bermekoğullarının* yardımıyla büyük ölçüde çözümleyerek ülkeye, huzur ve sükun getirdi. Daha sonra hilâfet makamına geçen M e h d î devrinde (775-785), özellikle *Horasan*'da birtakım mezhep karışıklıkları çıktı. Bu devirde *Bizanslılar*'la da başarılı mücadeleler yapıldı. Ünlü halife H a r u n r e ş i d devrinde, *Asya*'daki *Arap* hâkimiyeti oldukça yüksek bir düzeye ulaştı. Yine *Bermekoğullarının* tecrübeleri sayesinde, devlet yönetimi düzenli bir şekilde yürütülüyordu. Fakat H a r u n r e ş i d 'in son zamanlarında ve özellikle daha sonra tahta geçen halifeler dönemlerinde (IX. yüzyılda), halifeliğin siyasî birliği çözülmeye başladı. Tarihe karışan *Emevîler*'in bir kolu, *İspanya*'da bağımsız bir halifelik haline geldi, ayrıca *Mısır*'da da *Tulunoğulları*, bağımsız bir devlet kurdular. Öte yandan *Horasan* ve *Maveraünnehir*'de *Tahirî*, *Samanî* ve *Saffarîler*, *Abbâsî* halifeliğinden ayrılarak bağımsız birer devlet oldular. Böylece *Abbâsîler*, *Irak* dışındaki eyâletlerde hâkimiyetlerini kaybettiler.

Fatımîler

Mısır ve *Kuzey-Afrika*'da kurulan şîî *Fatımî Halifeliği*, *Kızıldeniz*'den *Atlas Okyanusu*'na *Kuzey—Suriye*'ye kadar uza-

nan memleketlere hâkim olarak sünnî *Abbâsî Halîfeliğini* ciddi şekilde tehdit etmekte idiler. Ayrıca *İran* ve *Irak*'ta kurulup gelişen bir başka şîî devlet olan *Büveyhoğulları*, *Bağdat*'ı işgal ile yönetimi ellerine geçirdiler. Bununla beraber 1040 yılından itibaren kurulup genişleyen *Selçuklu* devletinin *İslâm* âleminin maddî kuvvet ve kudretini temsil etmesi sonucunda, *Abbâsî* halifeliği şîî baskısındaan kurtarılmış oldu.

XI. yüzyılda, hemen bütün *Suriye* ve *Filistin*'i ellerinde bulunduran *Fatımî* halifeliğinin iç ve dış sorunları sebebiyle, bu ülkelerdeki hâkimiyetinin yavaş yavaş çöküşünü, dolaşısıyla *Haleb* ve yörelerinde *Arap Mirdasoğulları* emîrliğinin kurulduğunu, bu sıralarda *Antakya*'yı içine alan *Doğu-Akdeniz* kıyısı boyunca *Antartus*'un güney yörelerine kadar uzanarak *Trablusşam*'ın kuzeyinden geçen dar bir arazi şeridinde, *Bizans* hükümrânlığının devam ettiğini görmekteyiz. Ancak *Selçuklu* fetihleri sebebiyle bu küçük arazi şeridindeki *Bizans*' hükümrânlığı, kısa bir süre sonra sona erecektir.

XIII. yüzyılın sonunda *Türkiye Selçuklu* devletinin kuvvetten düşmesi üzerine, *Anadolu*'nun çeşitli bölgelerinde birtakım beylikler ortaya çıkmıştır. *Anadolu Türklüğünün* yayılmasını ve güçlenmesini sağlayan siyasal hanedanlar, eski kaynaklarda "*Tevâif-i Mülûk*" diye anılıp sayıları büyüklü küçüklü olmak üzere, yirmiyi geçmektedir. Başta merkezî otoritenin zayıflaması olmak üzere, birçok siyasî ve toplumsal olaylar sonucunda meydana çıkan bu beylikler, XIII. yüzyılın sonundan başlayarak hemen hemen —*Dulkadır ve Ramazanoğulları* beyliklerinin egemenliklerini kaybettikleri— XVI. yüzyılın başına kadar gelen bir süre içinde *Anadolu*'nun tarihî çehresini karakterize etmişlerdir.

Anadolu beyliklerinin kurulma, gelişme ve dağılma evrelerini anlayabilmek için *Anadolu*'nun XIII., XIV., XV. yüzyıllardaki siyasî ve toplumsal durumunu göz önüne almak gerekir. Çünkü *Türkmen* beyliklerinin kuruluş şartlarının *Türkiye Selçuklu* tarihi çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir.

XI. yüzyılda başlayan *Selçuklu* fetihleri, *Anadolu*'ya çok sayıda *Oğuz* kitlelerinin akmasına sebep oldu. Başlarında li-

derleri olduğu halde, birçok *Türk* boyları, bu yeni fethedilen ülkeye geldiler. *Selçuklu* devleti, *Bizans* imparatorluğu ile sürekli, mücadele halinde bulunduğundan, batı sınırlarının güvenliğini sağlamak için bu boyları uç denilen sınır bölgelerine yerleştirdi. Millî geleneklerini koruyan ve merkeze sıkı sıkıya bağlanamıyan bu uç sakinleri, düşman saldırılarını önler ve karşı akınlarla da düşman memleketlerine girerlerdi. Ardi arası kesilmeyen bu sınır çarpışmaları, kendilerini liderleri olan beylere sıkı sıkıya bağlamış ve imkân nisbetinde bağımsızlık ister bir hale getirmişti. Bu gaziler, devletle olan ilişkilerinde kendi önemlerini iyice bilerek hareket ederlerdi. Öncelik ağır yönetim müdahalelerine karşı koymaya çalışırlar ve vergilere dayanamazlar, aksine devletten yurtluk, para ve askerî yardım isterlerdi. Ancak XIII. yüzyılın başlarında I. Alâaddin Keykubad zamanında, merkezî devlet otoritesi uç sâkinleri üzerinde de kendini kuvvetle hissettirmiş, batı sınırlarının oldukça istikrarlı hale gelmesi ve *Bizans*'a karşı bir barış siyaseti güdülmesi, bunları hareketsiz bırakmıştı. Hattâ bu durum üzerine Alâaddin Keykubad'ın, devlet emrine giren bu gazileri, *Ermenistan*'a *Trabzon Rum* devletine ve *Gürcistan*'a karşı harekete geçirdiğini görüyoruz. Fakat I. Alâaddin Keykubad'ın saltanatının son yıllarında uçlarla devlet merkezi arasındaki bu uyum bozulmaya başladı. 1220'den sonra *yakın-doğuda* etkilerini hissettiren *Moğol* baskısı, gerek *Selçuklu* devletinin, gerekse uçların bünyesinde birçok değişikliklere sebep oldu: *Moğolların* önünden kaçan *Türk* göçebelerinin büyük uruklarını ve başıboş kalmış *Harezmi* orduları kalıntılarını, kendisini *Moğol* istilâsından korumağa çalışan *Selçuklu* ülkesine sığınmağa sevk etti. Bunlar, *Selçuklu* devletinin batıdaki sınır boylarına yerleştirildiler. Bunların da katılması ile uçlarda merkezî devlete karşı esasen mevcut olan gizli muhalefet unsurları daha da kuvvetlendi. 1240'da çıkan *Babai* ishak ayaklanması, devlet ile uçlar arasındaki ayrılığı büsbütün derinleştirdi ve devleti, bu değerli savaşçı unsurların yardımından yoksun bıraktı. Nihayet II. Gıyaseddin Keyhusrev'in 1243 yılında *Kösedağ* savaşında

Moğollara yenilmesi, yeni bir durum yarattı. Aralarında şiddetli taht kavgaları yapan *Selçuklu* sultanları, gitgide otoritelerini kaybettiler ve doğrudan doğruya *İlhanlı* devletine vergi vermeğe mecbur bir tâbi haline geldiler. *İlhanlıların Anadolu*'ya gönderdikleri ordu kumandanları bile *Selçuklu* sultanlarından daha çok yetkiye sahip bulunuyorlardı. Özellikle *Selçuklu* veziri *Muineddin Pervane*'nin ölümünden sonra memlekette düzenli bir yönetim teşkilâtı kalmamış, *Moğol* kumandanlarının zulmü ve ağır vergiler, halk arasında büyük huzursuzluk ve hoşnutsuzluk yaratmıştı. *Moğolların* nüfuzlarını o kadar kuvvetle hissettiremedikleri sınır bölgeleri ise bu durum karşısında bağımsızlıklarını elde etmeğe çalıştılar ve gitgide başkent *Konya* ile olan bağlarını gevşettiler. *Selçuklu* sultanları artık onların bağımsız olarak yaptıkları çeşitli hareketlere, hele *Bizans* ülkelerine yönelttikleri gaza akınlarına engel olamıyorlardı. *Bizans*'a karşı yapılan akınların bu sırada uçda oturanlar için önemi her zamankinden daha fazlaydı. Oldukça uzun süren bir barış süreci boyunca sınır savaşçıları, belli bölgelere yerleşmişler ve nüfus bakımından çoğalmışlardı. *Selçuklular*, fetih seferlerini hazırlayamıyacak hale gelince bunların durumu kararsızlaşmıştı. Bundan başka *Moğolların* önünden kaçmak zorunda kalan halk kitleleri, ağır vergilere dayanamıyan köylü ve şehirliler, sürülerinin yağmaya uğramasından çekinen ve buralarda sığınak arayan göçebeler, uçlara doğru akınağa başlamıştı. Bunlar arasında, *Anadolu*'nun yeni hâkimlerinin gözünden düşmüş olan ve siyasî sebeplerden dolayı kendi güvenliklerini sağlamayı düşünen *Selçuklu* devletinin bellibaşlı ilericileri de vardı. Bu suretle sınır boyları, artık idareye ehliyetli ve siyasî şahsiyet sahibi unsurları da kazanmış bulunuyordu. Alışık oldukları hayattan ayrılan ve birbirine aykırı unsurların birleşmesinden meydana gelerek gittikçe çoğalan bu kitleler arasında uç gazileri, diğerleri adına karar verecek bir unsur durumundaydılar. Bunlar, yeni gelenler arasındaki askerî kuvvetler ve maiyetleriyle beraber buraya sığınan *Selçuklu* devletinin önemli şahsiyetleriyle birleştiler. Bu arada uçlarda büyük rol oynayan diğer bir unsur da meydana çıktı:

İran ve Türkistan'dan Anadolu'ya kaçan şeyhler ve dervişler, kendi memleketlerindeki halkın dinî ve aynı zamanda siyasî önderleri olmaları dolayısıyla, Moğollara karşı dayanmakta ön safta bulunuyorlardı. Tabîi olarak Moğolların önünden kaçmak zorunda kalan bu kimseler, zaten Moğolların kontrolü altında bulunan Selçuklu şehirlerinde iyi karşılanmadılar, fakat uçlarda çok iyi kabul gördüler; kısa bir sürede din gayretini bu, kesif ve heyecanlı kitlelerin içine soktular. Sınırdaki gazilerin arasındaki bu dinî heyecan, kâfirlere karşı savaşmak için bir ant şeklini aldı. Bizans topraklarına yöneltilen yeni akınlar gazilere, düşmanlarının eskisi kadar dayanamadıklarını gösterdi. Sınırlardaki muhafız askerler, Türk fatihlerine kolaylıkla boyun eğmeye razı oluyorlardı. Zaten bu sıralarda Bizans İmparatorluğu siyasetinin ağırlık merkezi de batıya yönelmişti. Ordudan başka Bizans uç kuvvetleri (Akritler) de Anadolu'dan geri çağırılmış ve Balkanlara savaşa gönderilmişti, bu sebeple doğu sınırları korumasız kalmıştı. Ayrıca asilzadelerle kilise mensuplarını, büyük derebeylerini tutan ve küçük toprak sahiplerini sıkıştıran Paleologos'ların idarî ve ekonomik siyasetleri, asker ve köylü sınıfları arasında derin memnuniyetsizlikler doğurmuştu. Hele Akritlerin ücretlerinin ödenmemesi, hattâ vergi muafiyetlerinin kaldırılmasına girişilmesi, bunların Bizans tahtına tekrar Laskarid hanedanını getirmek üzere, Mihail Paleologos'a karşı ayaklanmalarına sebep olmuştu. İşte bu şartlar içinde dayanma güçleri zayıflayan Bizans şehirleri uzun süre karşı koyamadılar. Hareketsizlik ve yurtsuzluk sıkıntısının, ayrıca cihad gayretinin sürüklediği Türk kitleleri hayret verici bir kuvvet ve hızla Anadolu'nun batı bölgelerine yerleştiler. Bu gaziler, XIII. yüzyılın sonunda, bütün bu bölgeyi ele geçirmiş bulunuyorlardı. Hemen hemen bütün Batı-Anadolu etnik bakımından Türk unsurları tarafından doldurulmuş olduğu gibi, siyasî bakımdan da Türkleşmişti. Yalnız dahilde Bursa, İznik, Alaşehir, sahilde de Foça, İzmir ve Karadeniz Ereğlisi gibi kaleler zorlukla tutunabiliyordu.

Anadolu beyliklerinin çoğu, işte bu şartlar altında fethe edilen bu bölgelerde kuruldu. Beyliklerin kurucuları olan ga-

ziler ve onlara katılan çeşitli unsurlar, elde edilen toprakların fethinde önemli rol oynayan *Selçuklu* devleti büyüklerinden, yahut daha eski uç beylerinden biri, veya bu fetih yıllarının karışıklığı içinde ortaya çıkan kudretli bir şahsiyet olan liderlerini o yerin hâkimi tanımışlar, bunlar da birer küçük hanedan kurucusu olmuşlardır. Bu tarzda kurulan beyliklere, özellikle, *Aydın, Karesi, Menteşe, Saruhan, Germiyan, Çoban* ve *Osmanoğulları* beylikleri karakteristik birer örneklerdir. *Selçukluların Kilikya*, yani küçük *Ermenistan* kırallığı sınırlarında bulunan *Karamanoğullarının*, ayrıca *Kırım*'a ve *Trabzon Rumlarına* karşı cüretli akınlar yapan *G a z i Ç e l e b i* 'nin beylikleri de aşağı yukarı bu karakteri taşır. Diğer bazı beylikler de *Selçuklular* ve *İlhanlılar* tarafından çeşitli hizmetlerine karşılık olarak kendilerine “*Mâlikâne*” tarzında yerler verilmiş bulunan “*ümerâ*” ve “*oymak*” liderleri tarafından, siyasî durumdan faydalanarak merkezle bağlarını koparmak suretiyle kurulmuşur. Bunlar arasında *Eşref, Sahip-Ata, İnanç, Hamit* ve *Candaroğulları* beyliklerini sayabiliriz.

Orta-Anadolu'daki *Eretna Beyliği* ise *İlhanlıların Anadolu*'daki “*Eyalet-i Rûm*” valiliğinin sonradan bir devlet şeklini alması suretiyle meydana çıkmıştır. *K a d ı B u r h a n e d d i* n de hizmetinde bulunduğu bu devletin zayıflığından faydalanarak egemenliğini ilân etmiştir. *Güney-Anadolu*'da XIV. yüzyılın ortalarında meydana çıkan *Dulkadir* ve *Ramazanoğulları* ise buralara önceden yerleştirilmiş bulunan *Türk* oymaklarını liderlikleri çevresinde toplamak ve *Memlüklü* devletin geçirdiği sarsıntıdan faydalanmak suretiyle beyliklerini kurabilmişlerdir.

Kuruluşlarından hemen biraz sonra *Anadolu* beyliklerinin buhranlı bir devre geçirdikleri görülür. Bu hususta *İlhanlıların* ünlü *Anadolu* Genel Valisi olan emîr *Ç o b a n* ve oğlu *D e m i r t a ş* önemli rol oynamıştır. *D e m i r t a ş* 1322 yılında *İlhanlılara* karşı isyan ettikten ve *E b û S a i d B a h a d ı r H a n* tarafında affedildikten sonra ikinci kez *Anadolu*'ya vali olarak atanmış ve bu ülkeyi tamamiyle *Moğolların* egemenliği altına sokmak isteyerek *İlhanlılara* karşı bağılıklarını kesen veya gevşeten *Anadolu* beyliklerini orta-

dan kaldırmaya çalışmış, fakat bunu tam anlamıyla başaramamıştır. Bununla beraber E ş r e f o ğ l u S ü l e y m a n ve H a m i t o ğ l u D ü n d a r B e y 'leri öldürtmüş, diğer bazı beylikleri (meselâ: *Turgutoğlu* ve *Bolu* beylikleri ile yerleri iyice bilinemeyen *Toğancık* ve *Yakub*'un beylikleri) doğrudan doğruya *İlhanlıların Anadolu* valiliğine bağlanmıştır. Bu devre ait kaynaklardan *Osmanlı* beyliği de dahil olmak üzere hemen hemen bütün *Anadolu* beyliklerinin *İlhanlılara* vergi verdikleri ve bazı beyliklerin (meselâ: *Candarogulları* beyliği) *İlhanlı* hükümdarı adına para bastırdıkları anlaşılıyor. *Moğol* nüfûz alanından oldukça uzakta bulunan beyliklerin de bu tarzda hareket etmelerinin en önemli sebebi, doğrudan rahatsız edilmemelerini ve kendilerinin batıya karşı yönelttikleri akınların kesintiye uğramamasını sağlamaktan ibaret olmalıdır. *Demirtaş*, 1327'de babası emîr *Çoban*'ın *Ebû Said* tarafından öldürülmesi üzerine, aynı akıbete uğramaktan korkarak *Suriye* ve *Mısır*'da hâkim olan *Memlük-lülere* sığınmıştır. Biraz sonra *Anadolu* Genel Valiliği *İlhanlı* ailesinden *Celâyir Şeyh Hâsan*'a verilmiş, fakat *Hâsan* *Anadolu*'ya gelmiyerek iyi yönetim ve sadakatı anlaşılan *Eretna*'yı yerine vekil bırakmıştır. 1335'de *Ebû Said Han*'ın çocuk bırakmadan ölümü ile başlayan saltanat kavgalarında *Eretna*, *Celâyir Şeyh Hâsan*'a bağlılığını korumuş ve *Anadolu*'da meydana çıkan karışık durumdan kendi adına faydalanmaya çalışmıştır. 1343'de üzerine yürüyen *Demirtaş*'ın oğlu *Şeyh Hâsan*'ı yendikten ve onun karısı tarafından öldürülmesinden sonra da hükümdarlığını ilân etmiştir. İşte bu olaylar sonunda *Anadolu*'da *İlhanlı* egemenliği çökmüş ve beylikler üzerindeki baskı kalkmıştır. Bundan sonra beylikler rahat bir nefes almışlar ve bir taraftan yeni aldıkları şehirlerin bayındırlığına önem verdikleri gibi, ilmî ve edebî çalışmaları korumuşlar, diğer taraftan da *Anadolu* dışındaki ülkelere akınlar yapmağa başlamışlardır. Bu arada özellikle *Osmanlılardan* başka, *Aydın*, *Saruhan*, *Menteşe* ve *Karesiogullarının* *Trakya*'ya ve *Ege* adalarına yaptıkları deniz seferlerini sayabiliriz. Fakat *Osmanlı* beyliği, gerek *Anadolu*'da ve gerekse *Rumeli*'de hızla geniş-

lemesi sonucunda, diğer beylikler arasında sivrilmiş ve dolayısıyla diğer beyliklerin âkıbetleri belli olmuştu. Şöyleki: Üñü sınırları dışına yayılan *Osmanlı* beyliğinin Hristiyan ülkelere karşı yapılan akınların kısa zamanda en faal ve başarılı bir temsilcisi durumuna gelmesi, *Anadolu*'daki savaşçı yiğitleri, sergüzeşt, ün, ganimet ve din savaşlarının heyecanı ile yaşayan unsurları kendisine çekmiştir. Böylece artan kuvvetleriyle *Osmanlı* beyliği her bakımdan büyüyüp gelişirken, diğer beylikler yavaş yavaş kuvvetten düşüyorlardı; çünkü bunların savaşçıları kendilerine iş bulacaklarına güvendikleri yerlere kayıyorlardı. Gittikçe zayıflayan ve *Karesioğulları* arazisinin birdenbire *Osmanlıların* eline geçmesi olayı karşısında korku duymaya başlayan bu beylikler, kendilerinin de kolayca ortadan kaldırılacakları günün yaklaşmakta olduğunu anlayarak aralarında en kuvvetlileri olan *Karamanoğulları* beyliği etrafında toplandılar. Beyliklerin bu ümitsiz girişimi *Osmanlıların* kendilerine saldırmaları için iyi bir sebep oldu ve sonunda beyliklerin hayatına son verildi. Özellikle *Yıldırım Bayezid*'in yaptığı seferler sonunda, *Karaman*, *Germiyan*, *Hamit*, *Menteşe*, *Aydın*, *Saruhan* ve *Candaroğulları* beylikleri ortadan kalktı ve hüküm sürdükleri yerler *Osmanlı* ülkesine katıldı. Bu sırada *Timur*'ün *Yakin-doğuya* karşı saldırgan bir siyaset güttüğünü gören *Anadolu* beyleri, birer birer ona sığınarak yardımını dilediler. *Timur*, bunları gayet iyi karşıladı ve *Anadolu* seferinde yanında bulundurdu. 28 Temmuz 1402'de yapılan *Ankara* savaşı sonucunda, *Yıldırım Bayezid*'in *Timur* tarafından yenilerek tutsak alınışı ve *Osmanlı* devletinin zayıflaması bunlar için iyi bir fırsat oldu. Yukarıda adı geçen beylikler, *Candaroğullarının* *Sinop* kolu ile *Hamitoğulları*'nın *Eğridir* kolu hariç olmak üzere, *Timur*'ün yardımıyla yeniden kuruldular. Fakat *Osmanlı* devletine eski kuvvetini kazandırmayı başaran *Çelebi Mehmet* ve *II. Murat* zamanında, *Anadolu*'nun siyasî birliğinin sağlanması amacıyla, beylikler yeniden birer birer ortadan kaldırıldı. *Fatih Sultan Mehmet*, 1451'de tahta geçtiği zaman *Anadolu*'da *Candar*, *Karaman*, *Dulkadir* ve *Ramazanoğulları* ve küçük *Alâiyye* beyliklerinden başka hiç bir beylik kalmamıştı. Bu

beylikler de eskisi gibi *Osmanlılara* karşı ayaklanmak kudretine *sahip* bulunmuyorlardı. *Anadolu*'yu tamamiyle egemenliği altına almak isteyen *Fatih Sultan Mehmet* 1461'deki *Trabzon* seferi sırasında *Candaroglu* beyliğini ortadan kaldırdı. Biraz sonra da *Karaman* ülkesinin büyük bir kısmını ele geçirdi. Son *Karaman* beyi *İbrahim*'in oğulları, ayrıca *Kastamonu*'da sancakbeyi olarak bırakılan *Candaroglu Kızıl Ahmet Bey*, *İran*'ın batısı ile *Doğu-Anadolu*'da kurulan *Akkoyunlu* devletinin kudretli hükümdarı *Uzun Hasan*'a sığınarak yardım diledilerse de yenilen beyliklerinin başına geçmeyi başaramadılar. *İshak*, *Pîr Ahmet* ve *Kasım Bey*lerin birer birer tenkilinden sonra 1471'de bütün *Karaman* beyliği toprakları *Osmanlılara* geçti. Ertesi yıl da *Alâiye* şehri ile *İshak Bey*'in sığındığı *Silifke* kalesi alındı. *Karamanoğulları*'nın hukukunu korumaya çalışan *Uzun Hasan* ise 1473'te *Otlukbeli* savaşında ağır bir yenilgeye uğratıldı. *Maraş*, *Elbistan* ve *Malatya* dolaylarında hâkim olan *Dulkadıroğulları* ile *Adana* ve *Tarsus*'daki *Ramazanoğullarına* gelince, bunlar güney *Anadolu*'da *Memlûklülerle Osmanlılar* arasındaki rekabetten faydalanmak suretiyle bir süre daha varlıklarını korumuşlarsa da nihayet *Yavuz Sultan Selim* tarafından *İran* ve *Mısır* seferlerinden sonra egemenliklerinden mahrum edilerek *Osmanlı* himayesine alınmışlardır. Böylece *Anadolu*'da beylikler devri sona ermiş ve bu ülke, *Osmanlı* yönetimi altında, tam bir siyasî birliğe kavuşmuştur.

FETİH DÖNEMİ

I.

ANADOLU'YA GELEN İLK TÜRKLER

Selçuklu Devleti'nin kurularak, özellikle batı yönünde fetihlerin başlatılması ve dolayısıyla *Anadolu*'nun tamamen fethedilip bir *Türk* yurdu haline getirilmesinden çok önceki zamanlarda (Milâdî IV. yüzyılın sonlarına doğru), *Anadolu*'ya ilk *Türk* girişi, *Hun Türkleri* tarafından gerçekleştirilmiştir. Şöyleki:

Hun Türkleri
Anadolu'da

Asya Hunları'nın devamı ve torunları oldukları bilim âlemince tespit edilen *Batı Hunları* (*Avrupa Hunları*), hareket kabiliyetleri fazla olan çevik atlı birliklerinden oluşan kalabalık ordularla *Karadeniz*'in kuzeyindeki *Alan*, *Ostrogot* ve *Vizigotları* daha ilk saldırıda ağır yenilgilere uğratarak darmadağın ettiler; çok geçmeden milâdî 378 yılında, *Tuna* ırmağını geçerek *Batı-Roma* ve *Bizans* imparatorlukları topraklarını istilâya başladılar. Yayılınmalarına devam eden *Hunlar*, *Roma* imparatoru I. Theodosius'un ölümünden (395) sonra, bir yandan *Balkanlar* üzerinden *Trakya*'ya yürürlerken, öbür yandan da *Kafkas* dağlarını aşarak *Anadolu*'yu istilâya giriştiler. Ancak bu istilâ harekâtı, *Batı Hunlarının Doğu Bölümü* tarafından yönetilmiştir. Kurşuk ve Basık adındaki iki başbuğun komutasındaki *Hun* atlı kuvvetleri, *Erzurum* üzerinden hareketle *Karasu* ve *Fırat* havzalarından *Malatya*'ya ulaştılar. Daha sonra bu kuvvetler, *Çukurova*'yı istilâ ettikten sonra, *Orta-Doğu*'nun en sağlam surlarına sahip olan *Urfa* ve *Antakya* kalelerine başarısız bir kuşatmada bulundular. Çok geçmeden *Suriye*'ye inen *Hun* atlı birlikleri, *Sur* ve daha sonra da *Kudüs* şehir ve yörelerini ağır bir şekilde akınlara uğrattılar. Adeta bir yıldırım hızıyla sürdürülen bu istilâ hareketleri sebebiyle bölge halkları, büyük bir korku, dehşet ve heyecana kapılmışlardı. *Suriye*'de pek fazla kalmayan *Hun* atlı kuvvetleri, kuzeye yönelerek *Orta-*

Anadolu bölgesinden geçip, *Doğu-Anadolu* ve *Azerbaycan* yoluyla yeniden *Kafkas* dağlarını aşarak *Karadeniz*'in kuzeyindeki yurtlarına döndüler (396). Fakat iki yıl sonra, yani 398 yılında, *Anadolu*'ya daha küçük çapta olmak üzere, yeniden bir takım akınlarda bulundular. Böylece *Hunlar*, hem batı, hem de doğu yönlerinden, yani iki cepheden, *Doğu-Roma (Bizans)* imparatorluğunu baskı altında tutmuşlardır. Bu *Hun* baskıları karşısında aciz kalan *Doğu-Roma* imparatorları, herhangi bir ciddi önlem alamadılar. Netice itibariyle 395-98 yılları arasında cereyan eden *Hun Türklerinin* bu *Anadolu* istilâ harekâtı, tarihte *Anadolu*'ya *İlk Türk Girişi*'nin temsil etmesi bakımından dikkate şayandır.

Sabar Türk-
leri Anadolu'
da

Hun Türklerinin istilâsından sonra *Bizans* hâkimiyetinde bulunan *Anadolu*'ya ikinci *Türk* istilâsı, *Sabarlar* tarafından gerçekleştirildi. *Tanrı Dağları*'nın batı bölgeleri ile *İli* ırmağı dolaylarında, *Hunlara* tâbi olarak yaşayan *Sabar (Sabir, Sibir) Türkleri*, M. 508 yılında hâkimiyet alanlarını *Doğu-Avrupa* yönünde genişlettiler. Daha sonra onlar, 515/16 yılında, *İtil*, *Don* ve *Kuban* ırmakları arasındaki topraklara yerleşerek bağımsız bir devlet kurdular. Bu coğrafî konumları dolayısıyla *Sabarlar*, *Bizans* ve *Sasanî* devletleriyle çeşitli ilişkilerde bulundular. Bu cümleden olarak onlar, *Sasanîlerle* bir ittifak yaparak *Bizans*'la mücadelelere giriştiler. İşte bu mücadeleler dolayısıyla *Sabarlar*, *Kafkasların* güney bölgelerine kadar olan *Bizans* memleketlerini istilâ ettiler. Daha sonra onlar, ileri hareketlerine devam ederek *Kayseri*, *Konya*, *Ankara* şehir ve yörelerine şiddetli akınlar yaparak pek çok ganimet ele geçirdiler. Bu geçici istilâ harekâtından sonra *Sabarlar*, *Kafkas* dağlarını aşarak yurtlarına geri döndüler. Böylece *Sabar Türkleri* tarafından da *Bizans*'a ağır bir darbe indirilmiş oldu.

İlk Müslü-
man Türkler
Anadolu'da

Hun ve Sabar Türklerinden sonra *Anadolu*'ya *Üçüncü Türk Girişi*'ni, VIII. yüzyıldan itibaren *Müslüman Türkler* gerçekleştirdiler. Özellikle *Abbâsîler* devrinde, *Türkistan* ve *Horasan*'dan *Anadolu*'ya getirilerek *Bizans*'a karşı gazalarda bulunan gönüllü gaziler arasında, çok sayıda *Müslüman Türkler* de vardır. Bu olay şöyle cereyan etmiştir:

Bizans yönetiminde bulunan *Suriye*, *Elcezire* ve daha sonraları *Doğu-Anadolu* ve *Azerbeycan*'ın *İslâm* orduları tarafından fethinden sonra, *İslâm-Bizans* mücadeleleri, *Tarsus-Malatya-Erzurum* hattı boyunca devam ettirilmiştir. Bu askerî mücadele bölgesi [*Sugûr* (= uçlar) ve *Avâsım*], *Suriye*, *Elcezire* ve *Doğu-Anadolu* ucu olmak üzere üçe ayrılır. Bu bölgenin belli-başlı şehir, ilçe ve kaleleri, sırasıyla *Tarsus*, *Misis*, *Anazarba*, *Adana*, *Haruniyye*, *Bagras*, *İskenderun*, *Maraş*, *Kemah*, *Samsat*, *Adıyaman*, *Harput*, *Âmid* (Eski *Diyarbakır*), *Silvan*, *Erzen*, *Malatya*, *Bitlis*, *Malazgirt*, *Ahlat*, *Erciş* ve *Kalikalâ* (Eski *Erzurum*)'dır. *Abbâsî* halifesi *M e h d i* (775-785), genellikle *İslâmlar* tarafından fethedilmiş olan *Türkistan*, *Harizm* ve *Horasan*'dan, başta *Müslüman Türkler* olmak üzere, *İran*, *Sogd* v.s. milletlerden çok sayıda gönüllü kuvvetleri, yukarıda sözkonusu edilen askerî bölgelere yerleştirdi. Esasen eski ticaret ve hac yollarının geçtiği bu askerî bölgelerde, ticarî faaliyetler yanında, geniş çapta ziraatın da yapılması sonucunda, buradaki şehirler zenginleşti ve dolayısıyla halkın refah seviyesi yükseldi. *Gaza*'nın önemini ortaya koymak amacıyla, bu bölgelerde, pek çok medreseler de kuruldu. Yapılan araştırmalardan anlaşıldığına göre, bu bölgelere yerleştirilen *Türklerin* sayısı, halife *Harunurresid* (786-809), *M e m u n* (813-833) ve *M u t a s i m* (833-842) devirlerinde, oldukça yüksek bir dereceye ulaşmıştı. Özellikle halife *M ü t e v e k k i l* (847-861) zamanında, hilâfet ordusunun çoğunluğunu *Türklerin* oluşturması sonucunda, adları geçen askerî bölgelerin yönetimi *Türk* kumandanları tarafından yürütülmekte idi. Bu kumandanların belli-başlılarının adları şöyledir; *Vasîfet-Türkî*, *Karinoğlu Fazl*, *Ferrecet-Türkî*, *Amaçuret-Türkî*, *Bilgeçur*, *Ferganalı Halef*, *Toganoğlu Ahmet*, *Ebû Sâbit et-Türkî*, *Yazman*, *Busrafşinî*, *Kayıoğlu Ahmet*, *Burduoğlu Rüstem*, *Munis* v.s. Genellikle *Suriye* ucunun merkezi olan *Tarsus*'ta oturan bu *Türk* kumandanları, biri yazın (*Sâife*), diğeri kışın (*Şâtiye*) olmak üzere, yılda iki kez *Bizans*'a karşı gazalarda bulunuyorlardı. Bu cümleden olarak *Sivas*, *Niksar*, *Şarkikarahisar*, *Amasya*, *Zamantı*, *Ulukışla*, *Çankırı*, *Ankara*, *Eskişehir* ve hat-

tâ *Bergama*'ya kadar uzanan bölgelerdeki *Bizans* şehir ve kaleleri büyük tahribata uğratıldı, bu arada pek çok ganimet ve tutsaklar da alındı. Halen *Türkiye*'nin birçok yerlerinde görülen höyük kale v.s. gibi müstahkem yerlerin büyük bir kısmı, bu gazalar sonucunda harabe haline getirildi. Bununla beraber *Bizanslılar* da aynı şekilde *İslâm* uç bölgelerinde, *İslâmların*kine benzeyen bir askerî teşkilât kurarak *İslâm* memleketlerine yağma ve tahrip akınlarında bulundular. Bu mücadeleler böylece uzun bir süre devam edip gitti. Özellikle *Makedonya* sülâlesinin *Bizans* tahtına geçmesinden sonraki dönemlerde, *İslâm* mücahidleri saldırıları bırakıp, savunmaya geçmek zorunda bırakıldılar. Dolayısıyla çoğunluğunu *Türk* mücahidlerinin oluşturduğu bu uç bölgelerindeki *İslâm* kuvvetleri, X. yüzyılın ikinci yarısında, buralardan çekilmek zorunda kaldılar. Böylece *Müslüman Türk* gazilerinin *Anadolu*'da *Bizans*'a karşı sürdürdükleri gazalar sona ermiş oldu. Sonuç olarak ifade edilebilir ki, aşağı yukarı 300 yıl boyunca, *Anadolu*'da, küffar *Bizans*'a karşı girişilen bu gaza hareketleri, bu ülkedeki şehir ve kalelerin geniş çapta harap olmasına sebep olmuş ve dolayısıyla buradaki *Bizans* savunmasına ağır darbeler indirilmiştir. Böylece *Selçuklu Türklerinin*, XI. yüzyılda, *Anadolu*'nun bir *Türk* yurdu haline getirilmesini sağlayan büyük istilâ ve fetih hareketlerinin vukuundan çok önceleri, yine kendi soydaşları tarafından aynı ülkede, aynı düşmana karşı sürekli mücadeleler yapılmış olduğu ve dolayısıyla sözkonusu fetihlere öncülük etmiş bulunduğu, önemli bir olay olarak tarih sayfalarına geçmiştir.

II.

ÇAĞRI BEY'İN ANADOLU SEFERİ

Henüz *Selçuklu* devletinin kurulmasından önce, *Selçuklu* ailesi, *Maveraünnehr*'de, *Karahanlı* ve *Gazneli* devletlerinin şiddetli takip ve baskıları altında, çok güç şartların yarattığı ümitsizlik içinde hayatlarını sürdürmekte idiler. İşte bu bakımdan *Selçukluların* yeni bir yurt arama ve edinme zorunluluğu duydukları anlaşılıyor. Fakat bu yurt neresi olabilirdi? Yukarıda genel çizgileriyle görüldüğü üzere, *Türkistanlı Müslüman Türk* gazilerinin küffar *Bizans*'a karşı uzun yıllar gazalar yapmış oldukları *Anadolu* ülkesi, bu vesileyle, *Türk ellerinde* bilinmekte idi. Bu itibarla *Selçukluların* da vaktiyle soydaşlarının *Bizans*'la mücadelelerde bulundukları *Anadolu*'ya ilerde yurt edinme amacıyla, bir keşif seferi yapılması kararını vermiş oldukları anlaşılıyor. Bu kararın uygulanması, yani keşif seferi görevi *Tuğrul Bey*'in kardeşi ve sultan *Alp Arslan*'ın babası *Davud Çağrı Bey*'e verildi. *Tuğrul Bey*, *Selçuklu* ailesiyle birlikte aşılması çok zor, bu sebeple de savunması kolay olan uzak çöllerle çekilirken *Çağrı Bey*, üç bin *Türk* atlısıyla *Maveraünnehr*'den batı yönüne *Anadolu*'ya hareket etti. O, 1015 yılında, *Gaznelilerin* yönetiminde bulunan *Horasan*'ı, daha önceleri buraya yerleşmiş olan ve kendisine katılan *Türkmenler*le, bura valisi *Arslan Câzib*'in takibine rağmen, âdeti bir yıldırım hızıyla geçip *Acem Irakı*'na (*Zagros* dağlarının) doğu bölgesi) girmeyi başardı. *Çağrı Bey*'in bu harekâtını haber alan ve bu sıralarda *Hindistan*'da fetihler yapmakta olan *Gazne* sultanı *Mahmud*, *Çağrı Bey*'in geçişine engel olamaması sebebiyle, *Arslan Câzib*'e sonderecede kızarak onu şiddetle azarladı. *Çağrı Bey*, burada pek fazla durmayarak *Azerbeycan* yoluyla *Doğu-Anadolu* topraklarına girdi. Fakat daha önceki yıllarda, *Doğu-Anadolu* ve *Azerbaycan*'da bulunan küçük *Ermeni* ve *Gürcü* prenslikleri, birbir-

leriyle sürekli çatışmalarda bulundukları gibi, bu bölgelerdeki *Müslüman* beyliklerle de işbirliği ve ittifak yapmaları sebebiyle, vasal statülerine rağmen, *Bizans*'la ciddi bir anlaşmazlık içinde bulunuyorlardı. Bunu fırsat bilen *Bizans* imparatoru II. *Basil* (*Basileios*), büyük bir orduyla harekete geçerek bazan savaş, bazan da anlaşmalar yoluyla, *Ermeni* ve *Gürcü* prensliklerini, yönetim bakımından doğrudan doğruya *Bizans*'a bağladı ve hattâ *Van Gölü* havzasında oturan 40 bin *Ermeni*yi, *Bizans*'ın geleneksel siyaseti uyarınca *Orta-Anadolu*'ya zorla göç ettirerek özellikle *Sivas* ve *Kayseri* kent ve yörelerine yerleştirdi. İşte bu bakımdan *Azerbaycan* ve *Doğu-Anadolu*'da vasal da olsa, artık ne *Ermeni*, ne de *Gürcü* prenslikleri mevcut değildi; ancak bunların prensleri, *Bizans* yönetici ve kumandanları olarak görev yapmakta idiler. *Çağrı Bey*, kumandasındaki kuvvetlerle artık doğrudan doğruya *Bizans* yönetiminde bulunan *Doğu-Anadolu* sınırlarını aşıp *Van Gölü* havzasına girdi. İlk olarak *Anadolu*'ya giren, özellikle *Ermeni* kaynaklarında belirtildiği üzere, “Mızrak, ok ve yaydan oluşan silâhları çekili, beli kemerli, uzun ve örülü saçlı, rüzgâr gibi uçan Türk atlıları” karşısında *Bizans* komutanı *Senekerim*'in gönderdiği kuvvetler, “Yağmur gibi atılan oklar” karşısında kesin bir yenilgiye uğradılar. Bunun sonucunda, bazı kaleler dışında *Van Gölü* bölgesinin büyük bir kısmı *Türk* kuvvetlerinin kontrol ve denetimine girdi. Bu bölgede, kendisine artık hiç bir *Bizans* kuvvetinin karşı koyamadığı *Çağrı Bey*, kuzeye yönelip *Gürcülerin* oturdukları *Nahçıvan* taraflarına yürüdü. *Bizans*'ın *Gürcü* asıllı kumandanı *Liparit*'in savaşa cesaret edememesi sonucunda *Çağrı Bey*, bütün bölgeyi kolayca hâkimiyet ve denetimi altına almayı başardı. Daha sonra o, *Dovin* şehrinin güneyindeki *Nik* bölgesine yürüyerek kendilerine karşı koymaya çalışan *Beçni* kalesi *Bizans* kumandanı *Vasak Pahlavun*'nin kuvvetlerini bozguna uğratıp darmadağın etti, hattâ bu kumandan bozgun sırasında, kaçarken Türk askerleri tarafından öldürüldü. Böylece *Çağrı Bey*, güneydeki *Van Gölü* havzasından başka *Nahçıvan* ve *Nik* bölgesini de istilâ ve akınlara uğrattı. Netice itibarıyla *Çağrı Bey*, ilerde yurt edinilmesi amacıyla, başarıyla

tamamladığı bu *keşif seferi* sonucunda, yolu üzerinde aldığı takviyelerle birlikte ancak beş-altı bin atlıyı bulan ve o devir için dahi küçük sayılabilen bir *Türk* kuvvetini, *Bizans*'ın *Doğu-Anadolu*'daki kuvvetlerinin durduramayacak bir derecede olduğunu, böylece bizzat ve fiilen tespit etmiş oldu. Çok geçmeden *Çağrı Bey*, *Arslan Cazib*'in aldığı emir üzerine kendisini şiddetle takibinden mahirane bir şekilde sıyrılmayı başardı; o, geldiği güzergâh olan *Azerbaycan* ve *Horasan* üzerinden *Maveraünnehr*'e dönüp, devlet kurma yolunda mücadeleler yapmakta olan kardeşi *Tuğrul Bey*'e ulaşarak (1021) yaptığı keşif seferi hakkında ona geniş bilgi verdi ve “Biz, buradaki güçlü devletlerle yani *Karahanlı* ve *Gazneli* devletleriyle mücadele edemeyiz, ancak *Horasan*, *Azerbaycan* ve *Doğu-Anadolu*'ya gidip oralarda hükümrân olabiliriz, zira oralarda bize karşı koyabilecek hiç bir kuvvete rastlamadım” diyerek onu batı yönüne harekete teşvik etti; ve gerçekten *Selçuklu* devleti, olayların *Çağrı Bey*'in düşündüğü şekilde gelişmesi sonucunda, *Horasan*'da kurulmuş, fetihler batı yönünde yapılmış ve dolayısıyla *Anadolu*'nun bir *Türk* yurdu haline getirilmesi gibi mutlu bir tarihî sonuç hasıl olmuştur.

Bazı Türkmen kitleleri, *Karahanlı* ve *Gazneli Türk* devletlerinin baskı ve sıkıştırmaları sebebiyle, zaman zaman *Anadolu*'ya girip akınlarda bulunmuşlar, ancak *Bizans*'ın karşı koyması sonucunda, yeniden *Azerbaycan* ve *İran*'a geri dönmek zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte onlar, bu ülkelerde de rahat bir yaşam sürdürememekte, sürekli bir mücadele halinde bulunmakta idiler. *Selçuklu* devletinin 26 Ağustos 1040 *Dandanakan Zaferi*'nden hemen sonra, *Horasan*'da kurulmasına kadar geçen devrede, *Anadolu*'da girişilen bu *Türkmen* hareketleri, sadece bir akın ve istilâ niteliği taşır. Devletin kurulmasından sonra *Türkistan*'dan âdeta seller gibi akan büyük *Oğuz (Türkmen)* kitleleri, *Karahanlı* ve *Gazneli* devletlerini engellemeye çalışmalarına rağmen, *İslâm* ülkelerine yayılmaya başladı; öyleki bu ülkeler, onları almayacak bir duruma geldi. Bunun zorunlu bir sonucu olarak *Selçuklu* sultanları (Özellikle *Tuğrul Bey*), bir millet halinde

gelmekte olan bu büyük *Türk* kitlelerini, “Küffar Bizans’ın *Anadolu*’suna yöneltme ve burada yerleştirme” planlarını yapıp uyguladılar; böylece çok önceleri, yine *Türkler* tarafından yapılmış olduğunu gördüğümüz *cihat* hareketleri bir tür devam ettirilmiş oluyordu. Ayrıca X. yüzyılda, *Bizans* karşısında eski kudretini kaybederek savunma durumuna geçen *İslâm* âlemi, *Selçuklu* devletinin sahip olduğu kuvvet ve kudret sayesinde, yeniden canlanıp üstünlük ve hâkimiyet kazanmıştır. Artık *Anadolu*’da, bu kez *Müslüman Türklerin Bizans*’la mücadeleleri başlayacak ve dolayısıyla yapılan başarılı fetihler sayesinde bu ülke *Türkleşecek* ve bir *Türk* yurdu haline getirilecektir. Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah gibi büyük ve kudretli *Selçuklu* sultanları, bu planı uygulamada, ciddi ve devamlı bir çaba içinde görünmüşlerdir.

III.

İLK TÜRKMEN (OĞUZ) AKINLARI

Gazne hükümdarı sultan *M a h m u d* , *Karahanlılarla* yaptığı anlaşma uyarınca, *Selçuklu* başbuğu *A r s l a n* (*İ s - r â i l*) *Y a b g u* 'yu düzenlediği bir şölen sırasında yakalatıp *Hindistan*'daki *Kalincar* kalesinde hapsedikten sonra, ona bağlı olan ve kaynaklarda *Balhan*, *Irak* ve *Nâvekiyye* (*Yab-gulu*) adlarıyla anılan *Türkmenler*den büyük bir kısmını *Horasan*'a yerleştirdi. Bu *Türkmenler*'in daha önce *Samanogulları* devrinde buraya gelmiş olan soydaşları *Türkmenlerle* birleşip kendilerini pek rahat bırakmayan *Tus* kenti *Gazneli* valisi *A r s l a n C a z i b* 'i bozguna uğratmaları üzerine, sultan *M a h m u d* bizzat harekete geçerek onları ağır bir yenilgiye uğrattı ve pek çoklarını öldürttü (1028). Bunlardan bazı zümreler, savunması daha kolay olan dağlara ve çöllere çekilirken, iki bin çadırılık başka bir kitle ise, *Azerbaycan*'a gelip bura hükümdarı *V e h s u d a n* 'ın hizmetine girdiler ve onunla birlikte *Anadolu*'ya akınlara başladılar. *Acem Irak*'ı valisi bulunan sultan *M a h m u d* 'un oğlu *M e s u d* , *Horasan*'daki diğer *Türkmenleri* hizmetine aldı; babasının ölümü üzerine, *Gazne* sultanı olurken ve olduktan sonra onlardan sonderecede çok faydalandı. Bununla birlikte, bir süre sonra *Reykenti Gazneli* valisi *T a ş f e r r a ş* 'ın, ilerigelen *Türkmen* başbuğlarından *Y a ğ m u r B e y* 'i öldürtmesi sebebiyle, sayıları 10 bini geçen buradaki *Türkmenler*, *K ı z ı l*, *B o ğ a*, *A n a s ı o ğ l u*, *D a n a*, *G ö k t a ş* ve *O ğ u z o ğ l u* *M a n s u r* gibi başbuğların yönetimleri altında, *Gaznelilere* karşı harekete geçtiler ve kendilerine karşı sevkedilen - başta *T a ş f e r r a ş* olmak üzere - bütün *Gazneli* kumandanları yenilgiye uğrattılar. Daha sonra bunlardan bir bölümü, *Acem Irak*'ında kalmışsa da asıl büyük bir kısmı, 1036 yılında, *Azerbaycan*'a gelerek bu adaki soydaşlarıyla birleştiler. Bu *Türkmenlerden* bazı zümreler ayrılıp doğu ve güneye yönelirlerken

Azerbaycan'da kalan asıl büyük guruplar, Aras ırmağını geçip Erran bölgesine gelerek bura hükümdarı Fadlun ve oğlu Ebulesvâr ile birleştikten sonra (1037 yılında) Doğu - Anadolu'daki bazı Ermeni zümrelerinin oturdukları yörelere akınlarda bulundular. Ayrıca bu Türkmenler, Bizans kumandanı II. Bagrat'ın Müslümanların elinde bulunan Tiflis'i kuşatması sırasında, ona karşı savaşa katıldılar ve onu geri çekilmek zorunda bıraktılar (1038). Bunlardan başka, Ebülheyca Hezbânî'nin yönetimindeki Urmiye'de bulunan Türkmenler, Van Gölü havzasına akınlar yaparak Bizans generali Haçik'in kumandasındaki kuvvetleri yenilgiye uğrattılar, hattâ Haçik de bu çarpışmalar sırasında hayatını kaybetti. Elcezire'de ve Musul yörelerinde harekâta bulunan başka bir Türkmen zümresi de 1042/43 yılında kuzeye yönelerek Aras ırmağı yörelerindeki Beçni kalesine saldırdılar, fakat Anı Bizans valisi Gagik'in müdahalesi üzerine, kaleyi ele geçiremediler: ancak Ermenilerin oturdukları kesimlere ve özellikle Murat ve Dicle ırmaklarının kolları üzerindeki yörelere akınlar yaparak pek çok tutsak ve ganimet ele geçirdiler. Azerbaycan ve Doğu - Anadolu bölgelerine giren bu Türkmenler - Selçuklu sultanı Tuğrul'un buyruğu üzerine, genellikle, buradaki Selçuklu vasalı emîrlerle birlikte Bizans'a akınlarda bulunmaktan geri kalmadılar.

IV.

SULTAN TUĞRUL DEVRİNDE YAPILAN FETİHLER

Bundan önceki bölümde, *Azerbaycan'a* gelip bura hâkimi *Ve h s u d a n* ile işbirliği yaparak *Bizans'a* karşı *Anadolu'ya* akınlarda bulunduğunu gördüğümüz *Türkmenler*, 30 kadar başbuğlarını öldürmesi sebebiyle onunla savaşa giriştilerse de başarılı olamadılar (1041). Bu yüzden *Azerbaycan'dan* ayrılmak zorunda kalan bu *Türkmenler*, *Urmiye'ye* gidip oradaki soydaşları diğer *Türkmenlerle* birlikte *Hakkari* yörelerine başarılı akınlar yaptılar. Bununla beraber kendilerini takip için harekete geçtiğini sandıkları sultan *Tuğrul'un* kardreşi *İbrahîm Yınal'ın* batı yönünde fetihler yapmak amacıyla *Rey* kentine ulaşması sonucunda, buradan hareketle *Azerbaycan'a* gitmekte olan diğer bazı kalabalık *Türkmen* zümreleriyle birleşip güney-batı yönüne hareket ettiler. Böylece çok kalabalık bir hale gelen bu *Türkmen* kitlesi, *Buhtan* ırmağı taraflarındaki sarp ve yüksek dağları geçip, *Erzen* ve *Batman* sularını besleyen dağlık yörelere eriştiler ve buraları yağma akınlarına uğrattılar. Bu kalabalık kitlenin bir bölümü, *Anasıoğlu* ve *Boğa* adlı beylerin kumandasında, daha güneye *Diyarbakır*, *Silvan*, *Erzen* ve *Mardin* arasındaki yörelerde harekâta bulunarak kontrolleri altına aldılar; diğer bir bölümü ise *Cizre* yörelerine erişip buraları akınlara tâbi tuttular. *Cizre* valisi *Mervanlı Süleyman*, bu yörelerde konaklayan *Türkmenlerin* beyi *Oğuzoğlu Mansur'a* bir ulak göndererek “Kışı burada geçirmelerini, ilkbaharda da diğer *Türkmenlerle* birlikte *Suriye'ye* gitmelerini” teklif etti. *Süleyman*, *Mansur Bey'in* bu teklifi kabulü dolayısıyla düzenlediği bir şölen sırasında, onu tutuklatıp hapsedtirdi. Bunun üzerine *Mansur'un* buyruğu altındaki *Türkmenler*, oraya buraya dağıldı, önemli bir kısmı da *Musul* yönüne hareket etti. Bu-

Türkmen
akınları

nun üzerine harekete geçen *Musul* emîri *Ukayloğlu Karvaş*, *Mervanlı* emîri *Nasrudevle Ahmed*'den de yardım ve destek alarak bu *Türkmenlere* saldırıya geçti; yapılan savaşta, müttefiklerin ağır bir yenilgi ve bozguna uğramaları (1042) sonucunda *Türkmenler*, *Sincar* ve *Nusaybin* yörelerini yağmaladıktan başka *Cizre*'ye de başarısız bir kuşatma teşebbüsünde bulundular. Daha sonra, onların *Diyarbakır* ve yörelerine yayılmaları üzerine, bura emîri *Nasrudevle Ahmed*, *Cizre*'de tutsak bulunan *Mansur Bey*'i *Silvan*'a yanına getirttikten başka bölgede bulunan diğer *Türkmen* beylerine ulaklar gönderip “*Mansur Bey*’i serbest bırakacağını, topraklardan çekildikleri takdirde kendilerine pek çok mal ve para vereceğini” bildirdi. Onun bu teklifinin kabulü üzerine, *Mansur Bey*, tutsaklıktan kurtulup *Türkmenlerine* kavuştu. Bununla beraber kendilerine gönderilen mal ve paraların azlığı sebebiyle *Türkmenler*, yeniden harekete geçerek *Nusaybin*, *Sincar* ve *Hapur* yörelerini yağma akınlarına uğrattılar. Diğer taraftan *Musul*'a yürüyen başka bir *Türkmen* gurubu, 1043 yılında, şehir hâkimi *Karvaş*’ı yenilgiye uğrattıktan sonra *Musul*’u işgal ve yörelerine yağma akınlarında bulundular; feodal bağları sebebiyle, işgal ettikleri yerlerde, *Bağdad Abbasî* halifesi ve *Selçuklu* sultanı (*Tuğrul Bey*) adlarına hutbe okutınaya başlattılar. Özellikle *İslâm* memleketlerine yöneltilen bu *Türkmen* hareketleri sebebiyle, başta *Abbasî* halifesi olmak üzere, *Irak Büveyhoğulları* hükümdarı *Celâl üddede*, *Musul* emîri *Karvaş* ve *Diyarbakır* emîri *Nasrudevle*, bu sıralarda başkent *Nişabur*'da bulunan *Tuğrul Bey*'e şikâyetlerde bulunarak “Bu akınların durdurulmasını” talep ettiler; *Tuğrul Bey* de onları haklı bulmuş, şikâyetlerini dikkate alarak teselli etmiştir. Sultan özellikle *Selçuklu* vasalı *Mervanlı* emîrine “Kullarımdan (tâbirlerimden) bazı zümrelerin (*Türkmenlerin*) senin memleketlerine girip birtakım yağma akınlarında bulunduklarını haber aldım. Sen bizim uç emîrimizsin; onlara para, mal v.s. gibi istedikleri şeyleri vermelisin, böylece küffarla (*Bizans*) mücadelede, onlardan faydalanabilirsin” dedikten başka ona, “*Türkmenlerin*, *Diyarbakır* ve yörelerinden çekilmelerini sağ-

lıyacağı hususunda” söz verdi. Esasen Tu ğ r u l B e y , *Türkmenlerin* daha *Azerbaycan*’da bulundukları sırada, onların ilerigelen beylerine ulaklar gönderip “Katına gelmelerini” istediye de onlar, sultanın elçisini bir süre alıkoyduktan sonra, onunla sultana şu mesajı gönderdiler: “Bizleri hep birlikte huzurunda toplayıp, yapmış olduğumuz hareketlerin cezası olarak tutuklamak niyetindesiniz, bu sebeple bizler, korku ve endişe duyduğumuz için katınıza gelmekten çekiniyoruz. Siz, bizim hükümdarımız olarak bizlerin mutlaka huzurunuzda gelmesini isteyecek olursanız biz buna razı olmayacağız ve *Anadolu* ve *Suriye*’ye çekilerek kendimizi kurtaracağız”. Öte yandan *Musul*’u ele geçirdiğini gördüğümüz bir kısım *Türkmenler*, hâkimiyet sahalarını sürekli olarak genişletmekte idiler. Bunun üzerine *Musul* emîri K a r v a ş , komşu *Arap* emîrlerinden de geniş yardım sağladıktan sonra, bu sırada *Di-yarbakır* yörelerinde bulunan B o ğ a v e A n a s ı o ğ - l u B e y ’lerden yardım alan bu *Türkmenleri* 1044 yılında ağır bir yenilgiye uğrattı; böylece *Musul*’dan çekilmek zorunda kalan *Türkmenler*, diğer soydaşlarının bulunduğu *Di-yarbakır* taraflarına gittiler. Bu olayı haber alan ve bu sıralarda, devletin başkenti yaptığı *Tahran* yakınlarındaki *Reykent*inde bulunan sultan Tu ğ r u l , *Türkmenlere* yeniden ulaklar göndererek “İslâm memleketlerine akınlar yapmamalarını, *Azerbaycan*’a dönüp bu ülkede yaylak ve kışlalar kurduktan sonra *Selçuklu* emîr ve kumandanlarıyla birlikte *Bizans*’a gazalara girişmelerini” bildirdi. Sultanın buyruğunu alan O ğ u - z o ğ l u M a n s u r , G ö k t a ş , A n a s ı o ğ l u , B o ğ a vs. gibi *Türkmen* beyleri, beraberlerindeki *Türkmen* zümreleriyle birlikte *Di-yarbakır* yörelerinden ayrılarak daha kuzeye yönelip *Bizans*’a ait il, ilçe, bucak ve köyleri yağmaladıktan sonra *Erciş*’e ulaştılar; daha sonra onlar, buradan *Azerbaycan*’a geçebilmek için, birçok armağanlar gönderdikleri *Van Gölü* bölgesi *Bizans* valisi S t e p h a n o s ’tan izin istedilerse de o, bunu kabul etmeyip *Türkmenlere* saldırdı. Yapılan savaşta *Bizans* kuvvetleri yenilgiye uğradığı gibi S t e p h a n o s da tutsak alındı (1045). Bunun üzerine *Türkmenler*, hiç bir engelle karşılaşmaksızın *Azerbaycan*’a döndüler. Böylece sultanın buyruğunu yerine getiren ve dolayısıyla affına mazhar olan

Anasıoğlu ve Boğa, sultandan, *Diyarbakır* ve yörelerinin kendilerine verilmesi (*ıkta*) *menşûrunu* aldıktan sonra yeniden, fakat bu kez sultan adına, bu bölgeye gelerek başta *Âmid* olmak üzere, diğer il ve ilçelere kuvvetler yerleştirdiler; daha sonra da *Silvan*'a giderek *Mervanlı* emîri Nasruddevle Ahmet ile bölgenin yönetimi hususunda müzakerelerde bulundular. Fakat bu sırada, bu iki *Türkmen* beyi, yaptıkları bir kavga sırasında birbirlerini öldürdüler. Bunu fırsat bilen *Mervanlı* emîri, tâbi olduğu sultana “karşı koyma” gibi bir duruma düşmemek için, *Büveyhoğulları* hükümdarı Ebû Kâlicar Fenaahüsr ev’i harekete geçirterek memleketlerindeki bu *Türkmenleri* buralardan uzaklaştırmayı başardı.

Görüldüğü üzere, kısmen *Bizans*, kısmen de *İslâm* memleketlerine karşı yapılmış olan bu *Türkmen* hareketleri, federal bünye gereği, *Selçuklu* devletine tâbi olmalarına rağmen, devletin fetih planlarına uygun olarak yapılmamış ve dolayısıyla da devletin kontrol ve denetiminden uzak kalmıştır.

Selçuklu harekâtı sürüyor

Sultan Tuğrul devrinde de bir süre devam eden *Türkmen* akınlarından sonra artık düzenli *Selçuklu* orduları, *Anadolu*'nun istilâ ve fethine girişeceklerdir. *Dandanakan* zaferini müteakip *Büyük Selçuklu* devletinin kurulmasından bir süre sonra kararlaştırılan *fetih planları* uyarınca, batı yönündeki fetihleri yürütme görevini bizzat üstlenen sultan Tuğrul, devletin başkentini *Nişabur*'dan *Rey* kentine nakletti (1043). Böylece *Anadolu*'da, düzenli *Selçuklu* ordularının seferleri ve dolayısıyla fetihleri başlayacaktır. Birinci bölümde kısmen dolaylı olarak görüldüğü üzere, *Emevî* ve *Abbâsî* devirlerinde, *Anadolu*'nun ve özellikle *İstanbul*'un fethi amacıyla yapılan girişimler, *Bizans*'ın şiddetle direnişi sebebiyle başarılı olamamış ve dolayısıyla *Anadolu*'nun fethi de gerçekleşememişti. Fakat bir yüzyıl sonra, kuruluşundan itibaren, eski ruh ve kudretini kaybeden *İslâm* âleminin, taze ve diri kuvveti olarak, bütün yükünü üzerinde taşıyan *Selçuklu* devleti, daha önceleri başarılamayan *Anadolu*'nun fethi görevini üzerine alıp başarıyla sonuçlandıracaktır.

Anadolu'nun istilâ ve fethi harekâtını bizzat yeni başkent *Rey*'den yönetmeye başlayan sultan *Tuğrul*, amcası *Yusuf Yınal*'ın oğlu *İbrahim Yınal*'ı *Hemedan* ve *İsfahan* il ve yörelerinin, diğer amcası *Arslan Yabgu*'nun oğulları *Kutalmış* ve *Resultekin*'i *Hazar Denizi* bölgesinin, öteki amcası *Musa Yabgu*'nun (*İnanç Bey*) oğlu *Hasan* ile, kardeşi *Çağrı Bey*'in oğlu *Yakutî*'yi de *Azerbaycan*'ın fethiyle görevlendirdi; ayrıca bu *Selçuklu* prenslerinin buyrukları altına, kalabalık *Türkmen* kuvvetleri de verildi. Bu sıralarda, *Doğu - Anadolu* ve *Azerbaycan*'da, yönetimleri *Bizans*'a bağlanan *Ermeni* ve *Gürcü* halkları ile *Müslüman Şirvanşahlar* (*Derbend* ve *Hazar Denizi* kıyılarında), *Şeddadoğulları* (*Nahçıvan*, *Dübeyl* ve *Gence* illerinde) ve *Câferoğulları* (*Tiflis*'te) beylikleri bulunuyordu. *İbrahim Yınal*, birkaç yıl içinde, *Hemedan* ve *İsfahan* bölgesini fethettikten sonra *Dicle* ırmağı kıyılarına kadar harekâtını başarıyla sürdürdü. Öte yandan *Kutalmış* da *Geylan* ve *Târim* bölgelerini fethettikten sonra, ileri harekâtına devamla, *Aras* ırmağını geçerek *Erran* ve *Gürcistan*'a girmeyi başardı. Bu arada *Kutalmış*, *Bizans* imparatoru IX. *Konstantin Monomak*'ın, *Gürcü* asıllı kumandanı *Liparit* yönetiminde sevkettiği ordunun, *Şeddadoğulları* beyliğinin başkenti *Dovin*'i kuşatıp sıkıştırması sonucunda, onları savunma amacıyla, harekete geçerek *Liparit*'i *Gence* önlerinde kesin bir yenilgiye uğratıp çekilmek zorunda bırakmış idi. Öte yandan prens *Hasan*, *Pasin* ve *Erzurum* yörelerini istilâ ile, daha önce imparator II. *Basil* tarafından *Ermeni* yönetimine son verilip sınırları genişletilmek suretiyle *Grek Vaspurakanı* (*Grek Vaspurakanian*) haline getirilen *Van Gölü* havzasını istilâyâ başladı. *Selçuklu - Bizans* antlaşmasına rağmen girişilen bu harekât üzerine, *Vaspurakan* *Bizans* valisi *Aaron*, kalabalık *Türk* ordusu karşısında, *Gürcistan* *Bizans* valisi *Kekevmenos*'tan yardım sağladı. Her iki taraf arasında, 1047/48 yılında, *Büyük Zap* suyu yörelerinde yapılan savaşta, pusuya düşürülen *Selçuklu* kuvvetleri yenilgiye uğradı; prens *Hasan* ve yakın arkadaşları şehit olarak hayatlarını kaybettiler. *Selçuklu* ordusunun bozgununa, prens *Hasan* ve arkadaşlarının şehit olmaları-

na sonderecede üzülen sultan Tuğrul, *Azerbaycan Genel Valiliğine* atadığı İbrahim Yınal'ı *Erran* bölgesinde başarılı fetihlerde bulunmakta olan Kutalmış ile birlikte, *Anadolu*'da fetihler yapmak ve bozguna uğratılan *Selçuklu* ordusunun öcünü almak amacaylı, seferle görevlendirdi. Derhal harekete geçen İbrahim Yınal, Kutalmış'la birlikte *Bizans* kaynaklarının 100 bin kişi olduğunu ifade ettikleri büyük bir *Selçuklu* ordusuyla harekete geçerek 1048 yılında, *Anadolu* topraklarına girdiler. Bir yıldırım hızıyla ilerleyen *Selçuklu* ordusu karşısında ne yapacaklarını şaşırان *Vasurakan* ve *Gürcistan* *Bizans* valileri Aarön ve Kekavmenos, imparator IX. Konstantin'den acele yardım istediler. Bunun üzerine imparatorun emriyle, bütün *Gürcü* kuvvetlerini toplayan *Bizans* generali Liparit, derhal Aarön ve Kekavmenos'la birleşti; bu arada Kekavmenos'un barış teklifi İbrahim Yınal tarafından reddedildi. Bunun üzerine, *Rum*, *Ermeni* ve *Gürcüler*den oluşan takriben 35 bin kişilik *Bizans* ordusu, *Hasankale* (*Kapetru*) yörelerindeki *Üğümi* (*Kastro - ekomi*) köyünde karargâh kurdu. bu sıralarda İbrahim Yınal ve Kutalmış'ın yönettikleri *Selçuklu* ordusu *Aras* ırmağını izleyerek birkaç kale ve müstahkem mevki fethederek eski *Erzurum* (*Kalikal*) yönüne doğru ileri hareketlerine devam ediyorlardı. Çok geçmeden *Erzurum*'a erişen ve şehri bir saldırı ile ele geçiren *Selçuklu* ordusu, buradan, *Bizans* ordusunun bulunduğu *Pasin* ovasındaki *Hasankale* önlerine gelip karargâh kurdu. Böylece her iki taraf savaşa hazır duruma gelmiş idi. *Bizans* ordusunun sağ kanadında Katakalon, sol kanadında Aarön ve merkez hattında da Liparit yer almışlardı. İki büyük bölümden oluşan *Selçuklu* ordusunun bir bölümüne İbrahim Yınal, öteki bölümüne de Kutalmış kumanda ediyordu. 18 Eylül 1048'de her iki taraf arasında şiddetli bir savaş başladı. Bütün bir gün, bir gece devam eden çarpışmalar sonucunda *Bizans* ordusu ağır ve kesin bir bozguna uğratıldı, başkomutan Liparit de tutsak alındı. Ölüm ve tutsaklıktan kurtulabilen *Bizans* ordusunun bir kısım *Rum*, *Ermeni* ve *Gürcü* askerleri, *Van* ve *Anı* kalesine güçlkle sığınabildiler. İbrahim Yınal, tutsak Liparit'i, ele geçirilen de-

ğerli ganimetlerle, bu sırada başkent Rey’de bulunan sultan Tuğrul’a bizzat götürüp, “*Bizans’a* indirilen bu ağır darbeyi ve zaferi” müjdeledi. Sultan da bu önemli başarısından dolayı kendisini kutlamış hattâ ona 40 bin altın başarı ödülü vermek istemişse de İbrahim Yınal bunu kabul etmemiştir.

Hasankale yenilgisi ve ayrıca *Balkanlar*’da Turak komutasında başlayan *Peçenek Türklerinin* istilâsı sebebiyle sıkışık duruma düşen imparator Konstantin, sultan Tuğrul’a bir elçi gönderip barış önerisinde bulundu; ayrıca, daha önce *Bizans*, fakat şimdi ise *Selçuklu* vasalı olan *Di-yarbakır* emîri Nasrudevle Ahmed’e de başvurarak “Barış için sultan katında aracılık yapmasını” istedi. Sultan, kendisine çok değerli armağanlar getiren (İlgili kaynaklarda bu armağanlar hakkında geniş bilgiler yer almaktadır) *Bizans* elçisini, *Şeyhülislâm Ebû Abdullah* ile birlikte huzuruna kabul etti; imparatorun, *Liparit* için gönderdiği kurtuluş akçasını (*Fidye-i necat*) almayarak onu elçiye teslim etti. İmparatorun barış önerisini kabul eden sultan Tuğrul, *Bizans*’la imzalanacak olan barış antlaşmasını konuşmak ve imza etmek için *Abbâsî* halifesi *Kaaim Biemrillah*’ın akrabası *Şerif Ebulfazl Nâsır* başkanlığında bir heyeti, *Bizans* elçisiyle birlikte *İstanbul*’a imparatora gönderdi (1049/50). İmparator Konstantin ile *Selçuklu* elçisi arasında yapılan birçok müzakereler sonucunda:

Bizans’la yapılan barış

1 — *Emevîler* devrinde *Mesleme b. Abdülmelik* tarafından yaptırılan cami ve medrese tamir edilecek,

2 — Şiî *Fatımî* halifeliği adına okutulan hutbe, *Abbâsî* halifesi ve *Selçuklu* sultanı adına değiştirilecek,

3 — Cami mihrabına, eski *Türk* hâkimiyet alâmeti olan ve sultan Tuğrul’un kullandığı “ok ve yay” işaretleri işlenecek, şeklindeki maddeler aynen kabul edildi; fakat “*Bizans*’ın vaktiyle *Abbâsî* halifeliğine ödediği yıllık verginin, bu kez, *Selçuklu* devletine ödenmesi” maddesi uzun müzakerelere rağmen imparator tarafından kabul edilmedi. Bu önerilerinin kabul edilmemesi sebebiyle, *Selçukluların Anadolu*’da yeni-

den istilâ hareketlerine başlayabileceklerini düşünen imparator, özellikle *Doğu - Anadolu*'daki *Bizans* kale ve müstahkem yerlerin kuvvetlendirilmesini ve askerî birliklerin artırılmasını emretmek zorunda kaldı.

Sultan Tuğrul, başkenti *Hemedan* olmak üzere kendine ayrı bir hâkimiyet bölgesi sağlamak amacıyla harekete geçen kardeşi İbrahim Yinal'ın isyanını bastırdıktan ve böylece devletin merkeziyetçi kudretini sağlamlaştırdıktan sonra *Anadolu* seferine girişti. Esasen Tuğrul Bey, bir yandan gittikçe artan *Türkmen* nüfusu ve dolayısıyla *Anadolu*'yu yurt tutma zorunluluğu, öbür yandan da imparatorla yapılan barışta tam bir anlaşma olmaması sonucunda *Bizans*'ın *Anadolu*'ya yeni kuvvetler göndermesi sebebiyle, *Anadolu*'nun fetih harekâtına başlamak gereğini ve zorunluluğunu duymuş idi. Sultan Tuğrul, 1054 yılında, kuvvetli bir orduyla harekete geçerek *Anadolu* sınırlarını aşp, *Van Gölü*'nün kuzey - doğusundaki bugünkü *Muradiye (Bergiri)*, daha sonra da *Er-ciş*'i kısa bir kuşatmadan sonra fethetti. Sultan, *Van Gölü*'nün kuzeyindeki ilerleyişine devam ederek sağlam surlarla çevrili büyük bir kalesi bulunan *Malazgirt* önlerine gelip karargâh kurarak şiddetle kuşatmaya başladı. Kale, *Bizans* kumandanı *Vasıl* tarafından savunuluyordu. Sultan, kalenin bir an önce düşmesini sağlamak amacıyla, bir yandan lâğımlar kazdırırken, bir yandan da *Bitlis*'ten getirttiği büyük mancınık kurdurup kaleyi dövdürmeye başlattı; aynı şekilde vali *Vasıl* de karşı savunma önlemleri almakta idi. Fakat çok geçmeden, öğle vakti, *Selçuklu* askerlerinin çadırlarına çekilip dinlenmekte oldukları sıralarda, hile ile büyük mancınıka yaklaşan bir *Norman* fedaisinin koynunda sakladığı kükürt-petrol karışımı maddeleri süratle fırlatması sonucunda, mancınık alevler içinde yanmaya başladı. *Norman* askeri derhal takip edildiyse de yakalanamadı. Bunun üzerine sultan, yeniden kuşatmayı şiddetlendirdi, fakat savunucuların karşı hareketleri sebebiyle kuşatmayı kaldırdı.

Bu sıralarda sultan Tuğrul'un üç yönden sevkettiği kuvvetlerden ilki, kuzeyde *Kafkaslar*'a, batıda *Canik* ormanlarına, güneyde *Tercan*, *Hanzit* ve *Erzincan*'a kadar ilerlerken,

ikinci kol, *Oltu* yörelerinden geçip *Çoruh* ırmağı vadisinin ötesindeki memleketleri istilâya uğrattı; geri dönüşleri sırasında, *Bayburt* yörelerinde kendilerine saldıran ücretli bir *Frank* kuvvetiyle savaştılar; çarpışmalar sırasında *Selçuklu* kuvvetleri komutanı şehit edildi ise de *Türk* kuvvetleri başarılı bir şekilde geri çekildiler. *Kars* yönünde ilerleyen üçüncü *Selçuklu* birlikleri, buranın *Bizans* Valisi *G a g i k* ile giriştikleri bir savaş sonunda, *Bizans* kuvvetleri âdeta yok edildi. Öte yandan *Malazgirt* kuşatmasını kaldırdığını gördüğümüz sultan *T u ğ r u l*, ordusuyla *Kars*'a gelerek şehri bir süre kuşattıktan sonra *Pasin* ovasından geçerek *Erzurum* yörelerine, hattâ daha doğuda bulunan *Üğümü*'ye değin ileri harekâtını sürdürdü; bu bölgede hiç bir *Bizans* kuvveti, kendisine karşı çıkıp savaşılmaya cesaret edemedi. *Kuzey - doğu Anadolu*'daki harekâtını böylece tamamlayan sultan *T u ğ r u l*, güneye inerek yeniden *Malazgirt*'e gelip kuşatmaya başladı. Şiddetle yapılan çarpışmalar sırasında, dört yüz kişinin kullandığı büyük *Selçuklu* mancınıkının attığı iri taş ve kaya parçalarının surlarda açtığı gedikten şehre saldıran *Selçuklu* askerleri, başarılı olamayarak geri çekilmek zorunda kaldılar. sultan *T u ğ r u l*, kış mevsiminin yaklaşması sebebiyle, baharda yeniden gelip fetihlere devam etmek amacıyla, kuşatmayı yeniden kaldırdı. Giriştiği bu sefer sırasında elde ettiği pek çok ganimetlerle buradan hareketle yolu üzerindeki *Adilcevaz*'ı fethettikten sonra *Anadoludan* ayrıldı.

Sultan *T u ğ r u l*, özellikle *Bağdad* askerî valisi (*Şihne*) şii inançlı *A r s l a n B e s a s i r î*'nin *Abbâsî* halifelğine karşı giriştiği isyankâr hareketler sebebiyle, *Anadolu*'dan ayrıldıktan sonra *Selçuklu* vasalı *Erran* valisi *E b u l e s v â r*, 1055/56 yılında, *Türkmen* kuvvetlerinin yardım ve desteğiyle, *Anadolu*'da akınlara devam ederek *Anı* ve yörelerini istilâ etti. Bunun üzerine *Bizans* imparatoru *K o n s t a n t i n*'in gönderdiği general *N i k e p h o r o s*, *Dübeyl* ve *Gence* yörelerine kadar ilerleyerek *E b u l e s v â r*'ı yenilgiye uğratıp onunla “*Bizans* vasallığını kabul etmesi” şartıyla bir antlaşma imzaladı.

Daha sonraki harekât

Öte yandan, sultan *T u ğ r u l*, imparatorluk içinde ortaya çıkan çeşitli buhranlar sebebiyle, *Anadolu* fetih harekâtı-

ni bizzat yönetememekle birlikte görevlendirdiği *Selçuklu* prens, emîr ve *Türkmen* beyleri *Anadolu'da Bizans'a* karşı askerî harekâtı sürdürmekte idiler. Şöyleki: beraberinde kalabalık bir *Türkmen* kuvveti olduğu halde, *Azerbaycan* ve *Anadolu* sınır boylarına gelen *Çağrı Bey* 'in oğlu *Yakuti*, *Anadolu'ya* akınlara başladı. *Yakuti* 'nin emîrlerinden olan *Sabuk* (Belki *Sunduk* veya *Saltuk*) 1057 yılında, *Doğu-Anadolu'ya* sürekli ve başarılı akınlar yaptı. *Anadolu'daki Rumeli* ve *Makedonya* kuvvetleri komutanlığına atanan general *Nikephoros Bryennios* 'un çabaları, *Sabuk* 'un harekâtını durdurmaya yeterli olamadı ve bu yiğit *Türk* emîriyle yaptığı bütün çarpışmalarda yenilgiye uğramaktan kurtulamadı. Yine *Yakuti* 'nin sevkettiği diğer *Selçuklu* birlikleri, 1058 yılında, *Kars* yörelerine akınlarda bulundular; *Kars* ve *Anı* kalelerini kuşattılsa da fethedemediler. Daha sonra bu kuvvetler, *Pasin* ovasına inerek bu kesimdeki bir çok kent ve kaleleri kuşatıp sıkıştırdılar, bunlardan *Ügümi* 'yi fethettiler. Başka bir *Selçuklu* birliği, *Malazgirt* ve *Muş* taraflarına akınlarda bulundu. Yine aynı yılda, *Yakuti* 'nin *Azerbaycan* ve *Erran* 'dan sevkettiği başka bir *Selçuklu* birliği, *Anadolu* sınırlarını aşarak *Erzurum* yörelerine, daha sonra da *Erzincan* ve *Kemah* 'a kadar ilerleyip ele geçirdi, bu arada *Harput* yörelerine de akınlarda bulundu. Bu kuvvetlerden bir kol, *Çoruh* ve *Kelkit* vadisi yoluyla ilerleyerek *Şebinkarahisar* (*Şarki Karahisar*) 'ı ele geçirdi. Üç bin kişilik bir kuvvetin başında bulunan kahraman *Türk* emîri *Dinar*, *Fırat* ırmağı yönünde hareketle *Malatya* 'ya ulaştı. Az sayıda bir *Bizans* atlı birliğinin savunmaya çalıştığı, fakat yok edildiği şehir kolaylıkla fethedildi, yöreleri akınlara tâbi tutuldu. Emîr *Dinar* 'ın bu çarpışmalar sırasında şehit olduğu rivayet ediliyor (1058). Şehirde on gün kadar kalan ve çeşitli yönlerde akınlarda bulunan *Selçuklu* kuvvetleri, *Doğu - Anadolu* ve *Azerbaycan* 'a dönüşleri sırasında da *Bizans* kent ve kalelerini, onlarla giriştikleri bir çok çarpışmalar sırasında, tahribata uğratmaktan geri kalmadılar.

1059 yılında, sultan *Tuğrul* 'un buyruğuyla *Anadolu'ya Selçuklu* akınları yeniden başladı. *Prens Yakuti*,

beraberinde *Horasan Sâ lâ r ı*, *Kap ar* (Belki *Em î r-i Ke-b î r*), *Ermeni* kaynaklarındaki imlâsıyla *K i c a c i ç* ve yine *S a b u k* adlı *Selçuklu* emîrleri olduğu halde, sünni *Abbasî* hilâfetine bağlı olmaları sebebiyle kara bayraklar taşıyan *Selçuklu* ordusuyla *Van Gölü*'nün kuzeyinden *Anadolu* topraklarına girdi. *Horasan Sâ lâ r ı*, *Urfa*'yı kuşattıysa da *Antakya* dükü *K h a ç a t o r* 'un müdahalesi üzerine, başarılı olamadı. Bununla birlikte *Anadolu*'nun kuzey bölgelerinde, emîr *S a b u k* 'un kumandasında ileri harekâtına devam eden *Selçuklu* birlikleri, *Bizans* kumandanları *A t o m* ve *E b û S e h l* 'in yönetiminde bulunan *Sivas* üzerine yürüdüler. Şehrin kilise ve kulelerini *Bizans* ordu çadırları sanan ve subeple bir süre duraklayan *Selçuklu* kuvvetleri, Temmuz 1059'da her iki kumandanın *Develi*'ye kaçmaları sebebiyle, şehri ve kalesini hiç bir direnişle karşılaşmaksızın ele geçirdiler: şehri ancak bir hafta süreyle ellerinde tutan *Türk* kuvvetleri, pek çok tutsak ve ganimetler ele geçirdiler. Öte yandan *İ s a a k i o s K o m n e n o s* 'dan (1054-1059) sonra *Bizans* imparatoru olan *X. K o n s t a n t i n D u k a s* (1059-1067), sözkonusu *Selçuklu* askerî hareketlerini durdurmak amacıyla, general *P a n k a r a s* 'ı görevlendirdi. Harekete geçen *P a n k a r a s*, *Anadolu*'dan elde ettikleri tutsak ve ganimetlerle *Er-ran* ve *Azerbaycan*'daki kışlaklarına dönmekte olan *Selçuklu* kuvvetlerine birtakım saldırılarda bulundu; fakat giriştiği bütün çarpışmalarda ağır darbeler yiyerek perişan ve darıma- dağın edildi (1061). Bu sürekli yenilgi ve başarısızlıklar sonucunda imparator *K o n s t a n t i n D u k a s*, başta *Sivas* ve *Malatya* olmak üzere, *Anadolu*'daki belli başlı *Bizans* kentlerinde bulunan sur ve kalelerin yeniden onarılması hususunda, doğu eyaletleri valilerine emirler göndermekten başka hiç bir önlem alamadı.

Sultan *T u ğ r u l*, 1062 yılında, *Azerbaycan* ve *Erran*'a gelerek buraları y eniden kendisine tâbi kıldıktan ve özellikle, sürdürülen *Anadolu* harekâtını inceleyip denetledikten sonra *Irak*'a gitmek üzere, bu bölgeden ayrıldı. Bununla birlikte *Anadolu*'da akınlara devam etmek üzere, prens *Y a k u t i* 'yi yeniden görevlendirdi. Bu *Selçuklu* prensi, beraberinde,

H o r a s a n S â l â r ı, *Ermeni* kaynaklarındaki imlâsıyla C e m c e m (Belki *Erzurum*'da türbesi bulunan C e m c e - m e S u l t a n) ve İ s u l i (Belki A n a s ı o ğ l u) adlı emîrlere olduğu halde, *Anadolu*'ya girip *Ergani*'nin kuzeyindeki *Bağın*, *Tulhum* ve *Ergani*'yi istilâya uğrattı; daha sonra, *Selçuklu* vasalı *Diyarbakır* emîri N a s r ile birlikte *Dicle* ve *Fırat* ırmakları havzalarına akınlarda bulundu. İmparator D u k a s, bu akınları durdurmak amacıyla *Normandiyalı* general H e r - ve ile *Urfa* valisi T a v d a n o s ' u görevlendirdi ise de *Selçuklu* akıncıları tutsak ve ganimetlerle *Azerbaycan*'daki üslerine döndükleri için herhangi bir çarpışma olmadı. Bununla birlikte bu iki *Bizans* generali, emîr N a s r ' ın *Türk* kuvvetlerinden de yardım alıp savunduğu *Âmid*'i şiddetle kuşatıp sıkıştırdı. Şehrin *Rum Kapısı* tarafında yapılan çarpışmalar sırasında, *Türk* başbuğlarından H a c ı B a ş a r a şehit olduğu gibi, general T a v d a n o s da hayatını kaybetti; bu çarpışmalarda her iki taraf da ağır kayıplar vermiştir. Böylece bu *Bizans* karşı harekâtı da pek başarılı olmadan sonra erdi.

İlk *Selçuklu* sultanı T u ğ r u l B e y devrinde, *Selçuklu* devletinin fetih planları uyarınca, *Anadolu*'da ırmak vadileri boyunca düzenli bir şekilde sürdürülen *Selçuklu* askerî hareketleri, *Kızılırmak*'a kadar uzatıldı. Bu hareketler, tam anlamıyla bir fetih niteliği taşımayıp, daha sonraki yıllarda yapılacak olan fetih ve yerleşme hareketlerine uygun bir zemin hazırlaması bakımından önemlidir. Gerçekten bu akın ve istilâlar sonucunda, batıda *Sivas*'a kadar olan *Bizans* kale ve müstahkem mevkiileri, büyük çoğunlukla tahrip edilmiş, böylece, bu bölgelerdeki *Bizans* savunma gücüne ağır darbeler indirilmiştir. Esasen *Selçuklu* sultanı T u ğ r u l, gerek devlet içinde ortaya çıkan huzursuzluk (özellikle İ b r a h i m Y ı n a l ve K u t a l m ı ş isyanları), gerekse *Bağdad Abbâsî* halifeliğini ciddi şekilde saran olaylar (A r s l a n B e s a s i - r î isyanı) sebebiyle, *Anadolu*'nun fethiyle bizzat ilgilenememiş, ancak görevlendirdiği *Selçuklu* prens ve emîrlерinin gerçekleştirdikleri askerî hareketler, genellikle bir akın ve istilâ faaliyetlerinden ibaret kalmıştır.

V.

SULTAN ALP ARSLAN DEVRİNDE YAPILAN AKINLAR VE FETİHLER

Büyük Selçuklu devletinin ilk sultanı Tuğrul Bey'in ölümü (Eylül 1063) üzerine, o sıralarda *Horasan Genel Valisi* bulunan Alp Arslan, vezir Kündürî'nin, kardeşi Süleyman'ı *Selçuklu* tahtına geçirme teşebbüsünü süratle bertaraf ile *Büyük Selçuklu* devleti sultanı olmayı başarmış idi. Ayrıca o, saltanat iddiasıyla sultan Tuğrul devrinin sonlarına doğru harekete geçerek bunu devam ettirmekte olan amcası Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'ı da bertaraf etti (1064 yılı başları). Böylece ülke içinde huzur ve sükûnu sağlamış oldu.

Sultan Alp Arslan, yönetimde istikrarı sağladıktan sonra devletin fetih planlarına uygun olarak sultan Tuğrul zamanında yapılan *Anadolu* seferlerini sürdürmek amacıyla, Şubat 1064'de, başkent Rey'den hareketle *Azerbaycan*'a geldi. Burada ordusuna katılan kalabalık *Türkmen* kuvvetleriyle *Urmiye Gölü*'nün kuzey-doğusundaki *Merend* kentine geldiği zaman, *Anadolu*'ya sürekli akınlar yapmakta olan emîr Tuğtekin, huzuruna çıkıp giriştiği akınlar ve *Anadolu*'ya ulaşan bellibaşlı yollar hakkında kendisine bilgi arzetti. Tuğtekin'den başka, sultan Tuğrul zamanından beri *Anadolu*'daki *Selçuklu* askerî harekâtını yönetmekte olan kardeşi *Yakuti* ve yukarıda adları geçen *Selçuklu* emîr ve *Türkmen* beyleri de kendisine katılmış olmalıdırlar. Çok geçmeden *Nahçıvan*'a gelen Alp Arslan, *Aras* ırmağını teknelerden oluşturulan bir köprüden geçirttiği ordusunu iki kola ayırdı. Bizzat yönettiği ordusunun ilk koluyla ilerleyerek *Selçuklu* istilâsı sebebiyle, *Bizans*'ın *Anadolu*'daki hâkimiyetinin çökmesinden faydalanarak *Lori* kentini başkent yapıp yeniden bir prenslik

Sultan Alp
Arslan'ın
seferi

kurmaya çalışan *Ermeni* prensi *Davidoğlu Giorg'un* “Yıllık vergi verme” karşılığında *Selçuklu* vasalı olması önerisini kabul etti. Daha sonra sultan, *Gürcistan* topraklarına girerek *Kangarnı, Karthı ve Javakhet (Tiflis-Çoruh ırmağı arası)* bölgesini istilâ ile *Gürcistan*’ın kuzey uçlarına kadar ileri harekâtını sürdürdü. Bu cümleden olarak o, *Kür* ırmağı yönündeki dağlık *Trialet*’i istila ettiği sıralarda, ordusunun öncü kuvvetleri, batı yönündeki *Kür* ırmağının *Çek* kolu üzerindeki *Kveliskür*’e kadar ilerlemişlerdi. Sultan *Alp Arslan*, *Şavşat* üzerinden geniş bir yay çizmek suretiyle geçerek güney yönüne inip *Panaskert* çayı üzerinde bulunan aynı adadaki kente ulaştı. Daha sonra o, *Kartlı-Kars* arasındaki *Akşehir (Sepidşehr, Akhalkelek)* yörelerini de ele geçirdi (Temmuz 1064). Bundan başka sultan, *Gürcü* kuvvetlerinin savunduğu *Borçala* ırmağı kıyısında bulunan *Allaverdi* kentini de şiddetli çarpışmalardan sonra hücumla ele geçirmeyi başardı; şehirden pek çok ganimet ve tutsak ele geçirildi. Bu arada *Selçuklu* kuvvetleri, *Gürcü* prensi *IV. Bağrat (Pakrat)*’ı yakalamak üzere idiler; fakat prens, *Kafkas* dağlarına kaçarak canını güçlkle kurtarabildi. Bununla birlikte *Bagrat*, sultana bir elçi heyeti göndererek “İtaat ve tâbiiyetini” arz edip “*Selçuklu* devletine yıllık vergi vermek” şartıyla barış isteğinde bulundu. Onun bu teklifini kabul eden *Alp Arslan*, ileri harekâtını durdurarak *Aras* ırmağı havzasına geldi. Bu harekât sırasında sultan, ele geçirilen zengin ganimeti başkent *Rey*’e göndermiştir. Öte yandan sultanın oğlu *Melikşah*, beraberinde *Yakuti*, vezir *Nizamülmülk* ve *Horasan amîdi Muhammed b. Mansur* olduğu halde, emrine verilen *Selçuklu* kuvvetleriyle *Aras* ırmağı yönünde ilerleyip *Bizans* kuvvetlerinin savunduğu *Anberd (Buirakan)*’i şiddetli bir kuşatmadan sonra ele geçirdi; çok geçmeden *Sürmeli* ve *Hagios Georgio* kalelerini de aynı şekilde fethetti. Daha sonra o, kaynaklarda Farsça imlasıyla kaydedilen *Meryemnişin* (Belki *Şirek*’teki *Marmaraşin*)’i kuşattı. Pek çok *Hristiyan* din adamının yaşadığı bu kutsal ve sağlam surlara sahip olan ünlü şehir, günlerce süren ve gece gündüz yapılan çarpışmalardan sonra fethedildi. Bu önemli kalenin alınması ve dolayısıyla oğlunun başarısına sonderecede sevinen sultan

Alp Arslan, oğlunu ve veziri Nizamülmülk'ü huzuruna çağırıp onları kutladı. Çok geçmeden sultan, oğlunun kumandasındaki kuvvetleri de yanına alarak yine *Bizans* yönetiminde bulunan *Anı* kalesi üzerine yürüdü. *Arpaçay* üzerinde bulunan, yüksek ve sağlam surlar, içi su dolu derin hendeklerle korunan *Doğu-Anadolu*'nun bu ünlü kalesi *Bizans* generalleri *Bagratt* ve *Grigor* tarafından savunulmakta idi. *Bizans* birlikleri, şehir dışında karargâh kurup kaleyi kuşatma hazırlıklarına başlayan *Selçuklu* askerlerine karşı saldırıda bulundularsa da yenilgiye uğrayıp kaleye kaçmak zorunda kaldılar. Çok geçmeden kaleyi kuşatan *Selçuklu* kuvvetleri, özellikle lağımcılar ile, kalenin karşısına kurulan tahtadan bir kule üzerindeki mancınığın ve stratejik önemi haiz noktalara yerleştirilen okçuların gece gündüz azimle savaşmaları sonucunda ve dolayısıyla Büyük Sultan Alp Arslan'ın uyguladığı mahirane savaş taktiği sayesinde, kaynaklarda "Asla zaptedilemez" biçiminde nitelenen *Anı* kalesini fethetmeyi başardılar. Fethinden sonra sultan şehir ve kalenin yönetimlerine *Muhammed b. Mansur* ve hâdimi *Şems'i* atadı; çarpışmalar sırasında yıkılan surların, tahrip edilen şehrin onarılması hususunda onlara emirler verdi ve şehirde bir de mescit yaptırdı. Teslim olan *Hristiyan* din adamları ve halk, *başvergisi* (*Cizye*) ödemek şartıyla canlarını kurtardılar (Ağustos 1064). *Bizans* imparatorluğunun ve dolayısıyla *Hristiyan* âleminin bu ünlü kentinin *Müslüman Türklerin* eline geçmesi, *Hristiyan* dünyasında derin üzüntü yaratmasına karşılık *İslâm* âleminde büyük sevinç gösterilerine vesile teşkil etmiştir.

Sultan Alp Arslan, gerçekleştirdiği bu sefer sonucunda, fethettiği *Ermeni* ve *Gürcülerin* oturdukları çeşitli *Bizans* memleketlerinin yönetimlerini beraberinde sefere katılan vasal emîrlere bıraktı. Şöyleki: *Van Gölü* bölgesi, *Nahçıvan* emîri *Sakaroğlu Ebû Dülef*'e, *Anı* ve yöreleri *Dübeyl* emîri *Ebulesvaroğlu Minuçehr*'e, *Gürcistan*'ın bir kısmı *Gence* valisi *Fadlun*'a, bir kısmını da *Tiflis* emîrliğine. Sultan Alp Arslan, başta *Bağdad Abbasî* halife *Kaaim Biemrillah* olmak üzere, bütün *İslâm* hükümdar ve

emîrlere birer *Fetihnâme* göndererek küffara karşı kazandığı başarılar ve yaptığı fetihler hakkında bilgi verdi. Bu haber üzerine halifelik başkenti *Bağdad* ve öteki *İslâm* memleketlerinde büyük sevinç gösterileri yapıldı. Ayrıca halife, sultana *Fetihler babası (Ebu'l-feth)* ünvanını gönderdi. Sultan *Alp Arslan*, gerçekleştirdiği *Doğu-Anadolu* ve *Gürcistan* seferinden sonra, ülke içinde ortaya çıkan birtakım huzursuzluklar ve özellikle ülkenin doğu sınırlarında fetihler yapmak amacıyla, *Anadolu*'dan ayrıldı. Bununla birlikte çok önem verdiği *Anadolu askerî harekâtına devam edilmesi hususunda gerekli emirler vermekten geri kalmadı.*

Selçuklu komutanlarının harekâtı

Sultan *Alp Arslan*'ın buyruğu gereğince, daha önce-leri de *Anadolu*'da akınlarda bulunan *Horasan Sâîârı*, *Ergani* yörelerindeki *Tulhum* ve *Siverek* kalelerini başarısız bir kuşatmadan sonra *Urfa*'ya yürüyerek bu yörelerde birtakım yerleri ele geçirdikten başka *Antakya* dükünü yenilgiye uğrattı, fakat *Urfa*'yı kuşatma girişimi başarılı olamadı (1065/66). O, aynı yıl içinde yeniden *Urfa* yörelerine akınlarda bulunarak *Kısas (K'sos=Aksos)* ve *Celeb*'i kuşattıktan başka *Diphisar*'ı ele geçirdi; bunun üzerine karşı harekâta bulunan dört bin kişilik bir *Bizans* kuvvetini de bozguna uğrattı. Bu kumandan, aynı yılda, üçüncü kez, *Urfa* yörelerine akınlar yaparak tutsak ve ganimetler ele geçirdi. Daha sonra bu *Selçuklu* emîri, *Diyarbakır*'a gelerek şehrin *Hevve Kapısı* önlerinde karargâh kurdu. Bura emîri *Nizamüddin*'le müzakerelerde bulunmak üzere, şehre girdiği zaman hile ile yakalanıp beraberindekilerle birlikte öldürülerek cesetleri bir kuyuya atıldı. Bu sebeple bu kuyu *Horasan Sâîârı Kuyusu (Bi'rü Sâîârı Horasan)* adıyla anılmıştır.

Bu sıralarda *Karahanlı* devletinin *Batı Kolu* hükümdarı *Ebû İbrahim I. Tamgaç Han*'ın (1058—1067/68) oğullarından biri olması mümkün olan *Hanoğlu Harun*, *Selçuklu hizmetinde olarak, bin Oğuz* atlısıyla *Anadolu* sınırlarını aşip *Diyarbakır* yörelerine akınlarda bulundu. Daha sonra o, *Haleb*'deki *Selçuklu* vasalı *Arap Mirdasoğulları* emîrleriyle (*Atıyye* ve *Mahmud*) birlikte *Bizans*'a karşı akınlara girişti; *Haleb* için stratejik bakımdan önemli olan *Ar-*

tah ve *İmm* kalelerini fethettikten başka, *Kuzey-Suriye*'ye bir sefer yapan *Bizans* imparatoru *Romanos Diogenes*'e karşıda başarılı savaşlarda bulundu (1064/65-1067/68).

1066 yılında, *Selçuklu* devlet adamlarından hacip *Gümüştekin*, sultan *Alp Arslan*'ın emriyle, beraberinde *Afşin*, *Ahmetşah* ve daha bazı *Selçuklu* emîr ve *Türkmen* beyleri olduğu halde, *Murat* ve *Dicle* ırmakları havzalarından ilerleyerek *Elcezire* bölgesine inip, *Ergani* ve *Nizip* yörelerindeki birtakım kaleleri ele geçirdi; *Nusaybin*'e başarısız bir kuşatma harekâtında bulundu. Daha sonra o, *Fırat* ırmağını geçip *Adıyaman* yörelerini akınlara uğrattı. Bunun üzerine, *Bizans* uç kumandanı *Arundanos*, *Selçuklu* kuvvetlerinin önünü kesip bir baskın girişiminde bulundu ise de *Hoşin* kalesi yörelerinde yapılan çarpışmalarda, *Bizanslılar* ağır bir yenilgiye uğradılar, *Arundanos* da tutsak alındı; fakat daha sonra 40 bin altın kurtuluş akçası karşılığında serbest bırakıldı. Bu başarılı hareketlerden sonra *Gümüştekin* ve diğer emîrler, büyük ganimet ve tutsaklarla birlikte *Anadolu*'da *Selçuklu* askerî üssü haline gelen *Ahlat*'a döndüler. Fakat burada emîr *Afşin*, *Gümüştekin*'le bozuşup yaptıkları kavga sırasında onu öldürdü. Sultan *Alp Arslan*'ın kendisini cezalandıracağından korku ve endişeye kapılması sebebiyle, o, buyruğu altında bulunan çok sayıdaki *Türkmen* atlılarıyla batı yönüne hareketle *Anadolu*'da akınlara başladı. Bu sırada karargâhını *Amanos* dağlarında kuran *Afşin*'in kuvvetlerinden bir kısmı, *Gaziantep*'in kuzey-batısındaki *Dülük*'ü ele geçirdi, başka bir kısmı (bin kişilik) da *Antakya* yörelerine inip geniş yağma ve talan hareketlerinde bulundu (Ağustos 1067). *Afşin*, daha sonra kuzeye *Malatya*'ya yönelerek burada karşılaştığı bir *Bizans* birliğini yenilgiye uğratıp darmadağın etti. Daha sonra *Tohma* suyu vadisi boyunca ileri harekâtına devam ederek *Kayseri*'ye gelip kenti geçici olarak işgal etti. Bunu izleyen günlerde *Afşin*, *Karaman* yörelerine de akınlar yaptıktan sonra *Toros* ve *Gavur* dağları yoluyla *Kuzey-Suriye*'ye gelerek *Anadolu*'dan ele geçirdiği çok sayıdaki ganimet ve tutsakları, önemli bir ticaret merkezi olan *Halep* pazarlarında sattı (1067

sonları). *Haleb*'den ayrılan emîr *A f ş i n* , ertesi yıl (1068), yeniden *Antakya* üzerine yürüyerek yörelerine akınlarda bulundu. Onun bu harekâtı sırasında, *Halep* ve *Antakya* yörelerinde akınlara uğratılmadık hiç bir yer kalmamış, dolayısıyla sayısız ganimet ve tutsak ele geçirilmiş idi; ayrıca o, *Antakya Bizans* valisinden 100 bin altın ve savaş aletleri aldı. Çok geçmeden sultan *Al p A r s l a n* , *A f ş i n* 'in *Bizans*'a karşı giriştiği bu çok başarılı akınları sebebiyle, ona bir mektup yazıp kendisini affettiğini bildirdi. *Antakya* yörelerinde harekâtta bulunduğu sıralarda, sultanın bu af mektubunu alan *A f ş i n* , onun huzuruna çıkmak üzere, atlı kuvvetleriyle birlikte buradan ayrıldı (Nisan 1068). Bütün bu *Selçuklu* akınlarını durdurmak ve özellikle doğu ve güney *Anadolu*'da tahrip edilen kaleleri onartmak amacıyla, doğu orduları başkomutanlığına atanan *N i k e p h o r o s B o t a n i a t e s* , *Sivas*, *Malatya*, *Divriği* ve diğer kent ve ilçelerin kalelerini tamir ettirip kuvvetlendirdi, fakat hiç durmaksızın sürüp giden *Selçuklu* akınlarını önlemeyi başaramadı.

Bizans'ın
durumu

Esasen *Anadolu*'daki *Selçuklu* istilâ hareketlerinin başlamasından itibaren *Bizans*'ta içkarışıklıklar ve buhranlar sürüp gitmekte idi. Özellikle imparator *K o n s t a n t i n X. D u k a s* 'ın bu sıralarda ölümünden (1067) sonra vasiyeti gereğince karısı *E v d o k i a* , üç oğlu adına *Bizans* tahtına geçmişti. Bununla birlikte *Bizans* sarayındaki çeşitli gurupların devlet yönetimine gelişi güzel karışmaları sonucunda, imparatorluk içindeki eyaletler ihmale uğramış, özellikle ordu, kendi kaderiyle başbaşa bırakılmıştı. *Anadolu*'da bakımsız ve dağınık bir halde bulunan *Bizans* kuvvetleri, çoğu zaman yiyecek ve giyecek bulma amacıyla, kent ve ilçeleri yağmalamakta idiler. İşte bütün bu sebeplerle imparatorluğun öteki eyaletlerinde olduğu gibi, *Anadolu*'da da *Selçuklu* istilâ hareketlerini önleyecek bir *Bizans* ordusu sanki yok gibiydi. İmparatorluk içinde gittikçe artan ve ciddi boyutlara ulaşan tehlikelerin önlenememesi sebebiyle *E v d o k i a* 'nın niyabeti ancak yedi ay sürdü. Saraydaki askerî kanadın baskısı sonucunda imparatoriçe, askerî aristokrasiye mensup *Kayserili* bir general olan *R o m a n o s D i o g e n e s* ile evlenmek zo-

runda kaldı. Böylece, daha önce tahtı elegeçirmek amacıyla, başarısız bir teşebbüste de bulunmuş olan R o m a n o s D i - o g e n e s , Ocak 1968'de *Bizans* imparatoru oldu, bu suretle amacına ulaşabildi. Bununla birlikte o, daha önceki imparatorlar gibi, devleti, içine düştüğü bu ciddi durumdan kurtarma yolunda pek fazla bir varlık gösteremedi. Çünkü o, bomboş bir hazine, yıllardan beri yüzüstü bırakılmış bir ülke, perişan ve darmadağın bir ordu ile karşı karşıya gelmiş idi. Bununla birlikte iktidarı bir türlü elinden bırakmak istemeyen karısı E v d o k i a ile arası açılan imparator, sarayı terk ile *Anadolu* yakasına geçerek özellikle *Selçuklu* istilâsını durdurma planları yapmaya başladı.

Sultan A l p A r s l a n , kuzeyden inen gayri *Müslim Türk Alan, Komuk, Sarir* ve bir kısım *Hazarların, Selçuklu* vasalı *Şeddadoğulları* ve *Şirvanşahların* memleketlerini istilâ etmeleri (1065) sebebiyle 1067/68 yılında, *Horasan*'dan büyük bir orduyla hareket edip ikinci kez, *Aras* ırmağını geçerek *Gürcistan* ülkesine girdi; beraberinde veziri N i z a m ü l m ü l k ve *Kafkasya* fatihi emîr S a v t e k i n bulunuyordu. Bu sıralardaki *Şeddadoğulları* emîri F a d l u n ile *Şirvanşahlar* hükümdarı F e r i b u r z sultana itaatlarını yenilediler. A l p A r s l a n 'ın derhal *Şeki* ve yörelerine yürümesi üzerine, *Aphaz* ve *Gürcüler* buradan çekildiler. Sultan, yöredeki ormanları yaktırmak suretiyle, burada üsler kurup gizlenen *Gürcü* şakilerinin kalelerini fethetti. Savaşa girişmeye cesaret edemeyen *Gürcü* prensi B a g r a t kaçtığı gibi, *Şeki* hâkimi A k h a s t a n (A g a s a r t a n)da teslim olmak zorunda kaldı, hattâ İslâmiyeti kabul etti. Daha sonra sultan, onun yönetimindeki memleketlere yürüyerek bir buçuk ay zarfında, başta *Tiflis* ve *Rustov* olmak üzere, bir çok kent ve kaleleri fethetti. Çok geçmeden B a g r a t , “yıllık vergi ödeme” şartıyla *Selçuklu* vasallığını yeniden kabul etti. Bu arada *Selçuklu* akıncıları, *Trabzon*'a kadar olan yörelere akınlarda bulundular. Bu sıralarda *Derbendilerle Şirvanşahlar* arasında çıkan anlaşmazlık ve savaşlardan istifade eden *Gürcüler, Khartli*'ye yürüyüp *Tiflis*'i yeniden elegeçirdiler, hattâ emîr F a d l u n 'u da tutsak aldılar (Temmuz 1068). Bunun üzerine sultan A l p A r s l a n 'ın Nisan 1069'da emîr S a v t e k i n 'in kuman-

Sultan
Alp Ars-
lan'ın ikinci
seferi

dasında gönderdiği bir ordu, *Gürcüleri* yenilgiye uğrattığı gibi, *Fadlun*'u da tutsaklıktan kurtardı; ayrıca sultan, *Derbend* yönetimine emîr *Yağma*'yı bir menşurla atadı. Esas amacı, bütün *Gürcü* ve *Aphaza* memleketlerini fethile *Selçuklu* sınırları içine aldıktan sonra *Anadolu*'da bizzat fetihler yapmak ve dolayısıyla *Bizans*'a ağır darbeler vurmak olan sultan *Alp Arslan*, *Karahanlı* hükümdarının ölümü üzerine, imparatorluğun doğu sınırlarında ortaya çıkan karışıklıklar sebebiyle, fetih planlarını tam anlamıyla gerçekleştiremeden geri dönmek zorunda kaldı. Bununla beraber ordusunun bir kısmını *Anadolu* sınırlarında bırakarak, *Kutalmışoğlu Mansur* ve *Süleyman* ile, kardeşi *Azerbaycan Genel Valisi Yakuti*, eniştesi *Erbaşgan* (*Erbaşan*) ve *Anadolu*'da giriştiği akınlarla ün salan emîr *Sunduk*'u fetih hareketlerini devam ettirmekle görevlendirdi. Derhal askerî hareketlerine yeniden başlayan bu *Selçuklu* prens, emîr ve *Türkmen* beyleri, *Bizans*'a sürekli akınlarda bulundular.

Bizans'ın
karşı
harekâtı

Yeni *Bizans* imparatoru *Romanos Diogenes*, git-tikçe artan *Selçuklu* akınlarını durdurmak amacıyla, büyük bir çaba göstererek *Anadolu*'dan özellikle memleketi olan *Kayseri* yörelerinden çok sayıda asker topladığı gibi, *Rumeli*'deki *Uz* (*Hristiyan Oğuzlar*) ve *Peçenek Türklerinden* de kuvvetler sağladı. Ayrıca, *Frank*, *Alman*, *İskandinav* ve *İtalya Normanlarından* ücretli askerler tuttu. Çeşitli milletlerden çabucak oluşturulan bu *Bizans* ordusu gerçek bir birlikten yoksun idi. *Romanos Diogenes*, Mart 1068'de *Suriye* yönüne hareket etti. *Kayseri*'ye gelmeden önce, *Selçuklu* kuvvetlerinin *Niksar*'ı alarak yağma ettiklerini haber alınca yolunu değiştirip *Sivas*'a, oradan da *Divriği* yönüne yürüyüşüne devamla bu bölgelerde kendisine saldıran *Selçuklu* kuvvetlerini geri çekilmek zorunda bıraktı. Kazandığı bu ilk başarıdan sonra imparator, *Maraş*'a gelip buradan, *Fırat* boylarına gönderdiği birliklerle sol-ard yanını güven altına almak istediye de bu yörelerde harekâta bulunan *Selçuklu* emîri *Has İnal*, bu kuvvetleri yenilgiye uğrattı, imparatorun bu harekât planını uygulamasına engel oldu. Çok geçmeden *Kuzey-Suriye*'ye gelen imparator, *Halep* ve yörelerini ağır bir

şekilde yağma ve tahrip akınlarına uğrattı. Daha sonra o, *Kuzey-Suriye*'nin en önemli kalelerinden birine sahip olan ve *U m u r t e k i n* adlı bir *Selçuklu* emîrinin savunduğu *Menbic*'i ele geçirdi. Bu sıralarda *H a n o ğ l u H a r u n* ve *Selçuklu* vassalı *Halep Mirdasoğulları* emîri *M a h m u t*, *Türkmen* ve *Arap* kuvvetleriyle *Halep* yörelerindeki *Bizans* askerlerine saldırıp onları yenilgiye uğrattılar. Bunun üzerine derhal *Halep* yörelerine gelen imparator, *Türkmen* ve *Arap* kuvvetleriyle şiddetli bir savaşa girişti; çarpışmalarda her iki taraf da ağır kayıplar verdi (Kasım 1068). Bu savaştan sonra imparator, daha önce *H a n o ğ l u H a r u n* tarafından fethedilen *Artah* ve *İmm* kalelerini yeniden ele geçirdi, sonra da *Çukurova*'ya indi. Bu sıralarda emîr *A f ş i n*, *A h m e t ş a h*'la birlikte *Orta-Anadolu* yönünde akınlara başlayarak *Sakarya* ırmağı vadisine kadar ileri harekâtını sürdürdü; *İstanbul-Çukurova* yolu üzerinde önemli bir konuma sahip olan *Emirdağ* yörelerindeki ünlü *Amuriyye* kentini ele geçirerek yerle bir etti. Bunu haber alan ve sonderecede üzülen imparator, *A f ş i n*'in yolunu kesmek amacıyla, derhal harekete geçtiyse de *A f ş i n*'in bir yıldırım hızıyla sürdürdüğü harekât sebebiyle, buna muvaffak olamadı ve kış mevsiminin gelmesi sonucunda da *İstanbul*'a dönmek zorunda kaldı.

R o m a n o s D i o g e n e s'in *İstanbul*'a dönmesinden bir süre sonra 1069 yılında *A f ş i n*, *S u n d u k*, *A h m e t ş a h*, *Türkman*, *Demleçoğlu Mehmet*, *Duduğlu*, *Serhenkoğlu* ve *Arslantaş* komutasındaki *Selçuklu* kuvvetleri, doğu, güney-doğu ve güney bölgelerinden *Anadolu*'ya akınlara başladılar. Bu akınları önlemek üzere imparatorun gönderdiği kuvvetler, *Türk* atlı birlikleri tarafından tamamen bozguna uğratıldılar. Bunun üzerine imparator, *M a n u e l K o m n e n o s* komutasında *Sivas*'a, *P h i l a r e t o s B r a c h a m i o s* kumandasında da *Malatya*'ya iki ordu sevkettikten başka, üçüncü bir orduyla da bizzat harekete geçerek *Kayseri* yörelerine geldi; buralarda harekâta bulunan bir *Selçuklu* birliğini geri püskürttü ve *Fırat* ırmağına kadar harekâtını sürdürdü. Onun esas amacı, *Anadolu*'ya yapılan akınlarda, *Selçuklu* harekât üssü olan *Ahlat*'ı almak, doğu ve

Selçuklu
emîrlerinin
akınları

güney-*Anadolu*'daki *Selçuklular* tarafından fethedilen belli-başlı kaleleri yeniden elegeçirmek ve dolayısıyla *Selçuklu* kuvvetlerini *Anadolu*'dan çıkarmak idi. Bu planını gerçekleştirmek üzere imparator, *Harput* yörelerine geldiği zaman *Selçuklu* kuvvetleri de *Malatya*'ya saldırarak kenti savunan *Philairetos*'u yenilgiye uğratıp perişan ettiler; çok az bir askerî birlikle kaçmayı başaran bu *Bizans* generali binbir güçlükle imparatora katılabilirdi. Buna rağmen *Romanos Diogenes*, *Murat* suyu boyunca ilerleyerek *Palu*'ya geldi. Fakat öte yandan ardı arkası kesilmeyen akınlarla *Anadolu* içlerine almakta olan *Selçuklu* kuvvetleri, başta *Karaman* ve *Konya* olmak üzere, birçok il ve ilçeleri istilâ ile elegeçirmeyi başarmakta idiler. Özellikle *Orta-Anadolu*'nun önemli kenti olan *Konya*'nın fethini haber alan imparator, dahaileri gitmekten vazgeçerek *Selçuklu* kuvvetlerinin dönüş yollarını kesmek amacıyla, *Sivas* üzerinden *Kayseri*'ye geldi. İmparatorun bu planını tespit eden *Selçuklu* kumandanları, onun bütün çaba ve önlemlerine rağmen *Toros* dağları geçitlerinden güneye inerek *Kuzey-Suriye*'deki hareket üsleri olan *Haleb*'e ulaşmayı başardılar. Böylece *Romanos Diogenes*, giriştiği bu ikinci seferde de başarılı olamayarak *İstanbul*'a döndü. Bununla birlikte o, bitip tükenmeyen bu *Selçuklu* akınlarını durdurmak amacıyla 1070 yılında, yeniden *Anadolu*'ya bir sefer düzenlemek istediye de kendisine yakın olan birtakım saray erkânı buna engel oldu. Bunun üzerine imparator, *Doğu-Anadolu* orduları komutanlığına atadığı *Manuel Komnenos*'u kalabalık bir orduyla *Anadolu*'ya gönderdi. Bu sıralarda, sultan *Alp Arslan*'a isyan sebebiyle arası açılan eniştesi (sultanın kızkardeşi *Gevhər Hatun*'ün kocası) *Erbasan*, *Nâvekiyye (Yabgulu)* adlı kalabalık bir *Türkmen* kitlesinin başında olarak sultanın emriyle kendisini takip ve yakalamakla görevlendirilen *Afşin* ve diğer *Selçuklu* emîrlerinin önünden batı yönüne kaçarak *Kızılırmak* kıyılarına kadar ulaşmış idi. *Erbasan*, yolunu kesme harekâtına girişen *Manuel*'i *Sivas* yörelerinde bozguna uğrattı, hattâ onu, *Nikephoros Melissenos* ve daha bazı *Bizans* generalleriyle birlikte tutsak aldı. Bununla birlikte *Erbasan*'ın *Selçuklu* emîrleri tarafından izlenmekte olduğunu öğrenen

tutsak M a n u e l , onu, *Bizans*'a sığınması hususunda iknâ etti. Bunun üzerine E r b a s a n , M a n u e l ve diğer *Bizans* general-lerini serbest bıraktı ve sultanın gazabından korkup endişe etmesi sebebiyle, ailesi ve bazı yakınlarıyla birlikte *İstanbul*'a gitti. İmparator R o m a n o s D i o g e n e s , onu sanki bir müt-tefik devlet başkanı imiş gibi, çok parlak bir törenle karşıla-yıp kabul etti; böylece tarihte, ilk *Selçuklu* prensi *Bizans*'a sığınmış oluyordu. Öte yandan E r b a s a n 'ı izlemekte olan emîr A f ş i n , batı yönünde ileri harekâtına devamla *Kayseri-Sivas* bölgesindeki kent, kale ve ilçeleri bir yıldırım hızla çiğ-neyip istilâ ettikten sonra *Afyon-Uşak-Denizli* bölgesine girip *Honas* ve *Laodicea* kentlerini yakıp yıkarak *Marmara* denizi kıyılarına kadar ileri harekâtını sürdürdü. Çok geçmeden *Ka-dıköy*'e kadar gelen A f ş i n , *İstanbul*'a imparatora bir elçi göndererek “*Selçuklu-Bizans* devletleri arasında barış oldu-ğunu ve bu sebeple, Sultana isyan halinde olan E r b a s a n 'ı, beraberindekilerle birlikte kendisine teslim etmesini” sultan adına bildir-di ise de kabul edilmedi. Bunun üzerine A f ş i n , 1070 yılı sonbaharında, gidişinde olduğu gibi, dönüşünde de *Bizans* kent ve kalelerini âdeta yerle bir etti. O, giriştiği bü-tün bu harekâtı sırasında ele geçirdiği sayısız ganimetlerle kı-ş ı *Anadolu*'da geçirdikten sonra *Ahlat*'a döndü ve sultan A l p A r s l a n 'a “E r b a s a n ve *Bizans*” hakkında bilgi verdi.

XI. yüzyıl *Orta-Doğusu*'nun büyük devletlerinden birisi-ni oluşturan şii *Mısır-Fatımî* halifeliği, özellikle sekizinci ha-life M u s t a n s ı r devrinde (1036-1094), mülkî yönetimin bozulması ve devlet hazinesinin boşalması, askerî unsurların yetki çatışmalarına girişmelerine sahne olmuştur. Halifelik ve-ziri N â s ı r u d d e v l e H a s a n , şii halifeliğin yerine *sünni* bir devlet kurulması amacıyla, bu sıralarda *Horasan*'da bu-lunan sultan A l p A r s l a n 'a *Buharalı* fakih E b û G â -f e r M u h a m m e d 'i elçi olarak gönderdi ve “ordusuyla *Mısır*”a gelmesini, ülkeyi kendisine teslim edeceğini ve şii hut-besini kaldırıp yerine *sünni* hutbesi okutacağını” bildirdi. Bu çağrı üzerine sultan, esasen fethedilmesi, *Selçuklu* fetih plan-ları içinde bulunan *Mısır* ülkesini, *Büyük Selçuklu* devletine

Sultan
Alp Arslan'-
ın Anadolu
ve Kuzey-
Suriye seferi

katmak amacıyla, kuvvetli bir orduyla *Azerbaycan* üzerinden *Doğu-Anadolu*'ya girdi (1070 yılı ortaları). Bu bölgede üslenen *Selçuklu* akıncı kuvvetleriyle de ordusunu güçlendiren *Alp Arslan*, *Van Gölü*'nün kuzeyinden *Malazgirt* önlerine geldi. Daha önce görüldüğü üzere, amcası sultan *Tuğrul*'un iki kez kuşattığı halde alamadığı sağlam surlara sahip *Malazgirt*'i, daha sonra da *Erciş*'i güçlük çekmeden fethetti. Henüz *Selçuklu* kuvvetleri tarafından alınmamış olan *Murat*, yukarı *Dicle* ve kolları arasındaki birtakım kaleleri birer birer fetheden sultan, *Diyarbakır* topraklarına gelerek *Dicle* ırmağı kıyısındaki *Harşefiyye* yörelerinde konakladı. *Diyarbakır*'ın muhteşem surlarını hayranlıkla seyreden sultan, hâlâ yürürlükte olan *Türk* âdeti uyarınca, ellerini sur taşlarına, daha sonra da göğsüne sürdü. Sultan *Diyarbakır* ve yörelerinin yönetimini ellerinde tutan ve anlaşmazlık halinde bulunan *Selçuklu* vasalı *Mervanoğulları* ailesinden iki kardeş *Nasr* ve *Said* arasında, uzlaştırıcı bir barış yaptıktan sonra *Tulhum* ve *Siverek* kent ve kalelerini fethetti; o zamana kadar *Selçuklu* kuvvetleri tarafından birkaç kez kuşatılmasına rağmen fethedilememiş olan, fevkaalede sağlam surlara sahip bulunan dük *Vasil*'in savunduğu *Urfa*'yı kuşatıp sıkıştırmaya başladı (Mart 1071). Sultan, 50 gün süren bir kuşatmadan sonra, gereksiz yere zaman kaybetmemek ve *Mısır*'ın fethini biran önce gerçekleştirmek amacıyla kuşatmayı kaldırdı. O, hareketinden önce, yanında bulunan elçi *Ebü Câfer Muhammед*'i, *Selçuklu* vasalı *Halep Mirdasoğulları* emîri *Mahmut*'a gönderip “kendisine itaat arzeden bütün vasal hükümdar ve emîrler gibi, onun da katına gelip itaatını arzederken yenilemesini” bildirdi. Buna rağmen *Mahmut*, *Hanoğlu Harun*'un telkini ve sultandan çekinmesi sebebiyle, onun bu çağrısına uymayıp *Haleb*'den süratle topladığı para ve armağanları ona göndermekle yetindi. Bunun üzerine sultan, *Mahmut*'a gönderdiği cevapta “Adımahutbe okutup benimle böyle mektuplaşmayı sürdürdüğün halde, niçin katıma gelip itaat arzetmekten çekindiğini anlayamıyorum. Halbuki sen, katıma gelen bütün tâbilerimize gösterdiğimiz lütuf ve yaptığımız ihsanları çok iyi bilirsin” dedi. Emîr *Mahmut*'un, huzuruna gelmemekte direnmesi

üzerine Alp Arslan, *Urfa*'dan ayrılıp Ocak 1071 sonlarında, *Birecik* yakınlarındaki *Nehrülcevez* yöresinden *Fırat*'ı geçerek burada bulunan çok hoşlandığı bir çayırdaki dinlenmek üzere konakladı. Bu sırada fakih Ebû Câfer, sultan'a "Ey Efendimiz, ulu Tanrı'nın sana ihsan ettiği bu nimete şükret" deyince, sultan "Bu nimet nedir?" diye sordu. Bunun üzerine fakih "Bu ırmağı şimdiye kadar *Türk* olarak yalnız köle asıllı hükümdarlar geçmişlerdir; halbuki, bu gün, *Hazret-i âlileri*, ilk kez bir *Türk sultanı* olarak geçiyorlar" dedi. Sultan, çok geçmeden yoluna devam ederek eriştiği *Haleb*'e bağlı yörelerde karargâh kurdu. İtaat arzı için katına gelmesi hususunda, emîr Mahmut'a yeniden ulak gönderdi ise de o, bir türlü gelip sultanın huzuruna çıkmadı. Buna sonderecede kızan sultan Alp Arslan, Nisan 1071 başlarında, *Haleb*'i kuşatmaya başladı. İki ay kadar süren bir kuşatma sonucunda *Halep* burclarının en sağlamı olan *Ganem* burcu delindi; kent, buradan yapılacak bir saldırıyla alınabilecek bir duruma geldiği halde, sultan "Savunmasız kalıp *Bizans*'ın eline düşmemesi için, bu uç kentini kılıç kuvvetiyle almaktan endişe ederim" diyerek kuşatma harekâtını durdurdu ve böylece ciddi bir savaş yapılmadı. Bununla birlikte çok sıkışık ve ciddi bir duruma düşen emîr Mahmut, *Oğuz*lara mahsus giysiler giyerek anesiyle birlikte sultanın katına çıkıp, yer öperek arzı ubudiyette bulundu; sultan da onu affedip, bir ferman ve hil'atlerle *Halep* emîrliğini yeniden kendisine verdi. Sultan Alp Arslan, *Mısır*'a gitmek üzere, *Dımaşk* yönünde bir günlük yol aldığı sıralarda, *Bizans* imparatoru Romanos Diogenes'ten kendisine gelen bir elçi "Menbic, Ahlat ve Malazgirt'in *Bizans*'a geri verilmesini" istedi; ayrıca bu isteğin yerine getirilmemesi halinde imparatorun kuvvetli bir orduyla harekete geçeceğini de bildirdi. Bununla birlikte imparatorun, *Doğu-Anadolu (Erzurum)* yönünde ilerlemekte olduğunu haber alan sultan, elçiye sert bir cevapla geri yolladıktan sonra ordusunun bir kısmını, burada bırakarak emîr Aytekin ve Mahmut'u *Mısır*'ın fethiyle görevlendirdi; kendisi de ordusunun büyük bir kısmıyla *Bizans* imparatorunu karşılamak üzere, derhal vakit kaybetmeden *Doğu-Anadolu* yönüne hareket etti. *Fırat* ırmağını süratle

geçişleri sırasında, ordusunda bulunan at, deve, mal ve yiyecek maddelerinin çoğunun telef olmasına hiç aldırmayan sultan, ileri yürüyüşüne devam etti. Fakat bir süre sonra yiyecek sıkıntısı sebebiyle ordudaki *Irak* askerlerini terhis etmek zorunda kaldı, böylece orduda, *Horasan*, *Erran* ve *Azerbaycan* kuvvetleri kalmıştı. İleri yürüyüşüne devam eden *Alp Arslan*, *Urfa* üzerinden *Diyarbakır* yörelerine ulaştı. *Silvan*'da, *Malazgirt*'e kadar ilerleyip kaleyi elegeçiren *Bizans* ordusunun kıyımından kurtularak kaçan *Malazgirt* kadısıyla birçok *Müslümanlar*, durumun ciddiyeti sebebiyle kendisinden acele yardım istediler. Böylece *Bizans* ordusunun nerede bulunduğunu öğrenen sultan, süratle *Erzen* ve *Bitlis* boğazından geçerek *Selçuklu* hareket üssü *Ahlat*'a geldi.

Yukarıda görüldüğü üzere, *Anadolu*'da başarısız iki sefer girişiminden sonra yıllardır sürdürülen *Selçuklu* istilâ hareketlerine bir son vermek ve onları kesin olarak bu ülkeden çıkarmak amacıyla, uzun süreden beri *Anadolu* ve *Azerbaycan*'a büyük bir sefer hazırlığına başlamış olan *Romanos Diogenes*, *Balkanlar*'daki *Peçenek*, *Uz* (Hristiyan Oğuz), *Kıpçak* ve *Hazar Türkleriyle Slav* (Rus), *Alman* (Gotlar), *Bulgar*, *Frank*, *Ermeni* ve *Gürcülerden* oluşan büyük bir ordu hazırladı. Çeşitli *Müslim* ve gayri *Müslim* kaynaklardaki kayıtlarda, bu ordunun sayısının 600 bine kadar çıktığı abartmalı olarak ifade edilmekte ise de bunun, büyük ve küçük rütbeli 30 bin kumandanın yönettiği atlı ve yaya olmak üzere, 200 bin kişi civarında olması düşünülebilir. Bu orduda, *kale delicileri*, *lâğımcılar*, *çarhçılar*, *arabacılar* ve *mancınıkcılarla* birlikte çok sayıda ustalar, 800 mandanın çektiği nal ve çivileri taşıyan 400 araba ile içlerinde silâh, mancınık ve diğer savaş aletlerinin bulunduğu 1000 araba mevcuttu. Bunlar arasında, 1200 kişi tarafından çekilen ve on kantar ağırlığında taşlar fırlatabilen çok büyük bir mancınığın da yer aldığı, çeşitli kaynaklarda kaydedilmiştir. Bütün bunlardan başka, imparatorun beraberinde getirdiği hazinesinde, bir milyon altın, 100 bin ipekli giysi, altın eğerler, kemerler, pek çok altın ve gümüş eşya da bulunuyordu. İmparator, sayı ve donatım bakımından gerçekten muazzam sayılabilen bu or-

duya güvenerek güya *Anadolu*'yu *Türklerden* kurtaracağına inandıktan başka, bütün *İslâm* ülkelerini de ele geçireceğini ümit ediyor, hattâ bu düşüncesinin etkisiyle beraberindeki kumandanları *İslâm* kentlerine vali olarak atamayı planlıyor, “bütün camileri kiliseye çevireceğini” bildiriyordu. *Romanos Diogenes*, *İstanbul*'dan hareket etmeden önce, *Ayasofya* kilisesinde düzenlediği büyük bir dinî törene katıldı ve buradaki büyük haç'ı ziyaret etti. Tarihî bir değer taşımamakla birlikte, bu ziyaretle ilgili olarak, o devirde yaşamış olan bir *Müslüman* tarihçi (*Garsunni*'me *Muhammed Sâbi*), yenilgiden sonra tutsak alınan imparatorun ağzından şu hikâyeyi nakletmiştir:

“Herhangi bir sefer dolayısıyla *İstanbul*'dan çıkan imparatorların törelerinden birisi de *Ayasofya*'ya gidip yakutlarla bezenmiş olan altın haç'tan yardım ve şefaata dilemesidir. Ben bu geleneğe uyarak *Ayasofya*'ya gidip buradaki altın haç'tan başarı için şefaata diledim. Bu sırada haç, bulunduğu durumdan *Müslümanların kiblesine* doğru çevrildi. Buna sondercede hayret edip şaşakaldım ve onu, yeniden doğuya çevirip eski haline getirdim. Ertesi günkü ziyaretimde, haç'ın yine kibleye dönmüş olduğunu gördüm. Bunun üzerine onun, zincirlerle bağlanmasını emrettim. Fakat bununla birlikte üçüncü günkü ziyaretimde haç, yine kibleye yönelmişti; hayretler içinde kalıp bunu, çıkacağım seferde yenilgiye uğrayacağıma yormuştum. Bununla birlikte arzu ve ihtiraslarımın etkisiyle, *İslâm* ülkelerine yürüdüm ve işte bütün bunlar başıma geldi”. Ayrıca *Bizanslı* bir tarihçi (*Kedrenos*), eskiden beri *Roma* ve *Bizans* hükümdarlarının başlarına gelecek iyi ve kötü olayların, daha önce vukuubulan bazı olaylarla belli olduğu inancına dayanarak, *Romanos Diogenes*'in başı üstünden kara bir güvercinin uçmasını, sefer sırasında, çadırının zarar görmesini ve nihayet atlarının ahırının yanmasını, onun yenileceğine yormuştur.

Yukarıda sözkonusu edildiği üzere, yapacağı büyük seferini gizlemek amacıyla, *Halep* önlerinde bulunan sultan *Alparslan*'a bir elçi gönderip, “*Ahlat, Erciş, Malazgirt* v.s. kent ve kalelerin geri verilmesi” şartlarıyla barış öneri-

sinde bulunan imparator, büyük ordusuyla *İstanbul*'dan hareketle bir kısım eyâletlerden gelen kuvvetlerin kendisine katılma yeri olan *Sakarya* ırmağı yörelerine gelip konakladı. daha sonra *Kayseri-Sivas* bölgesine ulaşan imparator, burada, uygulayacağı planlar konusunda, ordudaki bütün kumandanların katıldığı bir *Savaş Meclisi* topladı. Yapılan müzakereler sonunda, imparatorun “*Azerbaycan*’a girilerek oradan *Selçuklu* başkentine (*Rey*) yürüme” önerisinin, genç ve tecrübesiz generaller tarafından desteklenmesine rağmen *Nikephoros Bryennios* ve *Türk* asıllı *Joseph Trakhanites* (*Tarhan*) gibi tecrübeli generaller “*Anadolu*’dan uzaklaşılmasının ciddi tehlikeler doğurabileceğini, en uygun planın, *Sivas* veya *Erzurum*’da karargâh kurulup, bu bölgelerde gerekli önlemlerin alınması, bu sıralarda, *Türk* ordusunu yiyecek sıkıntısına düşürmek amacıyla, yağma ve tahrip hareketlerinde bulunulmasını ve nihayet *Selçuklu* kuvvetlerini *Anadolu*’ya çekerek onlarla *Erzurum* veya *Pasin* ovasında savaşa tutuşulması” fikrini ileri sürüp savundular. Fakat bu görüşü benimsemeyen imparator, kendi planını uygulamak, yani *Azerbaycan*’a yürümek üzere, *Sivas* üzerinden *Erzurum*’a gelerek genel karargahını burada kurdu. Çok geçmeden imparator, *İran* içlerine yürüyüşü sırasında, arkasını güven altına almak amacıyla, general *Trakhanites* ve *Bizans* hizmetine giren ünlü *Norman* soylularından *Ursel* (*Urselius*, *Roussel*) kumandasında 30 bin kişilik *Uz* ve *Franklardan* oluşan bir kuvveti *Ahlât* üzerine sevketti. Ayrıca *Selçuklular* tarafından fethedilerek *Selçuklu* vasallığına giren *Gürcistan*’ı yeniden ele geçirmek ve özellikle ordusunun yiyecek ihtiyaçlarını sağlamak için 20 bin kişilik bir kuvveti *Gürcistan*’a gönderdi; beraberrindeki birliklerle de bizzat, daha önce sultan *Alp Arslan* tarafından fethedilen *Malazgirt* üzerine yürüdü. Bu sıralarda *Bizans* ordusunun *Türk* asıllı askerlerden oluşan bazı birliklerinden sultana “Endişe etme, *Bizans* ordusunun çoğu seninle birliktir” şeklinde mektuplar gönderildikten başka, *Uzlar* da ırktaşları *Selçuklulara*, eskiden beri kullanılan, fakat ne olduğu bilinmeyen *Türk* alâmetlerinden bir işaret (Belki ok) yolladılar. Bunu tespit eden imparator, kendisine

yardımcı olabileceği düşüncesiyle, beraberinde getirmekte olduğu ve bu hareketlerin önderi olabileceğine ihtimal verdiği Erbasan'ı derhal *İstanbul*'a geri gönderdi. İmparator, *Malazgirt*'e yürümekte iken *Ermeni* ve *Elcezire* birlikleri kumandanı *Basilakes* (*Vasilakes*) *Magistros* da kendisine katıldı. Bu sıralarda bu birliklerin kumandanları *Leon Debatenes* ve *Basilakes*, imparatora, *Alp Arslan*'ın *Bizans* ordusundan korkup *Irak*'a gittiğini bildirdiler. Gerçekte ise sultan, *İslâm* ve *Bizans* kaynaklarının belirttiikleri üzere, *Haleb*'den ayrılıp *Fırat* ırmağını geçtikten sonra, bir ara *Musul* yönüne gitmişse de daha sonra *Silvan* ve *Erzen* üzerinden *Bitlis* boğazı yoluyla *Ahlat*'a ulaşmış idi. Çok geçmeden *Malazgirt* üzerine yürüyen imparator, az sayıda *Selçuklu* kuvvetlerinin savunduğu kaleyi *aman* ile teslim almasına rağmen pek çok *Müslüman* halkı kılıçtan geçirdi. Öte yandan sultan *Alp Arslan*, *Ahlat*'a geldiği zaman, *Urse* ve *Trakhanio*tes, *Ahlat* yönünde hareket halinde idiler. Bu *Bizans* kuvvetleri, *Selçuklu* atlı birlikleri tarafından bozguna uğratılıp geri çekilmek zorunda bırakıldılar. Sultanın *Ahlat*'a geldiği ve *Selçuklu* kuvvetlerinin hareket halinde bulundukları haberi, etrafa yayılınca imparator, bunun doğruluğunu tespit için *Nikephoros Bryennios* kumandasında yeniden bir kuvvet gönderdi. Bu kuvvetler, *Selçuklu* ordusunun öncü kuvvetleri ve esasen *Ahlat Selçuklu* garnizonu komutanı olan emîr *Sunduk* tarafından bozguna uğratıldı, *Bryennios*, yaralı bir halde güçlükle kaçmayı başardı. Bu bozgun üzerine imparatorun, *Basilakes* kumandasında gönderdiği kuvvetler de yine *Sunduk* tarafından bozguna uğratıldı, *Basilakes* tutsak alındıktan başka, beraberinde taşımakta olduğu büyük haç da *Selçuklu* kuvvetlerinin eline geçti. Sultan, “bu haç'ın, zafer alâmeti sayılarak *Bağdad*'a halifeye gönderilmesi için, bu sıralarda *Hemedan*'da bulunan vezir *Nizamülmülk*'e ulaştırılmasını” emretti. Böylece *Malazgirt Meydan Savaşı*ndan önce yapılan *Selçuklu-Bizans* öncü savaşları, *Selçuklu* kuvvetleri tarafından kazanılmış oldu.

Doğu-Anadolu'ya yönelen *Bizans* imparatorunu karşılamak amacıyla, *Diyarbakır* üzerinden *Ahlat*'a ulaşan sultan

*Malazgirt
Meydan
Savaşı*

Alp Arslan, burada kuvvetleriyle birlikte kendisini bekleyen emîr Afşin ile karşılaştı. Sultan, karısı ve veziri Nizamülmülk'ü hazinesiyle birlikte *Hemedan*'a gönderdi ve onlara “Kendisine süratle asker göndermeleri” hususunda talimat verdi. Sultanın beraberinde, yedek atlarıyla birlikte dört bin *Hassa* askerinden başka, *Anadolu*'ya akınlarda bulunan *Selçuklu* prens, emîr ve *Türkmen* beylerinin kumandalarındaki takriben 40 bin akıncı kuvveti, ayrıca *Büyük Selçuklu devletine* tâbi çeşitli bölgelerden 10 bin kadar atlı kuvveti kendisine katılmış idi. Yukarıda niteliğinden bahsettiğimiz 200 bin kişilik ve çeşitli milletlerden oluşturulması sebebiyle birlikten yoksun *Bizans* ordusuna karşılık, sayıları aşağı-yukarı 50 bin kişiyi bulan ve genellikle atlılardan meydana gelen *Selçuklu* ordusu, küffara karşı manen *Türklük ve cihat* ülküsüyle donatılmıştı. Sultan Alp Arslan'ın beraberinde, *Gevherâyin*, *Afşin*, *Savtekin*, *Sunduk*, *Aytekin*, *Tarankoğlu* (*Serhenkoğlu*), *Ahmetşah*, *Demleçoğlu Mehmet*, *Duduoğlu* gibi *Anadolu*'ya sürekli akınlarda bulunan tecrübeli *Selçuklu* emîrleri vardı. Ayrıca *Kutalmışoğullarından* *Mansur*, *Süleyman*, *Devlet* ve *Alpilekile Artuk*, *Tutak*, *Danişmend*, *Saltuk*, *Mengüçük*, *Çavlı*, *Çavuldur* ve *Porsuk* gibi *Selçuklu* devletinin en değerli ve savaş tekniğini sonderecede iyi bilen emîrlerin de savaşa katıldığı, bazı kaynaklarda ifade edilmiştir.

Sultan Alp Arslan, yukarıda sözünü ettiğimiz öncü savaşlarından bir süre sonra ordusuyla birlikte *Ahlat*'tan hareketle *Ahlat-Malazgirt* arasında bulunan *Rahve* ovasına gelip ordusunun su ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla, bu yörelerdeki dağlardan inen sularla beslenen bir çay yörelerinde karargâhını kurdu; buralardaki tepeleri ele geçirerek ovayı kontrolü altına aldı (24 Ağustos 1071). Bugün *Süphan* dağının *Malazgirt* yönündeki kuzey eteklerinde bulunan *Sultan* ve *Ziyaret Tepeler*'e sultanın buralarda *Genel Karargâhını* kurmasıyla ilgili olarak bu adların verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Öte yandan *Bizans* imparatoru, ordusuyla *Malazgirt*'ten hareket ettikten biraz sonra, *Selçuklu* or-

dusunun çok yakınlarla kadar gelip ovaya hâkim olduğunu öğrenince büyük bir telâşa kapıldı; onun bu telâş ve heyecanı ordusunu da etkiledi. Bundan faydalanan ve *Bizans* ordusunda rehin olarak getirilmekte olan *Malazgirtliler*, kaçıp *Selçuklu* ordusuna katıldılar. *Alp Arslan*, *Bizans* ordusuna oranla *Selçuklu* ordusunun çok az oluşu sebebiyle kesin sonuçlu bir meydan savaşına girişmeye henüz karar vermedi. Görünüşte barış önerisinde bulunmak, gerçekte ise *Bizans* ordusunun durumunu tespit ettirmek amacıyla, *Abbasî* halifesinin (*Kaaim Biemrillah*) kendisine yolladığı elçisi *Ebulganâim İbnülmahleb* ile *Selçuklu* emîri *Savtek'in* başında bulunduğu, yani hem halife, hem de kendi adına, bir elçi heyetini imparatora gönderdi. Sultan, imparatora gönderdiği önerisinde “Ülkene geri dön, barış yapmak istersen, bunu *Bağdad* halifesi aracılığıyla yaparız, aksi takdirde biz, azim ve kararımızı, içtenlikle bağlı olduğumuz *Ulu Tanrı*’ya bırakırız” dedi. Öncü savaşlarını kaybetmesine rağmen, askerlerinin çokluğuna ve iyi donatılmış olmasına güvenen ve savaşı kazanacağından emin görünen imparator, *Alp Arslan*’ın, bu elçi heyetini, sıkışık bir durumda bulunduğu için gönderdiğini sanmış ve önerisini sert ve kaba bir biçimde reddetmiştir. O, *Selçuklu* heyetine “Ben, bu üstün ve kudretli duruma, pek çok para ve çaba sarfederek eriştim. Barış, ancak ve ancak *Selçuklu* başkenti *Rey*’de yapılacaktır. Ben, *İslâm* ülkelerine, kendi ülkem gibi hâkim olmadan asla geri dönmeyeceğim” dedikten sonra “*İsfahan* mı güzeldir, yoksa *Hemedan* mı?” diye sorunca heyet başkanı *İbnülmahleb*, “*İsfahan*” diye cevap verdi. Bunun üzerine imparator “*Hemedan*’ın çok soğuk olduğunu haber aldım, bu bakımdan biz, *İsfahan*’da kışlayacağız, hayvanlarımız ise *Hemedan*’da kışlayacaklardır” dedi. Bu alaylı sözler karşısında *İbnülmahleb*, ona “Hayvanlarımız *Hemedan*’da kışlayabilirler, ama sizlerin nerede kışlayabileceğinizi bilemem” şeklinde çok anlamlı sözler söyledi. Güya *Selçukluları Anadolu*’dan çıkarttıktan başka bütün *İslâm* ülkelerini de ele geçirme planlarını daha şimdiden uygulamaya kalkışan imparator, *İran*, *Irak*, *Suriye* ve *Mısır*’a beraberindeki generalleri atadı, an-

cak hilâfet başkenti *Bağdad*'ı bunun dışında tutarak “İyi bir insan ve bizim dostumuz olan o *şeyh*'e (yani halifeye) dokunmayınız” dedi. Böylece geri dönen *Selçuklu* elçi heyeti, imparatorun, barış hususundaki red cevabını sultana arz edince, savaşın artık kaçınılmaz bir duruma geldiğini anlayan ve *Hristiyan* bir tarihçi C . H . L e b e a u 'nun ifade ettiği üzere, R o m a n o s 'tan daha baba yiğit ve cesur olan, ancak barış hususunda çaresizlik içinde kalan, bu sebeple de kılıca sarılmak gerekliliğini sultan A l p A r s l a n ,” savaş hazırlıklarının derhal bitirilmesini emretti. Bu sırada sultanın imamı ve fatihi *Buharalı E b û N a s r M u h a m m e d* , ona: “Ey sultanım, sen, T a n r ı 'nın diğer dinlere üstün kıldığı *İslâm* dini için savaşıyorsun, bu sebeple *İslâm* ülkelerindeki camilerde bütün hatiplerin *Müslüman* halkla birlikte senin için dua edecekleri Cuma günü, öğle namazı sırasında, düşmana saldır. Ben, U l u T a n r ı 'dan zaferi senin adına yazmasını beklerim” diyerek onu moral bakımından kuvvettirdi. Ayrıca *Bağdad Abbasi* halifesi K a a i m B i e m r i l l a h da, o sıralarda bütün *İslâm* dünyasının yakından ilgilendiği *Malazgirt* savaşının A l p A r s l a n tarafından kazanılması hususunda, M u s l a y a o ğ l u E b û S a â d 'e, bir dua metni hazırlatarak Cuma namazında bütün *İslâm* ülkelerindeki minberlerde okutulmasını emretti. Bugün elimizde bulunan ilgili *İslâm* kaynaklarında yer alan bu dua metni aynen şöyledir:

Alp Arslan
için okunan
hutbe

Tanrım! İslâm sancağını yükselt ve İslâma yardım et! Şirki, başını ezmek ve kökünü kazımak suretiyle yok et! Sana itaat için, canlarını feda edip kanlarını, sana tâbi olma hususunda akıtan senin yolunun mücahitlerini, onları kuvvetlendirerek yurtlarını, güvenlik ve zaferle dolduran yardımlarından yoksun kılma! Mü'minlerin emîrinin burhanı olan Şehinşâhü'l-âzam (yani Sultan A l p A r s l a n)'ın senden dilediği yardımı esirgeme ki o, bu sayede hükmünü yürütür, şanını yayılır kılsın ve zamanın güçlükleri karşısında kolayca yerinde tutunabilsin. Senin dinini şerefli ve yüce tutabilmek için onu, lütfkâr ve her zaman etkili olan desteğinden yoksun kılma! Onun, kâfirlerin karşısındaki bugünkü günü, yarınına da yetsin. Ordusunu meleklerinle

destekle, niyet ve azmini hayır ve başarıyla sonuçlandır! Çünkü o, senin ulu rızan niçin rahatını terketti; malı ve canıyla buyruklarına uymak amacıyla, senin yoluna düştü. Çünkü sen “Ey iman edenler, can yakıcı bir azaptan kurtaracak bir yolu size göstereyim mi? Tanrı’ya ve onun Peygamberine inanıyorsanız, onun yolunda, can ve malınızla savaşırsınız” diyorsun. Senin sözün gerçektir. Tanrım! o, nasıl senin sözüne uyup şeriatının korunmasında, gevşeklik göstermeden buyruğuna uymuş ve düşmanlarına bizzat karşı koyarak dinine hizmet için gecesini gündüzüne katmışsa sen de ona zafer kısmet eyle, dileklerinde ona yardımcı ol, kaza ve kaderini, onun için iyi ve hayırlı bir şekilde tecelli ettir! Onu öyle bir koruyucu ile kuşat ki, düşmanların her türlü hilelerini defetsin ve lütfunla, bu koruyucu onu, güzel sıfatların içinde, en emin ve sağlam ellerle korusun! Yapmak istediği her işi, ona kolay kıl! Böylece onun, düşmana karşı giriştiği bu “Kutsal Hareket”, zaferden ışıltı alsın ve şirk zümresinin, hak yollarını göremeyip sapıklıkta gözleri yumulsun. Ey Müslümanlar, doğru bir niyet, içten bir azim ve Tanrı’dan korkan temiz kalplerle ve birlik bahçesinden kısmet alan inançlarla Sultan A l p A r s l a n için Tanrı’ya yalvarıp yakarınız! Çünkü eksiklerden yoksun olan Yüce Tanrı şöyle buyuruyor: “Ey Muhammed, ‘onlara dualarınız olmazsa Rabbim size niçin değer versin’ de”. Ey Müslümanlar, Alp Arslan’ın şerefli olarak düşmanlarını yoketmesi, sancağını yükseltip zaferlerin en son derecesine ve amacına erişmesi hususunda, Tanrı’ya dua ve niyazda bulununuz!. Tanrım! onun bütün güçlüklerini kolaylaştır ve şirki, onun önünde boyun eğdir!

Bu duanın, savaş günü, başta hilâfet başkenti *Bağdad* olmak üzere, bütün *İslâm* ülkelerinde, derin bir inanç ve içtenlikle yapılacağının yayılması, bütün Türk kumandan ve askerleri üzerinde moral yönünden kuvvetli bir etki yapmıştır. Sultan A l p A r s l a n , bir kısım atlı kuvvetlerini bugün *Malazgirt*’in sağ taraflarında bulunan ve ilçenin sağ-arka yörelerine kadar uzanan küçük bir yarma vadi boyunca kurduğu pusulara yerleştirdi, kendi de merkez hattında yer aldı.

Böylece, uygulanacak takdik gereğince, *Bizans* ordusu, önce yarım bir çenber, daha sonra da tam bir kuşatma altına alınacaktı. Öte yandan *Bizans* ordusunun sol kanadında *Rumeli* kuvvetleriyle *Nikephoros Bryennios*, sağ kanadında *Uz* askerleriyle *Aliattes*, merkez hattında kırmızı atlastan bir giysi giymiş olan imparator *Romanos Diogenes*, gerideki ihtiyat kuvvetlerinin başında da imparatorun üvey oğlu (eski imparator *Ioannes Dukas*'ın oğlu) *Andronikos Dukas* yer almışlardı. XI. yüzyıl *Bizans* vekayinâme müelliflerinden ve *Romanos Diogenes*'in *Harp Divanı* başkanı olarak onun seferlerine katılmış olan *Mihail Attaleiates*'in (Ölümü 1079'dan sonra), bugün elimizde bulunan eserindeki (*İslâm* kaynaklarında yer almayan) kayıtlara göre,

“Mehtapsız karanlık bir gecede, baskın düzenleyen *Selçuklu* atlı birlikleri *Bizans* ordugâhının dışındaki ırktaşları *Türk* askerlerini kuşatıp hareketsiz hale getirdikten sonra - belki de işbirliği yaparak- *Bizans* erzak muhafızlarını yok ettiler. Onların at üstündeki çevik hareketleri, yağdırdıkları oklar, insanı şaşırtan savaş çılgınlıkları, *Bizans* ordugâhında ölüm ve dehşet saçtı. Bu arada *Bizans* askerleri ordugâh içlerine ve kaleye sığınmaya çalışıyorlardı, hattâ baskın yapan ‘*Selçuklu* atlılarının da *Bizanslılarla* birlikte kaleye girdikleri ve ordugâhın bütün ağırlıklarıyla ellerine geçtiği’ haberleri bile yayılmıştı. Kimin kaçtığı, kimin kovaladığı, kimin düşman, kimin dost olduğu anlaşılamıyordu; özellikle *Bizans* ordugâhındaki *Uzlar*, bu kargaşalığı bir kat daha artırıyorlardı”. Ayrıca bir *Norman* şairinin kaleme aldığı *Gesta Roberti Wiscardi* destanında:

“Bu gece baskını sırasında imparator, kendilerini kuşatan *Selçuklu* kuvvetlerinin dikkatlerini çekmek ve böylece kendilerini biraz olsun toparlayabilmek amacıyla, hazineye bulunan para, değerli giysiler, çeşitli altın, gümüş kapları ordugâhın içine serptirdi. Böylece ganimete dalan *Selçuklu* kuvvetleri, kendilerini izleme ve yok etmeyi bırakacaklardı. Fakat bu plan gerçekleşemedi; çünkü bu değerli eşya, *Bizans* ücretli askerleri tarafından kapışıldıktan sonra bunların arasındaki

Türk asıllı olanları, elegeçirdikleri ganimetlerle birlikte ırktaşları *Selçuklu* birliklerine katıldılar”.

Böylece, daha esas savaş başlamadan, bu gece baskını sonucunda, *Bizans* ordusuna maddi ve manevi bir darbe vurulmuş oldu. Bununla birlikte *Bizans* ordusunun yeniden toparlanmada büyük bir çaba gösterdiği anlaşıyor. Gerçekten birkaç gün sonra, karşılıklı olarak savaş düzeni alan *Selçuklu*ve *Bizans* ordu birlikleri, 25 Ağustos 1071 gününü böylece geçirdiler. Bu arada *Selçuklu* atlı birlikleri, devamlı olarak tekbir sesleriyle boru ve davullar çalıp haykırarak ve oraya buraya oklar atarak karşılarındaki *Bizans* askerlerini moral bakımından çökertmeye çalıştılar. Buna karşılık *Bizans* askerleri arasında da çanlar çalınmaya başladı. Bütün savaş hazırlıklarını tamamlayan ve ak giysileri giyerek “Ölürsem kefenim bu olsun” diyen sultan Alp Arslan, Cuma sabahı, ordugâhtaki bütün kumandanları toplayarak onların önünde, Tanrı’ya şöyle bir yakarıda bulundu:

“Ey Tanrım! sana müvekkil oldum ve bu cihatta sana yaklaştım; şu an senin huzurunda secdeye kapanıyor ve yalvarıyorum. Bu sözlerim, benim gerçek duygularımı yansıtmıyorsa beni, beraberimdeki yardımcılarımı kahr et!. Eğer içtenliğimi kabul edersen bu cihatta düşmanlara karşı bana yardımcı ol ve beni muzaffer bir sultan kıl!” Bu duadan sonra sultan kumandanlarına şu hitabede bulundu:

“Ben, Tanrı’ya kendini veren muhtesipler gibi sabırlıyım ve hayatını tehlikelere atan kimselerin yaptıkları gibi, gazilerin başında savaşacağını. Eğer Tanrı, kendisinden beklediğim üzere, beni başarıya ulaştırırsa bu güzel bir sonuç olacaktır; eğer durum bunun tersi olursa oğlum Melikşah’ı yerime geçirip ona itaat etmenizi sizlere vasiyet ediyorum”. Büyük bir heyecan ve inançla sultanı dinleyen kumandanlar, hiç duraksamadan hep bir ağızdan “Baş üstüne” dediler. Sultan, 26 Ağustos 1071 Cuma günü, bütün kumandan ve askerleriyle birlikte Cuma namazı kıldı ve onlara son olarak şu hitabede bulundu:

Alp Arslan’ın
orduya hitabı

Ey askerlerim ve kumandanlarım! Daha ne zamana kadar biz azınlıkta, düşman çoğunlukta olarak böyle bekle-

yeceğiz? Ben, Müslümanların camilerde bizler için dua etmekte oldukları bu saatlerde düşmanın üzerine atılmak istiyorum. Galip gelirse arzu ettiğimiz sonuç gerçekleşecektir, aksi takdirde şehit olarak cennete gideriz. Beni izlemek isteyenler gelsinler, istemeyenler ise serbestçe geri dönebilirler. Bugün burada, ne emreden bir sultan, ne de emir alan bir asker vardır. Bugün ben de sizlerden biri olarak sizinle birlikte savaşacağım. Biz, Müslümanların eskiden beri yapageldikleri bir gaza yapıyoruz”.

Sultanı tam bir dikkat ve heyecanla dinleyen asker ve kumandanlar hep bir ağızdan:

“Ey sultan, biz, senin kulların olarak sen ne yaparsan biz de aynı şeyi yapar ve sana yardımcı oluruz istediğin biçimde hareket et” dediler. sultan Alp Arslan, vakit kaybetmeden *Türk* töresi gereğince, bizzat atının kolanını sıktı ve kuyruğunu bağladıktan sonra ok ve yayını atarak kılıç ve topuzunu aldı; kumandan ve askerler de kendisi gibi yaptılar, fakat onlar, ok ve yaylarını yanlarında alıkoydular. Artık büyük tarihî savaş başlamak üzere idi. Öte yandan *Bizans* imparatorunun son olarak topladığı savaş meclisinde yapılan müzakerelerden sonra “Taarruz” fikri benimsendi. İmparator, eskiden *Romalıların* uyguladıkları savaş taktiklerinden *dikdörtgen düzenini* uygulamak istedi. Esasen bu düzen, çok uzun bir alanı kapsaması ve kolayca yarılma tehlikesine düşülebileceği sebebiyle, tecrübeli kumandanlar tarafından pek kullanılmamakta idi. Yine *Roma* savaş yöntemine göre hareket eden *Romanos Diogene*s ordugâhının çevresini bir hendekle çevirterek kazıdan çıkan toprakları ordugâh tarafına yığdırdı. Böylece imparator, ordugâhını, sağlam *Malazgirt* kalesinde değil, ancak dışında bir yerde kurmuş oldu. Bu sıralarda *Bizans* ordusunda, bir yandan saldırı hazırlıklarının son safhaları tamamlanırken, bir yandan da dinî törenler yapılıyor, ellerinde renkli bayraklar tutan kumandan ve papazlar, askerler arasında dolaşarak onları moral bakımından kuvvetlendirmeye çalışıyorlardı. Öte yandan *Selçuklu* ordusunun merkez hattında yer alan sultan Alp Arslan’ın komutasındaki atlı birlikler, tekbir sesleri, boru ve köslerden çıkan etkili gürültüler yanında, insan ruhunda heyecan yaratan de-

vamlı haykırışlarla hareket halinde idiler. Çok geçmeden bu kuvvetler, okçuların savunma desteğiyle *Bizans* ordusunun merkez hattına, onları taarruza kıskırtan düzme bir saldırıya geçtiler. Pusulardakine oranla daha az sayıda olan bu kuvvetleri yok etmek amacıyla derhal saldırıya geçen *Bizans* imparatoru, *Türklerin* eskiden beri uyguladıkları *bozkır savaş taktiği* gereğince, savunma savaşı yapa yapa yavaş yavaş, sanki kaçır gibi, çekilmekte olan *Selçuklu* atlı kuvvetlerini izlemeye başladı ve bu sıralarda da oldukça ağır kayıplar verdi. Bizzat sultan *Alparslan* tarafından büyük bir ustalık ve maharetle uygulanmakta olan bu *düzme geri çekilme hareketi* tam bir başarıya ulaşmıştı. Şöyleki: *Selçuklu* pusulasının bulunduğu hatlara kadar ilerlemiş olan imparator, artık genel karargâhından epeyce uzaklaşmıştı. *Büyük Sultan*'ın ordusuna, kesin sonuçlu bir meydan savaşı için *genel bir taarruz* emri verme zamanı artık gelmiş bulunuyordu. Çok geçmeden bir emir verildiği zaman *Bizans* ordusu, pusulardaki *Selçuklu* atlı kuvvetleri tarafından ciddi bir şekilde tehdide başlandı. İmparator, hatasını anlamakta artık çok geç kalmıştı. Pusulardaki *Selçuklu* atlı kuvvetleri, saldırıya geçtikleri sırada, *Alparslan* da komutasındaki merkez hattı kuvvetlerinin taktik gereği, çekilmesini durdurmuş ve onları karşı saldırıya geçirmişti. İşte bu anlardan itibaren şaşkınlığa düşen *Bizans* ordusunun savaş düzeni bozulmaya başladı. İlk *Selçuklu* darbesini yiyen *Bizans* merkez hattı, süratle çenber içine alınmakta idi. Bu hatta bulunan imparator, *Nikephoros Bryennios* kumandasındaki sol kanattan yardım istemişse de artık pusulardan çıkmış bulunan *Selçuklu* atlı birlikleri, buna imkân vermediler. Öte yandan *Aliattēs*'in kumandasındaki sağ kanat kuvvetleri de yine *Selçuklu* atlı birlikleri tarafından bozguna uğratıldılar. Bu arada, bu kanatta yer alan *Uz ve Peçenek* atlı kuvvetleri, başlarında *Tamış* adlı beyleri oldukları halde, kendi öz soydaşlarına karşı savaşmayarak *Bizans* saflarından ayrılıp *Selçuklu* kardeşlerinin tarafına geçtiler. İşte bu olay, ünlü *Bizans* komutanı *Nikephoros* komutasındaki sol kanadın tamamen çöküp dağılmasına sebep oldu. Bu durum karşısında imparator, or-

dusunu geriye çekip karargâhın arka tarafında toplamak için büyük çaba göstermişse de ardı arkası kesilmeyen *Türk* saldırıları ve dolayısıyla ok yağmuru sebebiyle uygulamak istediği bu harekâtı da başaramadı. Çok geçmeden *Bizans* ordusu tam bir çenber içine alınmış bir duruma getirildi. Esasen geride takviye kuvvetlerinin başında bulunan ve üvey babası *Romanos Diogenes*'e âdeta bir düşman gözüyle bakan *Andronikos Dukas*, *Bizans* ordusunun bozulup tam bir çenber içine düştüğünü ve hattâ imparatorun öldüğünü ilân etmiş ve çarpışmalara katılmaksızın daha da gerilere çekilmişti. Aynı şekilde *Bizans*'ın özellikle mezhep ayrılığı ve baskıları sebebiyle hoşlanmadıkları *Ermeni* birlikleri de savaş alanından çekilmişlerdi. Bunlardan başka, kendi başına buyruk olan ücretli *Frank* askerleri komutanı *Urse l*, kendisinin sabırsızlıkla yardıma gelmesini bekleyen imparatora gitmeyip, *Ahlat* yörelerinden derhal uzaklaşarak batı yönüne, kendisini güvencede gördüğü bir yere çekildi. Sultan *Alp Arslan*, kuşatılan *Bizans* ordusunun yok edilmesi harekâtını yönettikten başka, bizzat at üstünde, bir asker gibi, oraya buraya koşuyor, zaman zaman kılıç ve süngüsü ile düşman askerlerine saldırıyordu. Bu sırada değerli *Selçuklu* emîrlerinden *Aytekin*, atından inip yer öperek ona: “Bir sultanın *Müslümanlara* merhamet etmesi gerekir; bir eşi daha bulunmayan o değerli varlığını savaşa sokup ölüm tehlikesine atmamalı, rahatı, savaşa tercih etmelidir” dedi. Sultan, çok sevdiği bu emîrin bu sözlerine karşılık olarak: “Bu zalim milleti yok edersem o zaman rahata kavuşurum. Benim bu rahatsızlığım sonunda, *Müslümanlar* esenliğe kavuşacağından ben, bu rahatsızlığı, bir rahatlık sayarım” dedikten sonra *Aytekin*'i savaşa teşvik ettiği gibi, kendisi de aynı şekilde hiç durmadan savaşmıştır. Öğle vaktinden akşama, hattâ geceye kadar devam eden bir meydan savaşında, koskoca *Bizans* ordusu yenilgiden kurtulamadı. Kuşatılan ordunun büyük bir kısmı kılıçtan geçirilmiş, çok sayıda general tutsak alınmış, askerlerden ancak bir bölümü, kaçarak canlarını kurtarabilmişti. Bozgun sırasında imparatorun özel çadırı, tah-tı, hazinesi, *imparatorluk tacı*'nın bazı değerli taşları, çok değerli bir inci, çeşitli silâh ve savaş aletleri ganimet olarak

Selçuklu askerlerinin eline geçti. Artık hiç bir çıkış ve kaçış imkânı bulamayan imparator *R o m a n o s D i o g e n e s*, at üstünde kılıcıyla çarpışmalara katılmış, elinden yaralandıktan başka atı da bir okla vurulup yere yıkılmış, bir kargaşa halini alan savaş alanında yaya kalmıştı. Yaralı bir halde, akşam karanlığından faydalanarak emin bir yere çekilip âkıbetini beklemekle olan imparator, kaçan atını aramaya çıkan emîr *S â d u d d e v l e G e v h e r â y i n*'in bir askeri tarafından bir rastlantı sonucu görülmüştür. Bu asker, altın tolgalı ve yine altınla örülmüş bir zırhı bulunan bu adamın, değerli bir kimse olduğu kanısına varınca, ödül alırım düşüncesiyle, onu öldürmekten vazgeçti, ellerini bağlayarak çadırına getirip bütün gece burada yanında alkoydu. Ertesi gün emîr *G e v h e r â y i n*'e gösterilen ve daha sonra da onun tarafından sultan *A l p A r s l a n*'ın karargahına götürülen bu tutsağın, *Bizans* imparatoru olabileceği düşünülmüşse de bu hususta bazı şüpheler uyanmıştı. Fakat çok geçmeden, savaştan önce, imparatora elçi heyetiyle birlikte gönderilen hâdim *Ş a d i*'nin onu tanıması, ayrıca öncü savaşları sırasında tutsak alınan general *B a s i l a k i s* ve diğer ilerigelen *Bizans* tutsaklarının onu görür görmez ağlayarak ayaklarına kapanmaları, bu tutsağın "*Bizans imparatoru R o m a n o s D i o g e n e s*" olduğu hususunda hiç bir şüphe bırakmamıştır. *İslâm*, *Bizans*, *Ermeni* ve *Süryani* kaynaklarının özellikle belirttiklerine göre, sultan *A l p A r s l a n*, imparatora, bir savaş tutsağı değil, bir konuk hükümdar muamelesi yapmıştır. Gerçekten sultan, onun imparator olduğunu tespit ettirip anlayınca derhal onun için "özel bir çadır kurulmasını ve emrine hizmetkârlar tahsisini, ayrıca kendisine, özel masrafları için her gün, yeterli miktarda para verilmesini" emretti. Sultan, bir süre sonra huzuruna getirip süslü ve güzel bir yere oturttuğu imparatora şunları söyledi:

"Sana, barış konusunda, halifenin elçisini gönderdiğim halde, sen bunu niçin reddettin?.. Sana, düşmanlarımın (*Erbaşgan* ve ailesi) bize teslimi için emîr *Afşin* ile haber gönderdiğim halde, bundan niçin kaçındın?. Daha önce, anlaştığımız halde, bunu bozup, benimle savaşmak suretiyle,

imparator
sultanın
katında

bana neden zulmettin?. Savaştan vazgeçip memleketine dönmek hususunda, sana, daha dün haber gönderip teklifte bulunmama, “Buraya gelebilmek ve amacıma ulaşmak için pek çok para sarfettim ve dolayısıyla çok asker topladım. İslâm ülkelerini, kendi ülkeme katmadan nasıl geri dönebilirim ve ülkeme karşı girişilen bu istilâların sonuçlarını nasıl mazur görebilirim’ diye cevap verdin?”. Bunun üzerine imparator:

“Ey sultan, ülkeni almak amacıyla para sarfedip çeşitli milletlerden asker topladım, buna rağmen zaferi sen kazandın. Ülkem böyle perişan, ben de tutsak olarak senin huzurundayım. Bu durumda beni lütfen azarlama ve bana sert sözler söyleme, ama istediğini yap” deyince sultan ona:

“Eğer zaferi sen kazansaydın ve beni böyle tutsak alsaydın ne yapardın?” diye sorunca imparator: “Fena şeyler” diye karşılık verdi. Bunun üzerine sultan: “Gerçekten doğru söyledin, eğer bunun aksini söyleseydin, o zaman yalan söylemiş olurdun”. Daha sonra sultan huzurundakilere: “Bu, akıllı ve baba yiğit bir adamdır, bu bakımdan onun öldürülmesi doğru değildir” dedikten sonra imparatora: “Şimdi sana ne yapacağımı sanıyorsun?” diye sorunca imparator “Bana şu üç şeyden birini yapabilirsin: Birincisi, öldürmek, ikincisi, ele geçirmek istediğim ülkende beni halka ibret olsun diye, teşhir etmek, üçüncüsü ise yapmayacağın bir şey olduğu için söylenmesi gerekmez” dedi. Sultan: “Bu nedir?” diye sorunca imparator: “Affetmek, takdir ettiğin para ve armağanlar ile iyi niyetimin kabulü ve Bizans ülkesinde senin bir kumandanın ve bir nâibin olarak beni memleketime geri göndermendir. Eğer beni öldürtürsen bu, sana bir fayda sağlamaz, çünkü başka birisini benim yerime imparator yaparlar” dedi. Onun bu sözlerine karşılık sultan: “Seni affetmek niyetindeyim, ancak sen, ümitsizliği giderilmiş ve hakkındaki kararımı öğrenmiş bir kimse olarak, seni serbest bırakacak para, yani kurtuluş akçası’nın miktarını söyle” dedi. İmparator: “Sultan, istediği miktarı söylemelidir” dedi. Sultan’ın “10 milyon altın” demesi üzerine imparator: “Benim hayatımı bağışladığın için Bizans

ülkesine sahip olmak senin hakkındır. Tahta çıktığımdan beri ordu hazırlayıp savaş yapmak amacıyla Bizans'ın mal ve paralarını tükettim, bu sebeple halk yoksullaştı. Eğer durum böyle olmasaydı istediğinden çok daha fazlasını verirdim” dedi. Böylece Alp Arslan ile Romanos Diogenes arasında yapılan müzakereler sonunda, aşağıdaki maddeleri kapsayan bir barış antlaşması yapıldı:

1 — İmparator kurtuluş akçası olarak bir buçuk milyon altın verecek,

Barış antlaşması

2 — *Bizans* devleti, her yıl, *Selçuklu* devletine 360 bin altın vergi ödeyecek,

3 — *Bizans*'ın elinde bulunan bütün *İslâm* tutsakları serbest bırakılacak,

4 — *Bizanslılar*, gerektiğinde *Selçuklulara* askerî yardımda bulunacak,

5 — İmparator, kızlarından birini sultanın oğluna verecek,

6 — İmparator, yeniden tahta oturduğu takdirde *Antakya*, *Urfa*, *Menbic*, *Malazgirt* kent ve kaleleri *Selçuklulara* bırakılacak.

Barış antlaşması yapıldıktan sonra imparator, sultana: “Yerime başka birisi geçirilmeden önce beni süratle *İstanbul*'a yollayınız. Aksi takdirde amaca ulaşamaz ve ben de imparator olarak *Bizans* tahtına geçemem, bu durumda da barış şartlarından hiç birisi yerine getirilemeyecektir” dedi. Bu müzakerelerden sonra kendisine tahsis edilmiş olan özel çadırına çekilen imparatora 10 bin altın borç verildi. O da bu altınların bir kısmını yakınlarına dağıttı, bir kısmıyla da tutsak generallerden birkaçının serbest bırakılmasını sağladı. Bununla birlikte sultan Alp Arslan'ın emriyle geri kalan tutsak *Bizans* generalleri kurtuluş akçası alınmaksızın serbest bırakıldılar. Ertesi gün, sultanın huzuruna yeniden getirilen imparatora, özel bir giysi ve ele geçirilen kendi tacı giydirildi. Bu sırada sultan ona: “Sana güveniyor ve sözlerine inanıyorum, bu sebeple seni ülkeneye yollayarak hükümdarlığına iade edeceğim” dedi. Daha sonra sultan, üzerinde kelime-i şahadet (*Tanrı'dan başka ilâh yoktur, Muhammed*

onun elçisidir=Lâ ilâhe illallah Muhammedun Resulullah) yazılı bir bayrak hazırlatarak ona verdi. Sultan, atına binip imparatorla birlikte 1-2 km. giderek onu uğurladı. Vedalaşma sırasında imparator, atından inerek sultana tazimde bulunmak istemişse de sultan, buna engel olmuş ve “kendisiyle daima dost kalacağı” hususunda ant içtikten sonra onu kucaklayıp vedalaşmıştır. Daha sonra sultan *İsfahan*’a ve kendisine iki hâcip ve 100 Hassa askeri eşlik edilen imparator da *İstanbul*’a doğru hareket etmişlerdir.

Malazgirt yenilgi ve bozgunundan bir fırsat bulup kaçarak *İstanbul*’a gelebilen bazı askerlerin durumu bildirmeleri üzerine, toplanan *Bizans* senatosu, *R o m a n o s D i o g e n e s*’i tahttan indirip yerine VII. *M i h a i l D u k a s*’ı (1071-1078) imparator ilân etti. Öte yandan *Erzurum* ve *Şebinkarahisar* üzerinden *Amasya* (veya *Tokat*)’ya geldiği zaman durumu haber alan *R o m a n o s D i o g e n e s*, yeni imparatora bir mektupla şunları bildirdi:

“Ben, para sarfedip asker toplamak, ordu kurup savaşa girmek suretiyle, *Hristiyan* dinini yüceltmek için elimden geleni yaptım. Bununla birlikte zaferi, *Müslümanlar* kazandı. Bu sonucu, hiç kimse değiştiremezdi. Sultan *Alp Arslan*’ın eline tutsak düşünce o, bana, hiç ummadığım bir şekilde iyi davranışlarda bulundu ve beni, barış için ödeyeceğim para miktarını tespit ve kararlaştırdıktan sonra lütuf ve ihsanlarda bulunarak serbest bıraktı. Hükümdarlıktan ayrılarak sof giyip bu kaleye yerleştim ve senin, başkalarından daha çok hakkın olan *Bizans* tahtına çıkmandan dolayı *Tanrı*’ya şükrettim. Şimdi sultanın durumu ve bana yaptığı iyilik ve insanlığı sana bildiriyorum. Onunla yaptığım barışı sakın bozma. Bu teklifimi kabul edip uygularsan *Hristiyanlığın* korunması hususunda, sultanla senin aranda aracılık yaparım, yok eğer kabul etmezsen sen bilirsin. O zaman benim için kararlaştırılmış olan parayı, yani kurtuluş akçasını ver vé beni bu yükten kurtar”. *R o m a n o s D i o g e n e s*’in bu önerisini olumlu karşılayan yeni imparator *M i h a i l D u k a s*, “sürekli savaşlar sebebiyle, *Bizans* hazinesinde çok az para kaldığını” bildirerek geri kalanını sonra ödemek üzere, ona

kurtuluş akçasının ancak bir kısmını yolladı. D i o g e n e s , bu paralarla birlikte *Amasya*'dan topladığı 200 bin altın ve içinde, değerli taşlarla bezenmiş altın bir leğen, ibrik ve tabak bulunan 70 bin altın değerindeki mücevheratı, sultana verilmek üzere, kendisiyle birlikte gelen iki *Selçuklu hâcibi-ne* teslim etti ve onlara, “Bunlardan daha fazlasını göndermesinin mümkün olmadığını, sultana bildirmelerini” söyledi. Ayrıca kendisine eşlik eden iki hâcib ve askerlere de para ve çeşitli armağanlar verip onları geri yolladı. R o m a n o s D i o g e n e s , bir süre sonra, *Bizans* tahtına yeniden çıkmak amacıyla, harekete geçmişse de kendisine karşı gönderilen K o n s t a n t i n D u k a s ile *Tokat* yörelerinde tutuştuğu savaşta yenilgiye uğradı. Daha sonra o, 1072 yılında imparator M i h a i l D u k a s 'ın kendisine karşı sevkettiği oğulluğu A n d r o n i k o s D u k a s ile *Tarsus* ovasında giriştiği savaşta kaybetti. Çok geçmeden “hayatının bağışlanması” şartıyla teslim olan R o m a n o s D i o g e n e s , getirildiği *Kütahya*'da gözlerine mil çekilerek hapse atıldı; o, bu acıklı durumunu, bu sıralarda *İsfahan*'da bulunan sultan A l p A r s l a n 'a gönderdiği bir mektupla bildirmiş, çok geçmeden sevk edildiği *Kınalı adada*, ızdıraplar içinde, feci bir şekilde hayata gözlerini yummuştur (Ağustos 1072).

Özellikle bütün *İslâm dünyası*'nın çok yakından izlediği *Malazgirt Meydan Savaşı* sonunda sultan A l p A r s l a n , başta *Bağdat Abbasi* halifesi olmak üzere, diğer bütün *İslâm* memleketleri hükümdarlarına birer *Fetihnâme* göndererek kazandığı zaferi müjdeledi. Bu zafer haberi, bütün *İslâm* ülkelerindeki insanlar üzerinde derin bir etki meydana getirdi. Zafer mektubu (*Fetihnâme*) *Bağdat*'a halifeye getirilip, halifelik ilerigelenleri ile sarayın önünde toplanan halka, törenle okundu, bu vesileyle büyük coşku ve şenlik gösterileri yapılmış, davullar çalınıp borular öttürülmüş, ayrıca zafer tankları da kurulmuştur. Öte yandan halife K a a i m B i e m r i l l a h , sultan A l p A r s l a n 'a değerli armağanlarla birlikte özel bir mektup göndererek kazandığı bu eşsiz zaferden dolayı kendisini kutladı. Mektupta ona “Tanrı'nın desteğine mazhar, gâlip ve muzaffer evlâd, en büyük sultan, Arap ve Acem hükümdarı, dünya hükümdarlarının efendisi, Müs-

Zaferin akisleri ve sonuçları

lûmanların yardımcısı, insanların sığınağı, devletin kahredici bileği, dinin parlak tacı ve İslâm ülkelerinin sultanı gibi unvanlarla hitap etmiştir. Halifeden başka diğer İslâm memleketleri hükümdarları da bu sıralarda *İsfahan*'da bulunan sultan *Alp Arslan*'a ayrı ayrı özel heyetlerle değerli armağanlar ve tebriknameler gönderip kendisini kutlamışlardır. Ayrıca devrin şair ve edipleri sultan hakkında kaside ve çeşitli övgüler kaleme almışlardır. Birçok özel ve genel vekâyî-nâme yazan tarihçilerin bu büyük zaferi, Hz. Ömer devrinde, *Bizans*'a karşı kazanılan ve İslâm hâkimiyetinin *Asya* ve *Akdeniz*'de kesin olarak yerleşmesini sağlayan *Kadisiyle* ve *Yermuk* zaferlerine benzetmişlerdir. Bu büyük zafer, yalnız İslâm dünyasında değil, *Bizans* ve *Avrupa* ülkelerinde de dikkat ve ilgiyle izlenmiştir. Zaferden birkaç yıl gibi çok kısa süre sonra *Anadolu* ve *Suriye*'de hâkimiyetin *Türklerin* eline geçmesi sonucunda, bütün *Avrupa*, *Bizans*'ı kurtarmak amacıyla harekete geçecek ve *Haçlı Seferleri*'nin hazırlıklarına başlayacaklardır.

Malazgirt Zaferi, *Türk* ve dünya tarihinin dönüm noktalarından birisini oluşturan önemli bir olaydır. Bu zafer sonunda, *Bizans*'ın bütün maddi imkânları kullanılarak hazırlanmış olan büyük ordu, darmadağın edildiğinden zafere izleyen yıllarda, *Türk* akıncı kuvvetleri kendilerine karşı belirli hiçbir direnişle karşılaşmadan *Anadolu* içlerine akarak kısa zamanda, *Adalar Denizi* ve *Marmara* kıyılarına kadar kolayca ilerlediler. Artık bir millet halinde, sel gibi akmakta olan *Türkler*, bu kez bir istilâ ve yağma amacıyla değil, artık fethettikleri bölge ve yörelerde yerleşmeye başlamışlardır. Esasen zaferden sonra, *Yukarı—Fırat*'ta *Erzurum* merkez olmak üzere, *Saltuklular* (1072—1202), *Aşağı—Fırat*'ta *Erzincan—Şebinkarahisar* şehirleri arasında *Mengüçükler* (1080—1288), *Sivas* başkent olmak üzere, *Orta-Anadolu*'da *Danişmendliler* (1080-1178) *Bitlis* ve *Erzen*'de *Demleçoğulları* (1084—1393), *Van Gölü* havzasında *Sökmenliler* (*Ahlatşahlar*) (1110-1207), *Diyarbakır*'da *Yıvaloğulları* (1098—1183), *Harput*'ta *Çubukoğulları* (1085—1113) ve *Hasankeyf*, *Mardin* ve *Harput* merkez olmak üzere *Güneydoğu-Anadolu*'da *Artuklular* (1102—1409) adlarında *Türk* devletleri kurulmuş ve bu devletler, *Anado-*

lu'nun bir *Türk* yurdu haline gelmesinde önemli tarihî rollerini oynamışlardır. Genel bir sonuç olarak ifade edilebilir ki, *Malazgirt* zaferi ve bu zaferin eşsiz kahramanı Ulu Sultan Alp Arslan'ın *Türk* ulusuna en büyük armağanı, bugün üzerinde yaşamakta olduğumuz bu yurdun baştan başa fethedilerek bu ülkede bağımsız bir devlet haline gelip, dünya siyasetinde önemli roller oynamamızı sağlamış olmasıdır.

Malazgirt Zaferi'den sonra *İsfahan*'a dönen sultan Alp Arslan, *Maverâünnehr*'e büyük bir sefer hazırlıklarına başladı. Bununla beraber o, *Anadolu*'yu ihmal etmemiş, özellikle *Romanos Diogenes*'in bertaraf edilmesi sonucunda, onunla yaptığı barış antlaşmasının geçerliliğini yitirmesi üzerine, “*Selçuklu* prens, emîr ve *Türkmen* beylerinin *Anadolu*'da istilâ ve fetih hareketlerini sürdürmeleri” emrini vermiştir. Bu emir üzerine, özellikle emîr *Kaparr* (Kebîr), *Murat suyu* yörelerinde fetihlere girişti. *Malazgirt Zaferi*'nden, sultan Alp Arslan'ın ölümü (24 Kasım 1072) arasında geçen aşağı yukarı bir yıllık bir sürede, *Anadolu*'da yapılan *Selçuklu* fetihleri hakkında, daha fazla bir bilgiye sahip değiliz. Ancak *Malazgirt Zaferi*'nden sonra *Anadolu*'nun etnik durumu süratle değişti. Esasen *Horasan*'da *Büyük Selçuklu Devleti*'nin kurulmasında (1040 *Dandanakan Zaferinden*) sonra ve tabii olarak *Malazgirt Zaferi*'ni izleyen yıllarda *Türkistan*, *Maverâünnehr* ve *Horasan*'dan bütün *İslâm* ülkelerine ve özellikle küffâr diyarı sayılan *Anadolu*'ya dalgalar halinde *Türk* göçleri yapıldı. *İslâm* kaynaklarından başka, çeşitli *Bizans*, *Gürcü* ve *Ermeni* vekayinâmeleri, bu *Türk* göçlerinin nasıl sürekli ve çok büyük ölçüde yapılmış olduğunu özellikle ifade etmişlerdir. Artık *Anadolu*'ya yapılan bu göçler, *Malazgirt Zaferi*'nden önceki devirlerde olduğu gibi, istilâ ve yağma hareketleri şeklinde değil, bir yerleşme ve yurt tutma amacıyla yapılmıştır. Böylece *Anadolu*'nun başta *Rumlar* olmak üzere, *Ermeni* ve *Gürcü* nüfus *Türk* nüfusu yoğunluğu karşısında çok azınlıkta kalmıştır. İşte *Anadolu*'nun *Türkleşmesi* gibi *Türk* ve dünya tarihinin çok önemli dönüm noktasından birini oluşturan bu sonucu, Ulu Sultan Alp Arslan'ın kazandığı *Büyük Malazgirt Zaferi*'ne borçluyuz.

VI.

SULTAN MELİKŞAH DEVRİNDE YAPILAN FETİHLER

Selçuklu fetihleri ve Bizans'ın durumu

Sultan Alp Arslan'ın ölümü ve oğlu Melikşah'ın *Büyük Selçuklu Devleti* tahtına geçtiği 1072 yılında esasen *Malazgirt Zaferi*'nden sonra yapılan *Selçuklu-Bizans* barış antlaşmasının Ramanoş Diogenes'in ölümü sebebiyle, bozulması üzerine Sultan Alp Arslan'ın emriyle *Selçuklu* prens ve emîrleri *Anadolu*'da fetihlere devam etmekte idiler. Şöyleki: Başta *Kutalmışoğulları Süleymanşah*, *Mansur*, *Alpilek* ve *Devlet* olmak üzere *Artuk*, *Tutak* ve diğer *Selçuklu* emîrleri, *Kızılırmak*'ı geçip *Orta-Anadolu* yönünde fetihlere devam ettiler. Bunun üzerine yeni *Bizans* imparatoru VII. *Mihail Dukas*, bu *Selçuklu* fetih hareketlerini durdurmak amacıyla *Isaakios Komnenos* ve kardeşi *Aleksios*'u *Frank* başbuğlarından *Ursel* ile birlikte *Anadolu*'ya gönderdi. *Bizans* kuvvetleri *Kayseri*'ye gelince *Ursel*, aralarının açıldığı başkumandan *Isaakios*'a isyan ile 400 atlısıyla *Bizans* ordusundan ayrılıp *Sivas* yönüne hareket etti. Onu yakalamak ve cezalandırmak amacıyla harekete geçen *Isaakios*, *Kayseri* yörelerinde, *Selçuklu* kuvvetleriyle giriştiği savaşta, yenilgiye uğrayıp tutsak alındı. Kardeşi *Aleksios* ise gizlice ve tek başına *Ankara*'ya ulaşabildi. Öte yandan *Isaakios* da *Bizans* kentlerinden toplattırdığı paralarla *kurtuluş akçasını* (fidye-i necat) ödedikten sonra *Ankara*'ya gelip kardeşiyle birlikte *İstanbul*a gitti. Bu sıralarda kuvvetleri gittikçe çoğalan *Ursel Sivas*'ın batı yönüne hareket ederek yolu üzerindeki bütün *Bizans*, kent, ilçe ve köylerini tahrip ve yağma akınlarına uğratmakta idi. Öte yandan *Artuk*, *Tutak*, *Afşin*, *Demleçoğlu Mehmet*, *Serhenkoğlu* ve *Duduğlu*, adlarındaki *Selçuklu* emîrleri de özellikle *Orta-Anadolu* yönünde fetih hareketlerini aralıksız

sürdürmekte idiler. Bu durum karşısında ciddi bir endişeye düşen imparator *Dukas*, büyük bir ordunun başında eski nâzırı *Ionnes Dukas'ı Nikephoros Botaniates* ile birlikte asi *Ursel'i* yakalamak ve Selçuklu fetihlerini önlemekle görevlendirdi. Önce *Ursel* üzerine yürüyen *Dukas*, onunla *Sakarya* ırmağı yörelerinde yaptığı savaşta yenilgiye uğradıktan başka tutsak ta alındı (1073). Bu başarı üzerine *Ursel*, tutsak *Dukas'ı* imparator ilân ile *Sapanca Dağı'na* çekilip *İstanbul'u* elegeçirme hazırlıklarına başladı. Bu nazik ve tehlikeli durum karşısında *Nikephoros*, bu sıralarda büyük bir *Selçuklu* kuvvetiyle *İzmit* yönünde fetihler yapmakta olan *Artuk Bey* ile bir antlaşma yaparak onu *Ursel* üzerine saldırıya razı etti. Derhal harekete geçen *Artuk Bey*, *Sapanca Dağı'ndaki* karargahında bulunan *Ursel'e* öncü kuvvetleriyle bir baskın yaptı. Daha sonra da asıl ana kuvvetleriyle yapılan şiddetli çarpışmalarda *Frank* kuvvetleri yenilgiye uğradığı gibi, bütün çıkış yolları kesilen *Ursel*, beraberindeki *Ionnes Dukas* ile birlikte tutsak alındı. Çok geçmeden *Artuk Bey*, tutsakları kurtuluş akçası karşılığında serbest bıraktı. *Ionnes Dukas İstanbul'a* dönerken, *Ursel Amasya* yörelerinden topladığı kuvvetlerle yeniden isyana başlayıp, kendisine karşı gönderilen bir *Bizans* kuvvetini yenilgiye uğrattı. böylece bir yandan *Selçuklu* fetihleri öbür yandan *Ursel'in* sürüp giden isyanı karşısında *Bizans'ın* tehlikeli durumlara düşmekte olduğunu gören imparator, daha sonra *Bizans* tahtına oturacak olan *Aleksios Komnenos'u* doğu ordusu başkomutanlığına atayarak *Anadolu'ya* gönderdi. Bunu haber alan *Ursel*, kuvvetleriyle birlikte *Amasya* yörelerinde harekatta bulunan emîr *Tutak'ın* yanına gelip, *Bizans'a* karşı onunla bir ittifak yaptı. Öte yandan *Amasya* yakınlarına kadar gelip *Tutak-Ursel* ittifakını haber alan *Aleksios*, derhal harekete geçip *Tutak'la* ilişki kurarak *Bizans* ve *Selçuklu* memleketlerini tahrip ve yağma eden *Ursel'i* büyük bir fidye ve değerli armağanlar karşılığında yakalatıp, kendisine göndermesini sağladı; böylece *Bizans* için ciddi bir tehlike haline gelen *Ursel'de* emîr *Tutak'ın* yardımı sayesinde ortadan kaldırılmış oldu. Öte yandan *Selçuklu* kuvvetleri, bir

yandan *İzmit* yakınlarına kadar ilerlerken, öbür yandan da özellikle Kutalmışoğulları'nın harekatta bulunduğu *Güney-Doğu Anadolu* bölgesinde fetihlerini sürdürmekte idiler.

Anadolu fe-
tihleri
sürüyor

Bizans'ın buhranlar içinde çalkalanmakta olduğu sıralarda, takriben 1074 yılından başlayarak *Artuk Bey*, *Kelkit* ve *Yeşilirmak* havzalarını, *Mengüçük Bey*, *Divriği*, *Erzincan* ve *Şebinkarahisar* taraflarını, emîr *Ebulkasım Saltuk* da *Erzurum* ve *Çoruh* ırmağı yörelerini fethetmekte idiler. Bunlardan başka *Süleymanşah*'ın dayası emîr *Danişmend oğlu Gümüştekin Ahmet Gazî*, *Kızılırmak* ve *Yeşilirmak* havzalarının fethini tamamlayarak *Sivas*, *Amasya*, *Niksar*, *Tokat*, *Çorum*, *Kayseri*, *Elbistan* ve *Malatya* kent ve yörelerinde hâkimiyet kurmayı başardı. Ayrıca sultan *Melikşah*'ın kumandanlarından *Gümüştekin Candar*'da, *Diyarbakır*, *Nizip*, *Urfa* taraflarında fetihlerde bulunarak buralardaki *Bizans* kuvvetlerini etkisiz hale getirmişti (1077)

Bundan başka *Süleymanşah*'ın valisi olan ve mezarı bugün hâlâ *Çankırı*'da bulunan emîr *Karatekin* ise *Sinop*, *Kastamonu* ve *Çankırı*'yı fethedip *Selçuklu* sınırlarına almayı başardı. Fakat *Karadeniz* kıyıları, buradaki *Türklerin*, devletin kurulduğu bölge olması bakımından *Marmara* bölgesine göç etmeleri sebebiyle, yeniden *Bizans*'ın eline geçti. Bununla birlikte çok geçmeden, buralarda hâkim olan *Theodor Gabras*, *Trabzon*'da bağımsız bir devlet kurarak *Türklerin* yardımıyla *Bizans*'a karşı hâkimiyetini devam ettirmekte idi. *Fırat* ırmağı boylarında ise birtakım küçük *Ermeni* prenslikleri bulunuyordu. *Bizanslılar* XI. yüzyılın başlarından itibaren (imparator II. *Basil*'den başlayarak) mezhep ayrılıklarından başka, birçok kanlı isyanlara kalkışan *Doğu-Anadolu*'daki *Ermeni* prensliklerini ortadan kaldırdıktan sonra halkını da *Orta-Anadolu* ve *Çukurova* bölgelerine sürdüler. Böylece siyasî birlik ve yönetimden yoksun bir durumda yaşayan *Ermeniler*, bir millet halinde *Anadolu*'ya gelip yurt tutan ve kendilerinin dinî inanç ve etkinliklerine herhangi bir müdahalede bulunmayan *Selçuklu Türklerini* bir kurtarıcı olarak karşılamakta idiler. Özellikle *Malazgirt* sa-

vaşından sonra genişleyen *Türk* istilâ ve fetihleri karşısında, *Anadolu*'daki *Bizans* hâkimiyetinin süratle çökmesinden istifade eden *Ermeni* asıllı *Bizans* generali *Filaretos* (*Philaretos*) *Brachamios*, *Bizans*'a tâbi olmayarak, önce *Maraş*'ta, daha sonra da *Malatya*, *Harput*, *Palu*, *Elbistan*, *Tarsus* ve *Urfa*'ya hâkim oldu; böylece o, sınırları *Çukurova*'dan *Güney-Doğu Anadolu* bölgesine kadar uzanan bir *Ermeni* prensliği kurdu. Bununla birlikte *Filaretos*, bir taraftan *Bizans*'a tâbî görünmekte, öte yandan da *Büyük Selçuklu Devletine* yıllık vergi ödemek ve dolayısıyla tâbîyet arzetmek suretiyle, prensliğinin devamını sağlamakta idi. Böylece bu *Ermeni* prensliği *Doğu* ve *Güney-Doğu Anadolu* bölgelerinde *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin diğer *Türk* ülkeleriyle olan ilişkilerini keser bir durum yaratmakta idi.

İleriki bölümlerde ayrıntılı olarak üzerinde durulacağı üzere, *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin kurulması ve dolayısıyla *Batı-Anadolu*'da *Türk* fetihlerinin süratle sürdürülmesi sırasında, *Doğu-Anadolu* ve *Erran* bölgelerinde de *Selçuklu* fetihleri yapılmakta idi. Şöyleki: *Büyük Selçuklu Devleti*'nin vasalı durumunda olan *Gürcü* kralı II. *Giorgi* devrinde (1072-1089) *Liparit*'in oğlu (*Iuvane*) *Yuvane* isyan ile *Gag* kalesini alıp *Şeddadoğulları* emîrlerinden *Gence* hâkimi *Fadlun*'a satmış idi; çok geçmeden kendisi ve oğlu *Liparit*, sultan *Melikşah*'ın huzuruna çıkıp hizmet ve tâbiyetlerini arzettiler. Daha sonra sultan, beraberinde *Yuvane* ve oğlu olduğu halde, *Gürcistan*'a yürüyüp burada bir takım fetihler yaptıktan (*K'art'li*, *Gence* vs. yerleri) sonra *Şirvan* ve *Erran* yörelerinin yönetimini serhenk *Savtekin*'e verdi; o bu bölgelere çok sayıda *Türkmen* yerleştirdi (1076 başları). Bununla birlikte *Savtekin*, *Giorgi* ile yaptığı savaşta yenilgiye uğradı. Bazı yerleri (*Kars*, *Anapa*, *Vanand* vs.) terketmek zorunda kaldı. Bu yenilgi üzerine sultan *Melikşah*, yeniden *Gürcistan*'a bir sefer düzenlendi (1078-79): *Yuvane*'yi yenilgiye uğratarak tutsak aldıktan sonra tekrar buradan ayrıldı. Fakat çok geçmeden *Savtekin*, *Giorgi* karşısında ikinci kez yenilgiye uğradı; bunun sonucunda da *Erzurum*, *Oltu*, *Kars* ve yöreleri *Bizans* sınır komutanı *Gri-*

*Doğu-
Anadolu ve
Erran'da fe-
tihler*

ogor Bakaryan'ın eline geçti. Bunun üzerine sultan Melik-şah, değerli *Selçuklu* kumandanlarından emîr Ahmet'i *Gürcistan* seferine gönderdi (1080). Emîr Ahmet, *Gürcüleri* ağır bir bozguna uğratarak kısa zamanda, kaybedilen kent ve kaleleri yeniden ele geçirdi. Fetihlerine devam eden emîr Ahmet, *Gürcüleri* ikinci kez yenilgiye uğrattıktan sonra *Erran*'a döndü. O, bu sıralarda, bu yörelerde fetihler yapan İsa ve Yakub adlarında iki *Selçuklu* emîrini *Gürcistan*'a sefere teşvik etti. Harekete geçen *Selçuklu* emîrleri, *Şavşat*, *K'art'li*, *Acara*, *Ardanuc*, *Kûtayis* vs. kent ve yörelerini fethedip *Karadeniz*'de *Trabzon*'a kadar ileri hareketlerini sürdürdüler; bunun sonucunda *Türkmenler* bu bölgede yurt tutmaya başladılar (1080). Bu iki *Selçuklu* emîri, daha sonraları *Gürcistan*'a yeni seferler düzenlediler. Bir süre sonra sultan Melikşah, 1084 yılında, *Erran* bölgesinin yönetimini *Azerbaycan Selçuklu Genel Valisi* amcası Yakuti'nin oğlu Kutbeddin İsmail'e verdi. Sultan, 1086 yılı başlarında, *Gürcistan*'a yeni bir sefer daha yaparak bütün bu bölgeleri, kesin olarak *Selçuklu* hâkimiyetine aldı. Girişilen bu askerî hareketler sırasında adları geçen bölgeler, direniş dolayısıyla tahribata uğratılmış, ayrıca bölge halkına ağır vergiler yüklenmiş idi. Bu sebeple *Anı Ermeni* başpiskoposu Barsëğ, bazı prens ve din adamlarından oluşan bir heyetle birlikte "Vergileri azaltmak, *Filaretos Brachamios*'un çabalarıyla sayıları dörde çıkarılan *Ermeni Patrikliğinin* durumunu arz etmek üzere" *İsfahan*'a sultan Melikşah'a gitti. Sultan, huzuruna kabul ettiği bu *Ermeni* heyetini çok iyi bir şekilde karşıladı ve "*Ermeni Katolikosluğunun* tek bir makamda temsil edilmesi, bütün kilise, manastır ve ruhanilerin vergi dışı bırakılması" hususunda bir ferman hazırlatıp Barsëğ'e verdi. Sultan, içinde ileri gelen *Selçuklu* askerî ve mülkî erkânında yer aldığı bir askerî birliğin korunması altında onları, memleketlerine uğurladı ve ayrıca *Azerbaycan Genel Valisi* Kutbeddin İsmail'e "ferman hükümlerinin aynen yerine getirilmesi" hususunda talimat gönderdi.

DİYARBAKIR VE ÇEVRESİNİN SELÇUKLU YÖNETİMİNE ALINMASI

Büyük Selçuklu Devleti sultanı *Melikşah* devrinin *Türkiye* tarihiyle ilgili önemli olaylarından birisi de *Diyarbakır* ve çevresinin *Selçuklu* yönetimine alınması olayıdır. Tarihte *Mervanoğulları* adıyla anılan ve sultan *Tuğrul* devrinden beri *Selçuklu* devletine tâbi olan *Müslüman* bir emîrliğinin yönetimi altında bulunan bu bölge, XI. yüzyılda, *Diyarbakır* ve *Ahlat* olmak üzere, iki bölüme ayrılmış idi. *Diyarbakır* bölümü, *Âmid* (Eski *Diyarbakır*), *Silvan* (*Meyyâfârikin*), *Erzen* ve *Mardin* kentleriyle *Siirt*, *Duneysir* (*Koçhisar* = *Koçar Köyü* = *Kızıltepe*), *Hasankeyf* (*Hısnı Keyfa*), *Maden*, *Gölcük*, *Atak*, *Ergani*, *Çermik*, *Cizre*, *Savur*, *Hısnı Zülkarneyn*, *Behmut* vs. gibi ilçe ve kaleleri içine alıyordu. *Ahlat* bölümü ise *Ahlat* ve *Bitlis* kentleriyle bunlara bağlı ilçe ve kaleleri kapsamakta idi.

Mervanlı emîri, *Nizamüddin Nasr*’ın ölümünden (1080) sonra, emîrliğin yönetimini üzerine alan *Nasruddevle Mansur*’un *Müslüman* veziri *Ebû Tahir Enbârî*’yi azledip yerine *Hristiyan* tabib *Ebû Salim*’i vezirlik makamına getirmesi, daha önce de görüldüğü üzere, *Selçuklu* vasalı olmasına rağmen, *Kuzey-Irak* ve *Elcezire*’de bağımsız bir *Arap* devleti kurmak isteyen *Musul* emîri *Şerefüdd evle Müslim* ile sıkı ilişkilerde bulunması ve ayrıca şii eğilimli olması, *Mervanlı* ülkesindeki özellikle *Müslüman* halk arasında birtakım huzursuzluk ve şikayetlere yol açtı. Devlete tâbi olan bu *Mervanlı* emîrinin vasallık statülerine aykırı bu tutum ve girişimlerini dikkatle izleyen sultan *Melikşah*, vasallar arasında ortaya çıkması muhtemel bir buhranı önlemek amacıyla, bu önemli bölge yönetiminin doğrudan doğruya *Büyük Selçuklu* devletine bağlanmasına karar verdi. Ayrıca, bu sıralarda, hilafet merkezi *Bağdad*’da çıkan birtakım olaylar sebebiyle, vezaretten azil ile ailesiyle birlikte buradan ayrılmak zorunda kalan ve *Selçuklu* başkenti *İsfahan*’a gelip

sultanın huzuruna çıkan C ü h e y r o ğ l u F a h r u d d e v l e , daha önce vezirlik yaptığı için çok iyi bildiği bu emîrlik hakkında sultana geniş bilgi verdi ve “Bölgenin *Selçuklu* devleti sınırlarına alınmasının yerinde olacağını” arzetti. Esasen gerek *Türkiye*, gerek *Suriye Selçuklu* devletlerinin imparatorluğa tâbi olmalarına rağmen, daimî bir kontrol altında bulundurulmasında önemli ve merkezî bir konumda olmasının dikkat nazarına olan, bu sebeple de *Diyarbakir* ve çevresinin imparatorluk sınırları içine alınmasını, bu bölge siyasetlerine uygun bulan sultan F a h r u d d e v l e ’nin bu önerisini olumlu karşıladı. Çok geçmeden Haziran/Temmuz 1083 tarihinde onu, *meliklik* (yarı bağımsız, muhtar) alâmetlerinden olan *hil’at*, *kûs* (günde üç kez çalınmak üzere) ve *sancak* vererek “Halife ve sultan adına hutbe okutmak, para bastırmak ve devlet hazinesine her yıl muntazaman vergi vermek” şartıyla, *Diyarbakir* bölgesi hâkimliğine atadı; ayrıca emîr S â d u d d e v l e G e v h e r â y i n , hacip A l t u n t a k , H u m u r t a ş , T ü r ş e k , *Türkmen* emîrlerinden *Hulvan* hâkimi A r t u k B e y , Ç ö k ü r m ü ş , *Malazgirt* ve *Muş* emîri S u n d u k (S a n d a k) B e y , D e m l e ç o ğ l u M e h m e t , Ç u b u k B e y , A y a z , vasal *Hille* emîri B a h a ü d d i n M a n s u r , o ğ l u S a d a k a gibi değerli *Selçuklu* emîr ve kumandanları kendisine yardımla görevlendirildiler. F a h r u d d e v l e ve adları geçen kumandanların yönetimindeki *Selçuklu* askerî birliklerinin *Diyarbakir* ve *Ahlat* bölümünün kent ve kalelerini kuşatmaya başlamaları üzerine, harekete geçen *Mervanlı* emîri M a n s u r , savunma işleriyle yakından ilgilendikten başka, bu sıralarda *Musul*, *Elcezire* ve *Haleb* hâkimi bulunan Ş e r e f ü d d e v l e M ü s l i m ’e ulaklar göndererek *Âmid*, *Cizre* ve birtakım kale ve kentleri kendisine vermek şartıyla yardım önerisinde bulundu. Kaynaklardaki ifadelerle göre, aralarında eskiden beri sürüp gelen güvensizliğe rağmen, kendi ülkesinin de bir gün *Selçuklu* sınırlarına katılması ihtimalini düşünen M ü s l i m , *Diyarbakir* harekâtının durdurulması hususunda sultan katında girişimde bulundu ise de başarı sağlayamadı. Bunun üzerine *Mervanoğlu*’na yardıma karar vererek ileride kendisinin olacak olan *Âmid*’e gelip sur dışında karargahını kurdu. Çok geç-

meden *Fahruddevle*, *Artuk* ve *Çubuk Bey*lerde kuvvetleriyle birlikte *Âmid* ovasına geldiler.

Selçuklu ordusunun azametini ve özellikle *Büyük Sultan Melikşah*'ın sancağının dalgalandığını gören *Müslim*, işi siyasal yolla çözmek ve herhangi bir tehlikeye düşmemek amacıyla harekete geçerek “Ben ve *Mervanoğlu* sultanın bendeleri (yani vasalları) olduğumuza göre, bu savaş neden yapılıyor?” şeklinde başkumandan *Fahruddevle*'ye bir mesaj gönderdi. Esasen ırktaşı, hatta akrabası bulunan *Musullu Arapların* kanlarının dökülmesine, içindeki mili duyguları engel olan *Fahruddevle*, *Müslim* ile derhal ve çekinmeden yaptığı barış antlaşması gereğince, *Selçuklu* ordusu biraz geri çekilecek ve kuşatılmış olan *Müslim* ve kuvvetleri herhangi bir kayba uğramadan sağ-salim memleketlerine geri dönebileceklerdi. Fakat *Müslim*'in askerlerinin önemli bir kısmını kuşatan *Artuk Bey*, *Selçuklu* ordusunun geri çekilmesine razı olmadı ve “Sultanın sancağını asla geri çekemeyeceğini” ifade ile başkumandan *Fahruddevle*'ye karşı geldi.

Fahruddevle
Artuk an-
laşmazlığı

Öte yandan barış görüşmelerinin yapılmakta olduğunu öğrenen *Türkmen* askerleri “Biz uzak ülkelerden buraya ganimet elde etmek için geldik, halbuki görüyoruz ki, şimdi barış yapılıyor; biz buradan böyle elleri boş mu döneceğiz?” diyerek 31 Temmuz gece yarısı, atlanıp *Âmid* surları dışında konaklayan *Müslim*'in askerlerine ani bir baskın yaptılar. *Arap* kuvvetleri at, deve, koyun ve silahlardan oluşan ağırlıklarını bırakıp oraya buraya dağıldılar, kumandanları *Müslim* ise hızlı koşan atı sayesinde *Âmid* surları içine güçlkle sığınabildi. *Arap* ordugahını tamamen yağma eden *Türkmenler*, ele geçirdikleri çeşitli ganimetleri *Âmid* surları önünde sattılar. Kaynakların anlattıklarına göre, *Türkmenler* ellerine geçen 10 bin kadar mızrağın tahta kısımlarını kazanlarının altına atarak yemeklerini pişirmişlerdir. Yine ilgili kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığına göre, *Türkmenlerin* bu baskını, *Artuk Bey*'in izniyle emîr *Çubuk*'un yönetiminde yapılmıştır. Sabah olunca durumu öğrenen *Fahruddevle*, bu *Türkmen* baskınının *Artuk Bey*'in gizli bir emri veya gözyumması sonunda yapıldığını anlamış, onu sul-

tan katında güç bir duruma düşürmek amacıyla, “*Türkmenlerin* elegeçirdikleri bütün ganimetlerin toplatılıp sultana İsfahan’a gönderilmesini” *Artuk Bey*’den istemiştir. *Türkmen* törelerine aykırı olan *Fahrüddövlé*’nin bu önerisinin nasıl bir kurnazlıkla yapıldığını anlayan *Artuk Bey*, “Biz savaş adamıyız, tutsakları hapsedmek ve elegeçirdiğimiz ganimetleri geri vermek, bizim törelerimize uymaz, biz onları ya satar, ya da azad ederiz” diyerek onun bu önerisini reddetti. *Fahrüddövlé*, *Artuk Bey*’e yaptığı bu öneriden başka, *Müslim* ile kararlaştırdığı barış antlaşmasını örtbas etmek ve ileride sultan katında herhangi bir sorumluluk altına düşmemek amacıyla, bu kez, *Artuk Bey*’e “*Âmid* surları içinde kuşatmakta olduğu *Müslim*’i yakalayıp getirmesini ve böylece sultanın takdirine mazhar olacağını” bildirmişse de onun bu siyasal oyununu da anlamakta güçlük çekmeyen *Artuk Bey*, tam bu sıralarda kendisine bir ulakla başvurarak “Para ve mal karşılığında, sağ-salim memleketine dönme” teklifinde bulunan *Müslim*’in bu isteğini yerine getirmekten çekinmedi (Ağustos 1084), bundan hemen sonra da savaş alanını terk etti. *Selçuklu* ordu komutanları arasındaki bu anlaşmazlığı haber alan sultan *Melikşah*, imparatorluğun vasalları arasında bulunan, ayrıca şîî *Mısır Fatımî* halifeleriyle birtakım ilişkiler kuran *Müslim*’in *Musul*, *Haleb* ve *Elcezire*’deki bütün topraklarının yönetimini elinden aldığı gibi, *Fahrüddövlé*’nin aleyhdeki şikâyeti üzerine, *Artuk Bey*’e de şüpheli nazarlarla bakmaya başladı. Esasen *Artuk Bey*, gerek sultan *Alp Arslan*, gerekse kendi zamanında imparatorluğa büyük yararlılıkları dokunmuş olan çok değerli bir kumandan idi. Gerçekten *İslâm* kaynaklarında onun “*katıldığı savaşlarda hiç yenilmediği*” açık ve kesin bir şekilde ifade edilmiştir.

Artuk Bey’in kuşatma savaşını terk etmesi üzerine *Fahrüddövlé*, oğlu *Zaîmüddövlé*’yi bir kısım emîrlerle birlikte *Âmid* kuşatma harekâtını sürdürmekle görevlendirdikten sonra kendisi de hâcip *Altuntak*, emîr *Ayaz*, *Türşek* ve *Humartaş*’ı yanına alarak bölgenin ikinci önemli kenti ve kalesi olan *Silvan*’a gidip kuşatmaya başladı. Hattâ bu sırada, *Mervanoğlu Mansur*’da *Âmid*’den bu-

raya gelip savunma işleriyle bizzat ilgileniyordu. Gerçekten çok sağlam surlara sahip ünlü *Âmid* ve *Silvan* kalelerinin alınması, çok güç idi ve uzun süreli bir kuşatma savaşını gerektiriyordu. Bu iki kaledeki çarpışmalar devam ederken başkumandan *Fahrüddin*’nin bölgenin öteki kent ve kalelerine yolladığı kuvvetler, *Mardin*, *Siirt*, *Erzen* ve *Hasankeyf*’deki savunmayı kolaylıkla kırmayı başardılar. Bu durum karşısında ümitsizliğe düşen *Mervanoğlu*, veziri *Ebû Salim*’i *Silvan*’da kendi yerine vekil bırakıp halka ve askerlere, “Ona, kesin olarak itaat etmelerini” bildirdikten ve özellikle ülkesinin savunmasını yakınlarına bıraktıktan sonra, şehir ilerigelenleri, emîrlar, kabile reisleri ve birçok değerli armağanlarla birlikte bizzat *İsfahan*’da sultan *Melikşah*’ın katına çıkıp, “Ülkesine karşı girişilen Selçuklu askerî hareketini durdurması” hususunda rica ve istirahatda bulunmak üzere, *Silvan*’dan gizlice ayrıldı. O *İsfahan*’da birçok *Selçuklu* emîrları, hattâ vezir *Nizamülmülk* ile de görüşüp aracı olmaları için, getirdiği armağanların bir kısmını onlara vermesine rağmen sultan tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine son bir girişimde bulunarak sultanın karısı *Terken Hatun*’u da ziyaret edip, “Huzura çıkabilmesi için onun aracı olması” hususunda büyük çaba gösterdi, fakat başarı sağlayamadı. Sonunda sultanın “Yalnız *Silvan*’ın kendisine bırakılabileceği, ülkesinin öteki bütün kent ve kalelerinin doğrudan doğruya *Selçuklu* yönetimine geçmesinin gerektiği ve bu takdirde harekâtın derhal durdurulacağı” hususundaki öneri ve kararı, kendisine bildirildi. Bunun üzerine *Mervanoğlu* sultanın bu önerisini kalelerin sağlam, savunmalarının iyi yapılmakta olması ve ayrıca yaklaşmakta olan kış yüzünden harekâtın gevşeyeceği sebepleriyle, düşmeyeceğine inanan veziri *Ebû Salim* ile mektuplaştıktan sonra, kabule yanaşmadı.

Öte yandan *Âmid* kuşatması şiddetle sürdürülüyordu. Şehir içinde *Hristiyan* halkın yiyecek maddelerini depo edip saklamaları ve Müslüman halka satmamaları sebebiyle karışıklıklar çıkıyor, yiyecek elde etmek için *Müslümanlar*, *Hristiyan* mahallelerine baskınlar yapıyorlardı. *Âmid* Mervanlı askerî valisinin sert tutumu, özellikle *Müslüman* halka karşı

giriştiği zulme varan hareketleri sonunda, karışıklıklar güçlkle yatıştırıldı, fakat şimdiye kadar *Mervanoğlu*'na bağlı kalmış olan *Âmid* Müslüman halkı, gerek valinin sert hareketleri, gerekse açlık tehlikesi sebebiyle savunmadan vazgeçip teslim olmaya karar verdiler. Çok geçmeden *E b u l h a s a n* adlı bir *Müslüman* köylünün yönettiği kalabalık bir halk kitlesi, surlara çıkıp *F a h r u d d e v l e* lehine gösterilerde bulunduktan sonra derhal sur kapılarından birisini açıp, *Selçuklu* kuvetlerinin kolayca şehre girmelerini sağladılar (Mayıs 1085). Öte yandan *Âmid*'in düştüğünü haber alan *F a h r u d d e v l e*, *Silvan*'dan süratle gelerek şehirde genel af ilân etti, onların eski veziri olması dolayısıyla *Âmidlilere* çok iyi muamelelerde bulundu; Uzun bir süre yiyecek sıkıntısı çeken halka dışardan yiyecek maddeler ' getirtip dağıttırdı. Şehir yönetimini oğlu *Z a î m ü d d e v l e*'ye, askerî valiliğini de emîr *Ç u b u k*'a verdikten sonra yeniden *Silvan* kuşatmasını yakından yönetmek üzere, oraya gitti.

Hâlâ *İsfahan*'da bulunan ve ülkesinin yönetimini elinde tutma ümidini kaybetmeyen *M e r v a n o ğ l u* *M a n s u r*, *Horasan*'da isyan eden kardeşi *T e k i ş*'e karşı askerî harekâtını bizzat yöneten sultan *M e l i k ş a h*'ın karargahına kadar giderek, "huzura kabulünü" istemişse de başarı sağlayamamış, sultanın eski önerisi, yani "sadece *Silvan*'a razı olması" yeniden kendisine bildirilmişti. İşte tam bu sırada, başkumandan *F a h r u d d e v l e*, sultana bir ulak göndererek "*Âmid*, *Siirt*, *Erzen*, *Bitlis*, *Ahlat* ve *Hasankeyf* kentleriyle birlikte birçok kalelerin düştüğünü" bildirdi. Bu haberin karargah-ta yayılması üzerine, tam bir ümitsizliğe düşen *Mervanoğlu*, bu kez "Sultanın önerisini kabul ettiğini" bildirdi ise de "Artık vaktin geçmiş olduğu" söylenerek kabul edilmedi. Fakat kendi aleyhine cereyan eden bütün bu olumsuz durum ve sonuçlara rağmen o, ülkesine yeniden hâkim olma yolundaki ümidini hâlâ yitirmeyerek, karargahtan ayrılmadı ve sultanla birlikte *İsfahan*'a döndü.

Öte yandan *Silvan* kuşatması bir yıldan beri sürüp gidiyor, kale birtürlü alınamıyordu. Harekâtı yöneten hâcip *A l t u n t a k*'ın aniden ölümü üzerine *F a h r u d d e v l e*'nin

isteği üzerine, *Hasankeyf*'de bulunan *Gevherâyî* n büyük bir kuvvetle gelip kuşatmayı şiddetlendirdi. Şehrin dışarı ile ilişkisi tamamen kesildi ve özellikle büyük mancınıklarla surlar dövülmeye başlandı, suru savunan askerler de şiddetli ok yağmuru karşısında aciz kaldılar. Harekât böylece bir süre devam ettirildikten sonra bütün kuşatma aletlerinin kullanılması sonucunda, surlardan birkısmı yıkıldı; *Selçuklu* kuvvetleri bu yıkılan yerlerden saldırıya geçerek şehre girdiler (Ağustos 1085). Üç gün süren bir çarpışma sonunda, şehrin bütün burçları ele geçirildi. Savunmasız halkın aman dilemesi üzerine *Gevherâyî* n , çarpışmaların derhal durdurulmasını emretti. Başkumandan *Fahrüdd evle* , daha sonra şehre gelip *Âmid*'de olduğu gibi, burada da genel af ilân etti ve içkaleye çıkarak burasını da teslim aldı (Eylül 1085). Daha sonra *Mervanoğlu*'nun hapisten çıkarılan eski *Müslüman* veziri *Ebû Tâhir* 'in yardımlarıyla, *Mervanlı* ailesinin değerli hazinesi ele geçirildi. Bu hazine ve değerli eşya, bizzat *Zaîm üdd evle* tarafından başkent *İsfahan*'a götürülerek sultana takdim edildi.

Mervanlı beyliğinin başkenti *Silvan*'ın düşmesinden sonra, *Selçuklu* kuvvetlerine karşı hâlâ direnmeye devam eden öteki kaleler de birer birer teslim olmak zorunda bırakıldılar. Bölgenin müstahkem kalelerinden birine sahip bulunan *Mardin* kenti, emîr *Monçuk* (*Bonçuk*) *Böri* tarafından alındığı gibi, *Gevherâyî* n 'in beraberindeki emîrlerden *Çökürmüş* de kuşatmakta olduğu *Cizre*'yi şehir ileri gelenlerinin sayesinde ele geçirdi. Böylece bir buçuk yıla yakın devam eden bir askerî harekât sonunda, *Güney-Doğu Anadolu* bölgesi doğrudan doğruya *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* sınırları içine alınmış oldu. Çok geçmeden bu bölge kent ve kalelerine, bu harekâta katılan emîr ve kumandanlar, vali veya muhafız olarak atandılar. Bu emîr ve kumandanların mensup oldukları muhtelif *Türkmen* boy ve oymaklara ait kalabalık kitleler, bu belgenin çeşitli yörelerine yerleşerek yaylak ve kışlaklar kurdular. Bu geniş iskân faaliyetinden sonradır ki, genellikle yazın bölgedeki yaylaklara gelmekte olan *Arap* göçebeleri, artık *Habur Suyu*'nun kaynaklarından yukarılara çıkamaz oldular.

Bölgede yeni
Türk dev-
letleri

Böylece *Mervanlı* ailesinin yönetiminden alınan bölge, başkenti Silvan olmak üzere, doğrudan doğruya *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*'na tâbi eyâletlerden birisi haline getirildi. *Genel Valiliğine* de harekât başkumandanı *Fahruddevle* atandı. *Fahruddevle*, *Gevherâyin* ile birlikte önce *Bağdad*'a halifeye, daha sonra da *İsfahan*'a sultan *Melikşah*'a giderek huzura çıktı, fethedilen bölge, kurulan eyâlet, buna bağlı *Türk* beylikleri ve emîrleri hakkında ona geniş bilgi arz ettikten sonra *Eyâlet Genel Valiliği Menşûru*'nu alarak *Silvan*'a döndü.

Sultan *Melikşah*'ın 1092 yılında ölümü üzerine, imparatorluk içinde saltanat çatışmaları başladı. Bu arada *Suriye Selçuklu* meliki bulunan *Tâcüddevle Tutuş*, *Güney-doğu Anadolu* bölgesi gibi, doğrudan doğruya imparatorluğa bağlanan *Kuzey-Suriye*'ye de hâkim olduktan sonra *Doğu-Anadolu* ile birlikte *Güney-doğu Anadolu* bölgesine de hâkim olmakta gecikmedi. Gerek *Tutuş*'un hâkimiyet devresinde, gerekse ondan sonra *Güney-doğu Anadolu* bölgesinde birçok *Türk* beylikleri kurulmuştur. Onlar sırasıyla şunlardır:

1 — *Mardin*, *Silvan*, *Hasankeyf* ve *Harput*'ta Artukoğulları.

2 — *Âmid*'de *Yınaloğulları*.

3 — *Bitlis*'te *Demleçoğulları*.

4 — *Siirt* ve *Erzen*'de *Toganarslan* ailesi.

5 — *Ahlat-Van* bölgesinde *Sandakoğulları*, daha sonra *Ahlatşahlar*.

Sözkonusu bu beyliklerin kurulması sonunda, bu bölgede kesif bir *Türk* yerleşmesi ve dolayısıyla buranın *Türkleşmesi* sağlanmış oldu. Ayrıca bu bölge, ilerde, *Haçlılarla* mücadele edecek zinde *Türk* kuvvetlerinin büyük bir yığınağı haline geldi. XII. yüzyılın sonlarına kadar devam edecek olan bu *Türk* beylikleri, XIII. yüzyılın başlarından itibaren, özellikle, *Anadolu* birliğini kurmaya çalışan *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin geniş merkezîyetçi etkinlikleri sonunda birer birer ortadan kaldırılacaklardır.

SELÇUKLU DÖNEMİ

I.

SÜLEYMANŞAH DEVRİ (1075—1086)

Anadolu fatihi ve Türkiye Selçuklu Devletinin ilk hükümdarı K u t a l m ı ş o ğ l u S ü l e y m a n ş a h B ü y ü k S e l ç u k l u İ m p a r a t o r l u ğ u sultanı A l p A r s l a n 'ın ölümü (1072) üzerine ve oğlu M e l i k ş a h 'ın tahta geçtiği sıralarda, ülke içinde ortaya çıkan birtakım karışıklıklar sırasında, kardeşleri M a n - s u r , A l p i l i k ve D e v l e t (D o l a t) ile birlikte muhtelif *Selçuklu* emîr ve kumandanların fetihlere devam ettikleri *Anadolu*'ya gelip *Fırat* ırmağı boylarında ve *Urfa* yörelerinde fetihlerde bulunmakta idi. Bu sıralarda *Anadolu*'da durum şöyle idi:

Sultan A l p A r s l a n , *Malazgirt* savaşından sonra VII. M i h a i l D u k a s 'ın *Bizans* tahtına geçmesi ve daha önceki imparator R o m a n o s D i o g e n e s ile yaptığı antlaşmanın bozulması üzerine, bütün *Selçuklu* kuvvetlerinin *Anadolu*'nun fethine devam etmesini emretmişti. Bunun üzerine yeni imparator D u k a s , *Selçuklu* askerî hareketlerini sürdürmek için I s a a k i o s K e m n e n o s ve kardeşi A l e k s i o s 'u *Frank* başbuğlarından U r s e l (R u s s e l) ile birlikte *Anadolu*'ya gönderdi. *Bizans* kuvvetleri *Kayseri*'ye gelince U r s e l başkumandan durumunda bulunan I s a a k i o s 'a isyan ve 400 askeriyle ordugâhı terk edip *Sivas* yönüne hareket etti. Bunun üzerine harekete geçen I s a a k i o s , *Kayseri* yörelerinde, *Selçuklu* kuvvetleriyle giriştiği savaşta yenilgiye uğrayıp tutsak alındı, kardeşi A l e k s i o s ise gizlice, tek başına *Ankara*'ya ulaşabildi; I s a a k i o s da *Bizans* kentlerinden sağladığı paralarla kendisi için konan *kurtuluş akçasını* (*fıdye-i necat*) ödedikten sonra *Ankara*'ya gelip kardeşiyle birlikte *İstanbul*'a gitti. Öte yandan kuvvetleri çoğalan U r s e l ,

Sivas'ın batı yönüne hareket ederek *Bizans* kentlerini yağma ve talana tâbi tutmakta idi. Bu ciddi durum karşısında endişeye düşen imparator *Dukas*, eski nazırı *Ionnes Dukas*'ı *Nikephoros Botaniates* ile birlikte *Ursele* üzerinde gönderdi ise de *Sakarya* ırmağı yörelerinde yapılan savaşta, *Bizans* ordusu bozuldu ve *Dukas* tutsak alındı; böylece *Bizans* tahtına geçme ümidine kapılan *Ursele*, tutsak *Dukas*'ı imparator ilân etti, çok geçmeden de *Sapanca* dağına çekilip *İstanbul*'u alma hazırlıklarına başladı. Bu tehlikeli durum üzerine *Nikephoros*, bu sıralarda büyük bir kuvvetle *İzmit*'e doğru ilerleyen *Selçuklu* emîri *Artuk Bey*'e başvurup onu *Ursele* üzerine sevketmeye razı etti. Yapılan savaşta *Ursele*'in kuvvetleri yenilgiye uğradığı gibi, *Ionnes Dukas* ile birlikte tutsak alındı. Çok geçmeden *Artuk Bey*, tutsakları *kurtuluş akçası* karşılığında salıverdi. Böylece tutsaklıktan kurtulan *Ursele*, *Amasya* yörelerinden topladığı kuvvetlerle yeniden isyana başlayıp, üzerine, gönderilen bir *Bizans* kuvvetini bozguna uğrattı. Bunun üzerine *Selçuklular* ve *Ursele* karşısında *Bizans*'ın gittikçe daha kötü durumlara düşmekte olduğunu gören imparator, daha sonra imparatorluk tahtına geçecek olan *Aleksios Komnenos*'u doğu ordusu başkomutanlığına atayarak *Anadolu*'ya gönderdi. Bunu haber alan *Ursele*, kuvvetleriyle birlikte, *Amasya* yakınlarında bulunan *Selçuklu* emîri *Tutak*'ın yanına gidip onunla bir ittifak yaptı. Öte yandan *İstanbul*'dan *Amasya* yakınlarına kadar gelerek *Tutak - Ursele* ilişki ve ittifakını yakından izleme fırsatı bulan *Aleksios*, derhal harekete geçip *Tutak*'la ilişki kurarak *Ursele*'i yakalatıp kendisine gönderilmesini sağladı; böylece *Bizans*'ı ciddi olarak tehdit eden *Ursele* tehlikesi de emîr *Tutak*'ın yardımıyla bertaraf edilmiş oldu.

Süleymanşah ve diğer Kutalmışoğullarının ilk kez tarih sahnesine çıkışlarının *Fırat* ırmağı boylarında ve *Urfa* yörelerinde fetihlerde bulunmalarıyla başladığını yukarıda ifade etmiştik. Bu sıralarda, *Selçuklu* İmparatorluğuna tâbi olarak Filistin'de kurulan *Nâvekiyye (Yabgulu) Türkmen Beyliğinin* başına geçip fetihlere devam eden emîr *Atsız*'dan *Fatımî'lerden Akkâ*'yı almak suretiyle ayrı bir beylik kurmak iste-

yen onun maiyyeti emîrlerinden Ş ö k l ü , S ü l e y m a n ş a h dışındaki *Kutalmışoğullarından* (M a n s u r , A l p i l i k ve D e v l e t) birisine bir mektupla başvurarak “Sen *Selçuklulardan* olup sultan sülâlesine mensupsun, sana itaat ile senin hizmetinde bulunursak bununla şeref duyar ve öğünürüz. Halbuki sultan ailesinden olmayan A t s ı z ’a tâbi olmak istemiyoruz” dedikten sonra onu bertaraf edip *Suriye* ve *Filistin*’e hâkim olmanın güç olmadığını bildirdi ve “Eğer A t s ı z ’ı yenip onu bu ülkeden uzaklaştıracak olursak *Mısır Fatımî* devleti de bize yardımda bulunacaktır” diyerek onu güneye *Filistin*’e gelip birlikte fetih yapmasını önerdi. Ş ö k l ü ’nün bu önerisi üzerine *Kutalmışoğlu*, bir kardeşi ve amcaoğlu ile birlikte *Taberiyye*’ye gelip Ş ö k l ü ’ye katıldılar ve *Mısır Fatımî* devletine tâbi olduklarını resmen ilân ettiler. Böylece *Suriye* ve *Filistin*’de, A t s ı z ’ın tâbi olduğu *Büyük Selçuklu İmparatorluğuna* karşı, şii *Mısır Fatımî* halifeliğini tanıyan ve içinde *Selçuklu* hanedanına mensup şehzâdelerin de yer aldığı bir ittifak kurulmuş oldu. Onların bu girişimlerini yakından izleyen A t s ı z , Ş ö k l ü ve mütteliklerine karşı derhal harekete geçerek onları *Taberiye*’de, 1074/75 yılında, yenilgiye uğrattı, tutsak aldığı Ş ö k l ü ve oğlunu öldürttü, fakat yine tutsak olan *Kutalmışoğullarını* özel koruma altına alarak durumu, bir elçiyle sultan M e l i k ş a h ’a arzetti. Öte yandan kardeşlerinin tutsak olduğu haberini alan S ü l e y m a n ş a h , süratle *Suriye*’ye inip *Selçuklu* vasalı M i r d a s o ğ l u N a s r ’ın yönetimindeki *Haleb*’i kuşattı ise de aldığı bir miktar haraç karşılığında kuşatmayı kaldırdı ve daha güneye inerek A t s ı z ’a özel bir ulak göndererek “tutsak kardeşlerinin kendisine teslimini istedi”. S ü l e y m a n ş a h , isteğinin yerine getirilmemesi üzerine, buradan ayrıлып *Bizans* yönetimindeki *Antakya*’ya yürüyüp kuşattı, fakat 20 bin altın karşılığında barış yapılması sonucunda kuşatmayı kaldırdı. S ü l e y m a n ş a h , daha sonra yeniden *Haleb* yörelerine gelip A t s ı z ’a yardıma gelmekte olan üç bin *Türkmen* atlısına saldırıp onları yağmaladıktan sonra tekrar *Antakya* yörelerine döndü. S ü l e y m a n ş a h giriştiği bu *Kuzey-Suriye* harekâtından sonra *Anadolu*’ya dönerek yeniden fetihlere başladı. O, kısa zamanda, *Orta-Anadolu* üzerin-

den, daha önceleri de Selçuklu akıncılarının harekette bulundukları *Marmara Denizi* yönüne hareketle 1075 yılında, *İstanbul*'un hemen yanıbaşında büyük ve tarihî bir *Bizans* kenti olup sağlam surlara sahip bulunan *İznik*'i fethetti ve burasını temelini atmakta olduğu *Türkiye Selçuklu Devletinin* başkenti yaparak devletini kurdu, bunun üzerine sultan *Melik Şah*, kendisine “*Türkiye Selçuklu Devleti Hükümdarı*” fermanını (*menşûr*), *Bağdad Abbasî* halifesi *Kaaim Biemrillah* da *hil'at* (özel giysi) ve ferman ile birlikte “*Nâsır-ı Rüddevle, Ebulfevâris ve Rüknüddin*” unvan ve lâkaplarını göndermişlerdir. Böylece *Süleyman Şah*, *Selçuklu* akıncılarının *Marmara Denizine* kadar harekâta bulundukları bütün *Anadolu*'yu feth etme planlarını uygulama safhasına koymaya başlamış bulunmaktadır. Hattâ onun, Hz. *Peygamber*'in “*İstanbul* mutlaka fethedilecektir; onu fetheden kumandan, ne iyi bir kumandan, ordu ne iyi bir ordudur” dediği *Bizans* başkenti *İstanbul*'u fethedip *Rumeli* yakasına geçerek fetihlerini orada da sürdürmeyi planlamış olması da mümkündür.

Süleyman Şah, devletini kurup başkent seçtiği *İznik*'e yerleştiği sıralarda, *Bizans*'ı ciddi tehlikelere sürükleyen isyanlar başgösterdi. Bir yandan *Rumeli* ordusu kumandanı *Nikephoros Bryennios Edirne*'de (1077), öte yandan *Anadolu* ordusu komutanı *Nikephoros Botaniates*, imparator *Mihail Dukas*'a karşı ayaklanarak imparatorluklarını ilân ettiler. *Kütahya*'dan *İstanbul*'a yürüyen *Botaniates*, durumunu kuvvetlendirme amacıyla beraberindeki, daha önceleri *Bizans*'a sığınan *Erbasan*'ı *İznik*'te bulunan *Süleyman Şah*'a gönderip ittifak önerisinde bulundu. Devletinin sınırlarını genişletmek isteyen *Süleyman Şah*, ona iki bin kişilik bir *Selçuklu kuvvetiyle yardımda bulundu*. Böylece *Türk* kuvvetleriyle daha da güçlenen *Botaniates*, 1078 yılında, *Bizans* tahtını ele geçirip imparator oldu. Çok geçmeden yeni imparator, *Üsküdar*'da çadırlarda konaklayan *Türk* kuvvetlerini, *Rumeli*'de imparatorluğunu ilân eden *Nikephoros Bryennios*'a karşı gönderdi. İşte *Bizans*'ın içinde bulunduğu bu karışıklıklardan faydalanan *Süley-*

m a n ş a h , devletin sınırlarını *Marmara, Karadeniz ve Akdeniz* yörelerine doğru genişletti. Bunun sonucunda o, kısa zamanda, *Bursa* ve yörelerinden başka, bütün *Kocaeli* yarımadasına hâkim olarak *Üsküdar* ve *Kadıköy*'e kadar ilerledi, hattâ *Bizans*'ın *Anadolu* kıyısında gümrük daireleri kurarak boğazdan gelip geçen gemilerden vergi almaya başladı. Böylece *İstanbul Boğazı, Selçuklu-Bizans* sınırını oluşturmuştu. S ü l e y m a n ş a h 'ın devletini kurup başarılı fetihleri sonucunda, özellikle 1080 yılında, *Azerbaycan*'dan kalabalık *Türk* kitleleri *Anadolu*'ya akmaya başladı; böylece *Anadolu*'da, *Türk* nüfusu süratle ve gittikçe çoğalmakta idi. Öte yandan bitip tükenmeyen iç buhranların yarattığı huzursuzluklar sebebiyle çeşitli ırklardan oluşan yerli halklar da (*Ermeni, Süryani* vs. gibi) S ü l e y m a n ş a h 'ın yönetimini benimsediler. Ayrıca büyük arazi sahiplerinin hizmetinde çalışan ve tutsak muamelesi gören köylüler, uyguladığı mirî toprak rejimi sayesinde, *Selçuklu* yönetiminde hürriyetlerini elde ettikleri gibi, toprak sahibi de oldular.

S ü l e y m a n ş a h 'ın kurduğu *Türkiye Selçuklu Devleti*-nin, kendi adına özel para bastırıp hutbe okuttuğu hususunun tespit edilememesi sebebiyle hukukî bakımdan *Büyük Selçuklu İmparatorluğuna* (Sultan M e l i k ş a h 'a) tâbi bir devlet olduğu görünmektedir. Ayrıca S ü l e y m a n ş a h 'ın-İslâm kaynaklarında belirtildiği üzere- her vesileyle sultan M e l i k ş a h 'a tâbi olduğu hususunda, açık ve kesin kayıtlar yer almaktadır.

S ü l e y m a n ş a h , başlangıçta devletin yönetimini ağabeyi M a n s u r 'la birlikte yürütmekte idi. Fakat daha sonra M a n s u r 'un, tahtı ele geçirmek amacıyla kardeşi S ü l e y m a n ş a h aleyhine *Bizans* imparatoru N i k e p h o r o s B o t a n i a t e s ile işbirliği ve ittifak girişiminde bulunması üzerine S ü l e y m a n ş a h , durumu, sultan M e l i k ş a h 'a bildirdi. Bunun üzerine M e l i k ş a h , imparatorluğun büyük emîrlerinden P o r s u k 'u bir *Selçuklu* kuvvetiyle *İznik*'e yolladı ve sonunda M a n s u r 'u bertaraf ettirerek *Türkiye Selçuklu Devleti*nin yönetiminin S ü l e y m a n ş a h 'ın üzerinde kalmasını sağladı. Böylece emîr P o r s u k 'un seferinden sonra

daha da kuvvetlenen S ü l e y m a n ş a h , *Bizans*'taki taht çatışmalarından istifade ile sınırlarını devamlı olarak genişletme fırsatları elde ediyordu. Şöyleki: N i k e p h o r o s M e l i s s e n o s , imparator B o t a n i a t e s 'e karşı S ü l e y m a n ş a h 'la bir antlaşma yapıp *Denizli* ve *Ankara* yörelerindeki kent ve kaleleri *Selçuklulara* vermişti. Öte yandan müttefiki S ü l e y m a n ş a h 'ın bu hareketi üzerine B o t a n i a t e s , gönderdiği kuvvetlerle *Selçuklu* başkenti *İznik*'i kuşattı, fakat M e l i s s e n o s 'la *Eskişehir* taraflarında bulunan S ü l e y m a n ş a h 'ın harekete geçmesi üzerine, kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. M e l i s s e n o s , tahtı ele geçirmek için *Selçuklu* kuvvetleriyle birlikte *Kadıköy*'e kadar geldiyse de kendisinden daha önce harekete geçmiş bulunan A l e k s i o s K o m n e n o s , 1081 yılında *Bizans* tahtına geçip imparatorluğunu ilân etti. Yukarıda görüldüğü üzere, S ü l e y m a n ş a h , *Marmara*, *İstanbul Boğazı* ve hattâ *Karadeniz* kıyılarına kadar olan yerleri ele geçirmiş idi. S ü l e y m a n ş a h 'ın kazandığı bu başarılar karşısında çaresiz kalan yeni imparator A l e k s i o s K o m n e n o s , çok miktarda vergi olarak para vermek suretiyle S ü l e y m a n ş a h 'la bir antlaşma yaptı ve *Selçukluların Boğaz*'ı terk ile *Drakon* (*Dragos* deresi) suyunu kadar çekilmelerini sağladı (1081). Bu antlaşma sonucunda S ü l e y m a n ş a h , *Marmara* Denizi kıyılarına kadar âdetâ bütün *Anadolu*'ya fiilen hâkim olduğunu *Bizanslılara* kabul ve tasdik ettirmek suretiyle büyük bir başarı elde etmiş oluyordu. Bu sıralarda S ü l e y m a n ş a h 'ın dayısı D â n i ş m e n d o ğ l u G ü m ü ş t e k i n A h m e t , *Amasya*, *Sivas*, *Tokat* taraflarında *Dânişmendli* beyliğini kurmakla meşgul idi; ayrıca S ü l e y m a n ş a h 'ın valisi ve mezarı hâlâ *Çankırı*'da bulunan K a r a t e k i n , *Sinop*, *Kastamonu* ve *Çankırı*'yı fethedip *Selçuklu* sınırlarına almayı başardı. *Doğu-Karadeniz* kıyıları ise buradaki *Türk* kitlelerinin, devletin kurulduğu bölge olması bakımından *Marmara* bölgesine göçetmeleri sonucunda yeniden *Bizans*'ın eline geçti. Bununla birlikte bu bölgeyi ele geçiren T h e o d o r G a b r a s , *Trabzon*'da bağımsız bir dükalık kurmuş ve *Türklerin* yardımıyla *Bizanslılara* karşı buradaki hâkimiyetini sürdürmüştür. *Fırat* ırmağı boylarında ise *Ermenilerin* birtakım küçük prens-

likleri görülmektedir: *Bizanslılar*, XI. yüzyılın başlarından itibaren (imparator II. B a s i l 'den başlayarak) mezhep ayrılıklarından başka birçok kanlı isyanlara girişen doğudaki *Ermeni* prensliklerini ortadan kaldırdıktan sonra halkını da *Orta-Anadolu* ve *Çukurova*'ya sürmüşlerdi. Artık siyasal birlik ve yönetimden yoksun sade birer *Bizans* yurttaşı olarak yaşayan *Ermeniler*, bir millet halinde *Anadolu*'ya gelip yurt tutan ve kendilerinin dinî inanç ve faaliyetlerine asla müdahalede bulunmayan *Selçuklu Türklerini* bir kurtarıcı olarak karşılamakta idiler. Özellikle *Malazgirt* savaşından sonra genişleyen *Türk* istilâ ve fethi karşısında *Anadolu'daki Bizans* hâkimiyetinin süratle çökmesinden istifade ile *Van Gölü* bölgesi *Ermenilerinden Bizans* generali F i l a r a t e o s B r a c h a m i o s , *Bizans'a* tâbi olmayarak önce *Maraş'ta* daha sonra da *Malatya*, *Harput*, *Palu*, *Elbistan*, *Tarsus* ve *Urfa'ya* hâkim oldu; böylece o, sınırları *Çukurova'dan Güney-doğu Anadolu* bölgesine kadar uzanan bir *Ermeni* prensliği kurdu. Bununla birlikte F i l a r e t o s , bir yandan güya *Bizans'a* tâbi görünmekte, öbür yandan da *Büyük Selçuklu* imparatorluğuna yıllık vergi ödemek ve dolayısıyla tâbiyet arzetmek suretiyle prensliğinin devamını sağlamakta idi. Böylece bu *Ermeni* prensliği, *Türkiye Selçuklu Devletinin* , doğu ve güney-doğu bölgelerinde, diğer *Türk* ülkeleriyle olan ilişkilerini keser bir durum yaratmakta idi.

S ü l e y m a n ş a h , *Bizans'la Dragos* suyu antlaşmasını yaptıktan sonra özellikle *Güney-doğu Anadolu* bölgesinde bir *Ermeni* prensliğinin kurulması üzerine 1082/83 yılında, *Güney-doğu Anadolu'ya* bir sefer düzenleyerek *Tarsus*, *Adana*, *Misis*, *Anazarba* ve yörelerini fethetti ve hattâ *Malatya'yı* da vergiye bağladı. Bu sıralarda o, *Mısır Fatımîlerine* isyan ile bağımsız bir yönetim kuran *Trablusşam* hâkimi şîî inançlı E b û T a l i b İ b n A m m a r 'a bir elçiyle başvurup yeni fetihetmiş olduğu şehirler için kadı ve hatip göndermesini istedi. Ayrıca S ü l e y m a n ş a h , fethettiği bu şehir ve kalelere *Selçuklu* vali ve kumandanlar atadıktan sonra başkent *İznik'e* döndü.

S ü l e y m a n ş a h , bir süre sonra yönetimi F i l a r e t o s 'un *Ermeni* prensliğine bağlanan *Antakya'nın* askerî va-

Antakya'nın
fethi

lisi (şihne) *Türk* asıllı İ s m a i l 'in çağırısı üzerine, devletin ileri gelen emîrlerinden E b u l k a s ı m 'ı *İznik*'te bırakıp 300 atıyla *Antakya*'ya hareket etti. O, şehre hâkim olmak isteyen *Suriye Selçuklu* hükümdarı T a c ü d d e v l e T u t u ş ile kentten her yıl *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* adına vergi almakta olan *Musul* emîri Ş e r e f ü d d e v l e M ü s l i m 'in kendisinin gelmekte olduğu haberini alabilecekleri ve herhangi bir askerî harekâta geçebilecekleri ihtimalini düşünerek, geceleri devamlı hareket, gündüzleri de vadilerde konaklamak suretiyle kuzeyden güneye bütün *Anadolu*'yu oniki gecede geçti. Bir süre sonra gizlice *Antakya* önlerine erişen S ü l e y m a n ş a h , v a l i İ s m a i l ve F i l a r e t o s 'un oğlu B a r s a m a ile işbirliği sonucunda, bu sırada, kuvvetleriyle birlikte kendisine katılan M e n c e k o ğ l u adlı bir *Türkmen* beyiyle birlikte *Faris Kapısı*'ndan girmek suretiyle 12 Aralık 1084'de şehri 12 Ocak 1085'te de bir süre direnen içkaleyi ele geçirdi. Böylece *Antakya*'ya tamamen hâkim olan S ü l e y m a n ş a h , halka hiç dokunmayarak "aman" verdi ve alınan tutsakları salıverdi. O, *Türk* askerlerine "*Hristiyan* halka iyi davranmaları, onlardan hiçbir şey almamaları, evlerine girmemeleri ve kızlarıyla evlenmemeleri" hususunda bir emirname çıkarttı ve halka sonderecede adil davrandı. Daha sonra S ü l e y m a n ş a h , şehirdeki *Kawasyana* kilisesini camie çevirtti ve burada, 17 Aralık 1084 Cuma günü de 110 müezzin tarafından okunan ezandan sonra kalabalık bir cemaatla cuma namazı kılındı. S ü l e y m a n ş a h , ele geçirilen pekçok ganimetleri ucuz fiyatla da olsa dışarı çıkartılmayıp şehir içinde satılmasını emretti; *Hristiyan* halkın dileği üzerine, *Meryemana* ve *Azizcercis* adlarında iki kilise inşa edilmesine izin verdi. Şehirde bazı imar faaliyetlerinde de bulunan S ü l e y m a n ş a h , ortaçağlar *Hristiyan* âleminin en kutsal kentlerinden sayılan *Antakya*'nın fethini özel bir elçi heyetiyle sultan M e l i k ş a h 'a arzetti; buna sonderecede sevinen sultan, başkent *İsfahan*'da "fethi kutlama törenleri" yaptırıp ve müjde davulları vurdurmuştur. Ayrıca devrin ünlü şairi M u h a m m e d E b i v e r d i (Ölümü: 1113), bu fetih dolayısıyla bir kaside kaleme almıştır. Bu kasidenin kaynaklara geçen üç beytinin çevirisi şöyledir:

Kumla kaplı hiç basılmamış birtepe üzerinde, kumral atın alnı (yelesi) gibi bir ateş parladı.

Sen, müstahkem yerlerini (kalelerini) İ s k e n d e r 'den beri genişleten (yayan) Bizans (Rum) Antakya'sını fethettim.

Senin soylu atların (suvarilerin) *Bizans* memleketlerini çiğnediği zaman (onların önünde) korkularından eğilip bükülen sarışın *Rum* kadınları, çocuklarını düşürdüler.

Antakya'nın fethinden sonra S ü l e y m a n ş a h , *Bâgras*, *İskenderun*, *Derbesak*, *Gaziantep*, *Artah*, *Hârim*, *Telbâşir* vs. kaleleri birer birer fethetti. Yine 1085 yılı içinde, S ü l e y m a n ş a h 'ın emîrlerinden B o l d a c ı , *Ceyhan* ırmağı yöreleri, *Göksun* ve *Râban* şehir ve kalelerini fethedip *Selçuklu* devleti sınırları içine almayı başardı. Fakat öte yandan S ü l e y m a n ş a h 'ın *Antakya*'yı fethile *Haleb* kapılarına dayanması, özellikle, bütün *Mezopotamya*'dan başka *Haleb*'i de yönetimi altına almak suretiyle, *Kuzey-Irak* ve *Kuzey-Suriye*'de tek başına hâkimiyet kurma plan ve uygulama çabaları içinde bulunan, *Büyük Selçuklu Devleti* adına yıllık vergi aldığı ve dolayısıyla şehre sahip olmak isteyen vasal *Musul* emîri M ü s l i m 'i harekete geçirdi. S ü l e y m a n ş a h , daha önce, şehir hâkimi F i l a r e t o s 'tan almakta olduğu yıllık vergiyi, bu kez, şehre hâkim olduğu için kendisinden isteyerek, aksi takdirde, sultana isyan etmiş olacağını bildiren M ü s l i m 'e “Sultana itaat ile hâkim olduğu memleketlerde adına hutbe okutup para bastırmak, benim biricik şiarımdır. Ben, *Antakya* ve diğer küffar memleketlerini ancak onun varlığı yüzünden, T a n r ı 'nın benim elimle fethettirmiş olduğunu kendisine bildirdim. Benden istediğin vergiye gelince, daha önceki *Antakya* hâkimi kâfir idi, bu sebeple kendisi ve adamları için *başvergisi* (cizye) veriyor ve böylece kendilerini *İslâm* cihadından koruyorlardı. Halbuki şimdi *Antakya* hâkimi olan ben, çok şükür *Müslümanım* ve T a n r ı 'nın cihad buyruğunu yerine getirmekteyim. *Antakya* artık *Müslümanların* eline geçmiş bulunuyor. Ben, bir *Müslüman* olarak sana nasıl *başvergisi* öderim” şeklinde bir cevap gönderdi. Fakat çok geçmeden her iki taraf arasında K u r z â h i l yöresinde yapılan savaşta, M ü s l i m yenilgiye uğradığı gibi, hayatını da kaybetti.

Böylece S ü l e y m a n ş a h , *Selçuklu* vasalı olmasına rağmen, *Mezopotamya* ve *Kuzey-Suriye*'yi içine alıp bütün *Suriye* ve *Filistin*'e kadar yayılma planlarıyla genişlemekte olan M ü s - l i m 'in *Arap* emîrliğine son vermiş ve özellikle *Kuzey-Suriye*'de *Türk* hâkimiyet ve yerleşmesinde önemli bir adım atmıştır. Bu savaştan sonra S ü l e y m a n ş a h , bu sıralarda şerif E b û A l i İ b n ü l u t e y t î elinde bulunan *Haleb*'i kuşatmaya başladı, aynı zamanda gönderdiği kuvvetlerle bölgedeki *Maarretünnûman*, *Kefertab*, *Kınnesrin* vs. kent ve kaleleri fethile buralara vali ve kumandanlar atamıştır. Fakat çok geçmeden S ü l e y m a n ş a h , şehirde direnen İ b n ü l - H u t e y t î 'nin çağırısı üzerine, *Haleb* yörelerine gelip karargâh kuran ve beraberinde, kendisiyle arası açık bulunan *Türkmen* emîri A r t u k B e y de bulunan *Suriye* ve *Filistin* *Selçuklu* melîkî T u t u ş ile, *Aynuseylem* yörelerinde, 5 Haziran 1086'da yaptığı savaşta yenilgiye uğradığı gibi, bunu gururuna yediremeyerek intihar etmek suretiyle hayatını da kaybetti. Savaştan sonra S ü l e y m a n ş a h 'ın cesedini bizzat tespit eden T u t u ş , “Biz sizlere zulmettik, sizleri, bizlerden uzaklaştırdık” diyerek her ikisinin mensup oldukları A r s l a n Y a b g u ve M i k â i l aileleri arasındaki eski kavgınlığı dile getirdi. T u t u ş , onu en iyi kefenlerle kefenlettikten sonra M ü s l i m 'in mezarının bulunduğu *Haleb Kapısı*'na defnettirdi. Fakat çok geçmeden sultan M e l i k - ş a h , *Kuzey-Suriye* hâkimiyeti için vasallar arasında ortaya çıkan bu kanlı buhran ve özellikle T u t u ş 'u, *Anadolu* fatihi *Türkiye Selçuklu Devleti* hükümdarı S ü l e y m a n ş a h 'ın ölümüne neden olması dolayısıyla sert bir mektup gönderdikten başka aynı yılın (1086) sonbaharında, *Kuzey-Suriye*'ye bir seferde düzenleyecektir.

Aşağı yukarı yarım yüzyıl süren bir mücadele sonucunda, fethedilerek ebediyen bir *Türk* yurdu olarak kalacak olan *Türkiye*'de ilk *Türk* devletinin temellerini atma şerefine sahip olan K u t a l m ı ş o ğ l u R ü k n ü d d i n S ü l e y m a n ş a h 'ı ilgili bütün kaynaklar, “*Anadolu Fatihi* ve *Gazi*” unvanlarını aldığını belirtmişlerdir. Onun *Doğu-Roma* ve dolayısıyla *Bizans* imparatorluğunun, *Pers* ve *İslâm* istilâlarına karşı inşa ve takviye ettikleri çok sayıdaki müstahkem yer ve

kalelerin savunduğu *Anadolu*'nun fethedilip yeni bir *Türk* yurdu haline getirilmesine en şerefli ve eşsiz bir yeri vardır. Bu fetih sayesinde *Ege* ve *Akdeniz*'e erişen *Türkler*, *Avrupa* milletleriyle ilişki kurma imkânını buldukları gibi, *Avrupa* ortalarına kadar fetihler yapacak olan *Osmanlı İmparatorluğunun* fetih planlarına da öncülük etmiş olması bakımından önemlidir.

S ü l e y m a n ş a h'ın ölümünden sonra, *Antakya* seferine giderken devlet işlerini yürütmek üzere, başkent *İznik*'te bıraktığı emîr E b u l k a s ı m , derhal devlet işlerini tekelinde topladı. Çok geçmeden o, kardeşi E b u l g a z i H a s a n B e y 'i *Kayseri* ve yörelerine vali atadığı gibi, daha önce *Bizans*'la yapılan *Dragos Suyu* antlaşmasını bozarak *Marmara* kıyıları ile *Boğaz*'a karşı kuvvetler gönderip akınlarda bulundu. Bu arada fethedilen *Kios (Gemlik)* kıyı kentindeki limanda, *Bizans*'la denizden de mücadele amacıyla gemi yapımına da başladı. Bütün bunlardan başka onun *İzmir Türk* Beyi Ç a k a ve *Balkanlardaki Peçenek Türkleri*yle de *Bizans*'a karşı ilişkiler kurduğu da rivayet edilmektedir. E b u l k a s ı m 'ın bu hareketleri üzerine, *Bizans* imparatoru A l e k s i o s K o m n e n o s , *Türk* asıllı T a c i k ile B u t u m i t e s kumandasında iki ayrı kuvvet göndererek *Türkiye Selçuklu* başkenti *İznik*'i kuşatıp sıkıştırdı ise de *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı M e l i k ş a h 'ın emîr P o r s u k 'u kalabalık bir *Selçuklu* atlı kuvvetiyle *İznik*'e gönderdiği haberi üzerine, *Bizans* kuvvetleri çekilmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine E b u l k a s ı m , çekilen *Bizans* kuvvetlerine yetişip onlarla savaştı, onları yenilgiye uğrattıktan sonra da *İzmit*'i fethetti. Bununla beraber E b u l k a s ı m , P o r s u k 'un *İznik*'e yaklaşması üzerine, *Bizans* ile barış yapmak zorunda kaldı, hattâ davet edildiği *İstanbul*'a da gitti. Çok geçmeden *İznik*'i kuşatan emîr P o r s u k , *Bizans*'ın müdahalesi üzerine kuşatmayı bırakıp çekilmek zorunda kaldı (1086/87). Sultan M e l i k ş a h , P o r s u k 'tan sonra yine ileri gelen *Selçuklu* emîrlerinden B o z a n 'ı bir atlı kuvvetiyle *İznik*'e gönderdi. B o z a n , *Bizans*'tan da yardım alan E b u l k a s ı m 'ı *İznik*'te şiddetle kuşatıp sıkıştırdı ise de şehri elegeçiremeden, *Ulubat Gölü*

tarafına çekildi. Öte yandan E b u l k a s ı m , *İznik*'in kendisine verilmesini sağlamak amacıyla ağır armağanlarla *İsfahan*'a gidip sultan M e l i k ş a h 'ın katına çıkmak istedi ise de kabul edilmedi ve *İznik* konusundaki dileği de reddedildi. Bunun üzerine geri dönmek zorunda kalan E b u l k a s ı m , Bozan tarafından yakalanıp öldürüldü. Bu sıralarda *İznik*'te E b u l k a s ı m 'ın kardeşi E b u l g a z i H a s a n bulunuyordu. B o z a n ise şehri alamadan geri *İsfahan*'a döndü.

II.

I. KILIÇ ARSLAN DEVRİ (1092-1107)

S ü l e y m a n ş a h 'ın ölümünden sonra *Türkiye Selçuklu Devleti*, 1086-1092 yılları arasında altı yıl hükümdarsız kalmış; ancak önce emîr E b u l k a s ı m , daha sonra da kardeşi E b u l g a z i devlet işlerini yürütmüşlerdir. Sultan M e l i k ş a h , *Kuzey-Suriye* hâkimiyeti için imparatorluğun vasalları arasında ortaya çıkan kanlı buhranı bertaraf etme amacıyla çıktığı *Kuzey-Suriye* seferi sırasında, *Antakya*'ya geldiği zaman S ü l e y m a n ş a h 'ın veziri T a h i r o ğ l u H a s a n 'ın yanında bulunan S ü l e y m a n ş a h 'ın karısı ve çocukları K ı l ı ç A r s l a n ile D a v u d K u l a n A r s l a n 'ı alarak *İsfahan*'a gitmiş idi. M e l i k ş a h 'ın ölümünden sonra ortaya çıkan saltanat mücadeleleri sırasında, K ı l ı ç A r s l a n , kardeşi ile birlikte *İznik*'e geldi. *Bizans* kuvvetlerinin kuşatması altındaki şehirde bulunan E b u l g a z i , şehrin yönetimini kendisine teslim etti. *Sultan* unvanıyla tahta oturan K ı l ı ç A r s l a n , E b u l g a z i 'nin yerine emir M u h a m m e d 'i *İznik* askerî kumandanlığına atadı.

Tahta çıkışı
ve Bizans'la
çatışma

Bundan önceki bölümlerde görüldüğü üzere, *Anadolu*'da *Türk* fetih ve yerleşmesi devam ettiği ve ayrıca *Bizans*'ın *Balkanlar*'daki *Peçenek Türkleri*yle uğraşmak zorunda kaldığı sıralarda, *İzmir* ve çevresinde, Ç a k a ve T a n r ı b e r m i ş beyler tarafından *Selçuklu devletine* tâbi olmayarak bağımsız iki *Türk* beyliği kurulmuştur. *Selçuklu-Bizans* mücadeleleri sırasında (aşağı-yukarı 1078-1081), *Bizanslılar* tarafından tutsak alınan ve yeteneği sayesinde, asalet unvanı kazanan Ç a k a B e y , *Bizans imparatoru A l e k s i o s K o m n e n o s* 'un tahta geçmesi (1081) üzerine, *İstanbul*'dan ayrılarak *İzmir*'e gelip, *Batı-Anadolu* içlerinden topladığı *Türkmen* kuv-

Çaka ve
Tanrıber-
miş'in Bey-
likleri

vetleriyle şehri *Bizanslılardan* almayı başardı. Aşağı-yukarı bu sıralarda *Tanrıbermiş* adlı başka bir *Türk* beyi de *Hıristiyan* âlemince kutsal bir şehir sayılan *Efes (Ephesos)*'i ele geçirip burada *Çakka*'dan ayrı bağımsız bir *Türk* beyliği kurmuş idi. *Çakka Bey Adalar Denizi* kıyılarında ve *İç Ege*'de bulunan *Türkleri* bir araya getirdikten başka *Bizans*'ta kazandığı deneyleri sayesinde, kuvvetli bir donanma meydana getirdi. Çok geçmeden o, harekete geçerek *Urla* ve *Foça* kıyı kentlerini ele geçirdikten başka *Midilli*, *Sakız*, *Sisam*, *İstanköy*, *Rodos* ve diğer adaları fethedip hâkimiyeti altına aldı. Ayrıca o, *Bizans* imparatoru *Aleksios Komnenos*'un *Niketas Kastamoniates* kumandasında gönderdiği donanmayı ağır bir yenilgiye uğratarak bir kısmını batırdı, bir kısmını da ele geçirdi. Bu başarı üzerine *Çakka Bey*, bir yandan, *İstanbul* yakınlarına kadar gelen *Balkanlar*'daki *Peçenekler*, öbür yandan da bu sıralarda, *Süleymanşah*'ın ölümünden sonra *İznik Selçuklu* yönetimini eline olan *Ebülkassım* ile ilişkiler kurmak suretiyle, *Bizans*'a karşı bir *ittifak cephesi* oluşturma girişimlerinde bulunmakta idi. Onun bütün bu girişimlerini gözden uzak tutmayan imparator *Aleksios Komnenos*, *Dalassenos* ve *Opos* komutasında, yeni bir donanma sevkedip *Çakka Bey*'in *İzmir*'de bulunduğu sıralarda, *Sakız* adasına bir çıkarma yaptırdı. Bunun üzerine *Sakız*'a gelip donanmasının başına geçen *Çakka* ile *Bizans* kuvvetleri arasında şiddetli çarpışmalar başladı. Neticede *Dalassenos* ile *Çakka* arasında yapılan anlaşmadan çok geçmeden sonra *Çakka*'nın adadan ayrılmasını fırsat bilen *Dalassenos*, *Sakız*'ı kolayca ele geçirdi, fakat diğer adaları alma girişimi başarılı olamadı. Bununla birlikte donanmasını gittikçe çoğaltıp kuvvetlendiren *Çakka Bey*, *Çanakkale Boğazı* ve *Gelibolu yarımadasını* ele geçirmek suretiyle, *İstanbul* üzerine yürüme ve *Bizans*'a hâkim olma planları yapmakta idi. Böylece *Bizans*, *Trakya*'da *Peçenekler*, *Marmara* yönünde *Türkiye Selçukluları*, *İzmir* ve çevresinde de *Çakka Bey*'in baskı ve tehdidi altına girmiş bulunuyordu. Bu ciddi durumdan kurtulmak isteyen *Aleksios Komnenos* *Volga ırmağı* yörelerinden *Balkanlara* sarkmış olan *Kumanlarla* işbirliği yaparak *Peçenekleri* ağır

ve kanlı bir şekilde yenilgiye uğrattı (29 Nisan 1091), böylece *Peçenek* tehlikesini ortadan kaldırdı. Müttefiki *Peçeneklerin* kalabalık *Bizans-Kuman* orduları tarafından âdeta imha edilmelerine rağmen *Ç a k a B e y*, *İzmir*'de devamlı olarak donanmasını kuvvetlendirme faaliyetlerinde bulunmakta idi. Öte yandan, *İzmir*'i ele geçirerek ikinci düşmanı *Ç a k a* 'yı bertaraf etmek isteyen *Bizans* imparatoru, *İ o a n n e s D u k a s* 'ı karadan, *D a l a s s e n o s* 'u da denizden *İzmir*'e *Ç a k a* üzerine sevketti. *Ç a k a*, kardeşi *Y a l v a ç* 'la birlikte *Midilli* adasına çıkarma yapan *Bizans* kuvvetleriyle başarılı savaşlar yaptı ise de bu sırada, ortaya çıkan şiddetli bir fırtına sebebiyle, *D a l a s s e n o s* 'la barış yapıp *İzmir*'e çekilmek zorunda kaldı. Bununla birlikte *Girit* ve *Kıbrıs* adalarında *Bizans*'a karşı çıkan isyanlardan faydalanan *Ç a k a B e y*, bu kez, karadan harekete geçerek *Çanakkale Boğazına* kadar ilerledi; *Edremit*'i fethettikten başka Boğazın *Asya* tarafında bulunan gümrük kenti *Abidos* (*Nâra* burnunun doğusunda)'u kuşatmış idi; o, ayrıca *İzmir*'den bir donanmayı da *Çanakkale Boğazına* sevk etme hazırlıklarına başlamıştı.

Bu sıralarda *Bizanslıların Marmara kıyılarındaki Selçuklu* topraklarına saldırıya geçmeleri üzerine, sultan *Kılıç Arslan*, *İzmir Türk* beyi *Ç a k a* ile kızıyla evlenmek suretiyle işbirliği ve ittifak yaptıktan sonra emîr *M u h a m m e d* 'in kumandasında gönderdiği kuvvetlerle *Bizanslıları* yenilgiye uğrattı ve *Ulubat* gölü ve *Kapıdağ* yörelerini fethetti; fakat *M u h a m m e d*, daha sonra, *Bizans* ordusuna yenilip tutsak alındı. Öte yandan *İzmir Türk* beyi *Ç a k a* 'nın kuvvetli bir donanmayla saldırıya geçip *Ege* adalarından bazılarını ele geçirerek *Abidos*'u kuşatması üzerine, imparator *A l e k s i o s*, ona karşı, bir yandan *D a l a s s e n o s* komutasında bir donanma sevkederken, öbür yandan da sultan *Kılıç Arslan* 'a bir mektup yazıp onun, *Ç a k a B e y* 'e karşı harekete geçmesini sağladı. Sonunda denizden ve karadan saldırıya geçen *Selçuklu* ve *Bizans* orduları arasında kalan *Ç a k a B e y*, ziyarete gittiği kayınbabası *Kılıç Arslan* tarafından öldürülmek suretiyle ortadan kaldırıldı. *T a n r ı b e r m i ş* 'in *Efes Beyliği*'de aynı şekilde ortadan kaldırıldı.

Böylece *Bizans*'la barış yapan sultan, tutsaklıktan kurtardığı emîr M u h a m m e d 'i *İznik*'te bırakarak *Ermeni G a b r i - e l* 'in elinde bulunan *Malatya*'yı kuşatıp sıkıştırdı ise de fet-hetmeyi başaramadı ve *Haçlıların İznik*'e yöneldiklerini haber alınca da kuşatmayı bırakıp *İznik*'e geri döndü.

İlk Haçlı
saldırıları

XI. yüzyılın sonlarına doğru, *Batı-Avrupa*'da, *Vatikan* ki-lisesinin önderliğinde, H z . İ s a 'nın doğduğu kent olan *Ku-düs*'ü *Müslümanlardan* kurtarmak için harekete geçilmesi fikri hâkim olmuş idi. *Haçlı* seferleri adı verilen ve doğu ve batı ülkeleri tarihlerinde çok önemli sonuçlar doğurmuş bu-lunan bu hareketin esas sebebi, dinî olmakla beraber *İslâmi-yetin Hristiyanlık* aleyhine süratle yayılarak evrensel bir din haline gelmesi, özellikle *Malazgirt* savaşından sonra *Selçuk-lu Türklerinin Bizans* hâkimiyetinde bulunan *Anadolu*, *Su-riye* ve *Filistin*'i fethile bu ülkelerde birer devlet kurmaları, ayrıca *İzmir*'de bir *Türk* beyliği kurarak kuvvetli bir donan-ma meydana getiren Ç a k a B e y 'in, *Rumeli* yönünden *Bi-zans*'ı ciddi bir şekilde tehdit eden *Peçeneklerle* işbirliğine girişmesi ve nihayet *Batı-Avrupa*'nın kavimler göçünden son-raki yıllarda büyük bir iktisadî buhrana düşmesi gibi birta-kım sebepler, bu hareketin hazırlanmasında önemli roller oynamıştır. Papa I I . U r b a n 'ın gösterdiği büyük çabalar sonunda, başta P i e r r e l ' E r m i t olmak üzere, *Fransız*, *Al-man* ve *İtalyan* liderlerinin kumandasında harekete geçip *İs-tanbul*'a gelen çok sayıdaki (600 bin disiplinsiz halk kitleleri, imparator A l e k s i o s tarafından Ağustos 1096'da *Anadolu* yakasına geçirildiler.) Emîr M u h a m m e d ve sultan K ı - l ı ç A r s l a n 'ın kardeşi D a v u d K u l a n A r s l a n , *Hris-tiyan* ve *Müslüman* ayırt etmeksizin geniş yağma ve kıyımlar yapıp yapıp ilerleyen bu Haçlı kitlesini *İzmit* yakınlarında ağır bir yenilgiye uğratıp çok büyük bir kısmını kılıçtan geçirdi-ler, sağ kalanlar ise *İstanbul*'a kaçmak zorunda bırakıldılar.

I. Haçlı sefe-ri ve *İznik*'in kaybı

Sözkonusu yenilgi üzerine, *Avrupa*'da hazırlanıp hareke-te geçirilen askerlik sanatını iyi bilen zırhlı şövalyelerden olu-şan düğ ve kontların kumandasındaki ordular, *İtalya* ve *Balkanlar* üzerinden *İstanbul*'a geldiler. *Haçlılar*, imparator A l e k s i o s ile “*Bizans*'tan yardım ve destek almalarına

karşılık, *Anadolu*'da ele geçirdikleri yerleri *Bizans*'a bırakacakları" hususunda bir antlaşma yaptılar ve *Bizans*'a "*Bağlılık andı*" içtiler (Ocak 1097). Çok geçmeden *Bizans* gemileriyle *Anadolu* yakasına geçirilen *Haçlılar*, *Bizans* kuvvetleriyle birlikte *Türkiye Selçuklu* devleti başkenti *İznik* kuşatıp sıkıştırmaya başladılar. Durumu öğrenen sultan *Kılıç Arslan*, kuşatmakta olduğu *Malatya*'dan *İznik* yörelerine gelip kuşatmayı yararak şehre girebilmek için sürekli olarak saldırılarda bulunduysa da başarı sağlayamadı ve geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine kentteki *Selçuklu* askerleri, 19 Haziran 1097'de yapılan bir antlaşma gereğince, 22 yıldan beri *Selçuklu* başkenti olan *İznik* *Bizanslılara* teslim edildi. Şehirdeki *Selçuklu* hazinelerini bizzat alan *Aleksi-os* şehrin yağmalanmasına izin vermediği gibi, içindeki *Türklerle* de çok iyi davrandı ve onların *Kurtuluş akçası* (fidye) karşılığında salıverilmelerine müsaade etti. Öte yandan *İznik*'ten çekilen *Kılıç Arslan* *Haçlıları Anadolu* içlerinde karşılamak amacıyla *Danışmend Gümüştekin Ahmet Gazî* ile *Kayseri Selçuklu* emîri *Hasan*'a "süratle gelip kendisine katılmalarını" bildirdi. Çok geçmeden *Kılıç Arslan*'ın komutasında toplanan *Selçuklu* ordusu *Eskişehir* ovasında, *Haçlılarla* girdiği şiddetli bir meydan savaşında (Temmuz 1097) genellikle kısa süngülere ve oklara sahip bulunmaları ve zırhsız olmaları yüzünden, baştan aşağı zırhlı ve uzun mızraklı *Haçlı* şövalyeleri karşısında yığılma savaşı onlara ağır kayıplar verdirmelerine rağmen başarılı olamadılar ve dolayısıyla geri çekildiler. Böylece *Türkiye Selçuklu Devleti*, *Marmara* kıyı bölgesini bırakıp *Orta-Anadolu*'ya çekilerek toplanmaya başladılar. Sultan *Kılıç Arslan*, *Eskişehir*'den *Konya*'ya erişen ve zaman zaman *Selçuklu* kuvvetlerinin baskınlarına uğrayan *Haçlılara* karşı *Danışmendli Gümüştekin Ahmet Gazî* ve emîr *Hasan* ve diğer *Selçuklu* emîrleriyle birlikte *Ereğli* yörelerinde yeni bir savaşa girdi ise de burada da başarılı olamadı. Bununla birlikte emîr *Hasan*, kuzeye yönelip *Kayseri*'ye doğru ilerleyen çok sayıdaki bir *Haçlı* ordusuna karşı yığılma savaşı, fakat çekilmek zorunda kaldığı dağ eteklerinde şehit oldu. Onun, yamaçlarında kahramanca savaştığı bu dağa, kendi adına iza-

Haçlılarla
mücadeleler

fetle *Hasan Dağı* adı verilmiş, bu yörelerde türbe ve ziyaretgâhlar kurulmuş ve *Hasan Bey*'in küffara karşı gösterdiği yiğitlikler, yüzyıllarca *Türklerin* anılarında yaşamış ve yaşamaktadır. *Anadolu*'da pek fazla bir direnişle karşılaşmayan bu *Haçlı* kolu, *Kayseri*, *Göksun* ve *Maraş* yoluyla güney yönüne hareket ederken, *Gülek Boğazı* üzerinden *Çukurova*'ya inen başka bir *Haçlı* kolu da *Selçuklu* yönetiminde bulunan bu bölge şehirlerini ele geçirmiştir.

Bu *Haçlı* harekâtı sebebiyle *Türkiye Selçuklu Devleti*nin büyük çapta zaafiyete uğramasından faydalanan *Bizanslılar*, bütün *Adalar Denizi* kıyılarına hâkim oldukları gibi, *Selçuklu* yönetimindeki *Karadeniz*'i bazı kıyı yörelerini de ele geçirmede pek güçlük çekmediler; ayrıca *Çukurova*'daki *Haçlıların* eline geçen kent ve kalelere de sahip oldular.

Sultan *Kılıç Arslan*, *Türkiye Selçuklu* devletini ciddi olarak sarsan büyük *Haçlı* harekâtının sona ermesinden sonra başkent *İznik*'in de *Bizans*'ın eline geçmesi sebebiyle *Konya*'yı başkent yapmış ve *Türkleri Orta-Anadolu*'da toplamaya başlamıştı. Sultan, *Danişmendli Ahmet Gazî*'nin *Haçlıları Malatya* yörelerinde yenilgiye uğratması (1101) üzerine harekete geçen *Haçlı* ordusunu *İznik-Eskişehir* arasında iyice yıpratıktan sonra bu kez, *Ahmet Gazî* ile birlikte *Amasya* yörelerine erişen bu *Haçlı* ordusunu bu kez ağır bir yenilgiye uğratıp yok ettiler. *Kılıç Arslan*, ayrıca *Akşehir-Konya-Ereğli* yolundan *Suriye*'ye inmekte olan başka bir *Haçlı* ordusunu *Ereğli* yörelerinde âdeta imha etti (1101). Böylece O, *Haçlıları Türkiye*'de perişan ettiği gibi, artık onların bir daha *Anadolu* yoluyla *Suriye*'ye geçme ümitlerini de kırmış oluyordu; hattâ onun bu başarısı sonucunda *Bizans* imparatoru *Aleksios*, *Kılıç Arslan*'la yaptığı bir antlaşma gereğince *Marmara* kıyıları ile *İzmir* ve *Antalya*'nın *Bizans*'a bırakılmasına karşılık *Anadolu*'da *Bizans*'a geçen bölgeleri *Selçuklulara* geri verdi. *Kılıç Arslan*, *Bizans*'la yaptığı bu antlaşmadan sonra *Haçlıların* baskı ve tahakkümünden bıkan *Elbistan Ermenilerinin* başvurusu üzerine, harekete geçip *Maraş* ve yörelerini *Haçlıların* elinden almış, daha sonra da *Haleb Selçuklu* meliki *Rıdvan*'ın çağırısı üzerine, *An-*

takya Haçlı prensliğine karşı bir sefere çıkmak niyetinde idi. Fakat müttefiki durumunda bulunan *Danışmendli A h - m e t G a z i*'nin *Malatya*'yı fethettikten sonra tutsak aldığı *Antakya Haçlı* prensi *B o h é m o n d* ve *R i c h a r d*'ı kurtuluş akçası karşılığında serbest bırakılması sonucunda ortaya çıkan anlaşmazlık üzerine, bu seferden vazgeçti. Daha sonra sultan, yukarıda belirtildiği üzere, *Maraş* bölgesini *Haçlılar*-dan temizledikten sonra *G ü m ü ş t e k i n A h m e d*'in ölümü üzerine yerine geçen oğlu *Y a ğ ı b a s a n*'ın eline geçen *Malatya*'ya yürüyerek kuşatmaya başladı, baskıya dayanamayan *Y a ğ ı b a s a n*, *aman*'la kenti sultana teslim etmek zorunda kaldı (Eylül 1105). Böylece *Malatya*'yı fethile *Danışmedlileri* tâbiyeti altına alan *K ı l ı ç A r s l a n*, bütün *Türkiye*'de *Selçuklu* hâkimiyetini sağlamak ve böylece siyasî birliği kurma amacıyla, doğuya yöneldi. Bu sıralarda *Doğu* ve *Güney-doğu Anadolu*'da, *Büyük Selçuklu Devletine* vasal statüyle bağlı bulunan birtakım *Türk* beylikleri (*Y ı n a l o ğ - l u İ b r a h i m Diyarbakır*'da, *K ı z ı l A r s l a n Siirt*'e, *A l p - t e k i n Erzen*'de, *S ö k m e n e l - K u t b î Ahlat* ve çevresinde, *Ç u b u k o ğ l u M u h a m m e d Harput*'ta ve *Z i y a ü d - d i n M u h a m m e d de Silvan*'da) bulunuyordu. *K ı l ı ç A r s l a n*, önce *Silvan*'a gidip burasını devletine bağlayıp naip atadığı bura hâkimi *M u h a m m e d*'e ayrıca *Elbistan*'ın da yönetimini verdi. Sultanın bu seferi sırasında, *Erzurum Saltuklu* ve *Ahlat*'taki *Sökmenli* emîrleri dışında, bölgenin diğer emîrleri, kendisine tâbiyetlerini arz ederek *Haçlılara* karşı onun emrine girdiler. Sultan, beraberinde, yukarıda adları geçen emîrler olduğu halde, *Urfa Haçlı* kontluğuna karşı harekete geçip *Urfa*'yı kuşattı (1106). Fakat o, *Musul Selçuklu* valisi *Ç ö k ü r m ü ş*'ün *Harran*'ı kendisine teslim etmek için, davet etmesi üzerine, kuşatmayı bırakıp *Harran*'a gitti; fakat çok geçmeden hastalanması sebebiyle *Malatya*'ya dönmek zorunda kaldı. Böylece *K ı l ı ç A r s l a n*, *Doğu* ve *Güney-doğu Anadolu* seferi ve dolayısıyla *Urfa* kuşatmasını tamamlayamadı.

Selçuklu hâkimiyeti genişliyor

Büyük Selçuklu devleti sultanı *M u h a m m e d T a p a r* tarafından *Musul* ve yöreleri *Selçuklu* valiliğine atanan emîr

Habur savaşı ve sultanın ölümü

Ç a v l ı S a k a v e 'nin şehre yürüyerek vali Ç ö k ü r m ü ş 'ü bozguna uğratıp öldürmesi üzerine, *Musul* ileri gelenleri, Ç ö k ü r m ü ş 'ün oğlu Z e n g i 'yi vali olarak tanıdılar ve bu sıralarda *Malatya*'da bulunduğunu gördüğümüz K ı l ı ç A r s l a n 'ı davetle "şehri kendisine vereceklerini" bildirdiler. Beraberinde *Âmid* (Eski *Diyarbakır*) ve *Harput* beyleri olduğu halde, derhal harekete geçen sultan, *Nusaybin*'de kendisini karşılayan *Musul* ileri gelenleriyle birlikte şehre girdi ve M u h a m m e d T a p a r adına okunan hutbeyi kendi adına değiştirdi ve bazı atamalar yapmak suretiyle (oğlu Ş a h i n ş a h 'ı melik, emîr B o z m ı ş 'ı da atabekliğe), şehir yöneticilerini değiştirdi; böylece *Musul Türkiye Selçuklu Devleti* sınırları içine alınmış oldu (19 Nisan 1107). Fakat öte yandan *Musul*'un sultan K ı l ı ç A r s l a n tarafından fethini haber alan emîr Ç a v l ı , *Mardin Artuklu* emîri İ l g a z i , *Haleb Selçuklu* meliki R ı d v a n ve Ç ö k ü r m ü ş 'ün bir kısım askerleriyle birlikte hareketle *Rahbe*'yi ele geçirip *Musul*'a yürümek üzere idi. Bunun üzerine harekete geçen K ı l ı ç A r s l a n ile Ç a v l ı ve müttefikleri arasında, *Habur* ırmağı yörelerinde, yapılan savaşta, beraberindeki beylerin Ç a v l ı tarafına geçmeleri sonucunda, esasen kuvvetleri az olan K ı l ı ç A r s l a n , eşsiz yiğitlikler göstermesine rağmen yenilgiden kurtulamadı, kendisinin ve atının zırhlarının ağırlığı sebebiyle, ok yağmuru altında girdiği *Habur* ırmağında boğularak hayatını kaybetti (13 Temmuz 1107). Ancak bir süre sonra bulunan cesesi, *Silvan*'a götürülüp orada defnedildi ve daha sonra yapılan türbeye *Sultan Türbesi* (*Kubbetüssultan*) adı verildi. Yönetiminde daima adil davranmış olan sultan K ı l ı ç A r s l a n , tebaası *Müslim* ve *gayrı Müslim* halk arasında derin üzüntü yaratmış, hattâ eski *Ermeni* tarihçilerinden U r f a l ı M a t e o s , "Sultanın ölümü sebebiyle *Hristiyanlar* büyük matem tuttular; çünkü o, her bakımdan iyi ve tatlı bir zattı" ifadesiyle bu hususu belirtmiştir. Ayrıca *Malatya Süryanileri*, şehir hâkimi G a b r i e l 'e karşı K ı l ı ç A r s l a n 'ın yönetimini yeğledikleri gibi *Elbistan Ermenileri* de *Haçlılara* karşı sultanın tebaası olmayı içtenlikle kabul etmişlerdir. Sultan K ı l ı ç A r s l a n , onbeş yıllık saltanatı zamanında, bir yandan *Bizans*, öbür yandan *Haçlılarla* çok zor şartlar altında, mücadelelerde bu-

lunmuş, bir yandan da *Türkiye*'deki feodal durumda bulunan *Türk* beyliklerini hâkimiyeti altına almak suretiyle, *Anadolu* birliğini kurmada büyük çaba ve başarı göstermiş olan bir *Türk* sultanı olarak tarihe geçmiş ve arkasında *Şahin-şah*, *Mesud*, *Arap* ve *Tuğrul Arslan* adlarında dört erkek çocuk bırakmıştır.

Sultan *Kılıç Arslan*'ın ölümüyle sona eren savaştan sonra emîr *Çavlı*, sultanın oğlu *Şahinşah* ve *Bozmış*'in savundukları *Musul*'a yürüyüp elegeçirmiş ve *Şahinşah*'ı sultan *Muhammed Tapar*'a göndermiştir. *Aman*'la kurtulan emîr *Bozmış*, sultanın karısıyla birlikte *Malatya*'ya gelmiş ve sultanın en küçük oğlu *Tuğrul Arslan*'ı *Türkiye Selçuklu Devleti* sultanı olarak ilân ettirmiştir. Fakat daha sonra sultan *Muhammed Tapar*, yanında bulunan *Şahinşah*'ı, *Malatya*'ya göndererek *Tuğrul Arslan*'ı tahttan indirip *Selçuklu* sultanı yaptı. Fakat çok geçmeden *Şahinşah*, *Konya Selçuklu* tahtında bulunan kardeşi *Mesud*'u bertaraf edip yalnız başına *Türkiye Selçuklu* sultanı olmayı başardı.

Sultan *Kılıç Arslan*'ın ölümünü ve *Türkiye Selçuklu Devletinin* ciddi bir sarsıntı geçirmesini fırsat bilen *Bizans* imparatoru *Aleksios*, derhal harekete geçerek *Edremit-Antalya* arasındaki memleketleri işgale başladı. Bu bölgede oturan *Türkleri*, çağdaş *Bizans* kaynaklarına da geçen ağır bir kıyım da tâbi tuttu. *Bizans*'ın bu zulüm ve vahşetinden kurtulabilen *Türkler*, karalar giyerek *Türkiye* içlerine çekilmek zorunda kaldılar. *Bizanslıların* *Türklere* karşı giriştiği bu kıyım hareketleri üzerine, özellikle *Haçlılara* karşı başarılı mücadeleleri sebebiyle adı efsaneleşen *Kayseri Selçuklu* emîri *Hasan Bey*, topladığı kuvvetlerle *Türklere* imha hareketini uygulayan ve bu sıralarda *Alaşehir*'de bulunan *Filokales* üzerine yürüdü ve şehri şiddetle kuşattı. Fakat *Hasan Bey*'in, kuvvetlerini üçe ayırıp *İzmir*, *Kırkağaç*, *Bergama* ve *Küçük Menderes* yörelerindeki *Kelbianos*'a sevk etmesini fırsat bilen *Filokales*, saldırıya geçip *Hasan Bey*'i yenilgiye uğrattı (1109/10). Bu olaydan sonra kaynaklarda, *Hasan Bey* hakkında herhangi bir bilgi yer

Bizans saldırısı

almamaktadır. Öte yandan *Türkiye Selçuklu Devletinin* ciddi bir buhran içine düşmesinden ve parçalanmasından istifade eden ve *Çukurova*'da bir *Ermeni* prensliği kurmaya çalışan *Ermeniler* ve *Maraş*, *Elbistan* ve *Ceyhan* bölgesini işgale çalışan *Haçlılar*, *Türk* topraklarına devamlı olarak saldırılarda bulunmakta idiler. Bunun üzerine harekete geçen 12 bin kişilik bir *Selçuklu* ordusu, *Çukurova*'yı fethe giriştiği gibi, *G o ğ - V a s i l* 'in elindeki *Keban* yörelerindeki *Pertus* kalesine kadar fetih hareketlerini sürdürdü ve *Ermenileri Göksun*'a kadar çekilmek zorunda bıraktı; ayrıca *Ceyhan* ırmağı yöreleri de *Haçlılardan* temizlenip kurtarıldı.

III.

SULTAN ŞAHİNŞAH DEVRİ (1110—1116)

Sultan I. Kılıç Arslan'ın oğlu Şahinşah, *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı Muhammed Tapar'ın yanında bulunduğu sıralarda, sultanın emriyle veya ondan gizlice kaçarak *Türkiye*'ye gelip, önce *Malatya*, sonra da *Konya*'da *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin üçüncü sultanı olarak tahta oturdu. Şahinşah'ın devri ve tarihî kişiliği hakkında pek ayrıntılı bilgiye sahip olmadığımız gibi, şimdiye değin onun adına basılmış bir para, veya bir kitabe de elimize geçmemiştir. Şahinşah, tahta geçtiği yıl (1110), *Bizanslıların* eline geçen *Alaşehir*'e karşı bir *Selçuklu* kuvveti gönderdiyse de buradaki *Bizans* valisi Konstantin Gabras tarafından yenilgiye uğratıldı, bunun üzerine Şahinşah, *Bizans*'la barış yapmak zorunda kaldı. Bununla birlikte imparator Aleksi-os'un hastalığını fırsat bilen Şahinşah, *Selçuklu* kuvvetlerini yeniden *Bizans* topraklarına sevkedip *İznik*'e kadar olan bölgeyi istilâ ile denetimi altına aldı. Ayrıca *Selçuklu* emîrleri Muhammed ve Monolog, *Bursa* ve *Ulubat* üzerinden ileri hareketlerini sürdürerek *Çanakkale*'ye kadar ulaştılar; bu arada *Edremit* ve *Karaağaç* da *Selçuklu* kontrolüne geçti. Bu *Selçuklu* askerî hareketleri üzerine Aleksi-os, *İznik* *Bizans* valisi Komitzes'i *Selçuklulara* karşı gönderdi, fakat yapılan savaşta, ağır bir yenilgiye uğrayarak tutsak alındı. Bunu haber alan Aleksi-os, bizzat harekete geçip *Eskişehir* yörelerindeki engebeli araziden *Kütahya*'ya doğru ilerledi ve bu bölgede bulunan bir kısım *Selçuklu* kuvvetlerini bozguna uğrattı. Derhal karşı saldırıya geçen emîr Muhammed, *Eskişehir* yörelerindeki *Türkmenlerle* birlikte imparatoru izledi ve ona yıpratıcı darbeler indirdi. Artık savaşa devam edemeyen Aleksi-os, *İstanbul*'a dönmek

Selçuklu-
Bizans çatış-
maları

zorundakaldı. Fakat bir yıl sonra sultan Ş a h i n ş a h 'ın, bu sıralarda *Türkiye*'ye göçeden kesif *Türkmen* kitleleriyle harekete geçeceğini haber alan imparator, çeşitli milletlerden oluşturduğu bir orduyu *Anadolu*'ya gönderdi. kendisi de *İznik* üzerinden *Ulubat* ve *Manyas Gölü* yörelerine geldi. *Selçuklu* kuvvetlerini izlemek amacıyla da bir miktar kuvvet sevketti ise de bunlar, *Selçuklulara* erişemediler. Öte yandan *Selçuklu* akıncıları, bu bölgedeki *Bizans* memleketlerini istilâ ve yağma akınlarına uğrattılar. Bunun üzerine yeniden harekete geçen *Aleksios*, *Komitzes*'i, *Selçuklu* emîri *Boğ'a*'nın içinde bulunduğu *Bolvadin* üzerine gönderirken, başka bir *Bizans* kuvvetini de *Seyitgazi* üzerine sevketti. Bu sıralarda, bu bölgeye hareket eden *Selçuklu* emîri *Mnolog*, *Bizans* komutanı *Bar das*'ı geri çekilmek zorunda bıraktı. İmparator, kendisine katılan *Bar das* ile birlikte *Akşehir*'i işgal etti; bu sıralarda *Selçuklu* kuvvetleri *Bizans* ordusunu yıpratma hareketlerinde bulunmakta idiler. Fakat çok geçmeden sultan Ş a h i n ş a h , *Aleksios* ile yaptığı meydan savaşında başarılı olamayıp geri çekildi; bununla birlikte *Selçuklu* kuvvetleri, *Bizans* ordusunu gece baskınlarıyla bir hayli kayıp verdirerek yıprattılar. Fakat çok geçmeden kardeşi *Mesut*'un kendisine karşı harekete geçtiğini haber alan sultan Ş a h i n ş a h , *Seyitgazi* yörelerinde giriştiği bu seferle başarılı olamayan *Aleksios*'la buluşup bir barış antlaşması imzalamak zorunda kaldı. Öte yandan, beraberinde, kayınbabası *Danişmendli* emîr *Gaz*i olduğu halde, harekete geçen *Mesut*, *Konya Selçuklu* tahtını ele geçirdikten sonra *Seyitgazi* yörelerinde bulunan kardeşi Ş a h i n ş a h üzerine yürüdü. Bu sırada Ş a h i n ş a h 'ın, kardeşi *Mesut*'un harekâtı hakkında bilgi almak için gönderdiği birkaç kişi, yolda buluştukları *Mesut*'la anlaşp hile ile geri Ş a h i n ş a h 'a geldiler ve ona “*Konya* yolunun güvencede olduğunu” bildirdiler. Bunun üzerine *Konya* yönüne hareket eden Ş a h i n ş a h , bir süre sonra kardeşi *Mesut*'un ordusuna rastladı. Böylece adamlarının ihanetine uğradığını anlayan Ş a h i n ş a h , *Bizans* imparatoruna sığınmak amacıyla süratle geri dönerek *Akşehir* yörelerinde bulunan bir kaleye girmek üzere iken *Mesut*'un kuvvetleri tarafından kısıvrak yakalandı

ve derhal gözleri kör edildikten sonra *Konya*'ya götürüldü; fakat çok geçmeden, gözlerinin tamamen kör olmadığı ve dolayısıyla saltanat mücadelesine girişebileceği ihtimaliyle sultan *M e s u t* , onu boğdurarak öldürttü, böylece *Ş a h i n ş a h* 'ın saltanat devresi de sona ermiş oldu (1116).

IV.

I. İZZEDDİN MESUT DEVRİ (1116—1155)

Bizans'la
mücadeleler

İzzeddin Mesut'un *Türkiye Selçuklu* saltanatına geçmesinden aşağı-yukarı iki yıl sonra *Bizans* imparatoru *Aleksios Komnenos* ölmüş ve yerine *II. Ioannes Komnenos* (1118—1143) geçmişti. Esasen sürdürülen *Selçuklu* fetihleri sırasında, *Denizli* ve yörelerinin *Bizans*'tan geri alınması ve bu bölgedeki fetihlerin genişletilmesi üzerine *Ioannes*, bir sefer düzenleyerek buradaki *Selçuklu* valisi *Başara*'yı yenilgiye uğratarak *Denizli*'yi yeniden ele geçirerek *İstanbul*'a döndü. Bununla birlikte *Ioannes*, *Selçuklu* askerî hareketlerinin özellikle batı ve *Güney-Anadolu*'da yeniden yoğunlaşması üzerine, 1120/21 yılında, bu bölgeye yeni bir sefere çıkarak *Uluborlu* ve *Antalya* yörelerinde bazı yerleri ele geçirdi. Fakat *Peçenek Türklerinin Balkanlar, Trakya ve Makedonya*'da geniş çapta akınlara girişmeleri sebebiyle, *İstanbul*'a dönmek zorunda kaldı, böylece *Selçuklu* akıncıları, *Bizans* topraklarına karşı yeniden harekete geçme fırsatı buldular. Bu sıralarda *Doğu-Anadolu*'da siyasî durum şöyle idi:

Doğu-
Anadolu'da
durum

Güney-doğu Anadolu, Suriye ve Filistin'de *Haçlılarla* mücadeleler devam ederken, *Erzincan, Kemah ve Divriği* bölgesinde hâkim olan *Mengüçüklerle Malatya Selçuklu* meliki *Tuğrul Arslan* arasında çatışmalar olmakta idi. Memleketinin istilâya uğraması üzerine *Mengüçük oğlu İshak, Trabzon Rum hükümdarı Konstantin Gabras*'la *Tuğrul Arslan* ve *Dânişmendli Gazî*'ye karşı bir ittifak yaptı ve *Gümüşhane*'ye bağlı *Şiran*'da, 1120 yılında yapılan savaşta *İshak* ve *Gabras* yenilgiye uğrayıp tutsak alındılar. Bu savaşlarda ve özellikle *Haçlılara* karşı sürdürülen mücadelelerde *Tuğrul Arslan*'ın atabêği *Artuklu Be-*

İ l e k G a z i , büyük başarılar kazandı ve önemli roller oynadı. B e l e k , ayrıca *Malatya*, *Harput* ve *Palu* yörelerinde yağma hareketlerinde bulunan *Gerger Ermenilerine* karşı 1121 yılında, bir sefer düzenleyerek onları yola getirdi. Aynı yılda, *Kıpçaklarla* ittifak yapmak suretiyle daha da güçlenen *Gürcü* kralı I I . D a v i d , *Gürcistan*'da kışlayan *Türkmenlerle*, özellikle *Tiflis*'teki *Müslüman* halka karşı baskı ve şiddet politikası uygulamakta, ayrıca *Şirvan* yörelerine dek uzanan memleketleri istilâ etmiş idi. *Irak Selçuklu* devleti sultanı M a h m u t 'un buyruğuyla harekete geçen sultanın kardeşi *Gence* ve *Erran* bölgesi meliki T u ğ r u l , *Mardin Artuklu* emîri İ l g a z i , *Bitlis* ve *Erzen* emîri T o g a n A r s l a n , *Gürcülerle* yaptıkları savaşta, (1121) ağır bir şekilde yenilgi ve bozguna uğradılar. Bunun üzerine sultan M a h m u t , 1122 yılında, *Gürcistan*'a bir sefer yaparak *Şirvan*'ı ele geçirdi ise de devlet içinde iç sorunların ortaya çıkması sebebiyle buradan ayrılmak zorunda kaldı. Bunu fırsat bilen *Gürcüler*, yeniden istilâlara giriştiler. Fakat *Haçlılara* da büyük darbeler vuran İ l g a z i 'nin ölümü sebebiyle *Gürcülere* karşı yeni bir sefer yapılamadı.

Sultan M e s u t devrinde, özellikle emîr G a z i 'nin *Dânişmendli* tahtında bulunduğu devrede (1115—1134), *Türkiye*'deki siyasi hükümranlığın *Selçuklulardan Dânişmendlilere* geçtiğini görüyoruz. Gerçekten sultan M e s u t 'u *Türkiye Selçuklu* sultanı yapan emîr G a z i , sultan K ılı ç A r s l a n tarafından fethedilen ve ölümünden sonra da oğlu T u ğ r u l A r s l a n 'ın yönetimine geçen *Malatya*'yı Aralık 1124 'de ele geçirdi, böylece buradaki *Selçuklu* hâkimiyeti de sona ermiş oldu. Fakat öte yandan *Ankara* ve *Kastamonu* 'da hükümran bulunan sultan M e s u t 'un kardeşi melik A r a p , M e s u t 'la savaşa tutuşup onu yenilgiye uğrattı ise de *Bizans* imparatoru I I . I o a n n e s 'ten yardım sağlayan M e s u t , bu kez kayınbabası emîr G a z i ile birlikte A r a p 'ı yenilgiye uğrattı. Fakat m e l i k A r a p , bir yıl sonra (1127) *Türk* ve *Ermenilerden* sağladığı kuvvetlerle oluşturduğu bir orduyla, sultan M e s u t ve emîr G a z i ile yaptığı savaşlarda önce galip geldi ise de *Malatya* yöresinde yenilgiye uğradı ve B i-

Anadolu'da
Dânişmendli
hâkimiyeti

zans'a sığınmak zorunda kaldı. Bu başarılarından sonra emîr *G a z i* , *Malatya*'dan *Batı-Anadolu*'ya kadar uzanan bölgelerde tam bir hâkimiyet kurmayı başardıktan başka kuzeyde *Karadeniz* kıyılarını da hâkimiyeti altına aldı. Daha sonra emîr *G a z i* , *Haçlı* kumandanlarından *II. Bohémond* kumandasındaki *Haçlı* ordusunu *Çukurova*'daki *Anazarba* kalesi yörelerinde ağır bir yenilgiye uğrattı, hattâ bu savaşta *Bohémond* da hayatını kaybetti (1130). Bu zaferden sonra emîr *G a z i* , *Çukurova*'daki bazı *Ermeni* kalelerini de fethetti. Öte yandan emîr *G a z i* ve sultan *Mesut* 'un doğudaki bu meşguliyetlerini fırsat bilen *Bizans* imparatoru *Ioannes* , *Kastamonu*'yu ele geçirdi, fakat çok geçmeden emîr *G a z i* , burasını yeniden fethetmeyi başardı. Fakat daha sonra sultan *Mesut* ve emîr *G a z i* 'nin *Batı-Anadolu* kıyılarında fethatlere girişimleri üzerine *Ioannes* 'in, yeniden harekete geçip, *Kastamonu*'yu ele geçirmesi üzerine *Amasya* ve *Çankırı Selçuklu* valileri *Alp Arslan* ve *Tuğrul* ile birlikte *İbrahim* , *İnal* ve *Aydoğdu* adlarındaki emîrlere imparatora tâbi olmak zorunda kaldılar. Bunun üzerine emîr *G a z i* de karşı harekâta başlayarak *Kastamonu*'yu yeniden ele geçirdikten başka *Albara* kalesini de fethetti. Öte yandan *Ioannes* , ordusuyla harekete geçerek *Kastamonu* ve *Çankırı* kentlerini kuşattı, *Çankırı*'yı ele geçirdi, tutsak alınan *Türkler*, *İstanbul*'a gönderildi. Vefat eden babası emîr *G a z i* 'nin yerine *Danışmendli* tahtına geçen (1134) melik *Muhammmed* , bütün anlaşmazlıkları bir tarafa bırakarak sultan *Mesut* 'la bir ittifak yapıp *Ioannes* 'e karşı mücadeleye girişerek *Çankırı* ve yörelerini *Bizans*'tan kurtardılar (1135). Bu savaşlardan sonra melik *Muhammmed* , 1136 yılında, *Haçlılara* karşı harekete geçip *Maraş* üzerine yürüdü ve *Göksun*'u fethetti. Bu arada *Afşin* kumandasındaki bir *Türk* birliği *Suriye*'deki *Lâzkiye* kıyı kentine kadar akınlarda bulundu. Bunun üzerine imparator *Ioannes* , *Ermeni* ve *Haçlılara* karşı *Çukurova*'ya bir sefer düzenleyerek *Tarsus*, *Adana*, *Misis* ve *Anazarba*'yı ele geçirdi, bu arada *Antakya* ve *Urfa* *Haçlı* prensleri, imparatora gelip “kendisine tâbi olduklarını” bildirdiler. Öte yandan sultan *Mesut* ordusuyla imparatoru izleyerek *Çukurova*'ya gelmiş idi. İmparatorun *Kuzey-Suriye*'de

Bizans'la
mücadele
sürüyor

istilâ harekâtında bulunduğu sıralarda, sultan M e s u t , *Adana* yörelerini istilâ ile gayri *Müslim* halkından birçoğunu tutsak alıp götürdü. Böylece Selçuklu sultanı tarafından sıkıştırılan *Haçlı* ve *Ermenilerden* artık yardım ve destek alamayan I o a n n e s , sultan M e s u t 'la bir barış antlaşması yapmak zorunda kaldı. İmparatorun başarısız *Çukurova* ve *Kuzey-Suriye* seferinden *İstanbul*'a dönüşünden sonra sultan M e s u t , *Maraş* yörelerine saldırıp (1138), *Haçlı* ve *Ermenilerden* tutsaklar aldı. Bu sıralarda *Danişmendli* melik M u h a m m e d de *Keban*, *Feke* ve *Kızıldağ*'ı fethedip *Zublas* kalesini kuşatmış idi (1139). Daha sonra sultan M e s u t ve melik M u h a m m e d , *Bizans*'a karşı askerî hareketlerini sürdürdüler. Melik M u h a m m e d , *Bizans*'a geçen *Karadeniz* kıyı bölgelerini fethetti, daha sonra da *Elbistan* ve yörelerinden saldırıya geçen *Haçlıları* yenilgiye uğrattı. Bu sıralarda sultan M e s u t da *Sakarya* ırmağı boylarına kadar fetihlerini uzatmakta idi. Bu arada *Trabzon* hâkimi K o n s t a n t i n G a b r a s da *Bizans* aleyhine *Selçuklularla* bir ittifak yapmak suretiyle, bağımsız bir hale gelmişti. İmparatorluk aleyhine gittikçe gelişmekte olan bu askerî ve siyasî hareket ve etkinlikler üzerine I o a n n e s , 1139 yılında, ordusuyla harekete geçip *Niksar*'ı kuşattı ise de artan *Selçuklu* saldırı ve baskısı sebebiyle kuşatmayı bırakmak zorunda kaldı ve 1141 yılında, *İstanbul*'a döndü. Bunun üzerine sultan M e s u t , *Pamfilya* bölgesini (*Güney-batı Anadolu*) fethetmeye başlayarak *Uluborlu*'yu kuşatıp sıkıştırmakta idi; bu arada diğer *Selçuklu* kuvvetleri de *Antalya* yörelerine saldırılarda bulunmakta idiler. Bu askerî hareketleri durdurmak amacıyla imparator I o a n n e s , 1142 yılında, harekâta başlayıp *Beyşehir*'e kadar ilerleyerek *Beyşehir Gölündeki* adaları işgal etti ve *Selçuklulara* bağlı olan *Hristiyan* halkı *Konya*'ya sürdü. Daha sonra *Çukurova*'ya giden I o a n n e s , burada 1143 yılında öldü.

Danişmendli hükümdarı melik M u h a m m e d 'in ölümü (Aralık 1148) üzerine, oğulları arasında çıkan yetki çatışmaları sonucunda, *Danişmendli* devletinin *Anadolu*'daki siyasî kudreti zayıfladı ve dolayısıyla *Türkiye Selçuklu Devletinin* ülkedeki hâkimiyeti yeniden önem ve kuvvet kazandı. Sultan

Selçuklu-
Dânişmendli
çatışmaları

M e s u t , melik M u h a m m e d 'in oğlu Z ü n n u n 'u (diğer oğulları Y u n u s ve İ b r a h i m idi), birleşen amcalarına karşı destekledi ve hattâ *Malatya Danişmendli* meliki A y n ü d d e v l e ve *Sivas* meliki Y a ğ ı b a s a n 'a karşı harekete geçerek *Sivas*'ı alıp *Malatya*'yı kuşattı (Haziran 1143). Fakat sultan, M a n u e l K o m n e n o s 'un kumandasındaki *Bizans* ordusunun *Çukurova* seferinden dönüşünde *Selçuklu* topraklarına girmeleri üzerine kuşatmayı bıraktı. I I . I o a n n e s 'in ölümünden sonra yerine en küçük oğlu I . M a n u e l K o m n e n o s 'un (1143-80) tahta geçmesi sırasında ortaya çıkan zayıf durumdan istifade eden sultan M e s u t , A y n ü d d e v l e 'nin yönetiminde bulunan *Ceyhan* ve *Elbistan* kent ve yörelerini feth ile oğlu K ı l ı ç A r s l a n 'ı bölgeye melik olarak atadı (1144) ve daha sonra da *Malatya*'ya yönelerek kenti kuşatmaya başladı. fakat yeni *Bizans* imparatoru M a n u e l 'in kuvvetli bir orduyla *Selçuklu* ülkesine yönelmesi üzerine kuşatmayı bırakmak zorunda kaldı. Sultanın *Dânişmendli* devletine karşı giriştiği askerî harekât karşısında Y a ğ ı b a s a n ve A y n ü d d e v l e , ona karşı cephe aldıktan başka *Bizanslılarla* da bir ittifak yaptılar. Bu ittifak üzerine M a n u e l , sultan M e s u t 'a karşı harekete geçip *Çukurova*'ya kadar ilerleyerek buradaki *Ermenilerle Selçuklular* aleyhine bir antlaşma yaptı, fakat hastalanması sebebiyle *İstanbul*'a geri döndü. Bunun üzerine sultan M e s u t , *Bizanslıların Ermeni ve Haçlılarla* olan ilişkilerine engel olmak amacıyla *Brakena* kalesini fethetti (1146).

Bizans'la
çatışma

Türkiye Selçuklu Devletinin sınırlarını, *Anadolu*'da *Bizans* aleyhine genişletmesini sağlayan askerî hareketleri durdurmak amacıyla imparator M a n u e l , kalabalık bir orduyla bir sefere çıkarak *Batı-Anadolu* yönünde harekete geçti ve *Menderes* ırmağı havzasında *Selçuklular* tarafından fethedilen kentleri ele geçirdikten sonra *Konya* yönüne hareket etti. *Akşehir* yörelerine eriştiği zaman ilk kez bir *Selçuklu* ordusuyla savaşa girişti. Bu sıralarda sultan M e s u t , *Malatya*'yı kuşatmakta idi. *Selçuklular*, kalabalık *Bizans* ordusu karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar; *Bizanslılar Akşehir*'i işgal ile ateşe verdiler. Öte yandan sultan M e s u t süratle ge-

lerek *Konya* yörelerinde *M a n u e l* ile girdiği savaşta *Bizans* ordusunu kesin bir yenilgiye uğrattı. Bu yenilgiden sonra *M a n u e l*, sultan *M e s u t*’la bir kez daha savaşa cesaret edemedi. Bununla birlikte *II. Haçlı* seferini oluşturan *Haçlı* ordularının harekete geçmesi üzerine, sultan *M e s u t*, *M a n u e l* ile, daha önce *Bizans*’tan aldığı *Antalya* ve *İçel* yörelerindeki birtakım yerleri ve *Brakena* kalesini *Bizans*’a bırakmak suretiyle bir barış antlaşması imzaladı.

Kuzey-Suriye ve *Irak Türk* atabekler devletinin ünlü hükümdarı *İ m a d e d d i n Z e n g i*’nin 1144 yılında *Urfa Haçlı* kontluğunu ortadan kaldırması üzerine, *Fransa* kralı VII. *S a i n t L o u i s* ve *Alman* imparatoru III. *K o n r a d*’ın komutalarındaki kalabalık *Haçlı* orduları (*II. Haçlı* seferi) harekete geçirildi. *Alman* imparatorunun kumandasındaki ordunun *İ z n i k* üzerinden *Eskişehir* yönüne ilerlemekte olduğunu haber alan sultan *M e s u t*, *Eskişehir* yörelerinde Ekim 1147’de bu *Haçlı* ordusunu ağır bir bozguna uğratarak âdeta imha etti, bir çoklarını da tutsak aldı. *Alman* imparatoru *K o n r a d*, dağlardan, ormanlardan kaçarak, canını güçlüklerle kurtarabildi. Öte yandan *K o n r a d*’ın bu hezimetini haber alan *Fransa* kralı *L o u i s* emrindeki orduyla *İ z n i k*, *Balıkesir*, *Bergama* ve *İ z m i r* üzerinden *Selçuklu* kuvvetlerinin saldırıları karşısında hırpalana hırpalana *Denizli*’ye ulaşabildi. Buradan *Antalya*’ya giderken zaman zaman *Selçuklu* ve aralarının açık olması sebebiyle *Bizans* kuvvetlerinin saldırılarına uğradı ve oldukça kayıplar verdi. *Bizans* ve *Haçlılara* karşı kazandığı bu zaferler sonucunda sultan *M e s u t* *Türkiye’de Selçuklu* hükümlerini *Anadolu*’da yeniden kurmuş ve küffara karşı kazandığı bu başarılar dolayısıyla *Bağdad Abbasi* halifesi, kendisine hil’atler göndermek suretiyle tebriklerde bulunmuştur. Sultan *M e s u t*, daha sonra *Haçlılar* ve *Dânişmendlilerle* mücadelelere girişmiştir. Şöyleki: Sultan, beraberinde oğlu *K ı l ı ç A r s l a n* olduğu halde, 1149 yılında *Haçlılar* tarafından işgal edilen *Maraş*’ı, 1150 yılında da, *Göksun*, *Behisni*, *Göynük*, *Gaziantep*, *Dülük* ve *Râban* kentlerini fethettikten başka *Telbâşir*’i de kuşattı; fethettiği bu kent ve kaleleri oğlu *K ı l ı ç A r s l a n*’ın yönetimine bıraktı. Bu sıralarda dama-

Haçlılarla
savaşlar

dı atabek N u r e d d i n M a h m u t *Dânişmendliler* ve *Artuklular da Haçlılara* karşı saldırılara başlayarak önemli başarılar kazandılar.

Sultan M e s u t , özellikle *Haçlılarla* giriştiği bu mücadeleler sırasında, *Dânişmendli* hükümdarı Ya ğ ı b a s a n 'ın 1151 yılında, *Karadeniz* kıyılarına saldırması ve bu sıralardaki *Malatya Dânişmendli* hükümdarı Z ü l k a r n e y n ile kendi aleyhine bir antlaşma yapması üzerine (1152) harekete geçerek Ya ğ ı b a s a n 'ı savaşmaksızın itaat altına aldıktan sonra *Malatya* üzerine yürüyüp kuşattı. Savaşa cesaret edemeyen Z ü l k a r n e y n ve annesi, sultanın katına çıkıp itaatlarını arz ettiler. Bunun üzerine M e s u t , kendisine tabi olarak yönetimi yeniden Z ü l k a r n e y n ve annesine bıraktı. Böylece sultan *Sivas*, *Malatya* ve *Kayseri*'de hüküm süren *Dânişmendli* emîrlerinin kendisine tâbi olmalarını sağlamıştır. Bu seferden sonra M e s u t , *Ermeni* prensi I I . T o r o s 'un *Anazarba*, *Misis*, *Tarsus* ve *Adana*'yı işgal etmek suretiyle buralardaki *Bizans* hâkimiyetine son verdikten başka *Türkiye Selçuklu* memleketlerine de saldırılarda bulunması üzerine, damadı *Dânişmendli* Ya ğ ı b a s a n ile birlikte harekete geçti. Fakat T o r o s 'un itaat arz etmesi üzerine, savaşmaksızın geri döndü. Bununla birlikte çok geçmeden T o r o s 'un *Haçlılarla* da işbirliği yapıp yeniden harekâta başlaması üzerine, sultan, bu kez daha büyük bir orduyla *Çukurova*'ya inip *Osmaniye*'ye kadar ilerleyerek istilâ etti, bu sıralarda ortaya çıkan veba salgını ve atları telef olan *Selçuklu* ordusunun yaya kalması ve ağırlaşan iklim şartları sebepleriyle, seferini tamamlayamadan geri dönmek zorunda kaldı. Çok geçmeden sultan, hastalandı, öleceğini hissederek *Türkiye Selçuklu* devletini üç oğlu K ı l ı ç A r s l a n , Ş a h i n ş a h ve D o l a t (D e v l e t) arasında bölüştürdü ise de seferlerinde daima beraber götürdüğü *Elbistan* meliki K ı l ı ç A r s l a n 'ı *Selçuklu* tahtına oturttu ve diğer iki oğlunu ona tâbi kıldı. Bu son icraatından çok geçmeden sultan M e s u t , 1155 yılında hayata gözlerini yumdu. *Türkiye Selçuklu Devletini Dânişmendlilerin* hâkimiyetinden kurtararak devleti âdeta yeniden ihya eden sultan İ z z e d d i n M e s u t , gerek *Bizanslılara* gerekse, *Haçlılara* karşı bü-

V.

II. KILIÇ ARSLAN DEVRİ

(1155—1192)

Babası sultan M e s u t tarafından 1144 yılında, *Elbistan* melikliğine atanan K ı l ı ç A r s l a n , *Haçlılara* karşı başarılı savaşlarda bulunmuş, hattâ onların elinde bulunan *Maraş*, *Göksun*, *Behisni* ve *Râban* kent ve kalelerini fethetmeyi başarmıştı. Babasının *Çukurova* seferinden döndükten sonra 1155 yılında vefatı üzerine *Konya Selçuklu* tahtına oturdu; daha önce babası tarafından *Ankara* ve *Çankırı* melikliğine atanan kardeşi Ş a h i n ş a h ile D o l a t ve enişmeleri *Kayseri Dânişmendli* emîri Z ü n n u n ve kardeşi *Sivas* emîri Y a ğ ı b a s a n , kendisine tâbi bulunuyorlardı. Fakat çok geçmeden K ı l ı ç A r s l a n , taht iddiasıyla harekete geçen kardeşi D o l a t 'ı etkisiz duruma getirdikten sonra *Kayseri* ve *Elbistan*'a yürüyen Y a ğ ı b a s a n ile savaşa girişmek üzere idi ki, özellikle din adamlarının araya girmesiyle aralarında bir barış imzalandı. Öte yandan *Selçuklu* devletinin bu iç karışıklıklarını fırsat bilerek *Selçuklu* topraklarına saldırıp halkını süren *Selçuklu* vasalı *Ermeni* prensi T o r o s 'un kardeşi S t e f a n a karşı harekâta girişti. *Maraş* ve *Göksun*'a giren sultan, şehirden sürülenleri getirtip mal ve mülklerine kavuşturdu, daha sonra *Pertus* kalesine çekilen S t e f a n 'ı itaate mecbur ettikten sonra *Konya*'ya döndü (Ağustos 1157). Bununla birlikte o, devletin güney sınırlarını *Ermeni* saldırılarından korumak amacıyla S a n c a r ş a h 'ı *Ereğli*'ye, A r g u n ş a h 'ı *Niğde*'ye ve T u ğ r u l ş a h 'ı da *Elbistan*'a melik olarak atadı. Böylece *Ermenilere* karşı önlemler alan sultan, bu kez, güneyde *Selçuklu* topraklarına saldıran eniştesi *Musul* atabeki N u r e d d i n M a h m u t 'a karşı *Haçlıların* da desteğini alarak kalabalık bir orduyla harekâta başladı. Bunun üzerine, N u r e d d i n , işgal ettiği *Selçuklu* memleketlerini boşaltıp çekilmek zorunda kaldı (1157). Öte yandan sultanın kuvvet ve kudretinin süratle artıp *Türkiye Selçuklu* devletinin sınır-

Nureddin
Mahmut'la
anlaşmazlık

larını genişletmesi üzerine, ona karşı, *Bizans* imparatoru *M a n u e l K o m n e n o s* ile *Musul* atabeki *N u r e d d i n M a h m u t*, bir ittifak yaptılar. Derhal askerî harekâta başlayan *M a n u e l*, *Ermenilere* karşı *Çukurova*'ya bir sefere çıktı ise de kendisine karşı başlatılan bir isyan sebebiyle geri *İstanbul*'a döndü. Fakat bir yıl sonra yeniden harekete geçerek ulaştığı *Eskişehir* yörelerinde *Selçuklu* kuvvetlerinin baskınları sonucunda, oldukça ağır kayıplar verdi ve ağırlaşan kış şartları sebebiyle yeniden *İstanbul*'a döndü. Onun bu başarısız harekâtından faydalanan *Selçuklu* atlı kuvvetleri, *Isparta* ve *Denizli* yörelerine kadar, birçok kez, akınlara giriştikleri gibi, *Danişmend* emîri *Yağ ı b a s a n* da *Bafra* ve *Ünye*'yi ele geçirdi. Bunun üzerine *M a n u e l*, geniş bir siyasî saldırıya geçerek *K ı l ı ç A r s l a n*'a karşı, *Yağ ı b a s a n*, saltanata geçmesini destekleme vaadiyle sultanın kardeşi *Ankara* ve *Çankırı* meliki *Ş a h i n ş a h*, *Kayseri Dânişmendli* emîri *Z ü n n u n* ve kardeşi *Malatya* emîri *Z ü l k a r n e y n* ile bir ittifak yaptıktan başka, güneyde *Haçlılardan* da yardım sağladı. Bu ciddi durum karşısında sultan, *M a n u e l* ve *Yağ ı b a s a n*'a özel elçiler gönderip (1160), “anlaşma” önerisinde bulundu ise de her ikisinden de red cevabı aldı. Bu arada o, *Konya*'ya gelmekte olan *Erzurum* emîri *S a l t u k*'un kızı olan karısını tutsak alarak kardeşi *Z ü n n u n* ile evlendiren *Yağ ı b a s a n*'a karşı harekete geçti ise de *Bizans* askerlerinden yardım alan *Yağ ı b a s a n*'a yenildi. Bu kez siyasî saldırıya geçen *K ı l ı ç A r s l a n*, *N u r e d d i n M a h m u t*'un kardeşi emîr *M î r a n* ile birlikte *M a n u e l*'e *İstanbul*'a giderek bir antlaşma yapmayı başardı. Çok geçmeden sultan, batı yönünden *Yağ ı b a s a n*'a karşı harekâta başlarken, doğudan da, bu sıralarda, sultanın müttefiki durumunda olan *Harput Artuklu* emîri *K a r a A r s l a n*, *Mardin* emîri *N e c m e d d i n A l p ı* ve *Erzen* ve *Bitlis* emîri *F a h r e d d i n D e v l e t ş a h* da saldırıya geçerek *Malatya* ili topraklarına girdiler; süratle ilerleyen sultan ise *Sivas*'ı ele geçirmişti. Öte yandan *Yağ ı b a s a n*, damadı *Ş a h i n ş a h*'ın yanına *Ankara*'ya çekildi ve orada Ağustos 1164'de vefat etti. Bundan faydalanan *K ı l ı ç A r s l a n*, derhal *Ankara* ve *Çankırı* illerine girerek kardeşi *Ş a h i n ş a h*'a saldırıp yenilgiye uğrattığı gibi, *Dâ-*

Yeni ittifaklar, Dânişmendlilerin sonu

nişmendlilerin elinde bulunan *Elbistan*, *Darende*, *Gedük* ve *Tohma* suyu yörelerini ele geçirdi (1165) ve nihayet *Kayseri* ve *Zamantı*'yı da alarak *Z ü n n u n* 'un *Dânişmendli* emîrliğine son verdi. Daha sonraki yıllarda sultan (1171), *Malatya*'yı da *Dânişmendoğullarından* almak suretiyle bütün *Anadolu*'da *Selçuklu* hâkimiyetini kurma yolunda önemli bir başarı elde etmiş oldu. Fakat öte yandan *N u r e d d i n M a h m u t* , kendisine sığınan *Ş a h i n ş a h* , *Dânişmendli* ve bir kısım *Artuklu* emîrleriyle *K ı l ı ç A r s l a n* 'a karşı bir ittifak yaparak müttetiklerini sultana tâbi olan *Sivas*'taki *Dânişmendli* emîri *İ s m a i l* 'e gönderdikten başka sultana da “*Z ü n n u n* 'un *Kayseri*'ye dönmesini, *Ş a h i n ş a h* 'ın hapse atılan çocuklarının salıverilmesini” bildirdi. Sultanın pek olumlu bir cevap vermemesi üzerine atabek *N u r e d d i n* , *Maraş*, *Göksun* ve *Behisni* kent ve yörelerini ele geçirirken, *Sivas*'taki müttetikleri de *Kayseri*'ye doğru ilerlemekte idiler. Öte yandan *K ı l ı ç A r s l a n* , *N u r e d d i n* 'in destek ve yardımlarıyla *Sivas*'ın *Z ü n n u n* tarafından alınması ve *N u r e d d i n* 'in *Selçuklu* topraklarını istilâsı üzerine, harekete geçerek ona karşı yürüdüyse de aralarının bulunup “*N u r e d d i n* 'in işgal ettiği *Selçuklu* memleketlerini geri vermesi, sultanın da *Z ü n n u n* 'un *Sivas* ve diğer *Dânişmendli* memleketlerinde hükümlanlığını kabul etmesi” şartlarıyla bir antlaşma imzalandı. Fakat *N u r e d d i n* 'in 1174 yılında ölümü üzerine, *K ı l ı ç A r s l a n* , bir yıl sonra (1175), başta *Sivas* olmak üzere, *Niksar Komana*, *Tokat* ve yörelerini yeniden ele geçirdi, *Z ü n n u n* da *Bizans*'a kaçıp sığınmak zorunda kaldı; böylece uzun yıllar *Anadolu* hâkimiyeti için *Selçuklularla* mücadelelere giren *Dânişmendli* ailesinin yönetim ve hükümlanlıkları kesin olarak ortadan kaldırılmış ve dolayısıyla *Anadolu*'daki millî birliğin kurulmasında büyük bir engel aşılmış oldu.

Miryokefalon (Myriokephalon) zaferi

Daha önce görüldüğü üzere, imzalanan antlaşma uyarınca *Selçuklu-Bizans* ilişkileri dostça sürdürülmekle birlikte *Bizans* sınırlarında özellikle *Eskişehir* yörelerinde yoğun bir şekilde çoğalan devlete bağlı *Türkmen* kitleleri, *Denizli*, *Kırkağaç*, *Bergama* ve *Edremit*'e değin *Bizans* memleketlerine akınlarda bulunmakta ve özellikle kaleleri tahrip etmekte idi-

ler. Öte yandan *Bizans* İmparatoru *Manuel*, bu akınları durdurmak amacıyla *Anadolu*'ya yeni kuvvetler göndermekle birlikte düzenleyeceği bir sefer içinde askerî hazırlıklara başladı. Onun bu hazırlıklarını haber alan *Kılıç Arslan*, ona bir elçi heyeti göndererek "Daha önce yapılan barış antlaşmasının yenilenmesini" önerdi fakat imparator, "*Bizans*'a yöneltilen *Türkmen* akınlarının durdurulması, *Bizans*'a sığınan *Dânişmend* emîri *Zünnun* ile şehzade *Şahinşah*'ın daha önce yönetiminde bulunan memleketlerin *Bizans*'a bırakılması" şartlarıyla buna razı olacağını sultana bildirdi. Bu şartları kabule yanaşmayan sultan, atlı kuvvetler sevkedip *Denizli* yörelerine kadar olan *Bizans* topraklarını ağır bir şekilde tahrip akınlarına uğrattı. İmparator, *Bizans* kuvvetlerinin eşliğinde, önce şehzade *Şahinşah*'ı daha sonra da *Zünnun*'u *Anadolu*'ya gönderme girişiminde bulundu ise de *Kılıç Arslan*'ın aldığı önlemler karşısında başarılı olmadı; *Şahinşah* ve *Zünnun* yeniden *Bizans*'a kaçmak zorunda bırakıldılar. Bunun üzerine sultanın ikinci barış önerisini de reddeden *Manuel*, içinde, *Frank*, *Peçenek*, *Macar* ve *Sırp* kuvvetlerinin de bulunduğu büyük bir orduyla 1176 yılı ilkbaharında, harekete geçerek *Denizli* yönünde ilerledi; fakat uçlarda bulunan kalabalık *Türkmen* kuvvetleri, *Bizans* ordusunu şiddetle ve devamlı olarak yıpratmakta idiler. *Kılıç Arslan*, *Bizans* ordusunu, dar ve sarp *Miryokefalon* (*Kumdanlı*) vadisinde pusuya düşürerek yaptığı büyük bir meydan savaşında *Bizans*'a ağır bir darbe indirmiş, böylece *Malazgirt*'ten sonra *Bizans*'a karşı ikinci kez büyük bir zafer kazanılmış oldu (Eylül 1176). Ağır bir yenilgiye uğrayan *Manuel*, *Selçuklulara* karşı inşa ettirdiği *Eskişehir* ve *Uluborlu*'nun doğusundaki *Sublaion* müstahkem mevkillerini yıktırmayı kabul ettikten başka *Selçuklu* devletine savaş tazminatı olarak 100 bin altın ödemek zorunda kalmıştır. Bu zafer sonucunda güya *Anadolu*'ya yeniden hâkim olmak isteyen *Bizans*'ın bütün çaba ve girişimleri sona erdirilerek artık bundan sonra *Selçuklular* karşısında savunmada kalması sağlanmış ve dolayısıyla üstünlük yeniden *Türkiye Selçuklu Devletine* geçmiştir. Zaferden sonra sultan *Kılıç Arslan*, başta *Bağdat Abbasî* halifesi olmak üzere, bütün *İslâm* hükümdarları

na birer *fetihnâme* göndererek küffar *Bizans*'a karşı kazandığı büyük zaferi müjdelemiştir.

Selçuklu-
Eyyubî iliş-
kileri

Sultan K ı l ı ç A r s l a n , *Bizans*'a vurduğu bu büyük darbeden sonra hâlâ *Danişmendlilerin* elinde bulunan *Malatya* üzerine yürüyüp bir süre kuşattıktan sonra şehri *aman*'la teslim aldı (Ekim 1178) ve *Danişmendlilerin Malatya* şubesi de böylece ortadan kaldırılmış oldu. Daha sonra K ı l ı ç A r s l a n , *Eyyubî* hükümdarı S a l â h a d d i n 'e gönderdiği bir elçi vasıtasıyla "Vaktiyle N u r e d d i n M a h m u t 'un ele geçirdiği *Selçuklulara* ait *Râban* kalesinin geri verilmesini" istedi (1179), fakat reddedilmesi üzerine, sultanın kalenin alınması için sevk edilen ordu, S a l â h a d d i n tarafından yenilgiye uğratıldı. Bununla birlikte *Anadolu* birliğini kurmaya çalışan sultan, bir yıl sonra (1180) damadı *Diyarbakır* ve *Hasankeyf Artuklu* emîri N u r e d d i n M u h a m m e d 'e karşı harekete geçti, o da S a l â h a d d i n E y y u b î 'ye sığınmıştı. Çok geçmeden S a l â h a d d i n 'in *Selçuklu* ülkesine yürümesi üzerine K ı l ı ç A r s l a n , veziri İ h t i y a r ü d d i n H a s a n 'ı göndererek S a l â h a d d i n ile bir barış antlaşması imzaladı; böylece her iki hükümdarın arasındaki gergin hava ve savaş durumu ortadan kaldırılmış oldu. Bu antlaşmadan çok geçmeden sonra K ı l ı ç A r s l a n ve S a l â h a d d i n , özellikle *Çukurova*'daki *Türkmenlere* karşı saldırıya geçen *Ermeni* prensi I I . R u p e n 'e karşı müşterek harekete geçerek onu itaat altına almışlardır. Fakat 1182 yılında, S a l â h a d d i n 'in *Diyarbakır* ve *Silvan* kalelerini alarak *Doğu-Anadolu*'ya hâkim olma çabaları üzerine, *Selçuklu-Eyyubî* ilişkileri yeniden bozulmaya başlayacaktır.

Miryokefalon meydan savaşı yenilgisinden sonra *İstanbul*'a dönen M a n u e l 'in sultanla imzaladığı antlaşma şartlarını yerine getirmemesi üzerine K ı l ı ç A r s l a n , A t a b e k adlı bir emîrinin kumandasında sevkettiği *Selçuklu* ordusu, *Aydın*'a kadar olan *Bizans* memleketlerini istilâ ettiyse de bu emîr, çarpışmalarda hayatını kaybetti. Bununla birlikte *Selçuklu* istilâ ve fetih hareketleri durmak bilmeden sürüp gitmekte idi. K ı l ı ç A r s l a n , M a n u e l 'in ölümünden (1180) iki yıl sonra *Uluborlu*, *Kütahya*, *Eskişehir*, *Alaşehir* ve

yörelerini fethederek *Selçuklu* sınırları içine aldı; hattâ bu arada *Antalya* da kuşatıldıysa da fethedilemedi. Yapılar bütün bu fetihlerle ilgili olarak sultan, *Malatya Süryanî* patriği *Mihail*’e *fetihnâme* niteliği taşıyan bir mektup gönderdi. Sultanın *Bizans*’a karşı giriştiği bu askerî hareketleri sırasında, *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı *Sancar*’ın, *Karahıta* ve *Oğuzlar* tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra *Türkistan*’dan *Anadolu* yönüne zaman zaman büyük *Türkmen* kitleleri göçe başladı. Böylece *Anadolu*’da *Türk* nüfusu *Bizans* aleyhine çoğalmakta ve *Türkleşme* de o ölçüde sürat kazanmakta idi.

Sultan *Kılıç Arslan*’nın uzun, yorucu ve başarılı saltanat devresi sonunda yaşlanıp takattan düşmesi ve dolayısıyla seferlere gidememesi sebebiyle, oğulları arasında “sultan olma” arzusu ortaya çıktı. *Kılıç Arslan*, “devleti, hanedan mensuplarının, yani hükümdar oğullarının ortak malı” sayan eski *Türk* feodal devlet töresine uyarak, ülkeyi onbir oğlu arasında

- 1— *Kutbeddin Melikşah*’a *Sivas* ve *Aksaray*,
- 2— *Rükneddin Süleymanşah*’a *Tokat* ve yöreleri,
- 3— *Nureddin Sultanşah*’a *Kayseri* ve yöreleri,
- 4— *Mugiseddin Tuğrulşah*’a *Elbistan*,
- 5— *Muizzeddin Kayserşah*’a *Malatya*,
- 6— *Muhyiddin Mesud*’a *Ankara*, *Çankırı*, *Kastamonu* ve *Eskişehir*,
- 7— *Gıyaseddin Keyhusrev*’e *Uluborlu* ve *Kütahya* yöreleri,
- 8— *Nasrüddin Berkıyarukşah*’a *Niksar* ve *Koyluhisar*,
- 9— *Nizameddin Argunşah*’a *Amasya*,
- 10— *Arslanşah*’a *Niğde*,
- 11— *Sancarşah*’a *Niğde* ve güney uç bölgesi

olmak üzere bölüştürdü ve onları buralara melik olarak atadı (1186). Böylece *Kılıç Arslan* sultan olarak *Konya*’da oturmakta, oğulları ise kendisine tâbi birer melik olarak atandıkları şehir ve yörelerini yönetimleri altında tutmakta idi-

ler. Bu hukukî statüye göre, her melik, kendi adına hutbe okutup para bastırmakta, yaptırdıkları binalara kitabe yazdırmakta ve hattâ komşu ülkelerle çeşitli ilişkilerde bulunmakta idiler, fakat *sultan* ünvanını kullanamıyorlardı. Böylece *Türkiye Selçukluları*, başkent *Konya*'ya bağlı onbir devlete ayrılmış oldu. Bu bölünmelere rağmen *Anadolu*'da *Selçuklu* ülkesi sınırları *Bizans*'a karşı korunduktan başka fetihlere de devam edilmekte idi; *Bizans* uç bölgelerinde bulunan *Gıyaseddin Keyhusrev*, *Rükneddin Süleymanşah* ve *Türkmenler*, *Karadeniz*, *Kastamonu*, *Safranbolu*'da ve *Batı-Anadolu*'da *Bizans*'a karşı başarılı mücadelelerde bulunarak birçok kent ve kaleleri fethettiler.

Haçlılarla
mücadeleler

Salâhaddin Eyyubî'nin *Haçlılara* büyük darbeler indirmesi ve özellikle *Kudüs*'ü fethederek buradaki *Haçlı* krallığına son vermesi üzerine, *Avrupa*'dan *Alman* imparatoru *Fredrick Barbaros* komutasındaki büyük *Haçlı* ordusu 1190 yılında *Anadolu*'ya gelip *Selçuklu* sınırlara girdi. *Haçlılar*, imparatorun sultan *Kılıç Arslan*'la dost olması ve beraberinde *Selçuklu* elçilerinin bulunması sebebiyle kolaylıkla yollarına devam edebileceklerini umuyorlardı. Fakat *Bizans* uç bölgelerinde bulunan *Türkmenler*, zaman zaman baskınlar yaparak onlara ağır kayıplar verdiriyorlardı. *Haçlılar*, ilk kez, *Akşehir* yörelerinde *Selçuklu* ordusuyla savaşa girdiler (1190). *Ankara* meliki *Muhyiddin Mesut* ile *Uluborlu* meliki *Gıyaseddin Keyhusrev*'in bu savaşta *Selçuklu* ordusunun başında bulunduğu anlaşılıyor. Yapılan savaşta her iki taraf da ağır kayıplar verdi, fakat *Selçuklu* kuvvetleri üstün *Haçlı* ordusu karşısında, yeniden savaşmak üzere, *Konya*'ya çekildi. *Fredrick Barbaros* komutasındaki *Haçlı* ordusu ile melik *Kutbeddin Melikşah*'ın kumandasındaki *Selçuklu* kuvvetleri arasında *Konya*'da yapılan savaş sonucunda, *Selçuklular* yığıtçe döğüşmesine rağmen zırhlı *Haçlı* kuvvetlerine karşı üstünlük sağlayamadı bu sebeple *Kılıç Arslan* ve *Melikşah*, imparatorla barış yapmak zorunda kaldılar. Böylece *Uluborlu*, *Alaşehir* ve *Konya* savaşlarında ağır kayıplar veren *Haçlılar*, *Karaman* üzerinden *Çukurova*'ya indiler. Bilindiği üzere, *Fredrick*

B a r b a r o s , girdiği *Silifke* çayında boğularak hayatını kaybetti.

Sultan **K ı l ı ç A r s l a n** , *Selçuklu* ülkesini onbir oğlu arasında bölüştürdükten birkaç yıl sonra kardeşler arasında saltanat mücadeleleri başladı. *Sivas* meliki **K u t b e d d i n M e l i k ş a h** , başkent *Konya*'ya gelip, babasını baskı altına alarak kendisini veliaht ilân ettirmeyi başardı (Ekim 1189). Daha sonra o, görünüşte babası adına hareket etmekte ise de diğer kardeşlerine karşı kendi saltanatını kurmada çaba göstermekte idi. Sonunda sultan **K ı l ı ç A r s l a n** , en küçük oğlu *Uluborlu* meliki **G ı y a s e d d i n K e y h u s r e v** 'in yanına giderek onu veliaht ilân etti ve onunla birlikte *Konya*'ya yürüyüp hâkim oldu. Çok geçmeden **K ı l ı ç A r s l a n** , **K e y h u s r e v** 'le birlikte uç *Türkmenlerinin* desteğini sağlayan öteki oğlu **M e l i k ş a h** 'ın yönetiminde bulunan *Aksaray*'ı kuşatma sırasında hastalandı ve götürüldüğü *Konya*'da 80 yaşında olduğu halde hayata gözlerini kapadı (Ağustos 1192); böylece veliaht **G ı y a s e d d i n K e y h u s r e v** , *Türkiye Selçuklu Devleti* sultanı oldu. Sultan **K ı l ı ç A r s l a n** , büyük siyasî ve askerî yeteneği, uzak görüşlülüğü yanında, yönetimi altında yaşayan çeşitli *Müslüman* ve *Hristiyan* halklara ve ilim adamlarına karşı gösterdiği şefkat, hoşgörü ve adil davranışlarıyla *Türk* tarihinin büyük hükümdarlarından birisi sayılır. *Dânişmendli* hâkimiyetini ortadan kaldırarak *Türkiye*'de millî birlik, bütünlük ve güvenliği sağlamada büyük bir başarı elde etmiştir. Onun 1176 yılında, *Bizans*'a ağır bir darbe vurarak devletin siyasî kuvvet ve kudretini doruk noktasına getirmesi *Türkiye* tarihinin çok önemli bir dönüm noktasını oluşturur.

Saltanat çatışmaları

VI.

I. GIYASEDDİN KEYHUSREV'İN İLK SALTANATI (1192—1196)

Bizans'la çatışmalar sürüyor

Babası II. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra *Türk-kiye Selçuklu* devleti sultanı olan I. Gıyaseddin Keyhusrev, daha babasının sağlığında melik olarak uç bölgelerinde oturan *Türkmenlerin* büyük bir kısmı kendisine tâbi olduğu halde, gerek *Bizans* ve gerekse *Haçlılara* karşı ağabeyleri Muhyiddin Mesut ve Kutbeddin Melikşah'la birlikte başarılı mücadelelerde bulunmuş idi. Sultan Keyhusrev'in ilk saltanatı beş yıl (1192—1196) sürdü; bu süre zarfında, çeşitli sebeplerle (özellikle çok ihtirash melik Kutbeddin Melikşah'ın ölümü) diğer kardeşlerinin rekabet ve muhalefetleriyle pek karşılaşmadı ve dolayısıyla tahtını korumada herhangi bir güçlük çıkmadı. Böylece serbest kalan Keyhusrev, *Bizans* imparatoru III. Aleksiös'un, özellikle *Konya-İstanbul* arasında ticaret kervanı işleten *Selçuklu* tacirlerini hapsedip mallarına elkoyması üzerine, askerî harekâta başlayarak *Menderes* ırmağına kadar olan *Bizans* topraklarını fethetti, tutsak aldığı *Hristiyan* halkı, vaktiyle imparator Manuel tarafından halkının *İzmit*'e sürüldüğü *Akşehir*'e yerleştirdi, onlara toprak, ziraat aletleri ve tohumluk dağıttırarak ziraat yapmalarını sağladı ve onlardan beş yıl vergi almadı. Böylece *Hristiyanlar*, kendilerine iyi davranışlarda bulunan, refah ve mutluluğa kavuşturan sultana sonderecede bağlanıp sevgi duydular. Sultanın bu icraatını haber alan diğer birçok *Bizans Hristiyan* ahali, *Selçuklu* ülkesine yerleşmek üzere, sıkıntı içinde bulundukları kendi öz yurtlarını terkettiler, böylece birçok *Bizans* kenti boşalmış oldu (1196); hattâ bütün bu *Hristiyan* ahali, sonradan *Bizans*'la barış yapılmasına rağmen memleketlerine geri dönmeyerek, mutlu yaşamlarını sürdürdükleri *Selçuklu* ülkesinde kalmayı yeğlediler. bu olay, *Selçuklu* sultanlarının ülkedeki, imar,

iskân ve üretimi artırma yolunda nasıl yoğun bir çaba içinde olduklarını gösteren güzel örneklerden biri sayılır. Fakat çok geçmeden sultanın kardeşi II. Rükneddin Süleymanşah'ın *Konya* üzerine yürüyerek *Selçuklu* tahtını ele geçirmesi sonucunda, I. Keyhüsrev'in birinci saltanatı sona ermiş oldu (1196).

VII.

II. RÜKNEDDİN SÜLEYMANŞAH DEVRİ (1196—1204)

Diğer kardeşleri arasında en yetenekli, kudretli, şair, ilim ve sanatla uğraşıp ilgi duyan Süleymanşah, Tokat'taki melikliği devresinde diğer kardeşleriyle çatışmalara girmeyip Bizans'la mücadelelere girişerek Karadeniz kıyılarına kadar (Samsun) olan yerleri fethetmiş idi. Daha sonra o, bazı kardeşleriyle de anlaşarak ordusuyla birlikte Sivas ve Kayseri üzerinden başkent Konya üzerine yürüyüp kuşatmaya başladı, nihayet kardeşi sultan Keyhüsrev'in şiddetle savunduğu şehri "Sultan ve ailesine aman ile istediği yere gitmelerine izin vermesi" şartlarıyla teslim alıp Türkiye Selçuklu Sultanı sıfatıyla tahta oturdu (1196/97). Çok geçmeden Süleymanşah, kardeşleri Arslanşah'tan Amasya'yı, Berk-yarukşah'tan da Niksar'ı aldı; bu arada diğer kardeşi Elbistan meliki Tuğrulşah ise kendisinin sultanlığını tanıyarak itaat etti. Sultanın bu iç sorunlarla meşguliyetinden istifade eden Bizans imparatoru III. Aleksiös (1195—1203), Karadeniz'e gönderdiği bir donanmayla Samsun'daki ticaret gemilerine saldırarak mallarına el koydurdu, bazılarını da tutsak aldı. Kendisine yapılan başvuru üzerine Süleymanşah, imparatora bir elçi heyeti gönderip "Mal ve alınan tutsakların geri verilmesini" bildirdi ve neticede yapılan antlaşmayla Bizanslılar, Selçuklu devletine yıllık vergi ödedikten başka ele geçirdikleri mallar için de tazminat vermeyi kabul ettiler. Öte yandan sultan Süleymanşah'ın gerek iç mücadeleler ve gerekse Bizans'la meşgul olmasını fırsat bilen Selçuklu vasalı Ermeni prensi II. Leon, Toros dağlarından hareketle Ereğli ve Kayseri'ye kadar Selçuklu topraklarına saldırıya geçti. Bunun üzerine sultan, 1199 yılında, harekete geçerek Ermenileri Torosların güneyine sür-

Bizans ve
Ermenilerle
çatışma

düğü gibi, *Adana*'ya değin ilerleyerek asi *Leon*'u yeniden itaat altına aldı.

Gerek *Bizans* ve gerekse *Ermenilere* karşı kazanılan bu başarılı siyasî ve askerî hareketlerden sonra *Süleyman-şah*, *Türkiye*'deki birliği kurma amacıyla, *Eyyubîlere* dayanarak kendisine tâbi olmamakta direnen kardeşi *Malatya* meliki *Muizzüddin Kayserşah*'a karşı harekete geçerek *Malatya*'yı kuşatıp ele geçirdi (Haziran 1200), böylece devletin sınırlarını, sultan *II. Kılıç Arslan* zamanındaki *Fırat* ırmağı yörelerine kadar uzatmış oldu. Bu durum karşısında *Erzincan* ve *Divriği Mengüçüklü* hükümdarı *Behramşah* ve *Turanşah*, sultana tâbi oldukları gibi, *Harput Artuklu* emîri *Nizameddin* de *Süleymanşah*'a tâbiyetini bildirdi. *Süleymanşah*, *Anadolu*'nun fethi sırasında *Erzurum* ve çevresinde kurulmuş olan *Türk Saltuklu* beyliğinin kraliçe *Thamar* a devrinde (1184—1211) *Gürcü* istilâ ve işgaline uğraması üzerine, *Gürcü* seferine çıkmaya karar verdi. Bu amaçla o, *Sivas*'ta ordusunu hazırladıktan sonra *Erzurum*'a yöneldi; bu sırada *Erzurum* meliki *Behramşah* ile diğer *Türk* hükümdarları kuvvetleriyle birlikte kendisine katıldılar. *Erzurum*'a gelen sultan, *Saltuklu* hükümdarı *Nasreddin Muhammad*'in olumsuz tutum ve davranışları üzerine, onu hapsedip bütün *Saltuklu* memleketlerini *Türkiye Selçuklu* devleti sınırları içine almak suretiyle bu ailenin buralardaki hâkimiyetine son vermiş oldu. *Süleymanşah*'ın asıl amacı, *Doğu-Anadolu* topraklarına devamlı saldırılarda bulunan *Gürcülere* karşı bir sefer düzenlemek idi. Bu seferin siyasi sebebiyle birlikte duygusal yanının da mevcudiyetî hakkında ilgili bazı kaynaklarda bilgiler yer almıştır. Rivayete göre, *Gürcü* kraliçesi *Thamar*, aşık olduğu *Selâymanşah*'a bir mektupla başvurup, evlenmek istemiş, *Süleymanşah*'ın bunu reddetmesi üzerine kraliçe asker gönderip, savaş başlamıştır. Esasen, *Süleymanşah*, beraberinde kardeşi *Tuğrulşah*, *Erzincan* meliki *Behramşah*, *Artuklu*, *Saltuklu* ve *Türkmen* kuvvetleri olduğu halde, *Gürcistan* üzerine yürümüştü. Karşılıklı gönderilen elçiler aracılığıyla gönderilen karşılıklı sert mektuplar-

Doğu ve güneydoğu'da fethiler, Gürcülerle savaş

dan sonra, içinde *Şamanî Kıpçakların* da yer aldığı *Gürcü* ordusu ile *Selçuklu* ordusu arasında, *Micingerd* kalesi yörelerinde şiddetle yapılan bir savaş sonunda (1202) *Selçuklu* ordusu ağır bir yenilgiye uğradı ve *Süleymanşah*, beraberindeki emîr ve meliklerle birlikte *Erzurum*'a çekilmek zorunda kalmıştır. *Gürcülerin* baskınıyla başlamış olan bu savaşta, *Gürcüler* birçok *Türk* askeri öldürmüş, pek çok ganimet ele geçirip aralarında *Behramşah*'ın da bulunduğu tutsaklar almışlardır. Fakat *Behramşah*, daha sonra kurtuluş akçası karşılığında tutsaklıktan kurtulup *Erzincan*'a dönmüştür. Bu *Gürcistan* bozgununa rağmen *Anadolu*'da *Selçuklu* hâkimiyeti devam etti: *Mardin Artuklu* emîri *Artuk Arslan*, *Mardin*'i kuşatan *Eyyubî* hükümdarı *Meliküldil*'e karşı *Süleymanşah*'a itaat ile başvurduğu gibi, *Diyarbakır* (eski adı *Âmid*) ve *Hasankeyf Artuklu* emîri *II. Sokman* da *Selçuklu* tâbiyetine girdi; böylece *Selçuklu* hükümlanlığı *Mardin* ve *Diyarbakır* yörelerine değin uzatılmış oldu. Bu arada *Samsat Eyyubî* hükümdarı *Efdal* da sultana bir elçi göndererek *Selçukluların* tâbiyeti altına girmeyi kabul ettiğini bildirdi. Bununla birlikte sultanı en çok düşündüren ve uğraştıran kardeşi melik *Muhyiddin Mesut*'un *Ankara* başkent olmak üzere, *Eskişehir*, *Bolu*, *Çankırı* ve *Kastamonu* şehir ve yörelerini elinde tutup hâkimiyet sürdürmesi idi. Bütün amacı, *Anadolu*'da *Selçuklu* hükümlanlık ve kudretini tesis etmek olan *Süleymanşah*, kardeşinin hâkimiyetine son vermek üzere harekete geçip *Ankara*'yı uzun bir süren kuşatmaya tâbi tuttu ve sonunda şehri ele geçirerek kardeşinin hükümlanlığına son verdi. Kısa süren hükümlanlığı zamanında, *Türkiye Selçuklu Devletini* iç çatışmalardan kurtarıp millî birliği kurmada çok büyük başarılar kazanmış olan *II. Rükneddin Süleymanşah*, yeni bir *Gürcistan* seferine gitmekte iken *Konya-Malatya* arasında hastalanıp hayata gözlerini yumdu (6 Temmuz 1204). Cesedi *Konya*'ya getirilip kaledeki *Türbeye (Künbedhane)* gömülmüştür. Onun ölümünden sonra kendisinin beraberinde bulunan emîrler, oğlu *III. İzzeddin Kılıç Arslan*'ı tahta çıkardılar. Daha henüz çocuk yaşta bulunan *Kılıç Arslan*,

aşağı-yukarı sekiz ay kadar saltanat sürmüş, bu kısa devrede *Selçuklu Devleti*, babasının zamanındaki kudret ve kuvvetini koruduğu gibi, ülkeden de herhangi bir toprak kaybı olmamıştır. Fakat çok geçmeden I. Gıyaseddin Keyhüsrev, ikinci kez Selçuklu saltanatını elde etmiştir.

VIII.

I. GIYASEDDİN KEYHUSREV'İN İKİNCİ SALTANATI (1205—1211)

I. Gıyaseddin Keyhusrev, 1196 yılında *Türkiye Selçuklu Devleti* sultanlığını kardeşi II. Rükneddin Süleymanşah'a bırakmak zorunda kalışından, yeniden saltanata gelişi olan 1205 yılına kadar dokuz yıl süren macera dolu bir hayat sürdü. O, saltanatını yeniden elde etmek ümidiyle bir süre *Kozan*'da kaldıktan sonra kardeşleri Tuğrulşah ve Kayserşah'ın yanlarında *Elbistan* ve *Malatya*'da kaldıktan sonra *Eyyubî* hükümdarı Meliküldil'in yanına *Haleb*'e, daha sonra önce *Diyarbakır*'a oradan da *Ahlatşahı* Balaban'ın yanına gitti. Keyhusrev ziyaret ettiği hiç bir hükümdarın Süleymanşah'a karşı saltanatı ele geçirmedi kendisine yardımcı ve destek olmaması üzerine, *Ahlat*'tan *Karadeniz*'e giderek oradan bir gemiyle vaktiyle babası Kılıç Arslan'ın çok hürmet ve saygı gördüğü *İstanbul*'a giderek *Bizans*'a sığındı. Çok geçmeden imparator Aleksi-os, onu *Bizans*'ın ilerigelen devlet adamlarından *Menderes vadisi (Milet)* hâkimi Manuel Mavrozomes'in kızı ile evlendirdi. Fakat o, *Haçlıların (Lâtinlerin) İstanbul*'u işgal-leri üzerine (1204), kayınpederinin yanına gitmek zorunda kaldı. Öte yandan sultan Süleymanşah'ın ölümünden sonra küçük yaştaki III. Kılıç Arslan'ın tahta çıkarılmasına karşı çıkan *Selçuklu* emîri Mubarizüddin Ertokuş ile *Selçukluların* hizmetine girmiş olan *Dânişmendli* beyleri Muzafferüddin Mahmud, Zahîred-din İli, Bedreddin Yusuf'un büyük çabaları sonucunda, *Menderes* vadisinde bulunan Keyhusrev, özel bir elçiyle (Hacip Zekeriyâ) *Selçuklu* tahtına oturmak üzere, *Konya*'ya davet edildi. derhal harekete geçen Keyhusrev, daha önce meliklik yaptığı *Uluborlu*'ya gelip burada

hazırladığı ordusuyla *Konya* üzerine yürüyerek şehri kuşattı ise de içeri giremedi. Fakat bu sırada, babası *Kılıç Arslan*'ın askerî üssü olan *Aksaray*'da, sultan olarak kendi adına hutbe okunması üzerine, bu kez, *Konyalılar*, *Aksaraylılardan* önce davranıp şehirde *Keyhusrev* adına hutbe okuttuktan başka, tahta çıkarmak üzere onu *Konya*'ya davet ettiler. Bunun üzerine *Keyhusrev*, derhal şehre gelip *Türkiye Selçuklu Devleti* tahtına oturdu (Şubat 1205) ve yeğeni *III. Kılıç Arslan*'a da *Tokat* yönetimini vermediyi kararlaştırdıysa da atanması gerçekleşemedi. Böylece sultan *Gıyaseddin Keyhusrev*, ağabeyisi *II. Rükneddin Süleymanşah* tarafından siyaset birliği kurulmak suretiyle sağlam temeller üzerine oturtulmuş bir devletin sultanı olmuş bulunuyordu. *Keyhusrev*, ilk iş olarak oğulları *İzzeddin*'i *Malatya*'ya *Alaeddin Keykubad*'ı *Danişmend* iline, *Celâleddin Keyferidun*'u da *Koyluhisar*'a atamış, fakat bu kez onların, eski feodal statüde olduğu gibi adlarına para bastırıp hutbe okutmalarına, başkentin izni olmaksızın komşu devletlerle savaş ve barış yapmalarına müsaade edilmedi; böylece onlar merkeze bağlı birer vali sıfatıyla görevlerini sürdürmeye başladılar. Sultanın itaatlı kardeşi *Mugiseddin Tuğrulşah*, yine *Saltuk* ilinde (*Erzurum*) melik olarak bırakıldığı gibi, öteki kardeşi *Muizzeddin Kayserşah* da *Urfa* yönetiminde bırakıldı. Ayrıca *Doğu* ve *Güney-doğu Anadolu*'daki *Artuklu*, *Mengüçlü* ve *Eyyubî* emîrleri, kendisine tâbi olduklarını bildirdiler. Bu arada *Gürcülerin Azerbaycan*'la birlikte *Ahlatşahlar* ve *Saltuk* ilini istilâ edip yağma ve tahribatta bulunmaları üzerine *Tuğrulşah* da onlara karşılık olarak *Gürcistan*'a saldırıp *Gürcüleri* bozguna uğratarak pek çok tutsak ve ganimetler ele geçirdi (1205).

Haçlıların Bizans başkenti *İstanbul*'u işgal ile burada bir *Lâtin* devleti kurmalarından sonra *Theodoros Laskaris*, 1206 yılında, *İznik* ve yörelerinde bir devlet kurdu ayrıca, *Komnenos* ailesinden *Aleksios* ve *David*, *Karadeniz* kıyılarında, başkenti *Trabzon* olan başka bir devlet kurup (*Rum Pontüs*) (1204—1461) sınırlarını genişletmeye başladılar.

Samsun'un
kurtarılışı,
Antalya'nın
fethi

Fakat *Aleksios*'un bu yayılma ve genişleme politikası, *Türkiye Selçuklu* devletinin aleyhine bir durum yaratmakta ve dolayısıyla *Asya*'dan gelip *Karadeniz* ve *Avrupa*'ya ulaşan uluslararası transit ticaret (kervan) yolu tehlikeye düşmüş bulunmakta idi. Ayrıca *Aleksios*'un *Samsun*'u işgale girişmesi üzerine, sultan *Keyhüsrev*, harekete geçerek onu yenilgiye uğratıp *Samsun* ve yörelerini yeniden *Selçuklu* sınırları içine aldı. Böylece *Asya-Avrupa* transit ticaret yolu da güvence altına alınmış oldu. Bu arada sultan, kayınpederi *Manuel Mavrozomes*'e *Denizli*, *Honas* ve denize kadar uzanan *Menderes* vadisini içine alan bölgenin yönetimini vermek suretiyle gittikçe güçlenen *Laskaris*'in yayılma politikasına karşı bir tür önlem alınmış oluyordu. *Türkiye*'den geçen ticaret yollarının iktisadî açıdan önemini bilen sultan *Keyhüsrev*, *Samsun*'u kurtarmakla *Karadeniz* uluslararası ticaret yolunun güvenliğini sağladıktan sonra, bu kez, *Avrupa* ve *Mısır*'dan gelen ticaret gemilerinin uğrak yeri olan ve dolayısıyla *Akdeniz*'de önemli bir ihracat ve ithalat limanı durumunda bulunan *Antalya*'nın fethine girişti. Bu sıralarda şehir *Aldo Brandini* adlı bir *İtalya*'nın elinde bulunuyordu. *Anadolu*'nun diğer yerlerinde olduğu gibi, *Lâtin-Rum* yetki çatışması sebebiyle *Antalya* yolu ve limanında güven kalmamış, özellikle *Asya* ve *Afrika*'dan gelen gemiler soyulmaya başlanmıştı. Bunun üzerine derhal harekete geçen sultan *Keyhüsrev*, şehri şiddetle kuşatıp sıkıştırmaya başladı, fakat *Aldo Brandini*'nin *Kıbrıs*'tan yardım alıp şiddetle direnmesi sebebiyle başarılı olamayıp çekilmek zorunda kaldı. Bununla birlikte sultan, *Lâtin* yönetiminden memnun olmayan şehir *Rumların*ın daveti üzerine, kuşatmayı yeniden başlattı ve çok geçmeden de şehri hücumla ele geçirdi (5 Mart 1207); şehir valilik ve kumandanlığına (sübaşı) *Mubariz üddin Ertokuş*'u atadı. *Akdeniz*'in önemli bir limanı durumunda olan *Antalya*'nın fethi sonucunda, *Türkiye Selçuklu* ülkesi iktisadî bakımdan çok büyük gelişmeler gösterdi; böylece *Selçuklular*, ilk kez, *Avrupalılarla* ticarî ilişkilere girip antlaşmalar yaptılar. Ayrıca sultan, daha önce, mal yüklü gemileri soyulan tacirlere tazminat ödenmesi hususunda özel

bir buyruk çıkarttığı gibi, ticaret gemi ve kervanlarından alınan bac ve geçiş vergilerini de kaldırttı.

II. Süleymanşah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan buhranlardan faydalanan vasal *Çukurova Ermenileri, Selçuklu* ülkesine saldırılarda bulunduktan başka *Toros* dağlarından geçen *Türkiye-Suriye* kervan yolunun güvenliğini bozmaya başladılar, ayrıca *Göksun* ve *Elbistan*'a da baskınlar yaptılar. Bunun üzerine sultan *Keyhusrev*, 1208/09 yılında, *Ermenilere* karşı harekâta girişti, sonunda sıkışık bir duruma düşen *Ermeni* prensi *Leon*'la "Selçuklu tâbiyetine sadakat göstermesi, *Türkiye-Suriye* ticaret yoluna saldırmamaları" şartlarıyla bir barış imzaladı.

Ermeniler
ve Bizans'la
mücadeleler

İznik imparatoru *Laskaris*, sultanın bu başarılı askerî hareketlerini ve fetihlerini, dolayısıyla *Selçukluların Anadolu*'ya hâkim bir duruma geçmelerini hoş karşılamıyor, buna karşı sultan *Keyhusrev* de *İznik* devletinin kuvvetlenmesini istemiyordu. Bu sebeple sultan, *İstanbul Lâtin* imparatoru (*Henri*) ile bir antlaşma yaptı. Bu sırada *İznik* tahtını ele geçirmek isteyen *III. Aleksi*os da sultana gelip yardım isteginde bulundu. İşte bütün bu sebeplerle *Gıyaseddin Keyhusrev*, beraberinde *Aleksi*os olduğu halde, *Laskaris*'e karşı harekete geçerek, *Denizli-Ladik* arasındaki *Antiochia* kenti yörelerinde şiddetli savaşta, *Selçuklu* ordusu, galip durumda iken bizzat çarpışmalara katılan sultanın şehit edilmesi üzerine, paniğe kapılıp geri çekilmeye başladı. Savaşta *Bizans* ordusu da çok ağır kayıplara uğradı, öyleki hangi tarafı galip veya mağlup olduğu anlaşılamadı (5 Haziran 1211). Daha sonra sultanın cesedi, *Konya*'ya getirtilip *Sultanlar Türbesi*'ne defnedildi (Haziran 1211). Öteki *Selçuklu* sultanları gibi, hür düşünce ve geniş dinî hoşgörüyü sahip olan sultan *I. Gıyaseddin Keyhusrev*, adil, bilginleri korur imar, ziraat ve kültür etkinliklerini teşvik ederdi; özellikle o, *Antalya*'nın fethi üzerine, *Türkiye*'yi, uluslararası ticaret yolunun merkezi konumuna getirmiş ve dolayısıyla devletin iktisadî durumunu sonderecede kuvvetlendirmiştir.

IX.
I. İZZEDDİN KEYKÂVUS DEVRİ
(1211—1220)

Sultan Gıyaseddin Keyhusrev, şehit olarak ölümünden sonra geride İzzeddin Keykâvus, Alâeddin Keykubad ve Celâleddin Keyferidun adlarında üç erkek çocuk bırakmıştı. Çok geçmeden *Kayseri*'de toplanan devlet erkânının *Malatya* meliki bulunan Keyhusrev'in büyük oğlu I. İzzeddin Keykâvus'u saltanat tahtına geçirmeye karar verip onu *Kayseri*'ye davet etmeleri sonucunda, şehre gelen Keykâvus, 20 Temmuz 1211'de, törenle *Selçuklu* tahtına oturdu. Fakat çok geçmeden kardeşi *Tokat* meliki Alâeddin Keykubad, beraberinde, kuvvetleriyle birlikte amcası *Erzurum* meliki Mugeseddin Tuğrulşah, uç emîri *Danişmendli Zahîreddin İli* ve vasal *Çukurova* Ermeni prensi II. Leon olduğu halde, taht iddiasıyla *Kayseri* üzerine yürüyüp sultan Keykâvus'u şiddetle kuşattı. Kuşatmanın uzamasından ümitsizliğe kapılan sultan, özellikle *Kayseri* valisi Celâleddin Kayser'in, yoğun girişim ve çabalarıyla, önce Leon'un daha sonra Tuğrulşah'ın kuşatmayı bırakıp memleketlerine dönmesi sağlandı, bunun sonucunda başarılı olamayacağını anlayan Alâeddin Keykubad da *Ankara*'ya dönüp savunma önlemleri aldı. Böylece *Kayseri* tehlikesinden kurtulan Keykâvus, *Konya*'ya gelip büyük bir törenle *Selçuklu* tahtına oturdu, devlet erkânına hil'atler verdi ve emîrlerin dirliklerini (ıktâ) birer menşûrle (ferman) yeniledikten başka, başta *Bağdad Abbasî* halifesi Nâsır Lîdîlî olmak üzere, komşu ülke hükümdarlarına, tahta geçtiğini bildiren özel mektuplar gönderdi. Buna karşılık olmak üzere bu hükümdarlardan da kendisine değerli armağanlarla kutlamalarda bulunmak amacıyla özel elçiler gönderdiler. Özellikle halifenin sultana birtakım unvanlar verdikten başka ona,

Türkçe *İnanç*, *Bilge* ve *Kutlu* lâkaplarıyla hitap etmesi *Futuvvet şalvarı* göndermesi dikkat çekicidir. Bu arada *İznik* imparatoru *L a s k a r i s* de sultana beraberinde, *Alaşehir* savaşında tutsak alınan *S e y f e d d i n A y a b a*, 30 bin altın ve çok değerli armağanlar bulunan özel bir elçi gönderdi; elçi, babasının şehit olması dolayısıyla sultana taziyette bulunduktan başka, tahta geçişini kutladı ve barış önerisinde bulundu. Sultan, *L a s k a r i s*’in bu önerisini o zamanki siyasî şartlara uygun bularak kabul edip her iki devlet arasında bir barış antlaşması imzaladı.

Sultan *İ z e d d i n K e y k â v u s*, ülkede huzursuzluğa sebep olan kardeşi *A l a e d d i n K e y k u b a d*’ı tam anlamıyla itaat altına almak amacıyla, *Konya*’da ordusunu hazırlayıp *Ankara* üzerine yürüyerek onu şiddetle kuşatıp sıkıştırmaya başladı. Kuşatmanın uzun sürmesi ve direnmenin başarı sağlayamayacağını anlayan *K e y k u b a d*, “kendisine ve kent halkına dokunmayıp aman vermesi” şartıyla sultana teslim oldu. Böylece *Ankara*’yı teslim alan *K e y k â v u s*, sancağını şehir burçlarına diktirdi; sarayından alınan *K e y k û b a d*, *Malatya* yörelerindeki *Minşâr* (veya *Masara*) kalesinde hapse atıldı (1212/13).

İ z z e d d i n K e y k â v u s, ülkesinin iç ve dış sorunlarını olumlu bir şekilde çözümledikten sonra özellikle *Türkiye* topraklarında yoğunlaşan uluslararası ticaret yolları, dolayısıyla, vaktiyle babası sultan *G ı y a s e d d i n K e y h u s r e v*’in uyguladığı siyaseti sürdürerek birtakım ekonomik girişim etkinliklerde bulunmuştur. Şöyleki: Önce sultan, *Avrupa-Türkiye* arasında bir ticaret köprüsü durumundaki *Kıbrıs* kralı, *H u g u e* ile ilişkiler kurarak bir ticaret antlaşması imzaladı (Ocak 1214); böylece babası *K e y h u s r e v*’in *Antalya*’yı fethinden beri *Selçuklu-Kıbrıs* krallığı arasında oluşturulan dostluk ve antlaşma yenilenmiş oldu. Bu antlaşmayla her iki devlete ait tacirler, birbirlerinin ülkelerine serbestçe girip çıkmaları, ticaret yapmaları, batan gemilerin mallarına elkonulması, korsan saldırılarına uğrayan tacirlere her iki ülkeye sığınması hakkının verilmesi, ölümleri halinde ise onlara ait her türlü mal varlığının ait olduğu devlete teslimi sağlanmış

Ticari antlaşmalar

oldu. Ayrıca sultanın, *Venediklilerle* de bir ticaret antlaşması yaptığı belirtilmiştir.

Sinop'un
fethi

İzzeddin Keykâvus, *Akdeniz*'de Türkiye ticaretini güven altına alıp işler hale getirdikten sonra uluslararası ticaret yoluyla doğrudan doğruya ilgili bulunan *Sinop* limanının da *Selçuklu* sınırları içine alınması gerekiyordu. *İznik* ve *Trabzon Rum* devletleri arasındaki bu bölge hâkimiyeti uğruna sürdürülen çekişmeler sebebiyle *Sinop* ve çevrelerinde güvenliğin bozulması ve dolayısıyla ticaret yolunun işlerliğini kaybetmesi üzerine, *Sinop* hakkında geniş bilgi toplayan sultan, *Sivas*'ta hazırladığı ordusuyla *Sinop*'a yöneldi. Bu sırada, *Sinop*'u almak için harekete geçen *Trabzon Rum* hükümdarı Aleksi-os, avlanmakta iken *Selçuklu* kuvvetleri tarafından tutsak alınıp sultana getirildi. Şehrin fethinde yardımcı olur ümidiyle sultan Aleksi-os'la birlikte *Sinop*'a yürüyüp kuşatmaya başladı, fakat Aleksi-os'un şehrin alınması hususundaki girişimi olumlu bir sonuç vermedi. Öte yandan Behram adlı bir *Selçuklu* kumandanının bin kişilik bir kuvvetle gemileri yaktırmak suretiyle *Sinop*'un denizden olan bağlantısını kesmeyi başarması sonucunda "Aleksi-os'un *Selçuklu* tâbiliğini kabul ile *Trabzon*'a dönmesi, isteyen kimselerin şehirden çıkmalarına izin verilmesi" şartlarıyla *Sinop*, sultana teslim edildi (3 Kasım 1214). Sultan birkaç gün *Sinop*'ta kalarak, şehrin yönetimi, imarı, kültür ve ticaret işlerinin düzene konulması hususunda birçok faydalı etkinliklerde bulunduktan sonra şehirden ayrıldı. *Karadeniz*'in bu önemli liman kentinin fethedilmesi dolayısıyla sultan, *Gâlip Sultan* (*Sultanü'l-gâlip*) unvanını almıştır.

Ermeni
seferi

Sinop'un fethinden sonra sultan İzzeddin Keykâvus, daha önce, kardeşi Alâeddin Keykubad ile giriştiği saltanat mücadelesinden istifadeyle *Ulukışla*, *Ereğli*, *Karaman* il ve kalelerini işgal etmiş olan *Selçuklu* vasalı *Çukurova Ermeni* prensi Leo'n'a karşı harekete geçip işgal edilen yerleri yeniden ele geçirdi (1215/16) böylece Ermeniler *Torosların* ötesine atılmış oldu.

Antalya'nın
kurtarılışı

Bu sıralarda daha önce *Gıyaseddin Keyhusrev* devrinde, *Selçuklu* hâkimiyetine geçtiğini gördüğümüz (5 Mart

1207) *Antalya*'daki *Hristiyan* halk, *Selçuklu* muhafız kuvvetlerini gafil avlayıp şehri ele geçirmişlerdi. Bunun üzerine *Konya*'da düzenlediği ordusuyla derhal harekete geçen sultan, *Bizans* ve *Haçlılar* tarafından savunulan şehri denizden ve karadan şiddetle kuşattı ve çok geçmeden de *Antalya*'yı yeniden fethetmeyi başardı (22 Ocak 1216). Şehir sübaşılığına işbilir ve deneyli kumandanı *Mubarizüddin Ertokuş*'u atadıktan sonra başkent *Konya*'ya döndü.

Sultanın sözkonusu *Antalya* seferi sırasında, *Çukurova Ermenilerinin Antakya*'yı işgal etmeleri üzerine, *Haçlılarla* olan antlaşmaları bozulmuş, bu sebeple her iki taraf arasında şiddetli bir gerginlik ve düşmanlık ortaya çıkmıştır. Ülkenin güneyinde cereyan eden bu olayları gözden uzak tutmayan bu durumu fırsat bilen sultan, 1216 yılı ilkbaharında, ordusuyla *Kayseri* üzerinden *Maraş*'a gelip *Yabanlu* ovasında karargâh kurdu. Bu arada o, *Haleb Eyyubî* hükümdarı *Meliküzzahîr*'e “*Ermenilere* karşı ortak askerî harekâta girişmesini” bildirdi. Fakat bu hükümdarın çeşitli sebeplerle harekâta başlamaması ve çok geçmeden de ölümü (Ekim 1216) üzerine, *İzzeddin Keykâvus*, *Maraş Selçuklu* emîri *Nusrrettüddin*'le birlikte *Ermeni* topraklarına girerek *Çınçın* ve *Saimbeyli (Haçın)* kalelerini fethetti. Daha sonra sultan *Leon*'un kuvvetlerini *Toros* dağlarında, *Ceyhan* ırmağı üzerindeki *Keban (Gaban)* kalesi yörelerinde ağır bir yenilgiye uğrattı ve birçok ilerigelen *Ermeni* prensini de tutsak aldı. Bu yenilgi üzerine *Leon*, sultana değerli armağanlar gönderip af diledi ve “*Ermeni* tutsakların başvergisi karşılığında salıverilmesi, bazı sınır kalelerinin *Selçuklulara* bırakılması, *Ermeni* krallığının yeniden *Selçuklu* tâbiyetine girmesi, gerektiği durumlarda 500 *Ermeni* askerinin *Selçuklu* hizmetine verilmesi, her yıl 20 bin altın vergi ödenmesi ve sultanın, *Leon*'u vasal *Kozan Ermeni* kralı olarak tanımasını içeren bir menşûr vermesi” şartlarıyla bir barış antlaşması imzalamak zorunda bırakıldı (1218). Böylece *Ermeniler*, bir kez daha *Türkiye Selçuklu* tâbiyeti altına alındığı gibi, *Türkiye-Suriye* ticaret yolu da güvence altına alınıp işler bir duruma getirilmiş oldu.

Eyyubîlerle
ilişkiler

Düzenlediği bu seferler dolayısıyla yorgunluğunu gidermek ve kışı geçirmek üzere, *Antalya*'ya giden sultan İzzeddin Keykâvus, bu arada, *Erzincan Mengüçüklü* devleti hükümdarı *Fahreddin Behramşah*'ın kızı *Selçuk Hatun*'la da evlenmiş idi. Sultan, *Antalya*'da bulunduğu sıralarda bile ülke işleriyle yakından ilgileniyor ve özellikle *Haleb* üzerinde yoğunlaşan olayları dikkatle izliyordu: *Haleb Eyyubî* hükümdarı *Meliküzzahir*'in ölümü ve yerine küçük yaşlardaki oğlu *Melikülaziz*'in tahta geçmesini fırsat bilen komşu devlet hükümdarları, *Haleb*'i ele geçirme planları hazırlamakta idiler. Bunun üzerine bir kısım *Haleb* emîrleri, sultanı şehri teslim etmek üzere *Haleb*'e davet etmeleri sonucunda derhal harekete geçen İzzeddin Keykâvus, *Samsat Eyyubî* hükümdarı *melik Efdal* ile “*Haleb*'i kendisine bırakması, buna karşılık *Selçuklu* tâbiyetine girmesi ve nihayet *melik Eşref*'in elindeki *Urfa* ve *Harran* illerinin *Selçuklu* hâkimiyetine geçmesi” şartlarıyla bir antlaşma yaptıktan sonra, kuvvetleriyle kendisine katılan *Efdal*, *Maraş* emîri *Nusretüddin* ve diğer *Selçuklu* emîrleriyle *Elbistan* üzerinden geçerek *Merzuban*, *Râban* ve *Telbâşir* kalelerini fethetti. Sultanın *Telbâşir*'i emîr *Nusretüddin*'e vermesi üzerine, *melik Efdal*, sultanın *Haleb*'i kendisine vermeyeceği hissine kapıldı, ayrıca sultana karşı çıkanlar da *melik Eşref* üzerinde olumsuz propagandalara giriştiler. Öte yandan *Haleb* hükümdarı *Melikülaziz*'in atabeki *Şihabüddin Tuğrul*, *Diyarbakır* hâkimi *melik Eşref*'e başvurup yardım isteğinde bulundu. Bunun üzerine *melik Eşref*, *Mardin Artuklu* emîri *Artuk Arslan*'la birleşerek *Haleb*'e yönelmiş idi. Bu sıralarda sultan, *Menbic*'i fethetmiş bulunuyordu. Bu arada *Melikülaziz*'e bağlı *Derbesak* emîri *Alemüddin Kayser* ile *Behisni* emîri *Altunboğa* isyan ile sultana katıldılar. Fakat *Mubarizüddin Behramşah* kumandasındaki *Selçuklu* kuvvetlerinin, *melik Eşref* tarafından yenilgiye uğratılıp tutsak alınması, *melik Efdal*'in *melik Eşref* ile birleşmesi, gönderilen casusların sultan aleyhine geniş çapta propaganda etkinliklerinde bulunmaları, bu

cümleden olarak sultanın, *Haçlıları Dimyat* seferine teşvik ettiği haberleri karşısında, ihanete uğradığını anlayan sultan İzzeddin Keykâvus 'ü *Menbic*'ten geri dönmek zorunda bırakan melik Eşref ' kendisini bir süre izledi ve fethe-dilen kaleleri yeniden elegeçirdi. Şimdiye dek giriştiği bütün seferlerden başarı ve zaferle dönmüş olan sultan, ihanete uğradığını sabit fikir haline getirmiş bu nedenle ağır bir ruhî bunalıma kapılmış, bu sebeple şüphelendiği bazı emîrlerini bir evde toplattırıp yaktırmak suretiyle öldürtmüştür. Sözko-nusu başarısızlığı bir türlü kabullenmeyen sultan Keykâvus, yeni bir intikam seferi düzenledi; Bu arada da *Diyarbakır Artuklu* emîri Nâsırüddin Mahmut *Erbil* hükümdarı Muzafferüddin Gökbori ve diğer bazı yö-resel emîrlerle gittikçe kudreti artan melik Eşref aleyhine antlaşmalar yaptı. Daha sonra müttefiklerinin de katıldığı büyük bir orduyla *Malatya*'ya ulaştı. Fakat şiddetlenen hastalığı sebebiyle tedavi için getirildiği *Viranşehir*'de vefat etti. Cesedi, *Sivas*'ta yaptırdığı *Dârüşşifa*'daki türbesine gömüldü (Aralık/Ocak 1220). Sultan I. İzzeddin Keykâvus, sekizbuçuk yıl süren saltanatı devresinde, *Türkiye Selçuklu Devletinin* siyasî ve iktisadî bakımlardan yükselmesinde çok büyük çabalar gösteren özellikle *Türkiye*'yi o devir dünya ticaretinde büyük bir rol oynayan bir ülke durumuna getiren ve başarılı bir siyaset izleyen bir *Türk* hükümdarı olarak tarihe geçmiştir.

X.

I. ALÂEDDİN KEYKUBAD DEVRİ

(1220—1237)

Sultan İzzeddin Keykâvus'un ölümünden sonra *Selçuklu* tahtına geçecek bir oğlunun olmaması, veya rivayete göre, çok küçük yaşta bulunması sebebiyle, *Selçuklu* ailesinden sultan olacak birisinin tespiti için başta vezir Mecdüddin Ebûbekir olmak üzere, devletin ileri gelen erkânı (Seyfeddin Ayaba, Pervane Şerefüddin Muhammed, Mubarizüddin Çavlı, Mubarizüddin Behramşah, Zeynüddin Başara, Şemseddin Hamza ve vezirin oğlu Nizameddin Ahmet) toplanıp saltanat adayları olan *Erzurum* meliki Murgiseddin Tuğrulşah, *Koyluhisar* meliki Celâeddin Keyferidun ve *Minşar* kalesinde hapiste bulunan Alâeddin Keykubad'ın durumlarını müzakere ettiler ve sonunda Alâeddin Keykubad'ın tahta geçirilmesine karar verdiler. Derhal hapisten çıkartılan Alâeddin Keykubad, *Sivas*'a gelerek büyük bir törenle *Türkiye Selçuklu* tahtına oturdu. Bir süre sonra başkent *Konya*'ya gelen sultan, burada da daha büyük ve görkemli bir törenden sonra saltanat tahtına çıktı. Çok geçmeden *Bağdad Abbasî* halifesi Nâsır Lîdînîllah, bu vesileyle özel bir elçiyle hil'at, menşur vesair gibi, saltanat ve hâkimiyet alâmetleri gönderdi. Bu sıralarda *Moğollar*, büyük istilâ hareketlerine başlayıp *Kafkasya* ve *Kırım*'a kadar *Asya* ve *Doğu-Avrupa*'yı tarümar etmekte idiler. Bu durum karşısında sultan Alâeddin Keykubad, sözkonusu istilânın *Türkiye*'ye de yöneltebileceği düşüncesiyle, siyasî ve askerî önlemler alma gereğini duydu. O, ağabeyi İzzeddin Keykâvus zamanında ilişkilerin bozulduğu *Türkiye Selçuklu* devletinin doğu ve güneyde komşu durumuna geldiği *Eyyubîlerle* (Melik Eşref) evlilik suretiyle dostluk kurdu (1221), ayrıca *Konya*, *Kayseri* ve *Sivas* gibi büyük ve önemli kentlerin sur ve ka-

leleri yeniden ve süratle inşa ettirildi. Öte yandan *Abbâsî* halifesinin de sultandan askerî yardım istemesi üzerine, sultan, emîr *Balaban Kutluğ*'un komutasında beş bin kişilik bir *Selçuklu* askerî birliğini *Bağdad*'a gönderdi. Bununla birlikte sultan, *Moğollarla* dostane bir siyaset uygulamayı yeğliyordu. Fakat *Moğolların Bağdad*'ı istilâdan vazgeçmesi üzerine halife, bu sırada *Erbil*'e gelmiş bulunan *Selçuklu* kuvvetinin geri dönmesini bildirdi. Sultan *Alâeddin Keykubad*, herhangi bir *Moğol* saldırısına karşı ülkede savunma önlemleri aldıktan ve özellikle *Konya* surlarının yenilenme işini bitirdikten sonra yazı *Kayseri*'de geçirmiş ve daha sonra da ülke için *Moğol* tehlikesinin şimdilik mevcut olmaması sebebiyle *Alanya* (*Kalonoros*, *Alâiye*)'nin fetih seferine çıktı. Bu sırada *Alanya*, *Kyrt Vart* adlı birisinin elinde idi; *Antalya-Alanya* arasındaki *Alara* kalesi de *Kyrt Vart*'ın kardeşinin yönetiminde bulunuyordu. ordusuyla şehre erişen sultan *Alâeddin Keykubad*, *Alanya*'yı karadan ve denizden şiddetle kuşattı. Şehir, bir saldırıyla alınmak üzere idi ki, *Kyrt Vart*, *Antalya* subaşı, *Mubarizüddin Ertokuş*'a başvurarak "Hayatına dokunulmaması, şehrin teslimine karşılık *Akşehir* ve yörelerinin yönetiminin kendisine verilmesi ve kızını sultana vermesi" şartlarıyla kenti sultana teslim edeceğini bildirdi. Durum sultana arzedildi. Onun onayı alınca da *Selçuklu* ordusu şehre girip teslim aldı. Daha sonra şehre giren *Alâeddin Keykubad*, şehrin *Kalonoros* adının, kendi adına izafetle *Alâiye* olarak değiştirilmesini, kale ve şehrin imar ve inşasını ve bir tersane yapılmasını bir fermanla emretti (1223) ve kışı geçirmek üzere *Antalya*'ya gitti; bu arada yolu üzerindeki *Alara* kalesi de fethedildi. Böylece yeniden inşa ettirilen (Saray, cami, medrese, hamam vs.) *Alanya*, ortaçağlarda, *Akdeniz*'in ihracat ve ithalatın yapıldığı çok önemli bir ticaret limanı olarak büyük iktisadî faaliyetlerin merkezi durumuna geldikten başka, *Selçukluların* denizcilikğe başlamaları yönünden de önemini bir kat daha artırmıştır.

Alanya'nın
fethi

Alâiye'nin fethinden çok geçmeden sonra, sultan'la devletin ileri gelen emîrleri durumunda olan *Seyfeddin Ayyaba*, *Zeyneddin Başara*, *Mubarizüddin Beh-*

Devlet yöneticileri arasında anlaşmazlık

ramşah ve Bahaeddin Kutluca vs. gibi emîrler arasında bir siyasî yetki ve hâkimiyet çatışması ortaya çıktı. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev zamanından beri sultanların *Selçuklu* tahtına çıkmalarında büyük rol oynayan bu emîrler, âdeta bir sultan gibi hükmetmeye, her fırsatta doğrudan doğruya devlet işlerine karışmaya başladılar, hattâ günlük yaşantıları bile sultaninkinden daha görkemli idi, bu sebeple de muhafız ve yandaşlarının sayıları da günden güne artmakta idi. Böylece sultanın ülke ve devlet üzerindeki hükümranlılığı ikinci dereceye düşmüş gibiydi. Onların bu tutum ve davranışlarından haberdar olan sultan, onlara karşı hemen doğrudan bir müdahaleye girişmeyerek durumu şimdilik böylece idare etmekte, ancak özel meclislerde onlardan şikâyetle bulunmakta idi. Fakat adları geçen emîrler, Seyfeddin Ayaba'nın, *Kayseri*'deki köşkünde, hile ile sultanı davet edileceği bir şölen düzenleme ve bu sırada sultanı tahtan indirip küçük kardeşi *Koyluhisar* meliki Celâleddin Keyferidun'u *Selçuklu* tahtına çıkarmaya karar verdiler. Fakat durum, sultanın yakını nâip Hokkabazoğlu Seyfeddin tarafından öğrenilip, *Antalya*'da bulunan sultana bildirilince sultan, derhal *Antalya*'dan *Kayseri*'ye gelerek, sayıları takriben 24 kişi olduğu rivayet edilen bu emîrleri, bazılarını öldürtmek bazılarını da hapse attırmak suretiyle bertaraf etti (Haziran 1223). Böylece devlet içinde devlet durumunda olan bu emîrlerin ortadan kalkmasıyla *Türkiye Selçuklu Devletinin* merkeziyetçi yönetiminin, yani sultanın hükümranlılığı daha güçlü bir duruma gelmiş ve ülkede yeniden siyasî istikrara kavuşmuş oldu.

Ermeni
seferi

Sözkonusu bu iç pürüzleri böylece bertaraf eymeyi başaran sultan Alâeddin Keykubad, *Türkiye-Suriye* kervan yolunu keserek tüccar mallarına elkoyan ve dolayısıyla *Selçuklu* ticaretine engel olan *Çukurova Ermenilerine* karşı bir sefer düzenlemek zorunda kaldı. Bu sırada, ölen kral Leon'un kızı İsa Belle'in *Antakya Haçlı* prensi IV. Bohémond'un oğlu Philip ile evlenmesi sebebiyle *Haçlılar*, *Ermeni* memleketlerini işgale giriştiler. Bunun üzerine hapse attıkları Philip'i kurtarmak isteyen Bohémond'un *Ermenilere* karşı sultanla bir antlaşma yaparak onunla bir it-

tifak oluşturmalarına karşılık, *Ermeniler* de *Haleb Eyyubî* hükümdarı *Şihabüddin Tuğrul* ve *Kıbrıs Haçlılarıyla* bir ittifak yaptılar (1225). Derhal harekete geçen sultan, emîr *Mubarizüddin Çavlı*, babası *Gıyaseddin Keyhüsrev*'in kayınpederi olan *Komnenos Mavrozomes* ve *Mubarizüddin Ertokuş* kumandasında olmak üzere, karadan ve denizden kuvvetler sevkedip *Ermeni* ve *Kıbrıs Haçlılarına* karşı askerî harekâta girişti. Emîr *Ertokuş*, denizden *Manavgat*, *Anamur* vesair kıyı kalelerini fethile *Silifke*'ye kadar ilerlerken, karadan harekete geçen diğer *Selçuklu* ordusu da *Göksu*, *Silifke* ve *Maraş* üzerinden *Çukurova*'ya indi ve *Çınçın* kalesini fethetti. Bunun üzerine, bu sıradaki *Ermeni* kralı olan *Hetum*, sultana başvurup “*Selçuklu* vasallığını yeniden kabul ile birçok önemli kaleleri *Selçuklulara* bırakmak, gerektiğinde bin kişilik bir *Ermeni* kuvveti göndermek, her yıl ödenen vergiyi iki katına çıkarmak” şartlarıyla bir barış imzalamak zorunda bırakıldı (1225). Böylece *Ermeni* krallığı yeniden, fakat bu kez daha ağır şartlarla *Türkiye Selçuklu* devletine tâbi olduğu gibi, *Türkiye-Suriye* ticaret yolu da güvence altına alınıp tekrar işler bir duruma getirilmiş oldu. Sultan, *İçel* bölgesinin yönetimini emîr *Kamerüddin Lala*'ya bırakıp özellikle uçlarda yoğunlaşan *Türkmenleri* buralara yerleştirdikten sonra *Türkiye*'nin doğu bölgelerinde vukuubulan olaylar dolayısıyla ordusuyla çekilmek durumunda kalmıştır.

Sultan *Alâeddin Keykubad*, bu başarılı seferden sonra kış boyunca hazırladığı ordusuyla, *Selçuklu* vasallığından çıkıp *Mısır* hükümdarı *Meliküladil*'e tâbi olan ve ayrıca *Moğollardan* kaçıp *Azerbaycan*'a gelerek *Doğu-Anadolu*'daki siyasî olaylara karışmaya başlayan *Celâleddin Harezmişah* ile kendisine ve melik *Eşref*'e karşı bir ittifak yapan *Diyarbakır Artuklu* emîri *Mesut*'a karşı harekete geçti (1226). Beraberinde emîr *Esedüddin Ayaz* ve *Mubarizüddin Çavlı* olduğu halde, *Malatya*'ya geldi. Sultanın, emîr *Çavlı* ve *Ayaz* kumandasında sevkettiği kuvvetler, *Mesut*'a ait *Adıyaman*, *Kâhta* ve *Çemişkezek* kalelerini şiddetle kuşatmaya giriştiler. Sıkışık duruma düşen *Mesut*, siyaset değiştirerek bu kez, *Meliküleşref*'e baş-

Artuklu ve
Eyyubilerle
ilişkiler

vardı. Bunun üzerine Meliküleşref, sultan'a elçi gönderip "Emîr Mesut'a karşı giriştiği askerî harekâtı durdurmasını ve ele geçirdiği yerleri terketmesini" bildirdi ise de buna sonderecede kızan Alâeddin Keykubad, harekâta devam etti; sonunda yapılan savaşta, 16 bin kişiden oluşan Eyyubî ve Artuklu ordusu kesin bir şekilde bozguna uğratıldı. Böylece, çok geçmeden Adıyaman, Kahtâ ve Çemizkezek kaleleri kolaylıkla fetholunarak Selçuklu devleti sınırları içine alınmış oldu (Ağustos 1226). Fakat elde ettiği bütün bu başarılı askerî hareketlere rağmen Alâeddin Keykubad, Celâleddin Harizmşah'ın Doğu-Anadolu sınırlarına ulaşması ve özellikle Moğol tehlikesinin başgöstermesi karşısında, Eyyubîler ve Artuklularla dostça ilişkiler kurmayı yeğledi ve hattâ Meliküladil'in kızı Gâziye Hatun'la da evlenmek suretiyle (1227), bu dostluğu daha kuvvetlendirdi.

Mengüçük-
lerle
ilişkiler

Bu sıralarda Doğu-Anadolu'da taht kavgaları ve dolayısıyla siyasî değişikliklerin olması, sultan Alâeddin Keykubad'ın dikkat nazarından kaçmamakta idi: Türkiye Selçuklu devleti vasalı Erzincan Mengüçük emîri Fahreddin Behramşah'ın ölümünden (1225) sonra, Mengüçük tahtına oğlu Davudşah geçti ve aynı yılda, Erzurum Selçuklu meliki Muğiseddin Tuğrulşah'ın ölümü üzerine de yerine, oğlu Cihanşah melik oldu. Türkiye Selçuklu devletine tabilikten ayrılmak isteyen yeni Mengüçük hükümdarı Davudşah, bazı girişimlerde bulunmakta idi. Onun Selçuklu vasallığından ayrılması girişimlerini hoş karşılamayan Mengüçük emîrleri, kendisini uyardılsa da o, bunları dinlemedi, hattâ bazılarını da hapse attırdı. Fakat onun baskı ve izlemelerinden kurtulan bazı emîrler, sultana sığınıp durumu ona anlattılar. Bunun üzerine Davudşah, birçok değerli armağanlarla, bu sırada Kayseri'de bulunan sultanın katına çıkıp tâbiyetini arzetti. Fakat bununla beraber Erzincan'a dönen Davudşah, bu kez, Erzurum meliki Cihanşah'ı, sultana karşı kıskırttıktan başka Celâleddin Harizmşah ve Eyyubî hükümdarı Meliküleşref'e de başvurarak sultana karşı onların yardımlarını istedi. Bu sıralar-

da *Akdeniz* kıyılarında bulunan sultan Alâeddin Keykubad, Davudşah'ın bu girişimlerini haber alınca derhal *Kayseri*'ye gelip hazırladığı ordusunu Davudşah'a karşı *Erzincan*'a gönderdi, *Mengüçük* kale ve kentleri birer birer ele geçirildi, bu arada Davudşah'ın sultanla görüşme isteği reddedildi ve *Selçuklu* muhafızlarının eşliğinde kendisine dirlik olarak verilen *Akşehir* ve *İlgin*'a gönderildi. *Erzincan* *Mengüçük* devletinin böylece ortadan kaldırılmasından sonra sultan, melik Muzafferüddin Muhammed'in yönetimindeki bu beyliğin *Şebinkarahisar* kolunun hüküm sürdüğü yerleri devletin sınırları içine almak üzere Mubarrizüddin Ertokuş'u görevlendirdi. Derhal harekete geçen *Selçuklu* ordusuna karşı direnmenin faydasızlığını anlayan Muzafferüddin teslim oldu ve kendisine dirlik olarak verilen *Kırşehir*'e gitti. Böylece *Mengüçüklü* beyliği, *Divriği* kolu dışında ortadan kaldırılmış oldu. Sultan, oğlu Gıyaseddin Keyhusrev'i *Mengüçük* iline melik, Ertokuş'u da ona atabek olarak atadı. Çok geçmeden sultan, *Eyyubîlerle* tâbi olan amcasının oğlu Rükneddin Cihanşah'ın yönetimindeki *Erzurum*'u da almak için harekâta başladı ise de Cihanşah'ın kendisine tâbiyet arzetmesi ve dolayısıyla herhangi bir çatışmaya girmek istememesi sebebiyle harekâtı durdurmuş, böylece *Eyyubîlerle* dostluk ilişkilerini korumuş oldu.

Moğollar, *Türkistan*'dan *Güney-Rusya*'ya kadar uzanan ülkeleri istilâları sırasında, 1223 yılı başlarında, *Kırım* kıyılarındaki önemli bir ticaret kenti olan *Suğdak*'ı işgal etmeleri üzerine, tâcir ve zenginler, değerli servetleriyle *Türkiye* kıyılarına gelerek *Selçuklulara* sığındılar. Bu sırada *Selçuklu* vassalı durumunda bulunan *Trabzon Rum* devletinin, *Suğdak*'a *Rumları* yerleştirme ve dolayısıyla hâkim olmaya çalışması üzerine sultan Alâeddin Keykubad, ilk kez, denizasırlı bir sefer düzenledi. *Kastamonu* uç beyi Hüsameddin Çoban'ın kumandasındaki gemilerle gönderilen *Selçuklu* ordusu *Suğdak*'ı fethetti (1227). Bu arada Hüsameddin Çoban, *Kıpçak* ve Rus hükümdarlarının *Selçuklulara* tâbiyetini sağlamayı da başardı. Emîr Çoban,

Suğdak
seferi

Suğdak'ta dinî bir teşkilât kurduktan ve şehirde bir muhafız birliği bıraktıktan sonra *Kastamonu*'ya döndü. Böylece *Türkiye Selçuklu* devletinin denizaşırı bir sefer yapacak kadar kuvvetli bir donanma meydana getirmesi dikkate şayan tarihî bir olay ve başarı sayılır. Yapılan araştırmalarda *Suğdak* şehrini *Moğolların* 1239 yılında yeniden ele geçirmelerine kadar *Selçuklu* hâkimiyetinde kaldığı tahmin edilmektedir.

Trabzon
Rumlarıyla
çatışma

Öte yandan *Trabzon Rumları*, sultan Alâeddin Keykubad'ın *Doğu-Anadolu*'daki askeri etkinliklerinden faydalanarak *Sinop*'a kadar saldırılarda bulundular, buradaki ve *Samsun*'daki *Selçuklu* gemilerini yağmalayarak tutsaklar aldılar. Bunun üzerine sultan, bir yandan kendisinin, öbür yandan oğlu Gıyaseddin Keyhusrev ve Mubarezüddin Ertokuş'un yönettiği kuvvetlerle derhal harekete geçerek *Sinop*, *Samsun* ve *Ünye*'ye kadar olan kıyıları *Rumlardan* temizledi ve daha sonrada *Trabzon* üzerine yürüyüp şehri denizden ve karadan şiddetle kuşattı. Fakat şehir düşmek üzere iken bir yandan elverişsiz hava şartları, öbür yandan da şehrin savunmada şiddetle direnmesi karşısında, *Selçuklu* ordusu geri çekilmek zorunda kalmış ve böylece *Trabzon*'un fethi gerçekleşmemiştir (1228). Bilindiği üzere, buradaki *Rum* devleti, çağ açan *Osmanlı* hükümdarı Fatih Sultan Mehmet tarafından Ağustos 1461'de ortadan kaldırılacaktır.

Moğol istilâsı sebebiyle yıkılan büyük *Harezmşahlar* devleti hükümdarı Kutbeddin Muhammed'in ölümünden sonra *Moğollarla* başarılı mücadeleler yapıp yapıp çekilen oğlu sultan Celâleddin Harezmşah Mengübirtili, 1225 yılında *Azerbaycana* gelip *Meraga* kentini kendisine başkent yaparak bu bölgede hükümranlığını sürdürüp *Moğol* istilâsını durdurma faaliyetlerinde bulunmakta idi. Bu amaçla o, *Türkiye Selçuklu* devleti sultanı Alâeddin Keykubad'la herhangi bir *Moğol* istilâsına karşı, karşılıklı gönderilen elçiler vasıtasıyla ilişkide bulunarak dostluk kurdu. Fakat çok geçmeden sultan Celâleddin'in Ağustos 1229'da *Ahlat*'ı kuşatması ve *Erzurum* meliki Cihanşah'ın ona tâbi olması ve onu, sultan Keykubad'a karşı kışkırtması, öte

yandan da *Eyyubî* hükümdarı *Melik üleşref*'in *Alâeddin Keykubad*'ı, her iki devlet hükümdarlarına karşı kışkırtması sonucunda, sultan *Keykubad* ile *Celâleddin Harezmşah*'ın arası açıldı. Bununla birlikte sultan *Alâeddin*, *Moğol* tehlikesine karşı kendisiyle işbirliği yapacağını bildirmişse de *Celâleddin*, onun bu önerisini benimsemedi ve *Ahlat* kuşatmasına devam etti. *Türkiye Selçuklu* ülkesinin, *Celâleddin* ve *Cihanşah*'ın herhangi bir saldırısına uğraması ihtimalini düşünen *Alâeddin Keykubad*, *Eyyubî* hükümdarı *Melik üleşref* ile bir ittifak yaptıktan sonra ilk önlem olarak 12 bin kişilik seçkin atlı kuvvetini *Erzincan*'a gönderdi, daha sonra da 20 bin kişilik bir ordunun başında olarak *Kayseri*'den hareketle *Sivas*'a geldi; *Melik üleşref*'in kumandasındaki 10 bin kişilik *Eyyubî* ordusu da buraya gelip *Kızılırmak* yörelerinde birleşip konakladılar. Öte yandan kaynaklarda *İslâmın Kubbesi* (*Kubbetü'l-İslâm*) olarak vasıflanan devrin medeniyet ve kültür merkezi olan *Ahlat*'ı 1230 yılında işgal ile tahrip eden sultan *Celâleddin Harezmşah*, *Cihanşah*'la birlikte *Selçuklu-Eyyubî* ordusuna karşı harekete geçti. Böylece *Moğollara* karşı birleşmesi gereken iki *Türk* ordusu, *Erzincan Akşehir*'inde *Yassıçimen* ovasında savaşa tutuştular. Üç gün süren bu savaşta, önce *Selçuklu* öncüleri ağır bir yenilgiye uğradılsa da daha sonra kısa bir sürede duruma hâkim olan *Celâleddin* ve *Cihanşah*'ın ordusunu ağır bir bozguna uğrattılar, *Cihanşah*'la birlikte birçok *Harezmli* kumandanlar tutsak alındı. Öte yandan sultan *Celâleddin* ise beraberindeki az bir kuvvetle *Harput*, *Ahlat* ve *Malazgirt* yoluyla *Azerbaycan*'a kaçtı. Böylece savaşı kazanan sultan *Alâeddin Keykubad*, *Melik üleşref* ile birlikte *Erzurum*'a yürüyerek tutsak amcazedesi *Cihanşah*'ı affetti ve *Saltuk* ilinin merkezi durumunda olan şehri teslim aldı, *Melik üleşref*'e de *Ahlat*'ı verdi. Fakat bir süre sonra artık zayıf bir duruma düşen *Celâleddin Harezmşah*'ı izleyen *Moğollar*'ın 1231 yılında, *Doğu-Anadolu*'ya girerek *Eyyubî* ve *Artuklu* kentlerini istilâ ve tahrip etmeleri ve hattâ *Sivas* yakınlarına kadar ilerlemeleri üzerine sultan *Alâeddin Keykubad*, durumu yakından görüp tespit için *K*

Moğollara
karşı ön-
lemler

m a l e d d i n K â m y â r ' ı Sivas'a gönderdi. K e m a l e d d i n , *Erzurum Selçuklu* kumandanı M u b a r i z ü d d i n E r t o k u ş ile durumu görüştü, sonunda *Moğolları, Gürcülerin* kıskırtıp *Doğu-Anadolu*'ya sevkettikleri kanısına vardı. *Gürcüleri* cezalandırmak için *Erzurum*'da toplanan *Selçuklu ordusu Gürcistan*'a yürüdü ve birtakım kent ve kaleleri fethetti. *Selçuklu* ordusuna karşı koyamayan *Gürcü* kraliçesi R o s u d a n , K e m a l e d d i n K a m y â r 'a barış önerisinde bulunarak *Selçuklu* vasallığını kabul etmek zorunda kaldı. Fakat bütün bunlarla birlikte sultan A l â e d d i n K e y k u b a d , *Moğol* akınlarının *Sivas*'a kadar uzatılması sebebiyle ülkesini savunma önlemleri almak durumunda idi. bu amaçla o, 1232 yılında, *Moğol* hanı Ö g e d e y 'e barış için bir elçi gönderdikten başka C e l â l e d d i n H a r e z m ş a h ve *Moğol* akınları sonucunda, ciddi bir şekilde tahrip edilen *Doğu-Anadolu* bölgesini *Selçuklu* hâkimiyetine almayı ve muhtemel bir *Moğol* istilâsını ülkesinin sınırlarında karşılamayı kararlaştırdı. Bu sebeple sultan, K e m a l e d d i n K â m y a r 'ı 1232 yılında bir *Selçuklu* ordusuyla bu bölgeye sefere gönderdi. K e m a l e d d i n , kısa zamanda *Ahlat, Van, Bitlis Adilcevaz* ve çevrelerini *Türkiye Selçuklu* devleti sınırları içine kattı ve harap olan kaleleri onarttı. Bundan başka *Ahlat* ve yöreleri *Selçuklu* subaşı S i n a n e d d i n K a y m a z , sultanın buyruğu üzerine, *Doğu-Anadolu* bölgesinde avare dolaşıp soygunlar yapmakta olan *Harezmli* askerlerin beyleriyle (K a y ı r H a n , B e r e k e t H a n , A r s l a n T o g u H a n vs. gibi) *Tatvan*'da görüşerek onların 12 bin kişilik askerleriyle birlikte *Selçuklu* hizmetine girmelerini sağladı. Daha sonra sultan, bu *Harezmli* beylere ülkenin orta bölgelerinde dirlikler verdi.

Eyyubîlerle
çatışmalar

Öte yandan, sultanın *Ahlat* ve çevresindeki kentleri *Selçuklu* hakimiyetine alması üzerine, daha önce, buraları ellerinde tutan *Eyyubîler*, harekete geçtiler: *Mısır* hükümdarı M e l i k ü l k â m i l , diğer bütün *Eyyubî* hükümdarlarıyla birlikte topladıkları 100 bin kişilik büyük bir orduyla 1234 yılında *Haleb-Kayseri kervan yolundan Türkiye* sınırları aşarak ilerlemeye başladılar. Bunun üzerine sultan, *Selçuklu, Ha-*

rezm, Gürcü, Frenk ve Rus askerlerinden oluşan 100 bin kişiden fazla bir orduyla onlara karşı harekete geçti; *Kemaleddin Kâmyar* kumandasında gönderilen kuvvetler, *Eyyubîlerin* yolu üzerindeki bütün vadi, geçit ve boğazları (*Akçaderbend, Duzahdere* yolu vs. gibi) kontrol altına aldılar. Zor duruma düşen *Eyyubî* ordusu *Melikülkâmil* aleyhine ortaya atılan birtakım olumsuz propagandaların da etkisiyle *Behisni* ve *Adıyaman* taraflarına çekilmek zorunda kaldı; bununla beraber *Eyyubîlere* tâbi durumda olan *Harput Artuklu* hükümdarının (*İzzeddin Ahmet*) onu *Harput* üzerinden harekâta daveti üzerine, *Melikülkâmil*, ordusunu o yöne kaydırды ise de derhal karşı harekâta başlayan ve *Behramşah, Çavlı, Altunaba* vs. gibi büyük emîrlerin yönettiği *Selçuklu* ordusu, *Harput* önlerinde giriştiği savaşta, *Eyyubîleri* kesin bir yenilgiye uğrattı ve *Eyyubî* ve *Artuklu* kuvvetlerinin savunduğu *Harput* kalesini de fethetmeyi başardı (Ağustos 1234). Böylece *Harput Artukoğulları* emîrliği sona erdiği gibi, *Siverek*'te bulunan *Melikülkâmil* de yenilgiyi kabul ile *Mısır*'a dönmek zorunda kaldı. Birkaç ay sonra sultan *Alâeddin Keykubad* (1235), *Anadolu* birliğini kurma amacıyla, henüz *Eyyubîlerin* elinde bulunan *Güney-doğu Anadolu* bölgesine, *Kayseri* subaşılığına atadığı değerli ve yetenekli devlet adamı *Kemaleddin Kâmyar* kumandasında gönderdiği 50 bin kişilik *Selçuklu* ordusu, kısa zamanda, *Amid* dışında, *Urfa, Siverek, Harran* ve *Rakka* şehir ve kalelerini fethetmeyi başardı, bütün buralara *Selçuklu* vali ve kumandanları atandı. Fakat bununla birlikte çok geçmeden *Mısır* ve *Suriye Eyyubî* hükümdarı *Melikülkâmil*'in sevkettiği *Eyyubî* ordusu, *Selçukluların* fethettiği bütün bu şehir ve kaleleri dört ay gibi kısa bir zamanda geri alarak bölgede geniş çapta kıyım ve tahribatta bulundu ve elde ettiği sayısız ganimetleri *Mısır*'a gönderdi. Bu *Eyyubî* istilâsı üzerine sultan *Alâeddin Keykubad*'ın, *Taceddin Pervane* kumandasında gönderdiği *Selçuklu* ordusu ve *Harezmlî* kuvvetler, *Âmid* kalesini kuşattı ise de sağlam ve aşılmaz surları sebebiyle başarılı olmadı ve 1236 yılında, gelecek yıl yeniden harekâta başlamak üzere, geri çekildi. Bununla birlikte *Âmid*'i kesinlikle fethet-

meyi kararlaştıran sultan, *Kayseri*'de büyük bir ordu hazırlamakta idi.

Bu sıralarda büyük *Moğol* hanı *Ögedey*, sultan *Alâeddin Keykubad*'a *Şemseddin Ömer* adında bir elçi göndererek “Kendisine Tanrı tarafından verilen dünya hâkimiyetini (*Moğollar, bu inancı, Türklerden almışlardır*) kabul etmesi halinde, kendisiyle barış halinde bulunulacağını” bildirdi. Onun bu önerisini sevinçle karşılayan sultan, *Ögedey Han*'a değerli armağanlar gönderdi. *Kayseri*'de hazırlıklarını bitiren sultan, çeşitli milletlerden (*Selçuklu, Harezm, Ermeni, Rus, Gürcü, Frenk* vs. gibi) oluşturduğu ordusunu burada *Meşhed* ovasında toplandı. Öte yandan bütün *Eyyubî* melikleri, *Melikülkâmil*'in memleketlerine hâkim olması sebebiyle ona karşı *Selçuklu* sultanı ile ittifaklar yaptılar. Sultan *Alâeddin Keykubad*, *Meşhed* ovasında topladığı ordusuna Ramazan bayramı dolayısıyla geçit resmi yaptırdıktan başka, ileri gelen devlet adamları ve yabancı ülke elçileri için büyük bir şölen düzenledi. Bu sırada da küçük oğlu *İzzeddin Kılıç Arslan*'ı kendisine veliaht yaptığını açıklayıp, hil'at giydirdi ve bütün *Selçuklu* devlet adamlarına bunu kabul etmeleri için ant içirdi. Fakat sultan, bu şölen sırasında, yediği kuş etinden zehirlenerek 30 Mayıs 1237'de hayata gözlerini kapadı.

17 yıldan fazla saltanat süren, çeşitli kaynaklarda “Büyük Sultan” olarak vasıflanan *Alâeddin Keykubad*, *Türkiye* birliğini kurmada kazandığı değerli siyasî ve askerî başarıları yanında, *Türkiye*'nin ekonomi ve kültür bakımından da gelişip yükselmesinde eşsiz hizmetlerde bulunmuştur. Çok önem verdiği iktisadî siyaseti sebebiyle giriştiği birçok seferler sonucunda, ülkeden geçen uluslararası ticaret yollarının güvenliğini sağladığı gibi, gelişmesi için de birçok değerli kervansaraylar yaptırmış idi. Bilim, kültür ve sanat ehline daima önem verip bizzat koruması altına almış olan *Alâeddin Keykubad*, *Moğol* istilâsı sebebiyle ülkelerinden kaçan *Türkistan* ve *İranlı* ilim adamları, şair, edip ve sanatkârları, *Türkiye*'ye yerleştirip himayesine almak suretiyle,

Anadolu'da *Türk* kültür ve uygarlığının daha çok gelişmesinde önemli bir rol oynamış, bu iktisadî ve kültür etkinlikleri yanında, büyük *Selçuklu* kentlerini sağlam surlarla çevirtmiş, cami, medrese, köprü, tersane, hastahaneler yaptırmış, özellikle, *Alâiye*, *Beyşehir Gölü*'nde bir tepe üzerindeki *Kubadâbad*, *Kayseri*'deki *Keykubadiyye* ve *Konya*'daki saraylar ve kendi adına yaptırdığı hastahane (*Dârüşşifayi Alâyi*) anılmaya değer nitelikteki şaheserler arasında yer almıştır. Onun büyük tarihî kişiliği, kudret, kuvvet ve adaleti, yanında, *Anadolu*'yu her bakımdan bayındır ve mutlu bir *Türkiye* haline getirmesi, kendisinin *Ulu Keykubad* olarak hatırlarda yaşamasının önemli bir etkeni olmuştur.

XI.

II. GIYASEDDİN KEYHUSREV DEVRİ (1237—1246)

Sultan Alâeddin Keykubad öldüğü zaman Gıyaseddin Keyhusrev, İzzeddin Kılıç Arslan ve Rükneddin adlarında üç çocuk bırakmıştı. Sultan, sağlığında İzzeddin Kılıç Arslan'ı kendisinden sonra tahta geçmesi için veliaht yapmışsa da ilerigelen devlet adamları Sâadettin Köpek, Şemseddin Altunaba, Taceddin Pervane, Lala Cemaleddin Ferruh, ve Gürcüoğlu Zahîrüddevle'nin girişimleri ve aldıkları önlemler sonucunda, öteki oğlu Gıyaseddin Keyhusrev'i *Kayseri*'deki *Keykubâdiye* sarayında *Selçuklu* tahtına oturtular. Ölen sultanın arzusuna karşı olan bu karar ve uygulamayı *Harezm* emîri Kayır Han, Kemaleddin Kâmyarile Hüsameddin Kaymeri, önceleri kabule yanaşmadılarsa da sonradan katına gelip yeni sultanı kutlamak zorunda kaldılar. Sultan II. Gıyaseddin Keyhusrev, *Selçuklu* tahtına oturduktan sonra, daha önce, babasının sağlığında *Kayseri*'ye gelmiş bulunan elçileri kabul ettikten sonra yine babasının Ögedey Han'a göndermek için hazırladığı elçiyi *Moğolistana* gönderdi. sultan *Eyubî* hükümdarları Melikülkâmil ve Melikünnasır ile basası zamanında yapılan antlaşmaları yeniledi (Ağustos 1237) ve Melikünnasır'ın kızkardeşi Gâziye Hatun'la evlenmesine karşılık kendi kızkardeşi Melike Hatun'u da Melikünnasır ile evlenmesine izin verdi; böylece *Haleb* Eyyubî hükümdarını kendisine tâbi kılarak daha yakın bir işbirliği sağlamış oldu. Çok geçmeden diğer *Eyyubî* melikleriyle (Melikülmuzaffer, Melikülmücahit), *Artuklu* emirleri (Artuk Arslan) de sultana tâbi oldular. Böylece sultan Keyhusrev, *Mısır Eyyubî* hükümdarı-

na karşı kuvvetli bir ittifak kurmuş oldu. Kendi aleyhine gelişen bu ittifakı dağıtmak amacıyla M e l i k ü l k â m i l , ordusuyla *Haleb*'e karşı harekâta başladıysa da yolda hastalanıp öldü (1238).

S a a d e t t i n K ö p e k ve yandaşlarının çaba ve etkinlikleriyle saltanata geçen G ı y a s e d d i n K e y h u s r e v , kendisine muhalif duruma geçen *Selçuklu* devlet adamları ve *Harezm* beylerine pek güvenemiyordu. Durumu iyi değerlendiren S a a d e t t i n K ö p e k , sultanın bu muhaliflerini ortadan kaldırması hususunda genç yaştaki sultanı sürekli olarak etkiliyordu. Bunun sonucunda K e y h u s r e v , *Harezm*lilerin başı durumunda olan K a y ı r H a n 'ı *Pınarbaşı* kalesinde zindana attırdı, çok geçmeden de o, bu ağır zindan hayatına dayanamayıp öldü (1237). Bunun üzerine *Harezm* bey ve askerleri; *Kayseri*'den *Selçuklu* hizmetinden ayrılarak *Urfa* yörelerine çekildiler ve bütün bu bölgeleri yağma akınlarına uğrattılar, bu arada kalabalık bir *Türkmen* kitlesi de kendilerine katıldı. Bunun üzerine K e m a l e d d i n K â m y a r kumandasında harekete geçen bir *Selçuklu* ordusunu ağır bir bozguna uğratmayı da başardılar. *Harezm*liler, *Güney-doğu-Anadolu*'da bir süre bağımsız bir şekilde yaşamlarını sürdürdüler. *Harezm*lilerin böylece bertaraf edilmesinden sonra S a a d e t t i n K ö p e k , muhalif yerli emîr ve devlet adamlarını ortadan kaldırma girişimlerinde bulundu: *Selçuklu* devletine yıllarca büyük hizmetlerde bulunmuş olan K e m a l e d d i n K â m y a r , Ş e m s e d d i n A l t u n a b a , H ü s a m e d d i n K a y m e r i ve T a c e d d i n P e r v a n e gibi çok değerli ve yetenekli devlet adamlarını sultanı kıskırtarak birer birer bertaraf etmeyi başarmış, hattâ şehzade İ z z e d d i n K ı l ı ç A r s l a n ile R ü k n e d d i n 'i hapse attırıp, bir rivayete göre çok geçmeden öldürmüştü, anneleri Â d i l i y e H a t u n da *Ankara*'da yayının kirişi ile boğdurulmak suretiyle öldürüldü. Artık sultan G ı y a s e d d i n 'in herhangi bir saltanat rakibi kalmamış görünmekte isede *Eyyubîlere* karşı kazandığı *Samsat* zaferinden (Temmuz 1238) sonra S a a d e t t i n K ö p e k , *Selçuklu* hanedanına mensup olduğunu bir tertip ve düzenle ileri sürerek tahta geçmeyi bile planla-

Saadettin Köpek'in tahakkümü ve sonu

makta idi. Durumu geç te olsa anlayan sultan Gıyaseddin Keyhusrev, Sivas subaşı Hüsameddin Karaca'nın yardım ve desteğiyle *Kubadâbad* sarayında, Saadeddin Köpek'i öldürtmek suretiyle ortadan kaldırttı (1238). Böylece *Türkiye Selçuklu Devleti* onun tahakkümünden kurtulmuş oldu. Sultan, büyük ve değerli devlet adamlarının ortadan kaldırılmaları sonucunda, geride kalabilen ikinci derecedeki devlet adamları durumunda bulunan Mühazzebüddin Ali'yi vezirliğe, *İsfahanlı Şemseddin Muhammed*'i naipliğe, *Veliyyeddin Tercüman*'ı *Pervaneliğe*, ünlü tarihçi *İbn Bibi*'nin babası *Mecdüddin Muhammed*'i *Tercümanlığa* ve *Celâleddin Karatay*'ı da *Hassa Hazinesine* atadı. Daha sonra sultan, sözlü durumunda bulunduğu Gürcü kraliçesi *Rosudan* (*Rusudan*)'ın kızı ve *Türkiye Selçuklu* ülkesinde *Gürcü Hatun* adıyla tanınmış olan *Thamara* ile evlendi.

Harezmli-
rin durumu

Özellikle Saadeddin Köpek'in genç ve tecrübesiz sultan Keyhusrev üzerinde olumsuz faaliyetleri sebebiyle ortaya çıkan tehlikeli iç buhranların bertaraf edilmesinden sonra devlet hizmetinden ayrılp *Güney-Doğu Anadolu* ve *Kuzey-Suriye*'de askerî bir feodal sistemle yönetilen ve bu bölgelerde yağma ve soygunlarda yaparak *Suriye-Türkiye* arasındaki uluslararası ticaret yolunu âdeta kapatan *Harezmli*ler, elçi olarak gönderilen *Mecdüddin Muhammed* vasıtasıyla, yeniden devlet hizmetine alınmak suretiyle, tâbi duruma getirildiler. Bununla beraber *Harezmli*lerin çok geçmeden yeniden yağma ve soygun hareketlerine başlamaları üzerine, tâbi *Eyyubî* ve *Artuklu* hükümdarlarının başvurusu sonucunda, sevk edilen *Selçuklu* birlikleri *Harran*'da *Harezmli*leri yenilgiye uğrattılar, ele geçirilen *Harran*, *Eyyubî*lere bırakılırken fethedilecek olan *Âmid* kenti de *Selçuklu*ların olacak idi. Bu amaçla sultan Gıyaseddin Keyhusrev'in Sivas subaşı *Mubarizeddin Çavlı* ve *Niksar* subaşı *Mubarizeddin Yavtaş* kumandasında gönderdiği ordu, 1240 yılında *Âmid*'i kuşattı, çok geçmeden şehir 400 bin dirhem karşılığında ve "şehir halkının mevcut

haklarının korunması, vergiden muaf tutulması” şartlarıyla emîr *Fahreddin Dinarî*’den teslim alındı. Böylece *Amid*, *Selçuklu* sınırlarına alınmış oldu; bu arada *Siverek*, *Ergani*, *Çermik*, *Akîl* vs. kaleler de fethedilip buralara *Selçuklu* asker ve muhafızlar atandı; *Diyarbakır* subaşılığına da *Mubarizeddin İsa Candar* getirildi.

Batı yönünde gelişmekte olan büyük *Moğol* istilâsı sebebiyle *Türkiye*’ye sığınıp *Güney-doğu* bölgesi ve *Suriye* sınır bölgesinde yoğunlaşan ve genellikle *Şamanî* inanca bağlı göçebe *Türkmenler*, bu bölgelerde oturan *Harezmî*lerin yağma ve tahrip hareketlerine paralel olarak göçebe hayat tarzlarının (sosyal ve dinî bakımdan) buralardaki yerleşik halkla uyuşmamakta ve geçimlerini sağlamak için de geniş çapta yağma hareketlerine girişmekte ve huzuru bozmakta idiler. Ayrıca bu bölgelerde, *Hristiyanlarla* birlikte aşırı şii ve nihayet *Mani* ve *Hristiyan* inançlı *Pavlakî* akidelerine sahip zümreler yaşamakta idiler. İşte böyle bir bölgeye gelen yarı *İslâm* ve *Şamanî* inançlarını koruyan göçebe *Türkmenler* arasında, *Samsat* yörelerinde *Baba İshak* (veya *Baba Resul*) adlı, daha çok *Şamanî* inançlara bağlı, *İslâmiyeti* henüz hazmedememiş bir *Türk* şeyhi dinî ve siyasî amaçlara sahip olup peygamberlik iddiasında bulunarak göçebe *Türkmenleri* etrafına toplamayı başardı; onları, ülkedeki adaletsiz ve haksız yönetime karşı harekete geçmelerini istedi. Daha sonra o, *Amasya* taraflarına giderek orada faaliyetlerini sürdürdü. Bununla birlikte *Baba İshak*’ın *Urfa* yörelerindeki *Harezmîlerle* de ilişkilerini kesmemesi, siyasî ortamı kendi lehine değerlendirmeyi ihmal etmediğini göstermesi bakımından dikkate şayandır. O, çok geçmeden sultan *Gıyaseddin Keyhüsrev*’e karşı, “*Tanrı* yolundan ayrılp kötü bir hayat sürmesi” sebebiyle cihat ilân etti, *Türkmenleri* ve yandaşlarını silâhlandırdı. Bunların, kısa zamanda *Samsat*, *Adıyaman* ve *Kâhta* taraflarında isyana, bölgeyi yağma ve tahribe başlamaları üzerine, *Malatya* subaşı *Muzaffereddin Alişir*, onlara karşı iki sefer düzenledi ise de yenilgiden kurtulamadı. Bu iki başarı üzerine *Babaîlerin* kudret, kuvveti ve inançları daha arttı, hattâ *Sivas* kuvvetlerini de yenilgiye uğrattılar;

Babaî ayaklanması

daha sonra şeyhleriyle birleşmek üzere *Tokat ve Amasya*'ya gittiler; kendilerine karşı koyanları insafsızca öldürdüler. Bunları haber alan sultan *Gıyaseddin Keyhusrev*, *Kubadâbad*'a çekildi ve bu asi *Türkmenlere* karşı *Amasya* subaşılığına atadığı *Mubarizeddin Armağanşah*'ı bir *Selçuklu kuvvetiyle* gönderdi. O, *Baba İshak*'ı öldürmeyi başardı ise de ‘‘*Tanrı Peygamberi*’’ olduğuna inandıkları *Baba İshak*'ın hiç bir fani insan tarafından öldürülemeyeceğine ve onun göğe çıkıp meleklerin yardımını sağlayacağına inanan *Türkmenler*, hayatı hiçe sayarcasına savaşıp *Armağanşah*'ı öldürdüler; daha sonra da *Konya* üzerine yürüdülerse de *Necmeddin Behramşah* kumandasındaki 60 bin kişilik *Selçuklu* ordusu karşısında, özellikle *Hıristiyan* askerlerinin korkmadan savaşmaları sonucunda *Kırşehir*'e bağlı *Malya* ovasında, kesin bir yenilgiye uğrayıp hemen tamamen yok edildiler (1240). Böylece *Türkiye Selçuklu Devletini* ciddi şekilde sarsan bu tehlikeli dinî ve siyasî hareket bastırılmış ve dolayısıyla memleket huzur ve sükûna kavuşturulmuş oldu.

Selçuklu-
Eyyubî ger-
ginliği

Babaî ayaklanmasının bastırılmasından sonra, kendisinden önceki *Türkiye Selçuklu* sultanlarının ‘‘*Anadolu Türk birliğini kurma*’’ yolundaki faaliyetlerini sürdürmek isteyen sultan *Gıyaseddin Keyhusrev*, 1241 yılında, ordusunu *Kayseri*'de toplayarak *Eyyubî* hükümdarı *Şihabüddin Gazî*'ye ait olan *Silvan* üzerine yürüdü; *Selçuklu* vasalı *Şam Eyyubî* hükümdarı *Melik üssalih*'in *Melik ülmuazzam* kumandasında gönderdiği kuvvetleri de *Selçuklu* ordusuyla birleştirdi. Öte yandan *Harezm* ve *Germiyanlı* Türkmen kuvvetlerinin yardımını sağlayan *Şihabüddin Gazî* de *Âmid* üzerine yürümekte idi. Nerdeyse her iki taraf arasında savaş başlamak üzere idi. Fakat *Moğol tehlikesine* karşı *Müslüman* hükümdarlarının birleşmesini isteyen *Bağdad Abbâsî* halifesi *Mustansır*'ın araya girmesi sonucunda, ‘‘*Şihabüddin Gazî*'nin *Selçuklulara* tabi olması’’ şartıyla her iki taraf arasında bir antlaşma yapıldı.

Kösedağ
savaşı

Türkiye sınırlarına yaklaşmış olan *Moğol* ordusu kumandanlığına atanan (1241) *Baycu Noyan*, *Babaî isyanı* do-

layısıyla *Selçukluların* zayıf düşmesini fırsat bilerek 1242 sonbaharında, *Erzurum* üzerine yürüyerek şiddetle kuşattı ve çok geçmeden de subaşı *S i n a n e d d i n Y a k u t*’un savunduğu şehir *Moğollar* tarafından işgal ile tahrip edildi. Böylece *Moğollar*, artık bütün *Türkiye*’yi istilâya başlamış bulunuyorlardı. Bütün *Türkiye*’yi hedef alabilecek herhangi bir *Moğol* saldırı ve istilâ harekâtına karşı önlemler alınmaya başlanmıştı: İlk olarak sultan *G ı y a s e d d i n K e y h u s - r e v*, bütün *Eyyubî* hükümdarlarına elçiler ve değerleri armağanlar göndererek *Moğollara* karşı birlikte hareket edilmesini bildirdi, hattâ kendilerine bazı *Selçuklu* memleketlerini dirlik olarak vereceğini bildirdi ise de sadece vasal *Haleb* hükümdarı *M e l i k ü n n a s ı r S a l â h a d d i n* bu çağrıya olumlu bir cevap vererek iki bin kişilik bir askerî birlik gönderdi. *Selçuklu* vasalı durumunda olan *Ermenilerde* 300 atlı gönderdilerse de sonradan savaşa katılmadan geri döndüler. Sultan, *Haleb* kuvvetleri ile ücretli *Gürcü*, *Frank* ve *Kıpçak* askerlerinden oluşan 80 bin kişilik büyük ordusunu *Sivas*’a ulaştırdı. İşbilir ve tecrübeli *Selçuklu* devlet adamları ve kumandanların “Silâh ve yiyecek maddelerinin çok olduğu *Sivas*’ta kalınmasını, buraya kadar gelip yorgun düşecek olan *Moğol* ordusuyla savaşa girişilmesini” önerip tavsiye ettilerse de bazı deneysiz ve herhangi bir savaşa katılmamış olan bir takımı emîr ve kumandanların heyecanlı ve ısrarlı istekleri üzerine sultan’ın emri gereğince ordu *Sivas*’tan hareketle *Zara-Suşehri* arasında, savunma bakımından uygun bulunan *Kösedağ*’a ulaşılarak buradaki ovada konakladı. Öteyandan içinde *Gürcü* ve *Ermenilerin* de yer aldığı *B a y c u N o y a n* kumandasındaki *Moğol* ordusu da *Kösedağ*’a yakın olan *Akşehir* yöresindeki ovaya gelmiş bulunuyordu. Yine burada da tecrübeli devlet adamlarının ve kumandanların “Savunmada kalınması” önerisi reddedilerek 20 bin kişilik bir *Selçuklu* öncü kuvveti, *Moğollara* karşı saldırıya geçti; göçebe *Türklerin* savaş taktiğini uygulayan *Moğollar*, önce sahte bir kaçış yaptılarsa da sonradan süratle geri dönüp karşı saldırıya geçerek *Selçuklu* öncü kuvvetlerini imha ettiler. Bu durum, ovaya inmekte olan bütün *Selçuklu* ordusunda da büyük bir telâş ve panik yarattı, bazı *Selçuklu* kumandanları ordu saf-

larını terkettiği gibi, sultan Gıyaseddin Keyhusrev de ağlayarak Tokat ve *Ankara* üzerinden *Antalya*'ya kaçtı, hattâ *İstanbul*'a gitme girişiminde bile bulundu. Böylece başsız kalan *Selçuklu* ordusu, *Moğollarla* savaşmaksızın dağıldı ve dolayısıyla yenilgiye uğradı (4 Temmuz 1243). Öte yandan *Selçuklu* ordusuna rastlayamayan *Moğollar*, bunun bir savaş hilesi ve taktiği olabileceğini düşünmüşlerse de çok geçmeden durumu anlamada güçlük çekmediler. Böylece öncü savaşından sonra 80 bin kişilik koskoca bir *Selçuklu* ordusu, sultanın korkak ve yeteneksizliği, tecrübeli devlet adamlarına önem vermemesi ve taktik yanlışlıkları sebepleriyle, *Türk* tarihinin hiç bir devresinde bir eşi daha görülmemiş olan perişan bir duruma düştü. Bu sonuç üzerine *Moğollar*, *Selçuklu* ordugâhından sayısız ganimetler ele geçirdiler. Bu kolay ve ucuz zaferden sonra Baycu Noyan *Sivas*'a yöneldi. *Harzem*'de bulunduğu sıralarda *Moğol* istilâsının nasıl acımasızca sürdürüldüğünü bizzat gören *Sivas* kadısı Necmeddin, şehir ileri gelenleriyle birlikte değerli armağanlarla Baycu Noyan'a gidip itaatını bildirdi, böylece şehir yıkım ve kıyımdan kurtuldu ise de Baycu'nun buyruğuyla, sultanın buradaki hazinesine elkonulduğu gibi, üç gün yağma edildi. Daha sonra *Kayseri* üzerine yürüyüp kuşatan *Moğol* ordusu, emîr Sam samüddin Kaymaz ve subaşı Fahred-din Ayaz'ın kumandasında kahramanca direnen şehri, Haju koğlu Hüsam adlı bir Ermeninin ihaneti sonunda, işgal ile geniş çapta yıkım ve kıyımlarda bulundular. *Moğollar*, *Sivas*'tan *Azerbaycan*'a dönerlerken istedikleri altınları alamadıkları *Erzincan*'ı da tahrip ile büyük kıyımlarda bulundular. Bu korkunç ve dehşet verici *Moğol* istilâsı karşısında, *Türkiye*'den özellikle varlıklı kimseler, *Haleb*'e kaçtılar. Bu arada sultan Gıyaseddin Keyhusrev'in annesi ve diğer aile fertleri, *Haleb*'e gitmekte iken *Selçuklu* vasalı *Çukurova Ermeni* prensi Hettum tarafından yakalanıp *Moğollara* teslim edildiler; öteki *Türk* kabileleri de yine *Ermeniler* tarafından saldırıya uğrayıp tamamen yağma edilip soyuldular.

Selçuklu
merkez hâ-
kimiyeti
çöküyor

Kösedağ felâketinden sonra *Türkiye Selçuklu Devleti*, merkezî hâkimiyetini kaybetmiş, sultan *Antalya*'ya çekilmiş, ül-

ke, sanki başsız kalmış gibiydi. Bundan faydalanan *Çukurova Ermeni* krallığı ve *Trabzon Komnenosları*, *Moğol* vasallığını kabul ettiler; *İznik*'teki *Bizans* devleti ise *Selçuklularla dostluklarını sürdürmekte idiler. Bu sırada Amasya*'da bulunan vezir *M ü h e z z e b ü d d i n A l i*, şehir kadısı ile birlikte değerli armağanlarla *Azerbaycan*'da *Mugan* ordugâhına dönmüş bulunan *B a y c u N o y a n*'a gidip “*Türkiye*'de 100 binden fazla bir askerî kuvvetin ve daha pek çok sağlam kalelerin bulunduğunu, oysaki bu kuvvetlerin *Kösedag*'da savaşmadıklarını, bu bakımdan bütün *Türkiye*'nin istilâ ve fethinin çok zor olduğunu ve uzun yıllara gerek bulunduğunu” ifade ile “barışı kabul etmelerinin isabetli olacağını” bildirdi. Bunun üzerine *B a y c u N o y a n* ile “*Moğollara* yıllık 360 bin gümüş para, 10 bin koyun, bin sığır ve deve” verilmesi şartlarıyla bir barış imzalandı. Öte yandan sultan *G ı y a s e d d i n K e y h u s r e v*, *Moğollarla* barış yapıldığını haber alınca *Antalya*'dan *Konya*'ya geldi. Bu barış anlaşmasını gerçekleştiren *M ü h e z z e b ü d d i n A l i*'nin *Konya*'ya dönüp haberi vermesi üzerine şehirde büyük sevinç gösterileri yapıldı. Bir *Moğol* kumandanı olan *B a y c u* ile imzalanan bu barışın *Batı Moğollarının* başı olan *B a t u H a n*'ın onaylaması amacaylı naip *Ş e m s e d d i n İ s f a h a n î*'nin başkanlığında, *İtil* ırmağı ağzındaki *Saray* ordugâhında oturmakta olan Han'a bir elçi heyeti gönderilmiş ve sözkonusu barış anlaşması, sağlam esaslara bağlanarak yeniden düzenlenip tasdik edilmiştir. Sultan, vezir *M ü h e z z e b ü d d i n A l i*'nin ölümü üzerine vezarete atadığı *İsfahanlı Ş e m s e d d i n M u h a m m e d*'e bu başarısından dolayı şimdiye değin hiç bir vezire verilmemiş olan bütün ülke işlerinin yürütülmesi görevini vermiştir.

B a t u H a n'la imzalanan bu barış antlaşmasıyla, *Kösedag* bozgun ve felâketinden sonra itaattan çıkan vasal *Çukurova Ermeni* krallığına karşı bir askerî harekâta izni alınmış idi. Vezir *İsfahanlı Ş e m s e d d i n* kumandasındaki *Selçuklu* ordusu, *Namrun Ermeni* senyörü *K o n s t a n t i n*'in de destek ve yardımlarıyla *Çukurova*'ya inip *Tarsus*'u kuşattı. Bu sırada ağırlaşan, doğa şartları sebebiyle *Selçuklu* kuvvetleri-

Ermeni
seferi

nin hareket yetenekleri zayıflamış ve yiyecek sıkıntısı da baş-gösterdi. Ayrıca sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in de öldüğü haberinin gelmesi üzerine, ordu geri dönmek zorunda kaldı. Bununla birlikte Ermeni kralı Hettum ile “*Türkiye Selçuklu* devletine yeniden tâbi olması, savaş tazminatı ödemeleri, yıllık vergi vermeleri, *Tarsus*’a karşılık *Bragama* kalesinin teslimi” şartlarıyla bir barış yapıldıktan sonra *Selçuklu* ordusu *Konya*’ya döndü. *Selçuklu* ordusunun *Tarsus*’u kuşatması sırasında *Alâiyye*’de bulunan sultan, içki içmekte iken, aşağı yukarı 25 yaşlarında olduğu halde, birden bire fenalaşıp ölmüş idi (1245/46).

Yeteneksizliği, ahlâkî bozuklukları, içki, eğlence ve kadınlara düşkünlüğü ve korkaklığı *Saadettin Köpek*’in tuzağına düşerek ciddi devlet adamlarını bertaraf etmesi sebepleriyle *Türkiye Selçuklu* devletini başsız bırakıp felâketin uçurumuna itmiş olan sultan Gıyaseddin Keyhüsrev’den sonra devlet yönetiminde değerli, işbilir ve idealist insanların kalmaması sonucunda, ülkede genel bir çöküş ve gerileme başlamıştır.

XII.

II. İZZEDDİN KEYKÂVUS'UN İLK SALTANATI VE SONRAKİ OLAYLAR

Sultan Gıyaseddin Keyhusrev'in ölümünden sonra İzzeddin Keykâvus, Rükneddin Kılıç Arslan ve Alâeddin Keykubad adlarında, henüz küçük yaşlarda üç erkek çocuğu kaldı. Sultan, daha sağlığında, Gûrcü Hatun'dan olan Alâeddin Keykubad'ı veliaht atamışsa da vezir *İsfahanlı Şemseddin, Celâeddin Karatay, Fahreddin Ebûbekir* vs. gibi ileri gelen devlet adamları, eski Türk töresine uyararak büyük çocuk olan İzzeddin Keykâvus'u görkemli bir törenle tahta çıkardılar. *İsfahanlı Şemseddin* vezirlik, *Celâeddin Karatay* saltanat naipliği, *Şemseddin Hasoğuz* beylerbeyilik ve *Fahreddin Ebûbekir* de *pervanelik* makamlarına atandılar. Fakat bu sırada 1246 yılında Gûyükhân'ın tahta çıkması dolayısıyla *Moğolistan*'da yapılacak törene sultan İzzeddin Keykâvus davet edildi; fakat yeni sultanın ülke dışına çıkması halinde, iç ve dış huzursuzlukların çıkabileceği öne sürülerek yerine kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan *Moğolistan*'a gönderildi. Bununla birlikte çok geçmeden, yukarıda adları geçen *Selçuklu* devlet adamları arasında amansız bir yetki çatışmaları başgösterdi; sonunda, vezir *İsfahanlı Şemseddin*, muhaliflerini bertaraf ile duruma hâkim olmayı başardı, hattâ sultanın annesi *Berdûliye Hatun*'la da evlenmek suretiyle, iktidarını daha da kuvvetlendirdi. Bununla birlikte beylerbeyi *Erzincanlı Şerefeddin Mahmut*, vezirin bu hareketini *Selçuklu* hanedanına karşı saygısızlık ve hakaret sayarak yandaşlarının çok olduğu *Erzincan*'a çekildi ve topladığı kuvvetlerle isyana başladı, fakat kendisine karşı gönderilen *Selçuklu* ordusu karşısında tutunamayıp teslim oldu, çok geçmeden de oğlu ile birlikte öldürülmek suretiyle orta-

Yönetimde
sarsıntı

dan kaldırıldı. Bu olaydan sonra vezir Ş e m s e d d i n sanki bir hükümdarmış gibi ülkeyi yönetmeye başladı. Fakat bir süre sonra, ülkenin uç bölgelerinde, sultan A l â e d d i n 'in oğlu olduğu iddiasıyla A h m e t adlı birisi *Türkmenleri* etrafına toplayarak isyana başladı, fakat üzerine gönderilen *Selçuklu* kuvvetleri karşısında yenilgiye uğradı ve böylece bertaraf edildi. Bu olayın bastırılmakta olduğu sıralarda, G ü y ü k H a n 'ın tahta çıkması törenlerine gitmiş bulunan R ü k n e d d i n K ı l ı ç A r s l a n 'ın Han tarafından Türkiye *Selçuklu* sultanı, B a h a e d d i n T e r c ü m a n 'ın da vezirliğe atanması üzerine, vezir Ş e m s e d d i n M u h a m m e d , sultan İ z z e d d i n K e y k â v u s ile birlikte kaçıp isyana girişti ise de ileri gelen erdemli *Selçuklu* devlet adamlarından C e l â l e d d i n K a r a t a y , buna engel olarak ülkenin yeni bir kargaşaya düşmesine meydan vermedi. Fakat bir süre sonra, *Moğolların* vezarete atadığı B a h a e d d i n T e r c ü m a n , *Moğolların* emri üzerine, Mart 1249'da *İsfahanlı* Ş e m s e d d i n 'i yakalatıp öldürtmüştür.

ÜÇ KARDEŞ YÖNETİMİ (1249—1254)

Moğol Büyük Hanı Güyük tarafından *Selçuklu* sultanı yapılan Rükneddin Kılıç Arslan'ın saltanatın kendi üzerinde bulunduğunu iddia etmesine rağmen, ülkede yeni bir karışıklık ve huzursuzluğun ortaya çıkmasını istemeyen Celâleddin Karatay, “Üç kardeşin, yani İzzeddin Keykâvus, Rükneddin Kılıç Arslan ve Alâeddin Keykubad'ın birlikte saltanat tahtına geçmelerini, adlarının yaşca büyüklüklerine göre, hutbe sikke ve kitabelerde okunup yazılmasını” önerdi ise de kabul görmedi. Bunun üzerine, Kılıç Arslan ve Keykâvus'un kuvvetleri, Konya'ya bağlı Ruzbe ovasında, savaşa tutuştular (14 Haziran 1249); Keykâvus'un galip gelmesi üzerine, Celâleddin Karatay'ın önerisi olan “üç kardeş saltanatı” yürürlüğe kondu, kendisi de saltanat naipliğinden ayrılıp her üç sultanın atabegi görevini üstlendi. Böylece devlet yönetimindeki buhran sona ermiş oldu. Fakat bununla birlikte *Selçuklu* devlet adamlarının kişisel ihtiras ve çıkarlarını ön planda tutma çabaları, otorite ve huzurun yeniden bozulmasına sebebiyet veriyordu. Özellikle *Moğol* hanı Batu'yu değerli armağanlarla ziyaret edip ondan yeni görevler alan birtakım *Selçuklu* devlet adamları, başkent Konya'ya gelip merkezî yönetim tarafından atanan devlet erkânın görevlerine sahip çıkıyorlar, böylece devlet, sanki iki başlı bir yönetimle yönetilme durumunda kalıyordu. İzzeddin Keykâvus, *Moğolların* ısrarlarıyla *Kayseri*'den *Moğolistan*'a (Batu ve Mengü Hanlara) hareket ettiği sıralarda, ünlü devlet adamı Celâleddin Karatay öldü (11 Kasım 1254). Keykâvus, Kılıç Arslan'ın tek başına saltanata getirilmesini önlemek amacıyla, Karatay'ın ölümünü ileri sürerek *Moğolistan* seyahatinden vazgeçip Konya'ya döndü ve yerine, kardeşi Alâeddin Keykubad'ı

Yönetimde
huzursuzluk
sürüyor

gönderdi. Bununla birlikte “Alâeddin Keykubad’ın *Moğolistan*’dan sultan olarak döneceği” haberi, diğer iki kardeşini (İzzeddin Keykâvus ve Rükneddin Kılıç Arslan) ve dolayısıyla bunlara bağlı devlet adamlarını endişeye düşürdü; bunun sonucu olarak *Erzurum*’a ulaşan Alâeddin Keykubad, lalası hâdim Muслиh vasıtasıyla zehirlenerek öldürüldü (1254); böylece Celâleddin Karatay’ın güçlkle kurmaya muvaffak olduğu “Üç kardeş saltanatı” bozuldu, dolayısıyla saltanatta da iki kardeş kaldı; bununla birlikte her ikisi arasındaki ilişkiler de olumsuz yönde gelişmekte idi. Şöyleki: İzzeddin Keykâvus’un, içki, kadın eğlenceye düşkün olması, devlet adamlarını tedirgin ediyor ve ona karşı hoşnutsuzluk yaratıyordu. İşte bu sebeple Kılıç Arslan, kıyafet değiştirmek suretiyle, yakın adamlarıyla birlikte *Kayseri*’ye gelerek *Selçuklu* tahtına oturdu. Böylece *Kayseri* ve *Konya* sultanları arasında yapılan birçok müzakerelerde anlaşma sağlanamayınca, iki taraf kuvvetleri, *Ahmethisar* yöresinde, 1254 yılında, yapılan savaşta Kılıç Arslan yenilgiye uğradı ve hattâ tutsak alındıktan sonra, önce *Amasya*, daha sonra da *Burgulu* kalesine gönderilerek hapsedildi. Böylece II. İzzeddin Keykâvus, tek başına *Türkiye Selçuklu* tahtında kalmış oldu.

Keykâvus-
Kılıç Arslan
çatışması

Moğol baskı-
sı artıyor

Bu devirde, Baycu Noyan ve öteki *Moğol* devlet adamları ve kumandanları için, anlaşma ile yıllık ödenen miktarlardan başka, birçok kez, altın da gönderildi. Bu isteklerini önlemek amacıyla, *Adliye Nâzırı* (*Divani adl, emîri dâd*) Fahireddin Ali, 100 bin gümüş para ve değerli armağanlarla Batı Han’a gönderilerek bu tür istekleri önleyen bir ferman almayı başardı. Fakat bu durum, Baycu Noyan’ın hoşuna gitmiyordu; ayrıca Hülagu’nun *İran* ve batı ülkelerine Genel Vali olarak atanması üzerine, Baycu, *Mugan* ordu-gâhından ayrılmak zorunda kaldı ve yaylak ve kışlak bulma amacıyla, ikinci kez, *Türkiye*’ye bir sefer düzenledi. Bu sıralarda *Türkiye*’de bazı Ermeni hareketleri ve *Türkmen* ayaklanmaları, devletin içinde bulunduğu buhranı daha da artırmakta idi. *Selçuklulardan* kışlak ve yaylak isteyen Baycu Noyan ordusuyla *Aksaray*’a geldiği zaman *Selçuklu* devlet adamlarından bir kısmı, Baycu’nun isteğinin yerine

getirilmesini, diğer bir kısmı ise “H ü l â g u ’nun batıya atanması sebebiyle, onun durumunun zayıfladığını ileri sürerek B a y c u ile savaşa girişilmesini” önerdiler; çok geçmeden *Selçuklu* ordusu, *Aksaray* yakınlarındaki S u l t a n H a n ’ı yörelerinde, B a y c u N o y a n ’la yaptığı savaşta, yenilgiye uğradı (14 Ekim 1256). Bunun üzerine sultan İ z z e d d i n K e y k â v u s , ailesi ve yakın adamlarıyla birlikte *Konya*’dan ayrılıp *Alâiyye*’ye kaçmak z orunda kaldı. *Moğol* ordusunun *Konya*’yı işgal ve tahrip amacıyla harekete geçmesi üzerine, *Saray Kâhyası (Üstaddâr) N i z a m e d d i n A l i* , büyük çabalar gösterip halktan toplamayı başardığı altınları, B a y c u N o y a n ’a götürüp takdim etti böylece, şehir, kıyım ve tahribattan kurtulmuş oldu; bununla birlikte B a y c u , şehrin dış surlarını yıktırmaktan geri kalmadı. Daha sonra B a y c u , İ z z e d d i n K e y k â v u s ’u yanına çağırttı, fakat sultanın gitmemesi üzerine, torunu Y i s u t a y ’ı bin atlı ile onu izlemeye gönderdiyse de sultan *İznik*’e gidip *Bizans*’a sığınmak zorunda kaldı. Bunun üzerine B a y c u ’nun buyruğu ile R ü k n e d d i n K ı l ı ç A r s l a n , *Burgulu*’daki hapisten çıkarılarak *Konya*’ya getirilip *Selçuklu* tahtına oturuldu (5 Mart 1257). Çok geçmeden ilerigelen *Selçuklu* devlet adamları, *Aksaray* yörelerinde ordugâh kuran B a y c u N o y a n ’a giderek onunla barış antlaşması imzalandılar. Bununla birlikte K ı l ı ç A r s l a n ’ın tek başına sultanlığı pek uzun sürmedi. Şöyleki: *İlhanlı* hükümdarı H ü l â g u ’nun *Bağdad* seferine çıkarken B a y c u N o y a n ’ı birlikte götürmesini fırsat bilen İ z z e d d i n K e y k â v u s , *İznik Bizans* imparatoru I I . T h e o d o r o s L a s k a r i s ’ten askerî yardım sağlayarak 1 Mayıs 1257’de *Konya*’ya yürüyerek *Selçuklu* tahtına oturmayı başardı; K ı l ı ç A r s l a n ise M u i n e d d i n S ü l e y m a n ile birlikte önce *Kayseri*, daha sonra da *Tokat*’a çekilmek zorunda kaldı. Bir süre sonra o, H ü l â g u ’dan bir yarlıg alarak saltanatı yeniden elde etmeyi başardı. Öte yandan *Türkiye*’deki *Moğollara* karşı âdeti *cihat* ilân eden İ z z e d d i n K e y k â v u s , aynı zamanda da H ü l â g u ’ya bir elçi heyetiyle başvurup sultanlığını sürdürmek istemekte idi. Fakat sonunda H ü l â g u , ülkesi M e n g ü K a a n ’ın yarlıgı gereğince, *Tebriz*’de huzuruna gelen

İki sultan
yönetimi

İzzeddin Keykâvus ve Rükneddin Kılıç Arslan arasında, Sivas'tan Bizans sınırına kadar olan memleketleri Keykâvus'un, Sivas'tan Erzurum'a Moğolların sınırına kadar olan yerlerin de Kılıç Arslan'ın olmak üzere, iki yönetim bölgesi halinde bölüştürdü. Ayrıca Selçuklular, her yıl Moğollara, 200 bin altın, beş yüzer at ve katır vereceklerdi. Böylece, her iki sultan, bu karara uymak durumunda kaldılar (Temmuz/Ağustos 1258/59). Bundan sonra İzzeddin Keykâvus, gayri Müslim dayılarıyla Kubadâbad ve Antalya'da eğlence âlemine daldı ve Hülâgu'nun elçilerine yıllık vergiyi de vermemeye başlamıştı. Öte yandan İV. Rükneddin Kılıç Arslan ve bütün yönetim işlerini yürüten Pervane Müineddin Süleyman, Moğollarla işbirliği yapıp iyi ilişkiler kurmak suretiyle onları, İzzeddin Keykâvus aleyhine fitneleyip kışkırtmakta idiler. Keykâvus ise Moğollarla bozulan ilişkileri düzeltmek için pek çok çabalar sarfetti, hattâ 1261 yılında, birçok değerli armağanlarla Hülâgu'ya gitmek üzere yola çıktıysa da Alıncak Noyan'ın kalabalık bir orduyla Türkiye sınırlarını aşıp Aksaray'a yöneldiğini haber alınca ülkenin savunmasını kumandanlarına bırakarak derhal geri dönüp Antalya'ya gitti. Süratle Konya üzerine yürüyen Moğol ordusu, Aentunaba kervansarayı yörelerinde Selçuklu ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu sırada İzzeddin Keykâvus, Moğolları 1260 yılında Aynıcâlad'da kesin bir yenilgi ve bozguna uğratan Mısır Türk Memlûklü hükümdarı Baybars'ın yardımını sağlama yolunda çabalar sarfetti fakat olumlu bir sonuç alamadı; bir süre sonrada, artan Moğol baskısı karşısında 1262 yılında, aile bireyleri ve yakın emîrleriyle birlikte Antalya'dan bir gemiye binerek İstanbul'a eski dostu imparator Mihail Paleologos'un yanına gidip Bizans'a sığındı. Bununla birlikte Keykâvus, Altınordu hükümdarı Berke Han ile Memlûklü sultanı Baybars'ın Moğollara karşı bir ittifak girişimlerinden faydalanmaya çalıştı. Fakat bu sıralarda, gelişen siyasî durum dolayısıyla imparator Mihail, İzzeddin Keykâvus'u hapse attırdığı gibi, beraberindekilere de insanlık dışı davranışlarda bulundu (1262). Çok geçmeden Berke Han'ın onun Selçuklu sul-

tanına ve kendisine gönderilen *Memlûklü* elçilerine karşı girdiği düşmanca muameleler karşısında gönderdiği 20 bin kişilik bir ordu, *Balkanlardaki Bizans* memleketlerini istilâ ettiği gibi, *İzzeddin Keykâvus* ve ailesini hapisten kurtarıp *Bereke Han*'a getirdiler. Kendisine *Suğdak* ve *Solhad* kentleri dirlik olarak verilen *II. İzzeddin Keykâvus*, *Kırım* kıyılarında 1279/80 yılında, sürdürmekte olduğu mutlu hayata gözlerini yumdu. Böylece *Türkiye Selçuklu* tahtında *Kılıç Arslan* tek başına kalmış oldu.

XIII.

IV. RÜKNEDDİN KILIÇ ARSLAN DEVRİ

Pervane Mu-
ineddin Sü-
leyman'ın
dikta yö-
netimi

Pervane Muineddin Süleyman'ın *Moğollar* katındaki büyük çaba ve başarılı etkinlikleri sonunda, *Türkiye Selçuklu* tahtına oturtulan Rükneddin IV. Kılıç Arslan zamanında, bütün iktidar, beş yıl süreyle (1262-1277), yine *Moğollara* dayanarak, çok zeki, dirayetli ve işbilir bir devlet adamı olan değerli vezir Mühezzabüddin Ali'nin oğlu olan Muineddin Süleyman'ın eline geçti, öyleki o, bütün *Türkiye Selçuklu* ülkesinde tek yetkili kişi haline geldi; bu bakımdan IV. Kılıç Arslan ve III. Gıyaseddin devirlerine "*Pervane Devri*" demek daha doğru olacaktır. Artık bütün yetkileri tekelinde toplayan Muineddin Pervane, devletin yüksek makamlarına kendi yandaşlarını atamak suretiyle, tam bir hâkimiyet kurdu. *Türkiye Selçuklularının* *Moğol* tahakkümü ve iç çatışmalar sebebiyle zayıf bir duruma düşmesinden faydalanan *Trabzon Komnenosları*, *Karadeniz*'in çok önemli bir ticaret limanı durumunda olan *Sinop*'u 1259 yılında ele geçirdiler. Uluslararası *Selçuklu* ticareti bakımından büyük önem taşıyan *Sinop*'un yeniden *Selçuklu* sınırlarına alınması konusunda, sultan Kılıç Arslan ve Muineddin Pervane, *Abaka Han*'dan gerekli izni aldılar. Bunun üzerine harekete geçen *Selçuklu* ordusu kenti uzun süren bir kuşatmadan sonra 1266 yılında, fethetti. Bu zaferden sonra kudreti daha da artan Muineddin Süleyman Pervane, *Sinop*'un kendisine verilmesini sultan Kılıç Arslan'dan istedi. Ona karşı duracak bir durumda olmayan sultan, Pervane'nin bu isteğini yerine getirerek şehri ona verdi. Böylece ileride, sultanın bu iznine dayanılarak *Sinop*'ta "*Pervaneoğulları Beyliği*" kurulacaktır. Fakat bir süre sonra yapılan yoğun dedikodular sonunda, Kılıç Arslan ile Muineddin'in arası iyice açıldı. Bunun sonucunda, devlet yönetimindeki hâ-

kimiyet ve yetkilerini sultanla paylaşmak istemeyen ve onu âdetâ bir rakip olarak görmeye başlayan *Pervane*, türlü entrikalar çevirerek *Moğolların* da desteğini ve hattâ *İlhanlı* hükümdarı *Abaka Han*'ın iznini almak suretiyle, *Aksaray*'da, 1266 yılında, bir şölen sırasında, sultanın yemeğine zehir konuldu, çok geçmeden de yayının kirişiyle boğdurularak öldürüldü. Böylece *Muineddin Süleyman*, ihtirash emelleri için, genç yaştaki (28-30 yaşlarında) sultan *IV. Rükneddin Kılıç Arslan*'ı öldürtmekten çekinmedi.

XIV.

III. GIYASEDDİN KEYHUSREV DEVRİ (1264—1283)

Sultan K ı l ı ç A r s l a n 'ın öldürölmek suretiyle bertaraf edilmesinden sonra daha çok küçük yaştaki oğlu I I I . G ı y a s e d d i n K e y h u s r e v , *Selçuklu* tahtına oturtuldu ve bütün ilerigelen devlet erkânı, onu sultan olarak tanıdılar. Daha önce sultan K ı l ı ç A r s l a n devrinde olduğu gibi, M u i n e d d i n S ü l e y m a n P e r v a n e , devletin yüksek yönetim makamlarına kendi yakınlarını atadığı için, bu devirde de eski yetki ve kudretini korumakta idi. Bununla birlikte P e r v a n e S ü l e y m a n , kendisine yakın hissetmediğı ve dolayısıyla rakip gördüğü değerli *Selçuklu* vezirlerinden S a h i p F a h r e d d i n Ali'yi vaktiyle (1271) *Kırım*'da bulunduğu sırada, sultan I I . İ z z e d d i n K e y k â v u s 'la ilişki kurup ona yardım etmesini -bundan bizzat kendisinin de haberdar olmasına rağmen- ihanet sayarak görevinden alıp *Osmançık* kalesinde hapse attırdı. Fakat S a h i p A t a 'nın küçük oğlunun A b a k a katında girişimde bulunması üzerine, A b a k a , onu huzuruna getirip muhakeme etti ve özellikle T o k u N o y a n 'ın yardımı sayesinde hayatını kurtardığı gibi, vezirlik makamını da elde etmeyi başardı (1275). Öte yandan *Türk Memlûklü* hükümdarı B a y b a r s 'ın elçileriyle A b a k a H a n 'a giden M u i n e d d i n S ü l e y m a n , kendisini sürekli baskı altında tutmakta olan Han'ın kardeşi A c a y N o y a n ve ordu kumandanı S a m a g a r N o y a n ' ı A b a k a 'ya şikâyet edip “*Türkiye*'deki görevlerinden alınmalarını” bildirmesi üzerine, A b a k a H a n , gizli kalması şartıyla onun isteğini yerine getireceğini bildirdi. Fakat onun bu girişimi öğrendiğı anlaşılan A c a y , S ü l e y m a n 'a daha ağır muamelelerde bulunmaya başladı. Bununla birlikte *Moğollara* pek güvenemeyen P e r v a n e , bu kez, 1272/73 yılında, *Türkiye* halkının *Moğollara* karşı âdeti kendilerini

bir kurtarıcı olarak gördükleri B a y b a r s 'a bir elçi heyeti gönderip “Sultan G ı y a s e d d i n K e y h u s r e v ve *Selçuklu* hükümranlılığına dokunmamak” şartıyla *Moğollara* karşı *Türkiye*’ye bir ordu göndermesini bildirdi. Fakat çok geçmeden A b a k a H a n 'ın A c a y ve S a m a g a r N o y a n l a r ı *Türkiye*’deki görevlerinden alması üzerine, dolayısıyla her ikisinin baskılarından kurtulan M u i n e d d i n S ü l e y m a n , “B a y b a r s 'ın, ordusuyla gelecek yıl geleceğini” bildirmesini olumlu kaşımadı. Ancak B a y b a r s , bir yıl sonra (Şubat 1275) ordusuyla *Türkiye*’ye yöneldi ise de telâşa düşen M u i n e d d i n P e r v a n e , derhal ona ulaklar göndererek “İşbirliği ve ittifak önerisinin bu yıl uygulanmasının mümkün olmadığını, bu sebeple seferini gelecek yıla ertelemesini” bildirdi. Bu haber üzerine B a y b a r s , *Ermeni* krallığına karşı saldırıya geçip *Çukurova*’yı istilâ etti. Aynı yıl içinde (1275) A b a k a H a n , kardeşi A c a y N o y a n 'ı *Türkiye*’deki görevinden alıp yerine, T o k u N o y a n 'ı atadı ve “Başta M u i n e d d i n P e r v a n e olmak üzere, bütün *Selçuklu* devlet adamlarının T o k u N o y a n 'ın iznini almadıkça herhangi bir konuda karar vermemelerini” bildirdi; böylece artık *Türkiye Selçuklu* devletinin ve dolayısıyla M u i n e d d i n P e r v a n e 'nin devlet yönetimi üzerindeki yetkileri sona ermiş olduğu gibi, P e r v a n e de *Moğollar* katındaki güven ve itibarını büyük ölçüde kaybetti. Fakat A b a k a , Mayıs/Haziran 1275’de, A c a y N o y a n 'ı yeniden *Türkiye*’ye gönderdi ise de T o k u ve M u i n e d d i n P e r v a n e 'nin *Urmiye*’de A b a k a H a n 'a birlikte gidip şikâyetle bulunmaları üzerine, durumu inceleyen A b a k a , A c a y 'ı yeniden *Türkiye*’deki görevinden aldı (Temmuz 1275). Bir süre sonra A b a k a H a n 'ın buyruğuyla harekete geçen 30 bin kişilik *Moğol* ve *Selçuklu* ordusu, *Türk Memlüklü* devletine ait *Bîre*’yi kuşattıysa da ele geçiremedi (Aralık 1275). Fakat çok geçmeden S ü l e y m a n P e r v a n e , diğer *Selçuklu* devlet erkânıyla anlaşıp B a y b a r s 'la yeniden ilişki kurdu ve onun, “*Moğollara* karşı ordusuyla *Türkiye*’ye gelmesini” istediye de B a y b a r s “Bu seferin ancak gelecek yıl sonlarında yapılabileceğini” bildirdi. Öte yandan, *Selçuklu* hanedanı ile akrabalık kurmak suretiyle *Türkiye*’de *Moğol* hâkimiyetini daha çok kuvvetlendireceğini

düşünen A b a k a H a n , I V . K ılıç A r s l a n 'ın kızı S e l ç u k H a t u n ile oğlu budist A r g u n 'un evlendirilmesini emretti, bunun gerçekleştirilmesi için S ü l e y m a n P e r v a n e , E m i n e d d i n M i k â i l , vezir F a h r e d d i n A l i , S e l ç u k H a t u n ile birlikte *Tebriz*'e giderek gelini saraya teslim etti (Mayıs 1276) ve kendisi de A b a k a H a n 'ın huzuruna çıktı.

Hatiroğlu
isyani

Bu sırada *Anadolu* Beylerbeyi H a t î r o ğ l u Ş e m s e d d i n , *Moğollara* karşı *Kayseri*'de *Pınarbaşı*'nda isyana başladı ve B a y b a r s 'a “Derhal *Türkiye*'ye gelmesini” bildiren haberler gönderdi. Bunun üzerine B a y b a r s , keşif amacıyla, emîr B e d r e d d i n B e k t u t kumandasında altı bin kişilik bir kuvveti *Elbistan*'a gönderdi. H a t i r o ğ l u ve yandaşları buna sonderecede sevindiler. Fakat bununla birlikte B a y b a r s , “Bu hususta acele edilmemesini, daha önce S ü l e y m a n P e r v a n e 'ye sözverdiği üzere, ancak bu yıl sonunda gelebileceğini, ayrıca ordusunun büyük bir kısmının *Mısır*'da bulunması sebebiyle, derhal harekete geçemeyeceğini” bildirdi, fakat yine de o, S e y f e d d i n B a l a b a n kumandasında bir askerî birliği *Türkiye*'ye göndermekten geri kalmadı. İşte bu sıralarda M u i n e d d i n S ü l e y m a n P e r v a n e , S a h i p F a h r e d d i n A l i , E m i n e d d i n M i k â i l , T a c e d d i n M u ' t e z ve *Moğol Noyanları*, M e n ğ ü , T i m u r , T o k u ve T u d a v u n , 30 bin kişilik bir *Moğol* ordusuyla *Türkiye*'ye dönmüşlerdi (Eylül 1276). *Kayseri-Sivas* arasındaki *Gedük*'te, *Moğol* ve *Selçuklu* kuvvetleri, ayaklanmayı kısa zamanda bastırdılar ve yakalanan H a t i r o ğ l u Ş e r e f e d d i n M e s u t , muhakeme edildikten sonra bazı emîrler ve birçok *Türkmen* beyleriyle birlikte idam edildi: H a t i r o ğ l u , muhakemesi sırasında, “bu ayaklanmanın S ü l e y m a n P e r v a n e 'nin kışkırtması yüzünden başladığını ve onun, *Memlük* hükümdarı B a y b a r s ile mektuplaştığını” açıklamışsa da yine de ölümden kurtulamamıştır (Ekim 1276). Bu olaydan sonra *Moğollar*, güvensizlikleri sebebiyle *Selçuklu* devlet erkânını gözaltında tutmaya başladılar.

Baybars
Türkiye'de

Türk Memlûklü hükümdarı *Melik ü z z a h i r R ü k - n e d d i n B a y b a r s*, başta *S ü l e y m a n P e r v a n e* olmak üzere, birçok *Selçuklu* emîr ve beylerinin daveti, ülkesine kaçan devlet adamlarının teşviki, özellikle *Türkiye* halkının putperest *Moğollara* karşı kendisini bir kurtarıcı olarak görmeleri sebebiyle, 30 bin kişiden oluşan ordusuyla Nisan 1277'de harekete geçerek *Elbistan*'a geldi. Bunun üzerine *T o - k u v e T u d a v u n N o y a n l a r ı n v e S ü l e y m a n P e r v a - n e*'nin kumandalarındaki *Moğol*, *Selçuklu*, *Gürcü* ve *Ermeni* kuvvetlerinden oluşan ordu da *Elbistan* yönüne hareket etti. *Akçaderbend*'de *Memlûklü* ve *Moğol* kuvvetleri arasında yapılan öncü savaşında, *Moğollar* bozguna uğratıldılar. çok geçmeden *Elbistan* ovasında asıl ana kuvvetler arasında yapılan savaşta (15 Nisan 1277) ise *Moğollar* ağır ve kesin bir yenilgiye uğradılar, onlardan çok sayıda tutsak alındığı gibi, pek çok *Moğol* askeri de öldürüldü. Bu savaşta *Selçuklu* kuvvetleri ciddi olarak savaşmadıktan başka, birçok emîr ve asker de gönüllü olarak tutsak olmak suretiyle *Memlûkler* tarafına geçmişlerdi. Bu yenilgi üzerine *S ü l e y m a n P e r v a n e*, süratle *Kayseri*'ye gelip burada bulunan sultan *G ı y a s e d - d i n K e y h u s r e v* ve başta vezir *F a h r e d d i n A l i* olmak üzere, bazı *Selçuklu* devlet adamlarıyla birlikte bir *Moğol* intikamından korkarak *Tokat*'a çekildiler. Bu büyük ve önemli zaferden sonra *B a y b a r s* *Kayseri*'ye geldi (Nisan 1277) ve büyük sevgi ve takdir gösterileriyle karşılandı, âdeta şehirde bir kurtuluş bayramı kutlandı; özel bir törenle *Keykubadiye* sarayındaki *Selçuklu* tahtına oturan *B a y b a r s*, kendisini bir elçiyle tebrik eden *S ü l e y m a n P e r v a n e*'yi çağırıp makamına oturmasını bildirdiyse de *P e r v a n e*, bunu kabul etmedi ve ondan onbeş günlük bir mühlet istedi, bu arada da *Moğol* intikamından korkusu sebebiyle *A b a k a H a n*'la ilişki kurarak ona olan sadakat ve bağlılığını bildirmekten geri durmadı. *Kayseri*'de bir hafta kalan *B a y b a r s*, ordusunun yiyecek sıkıntısı sebebiyle *Mısır*'a dönmek zorunda kaldı. Böylece *S ü l e y m a n P e r v a n e*'nin iki yönlü siyaseti, tereddüdü ve kararsız tutum ve davranışları sebebiyle, *B a y b a r s*'ın *Türkiye*'yi putperest *Moğol* tahakkümünden kurtarma yolundaki bu önemli ve tarihî girişimi sonuçsuz kal-

Abaka Han
Türkiye’de

dı. Sultan Gıyaseddin Keyhusrev ve diğer Selçuklu devlet adamlarıyla Tokat’a çekilmiş bulunan Süleyman Pervane, *Elbistan*’daki Moğol-Selçuklu ordusunun bozgun ve yenilgisini Abaka Han’a bildirdi. Esasen bu yenilgiyi daha önce haber almış olan Abaka, hazırlattığı 30 bin kişilik bir orduyla Türkiye’ye geldi (Haziran 1277), bu arada Pervane, sultan Keyhusrev ve vezir Fahreddin Ali de derhal ona katıldılar. Doğruca savaşın yapıldığı *Elbistan*’a gelen Abaka, aralarında Toku ve Tudavun Noyanların cesedlerinin de bulunduğu Moğol ölümlerini görünce sonderecede üzüldü, bu arada hiç bir Selçuklu emîr ve askerinin cesedine rastlamayınca daha da çok gazaba geldi ve Pervane’nin Moğollara ihanet ettiği kanısına vardı. Kızgın Abaka, bütün Türkiye Selçuklu kentlerinin yağma ve tahrip edilmesini, halkının, özellikle Türkmenlerin öldürülmesini emretti; dolayısıyla geldiği Kayseri de Moğol askerleri tarafından yağma edildi ve aralarında ilim ve din adamlarının da bulunduğu pek çok kimse öldürüldü. Bu arada Abaka’nın veziri Şemseddin Cüveynî, Han’ın şehirlerin tahrip ve halkının öldürülmesi emrinden vazgeçiremedi, ancak Sivas’ın bir kısmını satın alıp tahripten kurtarabildi. Abaka, Türkiye’nin yönetimini kardeşi Konkurtay Noyan’a bırakıp özellikle Karamanlıları yola getirmesini emrettikten sonra beraberinde Süleyman Pervane ve vezir Fahreddin Ali olduğu halde, yolu üzerinde bulunan kent ve ilçeleri yağmalaya yağmalaya Azerbaycan’a döndü. Abaka, İlhanlıların yazlık merkezi olan Van Gölünün kuzeyindeki Aladağ’a geldi, buradaki Moğol Noyan ve kumandanlarıyla Pervane’nin durumu hakkında müzakerelerde bulundu ve sonunda, onun ihaneti tespit edildi ve Fahreddin Ali’nin onu kurtarma girişimlerine rağmen beraberindekilerle birlikte idam edildi (Ağustos 1277). Muineddin Süleyman, böylece Türkiye Selçuklu Devleti tarihinde, Moğol tahakküm ve baskısına rağmen onbeş yıl süreyle (1262-1277), siyasî zeka ve mahareti sayesinde, yönetimi tekelinde tutmuş ülkede huzur ve sükûnu sağlamada eşsiz bir başarı göstermiştir. Onun ölümünden sonra Türkiye Selçuklu Devleti âdeta sahipsiz kaldı, yönetime elkoyan Mo-

Muineddin
Pervane’nin
sonu

ğolların sebep oldukları buhranlar ve huzursuzluklar sürüp gitti. Bununla birlikte *Moğolların* güvenini kazanan vezir *Fahreddin Ali*, samimi olarak Selçuklu devletini ayakta tutmaya çalışıyordu.

Uç Türkmenlerinin ve son olarak *Hatiroğlu Şerefeddin*'in bertaraf edilmesinden sonra *Moğol* baskı ve zulmüne karşı direnme ve mücadeleyi *Karamanoğulları*, üstlendiler. Daha önce *Hatiroğlu* ile de bir ittifak yapmış olan *Karamanoğlu Kerimüddin Mehmet Bey*, *Memlüklü* hükümdarı *Baybars*'tan gördüğü destekle isyana başladı ve yönetimi altında tuttuğu *Ermenek*, *Mut*, *Silifke*, *Anamur* vs. yerlerdeki *Moğolları* tamamen imha etti. Bunun üzerine, *Moğol* ve *Selçuklu* kuvvetleriyle kendisine karşı sevkedilen *Ermenek Selçuklu* valisi *Beddin İbrahim*'i *Göksu* derbendinde yenilgiye uğrattıktan başka, *Selçuklu* sahiller emîri (*Emîrû's-sevahil*) *Hoca Yunus*'u yenip pek çok ganimet ele geçirdi. Bu iki başarı üzerine durumu daha da kuvvetlenen *Mehmet Bey*, *Eşref* ve *Menteşeoğulları* ile bir ittifak yaparak hâkimiyet alanlarını genişletti. Bir süre sonra *Aksaray*'a yürüyüp başarılı olmayan *Mehmet Bey*, bu kez, mücadelesini meşrû bir hale sokmak için sultan *İzzeddin Keykâvus*'un oğlu olduğunu iddia ettiği *Gıyaseddin* (veya *Alâeddin*) *Siya-vuş*'u yanına getirterek törenle “*Selçuklu Sultanı*” ilân etti. Böylece beraberinde *Siya-vuş* olduğu halde, *Menteşe* ve *Eşrefoğulları* kuvvetleriyle birlikte kalabalık bir *Türkmen* ordusuyla harekete geçen *Mehmet Bey*, *Selçuklu başkenti* Konya üzerine yürüyerek “şehirin, beraberindeki *Selçuklu* sultanı *Siya-vuş*'a teslimini” istediye de kabul edilmedi. Bunun üzerine *Mehmet Bey*, saldırıya geçip 14 Mayıs 1277'de şehri ele geçirdikten sonra, genellikle kaynaklarda “Küçük düşürme ve lânetleme” amacıyla “*Cimri*” sıfatıyla kaydedilen *Siya-vuş*'u “*Sultan Alâüddünya ved-din, Ebul-feth*” lâkaplarıyla ve muhteşem bir törenle *Konya*'da *Selçuklu* tahtına oturttu, kendisi de onun veziri oldu. Bu törenden hemen sonra şehirdeki *Selçuklu* ilerigelen devlet adamları, onu sultan olarak tanımak zorunda kaldılar, ayrıca *Siya-vuş* adına hutbe oku-

Moğollara
karşı Kara-
manoğulları-
nın direnişi

tulup para da basıldı. Bu cülûs töreninden sonra vezir M e h - m e t B e y , düzenlediği bir *Divan* toplantısında, “Bugünden sonra *Divan*’da, *Saray*’da, bütün devlet daire ve toplantılarında, meydanlarda, Türkçeden başka bir dil kullanılmayacaktır” şeklinde çok önemli bir karar aldırttı (Mayıs 1277). Bu arada o, S i y a v u ş ’un meşrûluğunu daha da kuvvetlendirmek için, onu, amcası I V . K ı l ı ç A r s l a n ’ın kızıyla evlendirme girişiminde de bulundu. Daha sonra M e h m e t B e y , ve S i y a v u ş , *Germiyanlı Türkmenleriyle*, kendilerine karşı harekete geçen vezir F a h r e d d i n A l i ’nin oğulları N u s r e t ü d d i n H a s a n ve T a c ü d d i n H ü s e y i n ile *Kozağaç* yörelerindeki *Altuntaş* köyünde yaptıkları savaşta, onları ağır bir yenilgiye uğrattılar, her iki kardeş de çarpışmalar sırasında hayatlarını kaybettiler (26 Mayıs 1277). Bu başarı üzerine S i y a v u ş ve M e h m e t B e y , *Afyonkarahisar*’ı başarısız bir kuşatmadan sonra *Konya*’ya döndüler (Haziran 1277). Kazandıkları bu zaferden sonra S i y a v u ş ve M e h m e t B e y , hâkimiyet alanlarını, *Ankara*’dan itibaren *Batı-Anadolu*’da *Adalar Denizi* kıyılarına kadar uzattılar. Fakat çok geçmeden Moğol şehzadesi K o n k u r t a y , K ü h e r g e N o y a n , *İlhanlı* veziri Ş e m s e d d i n C ü v e y n î , sultan G ı y a s e d d i n K e y h u s r e v , vezir F a h r e d d i n A l i ’nin yönettikleri büyük *Moğol* ve *Selçuklu* ordusu, *Karaman* üzerine yürüyerek buradaki *Türkmenleri* bozguna uğrattıktan sonra *Konya* üzerine yürüdüler. Bunun üzerine S i y a v u ş ve M e h m e t B e y , gizlice şehirden kaçtılar. Daha sonra Siyavuş’tan ayrılan M e h m e t B e y , *Selçuklu* kuvvetleri tarafından *Mut* ovasında, adamlarıyla birlikte yakalanarak başı kesilmek suretiyle öldürüldü; *Konya*’ya getirilen başı halka gösterildi. Daha sonra harekâtını sürdüren *Selçuklu* ve *Moğol* ordusu, *Pınarbaşı* yöresinde, *Sakarya* ırmağı taraflarına doğru hareket halinde yakaladıkları *Siyavuş*’la savaşa girişip yenilgiye uğrattılar. Başına kara bir kilim örtülen A l â e d d i n S i y a v u ş , sultanın katında başı kesilip derisi yüzülerek içine saman doldurulduktan sonra şehir şehir de dolaştırılıp halka gösterildi (Haziran 1278).

Moğol ta-
hakkümü
artıyor

İlhanlı hükümdarı *A b a k a H a n*, *Aladağ* yaylasında bulunduğ u sırada, *S ü l e y m a n P e r v a n e*'nin öldürölmesinden aş ağı yukarı bir ay sonra kardeşi *K o n k u r t a y* ve imparatorluk veziri *Ş e m s e d d i n C ü v e y n î*'yi *Türkiye*'ye gönderdi, kardeşini, *Türkiye*'de bozulan dirlik ve düzeni yeniden kurarak koruma ve *C ü v e y n î*'ye de *Selçuklu* maliesini *Moğol* malî sistemine göre düzenlemekle görevlendirdi. Bununla birlikte *Türkiye*'de istenilen huzur ve sükun kurulamadığı gibi, *Selçuklu* ülkesinin bütün gelirlerine *Moğollar* tarafından elkonuldu. İşte bu sıralarda, *Kırım*'da yaşayan *İ I . İ z z e d d i n K e y k â v u s*'un (Ölümü 1278) veliaht yaptığı oğlu *G ı y a s e d d i n M e s u t*, *Kırım*'dan ailesi ve yakınlarıyla birlikte *Kayseri*'ye geldi (1280). Beraberinde *Kastamonu* beyi *Ç o b a n o ğ l u M u z a f f e r ü d d i n* olduğu halde, önce *Moğol* valisi *S a m a g a r* 'ı ziyaretten sonra *A b a k a H a n*'ın huzuruna çıkan *M e s u t*, ondan izzet ve ikram gördü kendisine *Erzurum*, *Erzincan*, *Sivas*, *Diyarbakır* ve *Harput*'un yönetimini verdi ve bir süre de yanında konuk etti. Fakat *A b a k a H a n*'ın ölümü (1282) üzerine yerine *Müslüman A h m e t T e k u d a r*, *İlhanlı* hükümdarı olunca, *Türkiye Selçuklu* ülkesini, sultan *G ı y a s e d d i n K e y h u s r e v*, *G ı y a s e d d i n M e s u t* arasında bölüştürdü; bundan memnun olmayan *G ı y a s e d d i n K e y h u s r e v*, *K o n g u r t a y* ve vezir *F a h r e d d i n A l i* ile birlikte durumu görüşmek üzere, *A h m e t T e k u d a r*'a gitmek için yola çıktıysa da *İlhanlı* devletinde saltanat mücadelesinin başlaması sebebiyle, bir süre *Erzurum*'da bekledi; daha sonra o, mücadelelerden galip çıkan *A r g u n H a n*'ın çıktıysa da sultanlığını kurtaramadı; zira *A r g u n H a n*, bu sıralarda *Tebriş*'de bulunan *G ı y a s e d d i n M e s u t*'u *Türkiye Selçuklu* sultanı yaptığı gibi, kendisini de *A h m e t T e k u d a r* ve *K o n k u r t a y* ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle sultanlıktan azletmiş idi. Daha sonra *Erzincan*'a gönderilen *K e y h u s r e v*, çok geçmeden *A r g u n H a n*'ın görevlendirdiği adamlar tarafından yayının kiriş iyle boğdurulmak suretiyle öldürüldü (1 Mart 1284).

XV.

II. GİYASEDDİN MESUT DEVRİ

(İlk Saltanatı)

(1284—1297)

Sultan Gıyaseddin Mesut, *Kayseri*'de tahta çıktıktan sonra Şubat 1284 başlarında, *Konya*'ya gelerek burada da törenle *Türkiye Selçuklu* tahtına oturdu ve sultan ilân edildi. Öte yandan Arğun Han, 1285 yılında, özellikle *Türkmen* hareketlerini durdurmak amacıyla kardeşi Geyhatsu'yu 20 bin kişilik bir *Moğol ordusuyla Türkiye*'ye gönderdi. Erzin-can'da yaylak ve kışlak kuran Geyhatsu ve *Türkiye*'deki diğer bütün *Moğol* askerlerinin her türlü giderleri *Selçuklu* devlet hazinesinden karşılanmakta, bu vesileyle ciddi sıkıntılar çekilmekte idi; bu sebeple devlet hazinesi boşaldı, öyle ki vezir *Fahreddin Ali*, bir kısım giderleri *Afyonkarahisar*'daki kendi özel hazinesinden karşılamak zorunda kaldı. Fakat bu sıralarda *Selçuklu* saltanatı için yeni bir anlaşmazlık ve dolayısıyla çatışma olayına tanık oluyoruz.

Selçuklu saltanatında anlaşmazlık

Şöyle ki: II. Gıyaseddin Keyhusrev'in annesi, saltanatı, iki torunu ile sultan Mesut arasında bölüştürülmesini istiyordu; bunu gerçekleştirmek için de beylerbeyilik önerdiği *Karamanoğlu Günüeri* ve saltanat naipliği verdiği *Eşrefoğlu Halil Bey*lerle işbirliği yaptı. İhtiyar vezir *Sahip Ata Fahreddin Ali*'nin büyük çabalarına rağmen anlaşma olmadı. *Karamanlı* ve *Eşrefoğulları* kuvvetlerinin destek ve yardımlarıyla *Keyhusrev*'in iki oğlu, 14 Mayıs 1285'de, *Konya*'ya getirilip *Selçuklu* tahtına oturtuldu- lar, sultan Mesut ise *Kayseri*'ye kaçmak zorunda kaldı. Fakat çok geçmeden *Fahreddin Ali*'ye bağlı *Has Balaban*, kuvvetleriyle *Konya*'ya gelerek duruma hâkim oldu, yakalanan *Keyhusrev*'in annesi ve iki torunu, *Arğun Han*'ın emriyle yapılan muhakeme sonucunda, iki çocuğun *Keyhusrev*'in çocukları olmadığı tespit edildik-

ten sonra başları kesilip *Türkmenlere* yollandı, valide sultan ise *Sivrihisar*'a gönderildi. Bu olaylardan sonra *Geyhatu*, hâlâ karışıklık içinde bulunan *Konya*'ya geldikten bir süre sonra (Nisan 1286 başları) sultan *Mesut* da başkente gelmiş idi. Özellikle *Geyhatu*'nun şehre gelmesi sonucunda, *Karamanlıların* hareketlerini şimdilik durdurmalarına rağmen *Germiyan Türkmenleri*, *Beyşehir* ve yörelerini yağma akınlarına uğratmakta idiler, hattâ kendilerini izleyen *Moğol* ve *Selçuklu* kuvvetlerine bir baskınla ağır kayıplar verdirdilerse de sonunda yenilerek çekilmek zorunda kaldılar. Bütün bu isyan ve çatışmalar sonucunda artık mücadeleyi sürdürmek istemeyen *Karamanlı*, *Germiyanlı* ve *Eşrefoğulları* beyleri, *Konya*'ya gelip sultan *Mesut*'un katına çıkarak itaatlarını bildirdiler (1288 başları).

II. *Gıyaseddin Mesut* devrinin önemli olaylarından birisi de *Selçuklular* tarihinde en uzun (40 yıldan fazla) bir süre *Türkiye Selçuklu* devletinin hizmetinde, *emîri Dâd*, *saltanat nâipliği* ve *vezirlik* görevlerinde bulunmuş olan *Sahip Ata Fahreddin Ali*'nin ölümü idi (22 Kasım 1288). Bu büyük insan, *Türkiye Selçuklu* devletinin *Moğol* hâkimiyeti altında ezilmekte olduğu bir devirde, ustaca yönetimi sayesinde devleti korumaya başarmış eşsiz bir devlet adamı olarak tarihe geçmiştir. O, bütün servetini devlet hizmetine ve ülke de hayır kurumları yaptırmaya sarfetmesi sebebiyle *Hayır Babası (Ebul-hayr)* unvanı ile anılmıştır.

Fahreddin
Ali'nin
ölümü

Moğollar, *Sahip Ata Fahreddin Ali*'den boşalan vezirlik makamına maliyeci *Kazvinli Fahreddin*'i yolladılar. *Mucireddin Emîrşah* ise yine saltanat naipliği görevini sürdürüyordu. Hiç bir devirde görülmeyen oldukça kalabalık *İranlı* bir memur topluluğuyla *Türkiye*'ye gelip göreve başlayan *Kazvinli Fahreddin*, *Moğollara* sözverdiği malî hususları yerine getirebilmek amacıyla halka, zulme varan sonderecede ağır vergiler koymaya başladı; böylece *Moğollar*, *Türkiye Selçuklu* devletine siyasî, askerî ve malî bakımlardan fiilen elkoymuş oldular, dolayısıyla sultan ve ma-

Moğollar
devlete el ko-
yuyor

ıyyeti erkânından, başka hiç bir *Selçuklu* yüksek devlet memuru, artık görev başında değildi. *Kayseri*'den *Adalar Denizi* kıyılarına kadar olan batı bölgelerinin yönetimini üzerine alan *Kazvinli F a h r e d d i n*'in koyduğu ödenmesi çok ağır vergiler sebebiyle halk, yurtlarını bırakıp göçe başladı, *M u c i r e d d i n E m î r ş a h* ise, yönetimini üzerine aldığı *Orta Anadolu*'nun doğu bölgelerinde (*Sivas, Sinop* ve *Sam-sun*'a kadar) halka daha adilâne bir vergi koymuş idi. Bununla beraber yapılan sürekli şikâyetler üzerine, her ikisi de görevlerinden alındı, hattâ *Tebriz*'e götürülen *Kazvinli F a h r e d d i n*, şehir meydanında boynu vurulmak suretiyle halka yapmış olduğu ağır zulmün cezasını ödemiş oldu (Eylül 1291). Muhakeme edilen *E m i r ş a h* ise suçsuz bulunup serbest bırakıldı.

Türkmen
hareketleri
sürüyor

Karamanlıların bertaraf edilmesinden sonra *Türkmen* hareketleri *Germiyanlılar* tarafından sürdürülmeye başlanmıştır. Bunun üzerine harekete geçen *Selçuklu* kuvvetleri, *Germiyanlıları* yola getirdiği gibi, bizzat sultan *M e s u t*'un başında bulunduğu başka bir *Selçuklu* kuvveti de *Eşrefoğulları* isyanını bastırdı. Çok geçmeden *Moğollar*, *Ş e m s e d d i n A h m e t L â k û ş î*'yi *Türkiye Selçuklu* vezirliğine atadılar. Onunla birlikte *Türkiye*'ye gelen *Kılavuzoğulları*, *Moğol* subaylarıyla birlikte yağma ve halkın mallarına elkoymaya başladılar. Fakat *Türkiye*'deki *Moğol* ordu komutanlığına atanan *S a m a g a r N o y a n*, onların bu hareketlerine engel oldu ve böylece halkın sevgisini kazandı. Öte yandan sultan *M e s u t*, *Kazvinli F a h r e d d i n*'den boşalan maliye işlerini yürütmeye, doğru ve yetenekli bir kimse olan *Y a v l a k A r s l a n o ğ l u N â s ı r e d d i n*'i atadı. Bu zat, adil ve olumlu icraatıyla kısa zamanda, halkın acılarını dindirdiği gibi, *Moğol Genel Valisi G e y h a t u*'nun da güven ve takdirini kazandı. Fakat *A r g u n H a n*'ın ölümü üzerine *İlhanlı* hükümdarı olması dolayısıyla *G e y h a t u Türkiye*'den ayrıldı (Temmuz 1291). Böylece, esasen bozuk devlet yönetiminde bir boşluk meydana geldi. Bundan istifade eden *Karamanlılar*, sultan *M e s u t*'un *Kayseri*'de bulunmasından faydalanarak *H a l i l B a h a d ı r*'in yönetiminde *Konya*'ya yürüyüp ku-

şattılar. Mevcut kuvvetlerin *Karamanlılarla* mücadele edememesi üzerine sultan *Mesut*, *Geyhatsu*'ya başvurup yardım istedi. Derhal *Moğol* kuvvetleriyle *Türkiye*'ye gelen *Geyhatsu*, bir kısım kuvvetlerini *Akşehir* yönüne *Menteşe iline* sevketmiş, kendisi de bizzat *Karamanlılara* karşı harekete geçti. Sonunda *Karamanlı* şehirleri ve *Menteşe ili*, ağır bir şekilde tahrip ve yağma edildi, tutsak alınan yedi bin *Türkmen Konya*'ya gönderildi. Böylece bu *Türkmen* hareketleri de çok ağır bir şekilde bastırılmış ve dolayısıyla pek çok *Türk* kanı da akıtılmış oldu. Bundan başka *Geyhatsu*, *Selçuklu-Moğol* yönetimine karşı *Kastamonu* hâkimi *Çobanoğullarından* *Muzafferüddin Yavlak Arslan* ile birlikte harekete geçen *II. İzzeddin Keykâvus*'un oğlu *Rükneddin Kılıç Arslan*'ın üzerine, sultan *Mesut*, *Mucireddin Emîrşah* ile birlikte *Göktay* ve *Giray Noyanların* kumandalarında bir ordu gönderip kuzey *Türkmenlerini* de bertaraf ettikten sonra ele geçirilen pek çok ganimetlerle *İran*'a döndü (1292). Bundan faydalanan *Karamanlı* ve *Eşrefoğulları* beyleri, yeniden harekete geçerek *Kırkpınar* ve *Gâvele* kalelerine kadar olan yöreleri yağma akınlarına uğrattılar ve yeniden *Konya* üzerine yürüdüler.

Bu sıralarda, kalabalık *Haleb Türkmenleri* de *Sivas*'a kadar ilerleme imkânı bulmuşlar idi. *Türkiye Selçuklu Devletinde* saltanat mücadeleleri ve *Türkmen* hareketleri devam etmekte iken, ayrıca *Moğol* şehzadeleri arasında da taht çatışmaları ve dolayısıyla isyanlar başgösterdi; bu sebeple *Türkiye*'de siyasî, sosyal ve iktisadî yaşam, daha fazla çöküntüye uğruyor ve halkın ızdırabı da o derecede artıyordu. *İlhanlı* hükümdarı *Geyhatsu*'nun zalim, eğlence ve sefahata düşkün ve bu uğurda pek çok para sarfetmesi sebebiyle devlet hazinesi boşaldı, bunu karşılamak amacıyla da kağıt para bastırıldı ve dolayısıyla ülkede huzursuzluk arttı. Çok geçmeden bunu fırsat bilen *Hülâgu*'nun torunu *Baydu*, isyan ile harekete geçerek *Geyhatsu*'yu tahtan indirip öldürttü (1295) ve *İlhanlı* hükümdarı oldu. Fakat onun da yeteneksiz oluşu, kötü yönetimi ve özellikle *İslâm* aleyhdarı bir siyaset izlemesi sebebiyle hükümdarlığı, daha bir yıl geçmeden sona erdi;

Moğol şehzâdeleri arasında çatışmalar

A r g u n H a n'ın oğlu M a h m u t G a z a n H a n *İlhanlı* tahtına geçti. G a z a n H a n , entrikacı hareketlerinden çekindiği T u g a ç a r N o y a n'ı *Türkiye'deki Moğol* kuvvetleri komutanlığına atadıysa da çok geçmeden onu öldürttü (1295). Daha sonra onun yerine atadığı T a y c i N o y a n'ın oğlu B a l t u da bir süre sonra G a z a n H a n'a karşı isyana başladı, hattâ G a z a n H a n'ı ziyarete gitmekte olan *Selçuklu* sultanı I I . M e s u t'u engelleyip bir süre yanında alıkoydu. Nihayet B a l t u , *Suriye'ye* geçmek üzere gittiği *Çukurova Ermeni* tekfurı tarafından yakalanıp *Tebriz'e* G a z a n H a n'a gönderildi ve şehir meydanında idam edildi (Ekim 1297). İdamdan önce G a z a n H a n'ın katına çıkan sultan M e s u t'un gecikme sebebi kabul edilmeyerek *Selçuklu* tahtından indirilip *Hemedan'a* sürüldü (1296). Sultanın G a z a n H a n'a gitmesinden sonra I I I . A l â e d d i n K e y k u b a d'ın tahta çıkmasına kadar geçen iki yıl içinde, *Selçuklu* tahtı boş kaldı. Bununla beraber G a z a n H a n , C e m a l e d d i n M e h m e d'i vezirliğe, M u i n e d d i n M e h m e d'i *pervaneliğe*, *Tiflisli K e m a l e d d i n'i* saltanat naipliğine ve *Ş e r e f e d d i n O s m a n'ı* da maliyeye atadı, *Moğol* kuvvetlerinin başına da S ü l e m i ş , B a y a n c a r , B o ç k u r ve K ö r t i m u r getirildi. Ayrıca *Türkiye* dört mali bölgeye ayrıldı. Buralara atanan memurlar, halktan acımasızca vergi topladıktan başka, onların mal ve mülklerine elkoydular, hattâ daha sonraki yıllara ait vergileri bile almaya başladılar. Bu tahammül edilmez vergi yükünü çekemeyen bölge halkları, ya öldürüldüler, veya yurtlarını terketmek zorunda bırakıldılar ve bu acımasız uygulama sebebiyle G a z a n H a n'a devamlı şikâyetle bulundular.

XVI.

III. ALÂEDDİN KEYKUBAD DEVRİ

(1298—1301/2)

İlk saltanatı 13 yıl süren sultan II. Gıyaseddin Mesut'un, Gazan Han tarafından azledilmesinden sonra boş kalan *Selçuklu* tahtına yeğeni (amcaoğlu) III. Alâeddin Keykubad getirildi (1298), vezirliğe *Tebrizli Şemseddin Lâkûşî*, *Moğol* ordu komutanlığına da *Bayancar Noyan* atandılar. Böylece sultan Alâeddin başkent *Konya*'ya geldiği zaman, daha önce vezirlik ve diğer yönetim bölgelere atanmış olanların görevleri sona erdi; böylece dört bölge malî yönetimi de sona ermiş oldu. Öte yandan *Bayancar*'ın *Moğol* kuvvetleri komutanlığına atanmasına kızan *Sülemiş*, *Gazan Han*'ın *Memlûklere* karşı düzenlediği sefere katılmadıktan başka ona isyan ile harekete geçti (1299); o, bazı *Moğol* emîrlerinin desteğini kazanarak *uç Türkmenleri*, *Karamanoğulları* ve *Mısır Mümlüklü* sultanı *Melikünnasır Lâçin* ile de ilişkiler kurup onlardan askerî yardım sağladı. Böylece 50 bin kişilik bir orduyla harekete geçerek *Bayancar* ve *Bokurcu Noyan*ları yenilgiye uğratıp her ikisini de öldürtmek suretiyle ortadan kaldırdı ve *Sivas*'ı kuşatmaya başladı. Böylece onun *Türkiye*'de bağımsız bir devlet kurma emelleri gerçekleşmekte idi. Fakat çok geçmeden *Gazan Han*'ın, *Kutluğşah*, *Çoban*, *Mulay* (veya *Bulay*), *Sutay* ve *Başkıra* komandasında kendisine karşı gönderdiği 35 bin kişilik *Moğol* ordusu, *Erzincan Akşehir*'i taraflarında, askerleri *Moğol* ordusuna katılan *Sülemiş*'i bozguna uğrattı (7 Nisan 1299); bunun üzerine o, 500 atlı ile *Suriye*'ye kaçıp *Memlûklere* sığındı, *Karamanoğulları* kuvvetleri ise memleketlerine geri döndüler. Bununla beraber *Sülemiş*, *Memlûklü* sultanın

yardımıyla yeniden *Türkiye*'ye gelip *Akçaderbend*'e kadar ilerledi, daha sonra geldiği *Ankara*'da yakalanarak *Teb-riz*'e götürölüp şehir meydanında ağır işkencelerle öldürölerek cesedi yakıldı (27 Ağustos 1299). *Türkiye Selçuklu* sultanı *Alâ-ed dîn* ve veziri *Şemseddin Ahmet*, *Sülemiş* isyanının bastırılmasına katılmadıktan başka *Gazan Han*'ın katına çıkarak ona sadakat ve bağlılıklarını arz etmişlerdi. Bundan sonderectede memnun olan han, sultanı *Hülâgu*'nun kızıyla evlendirdi, ayrıca ona, hemen bütün *Türkiye*'nin hâkimiyetini de bir yarlığla verdi. Böylece hukukî bakımdan yarı bağımsız bir duruma gelen sultan *Alâeddin*, görevlerine yeni atanan veziri *Sâveli Alâeddin*, *Maliye Nazırı Nasıreddin Muhammed* ve müşrif *Seyyid Şerefeddin Hamza* olduğu halde, *Konya*'ya döndü. Fakat çok geçmeden sultan, *Moğolların* yaptıkları gibi, özellikle *Nasıreddin Muhammed*'in etki ve kışkırtmaları sonucunda, ülkedeki zenginlerin ve halkın, çeşitli yöntemlerle mal ve paralarına elkoymaya başladı. Bunun üzerine durumun *Türkiye*'deki *Moğol* askerî kumandanı *Abuşka*'ya bildirilmesi sonucunda, *Seyyid Hamza* ve maliyeci *Nasıreddin* işkence ile öldürölündüler. Bunun üzerine sultan korku ve endişeye kapılıp *Konya*'ya kaçmakta iken *Ürgüp* yörelerinde yakalandıktan sonra *Gazan Han*'a gönderildi, yapılan yargılamadan sonra idama mahkum edildiyse de *Hülâgu*'nun kızı bulunan eşinin şefaatiyle ölümden kurtuldu, ancak sultanlıktan azledilerek *İsfahan*'da ölünceye değin ikamete mecbur edildi (1301—2).

XVII.

II. MESUT'UN İKİNCİ SALTANATI (1302—1318)

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNİN YIKILIŞI

Sultan III. Alâeddin Keykubad'ın Gazan Han tarafından tahttan indirildikten sonra, bu sıralarda, yine *Moğollar* tarafından azledilip *Hemedan*'a ikamete mecbur edilen II. Gıyaseddin Mesut, 1302 yılında, ikinci kez, *Türkiye Selçuklu* sultanlığına atandıktan sonra *Musul* üzerinden *Konya*'ya gelip tahta oturdu; vezirliğine ise *Saveli* Alâeddin atandı. Tarihî bir kişiliğe sahip olmayan yeteneksiz sultan Mesut, esasen devlet yönetiminde hiç bir rolü ve hâkimiyeti olmaksızın sonderecede sönük bir hayat yaşadı. Ancak o, *Aksaray-Niğde* arasındaki *Develühisar* (*Dulhisar*) da kendisine karşı isyan eden *Chah oğlu*'nu *Abuşka Noyan* ve veziri Alâeddin ile birlikte kuşatma harekâtına katıldı. Fakat *İlhanlı* hükümdarı *Gazan Han*'ın ölümü (Mayıs/Haziran 1304) üzerine, kuşatma da kaldırıldı. *Türkiye Selçuklu* devletinin son sultanı olan II. Gıyaseddin Mesut'un bu ikinci saltanatı çok sönük geçti, hattâ ölümü bile ilgili yerli kaynaklara yansımadı; ancak bir kaynak (*Niğdeli kadı Ahmed*) onun 1308 yılında öldüğünü belirtmiştir. Bununla birlikte kendisinden sonra III. Gıyaseddin'in oğlu V. Kılıç Arslan'ın *Selçuklu* tahtına çıktığı ve 1318 yılına değin saltanat sürdüğü rivayet edilmiştir. Yapılan araştırmalara göre bu durum, *Türkiye Moğol Genel Valiliğine* atanan *Timurtaş Noyan*'ın *Selçuklu* şehzadelerini öldürtmesiyle de ilgilidir. Böylece *Türkiye Selçuklu* devletinin 1075—1318 yılları arasında devam eden hükümlanlık dönemi de sona ermiş oldu.

İLK BEYLİKLER DÖNEMİ
(GENEL ÇİZGİLERİYLE)

DEMLEÇOĞULLARI

Bitlis Erzen ve çevresinde üçyüz yıldan fazla bir zaman hüküm süren *Demleçoğulları*, sultan Alp Arslan'ın kumandanlarından Demleçoğlu Mehmet Bey, tarafından kurulmuştur. (1085) *Malazgirt* savaşına da katılmış olan savaştan sonra *Güney-Anadolu*'da fetihlere devam eden Demleçoğlu Mehmet Bey *Selçuklu* vasalı *Haleb Mirdas-oğullarıyla* bazı siyasî ve askerî ilişkiler kurmuştur (1076) Mehmet Bey, bir süre sonra Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın sultan Melikşah tarafından *Anadolu* fetihleriyle görevlendirilmesi üzerine, diğer *Türkmen* beyleri gibi, *Anadolu*'dan ayrılarak *Suriye Selçuklu Devleti* hükümdarı Tâcüddevle Tutuş'un hizmetine girmiştir (1077/78). Tutuş'un *Suriye* fâtihi Atsız'ı öldürmesi üzerine Mehmet Bey bazı *Türkmen* beyleriyle birlikte Tutuş'un hizmetinden ayrılmıştır (1079)

Demleçoğlu Mehmet Bey, *Diyarbakır* ve yörelerinde hüküm süren *Selçuklu* vasalı *Mervanoğulları* emîrliğinin *Büyük Selçuklu Devleti* sınırlarına katılması harekâtına katılmıştır. *Selçuklu* ordusu başkomutanı Fâhrüddeve, *Bitlis* ve yörelerini ele geçirdikten sonra burasını Mehmet Bey'e *dirlik (ıktâ)* olarak verdi (1085). Böylece *Demleçoğulları Beyliği Büyük Selçuklu Devletine* tâbi olarak kurulmuş oldu. Daha sonra da *Erzen*, beyliğin sınırları içine alındı. Mehmet Bey'in ne zaman öldüğü belli değildir. Mehmet Bey'den sonra beyliğin başına *Togan Arslan* geçmiştir. (Takriben 1104). *Togan Arslan*, önce *Türkiye Selçuklu* sultanı I. Kılıç Arslan'a, daha sonra da *Sökmenli Beyliği*'ne tâbi olmuştur. *Togan Arslan*, 1115 yılında *Silvan*'a bağlı olan birçok köyleri ele geçirmiş ve bir süre sonra da bağımsız bir hale gelmiştir. Bununla birlikte bu bağımsızlık uzun sürmemiş, *Mardin Artuklu* emîri *İlgazi*'ye tâ-

bi olmuş ve onunla birlikte *Gürcü* (1121) ve *Haçlılara* (1119) karşı düzenlenen seferlere katılmıştır. *Tog an Arslan*'ın *Artuklulara* tâbi olması üzerine, *Sökmenli* emîri *İbrahîm* ona karşı harekete geçerek *Bitlis*'i kuşattı (1124) ise de pek başarılı olamadı. Fakat çok geçmeden bu kez *Hasankeyf Artuklu* emîri *Davud*, beylik sınırlarını genişletmek amacıyla *Bitlis*'i kuşattı, fakat almayı başaramadı. Bir süre sonra (1133) *Tog an Arslan*, *Humus* emîri *Hayır Han*'la birlikte *Haçlılara* karşı bir sefere çıkmıştır. Bu olaydan bir yıl sonra (1134) *Musul* atabeki *İmadeddin Zengi* *Bitlis*'e bir kuvvet sevketmişse de 10 bin altın karşılığında bu harekâtı durdurmuştur. *Tog an Arslan* 1134 veya 1137 yılında hayata gözlerini yummuştur. Onun yerine *Demleçoğulları* tahtına oğlu *Hüsamüddin Kurtî* geçmiştir. *Kurtî*, *Sökmenli* emîrleriyle *Gürcülere* karşı düzenlenen seferlere katılmış ve pek çok başarılar kazanmıştır. Bir süre sonra *Irak Selçuklu* sultanı *Mesut*, kardeşi *Selçukşah*'a *Mardin*, *Erzen*, *Malazgirt* ve *Ahlat*'ı *dirlik* olarak vermiş, o da özellikle *Erzen*'i istilâ etmiş, bunun üzerine *Kurtî*, *Mardin Artuklu* emiri *Temürtaş*'a tâbi olmuştur. *Kurtî*, 1143 yılında vefat etmiş, yerine kardeşi *Yakut Arslan* geçmişse de çok yaşamayarak hayata gözlerini yummuştur. Bunun üzerine kardeşi *Fahrüddin Devletşah* beylik tahtına geçmiştir. Hükümdarlığı oldukça uzun süren *Devletşah*, *Gürcülere* karşı düzenlenen başarısız bir sefere (1161) katıldı. Ayrıca o, *Harput Artuklu* emîri *Kara Arslan* ve *Mardin Artuklu* emîri *Necmeddin Alpı* ile birlikte (1164) *Danişmendli Yağıbasan*'a karşı harekete geçerek Sivas'a kadar ilerlediler. *Devletşah*, 1163 yılında, *Gürcülere* karşı düzenlenen yeni bir başarılı sefere katıldı. *Devletşah*, 1168 yılında, kendisine karşı harekete geçen emîr *Necmeddin Alpı*'ya tâbi olmak zorunda kalmıştır. Onun ne zaman öldüğü kesin olarak tespit edilememekle birlikte 1192 yılında ölmüş olabileceği tahmin ediliyor. Onun ölümünden sonra *Demleçoğulları Beyliği Erzen* ve yörelerinde hüküm sürmüştür. *Devletşah*'ın ölümünden sonra oğlu *Hüsameddin Tuğrul*, beylik tahtına geçmiştir. *Tuğrul*, 1229 yılında, *Anadolu*'ya yönelen *Celâleddin Hârezm-*

ş a h 'a tâbi olmuş, böylece beyliğinin varlığını korumuştur. *Erzen*'deki *Demleçoğulları Beyliği*, daha sonra *Anadolu*'yu istilâ eden *Moğollara* tâbi olmuştur. Bu sıradaki beylerin kim oldukları bilinmiyor. Ancak 1310'da *Erzen*'de *Melik Salih*, bey olarak bulunuyordu. Daha sonraki beyler ise *Melik Kebir İmadeddin Devletşah*, *İzzeddin Muhammed* (Ölümü 1333-34) ve *Melik Celâleddin ve Sultan Ali* (1394) idiler. *Sultan Ali*, diğer *Anadolu* beyleri gibi, *Anadolu*'yu istilâ eden *Timur*'a tâbi olmuştur. Nihayet *Demleçoğulları Beyliği*, *Akkoyunlular* zamanında ortadan kaldırılmıştır.

İNAL (YINAL) OĞULLARI

Büyük Selçuklu Devleti sultanı *Melikşah*'ın ölümü üzerine, *Suriye Selçuklu* hükümdarı *Tutuş* saltanatı ele geçirmek amacıyla mücadeleye başladığı sıralarda *Diyarbakır* ve çevresine de hâkim olmuştu. (1093). Bölge valiliğine maiyeti emîrlerinden olup ve oğlu *Duka*'a atabek yaptığı *Tuğtekin*'i atamıştı. Fakat *Tutuş*'un başarısızlığı ve ölümü (26 Şubat 1095) üzerine *Diyarbakır* ve çevresinde birçok küçük beylikler kuruldu. Bu cümleden olarak *Türkmen* emîri *Sadrâ Amid* (Eski *Diyarbakır*)'e hâkim olmuştu. *Sadrâ*'ın ölümünden sonra yerine beyliğe adını veren oğlu *İnal* geçti. Onun ölümünden sonra da oğlu *İbrahîm* emîr oldu ve *Dımaşk Selçuklu Devletine* tâbi oldu. Bir süre sonra *Musul Selçuklu* valisi *Gürboğa*, *Âmid*'i kuşattı (1100/1101) ise de ele geçirmeyi başaramadı. Bu olaydan sonra *İnal* oğlu *İbrahîm*, saltanat mücadelesine girişen *Muhammed Tapar*'a tâbi olup onunla birlikte hareket etti. Daha sonra o, *Türkiye Selçuklu* sultanı *İ. Kılıç Arslan*'a tâbî oldu. Sultanın ölümünden (Haziran 1107) sonra *İbrahîm* bir süre bağımsız olduysa da 1109 yılından sonra *Ahlat* hâkimi *Sökmen*'e tâbi oldu ve aynı yılda da öldü ve yerine oğlu *İlal* *İnal* *oğulları* tahtına geçti. *İlal*, *Sökmenliler*'e ait olan *Silvan*'a bağlı birçok köyleri ele geçirdi. *Haçlılar*'a karşı düzenlenen *Selçuklu* askerî hareketlerine de katılan *İlal*,

Güney-doğu Anadolu bölgesi ne hâkim olmaya çalışan *Musul* atabeki *Zengî* 'ye karşı *Artukoğulları* emîrleriyle işbirliği yaptı. Fakat bir süre sonra *Mardin Artuklu* emîrî *Temürtaş*, *Zengî* ile birleşerek *Âmid*'i kuşattı (1133). Bunun üzerine *İlaldı*, diğer *Artuklu* emîrleriyle bir ittifak yaptı. Bununla birlikte *Zengî* karşısında dayanamayıp yenildi, fakat *Zengî*, şehri alamadı. *İlaldı*, 1142 yılında vefat etti ve yerine oğlu *Mahmut* geçti, fakat beyliğin yönetimi vezir *Nisanoğlu Müeyyedüddin*'in elinde idi. Atabek *Zengî*, 1142 yılında, yeniden harekete geçerek *İnaloğulları*'na ait birçok ilçe ve kaleleri ele geçirdi. *Zengî*'nin ölümünden sonra da bu kale ve ilçeler *Hasankeyf Artuklu Beyliğinin* sınırları içine alındı. Emîr *Mahmut*, beyliğini elinde tutabilmek için *Artuklularla* akrabalık kurdu. Bununla birlikte yine de *Artuklularla* pek iyi geçinemedi; çeşitli sebeplerle *Temürtaş Âmid*'i iki kez kuşattı. Sonunda *İnaloğulları*, *Temürtaş*'a tâbi olmak zorunda kaldılar. Öte yandan vezirlik makamında bulunan *Nisanoğulları* ailesinin emîr *Mahmut*'a son derecede şiddetli baskı ve tahakküm başlamaları üzerine, *Hasankeyf* ve *Mardin Artukluları* harekete geçerek *Âmid*'i kuşattılar. Bunun üzerine emîr *Mahmut*, *Danışmendli Yağbasan*'dan yardım istedi, onun harekete geçmesi üzerine de kuşatma kaldırıldı (Ağustos 1163). Bununla birlikte *Artuklular*, 1164 yılında *Âmid*'i ikinci kez başarısız bir kuşatmada bulundular. Bu olaydan sonra da *İnaloğulları Beyliği*, *Mardin Artukluları*'na tâbi olmayı sürdürdü. *Eyyubî* hükümdarı *Salâhaddin*, 1183 yılında *Hasankeyf Artuklu* emîri *Nureddin Muhammед*'le birlikte *Âmid*'i şiddetli bir kuşatmadan sonra ele geçirdi ve şehri *Muhammед*'e verdi. Böylece *İnaloğulları Beyliği* tarihe karışmış oldu.

SALTUKLULAR

Saltuklu Türk Beyliği sultan *Alp Arslan*'ın kumandanlarından *Ebulkasım Saltuk* tarafından *Malazgirt* savaşından sonra *Erzurum* başkent olmak üzere, *Bayburt*, *Tercan*, *Micingert*, *İspir*, *Oltu* vs. gibi il, ilçe ve kaleleri içine alan

bölgede kurulmuştur (1072). Yüzyıldan fazla bir zaman devam etmiş olan bu *Türk beyliği* hakkında da kaynaklarda fazla bir bilgiye rastlanmıyor. Devletin kurucusu **Saltuk Bey** 'in ölümünden (1102) sonra yerine oğlu **Ali Bey** geçmiş olup *Büyük Selçuklu* devleti sultanı **Muhammed Tapar** 'a tâbi olmuştur. Emîr **Ali** , *Artuklu* emîri **İlgazî** ile birlikte 1121 yılında, *Gürcülere* karşı düzenlenen sefere katılmış, ancak savaşta *Türk* ordusu yenilgiye uğramıştır. Emîr **Ali** 'den sonra *Saltuklu* tahtına **Ziyeeddin Gazî** geçmiştir ki, bu emîr hakkında hemen hiç bir bilgimiz yoktur. Ancak *Erzurum* 'daki *Kale camii* ve *Tepsi minare* 'yi bu emîrin yaptırdığı bilinmektedir. **Ziyeeddin Gazî** 'nin 1132 yılındaki ölünden sonra beyliğin başına yeğeni **İzzeddin Saltuk** geçmiş, *Ahlatşahı II* . **Sökmen** ve *Demleçoğullarından* **Fahreddin Devletşah** ile kız vermek suretiyle akrabalık kurmuştur. Öte yandan **Saltuk** , *Ani* emîri **Fahreddin Şeddad** 'ın güya *Gürcülere* karşı koruyamadığı *Anı* -yı hile ile kendisine satmak amacıyla daveti üzerine, *Anı* 'ya gitmişse de **Fahreddin** 'in çağrısı sonucunda *Gürcü* kralı **Dimetri** , **Saltuk** 'a bir baskın yapıp maiyyetiyle birlikte tutsak almıştır. Fakat o, çok geçmeden damadı **II** . **Sökmen** ve *Artuklu* emîrlerinin kurtuluş akçası ödemeleri sonucunda, tutsaklıktan kurtulmuştur. Çok geçmeden **İzzettin** 'in iki damadı **II** . **Sökmen** ve **Fahreddin Devletşah** , *Kars* ve *Sürmeri* emîrleri ve *Artuklu* emîri **Necmeddin Alplı** ile birlikte Temmuz 1161'de *Gürcülere* karşı bir sefere çıkmışsa da *Türk* kuvvetleri yenilgiye uğramış, **İzzettin Saltuk** , ikinci kez tutsak alınmış, *Gürcülere* karşı bir daha savaşa katılmama hususunda ant içmesi üzerine, serbest bırakılmıştır. Fakat **Saltuk** 'un, *Gürcülere* karşı yeniden oluşturulan *Türk* kuvvetlerine katıldığı rivayet edilmiştir. Onun 1168 yılında ölümünden sonra beyliğin başına oğlu **Nâsıreddin Muhammed** geçmiştir. Hakkında pek az bilgimiz bulunan emîr **Muhammed** 'in *Irak Selçuklu* devleti sultanı **III** . **Tuğrul** 'a tâbi olduğu anlaşılıyor. Onun devrinde *Erzurum* önlerine kadar gelen *Gürcülerle* başarılı savaşlar yapılmış ve geri çekilmek zorunda bırakılmışlardır (1184). **Nâsıreddin Muhammed** 1190/91 yılında vefat etmiş ve yerine kızı **Ma-**

m a H a t u n geçmiştir. M a m a H a t u n , *Silvan Eyyubî* hâkimi T a k i y y e d d i n Ö m e r 'e, *Malazgirt* kalesini kuşatmakta iken ona kuvvetleriyle birlikte yardıma gitmiştir (Ekim 1191). Daha sonra M a m a H a t u n 'un *Suriye* ve *Mısır Eyyubî* hükümdarı M e l i k ü l a d i l ile evlenme girişimi gerçekleşmemiş, çünkü aynı yıl içinde onun beyliğin başından alındığı ve yerine N â s ı r e d d i n M u h a n ı m e d 'in oğlu M e l i k Ş a h 'ın geçirildiği anlaşıyor. Bu devirde *Saltuklu Beyliği*, bir yandan *Türkiye Selçuklularının*, öbür yandan da *Eyyubîlerin* baskı ve tehditleri altında güç durumlara düşmüş, neticede *Saltuk İli Türkiye Selçuklu* sultanı I I . S ü l e y m ı a n - ş a h tarafından *Selçuklu* sınırları içine alınmak suretiyle, 25 Mayıs 1202'de ortadan kaldırılmıştır.

DANIŞMENDLİLER

Danışmendli Türk Beyliği, D a n i ş m e n d o ğ l u G ü - m ü ş t e k i n A h m e t G a z i tarafından *Sivas* başkent olmak üzere, 1080 yılında, *Orta-Anadolu*'da kurulmuştur. Beyliğin sınırları zamanla, *Tokat*, *Niksar*, *Amasya*, *Çankırı*, *Çorum*, *Kastamonu*, *Kayseri*, *Elbistan* ve *Malatya* illerini içine alacak şekilde genişlemiştir. Beyliğin ilk hükümdarı olan A h m e t G a z i , 1080'de *Sivas*'ı, 1097'den önce *Niksar*'ı fethetti; daha sonra *Türkiye*'deki emîrler arasındaki çatışmalardan faydalanarak beyliğin sınırlarını genişletmeyi başardı ve *Türkiye* üzerinden geçmekte olan *Haçlı* ordularıyla, *Türkiye Selçuklu* sultanı I . K ı l ı ç A r s l a n ve diğer *Türk* emîrleriyle birlikte mücadelelerde bulundu; ayrıca 1098 yılında *Bayburt*'u fethettikten başka *Ermeni* G a b r i e l 'in yönetimindeki *Malatya*'yı üç yıl süreyle kuşatma ve sıkıştırmaya tâbi tuttu; G a b r i e l 'e yardıma gelen *Antakya Haçlı* prensi B o h è m o n d 'u 1101 yılında, *Malatya* önlerinde yenilgiye uğratıp tutsak aldı. A h m e t G a z i , 1101 yılında, *Türkiye*'ye gelen yeni *Haçlı* ordularını sultan K ı l ı ç A r s l a n ile birlikte *Amasya-Merzifon* arasında ağır bir yenilgiye uğratmayı başardı (5 Ağustos 1101). Daha sonra A h m e t G a z i , *Fransız* ve *Alman* kuvvetlerinden oluşan *Haçlı* ordusunun müttefik *Türk*

ordusu karşısında hezimete uğradığı savaşıllara katıldıktan sonra 1102 yılında *Malatya*'yı fethetti. Aynı yılda, tutsak B o h é - m o n d 'u kurtuluş akçası karşılığında salıvermesi yüzünden aralarının açıldığı K ı l ı ç A r s l a n ile *Maraş* yörelerinde yaptığı savaşta kesin bir yenilgiye uğradı ve dolayısıyla *Türkiye*'deki siyasî üstünlüğü ciddi bir şekilde sarsıldı. G ü m ü ş t e k i n A h m e t G a z i 'nin 1105 yılında ölümünden sonra *Danişmendli* tahtına oğlu E m i r G a z i geçti. Bunu fırsat bilen sultan K ı l ı ç A r s l a n , *Malatya*'yı Eylül 1105'de ele geçirdi ise de sultanın ölümünden (1107) sonra E m i r G a z i , *Selçuklu* şehzadelerinin taht mücadelelerine karışarak 1116 yılında damadı M e s u t 'un *Türkiye Selçuklu* sultanı olmasını sağlamıştır. Daha sonra E m i r G a z i , *Malatya Selçuklu* meliki T u ğ r u l A r s l a n ve atabeği *Artuklu B e l e k G a z i* ile birlikte *Mengüçüklü* emîri İ ş h a k ve müttetiki *Trabzon Rum* hâkimi K o n s t a n t i n G a b r a s 'ı yenilgiye uğratmış, hattâ bu savaşta damadı İ ş h a k da tutsak alınmış idi. B e l e k G a z i 'nin ölümü (1124) üzerine, aynı yılda, E m î r G a z i , sultan M e s u t 'la birlikte elden çıkan *Malatya*'yı yeniden ele geçirdi ve daha sonra yine onunla birlikte *Kastamonu* ve *Ankara Selçuklu* meliki A r a p 'a karşı mücadelelerde bulundu, sonunda Arap'ın bertaraf edilmesi üzerine E m i r G a z i , *Kayseri* ve *Ankara*'ya hâkim duruma geçti, böylece *Danişmendli Beyliği*, *Fırat* ırmağından *Sakarya* ırmağının kaynaklarına kadar olan *Orta* ve *Kuzey-Anadolu* bölgelerini içine alarak genişlemiş oldu. Daha sonra E m i r G a z i , Şubat 1130'da *Çukurova*'yı işgale çalışan *Antakya Haçlı* prensi I I . B o h é m o n d 'u *Anazarba* önlerinde kesin bir yenilgiye uğrattıktan başka *Ermeni L e o n (L e v o n)* 'u da itaat altına aldı (1131). Bu olaydan iki yıl sonra (1133) E m î r G a z i , *Bizans* imparatoru I I . I o - a n n e s K o m n e n o s tarafından işgal edilen *Kastamonu* ve yörelerini yeniden ele geçirdi. Böylece E m î r G a z i , *Haçlı*, *Bizans* ve *Ermenilere* karşı giriştiği başarılı mücadeleler sonunda *Türk-İslâm* âleminin takdir ve hayranlığını kazandı dolayısıyla *Bağdad Abbasî* halifesi M ü s t e r ş i d *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı S e n c e r tarafından kendisine *meliklik* ünvanı verildi. Fakat çok geçmeden E m î r G a z i , 1134 yılında ve-

fat etti, yerine oğlu M u h a m m e d , *Danişmendli* emîri oldu. Melik M u h a m m e d , kardeşleri arasında çıkan taht anlaşmazlığı sebebiyle harekete geçen *Bizans* imparatoru I o - a n n e s ' le başarılı mücadelelerde bulunduktan başka taht iddiasında bulunan diğer kardeşlerini etkisiz hale getirdi (1135-37). Bundan başka O, *Bizans*, *Haçlı* ve *Çukurova Ermenileri*yle de başarılı mücadelelerde bulundu, sonunda *Çukurova*'yı istilâ ettiği gibi, *Menderes* ırmağı kaynağına kadar askerî harekâtını sürdürdü (1139 başları). Nihayet o, 1141/42 yılında *Kayseri*'de hayata gözlerini yumdu. Onun ölümü sonucunda oğulları Z ü n n u n , İ b r a h i m ve Y u n u s , *Sivas*'ta *Danişmendli* hükümdarlığını ilân eden N i z a m e d d i n Ya ğ ı b a s a n ve A y n ü d d e v l e arasında taht mücadeleleri başladı, neticede *Danişmendliler*, *Sivas*, *Kayseri* ve *Malatya* şubelerine ayrıldı ve dolayısıyla da devlet sarsıldı; bunun sonucunda da *Türkiye*'de siyasî üstünlük *Türkiye Selçuklu* devletine geçti. Nitekim derhal harekete geçen sultan M e s u t , *Sivas*'ı aldıktan başka *Malatya*'yı kuşatıp A y n ü d d e v l e 'yi itaat altına aldı (1144). Öte yandan Ya ğ ı b a s a n , sonradan anlaştığı sultan M e s u t ile yeni *Bizans* imparatoru M a n u e l 'e karşı giriştiği savaşta başarılı olamadı. Fakat çok geçmeden Ya ğ ı b a s a n , *Türkiye Selçuklu* devletine tâbi oldu (1150). Öte yandan 1152 yılında ölen A y n ü d d e v l e 'nin yerine, sultan M e s u t 'a tâbi olan oğlu Z ü l k a r n e y n geçti. Sultan M e s u t 'un ölümü üzerine Ya ğ ı b a s a n , *Kayseri* ve yörelerine saldırıya geçtikten başka *Suriye* hükümdarı N u r e d d i n M a h m u d 'un teşviki ile kardeşleriyle (Z ü n n u n , İ b r a h i m , Z ü l k a r n e y) birlikte *Türkiye Selçuklu* sultanı II . K ı l ı ç A r s l a n 'a karşı *Aksaray* yöresinde yenilgiyle sonuçlanan bir savaşa girişti (Ekim 1155); fakat bir süre sonra Ya ğ ı b a s a n , *Bizans* yardımıyla bu kez K ı l ı ç A r s l a n 'ı yenilgiye uğratarak *Elbistan*'a yeniden hâkim oldu. Bundan sonra Ya ğ ı b a s a n , damadı *Artuklu* F a h r e d d i n K a r a A r s l a n 'a ait *Harput* ve *Çemişkezek*'i yağmalaması üzerine K a r a A r s l a n , yeğeni *Mardin Artuklu* emîri N e c m e d d i n A l p ı ve *Demleçoğullarından* F a h r e d d i n D e v l e t ş a h ile birlikte kendisine karşı harekete geçip, *Sivas*'a yürüdüler; öte yandan sultan K ı -

l ı ç A r s l a n da ona karşı harekete geçmişti ki, N u r e d d i n M a h m u d 'un araya girmesi üzerine savaş olmadı. Çok geçmeden Ya ğ ı b a s a n Ç a n k ı r ı 'da vefat etti (Ağustos 1164). Ya ğ ı b a s a n 'ın yerine oğlu İ s m a i l geçirildi ise de *Danışmendli* ailesi arasında taht kavgası başladı; bundan faydalanan sultan K ı l ı ç A r s l a n , *Elbistan*, *Tohma* vadisi, *Darende* ve *Gedük*'ü (1165), daha sonra da *Kayseri* ve *Zaman-tı*'yı ele geçirdi (1169); 1171 yılında da E f r i d û n 'un elindeki *Malatya*'yı da kuşatmış idi. *Sivas*'ta çıkan kıtlık üzerine öldürülen İ s m a i l 'in yerine, kayınpederi N u r e d d i n M a h m u d 'un destek ve yardımıyla Z ü n n u n geçti (1173). Fakat N u r e d d i n 'in ölümü üzerine (Mayıs 1174), derhal harekete geçen K ı l ı ç A r s l a n , *Sivas*, *Tokat*, *Niksar*, *Amasya* ve *Komanova*'yı *Selçuklu* topraklarına kattı (1175), böylece *Danışmendlilerin Sivas* kolu da ortadan kaldırılmış oldu. Bu ailenin *Malatya* koluna gelince, Z ü l k a r n e y n 'in ölümü (Ekim 1162) üzerine, yerine geçen oğlu N â s ı r e d d i n M u h a m m e d 'in başarısız yönetimi sebebiyle 1170 yılında, F a h r e d d i n K a s ı m hükümlerine oldu ise de onun çok geçmeden ölümü (1171) sonucunda E f r i d û n , *Malatya Danışmendli* tahtına geçmiş idi. Fakat eski emîr N â s ı r e d d i n M u h a m m e d , E f r i d û n 'u , öldürtüp tahtı yeniden ele geçirmeyi başardı (Şubat 1175). Fakat sultan K ı l ı ç A r s l a n 'ın Ekim 1178'de *Malatya*'yı yeniden kuşatıp ele geçirmesi sonucunda, *Danışmendlilerin* bu kolu da tarihe karışmış oldu. Böylece esasen üç kola ayrılarak zayıf bir duruma düşen bütün *Danışmendli Beyliklerine* ait bölgeler, *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin sınırları içine alınmış oldu.

MENGÜCÜKLÜLER

Mengüçüklü Beyliği, *Malazgirt* savaşından (1071) sonra *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı A l p A r s l a n 'ın kumandanlarından olan ve hakkında, kaynaklarda pek az bilgi bulunan M e n g ü c ü k G a z i tarafından *Erzincan*, *Kemah*, *Divriği* ve *Şarkikarahisar* il ve ilçelerini içine alan bölgede kurulmuştur (1080). Önceleri, *Türkiye Selçuklu Devletinin* kurucusu

K u t a l m ı ş o ğ l u S ü l e y m a n ş a h 'a tâbi bulunduğu anlaşılan M e n g ü c ü k G a z i 'nin girdiği fetihler sırasında şehit olduğu anlaşılmakta ise de ölüm tarihi tespit edilememektedir. M e n g ü c ü k G a z i 'nin ölümünden sonra yerine oğlu İ s h a k geçmiş olup, *Artuklu* emîri B e l e k ve D a n i ş m e n d l i hükümdarı kayınpederi M e l i k G a z i 'ye karşı *Trabzon Rum* hükümdarı K o n s t a n t i n G a b r a s 'la birleşip *Erzincan* yörelerinde yaptığı savaşta yenilip tutsak alındı (1120) ve *Danişmendlilere* tâbi olmak zorunda kaldı. İ s h â k 'ın 1142 yılında ölümü üzerine, *Danişmendliler*, beyliğin başkenti *Kemah*'ı ele geçirdiler. Emîr İ s h a k 'ın ölümünden sonra *Mengüçüklü* beyliği, biri *Kemah-Erzincan* ve diğeri de *Divriği* olmak üzere, iki kola ayrıldı. *Kemah-Erzincan* kolunun ilk hükümdarı İ s h a k 'ın oğlu D a v u d (veya D a v u d ş a h) olup hakkında pek fazla bir bilgiye sahip değiliz; ancak yapılan araştırmalarda, rivayet ve tahminlere dayanan birtakım bilgiler ileri sürülmüştür. D a v u d 'un ölümünden (1151 veya 1162) sonra yerine oğlu B e h r a m ş a h geçmiştir. 60 yıldan fazla hükümdarlık yapan B e h r a m ş a h zamanında, *Erzincan* bir ticaret ve kültür merkezi haline gelmiş, ilk *Mengüçüklü* parası da bu devirde (1167 yılında) basılmıştır. Bu devirde *Mengüçüklü Beyliği Türkiye Selçuklu* sultanlarına tâbi olmuştur. B e h r a m ş a h , 1202 yılında sultan I I . S ü l e y m a n ş a h 'la birlikte *Gürcü* seferine katıldı. *Selçuklu* ordusunun yenilgiye uğraması sonucunda *Gürcüler* tarafından tutsak alındı ise de sonradan kurtuluş akçası (fidye) karşılığında serbest bırakıldı. B e h r a m ş a h 'ın 1225 yılındaki ölümünden sonra oğlu I I . D a v u d ş a h , *Mengüçüklü* meliki olmuştur. Bilginleri himaye etmesiyle ünlü olan D a v u d ş a h , tâbi durumda olduğu *Türkiye Selçuklu* sultanı I . A l â e d d i n K e y k u b a d 'a karşı, *Erzurum Selçuklu* meliki C i h a n ş a h , *Eyyubî* hükümdarı M e l i k ü l e ş r e f ve sultan C e l â e d d i n H a r e z m ş a h ile ilişkiler kurma girişimlerinde bulundu. Bunun üzerine A l â e d d i n K e y k u b a d , Ekim 1228'de harekete geçerek *Kemah* ve *Erzincan*'ı almak suretiyle, buradaki *Mengüçüklü* Beyliğine son verdi.

Bu ailenin *Divriği* kolu hakkında da pek fazla bir bilgiye sahip değiliz. Bu kolun ilk hükümdarı, İ s h a k 'ın oğlu S ü -

l e y m a n idi; bundan sonra *Divriği* tahtına Ş a h i n ş a h geçti ve *Türkiye Selçuklu* devleti sultanları II . K ı l ı ç A r s l a n ve II . S ü l e y m a n ş a h 'a tâbi oldu. 1197 yılından sonra öldüğü anlaşılan Ş a h i n ş a h 'dan sonra sırasıyla S ü l e y m a n , A h m e t ş a h , melik S a l i h , *Divriği* hükümdarı oldular. Bu kolun, *Moğol* hanı A b a k a 'nın 1227 yılında, *Türkiye*'ye gelmesinden önce ortadan kalktığı ileri sürülmektedir.

ARTUKLULAR

Doğu ve Güney-doğu Anadolu'da, *Selçuklulara* tabi olarak kurulan ve adını, *Selçuklu* kumandanlarından olup *Oğuzların Döğ*er boyuna mensup bulunan E k s ü k o ğ l u A r t u k 'tan alan bu *Türkmen* beyliği, *Hasankeyf* (*Hısnıkeyfa*) (*Sokmaniyye*), *Mardin* (*İlgaziyye*) ve *Harput*'ta olmak üzere, üç kol halinde hüküm sürmüşlerdir. Beyliğin *Hasankeyf* kolu, A r t u k o ğ l u M u i n e d d i n S o k m a n tarafından 1102 yılında, yine *Selçuklulara* tâbi olarak kurulmuştur. S o k m a n , *Cezireti İbn Ömer Selçuklu* emîri Ç ö k ü r m ü ş ile birlikte *Haçlılara* karşı Mayıs 1104'de büyük bir zafer kazanmış, *İslâm* âlemi adına onlara ilk büyük darbeyi vurmuş idi. S o k m a n 'ın ölümünden (1104) sonra beyliğin başına sırasıyla İ b r a h i m (Ölümü: 1108), R ü k n e d d i n D a v u d (Ölümü: Temmuz 1144), F a h r e d d i n K a r a A r s l a n (Ölümü: Temmuz 1167), N u r e d d i n M u h a m m e d (Ölümü: 1185), K u t b e d d i n II . S o k m a n (Ölümü: 1200), A y a z (Çok kısa), N â s i r e d d i n M a h m u d (Ölümü: 1222) melik M e s u t geçmişlerdir. *Artukluların* bu kolu, *Büyük Selçuklu* devletine tâbi olarak kurulmuşsa da sonraları *Türkiye Selçukluları* ile *Eyyubîlere* tâbi olmak zorunda kalmış, sonunda *Eyyubî* hükümdarı M e l i k ü l k â m i l tarafından 1231/32 yılında ortadan kaldırılmıştır. Son emîr melik M e s u t , *Moğollar* tarafından öldürülmüştür.

Bu ailenin *Mardin* kolu, A r t u k o ğ l u N e c m e d d i n İ l g a z i tarafından *Mardin* 'de 1108 yılında kurulmuştur. Öte-

ki *Artuklu* kollarına oranla, hanedanlık süresi en uzun olan bu kolun ilk hükümdarı olan *İlgazi* özellikle *Haçlılara* karşı kazandığı zaferlerle (*Tellafrîn*, *Telldânîs* Haziran ve Ağustos 1119) ün saldıktan başka *Gürcülerle* de pek başarılı olamayan mücadelelerde bulunmuş, *Haleb'i* bir ara yönetimi altına almıştır. Ölümünden (Kasım 1122) sonra oğlu *Temürtaş* *Mardin'e*, öteki oğlu *Süleyman* *Silvan (Meyyafarikin)'a*, yeğeni *Süleyman'da Haleb'e* hâkim olmuşlardır. Bununla birlikte *İlgazi'nin* yeğeni *Behramoğlu Belék*, *Harput*, *Palu* ve *Tunceli* ve yörelerini ele geçirdiği gibi, *Türkiye Selçuklu* sultanı *I. Kılıç Arslan'ın* dul eşi *Ayşe Hatun'la* evlenmek suretiyle, *Malatya'ya* da hâkim olmuştur. *Belék Gazi*, özellikle *Haçlılara* karşı büyük başarılar kazanmış (1122, 1124), hattâ *Kudüs kralı II. Baudouin'i* tutsak almıştır. *Haleb'e* de hâkim olan *Belék*, Mayıs 1124'de kuşatmakta olduğu *Menbic* kalesinden atılan zehirli bir okla öldürülmüştür. Onun ölümünden sonra bu kolun başına, sırasıyla *Temürtaş* (Ölümü: Ocak 1154), *Necmeddin Alpı* (Ölümü 1176), *Kutbeddin II. İlgazi* (Ölümü: Eylül 1184), *Hüsameddin Yavlak Arslan* (Ölümü: 1239), *Necmeddin I. Gazi* (Ölümü: 1260) *Melüklümüzaffer Kara Arslan* (Ölümü: 1292). *Şemseddin Davud* (Ölümü: 1294), *Necmeddin II. Gazi* (Ölümü Ağustos/Eylül 1312), *Meliküz zahir İsa* (Ölümü Nisan/Mayıs 1407), *Meliküssalih Şihabeddin Ahmed* (Ölümü: 1404). *Artukluların Büyük Selçuklu, Türkiye Selçuklu, Karakoyunlu* ve *Timurlu* devletlerine tâbi olan bu kol, 1409 yılında, *Karakoyunlu* hükümdarı *Kara Yusuf* tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Artukoğulları Beyliğinin *Harput* kolu ise, bu ailenin en kısa ömürlü şubesi olup *Hasankeyf Artuklu* emîrlerinden *Kara Arslan oğlu İmadeddin Ebûbekir* tarafından 1185 yılında, kardeşi *Nureddin Muhammed'in* ölümünden sonra kurulmuştur. *Ebûbekir'in* ölümü (1204) üzerine, yerine oğlu *Nizameddin İbrahim* geçmiştir. Öteki *Artuklu* şubeleri gibi, *Harput* kolu da *Eyyubîleri*, *Harzemşah Celâleddin* ve *Moğolların* yüksek hâkimiyetlerini tanımak zorunda kalmıştır. Bu kolun son hükümdarı

İzzeddin Ahmet zamanında *Türkiye Selçuklu* sultanı I. Alâeddin Keykubad tarafından 1234 yılında ortadan kaldırılmıştır.

Artuklu beylikleri, kalabalık *Türkmen* zümrelerine dayanan bir *Türk* devleti olup eski *Türk* töre ve geleneklerini muhafaza ettikleri gibi, özellikle *Oğuz* boy ve oymak teşkilâtını da devam ettirmişlerdir. Sokman, İlgazi ve Belék gibi kudretli şahsiyetlerin hükümrân oldukları devirlerde, *Artuklu* beyliklerinin sınırları genişlemiş ve birliği koruyabilmişlerdir. Ancak bir yandan *Türkiye Selçuklularının Anadolu* birliğini kurma siyasetleri, öbür yandan *Zengi* ve *Eyyubî* devletlerinin kuzey yönünde genişleme politikaları sonucunda, onlara tâbi olduktan başka, zamanla hükümrânlıklarını da kaybetmişlerdir. *Artuklu* memleketlerinde yaşayan *Müslüman* ve *gayri Müslim* haklar, güvenli ve mutlu bir yaşam sürmüşlerdir. Tebasına âdil davranan *Artuklu* hükümdarları, hâkim oldukları bölgelerde, ticarî, iktisadî ve kültür etkinliklerini en yüksek bir düzeye çıkarmışlardır; onların yaptırmış oldukları cami, medrese, hastahane, kale ve köprüler, bugün hâlâ varlıklarını korumaktadırlar.

SÖKMENLİLER (AHLATŞAHLAR)

Sökmenliler Beyliği sultan Alp Arslan'ın yeğeni Yakutî'nin oğlu) Kutbeddin İsmail'in Türk asıllı yetiştirmesi olan Sökmen el-Kutbî tarafından 1110 yılında *Van Gölü* havzasında kurulmuştur. Daima bağlı olup yanında yer aldığı *Muhammed Tapar*'ın *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı olması üzerine, durumu daha da kuvvetlenerek *Malazgirt*, *Ahlat*, *Erciş Adilcevaz*, *Eleşkirt*, *Van*, *Tatvan*, *Silvan*, *Muş* il ve ilçelerini, beyliği sınırları içine almıştır. Hükümrânlığı zamanında, adil ve başarılı bir yönetim sürdüren Sökmen'in ölümü (1111) üzerine, yerine oğlu *Zahîredin İbrahim* geçmiştir. Bu devirde *Sökmenli Beyliği*, özellikle iç karışıklıklar sebebiyle, ciddi bir sarsıntıya uğramış, dolayısıyla birçok kent ve kaleler elden çıkmıştır. *İbrahim*'in 1126 yılındaki ölümünden sonra kardeşi

A h m e t , *Sökmenli* hükümdarı olmuş, fakat annesi İ n a n ç H a t u n 'un yönetime hâkim olma faaliyetleri üzerine, devlet adamları onu öldürtmek suretiyle bertaraf ederek devleti onun tahakkümünden kurtarmışlardır. Daha sonra *Sökmenli* tahtına geçen N a s ı r e d d i n M u h a m m e d II . S ö k m e n devrinde, *Sökmenliler*, *Artuklu* ve *Saltuklu* beylikleriyle akrabalık kurarak siyasî durumlarını kuvvetlendirmişlerdir; *Musul* ve *Suriye* atabeği I m a d e d d i n Z e n g i 'nin 1146 yılındaki ölümü üzerine de *Maden* ve *Hızan*, beyliğin sınırları içine alınmıştır. S ö k m e n , *Büyük Selçuklu* devletinin saltanat mücadeleleri sebebiyle parçalanmasından istifade eden *Gürcülere* karşı *Artuklu* ve *Saltuklularla* birlikte düzenlenen sefere katılmışsa da yalnız başına savaşa tutuşmak zorunda kalması sebebiyle ağır bir yenilgi ve bozguna uğramış, fakat daha sonraki yıllarda (1163, 1165-1175) *Gürcülere* karşı düzenlenen seferlere katılmış ve kazanılan zaferlerde hisse sahibi olmuştur. Daha sonraki yıllarda S ö k m e n , *Mısır Eyyubîlerinin Doğu ve Güney-Doğu Anadolu*'ya karşı giriştikleri askerî hareketler karşısında, bu bölgedeki diğer *Türk* devletleriyle ittifaklar yaparak bölgenin savunmasında büyük çaba göstermiştir. Fakat onun ölümünden sonra *Sökmenli* ailesinden olmayan S e y f e d d i n B e ğ t e m ü r , tahta geçmiş, başarılı girişimleri sonucunda, *Sökmenli* Beyliğine karşı yöneltilen *Eyyubî* tehlikesi bertaraf edilmiş ve devlet yıkılmaktan kurtulmuştur. B e ğ t e m ü r 'ün 1197 yılındaki ölümünden sonra e m î r B e d r e d d i n A k s u n g u r , *Ahlatşahu* olmuştur. Dört yıl kadar bir hâkimiyet devresinden sonra ölen A k s u n g u r 'un yerine II . S ö k m e n 'in memlüklerinden K u t l u ğ geçmişse de, ancak bir haftalık bir emîrlikten sonra, B e ğ t e m ü r 'ün oğlu M e l i k ü l m a n s u r M u h a m m e d *Sökmenli* tahtına geçmiştir. 1198-1206 yılları arasında hüküm süren M u h a m m e d devrinde, *Sökmenli* ülkesinde, bulranlar başgöstermiş sonunda bütün mücadeleleri kazanan emîr İ z z e d d i n B a l a b a n , tahta geçmeyi başarmıştır. Fakat bu hükümdar da başarılı bir yönetim kuramamış, dolayısıyla iç huzursuzluklar ve karışıklıklar sürüp gitmiş, bu sebeple *Gürcüler*, *Kars*'ı işgal ettikleri gibi, *İspir*'e kadar da

ilerlemişlerdir. Öte yandan *Suriye Eyyubî* hükümdarı *Melik ü l a d i l* 'in oğlu *N e c m e d d i n E y y u b* , harekete geçerek *Muş* 'u aldıktan başka *Ahlat* 'ı da kuşatmış, fakat *B a l a b a n* ve *Erzurum* meliki *T u ğ r u l ş a h* 'ın birliklerinin karşı hareketleri sonucunda, geri çekilmek zorunda kalmıştır. Fakat çok geçmeden *T u ğ r u l ş a h* , *B a l a b a n* 'ı öldürtüp *Ahlat* 'a karşı saldırıya geçmişse de, *Ahlatlıların* bu kez *N e c m e d d i n E y y u b* 'u yardıma çağırmaları üzerine, *Erzurum* 'a dönmek zorunda kalmıştır. Nihayet *Ahlat* 'a yerleşen *N e c m e d d i n E y y u b* , tarihte *Sökmenliler* , *Ahlatşahlar* ve *Ermenşahlar* adlarıyla anılan bu Türk beyliğine son vermiştir. Böylece *Sökmenliler* Beyliği toprakları *Türkiye Selçukluları*yla *Suriye Eyyubî* devletlerinin sınırları içine alınmak suretiyle, tarihe karışmış oldu (1207)

ÇAKA VE TANRİBERMİŞ BEYLİKLERİ

Bundan önceki bölümlerde görüldüğü üzere, *Anadolu* 'da *Türk* fetih ve yerleşmesi devam ettiği ve ayrıca *Bizans* 'ın *Balkanlardaki Peçenek Türkleri*yle uğraşmak zorunda kaldığı sıralarda, *İzmir* ve çevresinde, *Ç a k a* ve *T a n r ı b e r m i ş* beyler tarafından *Selçuklu devletine* tâbi olmayarak bağımsız iki *Türk* beyliği kurulmuştur. *Selçuklu-Bizans* mücadeleleri sırasında (Takriben 1078-1081), *Bizanslılar* tarafından tutsak alınan ve yeteneği sayesinde, asalet unvanı kazanan *Ç a k a B e y* , *Bizans imparatoru A l e k s i o s K o m n e n o s* 'un tahta geçmesi (1081) üzerine, *İstanbul* 'dan ayrılarak *İzmir* 'e gelip, *Batı-Anadolu* içlerinden topladığı *Türk* kuvvetleriyle şehri *Bizanslılardan* almayı başardı. Aşağı-yukarı bu sıralarda, *T a n r ı b e r m i ş* adlı başka bir *Türk* beyi de *Hristiyan* âlemince kutsal bir şehir sayılan *Efes (Epheos)* 'i ele geçirip burada *Ç a k a* 'dan ayrı bağımsız bir *Türk* beyliği kurmuş idi. *Ç a k a B e y* , *Adalar Denizi* kıyılarında ve *İç Ege* 'de bulunan *Türkleri* bir araya getirdikten başka *Bizans* 'ta kazandığı tecrübeleri sayesinde, kuvvetli bir donanma meydana getirdi. Çok geçmeden o, harekete geçerek *Urla* ve *Foça* kıyı kentlerini ele geçirdikten başka *Midilli* , *Sakız* , *Sisam* , *İstanköy* , *Rodos* ve

diğer adaları fethedip hâkimiyeti altına aldı. Ayrıca o, *Bizans* imparatoru *Aleksios Komnenos*'un *Niketas Kas-ta moniates* kumandasında gönderdiği donanmayı ağır bir yenilgiye uğratarak bir kısmını batırdı, bir kısmını da ele geçirdi. Bu başarı üzerine *Çakabey*, bir yandan, *İstanbul* yakınlarına kadar gelen *Balkanlardaki Peçenekler*, öbür yandan da bu sıralarda, *Süleymanşah*'ın ölümünden sonra *İznik Selçuklu* yönetimini eline alan *Ebulkasım* ile ilişkiler kurmak suretiyle, *Bizans*'a karşı bir *ittifak cephesi* oluşturma girişimlerinde bulunmakta idi. Onun bütün bu teşebbüslerini gözden uzak tutmayan imparator *Aleksios Komnenos*, *Dalassenos* ve *Opos* komutasında, yeni bir donanma sevkedip *Çakabey*'in *İzmir*'de bulunduğu sıralarda, *Sakız* adasına bir çıkarma yaptırdı. Bunun üzerine *Sakız*'a gelip donanmasının başına geçen *Çakabey* ile *Bizans* kuvvetleri arasında şiddetli çarpışmalar başladı. Neticede *Dalassenos* ile *Çakabey* arasında yapılan anlaşmadan çok geçmeden sonra *Çakabey*'nin adadan ayrılmasını fırsat bilen *Dalassenos*, *Sakız*'ı kolayca ele geçirdi, fakat diğer adaları alma teşebbüsü başarılı olamadı. Bununla birlikte donanmasını gittikçe çoğaltıp kuvvetlendiren *Çakabey*, *Çanakkale Boğazı* ve *Gelibolu yarımadasını* ele geçirmek suretiyle, *İstanbul* üzerine yürüme ve *Bizans*'a hâkim olma planları yapmakta idi. Böylece *Bizans*, *Trakya*'da *Peçenekler*, *Marmara* yönünde *Türkiye Selçukluları*, *İzmir* ve çevresinde de *Çakabey*'in baskı ve tehdidi altına girmiş bulunuyordu. Bu ciddi durumdan kurtulmak isteyen *Aleksios Komnenos*, *Volga ırmağı* yörelerinden *Balkanlara* sarkmış olan *Kumanlarla* işbirliği yaparak *Peçenekleri* ağır ve kanlı bir şekilde yenilgiye uğrattı (29 Nisan 1091), böylece *Peçenek* tehlikesini ortadan kaldırdı. Müttefik *Peçeneklerin* kalabalık *Bizans-Kuman* orduları tarafından âdeta imha edilmelerine rağmen *Çakabey*, *İzmir*'de devamlı olarak donanmasını kuvvetlendirme faaliyetlerinde bulunmakta idi. Öte yandan, *İzmir*'i ele geçirerek ikinci düşmanı *Çakabey*'yi bertaraf etmek isteyen *Bizans* imparatoru, *Ioannes Dukas*'ı karadan, *Dalassenos*'u da denizden *İzmir*'e *Çakabey* üzerine sevketti. *Çakabey*, kardeşi *Yalvaç*'la birlikte *Midilli* adasına çıkar-

ma yapan *Bizans* kuvvetleriyle başarılı savaşlar yaptı ise de bu sırada, ortaya çıkan şiddetli bir fırtına sebebiyle *Dalassenos* 'la barış yapıp *İzmir*'e çekilmek zorunda kaldı. Bununla birlikte *Girit* ve *Kıbrıs* adalarında *Bizans*'a karşı çıkan isyanlardan faydalanan *Çakabey*, bu kez, karadan harekete geçerek *Çanakkale Boğazına* kadar ilerledi; *Edremit*'i fethettikten başka Boğazın *Asya* tarafında bulunan gümrük kenti *Abidos*'u kuşatmış idi; o, ayrıca *İzmir*'den bir donanmayı da *Çanakkale Boğazına* sevk etme hazırlıklarına başlamıştı. *Çakabey*'nin *Bizans*'a yönettiği bu geniş askerî harekâtı, *Çanakkale* ve yörelerini kendi yönetim sahasında gören *Türkiye Selçuklu* sultanı olan damadı *I. Kılıç Arslan* ile *Bizans* imparatoru *Aleksios Komnenos* 'un dikkatlerinden uzak kalmıyordu. İmparator, bir yandan, *Dalassenos* 'u yeni bir donanmayla *İzmir*'e sevk ederken, öbür yandan da sultan *Kılıç Arslan* 'a bir elçi göndererek onu, *Çakabey* 'ye karşı kışkırtmak suretiyle, ittifakını sağlamayı başardı. Bu antlaşma ve ittifakın böylece gerçekleşmesinden hemen sonra, bir yandan *Kılıç Arslan* 'ın karadan, öbür yandan da *Bizans* 'ın denizden tehdit ve saldırıları karşısında ciddi bir tehlikeye düşen *Çakabey*, rivayete göre, *Abidos* yakınlarında bulunan sultanı ziyarete gittiği zaman, bir şölen sırasında öldürüldü (1093). Öte yandan *Aleksios Komnenos*, *Ioannes Dukas* kumandasında yeniden sevkettiği bir donanma, başta *İzmir* ve *Efes* olmak üzere, *Çakabey* ve *Tanrıbermiş Beylerin* yönetiminde bulunan bütün bölge ve adaları, birer birer ve kolayca ele geçirdi; bu bölgedeki *Türkler* de uç *Türkmenlerinin* *Bizans* 'la devamlı mücadele halinde bulundukları Ege içlerine çekilmek zorunda kaldılar. Böylece aşağı-yukarı 15 yıl *Türk* yönetim ve hâkimiyetinde kalan *Adalar Denizi* kıyıları, yeniden *Bizanslıların* eline geçmiş oldu.

BEYLİKLER DÖNEMİ

I.

ÇOBANOĞULLARI

1071 *Malazgirt* zaferinden sonra, *Selçuklularla* birlikte gelen *Türk* boylarının *Anadolu*'da *Karadeniz* ile *Çanakkale Boğazı Ege Denizi*, *Doğu-Akdeniz* ve *Antalya* körfezine kadar yayıldıkları genel olarak kabul edilmektedir. Bizans kaynaklarında *Kuzey-batı Anadolu*'da kurulmuş *Çoban* ve *Candarogulları* beyliklerinin hâkimiyet sahasını içine alan bu bölgenin *Türkler* tarafından fethini XI. yüzyıl sonlarına çıkarmak yerinde olur. Nitekim o sıralarda *Çankırı*'yı alarak fetihlerini sahile doğru genişleten, 1084'te *Sinob*'u kuşatarak ele geçirmeyi başaran emîr Karatekin'in bu bölgede (*Sinop*, *Kastamonu* ve *Çankırı*) kısa bir müddet dahi olsa hüküm sürdüğü bilinmektedir. Bununla beraber yüzyılın son yıllarında I. *Haçlı* seferi sonucunda *Bizans*'ın, bu bölgenin bir kısmında hükümranlığını tekrar kurması, buranın uzun yıllar süren *Türk-Bizans* mücadelelerine sahne olmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla burada *Türk* hâkimiyetinin kesin olarak yerleşmesi ancak yüzyıldan fazla bir zaman içinde mümkün olmuştur. Ancak *Anadolu*'da siyasî birliğin tamamlanması yolunda ilk sistemli hareketi II. *Kılıç Arslan* zamanında görmekteyiz. I. *Kılıç Arslan*'ın *Anadolu*'da *Danışmendlilere* ve 1176 *Miryekefalon* (*Düzbel Çardak geçidi*) zaferinden sonra *Bizans*'ta giriştiği sistemli fetih hareketi, onun oğlu *Ankara* Meliki *Muineddin Mesud* devrinde de devam etmişti. N. Choniates, II. *Kılıç Arslan*'ın memleketinin oğullarına taksimini anlatırken, *Pontus* şehirleri olarak saydığı *Paflagonya*'ya dahil *Kastamonu* ve *Çankırı* bölgesinin *Melik Mesud*'a ait memleketler meyanında bulunduğunu kaydederse de, şehirlerin ne zaman onun eline geçtiği hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak P. Witek, *Kastamonu* ve *Çankırı*'nın II. *Kılıç Arslan* zamanın-

Kuzey-Batı
Anadolu'nun
fethine genel
bir bakış

dan, hattâ daha eskiden beri *Selçuklu* yönetiminde bulunduğuna işaret etmektedir. Zaten *Bizans* tarihçisi N. Choniates, Kılıç Arslan'ın devletini oğullarına taksim ederken *Çankırı* ve *Kastamonu*'yu oğlu *Muineddin Mesud*'a verdiği hakkındaki kaydından da, yerlerin daha önce *II. Kılıç Arslan*'ın *Selçuklu* Sultanlığı devrinde fethedilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Ankara Meliki *Mesud*, babası zamanında kardeşleri *Bizans* aleyhinde topraklarını genişletirlerken, bu bölgede *Bizanslılara* karşı *Sakarya* vadisine kadar yaptığı fetihler sonucunda *Devrek*'i *Türk* topraklarına katmayı başarmıştır (1197). Coğrafi konumları göz önünde tutulursa, *Devrek*'in fethi, *Gerede*'nin daha önce ele geçirildiğini gösterir. *Bolu*'nun da bu tarihlerde *Bizanslıların* elinde olması ihtimali pek azdır. Nitekim *Bizans* kaynaklarında bu tarihlerden sonra ne *Bolu*'nun ne de *Gerede*'nin daha önce ele geçirildiğini gösterir. *Bolu*'nun da bu tarihlerde *Bizanslıların* elinde olması ihtimali pek azdır. Nitekim *Bizans* kaynaklarında bu tarihlerden sonra ne *Bolu*'nun ne de *Gerede*'nin adı geçmektedir. *Devrek*'in alınması ise *Ankara* Meliki *Mesud* devrinde bu bölgedeki *Bizans* hâkimiyetinin ne kadar dar bir sahada kaldığını göstermektedir. Bu fetihler devrine, hattâ önceki zamana ait *Bizans* kaynaklarındaki kayıtlarda, *Çankırı* ve *Kastamonu*'dan bahsedilmemesi, *P. Witt*'in yukarıda işaret ettiğimiz hükmünü kuvvetlendiren bir delil olarak ileri sürülebilir. Gerçekte *Bizans* kaynakları, Anadolu'da *Türk* hâkimiyeti altına giren şehirlerin bir listesini veya elden çıkış tarihlerini vermemekte ve bir daha o şehirlerin adlarından bahsetmemektedirler. Bu yüzyılda *Türkmen* akınları sonucunda *Selçuklu* hâkimiyeti altına giren ve XIII. yüzyılın ortalarından sonraya kadar elde tutulan toprakların sınırları, *Karadeniz*'de *Sinobun* batısındaki bir noktadan *Kastamonu*, *Devrek*, *Bolu*, *Eskişehir*, *Kütahya* ve *Denizli*'yi içine alan bir yay şeklinde, *Akdeniz*'de *Fethiye* körfezine kadar uzanıyordu. *Türkmenlerin* kuzeye ve güneye doğru ilerletmeleri ile meydana gelen bu sınırın kuzey ucu, 1214 yılında, *I. İzzeddin Keykâvus*'un *Sinob*'u alması ile *Karadeniz*'e kadar ulaşmış ve böl-

genin geri kalan kısımları da bundan sonra süratle *Selçuklu* hâkimiyetine girerek Kuzey-batı Anadolu'nun fethi tamamlanmıştır.

İ b n B î b î 'deki kayıtlardan anlaşıldığı üzere, *Paflagonya* Etnik kökeni bölgesinin fatihleri, başarılarına karşılık olarak *Selçuklu* sultanları tarafından ıktâ olunan *Kastamonu* ve yöresinin sahipleri, *Bizanslılara* karşı daimî mücadelede bulunan *Türkmenlerin* yöneticileri olan *Çoban ailesidir*. Ailenin kurduğu *Çobanoğulları Beyliği* bu bölgede *Selçuklu* siyasî ve idarî geleneklerini devam ettirmiştir. Fakat beyliğin kuruluş evreleri hakkında tarihî kaynaklar açık bilgi vermemektedir. Ancak İ b n B î b î 'nin “H ü s a m e d d i n Ç o b a n B e y 'in evlatları ve torunları zamanımıza kadar bu bölgede hükmederlerdi. Bunlar, babalarını öyle buldular ve onun izinde yürüdüler” kaydı, beyliğin statüsünü tespit bakımından son derecede önemlidir. Bununla beraber *Çobanoğulları Beyliğinin* varlığını XII. yüzyılın sonlarına kadar geri götürebiliriz. *Y a z ı c ı - z â d e A l i* Selçuk-nâme'sinde *bu ailenin Oğuzların Kayı* soyundan geldiğini söylemektedir. Bu gün için, *Yazıcı-zâde*'nin bu iddiasının doğruluğunu teyid edecek elde hiçbir kesin delil mevcut değilse de *Kastamonu-Ankara* kesiminde bulunan büyük bir *Kayı* zümresinin varlığı *Y a z ı c ı - z â d e* 'nin bu iddiasını kuvvetlendirmektedir. Bu sebeple de *H ü s a m e d d i n Ç o b a n* ailesinin bu bölgede bulunan *Kayı* topluluğuna mensup bulunduğu ve bu *Kayı* topluluğunun da *Selçuklu* devrinde, *Kastamonu-Ankara* arasında yerleştirilen 100.000 çadırılık *Türkmen grubuna mensup olduklarını* söyleyebiliriz. *buna nazaran da Kayı* toponomisinin *Ankara*'dan kuzeye doğru dağınık bir halde bulunmasını, *Çobanoğullarının* bu bölgedeki siyasî faaliyetlerinin sonucu olarak kabul etmek mümkündür. İ b n B î b î 'nin *Çoban ailesini* bu bölgenin fatihleri olarak gösteren kaydı da böyle bir faraziye desteklemektedir.

Bu aileden bildiğimiz ilki *Melikü'l-ümera (Beylerbeyi)* ünvanıyla anılan emîr *H ü s a m e d d i n Ç o b a n B e y* 'dir. Bazı *Türk Tarihi* araştırmacılarına göre, *H ü s a m e d d i n Ç o b a n B e y* 'in *Anadolu* fatihi ve ilk sultanı olan *S ü l e y* -

Hüsameddin
Çoban Bey

m a n Ş a h 'ın büyük emirlerinden olan emîr K a r a t e k i n soyundan gelmiş olduğu kabul edilmektedir. Aynı emîr hakkında İ b n B î b î 'de önemli bir kayıt vardır. Dikkate değer olan bu kayıta, “o zamanki devletin ileri gelenlerinden, emîrlerin büyüklerinden, saltanatın ünlülerinden olan emîr H ü s a m e d d i n Ç o b a n , doğruluğu, kahramanlığı, cömertliği, adaleti ve kendisine tabi olanların çokluğu itibariyle bütün emirler arasında, en seçkin olanıydı. Diğer uç emîrleri, her yıl kendisini ziyarete gelirlerdi. Devamlı gaza ile meşgul olarak sayısız ganimetler elde ederdi. Şairlere, fazıllara ve tasavvuf ehline son derecede ikram ve hürmet gösterirdi” denmektedir. Yine İ b n B î b î 'deki kayıtlardan ilk defa 1211-12 yılında, *Kastamonu* beyi olarak gördüğünüz H ü s a m e d d i n Ç o b a n Bey'in bu yerdeki beyliğinin başlangıcını, II . K ı l ı ç A r s l a n zamanına götürebiliriz. H ü s a m e d d i n Ç o b a n Bey'in Ankara Meliki M e s u t devrinde de Kuzey-batı Anadolu fetihlerini yönettiğini kuvvetle tahmin edebiliriz. Onun *Selçuklu* devletinde üs yönetim kadrolarından birinde bulunduğu aşağıda anlatacağımız olay da ortaya çıkmaktadır. I . A l â a d d i n K e y k u b a d , ağabeyisi *Selçuklu* sultanı I . İ z z e d d i n K e y k â v u s 'un hükümdarlığına muhalefet ederek ona karşı isyan edip *Ankara* kalesine kapanmıştı. I . İ z z e d d i n K e y k â v u s , kardeşini uzun bir zaman burada muhasara etmişti, şöyleki:

I . İ z z e d d i n K e y k â v u s , babasının şehit olması üzerine, devlet erkanı tarafından Temmuz 1211 törenle *Kayseri*'de *Selçuklu* tahtına çıkarılmıştı. Öte yandan babasının ölümünü öğrenen A l â a d d i n K e y k u b a d da saltanatı elde etmek için ordusunu hazırlamıştı. *Erzurum* meliki olan amcası *Tuğrulşâh*'ında, desteğini sağlayarak kardeşine karşı harekete geçmişti. Önceleri *Kayseri*'de başlatılan kuşatmada başarı elde etmesine rağmen sonradan destekçilerini kaybeden *Alâaddin Keykubad*, başarı olanağının kalmadığını anlayarak dağılan ordusunu toplamış ve *Ankara* kalesine çekilip savunma önlemleri almıştı. Diğer yandan iç ve dış sorunlarını çözümleyen I . İ z z e d d i n K e y k â v u s , *Ankara* kalesindeki direnmeyi kırma kararı vermişti. Gerekli hazırlığını

tamamladıktan sonra da Konya'dan hareketle gelip *Ankara*'yı kuşatmaya başlamıştı. Sonunda Alâaddin Keykubad'ın hayatına ve şehir halkına dokunmamak şartıyla yapılan barış sırasında (1212) Hüsameddin Çoban Bey de hazır bulunmuştur. Bu sorunun çözümlenmesinden sonra I. İzzeddin Keykavus'un sultanlığı sırasında, *Kastamonu* beyi olan Hüsameddin Çoban Bey'in yine *Bizans*'a karşı akınları yönettiği gazalar yaptığı, sayısız başarılar kazandığı nakledilmektedir. Daha sonra I. Alâaddin Keykubad'ın 1219-20 yılında, Selçuklu tahtına çıkışında Hüsameddin Çoban Bey, *Kastamonu*'dan pek çok kıymetli hediyelerle başkent *Konya*'ya gelerek ona bağlılığını arzetmiş ve *Kastamonu* beyliği fermanını yeniletmıştır.

Hüsameddin Çoban Bey'in I. Alâaddin Keykubad'ın sultanlığı sırasında, dikkate değer siyasî faaliyetleri görülmektedir. Şöyleki:

Moğollar, Türkistan, İran, Azerbaycan ve Kafkasya'yı takiben *Kıpçak* ilini işgal etmişlerdi. 1223 yılı başlarında meydana gelen bu olay sırasında pek çok *Kıpçak*, imha edilmişti. Bu istilâ ve işgal sırasında, *Kırım* sahilinde önemli bir ticaret kenti olan *Suğdak*'da *Rumların* kontrolüne girmişti. Bu olaylar yörede büyük bir huzursuzluk hazırlamış, zenginler ve ticaretle uğraşanlar, *Suğdak*'ı terkederek deniz yolu ile *Selçuklu Türkiye*sine iltica etmişlerdi. Nitekim I. Alâaddin Keykubad, *Moğol* istilâsı sonucunda *Suğdak* şehrinde hayatın âdeta felce uğraması ve *Rumların* uluslararası ticarete önemli bir yeri olan bu ticaret şehri ve limanını kontrolleri altına alma çalışmaları karşısında, deniz aşırı bir sefer kararı almıştı. İşte yukarıda da değindiğimiz gibi, I. Alâaddin Keykubad, devlet hizmetinde önemli birmevki sahibi, kahramanlığı cömertliği ve askerlerinin çokluğu ile ün kazanmış bulunan *Kastamonu* beyi Hüsameddin Çoban'a *Kırım*'a yapılacak seferin yöneticiliğini vermişti. Bu deniz aşırı sefer, *Selçuklu* devletinin büyüklüğünü ve fetihten henüz on yıl geçmeden *Sinop*'ta kurduğu deniz kuvvetlerinin önemini göstermek bakımından da üzerinde durulmaya değer. Hüs-

m e d d i n Ç o b a n B e y 'in bilinen siyasî ve askerî faaliyetlerinin en önemlisi olan bu seferde, kumandasındaki *Türk* donanması, *Kırım* sahiline başarılı bir çıkarma yapmış ve *Suğdak* şehrini teslim almıştır. Kumandasındaki ordu yalnız *Suğdak*'ı fethetmekle kalmamış, bizzat *Kıpçak* hanına ve *Rus* meliklerine elçiler gönderip itaatlerini istemiştir. İyi bir yönetici olduğunu bu sefer sırasında ispatlayan ve kişiliği hakkında çağdaş kaynakların ifadelerini doğrulayan *Hüsameddin Çoban Bey*'in teklifi, *Kıpçak* hanı tarafından kabul edilmişti. Hân, 5000 dinar nalbâha ücreti ve kıymetli hediyeler sunmak suretiyle, tabiiyetine girdi. Bu gelişmeler karşısında direnme güçlerini yitiren *Rus* melikleri de *Hüsameddin Çoban Bey'e değerli hediyeler, kürkler, Macar* atları göndererek aman dilemişlerdir. *Kastamonu* hâkimi, zaferlerini, *I. Alâaddin Keykubad*'a bildirerek çok kıymetli hediyeler gönderdi. Daha sonra şehirde bir dinî teşkilât kuran *Hüsameddin Çoban Bey*, bir cami inşa ettirerek kadı, imam ve müezzinler atadı. Böylece Selçuklu hâkimiyeti altına giren *Suğdak*'a gerekli askeri gücü bırakan, *Hüsameddin Çoban Bey*, Sultanın geri dönme emrine uyarak beraberinde bol ganimetle *Sinop* ve buradan da *Kastamonu*'ya dönmüştür (1224).

Hüsameddin Çoban Bey'in *I. Alâaddin Keykubad* devrindeki faaliyetleri ile ilgili olarak *Yazıcı-zâde*'nin eserindeki mevcut bir diğer kayıt da önemlidir. Onun *Selçuk-nâme* tercümesine kendisi tarafında yapılan ilâvelerinde şu satırlar bulunmaktadır: “Sultan *Alâaddin Sultanöyüğü*'ne geldi. Kâfirler kendisine düşmanca taarruzda bulunduklarından uc'a gitti. Derken ona tatarların geldiğine dair bir haber geldi. O da geri döndü ve *Uc*'un idaresini *Hüsameddin Bey*'in oğullarına ve *Kayı* beylerinden *Ertuğrul Gündüzalp* ve *Gökalp*'e havale etti.”

Burada doğudan *Tatarlar* geldiği zaman *Alâaddin Keykubad*'ın *Sultan-öyüğü*'nü üs edinerek *Bizans*'a karşı yaptığı savaşı durdurup geri döndüğü ve bu tarafların yönetimini *Hüsameddin Bey*'in oğullarına ve diğer *Kayı*

beylerine teslim etmiş olduğu anlatılmak isteniyor. Bu H ü - s a m e d d i n B e y , muhakkak ki *Kastamonu Bey*'i olan H ü - s â m e d d i n Ç o b a n B e y 'dir ve E r t u ğ r u l B e y de kardeşleri ile birlikte ona tâbi olmuştur. Ayrıca biricik nüshası, *Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Ktp.* nr. 1612'de bulunan E b u l - h a y r - i R û m î 'nin *Saltuk-nâmesinde* H ü s a m e d d i n Ç o b a n B e y ve ailesi ile ilgili kayıtlara rastlanmaktadır. Şimdiye kadar dikkati çekmemiş olan bu bilgilerde, onun *Kastamonu* bölgesindeki faaliyetleri *Keke* taraflarına gazilerle birlikte yaptığı savaşlar anlatılmaktadır. Ancak *Suğdak*'a yapılan deniz seferinden sonra devrin kaynaklarında H ü s a m e d d i n Ç o b a n B e y 'in adına rastlanmamaktadır. Ölüm tarihi de kesin olarak tespit edilemediği gibi, mezarının bulunduğu yer hakkında bir şey bilinmemektedir.

H ü s a m e d d i n Ç o b a n B e y 'den sonra *Kastamonu* beyliğine, oğlu A l p Y ü r e k 'in geçmiş olduğu ilgili kaynaklardaki bilgilere göre kuvvetle ileri sürülebilir. Bu emîrin adı ilgili kaynaklarda, emîr Ç o b a n o ğ l u A l p Y ü r e k o ğ l u Y a v l a k A r s l a n şeklinde geçmektedir. Bu kayıtlardan başka A l p Y ü r e k 'in hayatı ve faaliyetleri hakkında devrin kaynaklarında hiç bir bilgiye rastlanmamaktadır. Böylece A l p Y ü r e k 'in çok kısa bir süre *Kastamonu* beyi olduğu ve devrinde önemli bir olayın vuku bulmadığını gösterir. Ancak *Çobanoğulları* beyliğinin siyasal yaşantısındaki bu sessizlik üzerinde durmak lâzımdır. Bizce bu durum, 1243'lerle gelen *Türkiye*'nin siyasal yapısında değişikliklere yol açan gelişmelerle ilgili bulunmaktadır. Zira 1243 Köseadağ savaşı, *Türkiye Selçuklu* devletini *Moğollara* tabi duruma düşürmüştü. Bunun doğal sonucu olarak *Selçuklu* devletine yarı bağımlı bir beylik durumunda bulunan *Çobanoğullarının* da *Türkiye*'nin yeni hâkimlerine tâbi olması pek tabî idi. Hemen belirtmek yerinde olacaktır ki, çağdaş kaynaklardaki bilgiler *Çobanoğulları Beyliği* emîrlerinin yeni şartlara boyun eğdiklerini göstermektedir. Kısmen var olan siyasî bağımsızlığı ile birlikte ekonomik bağımsızlığını da kaybeden *Çobanoğullarının* P e r v a n e M u ' i n e d d i n S ü l e y m a n 'ın dikta yönetimi devrinden 1277'deki ölümüne kadar geçen sürede, bu

Alp Yürek

durumlarını yine korudukları anlaşılmaktadır. Çünkü *Moğol* sempatizanı bir yöneticinin, *İlhan* 'a tabi bir beye herhangi bir teşebbüste bulunması düşünülemezdi. Nitekim *Pervan* 'ın 1259 yılındanberi *Trabzon Rumlarının* yönetiminde bulunan *Sinop* 'u geri almak için giriştiği teşebbüslerde *Kastamonu* 'nun hiç ismi geçmemektedir. Onun bu yeri kuşatmak için gerekli askerî hazırlıklarını *Tokat* ve *Niksar* 'da tamamladığı, çağdaş kaynaklarca belirtilmektedir. Nihayet 1266 yılında fetihten sonra mülk haline getirilen *Sinop* 'tan başka *Anadolu* 'da *Pervan* 'e ait yerler arasında *Tokat* , *Niksar* ve *Şarkî Karahisar* 'ın adları geçmektedir. Hemen belirtmek yerinde olacaktır ki, yukarıda da değindiğimiz gibi, bu örnekler *Çobanoğullarının* yeni şartlara tam anlamıyla boyun eğdiklerini açıkça göstermektedir. İşte böylece *İlhanlılara* tâbi olarak siyasî hayatlarını sürdürme imkânına sahip olabilmişlerdir. Her halde bütün bu görünümünden sonra ikinci derecede bir yönetici durumuna düşen *Alp Yüre* k 'in kaynaklara yansıyacak bir faaliyet göstermesi de esasen beklenemezdi. Şimdi bu kısa izahattan sonra denilebilir ki, *Alp Yüre* k devrinin sessizliği, siyasal şartların gereğidir ve bu durum, aşağıda görüleceği gibi, *Muzaffereddin Yavlak Arslan* 'la sona erecektir. Bizce *Alp Yüre* k 'in en yararlı görevi, tâbiyet bağlarına rağmen *Çobanoğulları* ailesinin *Kastamonu* 'daki eski durumunu korumuş olmasıdır.

Muzaffereddin Yavlak Arslan

Alp Yüre k 'den sonra, oğlu *Muzaffereddin Yavlak Arslan* , *Kastamonu* emîrliğine geçmiştir (1280).

Şimdi onun beyliği döneminde cereyan eden olaylara değinelim. Böylece *Muzaffereddin Yavlak Arslan* 'ın *İlhanlı hânları* ve *Selçuklu* sultanları ile ilişkileri ve liderliği altındaki *Kastamonu Türkmenlerinin* gelişen olaylar karşısındaki durumu daha da aydınlık kazanmış olacaktır. Onun beylik dönemi altındaki *Selçuklu Türkiye* sinde *III. Gıyaseddin Keyhüsrev* 'in *Selçuklu* tahtında bulunduğu bir devreye rastlamaktadır. Diğer yandan *İlhanlı* tahtındaki sık değişiklikler yine *Muzaffereddin Yavlak Arslan* 'ın

ın beyliği dönemini karakterize eden olayların başında gelmektedir. Şöyleki: 1282 yılında *A b a k a* 'nın ölümünden sonra toplanan kurultayda kardeşlerinden *A h m e d T e k u d a r* han ilân edildi, daha sonra da *İlhanlı* tahtı 1284'de *A r g u n* 'a geçti. Bununda ölümü üzerine, 1291'de Geyhatu hanlık tahtına oturdu. İşte bütün bu değişiklikler sırasında, *Orta-Anadolu* 'nun doğu bölgeleri dışında huzur içindeki yerler *Kastamonu* bölgesi idi. Çünkü bu sırada *Anadolu* 'nun batı bölgelerindeki *Karaman*, *Germiyan* ve *Eşrefoğulları Türk* hanedanlarının devamlı faaliyetleri, kargaşa ve bunun doğal sonucu olarak bu kesimin harap bir duruma düşmesini hazırlarken *Kastamonu* bölgesi *Türkmenlerine* dair hiçbir faaliyet kaynaklarımıza yansımamıştır. Bu da *Alp Yüre k* 'le başlayan *İlhanlılara* tâbiyet döneminin ustaca bir politika ile devam ettiğinin en açık kanıtıdır demek yerinde olur kanısındayız.

Devrinin genel görünümünü böylece verdikten sonra şimdi de *M u z a f f e r e d d i n Y a v l a k A r s l a n* 'ın faaliyetlerini açıklamaya çalışalım. Burada, yukarıda da değindiğimiz gibi, bu beyin iktidarının başlangıç tarihi, kesin çizgileriyle ortaya çıkacaktır. *M u z a f f e r e d d i n Y a v l a k A r s l a n* 'ı 1280'lerden itibaren siyasî olayların içinde görmekteyiz. Şöyleki: Bilindiği üzere, *İ I . İ z z e d d i n K e y k a v u s*, *Moğolların* baskısı ve zulmü karşısında, *Türkiye* 'yi terk edip *İstanbul* 'a gitmiş, daha sonrada *H ü l â g ü* 'nün sıkıştırması sonucunda tutuklanmıştı. Nihayet *Baybars* ve *Bereke Hân* 'ın uyuşmalarından sonra *Altınordu* devletine *Balkanlar* 'a gönderdiği bir ordu sayesinde tutsaklıktan kurtulmuştur. *İ I . İ z z e d d i n K e y k a v u s*, daha sonra *Altınordu* başkenti *Saray* şehrine gitmiştir, buradan da Hânın kendisine *Kırım* 'da dirlik olarak verdiği *Suğdak* ve *Solhad* şehirlerine gelip ailesi ve bir kısım devlet erkânı ile burada uzun süre yaşamıştır. *İ I . İ z z e d d i n K e y k a v u s* 'un burada iken yanında *Gıyaseddin Mesut*, *Rükneddin Kılıç Arslan*, *Rükneddin Geyümers*, *Alâaddin Siyavuş* ve *Feramurz* adlarındaki oğulları bulunmakta idi. Nihayet o, 1280'de *Kırım* 'da ölünce *Anadolu*

Selçuklu tahtında bulunan ve uzun süre saltanat müddeilerine karşı uğraş veren III. Gıyaseddin Keyhusrev için benzer sorunlardan biri daha ortaya çıktı. İşte Muzaffereddin Yavlak Arslan, bu tarihten itibaren başlayan Selçuklu sultanları arasında taht mücadelelerinde sonderece aktif rol oynamıştır. II. İzzeddin Keykavus *Kırım*'da iken tahtını tekrar kazanacağı ümidini taşımış ve oğlu II. Mesut'u kendine veliaht atamıştır. Nitekim babaları ölünce yanında bulunan diğer kardeşleri ve emîrleri, veliaht olan II. Mesut'u sultan olarak tanıyıp *Selçuklu* tahtını elde etmek üzere, *Kırım*'dan hareketle *Anadolu*'ya geçme kararı almışlardı. *Kastamonu* beyi Muzaffereddin Yavlak Arslan, bu amaçla *Sinop*'a II. Mesut'un hizmetine gitmiş ve ona bağlılığını sunmuştu. Ayrıca, daha önce deniz aşarak *Anadolu*'ya geçen ve Amasya yöresine geldikten sonra uç taraflarına giderken yakalıyarak *Kastamonu*'da hapsedtiği şehzade Rükneddin Geyümers'i kendisine teslim etmişti. Daha sonra Muzaffereddin Yavlak Arslan, onu alıp tâbi olduğu *İlhanlı* hükamdarının yanına götürmek üzere, birlikte hareket etmişler ve Abaka Han'ın huzuruna çıkmışlardı. Hân, II. Mesut'a *Anadolu*'da bir kısım vilâyetleri vererek bir süre yanında alıkoydu. Bu sırada Abaka ölüp yerine Ahmet Teküdarhan olunca *Selçuklu* ülkesini daha önce babalarının yaptığı gibi sultan II. Gıyaseddin Keyhusrev ile II. Mesut arasında bölüştürdüler. Ahmet Teküdar Hân'ın II. Mesut'a *Diyarbakır*, *Harput*, *Malatya* ve *Sivas* taraflarını verdiği anlaşılıyor. Ancak III. Gıyaseddin Keyhusrev bu bölüştürmeyi kabul etmemiş ve bizzat Han'a gitme kararı almıştı. Fakat bu sırada, süre gelmekte olan hanlık savaşını Argun kazanmış ve *İlhanlı* tahtını Ahmet Teküdar'dan almıştı. Argun Han tahta çıkınca *Tebriç*'de bekleyen II. Mesut'u *Selçuklu Sultanı* olarak atadı. Böylece hiç kuşkusuz, yanında Muzaffereddin Yavlak Arslan'da olduğu halde, ülkeye dönen II. Mesut Konya'da Şubat 1284'de törenle tahta oturmuştur. Çok geçmeden III. Gıyaseddin Keyhusrev'in öldürülmesi için *İlhan*'dan yarlığ çıkmıştı. Hiç şüphe yok ki, bu olaylarda *Kuzey-batı Anadolu*

Türkmenlerinin lideri *Muzaffereddin Yavlak Arslan*'ın büyük payı vardır. Bu gelişmeler, onun aynı zamanda *İlhanlılarla* olan yakın ilişkileri yönünden de yeterli derecede aydınlık getirmektir. Öte yandan *II. Mesut*'a *Selçuklu* sultanlığı tahtını kazandırmadaki payı büyük olan *Muzaffereddin Yavlak Arslan*'ın *Konya*'da tahta çıkışı törenlerine katılarak ona tâbi ettikten sonra *Kastamonu*'ya geri döndüğü anlaşılmaktadır. Ancak, birkaç yıl sonra onu *II. Mesut*'a ve *İlhanlılara* muhalefete başladığını göreceğiz. 1284-1291 yılları arasında *Muzaffereddin Yavlak Arslan*'ın faaliyetleri hakkında bilgimiz yoktur. Her halde bu husus, *İlhanlı* ve *Selçuklu* yöneticileri ile olan iyi ilişkilerinin ustaca devamının bir sonucu olmalıdır. Nitekim beylik tarihindeki bu sükûnet dönemi Temmuz 1291'de *İlhanlı* tahtında vukua gelen değişiklikle sona erecektir. Çünkü *Argun Han*'ın ölümü üzerine, *Geyhatu*, hanlık tahtına geçince *Türkmen* toplulukları *Anadolu*'nun her tarafında harekete geçmişlerdi. *Moğollar* arasında başlayan taht çekişmeleri de bunlara eklenince *Anadolu* yine tam bir karışıklık içine düşmüştü. Bu durum, etkilerini *Kastamonu* uç bölgesinde de göstermişti. İşte bu kargaşa ortamından yararlanmak isteyen *II. İzzeddin Keykâvus*'un oğullarından *Rükneddin Kılıç Arslan* da kardeşi *II. Mesut*'a karşı ayaklanmıştı. *Geyhatu*'nun bu teşebbüsü akim bırakmak üzere *Konya*'ya gelmesinden (1291/92) sonrada *Kastamonu* uç'una gitmiş ve etrafına oradaki uç *Türkmenlerini* toplayarak kardeşine ve *Moğollara* karşı şiddetli bir mücadeleye girişmişti. *Konya*'ya gelen *Geyhatu* ise *Karaman*, *Eşref* ve *Menteşe* beylerine karşı korkunç kıyımlarda bulunduktan sonra *Kastamonu* taraflarında faaliyette bulunan *Rükneddin Kılıç Arslan*'a karşı bir ordu sevk etmişti. Bu ordunun başında *Sultan II. Mesut*, *Mucireddin Emîrşah* ve vezir *Necmeddin*, *Moğol* askerleri ile birlikte, kumandanları *Anıt*, *Göktay* ve *Giray* bulunuyorlardı. İşte bu sırada vukua gelen çarpışmaların birinde *Muzaffereddin Yavlak Arslan*'ın öldüğü tahmin edilebilir. Burada son derecede açıklanması gereken bir durumla karşı karşıya kalmaktayız. O, da daha

önce II. Mesut'a taraftar gördüğümüz ve onun *Selçuklu* sultanı olmasında baş rolü oynamış bulunan Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın bir politika değişikliği yapmasıdır. Herhalde bu değişiklik, *İlhanlı-Selçuklu* tâbiiliğine son verme kararının bir sonucu olsa gerektir. Çünkü, siyasal ortam, bu sırada amacına ulaşabilmek için sonderecede olgun hale gelmişti. Zira bir yanda *İlhanlıların* elinde sadece bir vasıta olan ve hiçbir varlık gösteremeyen II. Mesut, diğer yanda hâkimiyetleri altına aldıkları *Türkiye*'de dirlik ve düzenliğin kurulmasına çaba göstermeyen, ülkenin, gittikçe, harap ve halkın yoksullaşmasına neden olan ilkel bir yönetim biçimi gösteren *İlhanlılar* vardı. İşte Muzaffereddin Yavlak Arslan, *Türkiye* genelindeki bu kötü gidişten kendi yöresini soyutlayamayacağı varsayımından hareketle, beyliğini ve beraberindeki Türkmenleri kurtarabilmek için, II. Mesut'u terkle *İlhanlılara* karşı direnme kararı almış ve Rükneddin Kılıç Arslan'ı desteklemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim 1291-92 yılında bölgede vukua gelen savaşların birinde şehit olmasına rağmen II. Mesut ve *Moğol* kuvvetleri *Kastamonu*'yu ele geçirememişlerdir.

Muzaffereddin Yavlak (Anlamı: korkunç, şiddetli) Arslan'ın *Kastamonu* emîri bulunduğu zamanki siyasî faaliyetleri ve hayatı hakkında bilinenler, bunlardan ibarettir. Elimizdeki bilgiler onun bu havalide ilim ve imar işleri ile çok yakından alâkalandığını göstermektedir. Adına telif edilmiş *Fustatul-adâle* isimli eserdeki kasidede ilim, şecaat ve adaletin, ona miras yolu ile geçtiği yazılmaktadır.

Mahmut Bey

Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın ölümünden sonra yerine oğlu ve bu hanedanının son beyi olan Mahmut Bey geçmiştir. Emîrliği sırasında hayatı ve faaliyetleri hakkında devrin kaynaklarında az da olsa bazı bilgilere rastlanmaktadır. Şöyleki:

Babası Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın öldürülmesinden sonra o, beyliğin başında uzun süre kalamamıştır. Bununla birlikte yukarıda değindiğimiz amacına *Çobanoğulları* beyliği Mahmut Bey zamanında ulaşmış gö-

rünmektedir. Çünkü, 1291-2 olaylarından sonra *Moğol-Selçuklu* tâbiyetinden çıkmış görünen *M a h m u t B e y* 'in emîrliği sırasında, *Bizans* topraklarına yapılan akınların yönetimini kardeşi *A l i* 'ye bırakmıştır. *A l i* , bu bölgede *Bizans* 'a karşı giriştiği saldırılar sonucunda, *Sakarya* nehrinin öbür tarafına kadar olan toprakları feth etmeği başardı. Daha sonra *Bizans* 'ın barış önerilerini kabul etmiş olacak ki, akınlarını durdurarak dostça ilişkilere girişmişti. İlgili kaynaklarda, bu tarihlerde (1291'den sonra) henüz *O s m a n B e y* 'in *Kastamonu* emîrine tâbi olduğu açıkça belirtilmekte ve onu uç'da liderliği ele alarak *Bizans* topraklarına karşı gazalara başlamasının da *Çobanoğullarının* akın faaliyetlerini durdurduktan sonra mümkün olabildiği açıkça ifade edilmektedir. Bu bilgilerden sonra şu sonuca varmak mümkündür ki, o da *Çobanoğulları* beyliğinin sonunun gelmesinin *Anadolu Türklüğü* açısından bir kazanç olmasıdır. Çünkü, *Anadolu Türklüğünü* yeniden birliğe kavuşturacak olan *Osmanlılar* uç'-da gerçek liderliği böylece ele almışlardır.

M a h m u t B e y 'in kısa sürdüğü anlaşılan emîrliğinin sonu hakkında bir kaynakta (Yazıcı-zâde) aşağıdaki ilginç bir bilgi vardır: “Bu tarihte *Candaroğlu Kastamonu* 'nun üçyüz altmış altı sipahiden birisi idi; gördü ki *Rum Selçukilerden* halî oldu ve uçlarda her tarafta Beyler başlı başına bey olup yılda *Tatara* bir sehl nesne gönderirler ve yerli yerine hüküm ederler ol dahi *Eflugan* tarafından, ki timarı anda idi, *Türkler* devşirüb çeri edinüb *Kastamonu* 'ya çıktı ve bir gice alelgafle *Kastamonu* subaşısını *Yavlak Arslan oğlu M a h m u t B e y* 'in sarayın ortaya alub *M a h m u t B e y* 'i tuttu, fil'hal mecal vermeyüb depeledi, *Kastamonu* 'yu ve *Burglu* kalesini ki, ol zamanda *Zalifre* derlerdi, aldı”.

İşte *M a h m u t B e y* 'in emîrliği sırasında hayatı ve faaliyetleri hakkında bilinenler, bunlardan ibarettir.

II. OSMANOĞULLARI

Osmanlı
Beyliği'nin
doğuşu

Osmanlı Beyliğinin doğuşunu ve karakterini iyi anlayabilmek için *Selçuklu-Bizans* uç bölgesinde XIII. yüzyılın ikinci yarısında hâkim olan sosyal, ekonomik kültürel şartları iyi incelemek ve araştırmak gereklidir. Her şeyden evvel şunu belirtmek yerinde olur ki, uç beyliklerinde olduğu gibi *Osmanlı Beyliğinin* ortaya çıkışı sırasında da eski *İslâm* gaza ananesinin uç bölgesinde hâkim bir unsur olduğu göze çarpmaktadır. Burada kısa da olsa kuruluşla ilgili bazı görüşlere yer vermek gerekmektedir.

Osman Bey

Uçlardaki en önemli özellik, bu uç kuvvetlerinin büyük bir kısmını *Selçuklu Devleti* tarafından sürülen veya *Moğol* baskısına dayanamıyarak kaçan *Türkmenler*'in bu bölgenin esas halkını oluşturmalarıdır. Özellikle XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu uç bölgelerine yeni unsurlar, yani askerî önderler, bilgin ve çiftçi halkda daha rahat bir hayat sürme imkanını elde etmek düşüncesiyle gelip yerleşmeye başlamışlardır. *Osmanlı Beyliğine* gelişme imkanı veren bu unsurların yanında, ona kısa zamanda diğer uç beyliklerinden üstün ortam kazandıran asıl neden, *Bizans İmparatorluğu*'nda meydana gelen köklü değişimlerdir. Çağdaş kaynaklardaki bilgilere göre, *Sakarya* ırmağı üzerindeki *Bizans* sınırından *Kastamonu*'ya kadar uzanan uç bölgesi, *Çobanoğulları* emîrliğine tâbi idi. O s m a n B e y 'in ilk kez siyasî hayatının başlaması ve daha sonra bağımsız bir kuruluş olarak beyliğin ilk temellerini attığı tarih, 1291 yılından sonraya rastlamaktadır. Çünkü bu tarihlerde *Kuzey-batı uç bölgesinin* yönetimi H ü s s a m e t t i n Ç o b a n B e y 'in torunu Y a v l a k A r s l a n 'ın elinde bulunmaktaydı. Bu nedenle *Selçuklu* devlet anlayış ve telâkkisine göre, uçtaki Y a v l a k A r s l a n , kendi uç bölgesinde bulunan diğer emîrlerin lideri durumunda idi; bu da

açıkça gösteriyorki, O s m a n B e y 'in Söğüt yörelerindeki faaliyetleri, daha bu tarihlerde henüz bağımsızlığını kazanmamış olması sebebiyle sınırlı olmuştur. O s m a n B e y 'in siyasî hayata atılışı, daha açık bir ifade ile *Osmanlı Beyliğinin* bağımsız bir kuruluş olarak ortaya çıkması, *Kuzey-batı uç bölgesinde* kurulmuş olan *Çobanoğulları Beyliği*nde meydana gelen köklü değişikliklerin bir sonucudur. 1243 yılından sonra *Anadolu*'da *Selçuklu* sultanlarının siyasî otoritelerini kaybetmeye başladıkları zamandan itibaren geçen dönemde, *Çobanoğulları Beyliği* bu bölgede hâkimiyetini sürdürmüş bir kuruluştur; ancak H ü s a m e t t i n Ç o b a n 'ın torunu Y a v l a k A r s l a n devrinde, bölgedeki otoriteyi sağlayan bu beylikte bir çöküntü başlamıştır.

İlhanlı otoritesinde başlayan gerileme, *Anadolu*'daki uç bölgelerinde kendisini daha kuvvetli hissettirmiş ve bölgenin esas halkını oluşturan *Türkmenlerin* ayaklanmalarına sebep olmuştur. Bir yandan *Selçuklu* hakimiyetinin azalması, öte yanda *İlhanlı* siyasî otoritesinin *Anadolu*'da etkilerini kaybetmeye başlaması, *Anadolu*'yu tam bir anarşi içerisine sokmuştur. Özellikle *Anadolu*'nun zengin malî kaynaklarını sömüren *Moğollar*'ın siyasî kudretinde başlayan düşüş, *Anadolu*'nun *Selçuklu* hükümdarlarında, artık *Moğol* tâbiyetinden kurtulma zamanının geldiğini ve bu yolda aktif bazı hareketlere geçilmesinin gerekli olduğu kanısı uyandırmıştı. Ne var ki iktidar hırslarıyla *Türkiye Selçuklu* şehzadelerinin tekrar karşı karşıya gelmeleri, arzulanan sonucu verememiştir. Zaten kısa bir bocalama devresi geçiren *Moğollar*'da *Anadolu*'yu yeniden eskisi gibi yönetme düşüncesiyle harekete geçmişlerdir. Bizzat *İlhanlı* hükümdarı K e y h a t u , 1291 yılı sonbaharında, uçlarda meydana gelen bu havayı yatıştırmak amacıyla *Anadolu*'ya gelmiştir. Bu karışıklık döneminde O s m a n B e y 'in de tâbii olduğu uç lideri Y a v l a k A r s l a n ölmüştür. Bundann sonra kısa bir süre için bölgedeki liderlik Y a v l a k A r s l a n 'ın oğlu M a h m u t B e y 'e geçmiştir. M a h m u t B e y , kardeşi A l i B e y kumandasında *Sakarya* ırmağına kadar olan Bizans topraklarında geniş çapta bir askerî harekâta girişmiştir. Bu harekât 1291 yılında *İran*'da

ve *Anadolu*'da meydana gelen siyasî güçler dengesindeki kararsızlık sonucu, uç bölgesindeki *Türkmen* liderlerine daha bağımsız hareket etme yeteneğini kazandırmıştı. Öyle görülmüyor ki, bu dönemde *O s m a n B e y* de kendi uç mintikasında *Bizans*'a karşı gaza faaliyetlerine yarı faal olarak devam etmekteydi. Çünkü henüz *Kastamonu*'daki *Çobanoğulları Beyliği* siyasî hayatını sürdürmekteydi.

Bir süre sonra *Bizans* imparatorluğunda meydana gelen köklü değişimler *Kastamonu Beyliği* ile *Bizans* arasındaki ilişkilerde büyük değişiklikler yapmış, bu değişiklikler sonunda da *Bizans*'a karşı *Çobanoğullarının* liderliğinde yürütülen gaza faaliyetleri de durmuştu. Hiç şüphesiz bu duraklama gaza ananesinin hâkim bir unsur olduğu uç bölgesindeki *Türkmenler*de bir şaşkınlık yaratmıştı. Tek emelleri *Hristiyan* topraklarına akınlar yaparak bol ganimetler elde etmek olan bu *Türkmenler* bu kez de *O s m a n B e y* 'in liderliği altında toplanmaya başlamışlardır. Gerek çağdaş *Bizans* kaynakları, gerekse çağdaş *Anadolu* kaynaklarındaki bilgiler, *Çobanoğullarında* başlayan bu duraklamadan sonra tüm bölge, *Türkmenleri*'nin *O s m a n G a z i* 'nin liderliği altında toplanmaya başladıklarını göstermektedir. *O s m a n G a z i* bölgedeki siyasî gücünü 1301 yılına doğru daha da arttırmıştır. *B i z a n s* 'ın eski merkezi *İznik*'i baskı altında tutabilecek kadar, hâkimiyet sahasını *Bizans* imparatorluğu aleyhine genişletebilmişti. *O s m a n B e y* 'in 1301 tarihine kadar ki bölge siyasî dengesinde oynadığı politik role ve askerî faaliyetlere dair bilinenler sonderece de azdır. Eski *Osmanlı* kaynaklarındaki rivayetlere göre, *Germiyan Oğulları Beyliğinin* *O s m a n B e y* üzerinde geniş baskılar yaptığı anlaşılmaktadır.

Bu nedenle *O s m a n B e y* bulunduğu bölgenin en uç bölgesinde faaliyet göstermek zorunda kalmıştır. Ancak siyasî tarih otoriteleri, bu durumun yani ucun en ileri bölgesinde faaliyet gösterme şeklinin, *O s m a n B e y* 'in kurduğu beyliğin parlak istikbalini hazırlayan başlıca neden olduğu yolunda aynı fikirdedirler. Yine *Osmanlı* kaynaklarındaki, mevcut rivayetlere göre, *O s m a n B e y* 'in *Bizans*'a karşı giriştiği faaliyetler sürekli bir savaş görünümündedir. Askerî faaliyet-

lerin yanısıra O s m a n B e y , “*Osmanlı imparatorluğundaki ilk diplomatik ilişkiler*” diyebileceğimiz birtakım faaliyetlerde bu tarihte bulunmuştur. Bu faaliyetler, bölgedeki güçlü *Bizans* tekfurlarıyla dostane ilişkiler kurmak ve devam ettirmek, ancak kendi yaylak bölgesine yakın olan *Bizans* tekfurlarıyla devamlı çatışma halinde olmaktı. Çünkü, o bu tür bir politika ile bölge tekfurlarının Osmanlı ilerleyişine karşı ortak bir direnişe geçmelerine engel olmak istemiştir. O s m a n B e y ’-deki gaza ananesinin uyanması ve bu ananenin uygulama şekline dönüşmesinde bölgenin güçlü şeyhlerinden Ş e y h E d e b â l i ’nin etkileri çok büyük olmuştur. Ancak bu yaratılan gaza ruhudur ki O s m a n l ı B e y l i ğ i ’nin *Bizans* aleyhine süratle gelişmesine yardım etmiştir. Bu dinî etki’nin yanı sıra O s m a n B e y ’in uçun en ileri bölgesinde bir gazi lideri olarak harekete geçmesini sağlayan nedenleri de şöylece sıralamak mümkündür:

A) *Orta-Anadolu*’ya gittikçe artan göç hareketi sebebiyle, bölgede nüfus yoğunluğunun artması; ve bunun tabii bir sonucu olarak ta ortaya çıkan yayılma ihtiyacı. Çünkü bu göçler sonunda, bölgede başlayan üretim ve tüketim arasındaki dengesizlik, bu yayılma gereğini daha da fazlalaştırmıştır.

B) *Türkiye Selçukluları* devrinden beri *Bizans*’ın sınır bölgelerinde kurmuş olduğu savunma sisteminde çöküntülerin başlaması. *Bizans imparatorluğu* içersindeki dinî ve sosyal hoşnutsuzluk. Bu hoşnutsuzluğun sınır bölgelerinde daha da etkin bir şekilde kendini hissettirmesidir.

C) *Anadolu*’da 1243 yılından sonra kurulan Moğol baskı düzeninden kurtulmuş olan toplulukların yeni topraklarda, yeni bir hayat kurma arzularıdır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, O s m a n G a z i ’nin 1301 yılına doğru *Eskişehir*’den *İznik* ve Bursa ovasına kadar olan coğrafî bölgeyi hâkimiyeti altına alması, onun bölgede iktidar olma gücünü daha da arttırmıştı. Bu durum, daha açık bir ifade ile *İznik*’in büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalması, ilk kez *Bizans* başkentinde bir telâş yaratmıştı. Çünkü *Bizans*’lı idareciler, diğer uç gâzi beyliklerindeki gibi, *Osmanlı*

Beyliğin de bulunduğu bölge ile yetinebileceğini başlangıçta kabul etmişlerdi. Ancak bu son hareketlerden sonra imparatorluk, bundan böyle *Osmanlı Beyliğinin* bir varlık olduğuna, hareketlerinin ve faaliyetlerinin çok yakından izlenerek bir değerlendirmeye tâbi tutulması zamanının geldiğine inanmışlardır. Bunun sonucu olarak ta *İznik* üzerine düşen siyasî ve askerî baskıyı kaldırmak düşüncesiyle harekete geçmişlerdir. 2.000 kişilik bir *Bizans* kuvveti karşısında *Osman Bey* 'in zafer kazanması, bölge sakinlerinde büyük bir panik yaratmış ve bütün halk savunma gücü fazla olan bölge kalelerine sığınmaya başlamıştı. Bu başarı, gaza faaliyetlerini daha da ileriye götürebilecek birtakım ekonomik ve askerî imkânları *Osmanlı Beyliğine* kazandırmıştı. Öte yandan *Bizans*'a karşı kazanılan bu zafer, *Bursa*'nın alınmasını da hazırlayan ve kolaylaştıran bir neden olarak görülmektedir. Çünkü *Osman Bey* 'in bu başarısı gaza ananesiyle yüklü olan *Türkmenlere* moral kazandırmış ve bunların da *Bursa* önlerine kadar ilerlemelerine sebep olmuştur. Öte yandan *Bizans*'a karşı kazanılan bu başarı, *Osman Bey* 'in bölgedeki siyasî otoritesinin meşruluk kazanmasına yardım etmişti. Çünkü son Anadolu *Selçuklu* Sultanı tarafından *Osman Gazi*, bey olarak resmen tanınmıştı. Yerli ve yabancı kaynaklardaki bu 1301 tarihinde kazanılan zaferden sonra *Osman Bey* 'in siyasî şöhretinin uzak *İslâm* ülkelerine kadar yayıldığına değinilmektedir. *Osmanlı Beyliği*'nin bu şekilde *Bizans İmparatorluğu* aleyhine baskısını gün geçtikçe arttırması, *Bizans* yöneticilerini yeni bazı faaliyetlere yönelmek zorunda bırakmıştı. Hattâ o kadar ki, *Osman Bey* 'in ilerlemesini durdurabilmek düşüncesiyle *Bizans İmparatorluğu*'nun *İlhanlı* hükümdarı katında birtakım diplomatik faaliyetler yaptığı anlaşılmaktadır. Önce *İlhanlı* hükümdarı *Gazan Han*, bunun ölümünden sonra da *Olcaytu Han* ile ittifaklar yaparak bir an önce *Moğol* ordusunun *Anadolu*'ya gönderilmesi hususunda ısrarlı çaba göstermiştir. Fakat bütün bu diplomatik çabalar, olumlu sonuç vermediği gibi, *Osman Bey*, 1301'lerden sonra daha da büyük toprak kazançları sağlamış: *İznik*, *Bursa* ve *İzmit* havalisini fethederek bu illerin kalelerini abluka altına almıştı. *Osmanlı Beyliği*'-

ndeki kuruluş devrinde askerî strateji bakımından sonderecede önemli olan bu husus, eski Türk devletlerinde de mevcuttu. O s m a n B e y 'den sonra da hükümdarlık tahtına geçen beyler herhangi bir kaleyi fethetmek istedikleri takdirde, kalenin kolayca düşmesini sağlamak amacıyla, önce kalenin bağlı olduğu bölgeyi fethetmişlerdir. Bu suretle de dışarı ile her türlü ilişkisi kesilen kale de kolayca alınabilmiştir. İşte O s m a n B e y , *Bursa*, *İzmit* ve *İznik* kalelerinin alınmasında bu savaş politikasını tâkip etmiştir. Özellikle 1328 yılında, Anadolu'daki *İlhanlı* egemenliğinde bir çöküntü başlamıştı. *Anadolu İlhanlı Genel Valisi* olan Timurtaş'ın *Anadoluda*'ki beylikler üzerinde aşırı hareketlerini benimsemeyen *İlhanlı* başkenti, T i m u r t a ş 'ı bertaraf etme hazırlıklarına girişmişti. Bu hazırlıkları haber alan Timurtaş, *Memlüklü Sultanlığına* sığınınca *Anadolu*'daki *İlhanlı* otoritesi de her zamankinden daha zayıf bir duruma düşmüştür. Bu yeni şartlardan en çok yararlanan bey, Osman Gazi olmuştur. *Anadolu*'daki *İlhanlı* otoritesinin tamamen kalktığını gören O s m a n G a z i uç geleneğini devam ettirmek suretiyle, *Balkanlar*'a doğru yayılma politikasını uygulamaya koymuştur. Zira, *Anadolu*'daki *İlhanlı* otoritesi devamı sırasında O s m a n G a z i kendisini daima huzursuz hissetmiştir. Üstelik *İlhanlı* başkentinden istenen vergileri gönderme zorunluluğu, askerî faaliyetlerde bir kısıtlamaya yol açmıştır.

Osmanlı Devletindeki uç gaza ananesi, onun bütün tarihine hâkim olmuştur denilebilir. Öyleki iç ve dış politikasının ve teşkilâtının ana prensipleri de bu gaza ananesine göre kurulmuştur. Yine gaza ananesi, bütün büyük girişim çaba ve yenileşme hareketlerinin çıkış noktası ve Osmanlı toplumunu sürükleyen bir ilham kaynağı olmuştur. Çünkü gazi akıncılar, *İslâmın* korunması ve yayılması meselesini tam bir ciddiyetle benimsemişlerdi. İlhanlı otoritesinin Anadolu'da zayıf düştüğü bir sırada, *Bursa*, *İzmit* ve *İznik* gibi bölgenin güçlü kalelerini O s m a n B e y 'den sonra beyliğin başına geçen O r h a n B e y tarafından fethedilmesi, *Osmanlı Beyliği*ni diğer beylikler arasında birinci sıraya getirmişti. Bilindiği gibi, 1326'da Bursa, Osmanlı hâkimiyetine girmiş, 1329 yılındaki *Bizans İmparatoru A n d r o n i k o s* 'un *İznik*'i kurtarma ça-

baları, tam bir bozgunla sonuçlanmıştı; bundan hemen sonra da 1331'de *İznik*, *Osmanlı* kuvvetlerine teslim olmak zorunda kalmıştı. *İzmit*'i de kurtarma çabaları olumlu sonuç vermemiş, şehir 1337 yılında *Osmanlı* hâkimiyetine geçmiştir.

1340 lardan sonra *Osmanlı Beyliği*'nde, değişik bir yayılma politikası izlenmeye başlanmıştır. Heryeşden önce denize ulaşma arzusu, *Osmanlı Beyliği*'nde diğer batı uç gazi beyliklerin sahasında yayılma gereğini ortaya koymuştu. Bu düşüncenin ışığı altında, 1345 yılında *Karesi Beyliği* toprakları, *Osmanlı* topraklarına katılmıştı. Bu toprak kazancı, *Osmanlılara Edremit* körfezi ile *Kapıdağ* arasındaki bölgeyi kazandırmış; daha da önemlisi, *Osmanlı Beyliği*'ni *Avrupa* topraklariyle karşı karşıya getirmişti. *Karesi Beyliği* gazileri, bu olaydan sonra *Osmanlı* hizmetine girmişler ve bu bölgeye bey atanan Süleyman Paşa'yı bir an önce *Rumeli*'ye geçmesi yolunda baskı altında tutmuşlardı. Denilebilir ki, *Bizans*'ın *Marmara* bölgesindeki topraklarının alınmasından çok *Karesi Beyliği*'nin *Osmanlı* sınırları içine katılması, bunların *Rumeli*'deki zaferlerine bir başlangıç olmuştur. *Osmanlı Beyliği*'nin ucun ileri bölgesindeki bu başarıları ve takip ettikleri toprak genişletme politikasında elde ettikleri kazançlar, *Bizans imparatorluğu* başkentinde büyük endişeler doğurmuştur. Hele *Orhan Bey*'in 1346 yazında *Kantakuzinos*'un kızı *Tedora* ile evlenmesi, *Osmanlı Beyliği*'ni *Bizans*'ın içişleri ile ve *Trakya*'da ki olaylarla daha yakından ilgilenme imkânı doğurmuştu. *Osmanlı Beyliği*nde bu sıralarda ilk teşkilâtlanmanın temeli de atılmıştır. Eski *Türk-Moğol* geleneğine göre, uç sancağı ve bey sancağı olarak ayrılmış olan *Osmanlı Beyliği*, yapı itibariyle *Türk-İslâm* devletlerine benzemeye başlamıştı. *Orhan Bey*, uç sancağının yönetimini oğlu *Süleyman Paşa*'ya vermişti bey sancağının yönetimi ise kendisinde kalmıştı. *Osmanlı Beyliği*'nin *Rumeli*'de gelişme ve yayılma gayretlerini kolaylaştıran baş neden, *Bizans İmparatorluğu* tahtındaki iktidar mücadelesi olmuştur. Nitekim *Osmanlı Beyliği*'nin *Rumeli*'deki ilk toprak kazancı, *Kantakuzinos*'a yardım amacıyla 1352 yılında, *Rumeli*'ye gönderilen kuvvetler sayesinde elde etmişti. *Süleyman Bey*, 1352 yılında, *Trakya*'da *Kantakuzinos*'a yar-

dım için faaliyette bulunduğu bu sırada, *Gelibolu* yarımada-
sındaki Çimpe hisarını fethe muvaffak olmuştu. Denilebilir
ki, bu toprak kazancı, *Osmanlıların Batı-Hristiyan devlet-*
lerinden elde ettiği ilk ve en önemli kazanç olmuştur. Zira bun-
dan böyle *Rumeli*'de sürdürülecek akınlara bir üs olacak olan
Çimpe, bölgede stratejik bir yerde bulunmaktaydı. *Osmanlı-*
ların Rumeli'deki siyasî nüfuzlarının bu yerin alınmasından
sonra daha da kuvvetlendiğini gören K a n t a k u z i n o s , iz-
lediği politikanın hatalarını derhal anlamıştı. O r h a n B e y 'e
bir nota vererek *Osmanlı* kuvvetlerinin işgali altında bulu-
nan bu yeri süratle terketmelerini istemişti; fakat bütün bu
ısrarlarına rağmen *Osmanlı Beyliği*, *Avrupa* kıtasında ilk köp-
rü başı olan bu yeri terketmemiştir. Henüz gelişmekte olan
beyliğin çeşitli sorunlarla karşı karşıya olduğu bir gerçektir.
Bölgede sürekli olarak askerî harekâta bulunma, beylik ha-
zinesine büyük bir yük olmakta idi; bu nedenle açık denizle-
re inme imkânına sahip olduğu halde, henüz deniz gücünü
tam olarak kuramadığından, batılı deniz devletlerine karşı ak-
tif bir siyaset takip edemiyordu. O r h a n B e y için ilk hedef,
Çanakkale boğazında geçişi kolaylaştıracak bir takım araç-
ları sağlamaktı. Kendi iktisadi gücü bu işi yapmaya elverişli
olmadığı için dış müttefikler aramış ve bunların *Osmanlı* de-
niz gücüne katkıda bulunmalarını sağlamaya çalışmıştı. Ni-
tekim 1354 yılında, *Akdeniz*'in eski ve güçlü deniz
devletlerinden olan *Ceneviz* ile bir antlaşmayapmıştı; antlaş-
ma hükümlerine göre de ihtiyacı olan deniz araçlarını sağla-
yabilmişti. Gerçekten de *Osmanlı* siyasî tarihi iyi bir şekilde
incelendiğinde açıklıkla görülecektir ki, 1354 yılında *Cene-*
vizlilerle kurulan bu dostluk uzunca bir süre devam etmiştir.
Burada üzerinde durulması gereken bir husus da Batılı bir
Hristiyan devleti olan *Ceneviz*'in *Osmanlı* beyliğine karşı iz-
lediği olumlu siyasettir. Hiç şüphesiz bu durum, denizci *Ce-*
nevizlilerin ileri görüşlülüğünün de açık bir ifadesidir.
O r h a n B e y , bu değerli yardımcısı sayesinde *Gelibolu* ya-
rım adasında tutunabilmek için gerekli akıncı gazi topluluk-
larını Çanakkale boğazından geçirmeyi başarmıştır.

Nitekim bölgedeki kuvvet yığınağı işi tamamlandıktan son-
ra körfeze hâkim bir kale olan Eksamil, kolayca *Osmanlı* kuv-

vetlerince fethedilmişti. Bu kalenin alınması, adetâ *Gelibolu* yarımadasının *Trakya* ile olan bağlarını tamamen koparmıştı. Bu durum, *Gelibolu* yarımadasında *Osmanlı* kuvvetlerinin daha rahat ve huzurlu olarak *Trakya*'yı fethetme hazırlanmalarına yardımcı olmuştur. *Gelibolu* yarımadasının *Osmanlı* topraklarına katılması ise uç teşkilâtında yeni aşamalara sebep olmuştu. Şöyleki: Bundan böyle güneye sürdü-rülecek akınlar, yeni ucun liderleri olan *Yakup Ecce* ve *Gaziz Fazıl Bey* 'e bırakılmıştı. Kuzey bölgesinde de fetihlere devam edebilmek için *Hacı İlbey* ile *Evranoz Bey* kumandasında başka bir uç oluşturulmuştu. Bizzat *Süleyman Paşa* ise bölgenin orta kesiminde faaliyet göstermekteydi. Bütün bu askerî hazırlıkların yanı sıra, 1354 ilkbaharında, bölgede meydana gelen şiddetli bir yer sarsıntısı, *Osmanlı Beyliği*'nin inkişâfı yönünden çok faydalı olmuştur. Çünkü bu deprem sonunda, *Gelibolu*'yu çevreleyen kale ve surların yıkılmasından sonra *Osmanlı* akıncıları, süratle buraları fethederek yeniden kendi güvenlikleri bakımından tahkime başlamışlardır. Denilebilir ki, bu tabîî afet olayı, *Osmanlıların Avrupa* kıtasında süreklibir şekilde yerleşmesini hazırlayan bir nedendir.

1354 yılındaki bu olaydan sonra tâ başından beri bölgedeki *Osmanlı* faaliyetlerini yakından izleyen *Bizans* ve *Batı Hristiyan âleminde* geniş bir korku ve telâş uyanmıştı. Özellikle İmparatorluğun başkenti, *İstanbul*'da sürdürülen diplomatik temaslar, imparatorluk yöneticilerinin ne derecede korku ve telâş içinde olduklarını ispata kâfi idi. Zira *Venedik* arşivlerindeki belgelerden birinde “*İstanbul*'un güçlü bir, *Hristiyan* devletinin himayesine girmeye hazır olduğuna” dair ifadeler mevcuttur. Bu arada iktidar hırsı nedeniyle bölgedeki *Osmanlı* ilerleyişine yardım etmiş olan İmparator *Kantakuzinos* da tahtı terketmek mecburiyetinde bırakılmıştı. Bütün bu olaylar, *Bizans* imparatorluk başkentindeki *Türk* ilerleyişine karşı mevcut korkuyu bize yeterince iletmektedir.

1354 yılına kadarki dönemde *batı Hristiyan âleminde* hâkim kanaat, bir denizci devlet olan *Aydınogulları Beyliğine* karşı *Hacı seferi* düzenlemekten ibaretti. Gerçekten de bir

deniz beyliği olarak tanınan *Aydınoğulları*, *G a z i U m u r B e y* devrinden beri *Ege Denzinde*, batı Hristiyan devletlerine karşı amansız bir güç durumunda bulunmaktaydı. Bu devrede *Osmanlı Beyliği*'nde ilerisi için tehlikeler teşkil edebilecek bir gelişmenin henüz başlamadığı düşüncesi, batı Hristiyan âleminde kabul ediliyordu. Ne varki 1354 yılından sonra *Osmanlı Beyliği*'nin siyasî gücünde başlayan bu gelişmeler, *Gelibolu* yarımadasının tüm olarak *Osmanlı* topraklarına katılması batı Hristiyan devletlerini *Osmanlı* meselelerine daha ciddi bir şekilde eğilmeye zorlamıştır. Hâkim olan bu düşüncenin ışığı altındadır ki, Hristiyan başkentlerinde bundan böyle, *Osmanlı* ilerleyişini durdurmak gayesiyle *Türklere* karşı bir Haçlı seferi düzenleme fikri gelişmeye başlamıştır.

Gelibolu'nun *Osmanlı* yönetimine alınmasından sonra beyliğin idarî teşkilâtında da yeni şekiller ortaya çıkmaya başlamıştı. *Gelibolu*, *Paşa Sancağı*'nın merkezi durumuna gelmiş ve *Rumeli* fetihleri için bir hareket üssü olmuştu. *Rumelide*ki faaliyetleri ve kişisel meziyetleri ile enerjik bir lider olduğunu ortaya koyan *S ü l e y m a n P a ş a*'nın bir kaza sonucu aniden ölümünden sonra uçsancağının liderliğinde bir değişme olmuştu. Lalası *Şahin Bey*'le birlikte uç sancağının yönetimine gönderilen şehzade *I. M u r a t*, 1359 yılında *E d i r n e*'yi hedef alan geniş çapta bir *Trakya* hareketına girişmişti. *Trakya* bölgesindeki bu faaliyetlerin en başarılısı, 1361 yılında, *Edirne*'nin fethi olayı idi. Özellikle *Edirne*'nin alınmasından sonra *İstanbul*'un düşmek üzere olduğu şaiyası, *Avrupa* kamuoyunda dolaşmaya başlamıştı. *Trakya* bölgesindeki *Osmanlı Beyliği* lehine meydana gelen siyasî güçlenme, tüm Hristiyan âlemini harekete geçirmeye kafi gelmişti. *Osmanlılara* karşı bir Haçlı seferinin düzenlenmesi için *Papa*'nın liderliğinde bütün *Avrupa* başkentlerinde sıkı bir şekilde diplomatik temaslar sürdürölmekteydi. Özellikle *papa*, bu faaliyetlerini daha çok *Macar krallığı* ve *İtalya* devletleri arasında sürdürölmekteydi. Bu faaliyetler, çok geçmeden olumlu sonuç vermeye başlamış ve *Papa*'nın liderliği altında hazırlanan 25 Aralık 1366 tarihli bir bildiri ile bütün *Avrupa* kamuoyuna duyurulmuştu. Bildirinin esas niteliği *Rumeli*'den

Türkleri çıkarmak ve İstanbul üzerine düşen siyasî baskıyı kaldırmaktı. Bunun askerî bir harekâtla gerçekleşebileceği içinde Haçlı seferi ilân edilmişti. Ancak Avrupa devletlerinde uyanan kuşkuya rağmen bu bildiri, umulan ilgiyi görmemişti. Papa'nın Haçlı seferi çağrısına olumlu cevap veren tek kuruluş Savoya olmuştur. Bu Kontluğun başında bulunan II. Ama-deu donanmasıyla Gelibolu'ya bir saldırıda bulunmuş ve bazı başarılar elde etmişti. Ancak Hristiyan devletlerinin Osmanlı ilerleyişini durdurmayı hedef alan girişimleri sonucunda elde edilen bu kısmi başarı Osmanlıların Rumeli'deki ilerleme faaliyetlerini etkilememiştir. Zira Osmanlı, yöneticileri, bölgede tutunabilecek güce 1366'larda yeterince sahip bulunuyorlardı. Osmanlı Beyliğine bu gücü kazandıran diğer uç beyliklerinin yapısında, büyük etken olan ve hareketsizliğe tahammül etmeyen akıncı unsurun Osmanlı bayrağı altına girmesi olmuştur. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemi ve sosyal yapısı üzerinde değerli görüşler ileri süren Fatma Köprülü de Osmanlıların Rumeli ve Balkanları istilâ altına almasında, geniş ölçüdeki bu göç hareketinin başlıca neden olduğunu ileri sürmektedir. Gerçekten de kuruluş tamamlandıktan sonraki dönemde de imparatorluğun Rumeli ve Balkanlarda tutunabilmesinin tek nedeni, Anadolu'dan gerek kendi istekleri, gerekse zorla bölgeye yerleştirilen Türk gücü olmuştur. Osmanlı'larda sürdürülen bu hareketin ismi Sürgün olarak nitelendirilmektedir. Hiç şüphesiz Osmanlı devlet yapısında hâkim olan Türk ananesinin sürgün usulünün Osmanlı Beyliğinde yaşadığı bu uygulama ile görülmektedir. Zira Türk-Moğol devletlerinde bazı savunma, bazı kez de korunma amacı ile de zaman zaman bu sürgün yöntemine baş vurulmuştur. Anadolu Selçuklu devletinde ve daha sonra Beylikler devri Türkiye'sinde de bu sürgün yönteminin işlediğine dair örnekler mevcuttur. Osmanlı kaynaklarında Yörük adı ile bilinen bu Türk göçebe unsurları, kuruluş döneminden itibaren, özellikle plânlı bir şekilde istilâ yolları üzerine ve uç bölgelerine yerleştirilmişlerdi. İşte bütün bu siyasî ve askeri çabalara rağmen Osmanlıların sistemli bir şekilde başlattıkları Rumeli ilerlemesi durmamıştı. Üstelik bu tarihlerde Ana-

dolu'dan Rumeli'ye başlayan Türkmen göçü sonucunda *Rumelide'ki Osmanlı* yerleşmesi daha da güçlenmeye başlamıştı. *Anadolu'nun* çeşitli bölgelerinde yurt tutmuş olan göçebe Türkmenler, sosyal yaşantılarını iyiye götürmek düşüncesiyle kendi istekleriyle *Rumeli'deki* fethedilen genç *Osmanlı* ülkesine göçe başlamışlardı; bu suretle de *Rumeli'deki Hristiyan* şehirleri yapılarında, Türk-İslâm şehir tipi bu yeni unsurlarla da doğmaya başlamıştır. *Rumeli'ye* devam eden bu göç hareketi hakkında çeşitli görüşler ileriye süren tarihçiler arasında *Fuat Köprülü, Osmanlıların Balkanlarda* tutunabilme ve şehirleşmesi yönünden bu Türk göç hareketinin büyük faydalar sağladığı görüşünü ileriye sürmüştür. Ayrıca ikinci husus, yani *Rumeli'ye* başlayan *Türk* göçünün *Osmanlı* tarihi bakımından ikinci faydası da bölgede fetihlerin devamının sağlanmasıdır. Zira bu göç hareketi sonunda şehirleşme ve bunun tabii bir sonucu olarak nüfus yoğunluğunun artması, tarımsal arazinin tüketici sınıfa yetmez duruma gelmesini doğurmuş, böylece yeni toprakların fethedilmesine sebep teşkil etmişti. Bu düşünceler özellikle *Osmanlı* arşivindeki bize intikal eden resmi belgelerde daha da kuvvetlenmektedir. Bu suretle *Osmanlıların* devamlı olarak *Rumeli'de* fetihler yaparak ilerlemesi sonucunda, *Rumeli'deki* uç sınırlarda da büyük değişimler meydana gelmişti. Özellikle 1361 yılında *Edirne'nin* alınmasından sonra bu uç sınırlarında köklü değişimler olmuştur. Bu tarihten sonra *E v r a n o z G a z i* yönetimindeki sol kol ucu, *İpsala, Gümülcüne, Serez* ve *Selânik* yönlerinde ilerlerken ortakol, *Edirne* Merkez olmak üzere, *Filibi* ve *Sofya* yönünde fetihlere devam etmekteydi. Sağ koldaki ucu ilerleme yönü ise *Zagra, Karınabat, Dobruca* ve *Silistre* idi. Genellikle *Osmanlı* sosyal tarihi üzerinde araştırma yapan tarihçiler, uçların bu tip bir ayrılma göstermesini, *Osmanlıların Orta-Asya* geleneklerine bağlılığın bir nedeni olarak görmektedirler. Gerçekten de daha sonra Osmanlı idarî mekanizmasının gerçek kuruluş devrinde sancaklar, *Orta sağ* ve *Sol kol* şeklinde oluşturulmuştur.

Bilindiği gibi gaza inancı ve ananesinin menşei tam *İslâmi'dir*. Böyle olmakla beraber başlangıçta Kahire (*Memlûkler*), Tebriz (*Moğollar*) ve Konya'da (*Anadolu Selçuklu*) hâkim

Osmanlı
Beyliğinin
ilk teşkilât-
lanması

tün devletin temeli olmuştur. İkinci ortak görüş, cihanşümul bir imparatorluğa temel olan prensipler üzerinde toplanmıştır. Bütün bu ortak görüşlere rağmen *Osmanlı Devletinin* menşei üzerinde görüşler ortaya atan yukarıda adı geçen bilginler, yine de farklı nazariyeleri savunmaktadırlar. Bunlardan gerçekten *Avrupalı* büyük bir *Osmanlı tarihçisi* olan H a m m e r , eski *Osmanlı* rivayetini aynen nakletmekle yetinmiştir. Bu rivayet üzerinde derinlemesine bir araştırmaya yönelmemiştir. Buna karşılık *Osmanlı Devlet* teşkilâtına ait olan eserinde siyasal tarihten değişik olarak yeni ve sağlam görüşler ortaya atmıştır. H a m m e r 'e göre, Osmanlılar ilk Devlet düzenlerini kurarlarken Selçuklu müesseselerini aynen kopye etmişler, fakat büyük bir imparatorluk olma dönemine geçtiklerinde eski ilk yöntemi bırakarak bu kez, *Abbāsî hilafeti* ve özellikle eski *İran* imparatorluklarını tüm olarak örnek almaya başladıklarını söylemektedir. Ayrıca gerçek imparatorluğun kurulduğu dönem olan F a t i h devri içinde *Bizans imparatorluğu* devlet teşkilâtının geniş çapta etkisinde kalındığını da ortaya atmış, hattâ bunların hiç bir şekilde münakaşa kabul edilemeyeceğini de sözlerine eklemiştir. *Osmanlı Devletinin* siyasî ve idarî yapısı hakkında ilk görüşleri ortaya atan, H a m m e r 'den sonra yine bir *Osmanlı tarihçisi* olan G i b b o n s , sorunların daha da derinliğine inerek H a m m e r 'den daha ileriye gitmiştir. G i b b o n s 'a göre, O s m a n G a z i ve çevresindekiler, *Bizans* sınırında küçük bir *Türkmen* topluluğu iken İslâmiyete geçmişler ve bu yeni dinin verdiği şevk ve heyecanla uç bölgesinde *İslâmiyeti* yaymak için büyük ölçüde gaza faaliyetlerine atılmışlar ve bölgede, *İslâmlaştırma* politikasını izlemeye başlamışlardır. Bunun sonunda da bölgedeki *Rumlar*, kitle halinde *İslâm* olma ve O s m a n 'ın bayrağı altında toplanarak gaza faaliyetlerine katılıp sürdürmeye başlamışlardır. G i b b o n s 'un ortaya attığı bu görüşe göre, *Türkler* ve *Rumlar*'dan ayrı *Osmanlı* dediğimiz yepyeni bir millet ortaya çıkmaktadır. G i b b o n s , *Osmanlı imparatorluğu* hakkında yazmış olduğu eserini çok yakın bir dönemde kaleme almıştı. Bu dönem, *Osmanlı devletinde* yıkılma döneminin başladığı tarihe rastlamaktadır. Aşağı-yukarı eserin yazılma tarihi, *Balkan harbinden* sonradır. Bu tarihlerde

imparatorluğu oluşturan milletler arasında, birliği korumak için OSMANLILIK esası üzerinde çok durulmaktaydı. Hiç şüphesiz böyle bir hava içerisinde eserini kaleme almış olan G i b - b o n s , doğal olarak bu cereyanların etkisinde kalacaktır. Nitekim F u a d K ö p r ü l ü , O s m a n 'ın ilk kez uç bölgesinde *Müslüman* olduğunu ve *Osmanlıların* 400 kişiden ibaret olup, bölge Rumlarının kendilerine katılmasından sonra bir *Osmanlı* milletinin doğuşu görüşünü, ne kadar yersiz ve boş olduğunu göstermiştir.

F u a d K ö p r ü l ü , *Osmanlı* beyliğinin doğuşuna dair en sağlam görüşleri ortaya atmış olan bir bilim adamımızdır. F u a d K ö p r ü l ü , *Osmanlı beyliğini* doğuşunu, *Selçuklu Türkiye'si*'ndeki tarihî ve sosyal gelişmelerin bir sonucu olarak görmektedir. Bu nedenle de daha ziyade araştırma ve incelemelerini *Türkiye Selçuklu* toplumunu ve uç bölgesindeki hayat üzerinde toplamıştır. *Osmanlı* devletinin 400 çadırlık bir *Türkmen* oymağından çıktığını ispata çalışan tarihçilerden tamamen ayrılarak çalışmalara yepyeni bir ruh getirmiştir. G i b - b o n s , devleti bir oymağa bağlamakla sonderecede mübalâğalı görüşler ortaya atmış ve devleti kuranların *İslâmiyeti* kabul etmiş yerli *Rumlar* olduğunu savunmuştur. F u a d K ö p r ü l ü ise çeşitli zamanlarda uç bölgesine yapılan göçler sonunda, çok sayıda *Türk* kitlesinin sınırlara baskı yaptığını ve bu baskının yeni fetihlere yol açtığını, bunun yanı sıra *Selçuklu Türkiye'sinin* yüksek bilim merkezlerinden gelen din adamlarının ve yerleşik hayat yaşamış unsurların devletin teşkilâtlanmasında başlıca rol oynadıklarını ispata çalışmıştır. Yine o, geniş bir araştırma ürünü olarak *Osmanlı devlet* müesseselerinin *Bizans*'tan kopye edilmediğini, *Selçuklular* yolu ile eski *Türk-İslâm* dünyasından geldiğini sağlam bir şekilde ortaya koymuştur. *Anadolu*'daki yerli kaynaklara dayanarak ve bu kaynaklardaki bilgiyi en iyi şekilde araştırarak *Osmanlı devletinin* köken sorununu da açıklamak şerefi, yine F u a d K ö p r ü l ü 'ye aittir.

W i t t e k 'e gelince, o, F u a d K ö p r ü l ü ile beraber *Selçuklu* uç bölgesindeki hayat üzerindeki araştırmalarını daha da derinleştirerek *Osmanlı* kökeni hakkında F u a d K ö p r ü l ü

BEYLİKLER DÖNEMİ

l ü 'yü de tamamlayan bazı yeni görüşler ortaya atmıştır. W i t - t e k , genellikle *Osmanlı imparatorluğunun* doğuşu ve kökeni sorunlarını incelerken başlıca üç nokta üzerinde durmaktadır.

1) Uç bölgesinde hâkim olan özel hayat şartları, yani uçta teşekkül etmiş olan *uç kültürü*, *Osmanlı devletine* gerçek damgasını vurmuştur.

2) *Selçuklu ucunda* eski *İslâm gaza ananesi*, *Moğol* baskısının ortadan kalkması sonucu XIII. yüzyılın ikinci yarısında yeniden canlanmış, bunun doğal sonucu da *Batı-Anadolu*'nun fethi olmuştur. *Osmanlılar* ise XIV. yüzyılda bu gaza ananesinin liderliğini ele almış, bu ruh ve ananeyi *Balkanlar*'a geçirmiştir.

3) *Osmanlı* sınır savaşçıların devletlerini teşkilâtlandırarak unsurlar, *Selçuklu Türkiyesi* şehirlerinden gelmiş olan bilginlerdir. Bunlar, *İslâm halifeliği* döneminde gelişmiş, yüksek yönetim prensip ve kurumlarını, yeni kurulmuş olan devlete uygulanmış ve bu yeni devletin merkezî ve düzenli bir devlet haline gelmesine yardımcı olmuşlardır. İşte W i t t e k 'e göre, kısaca özetlemeye çalıştığımız bu bilginler, *Osmanlı devletin*in doğuşunu sağlamışlardır. Burada açıkça görülmektedir ki, *Köprülü* ve *Witteck*'in görüşleri, birbirinin tamamen aynı ve yine birbirini tamamlıyan görüşlerdir. W i t t e k 'i *Köprülü* 'den ayıran tek husus, devletin esas temelinin gaza ananesi olduğunu kabul etmesi olmuştur. Özellikle 1291 yılında, *İlhanlı İmparatorluğu* tahtında meydana gelen iktidar değişikliği sırasında, bu bölgedeki siyasî güçte, daha da büyük düşmeler meydana gelmiştir. Çünkü *İlhanlı* tahtındaki bu değişiklikle *İran*'daki *Moğollar* arasında iktidar ve yetki çatışmasının geniş çapta alevlendiği görülmektedir. Hiç şüphesiz *İranlılara* tâbi olan *Anadolu*'da bu iktidar çatışmalarının ortaya çıkardığı çeşitli sorunların etkisi altında kalmıştır.

III.

CANDAROĞULLARI

Kastamonu, Sinop ve çevrelerinde bir beylik kurmuş olan *Candaroğulları, Türkmen* kökenli bir ailedendir. Beyliğin kurucusu *Şemseddin Yaman Candar* 'dır.

XIII. yüzyıl sonlarında *Selçuklu* sultanı II. *İzzeddin Keykâvus* 'un oğlu II. *Gıyaseddin Mesut* 'un hükümdarlığının ilk döneminde (1283—1298), *Rükneddin Kılıç Arslan* , bir gemi ile *Kırım* 'dan *Sinop* 'a oradan da *Kastamonu* 'ya gelmiştir (Aşağı-yukarı 1291). Bu sıralarda *Kastamonu* 'da emîr *Çoban Hüsameddin Alp Yörük* 'ün oğlu *Muzaffereddin Yavlak Arslan* vali bulunuyordu. *Kılıç Arslan* , *Muzaffereddin Yavlak Arslan* 'ı kendisine *atabek* yapılarak sultanlığını ilân etti. Bunun üzerine *Moğollardan* da yardım alan *Gıyaseddin Mesut* , kardeşlerine karşı harekete geçti ise de başarılı olamadı ve hattâ onun tarafından tutsak alındı. *Mesut* , kardeşine götürülürken ona yardıma gelmekte olan *Şemseddin Yaman Candar* , *Mesut* 'u kurtardı ve hattâ çarpışmalarda *atabek Muzaffereddin Yavlak Arslan* öldürüldü, fakat *Kılıç Arslan* kaçmayı başardı (1291). Bu olaydan sonra *Yavlak Arslan* 'ın dirliği olan *Kastamonu* ve yöreleri *Keyhatu* tarafından *Şemseddin Yaman Candar* 'a verildi. *Şemseddin Yaman Candar* 'ın ne zaman öldüğü ve nereye gömüldüğü bilinmiyor.

Şemseddin
Yaman
Candar

Şemseddin
Süleyman
Paşa

Şemseddin Yaman Candar 'ın ölümü üzerine eski *Kastamonu* hâkimi *Muzaffereddin Yavlak Arslan* 'ın oğlu *Hüsameddin Mahmut Bey* , 'derhal harekete geçerek *Kastamonu* 'yu ele geçirdi, *Şemseddin Yaman Candar* 'ın oğlu *Süleyman Paşa* , *Eflâni* 'ye çekilmek zorunda kaldı. Fakat o, 16 Temmuz 1309'dan önce *Kastamonu* 'ya bir baskın yapmış *Mahmut Bey* 'i tut-

sak alıp öldürdükten sonra şehri kendisine başkent yapmıştır. Süleyman Paşa, 30 yıldan fazla bir süre *Kastamonu*'da hükümdarlık yapmış ve Ebû Said Bahadır Han'ın ölümüne (1335) kadar *İran Moğollarına* tâbi durumda kalmıştır. *Moğolların Anadolu*'daki hâkimiyetleri sarsılmaya başladığı sıralarda bile Süleyman Paşa, *Anadolu*'ya gelen *Moğol* veziri ve beylerbeğisi emîr Çoban'ı iyi bir biçimde karşılayarak sadakatini arzetmiş ve bundan faydalanarak da beyliğinin sınırlarını genişletmeyi başarmıştır. Böylece *Kuzey Anadolu*'da güçlenen Süleyman Paşa, *Pervaneoğullarından* Gazî Çelebi zamanında *Sinob*'u da hâkimiyeti altına almış, onun ölümünden (1322) sonra da burasını ilhak ederek yönetimini büyük oğlu Gıyaseddin İbrahim Bey'e vermiştir. Bundan başka o, *Taraklı Borlu* denilen *Safranbolu*'yu da alarak yönetimini ortanca oğlu Ali Bey'e vermiştir. Süleyman Paşa, Ebû Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra aile bireyleri arasındaki saltanat mücadelelerinden faydalanarak *Moğollarla* ilişkisini keserek bağımsızlığını kazanmıştır.

Süleyman Paşa'nın son zamanlarında (1339) *Sinop* beyi olan büyük oğlu *İbrahim*, babasına karşı isyan ile *Kastamonu*'yu ele geçirerek hükümdar oldu. İbrahim'in babasının ölümünden sonra veliaht yaptığı kardeşi Çoban'ın *Candar* hükümdarlığına getirilmesi dolayısıyla isyan ettiği anlaşıyor. Bununla birlikte Süleyman Paşa'nın nasıl öldüğü ve veliaht Çoban'ın sonunun ne olduğu bilinmiyor. Mezarının *Kastamonu*'da olduğu sanılıyor. Ünlü seyyah İbn Batuta, Süleyman Paşa'nın yetmiş yaşında bulunduğunu, uzun sakallı, güler yüzlü, gururlu ve heybetli bir hükümdar olduğunu belirtmiştir.

Mesalikülebsar adlı eserde, Süleyman Paşa'nın 40 kent ve kaleye sahip olduğu ve 25-30 bin atlı kuvveti bulunduğu ve *Memlûklü* devletiyle iyi ilişkiler kurduğu belirtilmiştir.

Babasına karşı isyan ederek *Kastamonu*'ya hâkim olan (1339/40) Gıyaseddin İbrahim Şah hakkında ilgili kaynaklarda pek fazla bir bilgiye rastlanmıyor. O, babası za-

Gıyaseddin
İbrahim Şah

manında *Sinop* beyi idi. Kendisinden sonra *Candar* beyi olan Âdil Bey'in hükümdarlığının başlangıcının 1345 yılı olduğu bilindiğine göre, İbrahim Şah'ın hükümrancılığı çok sürmemiştir. Onun nasıl öldüğü ve yerine geçen amcaoğlu Âdil Bey'in *Candar* beyliğine nasıl hâkim olduğu da bilinmemektedir. İbrahim Şah'ın *Sinop*'ta *İsfendiyarzâdeler Türbesi* adıyla bilinen türbede gömülü olduğu tahmin ediliyor; ayrıca burada, her perşembe günü *Kur'an* okunması için bir vakfı da bulunmaktadır.

Yakup Beyoğlu
emîr Âdil

İbrahim Şah'ın aşağı yukarı dört beş yıl kadar sürmüş olan *Candar emîrliği*nden sonra 1345 yılında yerine amcası emîr Yakup Bey'in oğlu Âdil Bey, beyliğin başına geçmiştir. Fakat onun devrinde cereyan eden olaylar da belli değildir. Onun 1362 yılından önce ölmüş olduğu anlaşılıyor. Yöresel inanca göre o, bir savaşta ölmüştür. Türbesi *Kastamonu*'nun güneyinde ve şehre üç saat uzaklıktaki *Kozyaka* nahiyesine bağlı *Türbei Âdil Bey* veya diğer adıyla *Boyacı Hafızoğlu Divanı*ndaki camiinin yanındadır. Cesedi, mumyalı olup türbesinin altındaki mahzendedir ve yanında başka cesetler de vardır.

Âdil Beyoğlu
Celaleddin
Bayezit

Osmanlı tarihlerinde Kötürüm Bayezit denilen Celaleddin Bayezid Bey, 1362 yılından önce babası Âdil Bey'in ölümünden sonra hükümdar olmuştur; devrinin olayları oldukça iyi bilinmektedir. Sert ve haşin tabiatlı bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple beyliği dönemi, ortaya çıkan iç ve dış sorunlar dolayısıyla huzursuzluk ve mücadeleler içinde geçmiş ve beylik toprakları ikiye ayrılmıştır.

Celaleddin Bayezit, komşu devletleri *Sivas* hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmet ve *Osmanlı* sultanı I. Murat ile mücadelelerde bulunmuştur. Kadı Burhaneddin ile bozuşmasının sebebi, Burhaneddin'in saldırısına uğrayan *Amasya* emîri Hacı Şadgeldi Paşa'nın oğlu ve kendisinin damadı bulunan emîr Ahmet'e iki kez yardım etmiş olmasıdır.

Celaleddin Bayezit, memleketin yönetimini çok sevdiği oğlu İskender Bey'e vermek niyetinde idi. Bu se-

bepile büyük oğlu S ü l e y m a n Ş a h , babasına kızarak kardeşi İ s k e n d e r 'i öldürdükten sonra kaçıp *Osmanlılara* sığındı ve beyliğe hâkim olmak için sultan M u r a t 'tan yardım istedi. Öte yandan babası C e l a l e d d i n B a y e z i t , oğlu İ s k e n d e r 'in öldürülmesi sebebiyle S ü l e y m a n Ş a h 'ın biri kız, diğeri erkek iki çocuğunu, yani kendi torunlarını öldürmekten çekinmemiştir.

Sultan I. M u r a t , S ü l e y m a n P a ş a 'nın babasına karşı yardım isteğini kabul etti ve çok geçmeden de *Osmanlı* kuvvetleri C e l a l e d d i n B a y e z i t 'e karşı harekete geçti.

S ü l e y m a n P a ş a , *Osmanlı* kuvvetleriyle *Kastamonu*'ya gelerek babasıyla savaştı ve onu *Sinop*'dan uzaklaştırdıktan sonra *Kastamonu*'da hükümdarlığını ilân etti; böylece *Candaroğulları Beyliği*, başkentleri *Kastamonu* ve *Sinop* olmak üzere, ikiye ayrılmış oldu (1383). Fakat S ü l e y m a n P a ş a 'nın bu hükümdarlığı uzun sürmedi. Sultan M u r a t , Süleyman Paşa'yı yakalatıp hapsedti ve *Candaroğlu* beyliğinin *Kastamonu* koluna son verdi. *Osmanlı* sultanının bu hareketi S ü l e y m a n P a ş a 'ya sadık olan vilâyet halkı tarafından hoş karşılanmadı. Bir fırsatını bulup hapisten kaçan S ü l e y m a n P a ş a , yandaşlarıyla harekete geçince *Osmanlı* kuvvetleri *Kastamonu*'dan ayrılmak zorunda kaldı. Böylece S ü l e y m a n P a ş a yeniden beyliğine kavuştu. Fakat bu gelişmeleri dikkatle izleyen babası C e l a l e d d i n B a y e z i t , derhal *Sinop*'tan gelerek S ü l e y m a n P a ş a 'yı şehirden uzaklaştırdı ve *Kastamonu*'ya yeniden hâkim oldu. Bunun üzerine S ü l e y m a n P a ş a , sultan M u r a t 'a bir elçi gönderip ikinci kez yardım alarak *Kastamonu*'ya yeniden hâkim oldu (1384). Bu son seferi sırasında hastalanan C e l a l e d d i n B a y e z i t B e y , *Sinop*'a döndükten biraz sonra ölmüş (1385) ve *Sinop*'ta *Sultan Alaeddin Camii*'ndeki *İbrahim Bey* ve *İsfendiyarzâdeler Türbesine* gömülmüştür. Yerine oğlu İ s f e n d i y a r B e y geçmiştir (1385).

Beyliğin ikiye ayrılması

Yukarıda görüldüğü üzere, I. M u r a t 'ın yardımıyla *Osmanlılara* tâbi olarak hükümran olan S ü l e y m a n P a ş a , *Osmanlılarla* iyi geçindi. Birinci *Kosova* savaşında ve ondan sonra *Yıldırım Bayezit* 'in hükümdarlığının ilk yıllar-

II. Süleyman Paşa

rında *Anadolu* beylerinin *Osmanlılar* aleyhine dönmeleri sırasında *Bayezit* 'e yardım etti. Böylece *Yıldırım Bayezit*, *Germiyan*, *Saruhan*, *Aydın*, *Menteşe* beyliklerine son verdi; *Karamanoğlu* 'na da ağır bir darbe vurdu. Fakat *Süleyman Paşa*, *Anadolu* beylerine karşı olan bu *Osmanlı* hareketinin bir gün kendi başına da geleceğini düşünerek *Bayezit* 'ten ayrılıp aynı şekilde *Osmanlı* tehdidi altında bulunan *Sivas* hükümdarı *Kadı Burhaneddin Ahmet* ile bir ittifak yaptı. Bunun üzerine *Yıldırım Bayezit*, birkaç kez *Kastamonu* üzerine yürüdü ise de her ikisinin birleştiklerini haber alınca geri döndü. Bununla birlikte süratle harekete geçen *Yıldırım Bayezit*, ikisinin kuvvetlerinin birleşmesine meydan vermeden *Süleyman Paşa* 'yı yalnız kendi kuvvetleriyle yakalayarak yenilgiye uğrattı ve *Süleyman Paşa* da çarpışmalarda hayatını kaybetti. Bunun üzerine sultan, *Kastamonu* ve *Çankırı* 'yı ele geçirdi ve durumu, *Süleyman Paşa* 'nın müttefiki olan *Kadı Burhaneddin Ahmet* 'e bildirdi (1391). Böylece *Candar Beyliği* nin sekiz yıl süren *Kastamonu* kolu sona ermiş oldu. *Yıldırım Bayezit*, aynı beyliğin *Sinop* hükümdarı *İsfendiyar Bey* 'e güvence vererek ona dokunmadı.

İzzeddin
İsfendiyar
Bey

Celaleddin Bayezit Bey 'in oğlu olan *İsfendiyar Bey* 'in annesi, *Orhan Gazi* 'nin oğlu *Süleyman Paşa* 'nın kızıdır. *İsfendiyar Bey*, karışık bir devrede ağabeyi *Kastamonu* hükümdarı *II. Süleyman Paşa* 'ya karşı olumlu davranmış, sultan *Yıldırım Bayezit* ile de iyi ilişkiler kurmuştur. *İsfendiyar Bey* 'in hükümdarlığı, yarım yüzyıldan fazla (1340-1385) sürmüş olduğundan *Candar ailesi*, *Osmanlı* tarihlerine *İsfendiyarogulları* şeklinde intikal etmiştir.

Beyliğin tek
yönetim al-
tında top-
lanması

İsfendiyar Bey, *Ankara* savaşının sonuna (1402) kadar *Sinop* 'ta hükümdarlık yapmıştır. O, *Anadolu* 'da geniş istilâ hareketinde bulunan *Yıldırım Bayezit* 'le *Sinop* kendisinde kalmak üzere bir anlaşma yapmıştır. Özellikle o, *Anadolu* beylerinden memleketleri *Yıldırım Bayezit* 'in eline geçen birçok beyler, kendisinin yanına gelmişlerse de on-

ları *Doğu-Anadolu*'da beliren *Ti m u r* 'un yanına gitmeye teşvik etmiş ve böylece *Bayezit* 'ten kendini korumayı başarmıştır. *İsfendiyyar Bey*, *Ankara* savaşından sonra *İzmir*'e yönelen *Ti m u r* 'un yanına gelerek değerli armağanlar takdim etmiş ve ona tâbi olarak, *Kastamonu*, *Çankırı*, *Kalecik* ve *Tosya*, yani eski *Çandar Beyliği* toprakları da kendisine verilerek sınırlarını genişletmiştir.

İsfendiyyar Bey, *Yıldırım Bayezit* 'in şehzadeleri arasındaki saltanat mücadelelerinde, kendisine zarar gelmeyecek şekilde mahirane bir siyaset izleyerek kendisine uygun düşen tarafı tutmuştur. Meselâ *Musa Çelebi* 'nin *Sinop* yoluyla *Rumeli*'ye geçmesine müsaade ettiği gibi, daha sonra *İznik*'ten *Çelebi Sultan Mehmet* 'in hapisten kaçarak *Rumeli*'ye gitmek isteyen *Samavna* kadısının oğlu *Şeyh Bedreddin Mahmut* 'a *Sinop*'tan gemi ile *Rumeli*'ye gitmesine izin vermiştir. *Çelebi Sultan Mehmet* 'in *Osmanlı Devletini* bir yönetim altında toplamayı başarması sonucunda *İsfendiyyar Bey* ile aralarında dostluk kurulmuştur. Bunun sonucunda o da *Germiyan* oğlu gibi *Osmanlılara* tâbi olmuş, hattâ *Çelebi Sultan Mehmet* 'in 1414 yılında *Karamanoğlu* 'na düzenlediği seferde ona *Kasım Bey* kumandasında bir miktar kuvvet de göndermiştir. *İsfendiyyar Bey*, *Yıldırım Bayezit* zamanında elegeçirdiği *Samsun* ve çevresi, *Ankara* savaşından sonra eski hâkimlerinin eline düşüp bunların da birbirleriyle uğraşmalarını fırsat bilerek *Bafra* 'yı ve bir süre sonra da *Müslüman Samsun* 'u elegeçirmiştir (1418).

Çelebi Sultan Mehmet 'in *Eflâk* üzerine yaptığı seferde (1416), onun isteği üzerine *İsfendiyyar Bey*, oğlu *Kasım Bey* 'le yardımcı bir kuvvet göndermişti. *İsfendiyyar Bey*, sahip olduğu verimli memleketlerden olan *Çankırı*, *Kalecik* ve *Tosya* 'yı çok sevdiği oğlu *Hızır Bey* 'e vermek niyetinde idi. Fakat büyük oğlu olan *Kasım Bey*, babasının bu kararına gücenerek *Eflâk* seferinden sonra *Kastamonu* 'ya dönmedi. Babasının kardeşine vermek istediği yerlerin kendisine sağlanmasına karşılık *Osmanlı* himayesinde bulunmayı istedi, *Çelebi Sultan Mehmet* tarafından

Beyliğin
parçalanması

isteği kabul olundu ve *Çankırı, Kalecik, Tosya, Kastamonu* ve *Bakır Küresi*'nin *Kasım Bey*'e verilmesini sultan *İsfendiyar Bey*'den istedi. Öte yandan *İsfendiyar Bey*, oğlunun çabalarıyla oluşan sultanın tepeden inme gelen bu önerisine karşı gelecek güçte değildi. O, veziri ve din bilgini *Mehmet*'i gönderdi. *Kastamonu* ile *Bakır Küresi*'nin kendisine bırakılmasını rica ederek *İlgaz Dağı* sınır olmak üzere *Çankırı, Kalecik* ve *Tosya*'yı *Kasım Bey*'e değil, *Osmanlı* sultanına verdiğini bildirdi. Bunun üzerine *Çelebi Sultan Mehmet*, elindeki dirliğe ek olarak *Çankırı*'yı *Kasım Bey*'e verdi (1417), fakat diğer yerleri *İlgaz Dağı* sınır olmak üzere, *Osmanlı* sınırları içine aldı. *Çelebi Sultan Mehmet*, ayrıca babası *Yıldırım Bayezit* zamanında alınıp *Ankara* savaşından sonra elinden çıkmış olan *Samsun, Bafra* ve çevresini yeniden *Osmanlı* sınırlarına almak istiyordu. Bu amaçla o, 1419'da *Amasya* sancakbeyi *Biçeroğlu Hamza Bey*'i *Samsun*'u almaya memur etti. *Hamza Bey* önce *Cenevizlilerin* yakıp çekildikleri *Kâfir Samsun*'u ele geçirdi, bu sırada sultan *Çelebi Mehmet*'de kendisine katılınca *Müslüman Samsun* beyi *İsfendiyar Beyoğlu Hızır Bey*, kaleyi sultana teslim etti. *Çelebi Sultan Mehmet*, *Hızır Bey*'e kardeşi *Kasım Bey* gibi kendi hizmetinde kalmasını önerdi, fakat *Hızır Bey* “Beyliğin parçalanmasına sebep olan kardeşi *Kasım Bey* ile bir arada bulunmak istemediğini” bildirerek özür diledi ve babasının yanına gitti. Böylece *İsfendiyar Bey*'in *Çandarlı Beyliğinin* sınırları, doğuda *Sinop*, güneyde *İlgaz* batıda *Araç* ilçesinin doğusunda kalarak oldukça daraldı.

İsfendiyar'ın
başarısız bir
girişimi

Çelebi Sultan Mehmet'in ölümü üzerine, *Mustafa Çelebi* olaylarında ve *II. Murat*'ın ciddi durumundan istifade eden *İsfendiyar Bey* önce *Çankırı* da bulunan *Kasım Bey*'e yürüyerek elindeki yerleri aldıktan başka, *Osmanlılara* ait *Taraklı Borlu (Safranbolu)*'yu kuşattı (1423). *II. Murat* kendisine sığınan *Kasım Bey*'e bir miktar asker gönderdikten sonra kendisi de arkadan harekete geçti. *Bolu* ile *Gerede* arasında (veya *Safranbolu* dışında)

yapılan savaşta, daha önce gizlice ilişki kurulan K a s ı m B e y yandaşlarının *Osmanlı* ordusuna katılması sonucunda, İ s f e n d i y a r B e y bozuldu ve yaralanarak kaçıp *Sinop* kale-sine sığındı. Kendisini izleyen *Osmanlı* kuvvetleri *Kastamonu* ile *Bakır Küresi*'ni elegeçirdi. Bunun üzerine İ s f e n d i y a r B e y, küçük oğlu M u r a t B e y aracılığıyla barış iste-ğinde bulunduğu gibi, torunu olan oğlu İ b r a h i m B e y 'in kızı H a t i c e S u l t a n 'ı II. M u r a t 'a vermeyi önerdi. So-nunda 1423/24 yılında barış yapıldı. Bu antlaşmaya göre, K a s ı m B e y 'in elindeki yerler, yine kendisinde kalacaktı. *Kastamonu* ve *Küre* ise İ s f e n d i y a r 'a bırakıldı. Yalnız *Ba-kır Küresi* gelirinden bir bölümü *Osmanlı* hazinesine verile-cek ve gerektiğinde İ s f e n d i y a r B e y, *Osmanlı* ordusuna yardımcı kuvvet gönderecekti. İ s f e n d i y a r B e y, bu olay-dan sonra *Osmanlılar*la iyi ilişkiler içinde kalmıştır. Hakkında daha fazla bilgiye sahip olamadığımız İ s f e n d i y a r B e y, 26 Şubat 1440'da yetmiş yaşını geçkin olduğu halde, ölmüş ve *Sinop*'taki *Candaroğulları Türbesine* gömülmüştür.

Tâceddin
İbrahim Bey

İ s f e n d i y a r B e y 'in ölümü üzerine sağlığında veliaht seçtiği oğullarından İ b r a h i m B e y, hükümdar oldu. Esa-sen, İ s f e n d i y a r B e y, ölümünden önce, aile arasında çık-ması muhtemel taht anlaşmazlığını önlemek amacıyla, oğulla-rından H ı z ı r ve M u r a t B e y l e r e beyliğin bazı yerleri-ni dirlik olarak verdi ve onlara, *Ulubey* (aile reisi) atadığı oğ-lu İ b r a h i m B e y 'e itaat etmelerini vasiyet etti. İ b r a h i m B e y, II. M u r a t 'ın kayınbabası olduğu gibi, Ç e l e b i S u l t a n M e h m e t 'in kızlarından S e l ç u k S u l t a n 'ı al-mak suretiyle, damadının eniştesi olmuş, böylece *Osmanlı* ha-nedanıyla iki başlı akrabalık kurmuştu. Ç e l e b i S u l t a n M e h m e t 'in kızı S e l ç u k S u l t a n 'ın İ b r a h i m B e y 'den Y u s u f Ç e l e b i ve İ s h a k B a l i adlarında iki oğlu ile H a t i c e ve H a f z a adlarında iki kızı olmuştur.

İ b r a h i m B e y devrinin olayları hakkında bilgimiz yok-tur. Üç buçuk yıl hükümdarlık dönemi bulunan İ b r a h i m B e y Mayıs 1443 sonunda öldü, mezarı *Sinop*'taki türbededir.

Candaroğulları ailesinde bilgin, erdemli, yüksek karak-terli, hayır kurumları meydana getiren ve imar faaliyetleri çok

Kemaleddin
İsmail Bey

olan İ s m a i l B e y , Haziran 1419'da doğmuştur. İ b r a - h i m B e y 'in büyük oğlu olması sebebiyle babasının ölümü üzerine, Mayıs 1442 sonlarında *Candarlı Beyi* olmuştur. Kendisine karşı kardeşi K ı z ı l A h m e t B e y harekete geçtiyse de başarılı olmayarak *Osmanlılara* sığındı ve kendisine *Bolu sancağı timar* olarak verildi. K ı z ı l A h m e t , *Candarlı Beyliğine* hâkim olmak için *Osmanlı* vezirlerini kışkırtmıştı. F a t i h S u l t a n M e h m e t , *Trabzon* imparatorluğuna karşı harekete geçtiği sırada, İ s m a i l B e y 'den askerî yardım ve *Sinop* limanına gelecek olan donanmasının tâmirini istemişti. Fakat sultan M e h m e t , *Ankara*'ya gelince yardımcı bir kuvvetle kendisine katılan İ s m a i l B e y 'in oğlu H a s a n B e y 'i tutuklattı ve C a n d a r l ı B e y l i ğ i n i ordusunda bulunan İ s m a i l B e y 'in kardeşi K ı z ı l A h m e t B e y 'e vererek onu *Osmanlı* kuvvetleriyle *Kastamonu* üzerine gönderdi. Daha sonra M a h m u t P a ş a 'yı sevkedip hemen arkasından da kendisi hareket etti. Böylece gafil avlanan İ s m a i l B e y , süratle *Sinop*'a çekilip savunma önlemleri aldı. *Candarlı Beyliğinin* K ı z ı l A h m e t 'e verildiği açıklandınca İ s m a i l B e y direnmenin gereksizliğini anladı ve *Sinop*'u kuşatmakta olan veziri âzam M a h m u t P a ş a ile görüşerek hayatına ve çocuklarına dokunulmayacağı hususunda güvence aldıktan sonra kaleyi teslim etti (1461).

İ s m a i l B e y , bu sıralarda orduya katılan F a t i h S u l t a n M e h m e t 'le görüştü. Sultan, İ s m a i l B e y 'e iyi davranıp hürmet etti, hatta onu çadırının kapısında karşıladı. İ s m a i l B e y el öpmek istedi ise de F a t i h "Kardeşim" diyerek boynuna sarılarak öptü. Bunun üzerine İ s m a i l B e y 'e *Candarlı Beyliğine* karşılık *Yenişehir*, *İnegöl*, *Yarhisar* ve yöreleri, oğlu H a s a n B e y 'e de *Bolu sancağı* dirlik olarak verildi. İ s m a i l B e y , *Trabzon* seferinde bulunmuş ve dönüşte de *Devrekânî*'ye gelip aile ve çocuklarını alarak dirlik bölgesine gitmiştir.

Kızıl Ahmet
Bey

Osmanlılara sığınıp , veziri âzam M a h m u t P a ş a 'nın desteğiyle kardeşi İ s m a i l B e y 'i bertaraf ederek *Kastamonu* beyliğine sahip olan K ı z ı l A h m e t B e y , 1461 yılında F a t i h S u l t a n M e h m e t ile birlikte *Trabzon* seferinde

bulunmuştur. Seferden dönüşte *Kastamonu* ve *Sinop* elinden alınarak kendisine *Mora* sancak beyliği verildi. Fakat o, *Mora*'ya gitmeyerek önce *Karamanoğlu* 'nun, sonra da *Akkoyunlu* hükümdarı *Uzun Hasan Bey* 'in yanına gitmiş, fakat *Fatih* 'in ölümünden sonra *II. Bayezit* 'e tâbi olmuştur. Öte yandan *İsmail Bey* , kardeşi *Kızıl Ahmet* 'in kaçışından dolayı kendisi hakkında da kuşkuya düşülmesi ihtimalini düşünerek sultana başvurarak kendisine *Rumeli* 'de bir dirlik verilmesini rica etti, bunun üzerine, *Filibe* sancağı verilerek ortaya gitti ve 1479 yılında orada öldü. Mezarı, *Filibe* 'de *Bey Mescidi* (veya *İbn Kasım Mescidi*) yanında idi. Fakat *Bulgarların* buradan yol geçirmeleri üzerine, mescit ve kabir kaldırılmıştır. *Filibe* 'nin *Markova* köyündeki cami ile bitişiğindeki hamam, su yolları ve yine *Filibe* 'deki *Saraçhane* camii, *İsmail Bey* 'in eserleri arasındadır. O, ayrıca özellikle *Kastamonu*, *Sinop* ve çevresinde pek çok değerli eserler yaptırmıştır.

Kasım Bey , daha babasının zamanından itibaren *Osmanlı Devletinin* hizmetine girip ölünceye kadar *Osmanlılara* tâbi kalmış ve *İsfendiyar Bey* 'den alınan *Çankırı* ve dolaylarında hükümrان olmuştur (1416). *Kasım Bey* 'le, sultan *II. Murat* zamanında, *Çelebi Sultan Mehmet* 'in kızlarından biri verilmek suretiyle akrabalık kurulmuştur. *Kasım Bey* , 1464 yılından sonra ölmüştür. *Çankırı* 'da cami, imaret ve zaviyesi olup, kendisi de orada gömülüdür. *Emirze Bey* (*Emîrzade Bey*) adıyla anılan oğlu *İskender Bey* 'i kurduğu vakfın mütevellisi yapmıştır. *Kasım Bey* 'in diğer oğlu *Kaya Bey* 'de sultan *II. Murat* 'ın kızıyla evlenmiştir. *Kasım Bey* , *Osmanlıların* birçok seferlerine katılmıştır.

Kasım Bey

Hayatı ve etkinlikleri hakkında pek fazla bilgiye sahip olmadığımız *Mahmut Bey* , *Candarlı* ailesinin üçüncü hükümdarı *Âdil Bey* 'in oğludur. Vakfiyesinde ve kitabelerinde *Emîri Kebîr* (*Büyük Emîr*), *Melikülümere* (*Emirlerin meliki*), *Zaimülcüyûş vel-asâkir* (*Asker ve orduların kumandanı*), *Sipehsalârı mükerrerem* (*Değerli ordu kumandanı*) gibi lakaplarla anılmıştır.

Cemalettin
Mahmut

IV. KARESİOĞULLARI

XIII. veya XIV. yüzyılın başlarında *Balıkesir* ve *Çanak-kale* taraflarında bir beylik kurmuş olan *Türk* beylerinden birinin adı olan *Karesi*, daha sonraları bu yörelerin adı olmuş ve buralarda *Karesi Sancağı* oluşturulmuştur. *Karesi-oğulları* adıyla ünlü olan bu ailenin ilerigelen soyu, XI. yüzyılın ikinci yarısından sonra *Orta-Anadolu*'da bir devlet kurmuş olan melik *Danışmend Gazî*'ye dayanır. *Danışmendli* devleti XII. yüzyılın ikinci yarısında *Türkiye Selçuklu Devleti* tarafından ortadan kaldırılınca bu aileye mensup olanlar *Selçuklu Devletinin* hizmetine girip bu devletin ileri gelen emîrleri arasında yer almışlar, özellikle *Bizans* sınırlarını oluşturan uc bölgelerin de önemli hizmetler yapmışlardır.

Selçuklu devleti hizmetini kabul etmiş olan *Danışmend ailesi*, *Danışmend* hükümdarı *Nizameddin Yağıbasan*'ın oğullarından *Zahîreddin İli*, *Muzaffereddin Mahmut* ve *Bedreddin* (veya *Sinaneddin*) *Yusuf* adlarında, üç kardeştir. Bunlardan *Zahîreddin İli*, *Selçuklu* sultanı *I. Gıyaseddin Keyhüsrev* devrinde, en büyük *Selçuklu* makamlarından olan *Pervanecilik* makamında bulunmuştur. *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin çöküşü sırasında, bu aileden olup uç beyliğinde bulunmuş olan *Kalem Bey* (*Kalem Şah*) ile oğlu *Karesi Bey*, uçlarda diğer beyler gibi imparatorluğun zararına olarak *Batı-Anadolu*'yu istilaya giriştiler ve *Balıkesir* taraflarına gelip hâkim oldular. Aşağı-yukarı 1296 yılı (veya biraz önceleri) *Kalem Bey* ile oğlu *Karesi Bey*, ele geçirdikleri bölgedeki *Balıkesir*'i kendilerine başkent yapmışlardır. Ünlü seyyah *İbn Batuta*, bu şehrin *Karesi Bey* tarafından kurulduğu ve oğlu *Demirhan*'ın çok sayıda insan yerleştirdiğini belirtmektedir.

Karesi Beyliği, Balıkesir'den başka Bergama, Sındırgı, Bigadiç, İvrindi, Susıǵurlık (Fırt), Aydıncık, Başgelenbe (Soma'da bir köy), Kemer Edremit (Burhaniye), Edremit, Ayazmend (Altınova) ile Bayramıç, Ayvacık, Ezine ve Balıkesir yakınlarındaki Balıklı'ya hâkim olmuştur. Bu şehirlerden Bergama, Kemer, Edremit ve Edremit şehirleri, 1302 yılında Bizans'a aittiler. Türk fetihleri üzerine Bizans'a yardıma gelen Katalanlar, 1304 yılında Erdek kıyılarından karaya çıkarak Karesi Beyliği kuvvetleriyle savaşmışlardır.

K a r e s i B e y , gerek *Moğollardan* kaçan, gerek *Dobriçe'den E c c e H a l i l* 'in yönetiminde gelmiş olan *S a r ı S a l t u k* 'a mensup *Türkmenleri* kendi topraklarına yerleştirmek suretiyle bu yörelerdeki *Türk* nüfusunun yoğunlaşmasını sağlamıştır.

K a l e m B e y v e o ğ l u K a r e s i B e y 'in hangi yılda öldükleri bilinmiyor. Bununla birlikte 1328 yılında imparator *I I I . A n d r o n i k o s* 'un *Kapıdağı* yöresindeki *Sizik* kentine geldiği zaman *Çanakkale* kıyısındaki *Bizans* ilçelerine saldırmaması için *K a r e s i o ğ l u D e m i r h a n* ile bir antlaşma yaptığı dikkat nazarına alınacak olursa *K a r e s i B e y* 'in bu tarihten önce ölmüş olduğu anlaşılıyor.

A n d r o n i k o s 'un 1331 yılında *Dimetoka*'da bulunduğu sırada *Karesi Beyi*'ne ait yetmiş gemiden oluşan bir donanma *Gelibolu* kıyılarına gelerek buraya asker çıkardıktan sonra *Enez* yörelerine saldırmıştır. Bunun *Demirhan*'a ait kuvvetler olması gerektir. *İ b n B a t u t a* , *Anadolu*'yu gezdiği sırada (1333), *Y a h ş i H a n* 'ı *Bergama*, *Demirhan*'ı da *Balıkesir* sultanı olarak kaydediyor. *Ö m e r î* , *Mesâlikül-Ebsâr* adlı eserinde, *D e m i r h a n* 'dan bahsederken, onun *O s m a n o ğ l u O r h a n B e y* 'den daha kuvvetli olduğunu ve *Bizans*'la denizlerde başarılı savaşlar yaptığını ifade ediyor.

Olayların gelişmesinden anlaşıldığına göre *K a r e s i B e y* 'den sonra beyliğin bütünlüğü bozularak başkentleri *Balıkesir* ve *Bergama* olmak üzere, ikiye ayrılmış ve büyük bölümü, *Marmara* ve *Çanakkale*'ye kadar *D e m i r h a n* 'ın yönetiminde kalmıştır. *Bergama* emîri *Y a h ş i H a n* 'ın lâkabı *Şücâ-*

eddin idi. Özellikle *Arap* kaynaklarının *Memleket-i Marmara* hâkimi olarak belirttikleri *Yahşi Han*, Türk Memlûklü devletiyle iyi ilişkilerde bulunmuştur.

Yahşi Bey, 1341 ve 1342 yıllarında, iki kez, donanmasıyla *Gelibolu* yarımadasına asker çıkarmış ise de başarılı olmamış ve *Bizans* saltanat müddeisi *Kantakuzen* ile anlaşmak zorunda kalmıştır. Bu olaydan sonra *Yahşi Bey*'in faaliyetleri hakkında bilgimiz yoktur.

Bizans kaynaklarında *Trova* ve yörelerine hâkim olan *Karesioğlu Süleyman Bey* adında bir beyden söz ediliyor. *Balıkesir* ve yörelerinin, yani *Demirhan*'a ait yerlerin bir bölümünün *Osmanlıların* eline geçtiği ve *Demirhan*'ında *Orhan Gazi* tarafından tutsak alınıp *Bursa*'ya götürüldüğüne göre, bu *Süleyman Bey*'in, babasının zamanında *Trova* valisi bulunmuş olması düşünülebilir. Böylece *Karesi Beyliği*'nin büyük bölümünün kaybından sonra *Süleyman Bey*'in *Trova* ve *Çanakkale* taraflarında bir süre daha hüküm sürdüğü anlaşılıyor. 1343 yılında düşmanlarına karşı müttefiki *Aydınoğlu Umur Bey*'den yardım almayan *Kantakuzen*, işte bu *Karesioğlu Süleyman Bey*'in *Gelibolu*'ya sevkettiği yaya ve atlı kuvvetler sayesinde, durumunu düzeltebilmiştir.

Süleyman Bey, *Bizans* generallerinden *Vatas* (*Vatatzes*)'in damadı idi. O, bir ara *Kantakuzen*'e cephe alan kayınpederine de askerî yardımda bulunmuştur. *Aydınoğlu Umur Bey*, 1345 yılında imparator *Kantakuzen*'e yardım amacıyla, *Rumeli*'ye geçmek istediği zaman donanmasının *İzmir* limanında *Lâtinler* tarafından yakılması üzerine, karadan *Saruhan* ve *Karesi* arazisinden geçmek zorunda kalmıştı. Bu nedenle *Saruhan Bey*'le anlaşılan *Umur Bey*, onun oğlu *Süleyman Bey*, *Kantakuzen*'in de dostu olan *Karesioğlu Süleyman Bey*'le birlikte *Karesi* donanmasıyla askerlerini *Rumeli* kıyısına geçirmişti.

Karesioğlu Süleyman Bey'i 1357 yılında, yine *Trova* beyi olarak görüyoruz. *Karesi* memleketlerinin *Berga-*

ma'dan itibaren kıyı bölümü *Kemer Edremit (Burhaniye)*, *Edremit* ve kuzeyinden *Çanakkale* boğazına kadar olan yerler, 1357 yılından sonra *Osmanlıların* eline geçmiştir. Esasen bütün *Karesi* toprakları *Osmanlı* sultanı I. *Murat*'ın tahta çıktığı 1361 yılında, *Osmanlıların* eline geçmiştir. Şöyleki: *Karesi Bey*'in ölümünden (1334) sonra yerine, oğlu *Acılan Bey* geçmiş ve onun da 1336 yılında ölümünden sonra yerine, oğlu bey olmuştur. Onun kardeşi *Dursun Bey*, *Osmanlı* sultanının yanına gidip sığınmıştır. *Karesi* emîrleri *Hacı İlbeyi* aracılığıyla *Orhan Gazi*'nin yanındaki *Dursun Bey*'i hükümdar olmak için teşvik ettiler. *Dursun Bey*de *Osmanlı* hükümdarı *Orhan Gazi*'ye *Balıkesir*, *Aydıncık*, *Bergama*'yı vermeyi önerdi; kendisine de *Trova* taraflarındaki *Kızılca Tuzla* ile *Bayramiç* ve diğer şehirler kalmıştı. *Orhan Bey*, bu öneriyi kabul etti ve *Dursun Bey*'le birlikte *Balıkesir* üzerine yürüdü. *Karesi* oğlu kendisini savunmak için *Bergama* kalesine kaçtı. *Balıkesir* emîrleri *Hacı İlbeyi*, *Evrenuz*, *Ece Halil* ve *Gazi Fazıl Beyler* *Orhan Bey*'i karşıladılar. *Orhan Gazi*, iki kardeşi barıştırmak için *Dursun Bey*'i *Hacı İlbeyi* ile birlikte *Bergama* kalesine gönderdi. İki kardeş, kale önünde görüşürlerken kaleden atılan bir okla *Dursun Bey* derhal öldü. Buna sonderecede üzülen *Orhan Gazi*, *Bergama*yı kuşattı; sonunda halkın ısrarıyla *Karesi* hükümdarı kaleden çıkarak *Orhan Gazi Bey*'e teslim oldu ve *Bursa*'ya götürüldü; iki yıl sonra da hayatını kaybetti. *Karesi* beyliğinin *Demirhan*'a ait bölümünün *Osmanlılara* geçmesi üzerine, deneyli *Karesi* emîrlerinden *Hacı İlbeyi*, *Evrenuz*, *Ece Halil*, *Gazi Fazıl Beyler* *Osmanlı* hizmetinde bulunmuşlar ve özellikle *Osmanlı Beyliğinin Rumeli*'nde yayılmasında önemli roller oynamışlardır.

Karesi beyliğinin böylece *Osmanlılara* geçmesinden sonra bu bölge, *Çanakkale* dışında 500 yıl *Anadolu* eyaletine bağlı bir sancak olarak yönetilmiştir. Sancağın başkenti *Balıkesir* idi, adı da yine *Karasi* olarak devam etmiştir. İlçeleri, *Bigadiç*, *Sındırgı*, *Bergama*, *Balya*, *Başgelenbe*, *Kemer Edremit*

(*Burhaniye*), *Edremit*, *Feslikân*, *Kozak* (*Bergama*'da), *Karacalar*, *Ayazmend* (*Altınova*), *Furt* ile birlikte *Şamlı* ve *Aydıncık* olup, 1786 yılında, *Ayvalık*da buraya alınmıştır. Fakat eyâlet teşkilâtı değiştirildiği zaman, 1841 yılında, *Karesi Sancağı*, *Kocaeli* ve *Hüdâvendigâr* (*Bursa*) ile birlikte tek bir il içine alınmıştır. Bugün *Balıkesir* vilâyetinde bulunan *Balya* ile *Agonya* (*Koyuneli*) eski teşkilâtta *Biga* sancağına, *Gönen*, *Kebsut* ve *Aydıncık* da *Bursa* sancağına bağlanmışlardır. 1846 yılında da *Erdek*, *Karesi*'ye bağlanmış, 1868'de ise *Bergama*, *Karesi*'den alınarak *Saruhan* (*Manisa*) sancağıyla birleştirilmiştir. Bununla birlikte 1845 yılında kurulan teşkilâtta *M a - n i s a* il yapıp *Karesi sancağı* buraya bağlanmış ise de daha sonra yeniden *Hüdavendigâr* (*Bursa*) iliyle birleştirilmiştir. 1880 yılında da *Biga Sancağı*nın katılmasıyla *Karesi*, vilâyet olmuştur. Bu teşkilât 1886 yılına kadar devam etmiş ve bu tarihte, bağlanmış. *Karesi Sancağı*, 28 Haziran 1909'da bağımsız mutasarrıflık olmuştur. 21 Ekim 1923'de ise bütün mutasarrıflıkların il olması üzerine, *Karesi*'de il olmuştur. 1926 yılında eski hanedanlara ait il adları kaldırıldığı için burası *Balıkesir* ili adını almıştır.

V.

AYDINOĞULLARI

Eski *Lidya* ve *İyonya* bölgesinde bir beylik kurmuş olan *Aydınoğlu Mehmet Bey*, önceleri *Germiyan* ordu kumandanı (*Subaşı*) idi. Öteki uç beyleri gibi *Bizans* imparatorluğunun taht kavgaları sebebiyle zaafiyete uğramasında istifade ederek *Germiyan* hükümdarı *Yakup Bey*'in emriyle *Adalar Denizi*'nde fethettiği yerlerde babası adına bir beylik kurmuştur. Bu sıralarda *Batı-Anadolu*'da *Büyük Menderes*'ten *Adalar Denizi* kıyılarına kadar olan bölgede fetihler sürüp gidiyordu. Şöyleki: *Lidya*, *Eolya* ve *Mizya* (*Balıkesir* yöreleri)'dan *Çanakkale Boğzına* kadar olan yerleri, *Kaleme Bey* ile oğlu *Karesi Bey*, *Alaşehir*'in batısından *İzmir*'e doğru olan yöreleri *Saruhan Bey* ve *Büyük Menderesten* itibaren *Tire* ve *Efes* (*Ayaslug-Selçuk*) taraflarını da *Menteşe Bey*'in damadı *Sasa Bey* fethettiler (1304). Fakat daha sonra *Sasa Bey*'in rakibi olan *Aydınoğlu Mehmet Bey* buraları ele geçirdi (1308). Frenklerden yardım görmesine rağmen *Sasa Bey*, *Mehmet Bey*'e yenildi ve hayatını da kaybetti (1310).

Mehmet Bey, fetihlerine devam ederek 1310'da *Müşlüman İzmir*'i ve daha sonra da *Ayaslug* (*Efes-Selçuk*), *Tire*, *Sultan Hisarı* ve *Bodemyayı* ve 1326'da *Gâvur İzmir*'i denilen *Kıyı İzmir*'i ele geçirdi. *Mübarizeddin* lakabını alan *Mehmet Bey*, fethettiği yerlerden *Ayaslug* ile *Sultan Hisarı*'nı büyük oğlu *Hızır Bey*'e *İzmir*'i diğer oğlu *Umur Bey*'e, *Bodemya*'yı (*Ödemiş*'te) öteki oğlu *İbrahim Bahadır Bey*'e, *Tire*'yi diğer oğlu *Süleyman Bey*'e verdi, en küçük oğlu *İsa Bey*'i de yanında tuttu. Deniz kıyılarına sahip olan *Mehmet Bey*, *İzmir*'i henüz fethetmeden önce ilk donanmasını *Ayaslug*'da inşa ederek denizciliğe başladı. *Rumlardan Cenevizlilere* geçmiş olan *İzmir*'i aldıktan sonra

Mübarizeddin
Mehmet Bey

burada da ayrı bir donanma inşa etti. *İzmir* beyi *U m u r B e y*, babasının sağlığında, bu donanma ile *Sakız*, *Bozcaada*, *Ağrıboz*, *Mora* ve *Rumeli* kıyılarına başarılı seferler düzenledi.

M e h m e t B e y, 1334 yılında çıktığı avda suya düşüp has-talanmış, daha sonra da ölmüştür. 1333 yılında *Aydın* iline gelmiş olan *İ b n B a t u t a*, *Bozdağı* sayfiyesinde bulunmakta olan *M e h m e t B e y* ile görüşmüş ve sonra birlikte *Bir-gi*'ye gidip onun sarayını görmüştür. *M e h m e t B e y*, *Bir-gi*'de cami ve medrese yaptırmıştır. Devrin kaynaklarında, onun 60 şehir, üçyüzden fazla kalesi ve 70 bin atlısı olduğu, donanmasıyla *Bizans* ve *Frenklerle* devamlı olarak mücadele ettiği belirtilmiştir.

Bahaeddin
Umur Bey

Kardeşlerinin onayıyla *Aydın beyi* olan *G a z i U m u r B e y*, hükümdarlık döneminde aralıksız olarak gaza yapmıştır. Babasının son zamanlarında, *İzmir*'i *Türklerden* almak isteyen *Lâtinlerin* şehre saldırıları, *U m u r B e y*'in hükümdarlığının başlarına rastlar. Fakat *Lâtinler* başarılı olamayarak geri çekilmişlerdir. Bundan sonra *U m u r B e y*, *S a r u h a n B e y* 'le ittifak yaparak *S a r u h a n*' ın oğlu *S ü l e y m a n B e y* ile birlikte büyük bir donanmayla *Mora*'ya başarılı bir sefer düzenlemişler, pek çok tutsak ve ganimet ele geçirmişlerdir. Bir süre sonra *U m u r B e y*, *Germiyanlı-lardan Alaşehir*'i alıp beyliğinin sınırları içinekatmıştır. *Bizans* imparatoruna tâbi olan *Foça* hâkimi *A n d r e K a t a n y a*'nın oğlu *D o m i n i k K a t a n*, hazırladığı bir donanma ile *Midilli*'yi işgal ile bağımsız hale gelmişti. Bunun üzerine *I I I . A n d r o n i k o s* 84 parçadan oluşan donanmasıyla harekete geçip *Midilli*'ye asker çıkarıp kuşattı ve hattâ 1336 yılında, *Foça*'yı da kuşattı. Fakat şehrin karadan da kuşatılması gerektiği için o, *S a r u h a n B e y* 'le birlikte *A y d ı n o ğ l u U m u r B e y* 'e de başvurdu. Bunun üzerine *U m u r B e y*, otuz gemi ile imparatora yardım etti, sonunda *Cenevizliler* itaate mecbur oldular. Böylece imparator *Midilli* ile *Foça*'yı *Cenevizli* ailenin elinden almayı başardı. *U m u r B e y*, sefer sırasında imparatorun büyük domestiği *Kantakuzen* ile tanıştığı gibi, imparator kendisine *Sakız* adasının yönetimini verdi, buna karşı *U m u r B e y* de *Alaşehir*'i

ona bıraktı. Daha sonra U m u r B e y , *Bizans* ile dostluğunu sürdürdü, hatta *Foça* seferinden bir yıl sonra *Arnavutların* isyanı U m u r 'un yardımıyla bastırıldı. Daha sonra kardeşi H ı z ı r B e y le birlikte *Katalanlardan* olan *Atina* dukasının *Lâtinler*le giriştiği savaşa dukanın yanında katılmış daha sonra da onunla birlikte, *Ağrıboz* ve *Karadeniz*'e geçilerek, *Kili* ve *Eflak* seferleri yapılmıştır. Hattâ U m u r B e y , bu son seferde 300 gemi ile katılmıştır (1338—1340).

İmparator I I I . A n d r o n i k o s ölünce (1341) yerine dokuz, on yaşındaki oğlu Y u a n n i s imparator oldu. K a n t a k u z e n de ona vasî atandı. Vasî olan kimseler, imparatorun yetkilerine sahip olurlar, hattâ imparatorluk tacı bile giyerlerdi. Bu yüzden K a n t a k u z e n 'e karşı çıkan A p o c o u q u e ile genç imparatorun annesi A n n a d e S a v u a 'nın muhalefetleriyle karşılaştı. Bunun üzerine K a n t a k u z e n , *Dimetoka*'ya giderek orada imparatorluğunu ilân etti.

K a n t a k u z e n , *Dimetoka*'ya çekildikten sonra muhaliflerine karşı A y d ı n o ğ l u U m u r B e y 'den yardımını istedi. Çok kuvvetli bir donanmaya sahip olan U m u r B e y , *Doğu-Akdeniz*'de üstün bir rol oynadığı için sıkışık durumda olan K a n t a k u z e n ona başvurmuştu. Onun yardım önerisini kabul eden U m u r B e y 1342'de, 29 bin asker, 380 parçadan oluşan bir donanma ile *Trakya* kıyılarından *Meriç* Irmağının ağzına kadar ilerledi. Fakat mevsimin kış olması ve düşmanlarının üstün gelmesi üzerine K a n t a k u z e n , U m u r B e y gelmeden önce müttefik *Sırp* kralına sığındı. Böylece yardım gerçekleşemedi. Fakat U m u r B e y , bir miktar kuvvetle *Dimetoka*'ya kadar giderek K a n t a k u z e n 'in eşiyle görüştü ve orada bir muhafız kuvvet bırakıp ertesi yıl yeniden geleceğini bildirerek geri döndü. Bu arada K a n t a k u z e n 'in muhalifleri, onun *Sırbistan*'da öldüğünü ilân ettiler. Bununla birlikte 1343'de Kantakuzen'den bir davet mektubu alan U m u r B e y hazırlığını yaparak derhal harekete geçti. K a n t a k u z e n 'in düşmanı olan A p o k o k , *Selânik* taraflarında bulunan U m u r B e y 'in karaya çıkmasından önce *İstanbul*'a kaçmıştı. *Selânik* önüne gelen K a n t a k u z e n ve Umur Bey, şehri kuşattılsa da alama-

dılar. U m u r B e y , K a n t a k u z e n 'in elçisiyle birlikte *İstanbul*'a barış için bir elçi gönderdi; fakat olumlu bir sonuç alınamadı.

U m u r B e y 'in amansız ve sürekli etkinlikleri, *Doğu-Akdeniz*'deki adalarda bulunan *Lâtinleri* korkutmakta idi. Bu sebeple ona karşı çareler aradılar. İşte bu sırada U m u r B e y 'in saldırılarına son verilmesi için imparatoriçe A n n a , P a p a V I . K l e m a n 'a başvurdu ve "Eğer U m u r mağlup edilecek olursa *Ortodoks* ve *Lâtin* kiliselerinin birleşeceklerini" vadetti. Çok geçmeden P a p a 'nın donanmasıyla *Venedik*, *Ceneviz*, *Rodos* şövalyeleri ve *Kıbrıs* krallığı donanmaları birleşerek *İzmir*'i tehdide başladılar. İlk *Haçlı* kuvvetlerini yenilgiye uğratan U m u r B e y , ikinci saldırıya karşı direnemeyerek geri çekildi; *Türk* donanması da yakıldı. Karaya asker çıkaran *Lâtinler İzmir*'in kıyı kesimini işgal ettiler (Aralık 1344). U m u r B e y ise *Müslüman İzmir*'ine çekildi ve burada tutundu. *Kıyı İzmir*'i geri almaktan ümidini kesen U m u r B e y , S a r u h a n B e y 'in tavsiyesiyle *Lâtinlerle* bir barış antlaşması yaptı.

U m u r B e y 'in donanmasının yakılması sonucunda denizlerdeki etkinlikleri durdu; bu sebeple memleketin iktisadi durumu bozuldu. Bunun üzerine o, hem ganimet elde etmek, hem de dostu K a n t a k u z e n 'e yardım etmek amacıyla kara yoluyla harekete karar verdi. S a r u h a n B e y 'le arasındaki sınır anlaşmazlığını S a r u h a n B e y lehine çözümlledi ve onun oğlu S ü l e y m a n ve K a r e s i o ğ l u S ü l e y m a n B e y l e r l e birlikte *Çanakkale Boğazına* gelerek *Karesi* gemileriyle *Rumeli*'ye geçtiler (1345) K a n t a k u z e n 'in düşmanlarıyla çarpıştılar. Bu sıralarda A p o k o k 'un öldürülmesi üzerine İstanbul'a saldırıya geçtiler. Şehirde elde ettikleri yandaşları aracılığıyla bir ihtilâl çıkarıp şehre gireceklerdi; fakat bu komplo valide kraliçe A n n a tarafından haber alındı ve ihtilâlciler öldürüldü, böylece plan gerçekleşemedi. Bunun üzerine K a n t a k u z e n , U m u r B e y ve arkadaşları, *Rumeli*'ye döndüler. S a r u h a n o ğ l u S ü l e y m a n B e y 'in *Küçükçekmece*'de ölmesi üzerine U m u r B e y , *Rumeli*'ye gitmekten vazgeçerek S ü l e y m a n B e y 'in cese-diyle birlikte memleketine döndü.

P a p a , *İzmir*'e karşı harekâtın devam etmesini isteyerek *Hristiyan* hükümdarlara başvurdu ise de başarılı olamadı. Sadece *Lâtin* kuvvetlerinin kumandasını üzerine alan *Vinnois* dükü *H u m b e r t D a n p h i n* , *İzmir*'e saldırıya geçti (1346) fakat *U m u r B e y* ve kardeşlerinin direnmeleri üzerine başarılı olamadı. Bunun üzerine dük, yardım sağlamak için *Rodos* adasına gittiği sıralarda *U m u r B e y* , kıyı *İzmir*'e saldırdı. P a p a 'dan yardım gelmeyince kaledekiler, *U m u r* 'la barış yapmak zorunda kaldılar (1347). Bununla birlikte dükün *Avrupa*'ya dönmesi üzerine, bu kez, *Ayasluğ*'daki *A y d ı n o ğ l u* donanması, *Akdeniz*'de harekâta başladı. *Rodos* şövalyeleri, ticaretin durması üzerine, *İzmir*'i *Aydınoğullarına* bırakıp bazı imtiyazlar elde ettilerse de diğer müttefiklerin itirazları üzerine P a p a , bu anlaşmayı kabul etmedi, böylece barış gerçekleşemedi. Bunun üzerine *U m u r B e y* , işi savaşa çözümlemeye karar verdi. Askerinin önünde saldırıya geçtiği sırada alnından vurularak otuz dokuz yaşında şehit oldu (1348). *Mezarı*, *Birgi*'de babasının türbesindedir. Ünlü seyyah *İ b n B a t u t a* 1333 yılında, *İzmir*'de *U m u r B e y* 'le görüşmüş, onun sonderecede cömert ve gaza kahramanı olduğunu belirtmiştir.

U m u r B e y 'den sonra *Ayasluğ (Efes-Selçuk)* emîri bulunan kardeşi *H ı z ı r B e y* , *Aydın ailesine (Ulubey)* hükümdar oldu. O, *U m u r B e y* gibi enerjik olmadığından *Venedik*, *Rodos* ve *Kıprıs* ile ağır bir antlaşma imzalamaya mecbur oldu. Onun 18 Ağustos 1348'de imzaladığı antlaşma ile *Lâtinler*, *Aydınoğullarının* gümrük vergilerinin yarısını aldıktan başka, "bütün deniz kuvvetlerinin silâhsızlanmasını ve *Hristiyan* gemilerinin *Aydın Beyliği* limanlarına serbestçe girip çıkmalarını ve kazaya uğrayan gemilerinin kurtarılmasını, memlekette konsolos açmalarını, bunların muhakeme hakkına sahip olmalarını" sağlamış oluyorlardı. Bundan başka *Aydınoğullarının* onların dostuna dost ve düşmanına düşman olması kabul ettirilmiştir. Ayrıca *Aydın iline* bir saldırı vukubulacak olursa müttefikler, harekete geçmeyi de üzerlerine almışlardır. Yirmi maddeden oluşan bu antlaşma, Papa tarafından da onaylanmıştır. Böylece *Aydınoğullarının* bütün

Hızır Bey

faaliyetleri durmuş ve dolayısıyla da beyliğin çökmesine sebep olmuştur.

H ı z ı r B e y 'in ölüm tarihi belli değildir; bununla birlikte onun 1365 tarihinden önce öldüğü tahmin ediliyor.

Süleymanşah H ı z ı r B e y 'den sonra yerine geçen İ s a B e y 'in hükümdarlığından bahsetmeden önce diğer kardeşleri olan *Tire* emîri S ü l e y m a n ş a h ile *Bodemya* emîri İ b r a h i m B a h a d ı r B e y 'den kısacası z e d e l i m A y d ı n o ğ l u M e h m e t B e y 'in yaşca dördüncü oğlu olan S ü l e y m a n ş a h , babasının kendisine verdiği *Tire*'de hüküm sürüyordu. U m u r B e y 'le anlaşmazlığa düşüp babasını darıltarak kayınpederi M e n t e ş e B e y i O r h a n B e y 'in yanına gitmiştir. S ü l e y m a n ş a h , babasının ölümünden sonra yeniden *Tire*'ye dönmüş ve U m u r B e y devrinde de *Tire*'de oturmuştur. O, 1349'da ölmüş ve *Tire*'de *İbn Melek Medresesi* avlusundaki türbesine gömülmüştür. Y a k u p adında bir oğlu ve bundan torunları vardır.

İbrahim Bahadır Bey A y d ı n o ğ l u M e h m e t B e y 'in beş oğlundan üçüncüsüdür. O, babası tarafından *Bodemya* sancak beyliğine atanmış, kardeşi, U m u r B e y ile birlikte uzun süre deniz seferleri yapmıştır. U m u r B e y 'in ölümünden az önce *Ayaslug* (*Selçuk*)'da toplanan mecliste H ı z ı r , U m u r , S ü l e y m a n ve İ s a B e y l e r i n bulunmasına rağmen İbrahim Bahadır'ın bulunmaması, onun 1347 yılından önce ölmüş olduğunu gösterebilir. Mezarı, *Birgi*'de babasının türbesindedir. M e h m e t B e y 'den sonra bu türbeye, oğullarından ilk kez gömülenin İ b r a h i m B e y olması, onun U m u r 'dan önce öldüğünü gösterir.

İ b r a h i m B a h a d ı r 'ın H a s a n ve C ü n e y t isimlerinde iki oğlu vardı. *Osmanlı* tarihlerinde K a r a H a s a n S u b a ş ı denilen H a s a n ile oğlu olarak kaydedilen C ü n e y t B e y 'e *İzmir*'de valilikleri sebebiyle *İzmiroğulları* denilmiş, *Aydınoğullarından* oldukları belirtilmeyerek H a s a n S u b a ş ı 'nın *Osmanlı* emîrlerinden olduğu kaydedilmiştir.

Yıldırım Bayezit, 1390 yılında, Aydın oğlu İsa Bey'in memleketlerini alıp beyliğine sonverdikten sonra İzmir'in yönetimini Kara Subaşı Hasan Bey'e vermiştir. Ankara savaşından sonra 1402'de Timur Aydın oğulları memleketlerini İsa Bey'in oğluna vererek Hasan Bey İzmirden uzaklaştırıldı. Fakat Timur'un Anadolu'dan ayrılmasından sonra Kara Subaşı, Ayaslug'u ve kardeşi Cüneyt'de İzmir'e hâkim oldular. İsa Beyoğullarıyla, İbrahim Bahadıroğulları, Aydın Beyliği hâkimiyeti uğruna çatışmalara girişmişlerdir.

Aydın oğlu Mehmet Bey'in en küçük oğludur. Mehmet Bey, hâkim olduğu yerlere oğullarını vali olarak atadığı sırada, İsa Bey, küçük olduğundan kendisinin yanında tutmuştur. Aydın oğullarında aile ve devlet disiplini kuvvetli ve yapılacak işlerin aile erkânının kararıyla tespit edildiği için Mehmet Bey'den sonra ailenin kararıyla, Hızır Bey'den küçük olmasına rağmen, Umur Bey hükümdarlığa seçilmiş ve ölümünden sonra da yine aile kararıyla Hızır Bey, beyliğin başkanı olmuştur.

Fahreddin
İsa Bey

Hızır Bey'in beyliği döneminde, kardeşlerinden İbrahim Bahadır, Umur'dan az önce, Süleyman-şah da 1349 yılında öldüklerinden geride İsa Bey kalmış ve Hızır'ında 1365'den önce ölmesiyle hayatta kalan en küçük oğul İsa Bey, Aydın oğulları hükümdarı olmuştur. Onun devrinde cereyan eden olayları bilemiyoruz. O, 1371'de Venediklilerle kardeşi zamanındaki eski antlaşmayı yenilemiştir. Bu sıralarda Anadolu'yu istilâya başlayan Osmanlılarla ilişkileri hakkında da bilgimiz yoktur. Sultan Murad'ın Kosova savaşına girişmeden önce Anadolu beylerinden askerî yardım istemiş, bu arada İsa Bey de ona bir miktar kuvvet göndermiştir. Bu kuvvet, Saruhan Beyliği kuvvetleriyle Saruca Paşa kumandasında Osmanlı ordusunun sol kolunda bulunmuştur. Savaşta şehit olan sultan Murad'ın yerine geçen Yıldırım Bayezit, Rumeli'deki durumu düzelttikten sonra Bursa'ya gelip hazırlık yaptıktan sonra Alaşehir'e yürüdü. Alaşehir çevresi Türklerle çevrilmiş Anadolu'da tek başına kalmış bir Bizans şehri olup Aydın oğullarının hima-

yesinde idi. B a y e z i t yılında şehri aldığı zaman A y d ı n o ğ - l u İ s a B e y , gelip kendisine saygı gösterip tâbi oldu. Bunun üzerine İ s a B e y , başkentini *Ayaslug*'dan *Tire*'ye nakletti. B a y e z i t , İ s a B e y 'in kızı H a f s a H a t u n ile evlenmiştir.

İ s a B e y 'in ölüm tarihi belli değildir. Ancak onun *Ankara* savaşıdan (1402) önce öldüğü anlaşıyor. *Mezarı*, *Birgi*'de babasının türbesindedir. Tahminen otuz yıl hükümdarlık yapmıştır.

İ s a B e y , bilgin olup, bilim adamlarını hangi din ve mezhebe mensup olursa olsun himaye ederdi. Devrinde kültür etkinlikleri çoktur. Selçuk'da yaptırmış olduğu Ocak 1377 tarihli güzel bir camii vardır.

Bizans tarihçisi D u k a s 'ın babası *Bizanstan* kaçarak İ s a B e y 'in yanına gelip himayesine sığınmış ve İ s a B e y 'in pek çok ihsan ve lütufuna nail olmuştur.

Ankara savaşıdan sonra T i m u r tarafından memleketleri yine kendilerine verilen eski aileler arasında İ s a B e y 'in oğlu M u s a B e y ile kardeşi I I . U m u r B e y 'de vardı. D u k a s , A y d ı n 'ın iki oğlu U m u r ve M u s a 'nın *İyonya*'yı aldıklarını belirtmiştir. M u s a B e y 'in 1403'de ölümü üzerine, *Aydin ili*, kardeşi I I . U m u r 'a geçmiştir. I I . U m u r B e y , hükümdar olunca A y d ı n o ğ l u İ b r a h i m B a h a d ı r 'ın oğlu C ü n e y t B e y ona karşı harekete geçti. Böylece İ s a B e y o ğ l u y l a İ b r a h i m B a h a d ı r B e y çocukları arasında mücadele başladı. Tarihçi D u k a s mücadeleleri ayrıntılı olarak yazmıştır şöyleki:

Ankara savaşıdan sonra C ü n e y t B e y 'i *İzmir Bey*'i olarak görüyoruz. C ü n e y t B e y , S e l ç u k 'ta bulunan A y d ı n o ğ l u I I . U m u r B e y karşı isyan ederek *Selçuk* üzerine yürüdü. A y d ı n o ğ l u ise oradan kaçtı. Durumunu daha da kuvvetlendirmek isteyen C ü n e y t , *Osmanlı* hükümdarı S ü l e y m a n 'a başvurarak *Osmanlılar* için mücadele ettiğini bildirdi ve ondan para yardımı aldı. Öte yandan iki yıl sonra U m u r B e y , akrabası M e n t e ş e o ğ l u İ l y a s B e y 'den yardım istedi. Çok geçmeden de onunla birlikte *Selçuk*'u ku-

şattı. Bu sırada C ü n e y t , *İzmir*'de, kardeşi K a r a S u b a ş ı H a s a n 'da *Selçuk*'da bulunuyorlardı. K a r a S u b a ş ı , bir süre dayandı, fakat sonunda şehri ateşe vererek yaktıktan sonra teslim oldu; M e n t e ş e B e y 'i K a r a S u b a ş ı ' - yı tutsak alıp memleketine götürdü ve onu *Marmaris*'te hapse attı. Böylece U m u r B e y de memleketine yeniden sahip oldu. Bu olaydan sonra C ü n e y t , kadirgasıyla *İzmir*'e hareketle *Karya*'ya geldi ve K a r a S u b a ş ı 'yı *Marmaris* hapishanesinden kurtarıp *İzmir*'e getirdi. C ü n e y t kış basınca *Selçuk*'a yürüdü, U m u r B e y kaleye çekildi, kuşatma sürüyordu: çok geçmeden aralarında barış yapıldı. C ü n e y t B e y , *Osmanlılarla* da bağlantısını kesti ve bütün yönetimi eline aldı. O, U m u r B e y 'le birlikte *Salihli*, *Kemalpaşa* ve yörelerini ele geçirdi. Bu sıralarda U m u r B e y öldü ve *Birgi*'deki babasının türbesine gömüldü (1405). Böylece C ü n e y t B e y , *Aydın beyi* oldu. I I . U m u r 'un, damadı C ü n e y t B e y tarafından zehirlenmek suretiyle öldürüldüğü rivayet edilmiştir.

İ b r a h i m B a h a d ı r 'm oğlu olan C ü n e y t B e y , yiğit bir bey idi. O, *Aydınogulları* beyliğinin devamı ve kendisinin hükümdar olması için durmadan, yılmadan mücadele etmiştir. C ü n e y t B e y , kayınpederi ve amcasının oğlu U m u r B e y 'den sonra *Selçuk*'a yerleşti. Bu sıralarda parçalanmış olan *Osmanlı* devletinin şehzadeleri arasında saltanat mücadeleleri sürüyordu. Emîr S ü l e y m a n en büyük *Osmanlı* şehzadesi olarak *Amasya*, *Tokat*, *Sivas* dışında *Anadolu* ve *Rumeli*'deki topraklara hâkim bulunuyordu. C ü n e y t B e y , bu durumdan faydalanarak kendisine sığınan İ s a Ç e l e b i 'yi savunarak *Menteşe* ve *Saruhan* beyleriyle birlikte ona yardım etti ise de Ç e l e b i M e h m e t karşısında başarılı olamadı. İ s a Ç e l e b i kaçtı, C ü n e y t ise Ç e l e b i M e h m e t 'e tâbi olarak beyliğini elinde tutabildi.

Cüneyt Bey

Ç e l e b i M e h m e t 'in *Batı-Anadolu*'daki meşguliyeti sebebiyle emîr S ü l e y m a n , *Edirne*'den *Aydın* iline geldi. C ü n e y t B e y , emîr S ü l e y m a n 'a karşı *Karaman* ve *Germiyan* hükümdarlarıyla *Selçuk*'u savunmak için ittifak yaptı ise de 20 bin kişilik bir kuvvetle *Selçuk*'a yürüyen emîr

Süleyman Cüneyt'in kendisine cephe aldığını öğrendi; öte yandan Cüneyt Bey, müttefiklerinin kendisini yakalayıp emîr Süleyman'a teslim edecekleri kuşkusuyla emîr Süleyman'a sığınıp affını istedi, o da onu affetti. Böylece hayretler içinde kalan müttefikler de çekilip gittiler.

Süleyman Çelebi, *Selçuk'a girip o rada bir süre ikamet etti. Bu sırada küçük kardeşi Musa Çelebi'nin Rumeli'ye geçtiğini haber alınca Cüneyt'le birlikte Rumeli'ye geçerek Cüneyt'i Ohri Sancak Beyliğine atadı. Süleyman Çelebi Selçuk'a başka bir vali atamıştı. Musa Çelebi, Süleyman Çelebi'yi bertaraf ettiğinden sahnede Yıldırım'ın oğullarından Musa ve Mehmet Çelebi'ler kalmıştı. Her ikisi arasındaki mücadeleyi fırsat bilen Cüneyt Bey, Ohri'den kaçarak İzmir'e geldi. Oradan kuvvet toplayıp Selçuk'a yürüdü, Süleyman Çelebi'nin atadığı Selçuk beyini öldürdü ve şehre yeniden hâkim oldu.*

Kardeşi Musa Çelebi'yi ortadan kaldıran Çelebi Mehmet, *Osmanlı* ülkesini tek yönetim altında topladıktan sonra *Bergama*'ya gelerek Cüneyt Bey'e sahip olduğu yerleri terketmesini bildirdi. Cüneyt, kaleleri tahkim ederek savaşa hazırlandı. Çelebi Mehmet, yolu üzerindeki bazı yerleri aldıktan sonra *İzmir*'e gelip kuşattı, Cüneyt kaçtı; ona karşı olan *Ada Lâtinleri* şövalyelerinin denizden yardımlarıyla on gün kuşatmadan sonra şehri ve burada bulunan Cüneyt'in annesi, eşi ve çocuklarını teslim aldılar. Annesinin ricası üzerine Cüneyt, Çelebi Mehmet tarafından affedildi ve hayatta oldukça *Osmanlılara* tâbi kalacağına ant içti. Çelebi Mehmet, *Aydın ilini*, İslâmiyeti kabul etmiş olan *Bulgar* kralı *Susmanos*'un oğluna verdi, daha sonra Cüneyt'le birlikte *Rumeli*'ye gitti ve ona *Tuna* kenarındaki *Niğbolu* sancağını verdi (1413). Fakat Yıldırım'ın oğlu *Mustafa Çelebi*, Çelebi Mehmet'e karşı *Rumeli*'de mücadeleye başlayınca *Niğbolu* beyi Cüneyt kaçarak *Mustafa Çelebi*'ye katıldı. Çelebi Mehmet bunları *Selânik* önlerinde yenilgiye uğrattı ise de ikisi de *Selânik* kalesine kaç-

tılar. Çelebi Mehmet, onların teslimini istedi ise de imparator bunu yerine getirmedi. Fakat onları hapse atarak Çelebi Mehmet hayatta oldukça salıvermeyeceğine dair sözverdi. *Osmanlı* sultanı Mustafa Çelebi ve Cüneyt ile yanındakilerin masrafları için imparatora her yıl 300 bin akçe ödemeyi kabul etti. Fakat Mehmet Çelebi'nin ölümünden sonra *Bizans* imparatoru, önemli topraklardan çekilmesi karşılığında Mustafa Çelebi ile Cüneyt'i serbest bırakarak Gelibolu'dan *Rumeli*'ye geçirdi. Çelebi Mehmet'in yerine hükümdar olan oğlu Murat'ın *Rumeli*'ye gönderdiği veziri azam ve *Rumeli* Beylerbeyi Bayezit Paşa bunlara karşı duramadı ve Mustafa Çelebi'ye katıldı. Fakat çok geçmeden Cüneyt'in kışkırtması sonucunda Mustafa Çelebi tarafından öldürüldü. Mustafa Çelebi, *Rumeli*'de durumunu kuvvetlendirdikten sonra veziri durumundaki Cüneyt Bey'le birlikte *Anadolu*'ya geçerek Bursa üzerine yürüdü. Fakat II. Murat *Osmanlı* ordusundaki Hamza Bey aracılığıyla Cüneyt Bey'e *Aydın* ilini verdiğini gizlice bildirdi. Bunun üzerine Cüneyt Bey, Mustafa Çelebi'den ayrılarak bir gece Selçuk'a gitti, bozulan Mustafa Çelebi de *Rumeli*ye kaçtı ise de orada yakalanarak idam edildi.

Cüneyt Bey, *Aydın* iline giderek *İzmir*'e geldi ve sonra *Selçuk* beyi Aydın oğlu Mustafa Bey ile savaşarak öldürüldü ve onu *Birgi*'ye gömdürdü, böylece atalarının memleketine sahip oldu. Bir süre sonra II. Murat, amcası Mustafa Çelebi ve küçük kardeşi Mustafa Çelebi'yi bertaraf ettikten sonra Cüneyt Bey'e haber göndererek aralarındaki antlaşma gereğince oğlunu kendisine göndermesini ve göndermez ise kendisine itaatsizlik etmiş olacağını bildirdi. Cüneyt'in bunu kabul etmemesi üzerine onun öldürdüğü Bayezit Paşa'nın eniştesi, *Rum* asıllı Halil'i gönderdi; Cüneyt, *Akhisar* yörelerinde onunla savaşa tutuştu. Kurt lâkaplı Cüneyt'in küçük oğlu Hasan, Halil'in merkez hattına saldırdı. Fakat kendisini savunan olmayınca geri döndü ise de yakalandı. Bunu haber alan Cüneyt Bey, *İzmir*'e kaçtı, oradan da sağlam *İpsili*

kalesine çekildi. Bu kale, *Sisam* adasının karşısında, sahilde idi. *Kurt Hasan* da *Edirne*'ye gönderilerek *Gelibolu*'da hapsedildi. Sultan, *Aydın* ilini *Halil*'e verdi ve "Cüneyt'in yakalanmasını" emretti. Bu sebeple oluşturulan kuvvetlerin başına da *Bayezit*'in kardeşi *Hamza*'yı atadı. Cüneyt Bey, *İpsili* kalesinden çıkıp buraya kardeşi *Bayezit*'i bıraktıktan sonra bir kadirge ile *Karaman* kıyılarına ulaştı ve *Karamanoğlu*'na haber gönderip buluştular; Cüneyt ondan yardım istedi ise de *Karamanoğlu* bunu kabule yanaşmadı, bununla birlikte ona bir miktar para ile beşyüz atlı verdi; Cüneyt Bey, kara yoluyla *Denizli* ve *Sard* yoluyla *İpsili*'ye geldi ve burayı kuşatan kuvvetlere baskın yaptı ve kaleden de kuvvet alarak *Osmanlı* kuvvetlerini iyice hırpaladı; sonunda getirdiği beşyüz atlı ile *İpsili*'ye girmeyi başardı. Kalenin karadan alınamayacağını anlayan *Hamza Bey*, *Cenevizlilerden* sağladığı gemilerle denizden de saldırıya geçti. Karşı koyamayacağını anlayan ve atlıların kaçtığını gören Cüneyt Bey, *Hamza Bey*'e haber göndererek kendisini öldürmeyip sultana yollaması şartıyla teslim olacağını bildirdi. Teklifinin kabul olunması üzerine kardeşi *Bayezit*'le birlikte teslim oldu. Fakat gece çadırında uyurken başları kesildi, ayrıca teslim olan çocukları, torunları ve diğer aile bireyleri öldürüldüler. Başları sultana gönderildi. Daha sonra sultan *II. Murat*, *Gelibolu*'daki *Kurt* ile amcası *Hasan Bey*'i de öldürttü. Böylece *Aydinoğulları Beyliği* de tarihî devresini tamamlamış oldu.

VI.

MENTEŞEOĞULLARI

Yapılan araştırmalara göre *Muğla* ve çevresinde (*Karya = Caria*) kıyı ile *Denizli* dağları arasındaki yörelerde yerleşen *Türkmenler* tarafından kurulmuştur. Menteşe Beyliğini kuran bu *Türkmenler*, *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin hâkimiyetinde bulunan *Antalya* ve yöreleri kıyılarından deniz yoluyla bu bölgeye gelmişler ve dağılan *Bizans* donanmasına ait gemicileri de yanlarına alarak denizde de bazı faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Muğla ili 1261 yılından sonra *Türk* istilâsına uğramıştır. Bizans İmparatoru VIII. *Mihail*, *Türkleri* buradan çıkarmak için oğlu *Andronikos*'un kumandasında *Bati-Anadolu*'ya bir ordu göndermiş ise de ordunun *Kemal Paşa* yörelerinde bulunduğu sırada (1282), *Menteşe Bey*'in kumandasındaki *Türk* kuvvetleri, *Aydın* ile yakınındaki *Güzelhisar*'ı fethetmişlerdir. Beyliğe adı verilmiş olan *Menteşe Bey*, 1282 yılından sonra ölmüş ve *Fethiye*'deki türbesine gömülmüştür. *Menteşe*'nin babası *Selçuklu Sahiller emîri Hacı Baheeddin*'dir. *Menteşe Bey*'den sonra oğullarından *Mesut Bey*, hükümdar iken kardeşi *Kirman* da *Fenike*'ye sahip bulunuyordu.

1296'da *Bizans* kumandanı *Filantropos Aleksi-yus Muğla*'yı *Türkler* den geri almak için harekete geçti. Onun *Aydın* şehir ve kalesini alması üzerine *Menteşe Bey*'in burada bulunan eşi olan kızı şehirlerden birisine (*Fethiye* olabilir) çekilmiştir. *Aleksi-yus* bu başarısından sonra imparatora isyan edip, *Türklerle* birleşerek bazı askerî faaliyetlerde bulundu ise de, öldürülmesi üzerine *Türkler*, *Muğla* ve çevresine tam anlamıyla hâkim olmuşlardır. Böylece *Menteşe Beyliği*, *Muğla*'nın tamamı ile *Fenike* taraflarını, *Hamidoğulları Beyliği*'ne geçinceye kadar ellerinde tutmuşlardır.

İlgili kaynaklarda *Milas, Beçin, Bozöyük, Marin, Çine, Tavas, Burnar, Muğla, Balat, Fethiye, Köyceğiz ve Finike* ilçe ve yörelerinin *Menteşeoğullarının* yönetimi altında bulunduğu belirtilir.

Mesut Bey

Mesut Bey, 1300 yılında donanmasıyla denizde önemli başarılar kazandı; *Rodos Adasının* büyük bir kısmını *Rumlardan* almıştır. *Rodos Adası*, on yıl sonra *Memlûkler* tarafından *Akka*'dan uzaklaştırılan *Sen Jan şövalyelerinin* saldırısına uğramış ve bir süre sonra da *Papa* ile *Fransa* kralı *Güzel Filip*'in yardımlarıyla burasını ele geçirmişlerdir (15 Ağustos 1310). **Mesut Bey**, *Rodos*'u geri almak için büyük çaba sarfetmiş, bu amaçla da *Cenevizliler* ile işbirliği dahi yapmıştır.

Mesut Bey, 1319 yılından önce vefat etmiştir. Mezarının nerede olduğu bilinmiyor. Onun, diğer *Anadolu* beyleri gibi *Moğol* valisi emîr *Çoban*'a gidip itaat arzettiği kesinlik kazanmaz. Beylik başkentinin *Milas* olduğu sanılıyor.

Mesut'un *Orhan*'dan başka *İbrahim* adında bir oğlu daha vardı. Onun ölümünden sonra bu iki oğlu birbirleriyle saltanat mücadelesinde bulundular. Sonunda *Orhan* yönetimi eline almayı başardı.

Şücaeddin
Orhan Bey

Şücaeddin Orhan Bey, 1320'den başlayarak *Rodos*'u geri almak için şövalyelerle mücadeleye girişti ise de başarılı olamadı. *Orhan Bey*, devrinin siyasî ve askerî olaylarına ait pek fazla bilgimiz yoktur. Seyyah *İbn Batuta* 1333 yılında *Anadolu*'ya geldiği zaman *Beçin*'de *Orhan Bey*'in inşa etmiş olduğu güzel binalar ve mescitlerle süslenmiş olan şehirde kendisini ziyaret ederek görüşmüştür. *İbn Batuta*, *Orhan Bey*'in çok iyi bir insan olduğunu ve kendisine lütuf ve ihsanlarda bulunarak hayvan ve yiyecek maddeleri verdiğini belirtmektedir.

Mesalikülebsar yazarı *Ömerî*, *Finike (Foke)* hükümdarı olarak vasıfladığı *Orhan Bey*'in elli şehir ve iki yüz kalesi, donanması ve yüz bin askeri olduğunu, karada ve denizde daima gaza yaptığını belirtmektedir. Yine aynı yazar, *Memleket-i Remlas* şeklinde kaydettiği *Milas*'ın *Menteşe* mem-

leketine bağlı olup üç bin atlısı bulunduğunu kaydediyor. Ayrıca Orhan Bey'in hâkim olduğu yerlerin sınırlarının Davaz ile Sakız ve İstanköy arasında bulunduğu belirtilmiştir; böylece Finike'nin de Menteşe Beyliği'ne ait olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı yazara göre Finike daha sonra Hamidoğulları'na geçmiş, ve burada kırk bin atlıya sahip olan ve Antalya beyi Hızır Bey'e tâbi Menteşoğullarından birinin emîr bulunduğu görülüyor ki bu emîrin Menteşe'nin torunu ve Kırman'ın oğlu Zervan olması düşünülebilir.

Şücaeddin Orhan Bey'in ölüm tarihi belli değildir; oğlu İbrahim Bey'in hükümdar olarak Muğla'da 1344 tarihli *Ulucami* kitabesi bulunduğuna göre, onun bu tarihten önce ölmüş olduğu anlaşıyor. Orhan Bey'in mezarı da bilinmemektedir.

İbrahim Bey, Lâtin hâkimiyetine geçen İzmir'i kurtarmak için Aydınoğlu Umur Bey'e askerî yardıma hazırlanmakta idi; fakat bu sırada Umur'un şehid olması (1348), kardeşi Hızır Bey'in de Lâtinlerle ağır bir muahede yapmağa mecbur olması sebepleriyle bu yardımı yapmamıştı (1350). Bunun üzerine *Venedikliler*, İbrahim Bey'i Balat limanına gönderdikleri donanmalarıyla tehdit ettikleri gibi ağır bir muahede de imzalattılar, ayrıca 1355'de Palatya'da bir kilise inşasıyla bir konsolosluk kurmalarını kabul ettirmişlerdir.

İbrahim Bey

İbrahim Bey, 1360 yılında (veya biraz daha önce) ölmüştür. Musa, Mehmet ve Ahmet Gazi adlarındaki üç oğlu saltanat mücadelesine giriştiler, böylece beyliğin бүтүнлүğü kayboldu. İbrahim Bey'in en büyük oğlu olması muhtemel olan Musa Bey, Balat ve Milas taraflarında, Mehmet Bey, Muğla, Çine yörelerinde, Ahmet Bey'in de güneyde Fethiye ve Marmaris taraflarında bulundukları anlaşıyor.

Ahmet Gazi'nin Milas ve Beçin'e gelerek buradaki 1375 tarihli medreseyi yaptırdığına göre, Musa Bey'in 1375'den önce öldüğü ve Ahmet Gazi'nin de Milas ve Beçin'e böylece sahip olduğu tahmin ediliyor.

M u s a B e y 'in ölümünden sonra *Balat Menteşe Beyliği*'nin yönetimine M e h m e t B e y ve sonra M e h m e t B e y o ğ l u M a h m u t B e y geçmişlerdir. G a z i A h m e t B e y 'in *Beçin* ve *Milas*, M e h m e t B e y 'in de *Balat*, *Muğla* ve *Çine* emîri oldukları görülmüyor.

Sultan Murat'tan sonra hükümdar olan oğlu Y ı l d ı r ı m B a y e z i t , K a r a m a n o ğ l u , A l â e d d i n B e y 'in kışkırtması sonucunda *Osmalılar* aleyhine yapılan ittifak sonucunda *Saruhan*, *Aydın* ve *Germiyan* memleketleri ele geçirildi, bu sırada da M e n t e ş e o ğ l u M a h m u t B e y 'in yönetimindeki yerler de alınmış ve buna karşılık Sultan B a y e z i t , M a h m u t B e y 'e *Bergama* ilçesinde bazı toprakları vermiştir. Bunun üzerine M a h m u t 'un babası *Muğla* ve *Çine* emîri M e h m e t B e y , yurdunu terkederek *Sinop* emîri C a n d a r o ğ l u İ s f e n d i y a r B e y 'in yanına kaçmıştır (1389/90). Böylece *Menteşe Beyliği*'nin *Palanya* ve *Muğla* kolları sona ermiş oldu. *Menteşe Beyliği*'nin *Milas* ve *Beçin* kolları ise *Osmanlılar* tarafından istilâ edilememiş olması, dağlık ve engebeli bulunması veya *Osmanlılara* karşı gelmemeleri sebepleri ile ilgili olsa gerektir.

Ahmet Gazi

Milas ve *Beçin* hükümdarı olan A h m e t G a z i , gerek *Fethiye* ve *Marmaris* ve gerek *Milas* ve *Beçin*'de bulunduğu sıralarda donanmasıyla faaliyette bulunmuştur. Bu sebeple o, *emîr-i kebîr*, *murabıt*, *sultanüssevahil* ve *emîr-i muazzam*, *sultan-ı mülûkûl arap vel-Acem* gibi ünvanlarla anılmıştır. A h m e t G a z i 'nin *Rodos*'taki şövalyeler ve *Kıbrıs* krallığı ile mücadelelerde bulunduğu, onların saldırılarına engel olmak için *Rodos* limanında bir donanma hazırlanmıştı. Fakat sonunda *Venediklilerin* aracılığıyla 1365 yılında barış yapılmıştır. A h m e t G a z i 'nin bu sıralarda *Fethiye*'de bulunduğu anlaşıyor.

A h m e t G a z i , Temmuz 1391'de ölmüş ve *Beçin*'deki türbesine gömülmüştür. Yerine aynı aileden birisi gelmek istemiş ise de, Y ı l d ı r ı m B a y e z i t , *Beçin*, *Milas* ve yörelerinin yönetimini emîr H o c a F i r u z B e y 'e vermiştir. M e n t e ş e o ğ l u ise *Mısır*'a kaçmıştır. *Ankara* savaşı

sonra T i m u r , kendisinin yüksek hâkimiyetini tanımak şartıyla bölgeleri yeniden kendilerine verilen diğer Anadolu beyleri gibi Menteşe Beyliği de Mehmet Bey ile oğlu İlyas Bey'e bırakılmış, taabiyet simgesi olarakda kendilerine *tac*, *kemer* ve *yarluğ* verilmiştir. M e h m e t B e y , *Kütahya*'dan *Ege* bölgesine gitmekte olan Timur'a Menderes ırmağı yörelerinde ulaşıp hediyelerini takdim etmiş, T i m u r 'un tahsildarıyla birlikte *Menteşe ilinden* topladıkları hayvan, para ve diğer değerli malzemeleri *Tire*'de bulunan T i m u r 'un ordugâhına getirmiştir.

M e h m e t B e y hakkında başka bilgiye sahip değiliz. Ölüm tarihi ve kabri bilinmemektedir. Bununla birlikte onun aşağı yukarı 1403 yılında öldüğü ifade edilebilir. Yönetim alanı olan *Muğla*, *Çine* ve yöreleri *Osmanlılara* geçmiş, on iki yıl sonra yeniden memleketine gelebilmiş ise de çok yaşamamış, yerine oğlu Ş ü c a e d d i n İ l y a s B e y , bütün *Menteşe Beyliğine hâkim olmuştur*.

İ l y a s B e y , *Menteşe Beyi* olduktan sonra *Osmanlı* şehzadeleri arasındaki saltanat mücadelelerinde pek taraf tutmayıp olumlu bir siyaset izlemiş, böylece beyliğini korumuştur. Öte yandan A y d ı n o ğ l u İ I . U m u r B e y , kendisine rakip olan amcazâdesi C ü n e y t B e y ile mücadele etmiş ise de yenilerek beylik başkenti *Ayasluğ*'dan kaçmış ve şehir C ü n e y t B e y tarafından alınmıştır. Bunun üzerine U m u r B e y , dayısı M e n t e ş e o ğ l u İ l y a s B e y 'in yanına *Palatya*'ya gitmiş ve yardımıyla *Ayasluğ*'a yeniden sahip olmuştur (1404).

İlyas Bey

İ l y a s B e y , önce *Osmanlı* şehzadesi Ç e l e b i M e h m e t 'e karşı mücadele eden kardeşi İ s a 'ya yardım etmiş, fakat onun başarılı olamaması üzerine bu kez A y d ı n o ğ l u C ü n e y d 'in kışkırtmasıyla Ç e l e b i M e h m e t aleyhine dönmüş, *Aydın*, *Saruhan* beyleri ile birlikte 20 bin kişilik bir kuvvet meydana getirmişler ise de başarılı olamamışlardır. Daha sonra C ü n e y d B e y , Ç e l e b i M e h m e t 'e katılmıştır. Bunun üzerine Ç e l e b i M e h m e t , S a r u h a n o ğ l u H ı z ı r Ş a h B e y 'i öldürtmüş, İ l y a s B e y 'de Ç e l e b i M e h m e t 'e tâbi olmak zorunda kalmıştır (1405). *Ana-*

dolu'da hâkim bir duruma geçen Çelebi Mehmet'e karşı *Edirne*'de bulunan emîr Süleyman Çelebi, *Anadolu*'ya geçerek *Ege* bölgesine geldiği zaman bu kez Aydın oğlu Cüneyd ve İlyas Bey, Emîr Süleyman'a tâbi olmuşlardır (1406). Emîr Süleyman, Cüneyd Bey'i alıp *Rumeli*'ye götürmüş ve İlyas Bey'de yeniden Çelebi Mehmet'in hâkimiyetini tanımıştır.

İlyas Bey, *Palatya* kıyılarındaki donanmasıyla giriştiği deniz seferinde *Lâtinlere* karşı başarı kazanmıştı. Bunun üzerine *Venedikliler*, onunla 1403'de bir antlaşma yaptılar. Ancak olumlu bir sonuç alınamadı; çünkü İlyas Bey, seferlerine devam etmiştir. Fakat *Venediklilerin* karşı harekete geçmeleri üzerine İlyas Bey, 17 Ekim 1414'de önceki antlaşmayı yenilemek zorunda kaldı. Aynı yıl içinde İlyas Bey *Osmanlı* hâkimiyetini tanımak suretiyle tâbi durumuna düşmüş ve bağımsızlığını kaybetmiştir.

İlyas Bey, sultan Çelebi Mehmet'in yüksek hâkimiyetini kabul ettiği zaman Lays (veya Üveys) ve Ahmet adlarında iki oğlunu rehin olarak *Osmanlı* sarayına göndermiştir. İlyas Bey, 1421 yılında ölmüştür. Aynı yılda Çelebi Sultan Mehmet vefat etmiştir. İlyas Bey'in kabri *Balat*'taki camiinin yanındadır.

İlyas Bey'in ölüm yılına rastlayan Çelebi Sultan Mehmet'in ölümü ve yerine oğlu II. Murad'ın hükümdar ilan olduğu sıralarda ortaya çıkan karışıklıklar sırasında İlyas Bey'in iki oğlu *Edirne*'den kaçarak *Menteşe iline* gelip hükümdarlıklarını ilân ettiler. Bununla birlikte bazı *Osmanlı* kaynakları bu iki çocuğun babalarının ölümünden sonra *Osmanlı* sarayından kaçmaya çalışmaları sebebiyle *Tokat* kalesine gönderilerek orada gözaltına alındıklarını ve iki yıl sonra bunlardan Ahmet'in kaçarak *Akkoyunlu* hükümdarı Kara Osman Bey'in yanına gittiğini daha sonra *Mısır*'a ve oradan da *İran*'a gittiğini, kaçamayan Üveys'in öldürüldüğünü belirtirlerse de doğru değildir. Bununla birlikte bu kayıtların bu iki çocuğun hükümdarlıkları daha sonraki tarihlere alınacak olursa doğruluğu mümkün olabilir, şöyleki: II. Murat 1424'de *Menteşe Beyliğini* işgal ettiği zaman Lays ile Ahmet

m e t 'i yakalatarak *Tokat* kalesinde hapsedmiş olmalıdır. Bundan iki yıl sonra (1426), bu iki kardeşten A h m e t *Osmanlı* kaynaklarının belirttikleri gibi kaçmış, L e y s ise öldürülmüştür. A h m e t 'in kaçtığı, onun İ l y a s adındaki bir oğlunun 1421'de I I . M u r a d 'ın ölümünden sonra memleketine gelmesinden anlaşılıyor. Bunun üzerine yeni *Osmanlı* hükümdarı I I . M e h m e t , *Anadolu* beylerbeğisi İ s h a k P a ş a 'yı *Menteşe iline* gönderdi, bunun üzerine de I I . İ l y a s B e y , *Rodos* adasına kaçtı. Nihayet *Menteşe Beyliği*, *Osmanlı* devrinde sancak olarak yönetilmiş ve *Anadolu Beylerbeyliğine* bağlanmıştır.

Menteşeoğulları kuvvetli donanmalarıyla birçok seferler düzenlediler ve hattâ *Rodos* adasını bile fethettiler. Ayrıca *Mısır* sultanlığına ve *Aydınoğullarına* da donanmalarıyla yardım etmişlerdir. M e m l ü k sultanının *Kıbrıs*'a düzenleyeceği sefere *Menteşeoğullarının* iki yüz gemi ile katılması, onların deniz kuvvetlerinin ne denli kuvvetli ve muhteşem olduğunu gösterir. *Menteşeoğulları* ticaret gemileri sayesinde frenk memleketleri, *İskenderiye* ve civar adalarıyla da ticarî ilişkilerde bulunmuşlardır. *Venedik Cumhuriyeti* ile bir ticaret antlaşması yapmışlardır. Bu ticaret antlaşmalarının en önemlisi 1403 ve 1414 tarihli iki antlaşmasıdır.

VII.

GERMİYANOĞULLARI

Germiyan
oymağı ve li-
derliği

Germiyan, Türk oymaklarından birinin adı iken sonradan bir beyliğin ve bir ailenin adı olmuştur. *Germiyan* oymağının, ilk kez XIII. yüzyılın ilk yarısında *Türkiye Selçuklu Devleti* hizmetinde olarak *Malatya* taraflarında görmekteyiz. Bunların *Malatya* ve yörelerinde bulunmaları, *Germiyan* oymağının *Harezm* hükümdarı *Celâîeddin Mengüberti* ile *Doğu-Anadolu*'ya gelip sonradan *Selçuklu Devleti* hizmetine girmeleri ile ilgili olsa gerektir. Özellikle *Kütahya* ve *Alaşehir*'deki *Harezm* adlı köylerin bu yörelerde bulunmaları dikkate değer bir husustur.

Germiyan oymağının reisi olarak *Malatya*'da *Alişiroğlu Muzaffereddin*'i görmekteyiz. *Muzaffereddin*, *Selçuklu* sultanı II. *Gıyaseddin Keyhusrev* zamanında (1237—1246) ve *Baba İshak* isyanı sırasında, isyanı bastırmakla görevlendirilmiş ise de iki kez başarılı olamamıştır. Yine bu aileden olup, kardeşiyle giriştiği mücadelesinde başarılı olamayarak *Bizans*'a sığınan sultan II. *İzzeddin Keykâvus*'un yandaşı olmakla suçlanan IV. *Kılıç Arslan*'ın emîrlerinden *Kerimeddin Alişir*, 1264'de *Selçuklu* veziri *Muineddin Süleyman Pervâne*'nin olumsuz girişimleri sonucunda diğer bazı *Selçuklu* emîrleriyle birlikte öldürülmüştür.

Germiyan
oymağının
Kütahya ve
yörelerine
yerleşmeleri

Germiyan oymağının hangi tarihte *Kütahya* taraflarına yerleştiklerini bilemiyoruz, ancak bazı *Selçuklu* kitâbelerindeki kayıtlara göre, sultan *Alâeddin* devrinden önce fethedilen *Kütahya*'ya 1241'de *Baba İshak* isyanının bastırılmasından sonra II. *Gıyaseddin Keyhusrev* zamanında veya biraz sonra yerleştirildikleri anlaşıyor. *Germiyan* oymağını 1276'dan önce *Kütahya* ve *Denizli* taraflarında görüyoruz ki, *Selçuklu* sultanı III. *Gıyaseddin Keyhusrev* (1264—1283) zamanına rastlar. 1277 yılında *Selçuklu*

şehzâdesi olduğu iddiasıyla Karamanoğlu Mehmet Bey'in ortaya çıkardığı ve Konya'da hükümdarlığı ilân edilen Gıyaseddin Siyavüş'ü yakalayıp Selçuklu sultanına teslim eden Germiyanlı Alişiroğlu Hüsameddin'in adamları, yani *Germiyan Türkleridir*.

Germiyan Türkleri, III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in öldürülmesinden sonra yerine geçen Gıyaseddin Mesud'a karşı mücadeleye giriştiler; hattâ *Germiyan* ailesinden Alişir'in kızının oğlu Bedreddin Murat, 1288 yılında *Lâdik (Denizli)* yörelerinde, *Moğol* ve *Selçuklu* kuvvetleriyle giriştiği çarpışmalarda hayatını kaybetti. 1276'da *Kütahya* ve *Denizli*'de gördüğümüz *Germiyanogulları*, ellerinden alınmak istenen *Denizli* için *Selçuklu* veziri Sahib Ata ile mücadele ettiler ve sonunda buraya tam anlamıyla sahip oldular. Bu sıralarda *Selçuklu* ve *Moğol* kuvvetleriyle çarpışan *Germiyan* oymağı reisi Alişiroğlu Hüsameddin idi. Bu mücadele 1289 yılına kadar sürmüştür.

Germiyanlı Beyliğinin toprakları, başkenti *Kütahya*'dan başka *Uşak*, *Gediz*, *Armutlu*, *Gököyük*, *Selendi*, *Kula*, *Tavşanlı*, *Banaz*, *Işıklı*, *Baklan*, *Tonuzlu*, *Honaz*, *Dazkırı*, *Ge-yikler*, *Eşme*, *Homa*, *Eğrigöz (Emed)*, *Simav*, *Şeyhli* vesair ilçeleri içine almakta idi.

Germiyan Beyliğini Alişiroğlu Yakup kurmuş olup yukarıda adı geçen Kerimeddin Alişir'in oğludur. Yakup Bey, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin hizmetinde bulunmuş ve ileri gelen büyük emîrlerden olmuştur. Onun Ankara ve yörelerinde Selçuklu emîri bulunduğu sıralarda yetki alanının Kırşehir'e kadar uzandığı ve bu bölgeye Yakubili denilmiştir. Yakup Bey, tâbi olduğu Selçuklu sultanı III. Alâeddin Keykubad'ın 1303'de saltanattan ayrılmasından sonra ikinci kez sultan olan Gıyaseddin Mesut'a tâbi olmayarak Moğollara yıllık vergi vermek suretiyle onların yüksek hâkimiyetini tanımıştır. Kurduğu beyliğin başkenti Kütahya olup Denizli ve yöreleri de kendi sınırları içinde idi. Karamanoğulları Beyliğinden sonra Yakup Bey'in Germiyanlı Beyliği Anadolu'da en kuvvetli beylik idi. Dev-*

Alişiroğlu
Yakup Bey

rin bir kaynağında (Mesâlikü'l-ebsar), Ya k u p B e y 'in iyi yetişmiş askere sahip olup onlara manevralar yaptırdığı, *Bizans*'ın bu beyliğe her yıl yüz bin altın ile kıymetli armağanlar verdiği ve iki yüz bin askerinin olduğu (abartmalı olarak) kaydedilmiştir.

Ya k u p B e y , aşağı yukarı 1305 yılında *Batı-Anadolu*'ya *Adalar Denizi* yönünde sınırlarını genişletmek amacıyla *subaşı* (ordu komutanı) A y d ı n o ğ l u M e h m e t B e y 'i göndererek *Birgi*, *İzmir* ve yörelerini istilaya girişmiştir. Daha sonra bu yörelerde A y d ı n o ğ l u M e h m e t B e y tarafından Aydınogulları Beyliği kurulmuştur.

Ya k u p B e y , 1305'de Menderes ırmağı kıyısında *Yenice* köyü yakınlarındaki *Tripolis* şehrini kuşatıp fethetmiş, daha sonra da *Angir*'i (*Kiliseköy*) aldıktan sonra *Filâdelfiya*'yı (*Alaşehir*) kuşatmıştı. Bunun üzerine *Bizans* İmparatoru II. A n d r o n i k o s 'un yardıma çağırdığı R o j e d ö F l o r kumandasındaki *Katalan* kuvvetleri, *Angir*'i aldıktan sonra düşmek üzere bulunan *Filâdelfiya*'nın yardımına gitmiştir. Düşmanın gelmekte olduğunu haber alan Ya k u p B e y iki ateş arasında kalmamak için kale kuşatmasına bir miktar kuvvet bırakarak sekiz bini atlı on iki bin kişilik ordusuyla onlara karşı yürüdü. Şiddetli bir savaştan sonra başarılı olamayan Yakup Bey, *Alaşehir*'e doğru geri çekildi. Burada da tutuştuğu savaşta da başarı kazanamayıp yaralı olarak geri çekildi. Böylece *Filâdelfiya* fethedilemedi. Bu arada *Kula* ilçesi de *Katalanların* eline geçti. *Katalan* kuvvetlerinin çekilmesinden sonra Ya k u p B e y , *Filâdelfiya*'ya yeniden saldırarak vergiye bağladı (1314).

Ya k u p B e y 'in son zamanlarına doğru *Anadolu* beylerini ortadan kaldırmayı planlayan *Moğolların* (*İlhanlılar*), *Anadolu* valisi emîr Ç o b a n o ğ l u D e m i r t a ş , 1325'de, *Eşref* ve *Hamidoğulları* beyliklerini ortadan kaldırdı. Daha sonra *Germiyan ilini*, yani *Denizli*, *Alaşehir*, *Menteşe* illerini ele geçirmek için *Eğridir*'de hazırlık yaptı. Kendisi bizzat *Denizli* üzerine yürüdüğü sırada *Afyonkarahisar*'a da maiyyeti emîrlerinden *Eretna*'yı gönderdi. Bunun üzerine Ya k u p B e y 'in damadı olup onun himayesinde bulunan *Ka-*

rahisar Beyi, *Kütahya*'ya *Yakup Bey* 'in yanına kaçtı. Çok geçmeden *Yakup Bey*, ile emîr *Eretna* savaşmak üzere iken *Demirtaş* 'tangelen bir emir ile *Eretna*, derhal *Demirtaş* 'la birlikte *Sivas*'a çekildi (1327).

Yakup Bey 'in ölüm tarihi ve mezarı belli değildir. Ölümünün 1327'den sonra olduğu tahmin ediliyor.

Mehmet Bey, *Yakup Bey* 'in oğlu olup *Çelebi Mehmet Bey* adıyla da anılmıştır. *Lâkâbının* ise *Çakşadan* veya *Çağşadan* olduğu belirtilmektedir. *Mehmet Bey*, zamanında daha önce *Katalanların* işgal ettiği *Goldü (Kula)* aynı zamanında *Simav* ilçeleri, *Simav Gölü* de *Bizans*'tan alınmıştır. *Mehmet Bey* hakkında şimdilik başka bir bilgiye sahip değiliz. *Mehmet Bey* 1363 yılından önce ölmüş ve yerine büyük oğlu *Süleyman Şah*, *Germiyan* hükümdarı olmuştur. *Mehmet Bey* 'in şimdiye kadar basılmış bir parası mevcut değildir.

Mehmet Bey

Bazı kitabe ve tahrir defterlerinde *Şah Çelebi* adıyla anılan *Süleyman Şah*, babasının ölümü üzerine *Germiyan* beyi olmuştur. O, bilginleri sayıp koruyan, *Germiyan* beylerinin büyüklerinden olup, gerek kendisinin ve gerek oğlu *II. Yakup Bey* devirlerinde kültür etkinlikleri bakımından *Kütahya*, *Anadolu*'da önemli bir yer almıştır.

Süleyman
Şah

Süleyman Şah 'ın ilk devirleri sakin geçmiş, *Karamanoğlu Alâeddin Bey* 'in saldırısına uğrayarak kendisine sığınmış olan *Hamidoğlu Hüsameddin İlyas Bey* 'e yardım etmiştir. *İlyas Bey*, *Germiyan oğlunun* yardımıyla *Karamanoğlu* 'nun işgal ettiği yerleri geri almıştır. Bu sebeple *Süleyman Şah* 'la *Karamanoğlu Alâeddin Bey* 'in arası açılmıştır. Memleketin siyasi durumunu gözönüne alan *Süleyman Şah*, kuzeyde *Osmanlılara* ve güney-doğu'daki komşularına karşı cephe almış olan *Karamanoğlu* 'nun saldırılarından kendisini korumak amacıyla kızını *Osmanlı* sultanı *Murad* 'ın oğlu *Yıldırım Bayezit* ile evlendirmeyi önermiştir. Bu da sultan *Murat* tarafından kabul olununca çeyiz olmak üzere memleketin en güzel yerleri olan *Kütahya*, *Tavşanlı*, *Simav*,

Eğrigöz (Emed) il, ilçe ve dolaylarını Osmanlılara bıraktı, kendisi de *Kula*'ya çekildi (1378). *Süleyman Şah*, 1388 yılından biraz önce *Kula*'da öldü ve inşa ettirdiği *Gürhane Medresesi*'ne defnedildi, yerine oğlu II. *Yakup Bey* hükümdar oldu.

Yakup
Çelebi

Yakup Çelebi, 1388'de babası *Süleyman Şah*'ın ölümü üzerine hükümdar oldu. Onun 1362 yılında babasının sağlığında *Uşak* ve *Şuhud* taraflarında vali bulunduğu anlaşılıyor. *Yakup Bey*'in hükümdarlık devresi huzursuzluk ve tehlikeler içinde geçmiştir. *Osmanlı* sultanı *Murad*'ın 1389 yılında *Kosova* savaşında şehit olması üzerine, daha önce *Osmanlı* hâkimiyetine girmiş olan *Batı-Anadolu* beylikleri (*Saruhan*, *Aydın*, *Menteşe*) harekete geçtikleri gibi, *Yakup Bey*'de babası tarafından kız kardeşinin çeyizi olarak *Osmanlılara* bırakılan *Kütahya* ve diğer bazı yerleri almıştır. Fakat öte yandan *Rumeli*'deki durumu düzelten yeni *Osmanlı* hükümdarı Sultan *Yıldırım Bayezit* hemen *Anadolu*'ya geçerek *Saruhan*, *Aydın* ve *Menteşe* beyliklerini bir saldırıda ortadan kaldırdıktan sonra *Kütahya*'da değerli armağanlarla kendisini karşılayan kayınbiraderi *Yakup Çelebi*'yi yakalatıp, *Rumelide İpsala* kalesine hapsetti. Böylece bütün *Germiyanlı Beyliği*'de *Osmanlı* sınırları içine alınmış oldu. *Yakup Çelebi* 1399 yılına kadar *İpsala*'da kaldıktan sonra kıyafetini değiştirmek suretiyle kaçarak deniz yoluyla *Şam*'a gitti. O sıralarda *Şam*'a gelmiş bulunan *Timur*'a sığınarak kendini tanıttı ve onunla birlikte *Ankara* savaşına katıldı. *Yıldırım Bayezid*'in tutsak alınıp *Osmanlı Devleti*'nin *Anadolu*'da parçalanmasından sonra diğer *Anadolu* beylerine olduğu gibi bütün *Germiyanlı* memleketleri de *Yakup Bey*'e verildi (1402).

Ankara savaşından sonra *Timur Kütahya*'ya gelerek, havasından hoşlandığı bu şehirde bir ay kalmıştır. *Yakup Bey Yıldırım Bayezid*'in ölümünden sonra ortaya çıkan saltanat mücadeleleri sırasında *Karamanoğlu* ile birlikte *Aydın*oğlu *Cüneyd*'e yardım etti ise de *Cüneydin Yıldırım*'ın büyük oğlu emîr *Süleyman Çelebi* ile birleşmesi üzerine olumlu bir sonuç elde

edilemedi. Fakat bu kez Ya k u p B e y K a r a m a n o ğ l u ' - n d a n a y r ı l a r a k Ç e l e b i M e h m e t t a r a f ı n a g e ç t i (1410). B u - n u n ü z e r i n e K a r a m a n o ğ l u M e h m e t B e y , G e r m i y a n t o p r a k l a r ı n a y ü r ü y ü p t a h r i p e t t i v e b a z ı ş e h i r l e r i d e k u ş a t t ı . E r t e s i y ı l d a G e r m i y a n i l i n i (K ü t a h y a) e l e g e ç i r d i . B ö y l e c e Y a - k u p B e y , i k i n c i k e z m e m l e k e t i n i t e r k e m e c b u r o l d u . B u - s ı r a l a r d a Y a k u p B e y ' i n m ü t t e f i k i Ç e l e b i S u l - t a n M e h m e t R u m e l i ' d e k a r d e ş i M u s a Ç e l e b i i l e m ü - c a d e l e e t m e k t e o l d u ğ u n d a n K a r a m a n o ğ l u i s t i l a a l a n l a r ı n ı B u r s a ' y a k a d a r u z a t m ı ş v e h a t t â b u ş e h r i i ş g a l i l e k a l e s i n i d e k u ş a t m ı ş t ı . Ç o k g e ç m e d e n R u m e l i ' d e k a r d e ş i M u s a Ç e l e - b i ' y i b e r t a r a f i l e O s m a n l ı D e v l e t i ' n i b i r y ö n e t i m a l t ı n d a t o p - l a m a y ı b a ş a r a n Ç e l e b i S u l t a n M e h m e t , d e r h a l A n a d o l u ' y a g e ç t i . Ç e l e b i M e h m e t ' i n b u h a r e k â t ı n ı h a - b e r a l a n K a r a m a n o ğ l u B u r s a k u ş a t m a s ı n ı t e r k e t t i ğ i g i - b i G e r m i y a n ' d a n a l d ı ğ ı y e r l e r i d e b ı r a k a r a k k a ç m a k z o r u n d a k a l d ı . O s m a n l ı s u l t a n ı K a r a m a n o ğ l u ' n a k a r ş ı g i d e r k e n Y a k u p B e y , o n u n o r d u s u n a y i y e c e k v e d i ğ e r i h t i y a ç m a d - d e l e r i n i s a ğ l a m ı ş t ı r (1413). B ö y l e c e Y a k u p B e y , i k i n c i k e z m e m l e k e t i n e s a h i p o l m u ş v e O s m a n l ı D e v l e t i ' n i n y ü k s e k h â - k i m i y e t i n i t a n ı m ı ş t ı r .

Ç e l e b i S u l t a n M e h m e t ' i n 1421 y ı l ı n d a ö l ü m ü ü z e r i n e , y e r i n e g e ç e n o ğ l u I I . M u r a t d e v r i n d e k r i t i k d u - r u m d o l a y ı s ı y l a Y a k u p B e y , O s m a n l ı l a r a o l a n b a ğ ı n ı g e v - ş e t e r e k s e r b e s t k a l m ı ş v e h a t t â M u r a t ' a k a r ş ı s a l t a n a t m ü - c a d e l e s i n e g i r i ş e n k a r d e ş i M u s t a f a Ç e l e b i ' y i d e s t e k l e m i ş , f a k a t o n u n İ z n i k ' t e ö l ü m ü ü z e r i n e y e n i d e n M u - r a t ' l a i y i i l i ş k i l e r k u r m u ş t u r . Ö t e y a n d a n s u l t a n I I . M u - r a t d u r u m a h a k i m o l u n c a Y a k u p B e y ' d e O s m a n l ı h ü k ü m d a r ı y l a i y i i l i ş k i l e r i n i s ü r d ü r m ü ş , A y d ı n v e M e n t e ş e b e y - l i k l e r i t a m a m e n O s m a n l ı h a k i m i y e t i n e g e ç t i ğ i h a l d e k e n d i s i - n e d o k u n u l m a m ı ş t ı r . B u n u n l a b i r l i k t e Y a k u p B e y ' i n O s m a n l ı l a r ı n y ü k s e k h â k i m i y e t i a l t ı n d a b u l u n d u ğ u a n l a ş ı l ı y o r .

Y a k u p B e y i h t i y a r l a m ı ş v e y a ş ı s e k s e n i a ş m ı ş t ı , y e r i - n e g e ç e c e k e r k e k ç o c u ğ u d a y o k t u . B e y l i ğ i k ı z k a r d e ş i n i n i n ç o - c u k l a r ı n a d a b ı r a k m a k i s t e m i y o r d u . B u h u s u s u a k r a b a s ı o l a n O s m a n l ı s u l t a n ı y l a g ö r ü ş m e k a m a c ı y l a i z i n a l a r a k E d i r n e ' y e

hareket etti. Bu sırada sultan II . M u r a t *Ergene* üzerine köprü yaptırmakta idi. Ya k u p B e y sultanla görüşüp bir gün bir gece *Ergene*'de kaldıktan sonra birlikte Edirne'ye gelerek görkemli bir törenle karşılandı (1427). Burada yapılan ilk görüşme sırasında Ya k u p B e y , ziyaretinin sebebini anlatarak ölümünden sonra memleketini sultana vasiyet etti. Daha sonra da törenle memleketine döndü. Ya k u p B e y , *Kütahya*'ya dönüşünden bir yıl sonra Ocak 1429'da öldü ve şehirdeki imaret mescidi içindeki mihrabın arkasına gömüldü. Ya k u p B e y , bazı boşluklar dışında aşağı yukarı otuz yıl Germiyan hükümdarlığı yapmıştır.

Osmanlı şairleri arasında görülen Ş e y h o ğ l u M u s t a - f a ve A h m e d î 'den başka Ş e y h î S i n a n ve A h - m e d D â i , Ya k u p B e y 'in saray şairlerinden idiler. Ş e y h î S i n a n , efendisi Ya k u p B e y 'e bir mersiye ile *kerem* kasidesi yazmıştır. Mersiyeden bazı parçalar şöyledir;

Yâ Rab bu dehr-i dûn nicesi bî-vefâ imiş
Mekkâr ü hîle-ger sitem ü pür-cefâ imiş

Nâz ü narîm okıdugı nâr-ı cahîmdür
Kand ile bal didügi kahr ü belâ imiş

Ol şeh kanı ki lutfi ile pür-safây-ı idük
Şimden gerü dirîg işimüz âh ü vâ ımış

Sultân-ı Germiyân gurebâ devleti dirîg
Şâh-ı cihâniyân fukarâ nîmeti dirîg

Şeyhî var imdi gûşe-i 'uzlet kıl ihtiyâr
Zevk u ten "um ise hemîndür temâm ola

Dâim du'â vü hayr ile yâd it revân
Dilünde hod bu beyt gerek ber-devâm ola

Ya k u p B e y , ilim ve fikir adamlarını himayeye çok önem vermiş böylece de Türkçenin gelişmesine yardımcı olmuştur. Onun kaleme aldirdığı Türkçe imaret vakfiyesi, gerek imlâ ve gerek dil bakımından XV. yüzyılın ilk yarısına ait değerli bir belge niteliğindedir. Ya k u p B e y 'in bu vakfi-

yesinde kendisinin çok cömert, eli açık, ihsanı bol bir hükümdar olduğu da açıkça görülüyor. Birçok vakfiyelerde misafirlik üç gün olarak kabul edildiği halde kendisi bunu uygulamayarak bir konuğun istediği kadar oturmasını, hasta olursa doktor getirilmesini ölürse gömülmesini, vakfiyesine kaydettirmiştir.

VIII. HAMİTOĞULLARI

Türkiye Selçuklu sultanı III. Kılıç Arslan devrinde, 1203'de *Eğridir*, *Borlu*, *Yalvaç* ve *Antalya*'nın fethinden sonra buralara Hamit Bey'e bağlı *Türkmenler* yerleştirilmiş ve yüzyıl sonra da Hamit Bey'in torunu Dünder Bey, büyük babası Hamit Bey'in adıyla *Hamitoğulları* beyliğini kurmuştur.

Türkiye Selçuklu Devleti, XIII. yüzyılın sonlarında ciddi bir çöküntüye uğrayıp *Moğolların* hâkimiyetine girdikten sonra batı sınırlarındaki *Türkmenler* de kendi başlarına birer yönetim kurmaya başlamışlardı. Bu sıralarda *Isparta*, *Eğridir* ve yörelerinde bulunan *Hamitoğulları* da o tarihte, başlarında bulunan İlyas (Hamit Bey oğlu) Felekeddin Dünder Bey'in reisliği altında, başkentleri *Borlu* ve *Eğridir* olmak üzere, *Hamitoğulları Beyliğini* kurmuşlardır. *Hamitoğulları beyliğinin* kuruluşu XIV. yüzyılın başlarından öncedir. Hamit Bey ve oğlu İlyas Bey'in *Selçuklu* uç beylerinden olduğu anlaşılıyor. Faal bir emîr olan Dünder Bey, beyliğin sınırlarını güney yönünde genişleterek Gölhisar, Korkuteli ve daha sonra da *Antalya*'yı ele geçirmiştir. Felekeddin Dünder Bey, birçok eserler yaptırarak *Eğridiri* imar etmiş, künyesine izafetle *Felekâbâd* adını vermiştir. Dünder Bey, *Moğolların* yüksek hâkimiyetini tanımış ve onlara her yıl dört bin altın vergi vermiştir. İlgili kaynaklarda belirtildiği üzere, Dünder Bey'in on beş bin yaya ve on beş bin atlı kuvveti ile belli başlı şehirler dışında on beş kadar da kaleye sahip olduğu anlaşılıyor.

Dünder Bey, Olcaytu'nun ölümü (1316) ve oğlu Ebû Said'in tahta geçmesinden sonra vukua gelen karışıklıklar sırasında bağımsızlığını ilân ederek *Sultan* unvanını al-

miş ve komşuları olan beyler (*Aydın, Saruhan, Menteşe* gibi) kendisine tâbi olmuşlardır. *Anadolu* beyliklerinin bağımsızlık hareketleri üzerine *Moğolların* harekete geçerek önce *Anadolu* valisi *Demirtaş*, *Konya*'yı işgal ve arkasından *Eşrefoğlu Süleyman Bey*'i yakalatarak öldürdü ve *Beyşehir*'e bir *Moğol* valisi atadı, daha sonra da *Dündar Bey* üzerine yürüdü. *Dündar Bey Eğridir*'den *Antalya*ya kaçtıysa da buradaki *Dündar Bey*'in valisi bulunan *Yunusoğlu Mahmut Bey*, kendisini *Demirtaş*'a teslim etti ve derhal öldürüldü. Böylece *Hamitoğulları Beyliğinin* *Isparta* ve *Eğridir* kolu *Demirtaş*'ın eline geçmiş oldu (1324). Fakat *Demirtaş*'ın *Memlûk* sultanına sığınması (1325) üzerine, *Dündar Bey*'in üç oğlundan (muhtemelen büyük oğlu) *Hızır Bey* ortaya çıkarak *Hamideli* yönetimini eline almıştır. *Hızır Bey*'in hükümdarlık süresi belli değildir. Aşağı-yukarı 1330 yılında vefat etmiştir. O, *Eşrefoğullarına* ait *Beyşehir, Akşehir, Seydişehir*'i topraklarına katmıştır.

İshak Bey, *Dündar Bey*'in oğlu olup kardeşi *Hızır Bey*'den sonra *Hamideli* hükümdarı olmuştur. *İshak Bey*, *Karamanoğlu*'nun mektubuyla babasının kanını dava için *Mısır*'a gitti. O, bu sırada *Kahire*'de bulunan *Demirtaş*'la *Memlûk* sultanı *Melik Nâsır Mehmed*'in huzurunda birbirlerine ağır sözler söylemişlerdir. *Demirtaş*'ın idamından sonra *İshak Bey*, memleketine dönüp *Hamideli Beyi* olmuştur (1325).

İshak Bey

Ünlü seyyah *İbn Batuta* 1333 yılında *Eğridir*'e gelerek *İshak Bey*'le görüşmüştür. *İbn Batuta*, babasının sağlığında *İshak Bey*'in *Mısır*'da bulunup hacca gittiğini ve yine bu tarihte *İshak Bey*'in kardeşi *Mehmet Bey*'in *Göhlisar Beyi* bulunduğunu belirtir. *İshak Bey*'in hangi tarihte öldüğü şimdilik bilinmiyor.

İshak Bey'den sonra kardeşi *Mehmet Bey*'in oğlu *Emîr-i muazzam* sıfatıyla vasıflanan *Muzaffereddin Mustafa Bey*, *Hamideli Beyi* olmuştur. Onun 1344 yılından sonra öldüğü tahmin ediliyor. *Muzaffereddin Mustafa Bey*'den sonra oğlu *Hüsameddin İl-*

y a s B e y h ü k ü m d a r o l m u ş t u r (1357). Onun Memlûklerle savaştığı rivayet ediliyor (1365). H ü s a m e d d i n İ l y a s B e y komşusu K a r a m a n o ğ l u A l â e d d i n B e y ile de mücadeleler yapmışsa da başarılı olamayarak G e r m i y a - n o ğ l u S ü l e y m a n ş a h ' ın yanına gitmiş ve onun yardımıyla kaybettiği yerleri geri almayı başarmıştır.

İ l y a s B e y ' i n ö l ü m t a r i h i b e l l i d e ğ i l d i r , b u n u n l a b i r - l i k t e o n u n 1374 yılından önce ölmüş olması mümkündür. Y e - r i n e o ğ l u , K e m a l e d d i n H ü s e y i n B e y g e ç m i ş t i r . H ü s e y i n B e y ' d e b a b a s ı z a m a n ı n d a *Karamanoğullarının* saldırıları karşısında *Eşrefoğullarından* almış oldukları *Beyşehir, Seydişehir, Akşehir, Yalvaç* ve *Karağaç* ' ı seksen bin altın karşılığında *Osmanlı* sultanı M u r a d ' a satmış (1374), *Isparta, Eğridir*, ve diğer şehirler de kendi yönetiminde kalmıştır.

K e m a l e d d i n H ü s e y i n B e y , *Osmanlıların* birinci *Kosova* savaşında oğlu M u s t a f a B e y k u m a n d a s ı n d a y a r - d ı m c ı k u v v e t l e r g ö n d e r m i ş t i r . O k ç u l a r d a n o l u ş a n b u k u v v e t - l e r *Osmanlı* ordusunun ön safında yer almıştır.

K e m a l e d d i n H ü s e y i n B e y , 1391 yılında ölmüş - t ü r . B a z ı t a r i h î e s e r l e r d e H ü s e y i n B e y ' i n , b i l i n m e y e n b i r s e b e p l e Y ı l d ı r ı m B a y e z i t t a r a f ı n d a n ö l d ü r ü l d ü ğ ü b e - l i r t i l m i ş t i r .

HAMİTOĞULLARININ ANTALYA KOLU

Daha önce de belirtildiği üzere, *Antalya*, D ü n d a r B e y tarafından 1301 yılında alınarak, kardeşi Y u n u s B e y 'e verilmiş idi. Bilindiği üzere *Antalya*, 1206 yılında *Türkiye Selçuk Sultanı I. G ı y a s ü d d i n K e y h u s r e v* tarafından fethedilmiş ve şehir ve yörelerine *Teke* oymağını yerleştirmişti. *Antalya, Selçuk Devleti*'nin iç çatışmaları sebebiyle bir ara *Kıbrıs Krallığı* tarafından işgal edilmiş ise de I. İ z z e d d i n K e y k a v u s 1210'da şehri yeniden fethetmiştir. Aşağı-yukarı XIV. yüzyıl başlarında emîrinin şehirde bulunmamasından istifade eden D ü n d a r B e y , bir baskınla şehir ve kalesini ele geçirdi ve kardeşi Y u n u s B e y 'i buraya atadı. Y u n u s B e y 'den sonra *Antalya* yönetimini oğlu M a h m u t B e y almış, diğer oğlu S i n a n e d d i n C a l i s adıyla anılan H ı z ı r B e y 'in de *Korkudeli* emîri olmuştur (1319). M a h m u t B e y zamanında *Moğol* valisi D e m i r t a ş , H a m i t o ğ l u D ü n d a r 'a saldırdı, o da *Antalya*'ya sığınmıştı. Fakat yeğeni M a h m u t B e y , D e m i r t a ş 'tan korkusu sebebiyle onu D e m i r t a ş 'a teslim ederek öldürülmesine sebep olmuştur. Fakat Demirtaş'ın *Memlûk* sultanı M e l î k N â s ı r M e h m e t 'e sığındığı sıralarda Mahmut Bey de *Antalya*'dan kaçarak *Kahire*'ye gitmiş ve D e m i r t a ş 'la birlikte hapsedilmişti (1327). M a h m u t B e y 'den sonra kardeşi *Korkudeli* emîri bulunan S i n a n e d d i n H ı z ı r B e y *Antalya*'da emîr olmuştur (1327).

Seyyah İ b n B a t u t a , 1333 yılında *Antalya*ya geldiği zaman emîr H ı z ı r B e y 'in hasta olduğunu bildirmektedir. H ı z ı r B e y 'in ölüm tarihi belli değildir. Kendisinden sonra oğlu D a d ı B e y emîrlik tahtına geçmiştir. D a d ı B e y 'den sonra *Antalya*'ya “*Küçük*” sıfatıyla tanınan M e h m e t B e y 'in 1373'den önce emîr olduğu gösteriliyor. Bu M e h m e t B e y 'in yukarıda adı geçen ve *Kahire*'de hapsedilen M a h m u t B e y 'in oğlu olması mümkündür. Zira *Ha-*

mitoğullarından Yunus oğlu Mahmud'un oğlu, Sultan üssevahil emîrülkebîr ünvanlarıyla bilinen Mübarizeddin Mehmet Bey, 1361 yılında Kıbrıs Kralı Petro'nun işgaline uğramış olan Antalya'yı on bir yıl sonra 1373'de geri almayı başarmıştır. Onun Antalya emîrliğinin süresi belli değildir. 1377 yılından sonra ölen Mehmet Bey'den sonra Osman Bey hükümdar olmuştur.

Antalya, 1389 veya 1393'de Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezit tarafından zappedilmiştir. Yıldırım Bayezit, Antalya ve Tekeelini aldıktan sonra, buraları, oğlu İsa Çelebi'ye sancak olarak verdi. Ankara savaşından sonra Hamitoğullarından Osman Bey'in Antalya'dan başka Korkuteli ile diğer bazı yerleri yeniden ele geçirmiş ve Tımur'a tâbi olmuşsa da Antalya'yı Osmanlılardan geri alamamış, Korkutelini beylik merkezi yapmıştır. Bununla birlikte Osmanlı hükümdarı Çelebi Sultan Mehmet'in ölümü ve oğlu II. Murat devrinin başlarında başgösteren buharanlı dönemde (1493) Hamitoğlu Osman Bey, Karamanoğlu II. Mehmet Bey'le birleşerek Antalya'yı ele geçirmeye teşebbüs ettiyse de harekete geçmelerine fırsat vermeden Antalya sancakbeyi Hamza Bey, Korkuteli'ne bir baskın yapmıştır. Bu sırada hasta olan Osman Bey, ölmüş ve Karamanoğlu Mehmet Bey de kaleden atılan bir gülle ile hayatını kaybetmiştir (1493).

Antalya'nın doğusundaki Teke Karahisar'ı denilen sağlam kale ve yöreleri, Antalya emîri Yunus Bey'in kölesi Zekerîya'nın yönetiminde kalmışsa da Hamitoğullarının Antalya kolunun ortadan kalkmasıyla da onun da yönetimi sona ermiştir.

IX. SÂHİBATAOĞULLARI

Afyonkarahisar (eski adı: *Karahisar-ı Sâhib*) ile yakınlarındaki birkaç ilçeden oluşan ve ünlü *Selçuklu* veziri S â h i b a t a F a h r e d d i n A l i 'nin torunları tarafından kurulmuş olan bu küçük beyliğe *Sâhibata Oğulları Beyliği* adı verilir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin sonlarına doğru devlet işlerinde önemli bir rol oynayan S â h i b a t a F a h r ü d d i n A l i , ülke içinde özellikle *Konya* ve *Sivas*'ta pek çok hayır kurumları yaptırmış, bu nedenle, zengin olduğu için kendisine H o c a S â h i b F a h r e d d i n A l i denilmişti. S â h i b a t a F a h r ü d d i n A l i , *Moğolların Türkiye Selçuklu Devleti*'ne tam anlamıyla hâkim oldukları dönemde bu devletin vezirlik makamında bulunmuş idi. *Selçuklu* devlet adamlarının arasındaki çekişmeler sebebiyle ülke süratle çökmeye başlamıştı. F a h r e d d i n A l i , *Moğolların* ülkeyi maddî ve manevî bakımdan harabeye çevirmelerinden sonderecede üzölmüş, giriştiği çabaların pek başarılı olamamasının etkisiyle teessüründen ölmüştür (23 Kasım 1288). Onun T a c e d d i n H ü s e y i n ve N u s r a t ü d d i n H a s a n adlarında iki oğlunun varlığını biliyoruz ki, bunlar, K a r a m a n o ğ l u M e h m e t B e y tarafından sultan ilân edilen *Cimri* lâkaplı G ı y a s e d d i n S i y a v ü ş ile yaptıkları *Akşehir* savaşında (1277) hayatlarını kaybetmişlerdir.

S â h i b a t a 'nın *Karahisar* emîri olan torunu (N u s r e t ü d d i n H a s a n 'ın oğlu) Ş e m s e d d i n M e h m e t , Germiyan oymağının saldırıları karşısında başarılı olamadı ve 1287 yılında B o z g u ş B a h a d ır ile giriştiği savaşta hayatını kaybetti; mezarı *Konya*'da *Sâhibata Türbesi*'ndedir. Kendisinden sonra oğlu N u s r a t ü d d i n A h m e t , *Karahisar* emîri olmuş ve *Moğol* hanı E b û S a i d B a h a d ır 'ın tâbileri arasında yer almıştır.

N u s r a t ü d d i n A h m e t , *Germiyanlı* hükümdarı I . Y a k u p B e y 'in damadı olup *Anadolu* beyliklerini ortadan kaldırmak isteyen *Moğolların Anadolu* valisi D e m i r - t a ş 'ın kumandanı emîr E r e t n a tarafından K a r a h i - s a r 'da kuşatıldı ise de bir fırsatını bulup babası Y a - k u p B e y 'in yanına kaçmayı başarmıştır. Onun, *Karahisar* Beyliği, *Germiyanlıların* hâkimiyetine geçtikten bir süre sonra da onlar tarafından ilhak edilmiştir.

N u s r a t ü d d i n A h m e t 'in mezarı belli değildir. İlgili kaynaklara göre *Sâhiboğulları Karahisar*'dan başka bir şehre sahip olmayıp *Sandıklı, Bolvadin, Şuhut, Barçınlı, Oynaş* ilçeleri ile bin kadar köye, bununla birlikte *Sandıklı, Germiyanogulları Beyliği*'ne ve *Bolvadin*'de *Eşrefoğullarına* ait olduğu da bilinmektedir.

X.

SARUHANOGULLARI

Saruhanogulları Türkmen Beyliği, Batı-Anadolu'da Adalar Denizi kıyıları yönünde yayılarak Manisa, Menemen, Gördes, Demirci, Kemal Paşa (Nif), Turgutlu, Ilıca (Tarhanyat), Gördük, Akhisar, Atala, Kayacık, Urganlı gibi kent ve yörelerine hâkim olmuşlardır. *Saruhanogulları, Karesioğulları, Aydınoğulları, Germiyan Beyliği'nin* ilk kuruluşu sırasında, *Germiyanlıların Batı-Anadolu'yu* fetih için sevk ettikleri kuvvetlerden oluşturulmuş olması muhtemeldir. Beyliğin kurucusu *S a r u h a n B e y*'in Harezm kumandanı iken *Türkiye Selçuklularının* hizmetine girmiş olan *S a r u h a n* adındaki kumandanın torunu olduğu ileri sürülmüştür. Kaynaklardaki kayıtlara göre *S a r u h a n B e y*'in babasının adı *A l p a - ğ ı* olup *Ç u ğ a* ve *Ali Paşa* adlarında iki kardeşi vardır. *A l i P a ş a , K e m a l P a ş a* beyi idi.

1305 yılında *Manisa* taraflarında yayılarak fetihler yapan *Türklerin* başında *S a r u h a n B e y*, bulunmakta idi. *S a r u h a n*, *Katalan* kuvvetlerini *Danya* kalesinde kuşattı ise de alamadı. *S a r u h a n B e y*, *Türklerin Leşkeri ili (Laskaris ili)* vilâyetinin başkenti olan *Manisa'yı* 1313'de fethederek kıyı yönünde sınırlarını genişletti, böylece *Manisa'yı* beyliğinin başkenti yaptı; denizciliğe başlayarak kurduğu donanma ile *Foça, Naksos* ve *Sakız'daki Cenevizlileri* ve *Midilli'yi* vergiye bağladı. Ayrıca *Aydınoğulları* donanması ile de müşterek deniz seferleri düzenledi. Kardeşi *A l i P a ş a*'da *Nif* ilçesini fethederek kendisine başkent yaptı.

Bizans imparatoru *I I I . A n d r o n i k o s P a l e o l o g o s* 1329'da *Sakız'ı* işgal ile *O s m a n o ğ l u O r h a n G a z i*'ye karşı *Foça'da S a r u h a n B e y* ve *A y d ı n o ğ l u* ile bir antlaşma imzalamış ise de olumlu bir sonuç alamamıştır. *A n d r o n i k o s* 1336 tarihinde, *Foça'da kuşattığı Cenevizlileri* yola

getirmek için Saruhan Bey ve Aydın oğlu Umur Bey'den yardım istedi. Saruhan Bey, *Cenevizliler* tarafından tutsak alınan Foça'daki oğlu Süleyman ile aileden yirmi dört genci kurtarmak şartıyla ona yardım için bizzat donanmasıyla imparatorun yanına giderek dostluğunu göstermiştir.

Aydın oğlu Umur Bey'in 1344 yılında, askerî etkinlikleri sonucunda *Adalar Denizi*'nde güven kalmadığından Bizans imparatoriçesi Anna'nın kışkırtması sebebiyle Papa, Venedik, Rodos donanmaları, Umur'un elinde bulunan İzmir'i işgal ile Aydın oğulları donanmasını yaktdılar. Böylece donanmasız kalan Umur Bey, Rumeli'de bulunan dostu ve müttefiki Kantakuzen'e yardım için Saruhan Bey'e başvurarak ülkesinden geçmek istedi. O, Saruhan Bey'e bazı yerleri terketmek suretiyle anlaştı. Saruhan'ın oğlu Süleyman Bey'de birlikte yirmi bin kişilik bir kuvvetle Karesi topraklarından da geçerek Çanakkale üzerinden Rumeli yakasına kararlaştırılan plan gereğince bu yardımcı kuvvet, Kantakuzen'le görüşüp İstanbul üzerine yürüyecek, şehirdeki yandaşlarıyla anlaşarak, Kantakuzen İstanbul'u işgal edecekti. Fakat öte yandan onların bu planı Kraliçe Anna tarafından haber alındı ve onların İstanbul'daki yandaşları derhal öldürüldü ve böylece de olumlu bir sonuç alınamadı. Geri dönüşleri sırasında, Saruhan'ın oğlu Süleyman Bey, Küçükçekmece yakınlarında öldüğü için Umur Bey, Makedonya'ya gitmekten vazgeçti ve Süleyman Bey'in cesedini alıp geri dönmüş ve cenazeyi Saruhan Bey'e teslim ederek İzmir'e gitmiştir. Saruhan Bey, oğlunun ölümünden çok geçmeden aynı yılda (1345) öldü. Mezarı, Manisa'da olup türbesinde kitabesi yoktur.

Fahreddin
İlyas Bey

Ömerî'nin *Mesalikül-ebzar* adlı eserinde, Saruhan Bey'in onbeş şehre, yirmi kaleye ve on binden fazla atlı askere, ayrıca denizde de kuvvetli bir donanmaya sahip olduğunu belirtmektedir.

Saruhan Bey'den sonra oğlu Fahreddin İlyas Bey hükümdar oldu. Aydın oğlundan vazgeçerek Osmanlı hükümdarı Orhan Gazi ile anlaşılan Kantakuzen

z e n , 1346'da kızı Te o d o r a 'yı O r h a n 'a vermişti. Bunun üzerine telâşa düşen imparatoriçe A n n a , S a r u h a n o ğ - l u İ l y a s B e y ile bir antlaşma yaptı. 1356'da O r h a n G a - z i ' n i n o ğ l u H a l i l , *Gemlik* kıyılarında Ceneviz korsanları tarafından yakalanarak *Foça*'ya götürülmüştü. O r h a n G a - z i , Y u a n n i s P a l e o l o g 'a başvurarak oğlunun kurtarılmasını istedi; imparator, Foçalılarla ilişki kurup H a l i l 'in salıverilmesini bildirdi ise de kabul edilmedi. Bunun üzerine o, *Foça*'yı kuşattı. Fakat S a r u h a n o ğ l u , *Foçalıların* müttefiki olduğu için karadan herhangi bir harekât yapılamıyordu. Sonunda imparator, S a r u h a n o ğ l u İ l y a s B e y , ile anlaşarak onu *Foçalılardan* ayırmayı başardı. S a r u h a n o ğ l u İ l y a s B e y , karargâhına gelen ve birlikte ava çıkan imparatoru yakalamak istedi ise de bu plan imparator tarafından haber alındı, fakat hissettirilmedi. Fakat bir gün imparator, S a r u h a n o ğ l u 'nu donanmasına davet etti. S a r u h a n o ğ l u gemiye biner binmez imparator, demir aldırarak denize açıldı. S a r u h a n o ğ l u 'nu hapse attırdı. Çok geçmeden S a r u h a n o ğ l u 'nun eşi kocasını büyük bir kurtuluş akçası karşılığında kurtardı.

F a h r e d d i n İ l y a s B e y , 1362 yılından sonra öldü ve yerine oğlu M u z a f f e r e d d i n İ s h a k B e y , *Saruhan* hükümdarı oldu.

İ s h a k B e y , babasının sağlığında *Menemen*'de sancak beyi idi. O, *Mısır Memlûklü* sultanı ile ilişki kurmuştu. *Rodos Adası*'nın şövalyelerden alınması için yapılacak sefere diğer *Anadolu* beyleri gibi İ s h a k B e y 'de davet edilmişti (Haziran 1366). İ s h a k B e y , 1388 yılında ölmüş ve yerine, H ı z ı r ş a h , ve O r h a n adlarındaki iki oğlundan H ı z ı r ş a h hükümdar olmuştur. Diğer oğlu O r h a n ise *Osmanlılara* sığınmıştır. *Osmanlı sultanı M u r a t , Kosova Savaşı*'na giderken *Anadolu* beylerinden yardımcı kuvvet istemiş ve bu arada İ s h a k B e y 'de ona bir miktar kuvvet göndermiştir.

İshak Bey

Sultan M u r a t 'ın *Kosova Savaşı*'nda şehit olmasından sonra oğlu B a y e z i t 'in hükümdar olduğu sıralarda K a r a - m a n o ğ l u A l â e d d i n B e y 'in kışkırtmasıyla *Germiyan, Aydın, Menteşe* beyleriyle birlikte S a r u h a n o ğ l u

Hızırşah
Bey

H ı z ı r ş a h 'da harekete geçmişti. *Rumeli*'de durumu düzelten Y ı l d ı r ı m B a y e z i t , derhal *Anadolu*'ya geçerek *Saruhan Aydın, Menteşe ve Germiyan* beyliklerini ortadan kaldırmış ve böylece *Saruhan Beyliği*'nin yönetimi *Karesi sancağıyla* birlikte sultanın büyük oğlu E r t u ğ r u l 'a verilmiştir (1390). H ı z ı r ş a h , memleketi terkederek Sinop'a C a n d a r o ğ l u İ s f e n d i y a r B e y 'in ve daha sonra da T i m u r 'un yanına gitti.

Ankara Savaşı'ndan sonra memleketleri kendilerine iade edilen *Anadolu* beyleri arasında yer alan H ı z ı r ş a h , on iki yıllık bir aradan sonra memleketine ikinci kez sahip oldu.

Y ı l d ı r ı m B a y e z i t 'in o ğ ulları arasındaki saltanat çatışmalarında H ı z ı r ş a h A y d ı n o ğ l u C ü n e y d ve M e n t e ş e o ğ l u İ l y a s B e y 'le birlikte İ s a Ç e l e b i 'yi destekledi. İ s a 'nın Ç e l e b i M e h m e t 'e yenilmesi üzerine H ı z ı r ş a h , *Manisa*'ya kaçtı. M e h m e t Ç e l e b i , *Anadolu*'da durumu kendi lehine çevirdikten sonra, A y d ı n o ğ l u C ü n e y d üzerine yürüdü ve onu itaate mecbur etti; oradan da *Manisaya*'ya geçerek bir baskınla H ı z ı r ş a h 'ı hamamda yakaladı ve derhal öldürttü (1410).

H ı z ı r ş a h ölümünden önce babasının yanına gömülmesi ve atalarının kurdukları vakıfların korunması hususunda vasiyette bulundu. Ç e l e b i S u l t a n M e h m e t , onun bu vasiyetlerini kabul edip uygulattı.

H ı z ı r ş a h 'ın kardeşi olup, *Osmanlılara* sığınan O r h a n , *Ankara Savaşı*ndan sonra hükümdar olmuştur. O r h a n B e y , hükümdarlıkta çok az kalmış ve 1412 yılında hayatını kaybetmiştir. S a r u h a n B e y 'in kardeşi Kemalpaşa beyi A l i P a ş a hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. S a r u h a n 'ın ailesinden olup para bastırmamış olan ve *Ulu Bey* denilen merkez hükümdarlarına tâbi olan bazı *Saruhan şehzadelerinin* memleketin çeşitli il ve ilçelerinde emîrlik yaptıkları görülmektedir.

Saruhan oğullarının Adalar Denizi kıyılarına kadar hâkim olmaları üzerine, şap madeni bulunan Foça, S a r u h a n B e y 'in eline geçti. Şehirdeki Lâtinler ile *Bizanslılar*, S a -

r u h a n B e y ile antlaşma yaparak ona her yıl on beş bin hafif gümüş (yani beşyüz nümizma) vermeye razı oldular. Foça beyi, her yıl S a r u h a n B e y 'i ziyaret ederek kendisine armağanlarla birlikte on beş bin gümüş para getirirdi.

Saruhanogluları donanmalarıyla seferler düzenleyerek pek çok ganimet malı ele geçirdikleri gibi batı devletleriyle özellikle Cenevizlilerle ticarî ilişkilerde bulunmuşlardır. S a r u h a n B e y , Lâtinlerle ticaret yapmaları dolayısıyla Napoli paraları gibi, Gigliati biçiminde resimli ve Lâtin harfleriyle gümüş sikkeler bastırmışlardır.

XI.

LÂDİK (DENİZLİ) BEYLİĞİ

Germiyan Beyliğine tâbi olmuş bulunan *Lâdik* (veya *Denizli*) beylerine *İnançoğulları* da denir. Bu beyler XIV. yüzyılın ilk yarısında *Denizli*'den başka dört yüz kadar köye ve on bin askere sahip idiler.

Lâdik'in *Selçuklular* tarafından ilk fethi XI. yüzyılın sonlarına rastlar. *Lâdik*, daha sonra çeşitli siyasî sebeplerle bir kaç kez *Bizanslılara* geçmiş ve nihayet XIII. yüzyılın ilk yarısında *Türk* devletlerinin yönetimlerine geçmiştir. *Lâdik*, XI-II. yüzyılın ikinci yarısında Honaz ve *Afyonkarahisar*'la birlikte ünlü *Türkiye Selçuklu* veziri *Sahib Ata Fahreddin Ali*'nin oğullarına dirlik olarak verilmişti. Nihayet bu yöreler 1276 yılında *Germiyanlıların* eline geçerek *Germiyan* ailesinden uç beyi *Ali Bey*'in yönetimine geçmiştir. *Ali Bey*, *Türkiye Selçuk* ailesinden olduğu iddiasıyla ortaya çıkan *Gıyaseddin Siyavuş* (Cimri)'ü desteklediği için *Cimri*'nin bertaraf edilmesinden sonra *Karahisarıdevle* (Afyonkarahisar)'de hapsolundu. Daha sonra *Lâdik*, *Selçuklu* sultanı III. *Gıyaseddin Keyhusrev* tarafından *Sahib Ata*'nın ailesine verildi, fakat *Germiyanlılar* bu memleketleri 1277'de yeniden ele geçirerek beyliğin başına *Geryan* beyinin kız kardeşinin oğlu *Beddredin Murat*'ı geçirdiler. Fakat *Beddredin Murat*, *Selçuklu-Germiyanlı* mücadelelerinde hayatını kaybettiği için *Lâdik* yeniden *Sahib Ata*'nın çocuklarının eline geçti (1289). Daha sonra bölge *Germiyan Beyi Alişiroğlu I. Yakup Bey* tarafından alınarak *Germiyanlı Ali Bey*'in oğlu *İnanç Bey*'e verildi (1319'dan önce). Böylece *Lâdik* Beyleri adıyla anılan beyler, bu *Germiyan* ailesinden olan *Ali Bey*'in çocuklarıdır.

Lâdik Beyliği 'de diğer beylikler gibi *İlhanlı* emîri *Çoban*'a tâbi olmuştur (1314). 1332'de *Denizli*'ye gelen ünlü

Seyyah İbn'i Batuta, İn an ç Bey ile görüşmüştür. İn an ç Bey'in Do ğ an Bey adında bir kardeşinin olduğunu biliyoruz. İn an ç Bey, 1334'den sonra ölmüş, yerine oğlu M u r a t A r s l a n *Lâdik* emîri olmuştur. M u r a t A r s l a n' ın *Lâdik Beyliği*'ndeki hükümdarlık süresi belli değildir. Babası 1334'den sonra ölünce yerine geçmiş, 1360 yılından önce ölmüştür. İ b n B a t u t a , İ n a n ç B e y zamanında *Denizli*'ye geldiği zaman M u r a t A r s l a n'la da görüşmüştür. M u r a t A r s l a n B e y'in mezarı *Denizli*'de Devlet hastahanesi yakınında bulunup *Murat Baba* adıyla bir ziyaretgâh olmuştur.

M u r a t A r s l a n'dan sonra oğlu İ ş h a k B e y , *Lâdik* emîri olmuştur. İ ş h a k B e y , 1390 yılında hayatta olup, Y ı l d ı r ı m B a y e z i d'in bu beyliği sınırlarına aldıktan sonra İ ş h a k B e y'i yerinde bırakmıştır. İ ş h a k B e y'den sonra yerine kimse geçmemiştir. Nihayet *Lâdik* toprakları, 1402'de Timur tarafından *Germiyanlı* beyi I. Y a k u p B e y'e verilmiştir.

XII. EŞREFOĞULLARI

Eşrefoğulları adı ile anılan aile, *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin son devirlerinde XIII. yüzyılın ikinci yarısında, *Beyşehir*, *Seydişehir* taraflarında ve daha sonra da *İlgın*, *Bolvadin*, *Akşehir* ve yörelerinde beylik kurmuştur. Başkentleri *Gorgorum* (*Gorgorum*), daha sonra da beyliğin daimî başkenti, ilk hükümdar *Seyfeddin Süleyman Bey* tarafından kurulan *Beyşehir* (*Süleyman şehir*) olmuştur.

Eşrefoğulları Beyliği, ilk devirlerinde sınırlarını genişletmişlerse de *Moğolların Anadolu*'ya hâkim olmaları ve *Anadolu* beylerine karşı harekete geçmeleri yüzünden kırk yıl kadar tarih sahnesinde kalmıştır.

Bu ailenin beyi olan *Seyfüddin Süleyman Bey*, *Türkiye Selçuklu sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev* devrinde (1264-1283) Selçukluların uç *Selçuklu beyi* idi. *Gıyaseddin Keyhüsrev* 1283'de *Moğollar* tarafından öldürüldüğü zaman yerine geçen amcaoğlu *II. Gıyasüddin Mesut*, *Konya* yerine *Kayseri*'yi başkent yapmıştı; çünkü, *Konya* da bulunan *Eşrefoğlu* ve *Karamanoğlu* kuvvetleri *Gıyaseddin Keyhüsrev*'in yandaşları idi. Hattâ *Gıyaseddin Keyhüsrev*'in annesi *Moğolların* izniyle iki torununu *Konya*'da sultan ilân ettirdiği zaman, bu iki çocuğun saltanat nâibliğine *Eşrefoğlu*, *Beylerbeyliğine* (*Ordu Komutanlığı*) de *Karamanoğlu* atanmışlardı (1284). Fakat *Gıyaseddin Mesut* ve Vezir *Sahib Ata*'nın çabaları sonucunda bu iki çocuk bertaraf edilerek *Mesut* tek başına sultan kalmıştır (1285). Bunun üzerine *Eşrefoğlu*, *Beyşehir*'e çekilmiş ve *Mesut*'a karşı cephe almıştır. Fakat o, bir süre sonra *Mesut*'la barışmış ve *Konya*'ya gelerek itaatinizi arzemiştir. İşte bundan sonra *Süleyman Bey*, *Beyşehir*'deki kaleyi Haziran 1288'de yaptırmıştır. Buradaki

kitabede Seyfüddin Süleyman Bey, *Emîrû'l-kebîri'l-muazzam* şeklinde vasıflanmıştır. Sultan Mesut'a sadık kalan Seyfeddin Süleyman Bey, Mesut'un emriyle Anadolu'ya gelen ve salanat iddiasında bulunan kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan'ı yakalamış ve *Viranşehir* kalesine hapsetmiştir. Fakat bir süre sonra Karamanoğlu'nun yardımıyla serbest kalan Kılıç Arslan Konya'ya gelip oturmuştur (1290).

27 Ağustos 1302'de Süleyman Bey ölmüş ve *Beyşehir*'deki büyük câmiine bitişik türbesine gömülmüştür. Süleyman Bey'in ölümünden sonra büyük oğlu Mehmet Bey, hükümdar olmuştur.

Mehmet Bey, babasının kendisine bıraktığı yerlerin sınırlarını genişleterek *Akşehir* ve *Bolvadin* taraflarına da hâkim olmuştur. Mehmet Bey'de diğer *Anadolu Beyleri* gibi *Moğol* emîri Çoban'a itaat etmek zorunda kalmıştır. Mübarizeddin Mehmet Bey, 1320 yılından sonra ölmüş ve yerine oğlu II. Süleyman Bey beylik tahtına geçmiştir.

II. Süleyman Bey'in hükümdarlığı, *Moğolların Anadolu* genel valisi Demirtaş'ın *Anadolu Beyliklerini* ortadan kaldırdığı zamana rastlar. Demirtaş, *Beyşehir*'e saldırıp şehri ele geçirdi ve Süleyman Bey'i de tutsak aldıktan sonra işkence ile öldürtüp *Beyşehir Gölü*'ne attırmıştır (9 Ekim 1326). Böylece *Eşrefoğulları Beyliği* de sona ermiş oldu. *Eşrefoğulları* 70 bin atlı kuvveti ile 65 şehri ve 155 köye sahip olmuşlardır. İlgili kaynaklarda belirtildiği üzere, *Eşrefoğullarının* memleketlerinden bir kısmı (*Beyşehir, Akşehir, Seydişehir*) Hamidoğlu Hızır Bey'in eline geçtiği rivayet edilmektedir.

XIII.

KARAMANOĞULLARI

Karaman oymağı ve *Karamanoğulları*, *Oğuzların Afşar* boyuna mensupturlar. *Oğuz* boyları *Anadolu*'da *Bizans* imparatorluğu sınır bölgesine yerleştirildikleri sırada, *Karaman* oymağından bir kısmı da sultan I. Alâeddin Keykubad devrinde (1228), *Ermenek* taraflarına yerleştirildiler. *Karaman* oymağının bir kısmını XII. yüzyıl ortalarında *Maveraünnehr*'de, diğer bir kısmını da *Karakoyunlu* devletinin kurulduğu sırada, *Azerbaycan*'da görmekteyiz.

Karaman oymağının lideri, Nûre Sofî adıyla anılan Sadeddin oğlu Nûre'dir. Bunun oğlu daha ileride görüleceği üzere Kerimeddin Karaman'dır. *Karamanoğulları* adlarını ait oldukları *Karaman* oymağından almışlardır. *Karaman* oymağının yerleştirildiği *Ermenek* yöreleri fethe-dildikten sonra *Kamereddin ili* adını almıştı. Bu sıralarda Nûre Sofî, *Anadolu*'da geniş alanlara yayılmış olan *Babaîler* tarikatine girerek *Türkmenler* üzerinde etkili olmuş ve *Hıristiyanlar*a ait birçok yerleri fethetmek suretiyle yönetim alanlarını genişletmiştir.

Kerimeddin
Karaman Bey

Nûre Sofî'nin oğlu olan Kerimeddin, babasının ölümünden sonra topraklarını genişletti, bulunduğu yöreler dağlık olduğundan ve *Türkiye Selçukluları* da *Moğol* hâkimiyeti altına girerek zayıf düştüğünden dolayı durum kendisi lehine gelişti ve hükümranlılığı güçlendi. Bunun sonucunda *Selçuklu* hükümdarı IV. Kılıç Arslan, Kerimeddin'den bir olay çıkarmasından çekinerek kendisine, elinde bulunan yerleri dirlik (Iktâ) olarak verdi ve rehin olarak kardeşi Bunsuz'u *Konya*'ya getirterek ona da *candarlık* (muhafızlık) vermişti (1256). Böylece Kerimeddin Bey, *Selçuk* devleti emîrleri arasına girmesine rağmen akınlara devam etti, devletin durumu ve onun dağlık bölgelere çe-

kilerek saldırılarını arttıracakı düşüncesiyle üzerine de gidilmedi.

IV. Kılıç Arslan, kardeşi II. İzzeddin Keykâvus'u, *Bizans*'a sığınmaya mecbur ettikten sonra (1260) tek başına sultan olarak *Konya*'ya gelmişti. Gerek isyan halinde bulunan ve gerek İzzeddin Keykâvus'un yandaşı durumunda olan uç beyleri üzerine Muineddin Süleyman Pervane kumandasıyla *Türk* ve *Moğol* kuvvetleri sevketti ve onları itaat altına almayı başardı (1261). Böyle bir hareketin kendilerine karşı da yapılacağını anlayan Kerimeddin Bey ile kardeşleri Zeynelhac ve Bunsuz, İzzeddin Keykâvus taraftarı olan *Konya*'daki bazı devlet erkânı ve *kadileşker* yanlılarının çağrısı üzerine, *Moğol* kuvvetlerinin yaylakta bulunmasından istifade ederek *Konya*'ya yürüdüler (1261), bunun üzerine emîr Muineddin Süleyman, Selçuklu kuvvetleriyle onlara karşı harekete geçip Gevele kalesi yöresinde yapılan savaşta *Karaman* kuvvetleri bozuldu; Kerimeddin kaçtı ise de kardeşleri Zeynelhac ile Bunsuz yakalanarak *Konya*'ya getirilip halka teşhir edildikten sonra içkale kapısına asıldılar; halkın attığı oklarla vücutları delik deşik edildi. Bunları *Konya*'ya davet eden Selçuklu Maliye Nazırı (*mütevîf*) Necibeddin ve *Konya*'nın ilergelenlerinden Hamidoğlu Kivameddin Eşher ve kazasker derhal idam edildiler.

Kerimeddin Bey, 1261'de (veya daha sonra) öldü. Çok geçmeden *Karamanlı* oymağının başına, ailenin kararıyla, büyük oğlu Şemseddin Mehmet Bey geçirildi. Kerimeddin Bey'in mezarı, *Ermenek* ilçesinebağlı *Balkason* köyünde olup, bu türbe, kapısındaki tarihsiz kitabeye göre, II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu II. Mesut zamanında oğlu Mahmut Bey tarafından yaptırılmıştır.

Kerimeddin Bey'in büyük oğlu olan Mehmet Bey, babası gibi bağımsızlık mücadelesine devam etti. Niğde emîri Hatiroğlu Şerefeddin'in, *Memlük* sultanına dayanarak *Moğollara* karşı isyan ettiği sırada *Karamanoğlu Mehmet Bey* de onun tarafını tuttu. Bundan dolayı Şerefedd-

din, *Ermenek* askerî kumandanlığını *Bedreddin İbrahim*'den alarak *Karamanoğlu Mehmet Bey*'e verdi. İşte bundan dolayı *Şemseddin Mehmet Bey*, *Hatiroğlu* ile işbirliğine başladı.

Mehmet Bey her yıl *selçuklu* devleti hazinesine göndermekte olduğu vergisini kesti. *Selçuklu* ve *Moğol* kuvvetleri *Hatiroğlu* isyanını bastırdılar ve *Şerefeddin*'i muhakeme edip öldürdüler (Temmuz 1276). Bununla birlikte *Mehmet Bey*, mücadelesini sürdürdü. *Ermenek* kumandanlığı, daha önceki gibi *Moğollar* tarafından yine *Bedreddin Hotenî*'ye verildi. Böylece *Ermenek* kumandanlığını yeniden elde eden *Bedreddin*, *Moğol* ve *Selçuklu* kuvvetleriyle *Karamanoğulları* üzerine yürümeğe karar verdi ise de *Muineddin Süleyman*, halkın zarar görmemesi için bu askerî harekâta razı olmadı, fakat *Bedreddin*, harekâta başlamaya karar verdi. Öte yandan bunu haber alan *Karamanoğlu*, özür dileyerek sultanın hazinesine yüzbin altın vereceğini arzetti ise de *Bedreddin*, onun bu önerisini reddetti, *Moğol* kumandanlarından *Toku* ve *Todon*'un onayını aldıktan sonra *Moğol* kuvvetlerinden takviye alarak *Karamanoğulları* üzerine yürüdü. O, *Karamanoğulları* kuvvetleri üzerine yürüdüğü sırada dağlık yerlere çekilmiş olan *Mehmet Bey*, *Göksu Derbendi*'nde giriştiği bir saldırıyla *Bedreddin*'in kuvvetlerini bozguna uğrattı, *Bedreddin* ise bütün ağırlıklarını bırakarak *Ermenek* kalelerinden birine güçlkle sığındı. Bunun üzerine *Konya*'dan harekete geçen *naibü's-saltana Emineddin Mikâil*, *Bedreddin*'i kurtarınayı başardı. Bu başarı üzerine *Karamanoğullarının* kuvvet ve kudreti arttı (1276). Yine bu sıralarda *Karamanlılar*, *frenklere* ait bir tüccar kafilesine saldırımları üzerine *Pervane Süleyman*'ın dayısı *emîrû's-sevâhil Hocayunus*, onlara karşı harekete geçti ise de, yenilgiye uğramaktan kurtulamadı ve bütün ağırlıkları *Karamanoğlu*'nun eline geçti.

Mehmet Bey, bütün başarılarını *Mısır* ve *Suriye*'ye *Türk Memlûkleri* hükümdarı *Baybars*'a bildirmişti. *Baybars*'ın *Anadolu*'ya gelmek üzere olduğunu haber alan *Mehmet Bey*, buna çok memnun oldu; çünkü *Moğollara*

karşı müttefikleri olan H a t i r o ğ l u Ş e r e f e d d i n 'in *Niğde*'de yakalanıp öldürülmesi, onun durumunu zorlaştırmış olduğundan bu sırada B a y b a r s 'ın *Elbistan* ovasında *Moğol* kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğratması M e h m e t B e y 'e büyük cesaret verdi (Nisan 1277). Bunun üzerine M e h m e t B e y , *Memlûk* sultanının *Moğol* kuvvetlerini bozduğunu haber alınca bütün kuvvetleriyle *Aksaray*'a saldırdı ise de başarılı olamadı; daha sonra *Konya*'ya yürüyerek kuşattı, şehrin teslim olmamasına rağmen Mehmet Bey kuşatmayı sürdürdü. Busıralarda sultan B a y b a r s , *Kayseri*'ye geldiği zaman henüz küçük yaşta olan *Selçuklu* sultanı I I I . G ı y a s e d d i n K e y h u s r e v Tokat'a kaçtı. B a y b a r s , *Kayseri*'de adına hutbe okutup para bastırdı. K a r a m a n o ğ l u M e h m e t B e y 'in en küçük kardeşi A l i B e y ise *Kayseri*'de *Selçuk* hükümdarının yanında rehin olarak bulunuyordu. A l i B e y , B a y b a r s 'ın huzuruna kabul edildi ve ağabeyi M e h m e t B e y ile kendisine sultanın sancak vermesini istedi, isteği kabul olunarak sancaklar verildi ve o da hemen M e h m e t B e y 'in yanına gitti. M e h m e t B e y yanında sultan I I . İ z z e d d i n K e y k â v u s 'un oğlu olduğunu ileri sürdüğü G ı y a s e d d i n S i y a v ü ş ile birlikte *Konya* önlerine gelmişti. M e h m e t B e y , *Konya* halkına "sultan M e l i k Z â h i r , *Moğol* ordusunu bozdu, *Kayseri*'ye girdi, adına hutbe okuttu, para bastırdı; ben M e l i k Z â h i r tarafından gönderildim" diye haber gönderdi ise de *Konyalılar* buna inanmadılar. Bunun üzerine K a r a m a n o ğ l u , *Konya*'nın *Çömlekçiler* ve *Atpazarı* kapılarını yaktırdı ve Kurban bayramı arifesinde, perşembe günü *Konya*'ya girdi (Mayıs 1277). Fakat *Konya* kalesi teslim olmayarak dayandı. Bu sırada *Konya*'da vali olarak E m i n e d d i n M i k â i l bulunuyordu; şehre giren *Karamanlı* kuvvetleri E m i n e d d i n 'in ve diğer emîrlerin konaklarını, tüccar mallarını yağmalayarak E m i n e d d i n 'i yakaladılar ve kendisini şehrin dışına götürdüler. İşkence ile bütün malları alındıktan sonra öldürölüp başı şehir içinde bir yere asıldı.

Ş e m s e d d i n M e h m e t B e y , şehri işgal ettikten bir gün sonra şehzade G ı y a s e d d i n S i y a v ü ş 'ü (O devir kay-

naklarında hakaret ve küçük düşürmek amacıyla *Cimri* adıyla kaydedilmiştir) sultan ilân ederek adına hutbe okutup para bastırdı. Başına, *B a y b a r s* 'ın göndermiş olduğu sancakları çekti ve kendisi de onun veziri oldu; *K o n y a* halkı ise sevdikleri *İ z z e d d i n* 'in oğlunu sultan olarak tanıdılar. Bunun üzerine *K o n y a* kalesi de işgal edildi. Bir süre sonra *K a r a m a n o ğ l u M e h m e t B e y*, *Selçuklu* vezirlerinden *S â h i b A t a* 'nın oğulları *T a c e d d i n H ü s e y i n* ve *N u s r e t e d d i n H a s a n* 'ın *Selçuklu* kuvvetleriyle kendisine karşı harekete geçmeleri üzerine kuvvetlerini topladı ve onlarla *Akşehir* ovasında yaptığı savaşta her ikisi de yenilgiye uğradı ve hayatlarını kaybettiler, *M e h m e t B e y* ise *Konya* 'ya döndü, karargahını *Konya* ovasında *Filobad* 'da kurdu ve “*Selçuklu* kuvvetleriyle savaşmak üzere hazırlık yaptığını” ilân etti. O, her gün, gündüzleri *Konya* 'ya geliyor, akşamları ise ordugâhına gidiyordu (Haziran 1277).

Bu sırada *Batı-Moğolları* hükümdarı *A b a k a H a n* 'ın buyruğuyla *I I I . G i y a s e d d i n K e y h u s r e v* ile birlikte vezir *S a h i b A t a F a h r e d d i n A l i M o ğ o l* kuvvetlerinin gelmekte olduğunu haber alan *M e h m e t B e y*, yanında genç hükümdar *S i y a v ü ş* olduğu halde, *Akşehir* ve çevresindeki şehir ve kasabaları yağma ile buldukları hayvanları alıp *Konya* 'ya döndüler. Fakat onların üzerine *Selçuklu* ve *Moğol kuvvetlerinin* geldiğini haber alan *Konya* halkı, kale kapılarını kapayarak savunmaya başladılar. *M e h m e t B e y*, şehri kuşattı ise de *Selçuklu* ve *Moğol* kuvvetlerinin yaklaştığını öğrenince *Konya* yörelerini yağmaladıktan sonra *Ermenek* dağlarına çekildi. *Karamanoğlu*, *Konya* 'da bir aydan fazla kalmıştı. Öte yandan *Konya* önlerine gelen *S â h i b A t a*, *K a r a m a n o ğ l u n u* izleyerek *Mut* taraflarına gitti; elli *Moğol* ve elli *Selçuklu* askerini öncü olarak ileri gönderdi *M e h m e t B e y*, hükümdar ilân eylediği *S i y a v ü ş* 'ü savaşa sokmayarak onu içerde güvenli bir yere gönderdikten sonra, kendisi iki kardeşi ve amcaoğullarıyla birlikte *Moğol* öncülerine baskın yaptı. Kaçar gibi manevra yapan *Moğollar*, ani olarak geri dönüp *M e h m e t B e y* ile kardeşlerini ve amcazadelerini öldürdüler ve başlarını keserek *Selçuklu* ordugâ-

hına gönderdiler ve ayrıca *Karaman* oymağının bulunduğu yörelerde teşhir ettiler (1277).

M e h m e t B e y ile kardeşlerinin ortadan kaldırılmalarından sonra *Karamanoğulları*, bir süre sakin kaldılar. Aile reisliği **M e h m e t B e y**’in kardeşi **G ü n e r i B e y**’e geçti. *Türkiye Selçuklu Devleti Moğol* hâkimiyeti altında ezilirken bunlar da fırsatı kaçırmayarak mücadele ediyorlar, hattâ *Selçuklu* ailesi arasındaki saltanat çatışmalarında bile etkili oluyorlardı. Bu cümleden olarak **III. G ı y a s e d d i n K e y h u s r e v**’in *Moğollar* tarafından öldürülmesi üzerine (1284) *Moğol hânı Argun* tarafından **G ı y a s e d d i n II. M e s u d**, hükümdar yapılmıştı; fakat **III. G ı y a s e d d i n K e y h u s r e v**’in annesi, iki torununu, **Argun**’un izniyle *Konya*’da hükümdar ilân ettirmeyi başardı (Ekim 1284). **E ş r e f o ğ l u H a l i l B e y n a i b** ve **K a r a m a n o ğ l u G ü n e r i B e y** de beylerbeyi olarak *Konya*’ya davet edildiler. Fakat bunlara karşı **G ı y a s ü d d i n M e s u t** ve yandaşları, mücadeleye giriştiler. **E ş r e f o ğ l u** ile **K a r a m a n o ğ l u**, *Konya*’ya gelerek bu çocuk şehzadelere dokunmadılar. Bunlar bir süre sultan olarak kaldılar. Fakat bir süre sonra **S â h i b A t a**’nın *Argun* katındaki girişimi ile bu çocuk sultanların saltanatına son verildi, böylece **G ı y a s e d d i n M e s u t**, hükümdarlığında yalnız kaldı.

G ü n e r i B e y, 1287 yılında *Ermeni* yönetimindeki *Tarsus*’a saldırdı. Bunun üzerine *Ermeni* kralı şikâyetle bulundu. Çok geçmeden **G ı y a s e d d i n M e s u t**, *Moğol* ve *Selçuklu* kuvvetleriyle onun üzerine yürüdü. **Güneri Bey**, dağlık yerlere çekildi ise de ona ait olan *Karaman* ve yöreleri tahrip edildi (Ocak 1288). Bu olaydan sonra **G ü n e r i B e y**, sultan **M e s u t**’a karşı muhalefeti bıraktığı gibi, **E ş r e f o ğ l u** ile birlikte *Konya*’ya gelerek sultandan af dilediler, böylece anlaşmazlık sona erdi (1288).

K a r a m a n o ğ l u n u n E ş r e f o ğ l u’yla birlikte *Selçuklu* kuvvetlerine karşı askerî başarıları sebebiyle **G ı y a s e d d i n M e s u t**, *Moğollardan* yardım istemişti. **İ l h a n K e y h a t u**, *Anadolu*’ya gelerek **K a r a m a n o ğ u l l a r ı n ı n** yönetimindeki memleketleri tahrip etti ise de **G ü n e**

r i B e y 'i yakalayamadı. K e y h a t u ikinci kez *Anadoluya* gelip K a r a m a n o ğ l u n a karşı askerî harekâtta bulundu. K e y h a t u 'nun *Anadolu*'dan ayrılışından sonra G ü n e r i B e y , Konya yakınlarına kadar gelerek yağma hareketlerinde bulundu (Temmuz 1292). G ü n e r i B e y , Mart 1300'de hayata gözlerini yumdu.

Mahmut Bey G ü n e r i 'den sonra yerine kardeşi M a h m u t geçmiştir. Onun daha önceleri *Ermenek* taraflarında bulunduğu anlaşılıyor; çünkü Mayıs 1293'de F r e n k l e r i n eline geçmiş olan Alâiye'yi geri alarak orada *Memlûk* sultanı M e l i k E ş r e f S e l â h e d d i n adına hutbe okutmuştur. Onun devri, *Türkiye Selçuklularının* ve *Moğolların* ellerine tam anlamıyla düştüğü zamana rastlar. *Ermenek*'de 1302 tarihli *Ulucami*, *Karaman*'da *İbrala* köyünün kuzeyinde *Mendik* ve *Kınık* harabelerinde Temmuz 1311 tarihli cami kitabelerine göre, bu tarihlerde, onun *Karamanlı* hükümdarı olduğu anlaşılıyor. M a h m u t B e y , 1312'de vefat etti ve yerine oğlu M u s a B e y , *Karamanlı Beyi* oldu. Onun büyük oğlu M u s a B e y , beylik başkenti *Larende*'de, öteki oğlu Y a h ş i B e y 'de *Larende*'ye tâbi bir emîr olarak *Konya*'da bulunmuşlardır.

Burhaneddin Musa Bey Babasının ölümünden sonra *Larende*'de *Karaman Beyi* oldu. Kardeşi Y a h ş i B e y 'de *Konya*'da emîr olarak bulunuyordu. 1308'de sultan G ı y a s e d d i n M e s u t *Kayseri*'de vefat edip *Türkiye Selçuklu Devleti* sona erince K a r a m a n o ğ l u M a h m u t B e y , derhal *Konyaya* hâkim oldu. Fakat *İlhanlı Beylerbeyi* emîr Ç o b a n , *Türkiye Selçuklu Devleti* topraklarında bağımsızlık mücadeleleri yapan A n a d o l u b e y l e r i n i yola getirmek için, 1314 tarihinde, kalabalık bir kuvvetle *Anadolu*'ya geldi ve ilk olarak *Konya*'yı *Karamanoğullarının* elinden aldı.

M u s a B e y , hükümdar olduktan sonra *Larende*'de bir medrese ile imâret yaptırdı. Kardeşi B e d r e d d i n İ b r a h i m B e y onunla mücadeleye girişerek (1318), *Memluklu* sultanı M e l i k N â s ı r adına bağımsızlığını ilân etti ve bununla birlikte o, hutbe okutup, para bastırdı, Çok geçmeden *Memlûk* sultanı bir kuvvet göndererek beylik merkezi *Larende*'ye B e d r e d d i n İ b r a h i m getirildi, M u s a B e y 'e de *Erme-*

nek beyliği verildi (1331). *M u s a B e y* 'in 1339 yılında *Ere-menek Beyi* bulunduğu, *Tül Medresesi* kitâbesinden anlaşıyor. *M u s a B e y*, *Ermenek* yönetimine getirilişinden sonra durumunu arz için, *Kahire*'ye gitmiş, çok iyi karşılanmış, daha sonra hacca gitmiş, dönüşte *Kahire*'ye uğramışsa da olumlu bir sonuç elde edemedi *Ermenek*'e dönmüştür.

M a h m u t B e y 'in oğlu ve *M u s a B e y* 'in kardeşidir; Bedreddin İbrahim Bey aile reisi olan *M u s a* 'ya karşı 1318'de muhalefete geçmiş idi. *İ b n B a t u t a* 1332'de *Larend*'e geldiği zaman *B e d r e d d i n İ b r a h i m* 'le *Karaman hükümdarı* olarak görüşmüştür. Bu ünlü seyyahın kaydına göre o, *Memlûk* sultanına tâbi olmuş ve onun adına para bastırmış ve hattâ sultanın gönderdiği kuvvetlerin desteğiyle *Larend*'yi *M u s a B e y* 'den alarak *B e d r e d d i n İ b r a h i m* 'e ve buna karşı da *Ermenek* ve yöreleri *M u s a B e y* 'e verilmiştir. *İ b n B a t u t a*, Nisan 1341'de *B e d r e d d i n İ b r a h i m* 'in *Kahire*'ye elçisi gelmiş, onunla kendisine halife ve sultan tarafından sancaklar gönderilmiştir. *B e d r e d d i n İ b r a h i m B e y*, 1343'de *Karamanlı* topraklarına saldıran *Ermenilere* karşı bir sefer düzenlemiştir.

B e d r e d d i n İ b r a h i m 1332'den sonra hükümdarlıktan ayrılarak yerine kardeşi *Al â e d d i n H a l i l B e y*, *Lârend* beyi oldu. Fakat onun 1340'da (veya biraz önce) ölümü üzerine, *B e d r e d d i n İ b r a h i m* yönetimi yeniden eline almış ve durumu bildirmek üzere *Kahireye* bir elçi göndermiş (Mayıs 1340) ve kendisine halife ve sultan tarafından sancaklar yollanmıştır. Onun 1340'dan sonra öldüğü sanılıyor. *B e d r e d d i n İ b r a h i m B e y* 'in oğlu olup babasından sonra *Larend* (*Karaman*) emîri olmuştur. Hükümdarlığı az sürmüş, Ocak 1350'de vefat etmiştir. *Ş i k â r î* 'ye göre ise o, *E r e t n a B e y* 'in entrikası sebebiyle *Moğollardan* Babukoğulları ve Devletşah ile giriştiği savaşta pusuya düşürülerek öldürülmüş ve başı, *Lârend*'ye gönderilmiştir.

B e d r e d d i n İ b r a h i m 'in oğlu olan *Ş e m s e d d i n B e y* kardeşi *A h m e t B e y* 'in ölümü üzerine, 1350'de, *Lârend* emîri olmuştur. Kendisini çekemeyen ve hükümdar olmak isteyen kardeşi *K a r a m a n B e y* tarafından 1352'de ze-

Bedreddin
İbrahim Bey

Halil Bey

Ahmet Bey

Şemseddin
Bey

hirlenmek suretiyle öldürüldü, bunun üzerine halkın davetiyle *Ermenek* emîri *Burhaneddin Musa Bey*, *Lârende*'de ikinci kez hükümdar olmuştur. *Şemseddin Bey* 'in mezarı, *Lârende*'de *Emîr Musa Medresesi*'nde bulunmaktadır.

Burhaneddin Musa
(ikinci kez)

Lârendelilerin daveti (1352) üzerine *Ermenekten* gelerek ikinci kez *Lârende* emîri olmuştur. *Şikârî*'ye göre, bir yıl sonra *Sivas ve Kayseri* emîri *Ertanoğlu Mehmet Bey* ile yaptığı savaşta galip gelmiş ve bundan sonra beyliği iyi bir şekilde yönetmiştir. Fakat o, kendisinden *Karaman* emîrliğini almak isteyen yeğeni *Seyfeddin Süleyman* ve *Karaman Beyler* 'in harekete geçmeleri üzerine, yeğenleri *Alâeddin* ve *Seyfeddin Süleyman Beyleri* yanına çağırarak yönetimi onlara teslim etti. Ancak yaşça daha büyük olan *Süleyman Karamanlı beyi* olmuştur (1356). Bundan bir süre sonra *Musa Bey* vefat etmiştir.

Yahşi Bey

Yahşi Bey 'in *Karaman Bey* 'in veya *Karamanoğlu Mahmut Bey* 'in oğlu olduğu hakkında bazı şüpheler varsa da *Mahmut Bey* 'in oğlu olduğu, daha isabetlidir. Bununla birlikte *Yahşi* mahlâsının *Mahmut Bey* 'e ait olduğu da ileri sürülür. *Yahşi Bey*, 1311'de *Konya*'da *Karamanlı Beyliğinin* ilk emîri olarak görevli idi. Bu sıralarda *Karamanlı ailesinin* reisi olarak *Lârende*'de, *Mecdeddin Mahmut Bey* bulunuyordu. *Konya*'nın *Karamanoğullarının* eline geçmesi üzerine *Anadolu*'da *Moğollar* aleyhine olan durumu düzeltmek için *Moğol* beylerbeğisi emîr *Çoban* 1314'de kalabalık bir kuvvetle *Anadolu*'ya gelerek *Konya*'yı *Karamanoğullarının* elinden almıştı. Emîr *Çoban* 'ın *Anadolu*'dan ayrılışından sonra *Konya*, yeniden *Karamanoğullarının* eline geçmiştir (1319). *Demirtaş*, 1320'de *Konya* ve *Lârende*'yi yeniden almış ve 1328 yılı başına kadar onun yönetiminde kalmıştır. *Yahşi Bey* 1315'de vefat etmiştir.

Seyfeddin Süleyman Bey

Karamanoğlu Mahmut Bey 'in torunu ve *Halil Bey* 'in oğludur. 1356'da hükümdar olup beyliği beş yıl kadar sürmüştür. O, daha önce amcası *Musa Bey* 'in *Er-*

menek'ten *Lârende* merkez emîrliğine gelmesi üzerine, *Ermenek* emîri olmuştur. Kendisinden sonra da *Ermenek*'e kardeşi *Alâeddin Ali Bey* getirilmiştir.

Seyfeddin Süleyman Sivas emîri *Eretna* oğlu *Mehmet Bey*'in işbirliği yaptığı *Karamanlı* emîri tarafından hile ile sarayından çıkarılarak öldürülmüştür (Ocak 1361); yerine kardeşi *Alâeddin Ali Bey* hükümdar olmuştur. *Süleyman Bey*'in mezarı, *Karaman*'da *Mevlâna*'nın annesinin kabrinin olduğu zaviye içindedir. *Süleyman Bey*'in öldürülmesine önayak olan *Karamanlı* emîrlerden *Beyler Çelebi*'nin oğlu *Halil*, yeni emîr *Alâeddin Ali Bey* tarafından öldürülmüştür.

Halil Bey'in oğlu olan *Alâeddin Bey*, yiğit, azimli, mücadeleci bir hükümdardır. *Osmanlı* sultanı *Murat*, onun kızı *Melek Hatun*'la evlenmiş ve bundan *Mehmet* ve *Ali* adlarında iki oğlu dünyaya gelmiştir.

Alâeddin Ali
Bey

Alâeddin Bey, komşusu *Hamidoğullarından* bazı yerler ele geçirmiş, *Germiyan* hükümdarı *Süleyman Şah*'ın topraklarına saldırmış, 1375'de *Kayseri*'ye baskın yaparak *Eretna* hükümdarı *Ali Bey*'i *Sivas*'a kaçırmış ve daha sonra da *Sivas* hükümdarı *Kadı Burhaneddin Ahmet* ile mücadelelere girişmiştir; böylece o, kendisinden çekinilir bir hükümdar olduğunu göstermiştir. O, bir ara *Ömer oğlu Cüneyt*'den *Kayseri*'yi aldı ise de daha sonra kendisine karşı harekâta başlayan *Kadı Burhaneddin* karşısında tutunamayarak geri çekilmek zorunda kalmıştır (1386).

Alâeddin Bey, kayınpederi sultan *Murad*'ın *Rumeli*'de fetihlere devam ettiği sırada, *Osmanlıların* *Hamidoğlu Hüseyin Bey*'den seksen bin altına satın almış oldukları *Yalvaç*, *Karaağaç*, *Seydişehir*, *Beyşehir* ve yörelerine saldırılarda bulundu ve kendileri için pek önemli olan *Beyşehir*'i ele geçirdi. Buna çok üzülen sultan *Murat*, bizzat onun üzerine yürüdü; *Alâeddin Bey*, barışmak istedi ise de sultan kendisinin küffarla mücadele ettiği sırada, hiç bir sebep yok iken bir *Müslüman* hükümdarına saldırması se-

bebiyle sözüne güvenemeyeceğini bildirerek onun önerisini reddetti. Alâeddin Bey, kendi kuvvetlerine ilâve olarak oymak kuvvetlerini de toplamıştı. *Konya* önünde yapılan savaşta sol kol *Osmanlı* kumandanı oymak ve *Moğol* kuvvetlerini bozguna uğrattığı gibi, *Timurtaş Paşa*'da Alâeddin Bey kuvvetlerini bozdu. Bunun üzerine Alâeddin Bey, ağırlıklarını bırakarak *Konya* kalesine kaçtı; *Konya*'ya giren kuvvetler kalede Alâeddin Bey'i kuşatmaya giriştiler. Sonunda Alâeddin Bey, eşi *Melek Hatun*'u sultan *Murad*'a yollayarak barış istedi; bunun üzerine “*Hamidoğullarından Osmanlıların aldığı yerleri geri vermek*” şartıyla barış yapıldı (1386). Ayrıca *Karamanoğlu* lu da “hiçbir zaman saldırılarda bulunmayacağını ve *Moğolları* kışkırtmayacağı hususunda kesin güvence verdi.

Sultan *Murad*'ın 1389'da *Kosova*'da şehit olmasını fırsat bilen Alâeddin Bey, verdiği sözü bozarak saldırıya geçti. Yeni *Osmanlı* hükümdarı *Yıldırım Bayezit Anadolu*'daki beylerin isyankâr durumlarına karşı, *Rumeli*'de barış sağlayıp derhal *Anadolu* tarafına geçti ve bir saldırıda *Saruhan, Aydın, Menteşe* ve *Germiyan* beyliklerini ortadan kaldırdıktan sonra *Karamanoğlu* üzerine yürüyüp *Konya*'yı kuşattı. Öte yandan Alâeddin Bey, *Bayezid*'e karşı *Sivas* hükümdarı *Burhaneddin Ahmet* ile *Kastamonu* hükümdarı *Candaroğlu Süleyman*'dan yardım istemişti. Bu iki hükümdar *Kırşehir*'e kadar gelip Alâeddin Bey'i oraya davet ettiler ise de o, kuşkulanıp gitmediğinden onlarda geri dönüp gittiler. Alâeddin Bey'de ele geçirdiği *Beyşehir*'i geri vererek barışa razı oldu (1390). Fakat o, çok geçmeden *Sivas* hükümdarı *Kadı Burhaneddin*'e karşı harekete geçip, ona ait bazı yerleri ele geçirdi ise de sonradan buraları geri vermek zorunda kaldı. Fakat *Timur*'un *Doğu-Anadolu*'ya girerek (1394), kendisinin yüksek hâkimiyetini tanıtmak üzere, etrafa elçiler göndermesi üzerine *Karamanoğlu* ve Alâeddin Bey'de *Timur*'un yüksek hâkimiyetini tanımak zorunda kaldılar. Özellikle Alâeddin Bey'in *Timur*'a itaat ettiğini haber alan *Sivas* hükümdarı *Kadı Burhaneddin Ahmet*

met, Timur'a karşı olduğu için iki düşman arasında kalmış idi. Bu arada Karamanoğlu'nun Burhanneddin'e ait bazı yerlere saldırması üzerine Burhanneddin, Karamanoğlu üzerine yürüdü. *Aksaray, Zincirli, Salime* kalelerini aldıktan sonra *Niğde*'yi de kuşattı ise de ele geçiremedi. Şeyh Müeyyed Karamanoğlu'nun kışkırtmasıyla dayısı Kadı Burhanneddin'e karşı *Kayseri* valisi isyan etti (1396); bunun üzerine Burhanneddin, derhal harekete geçerek Müeyyed'i tutsak alıp öldürdü ve onu isyana teşvik eden Karamanoğlu'nun topraklarına da saldırı ile yağma hareketlerinde bulundu.

Genellikle *Osmanlı* tarihlerinde Alâeddin Bey'in öldürülme tarihi, 1390—1392 yılları arasında kaydedilir. Halbuki *Bezm ü Rezm*'de, Alâeddin Bey'in 1396 yılında hayatta olduğu görülüyor. Bundan başka Yıldırım Bayezid'in *Niğbolu Savaşı*'nda *Osmanlılara* tutsak olan ve Yıldırım Bayezid ile *Karaman* seferinde birlikte bulunan Şiltberger (*Schiltberger*), Alâeddin Bey'in nasıl öldürüldüğünü hatıratında yazmıştır. *Takvim-i Nücûmî*'de de Alâeddin Bey'in öldürülmesi 1398 yılında vukubulduğu belirtilmiştir.

Alâeddin
Bey'in öldü-
rülmesi

Alâeddin Bey, sultan Yıldırım Bayezid'in *Rumeli*'de Eflak seferinde bulunmasını fırsat bilerek *Ankara*'ya baskın yapıp *Anadolu* beylerbeyi Sarı Timurtaş Paşa'yı tutsak alarak *Konya*'ya götürmüştü. Bu olayı haber alan Yıldırım Bayezid, seferden döner dönmez Karamanoğlu üzerine yürüdü. Öte yandan Alâeddin Bey, Bayezid'in kendisine karşı harekete geçtiğini duyunca *Timurtaş Paşa*'yı serbet bırakarak onu bir heyetle ve değerli armağanlarla birlikte barış için sultana gönderdi. Bayezit bunu kabul etmeyerek Karamanoğluyla savaşa girişti. Bu savaşta Bayezid'in yanında bulunmuş olan Şiltberger savaşı şöyle anlatıyor;

“Ben, sultanın beraberinde bulunduğum sıralarda, Sultan Bayezit eniştesi Karamanoğlu'na karşı sefere çıktı, yüz altmış bin kişi ile harekete geçti, bunu haber alan Karamanoğlu yetmiş bin kişilik bir kuvvet ile ona karşı

çıktı; iki ordu *Konya* önünde karşılaştı, iki taraftan hiçbiri galip gelmedi. Savaşın başladığı gece, *B a y e z i t* ordudan ayırdığı otuz bin kişiyi düşmanın gerisine sevk etti; ertesi günkü savaşta *K a r a m a n o ğ l u* iki ateş arasında kaldı. *Konya*'ya kaçarak kaleye kapandı. *B a y e z i t*, *K o n y a*'yı on gün süreyle kuşattı; şehir halkı can ve mallarının bağışlanması karşılığında şehri teslim edeceklerini *B a y e z i d*'e bildirdiler; O da bunu kabul etti. Kalede bulunan *K a r a m a n o ğ l u A l â e d d i n B e y*, sultanın şehre girdiğini görünce atlı kuvvetleriyle ona saldırarak onunla şehir içinde savaştı. Eğer halktan kendisine yardım eden kimseler olsaydı *B a y e z i d*'i şehirden atabilecekti. Fakat hiçbir yardım görmeyince tutsak alınıp sultanın katına getirildi. *B a y e z i t K a r a m a n o ğ l u* 'na:

“Niçin bana itaat etmedin?” diye sorunca *A l â e d d i n B e y*:

“Niçin sana itaat edeyim, bende senin gibi bir hükümdarım” diye cevap vermesi üzerine, buna çok kızan *B a y e z i t*, *K a r a m a n o ğ l u* 'nun kimin tarafından öldürüleceğini üç kez sordu. Üçüncüde birisi çıkarak *K a r a m a n o ğ l u* 'nu alıp götürdü ve başını kesti. *B a y e z i t* daha sonra *K a r a m a n o ğ l u* n u öldürenin de başını kesti; bunun sebebi, onun acele edip *A l â e d d i n B e y* 'i hemen öldürmesi idi.

Osmanlı tarihleri ise *A l â e d d i n B e y* 'in *Ankara*'ya saldırıp yakaladığı *Anadolu* valisinin *T i m u r t a ş P a ş a* 'ya teslim edilerek onun tarafından öldürüldüğünü kaydederler. *K a r a m a n o ğ l u* 'nun başı bir mızrağa takılarak şehir şehir dolaştırıldı.

Sultan *B a y e z i t*, *Konya*'yı aldıktan sonra *Lârende (Karaman)* üzerine yürüdü. Şehrin teslimini istedi. *Lârendeliler*, can ve mallarının bağışlanmasını ve *A l â e d d i n B e y* 'in iki oğlundan birinin *K a r a m a n B e y i* olmasını istediler. Sultan, can ve mallarını bağışlamayı kabul etti, fakat şehre oğullarından birisinin veya bir emîrin atanacağını söyleyince şehir teslim edilmedi ve savunmaya geçildi. Bunun üzerine Sultan *B a y e z i t*, kaleyi almak için makina yapılmasını em-

retti. Alâeddin'in eşi ve oğulları bu durum karşısında şehrin ileri gelenlerini topladılar. Bayezid'in kuvvetli bir orduya sahip olduğunu söyleyip savaşa engel oldular. Böylece Alâeddin'in iki şehzâdesi (Mehmet ve Ali) anneleriyle birlikte kaleden çıkıp anahtarlarını Bayezid'e teslim ettiler (1398). Böylece Yıldırım Bayezit, güney bölümünün dışında *Karamanoğulları* devletine son verdi. *Mut, Ermenek, İçel, Taşeli* ve yöreleri, *Karamanlı* ailesine mensup olan Süleyman Bey ve oğlu Şeyh Hasan'ın yönetiminde kalmıştı; *Alâiye* ise yine *Karamanoğullarına* mensup bir ailenin elinde bulunuyordu.

Karaman Beyliği 1398'den 1402 yılına kadar dört yıl, Bayezid'in Timur tarafından tutsak alınmasına kadar Osmanlı yönetiminde kalmıştır.

Ankara savaşından sonra *Osmanlıların* işgal ettiği *Germiyan, Saruhan, Aydın, Menteşe ve Teke Beylikleri*, yine eski beylerine verildiği sırada, *Karaman Beyliği* de Alâeddin Bey'in oğulları olup Timur'un torunu Mehmet Mirza tarafından *Bursa*'nın işgali sırasında, kurtarılan Mehmet ve Ali Beylere verildikten başka, *Osmanlı* topraklarından da *Beypazarı, Sivrihisar, Kırşehir, Kayseri* ve yöreleri verildi. Mehmet Bey, *Karaman* hükümdarı olarak *Konya*'yı başkent yapmış ve kardeşi Ali Bey'de kendisine tâbi olarak *Niğde* emîri olmuştur. Ali Bey, *Bengî lâkabıyla* anılmıştır. Böylece Mehmet Bey'de Timur'a tâbi oldu ve adına, *Kayseri, Konya, Lârende ve Eğridir*'de para bastırdı. *Karaman* ailesinden olup yukarılarda adlarından söz ettiğimiz Süleyman Bey ile oğlu Şeyh Hasan ise ellerindeki *Mut, Ermenek, İçel ve Taşeli*'ni Mehmet Bey'e bırakmak zorunda kaldılar. *Lolva* kalesine kaçan Şeyh Hasan Bey, *Bengî Ali Bey* tarafından öldürülmüştür.

Mehmet Bey

Mehmet Bey, *Osmanlı* şehzadeleri arasındaki saltanat kavgalarından istifade etti. Şöyleki: Mehmet Bey, *Osmanlı* hükümdarı Çelebi Sultan Mehmed'in, *Rumeli*'de kardeşi Musa Çelebi ile mücadele ettiği sırada sultanın müttefiki olan *Germiyan* hükümdarı Yakup Bey'in topraklarına saldırarak (1141), *Afyonkarahisar,*

Kütahya ve yörelerini ele geçirdikten sonra *Bursa*'ya gelip şehri tahrip etti; kalesini kuşattı ise de *Hacı İvaz Paşa*'nın şiddetli savunması sebebiyle şehri alamadı. Dayısı *Yıldırım Bayezid*'in kabrini açtırarak mumyalı cesedine hakaret etti. Bu sırada *Çelebi Sultan Mehmet*, kardeşi *Musa Çelebi*'yi yenilgiye uğrattı. Onu öldürüp defnedilmek üzere cesedini *Bursa*'ya göndermişti. Tabutun *Murad Hüdavendigâr Türbesi*'ni gömülmeğe üzere *Çekirge*'ye geldiğini haber alan *Karamanoğlu*, bizzat giderek daha önce tanımış olduğu *Musa Çelebi*'nin -çünkü *Musa Çelebi* kardeşiyle mücadele sırasında bir ara *Karamanoğlu*'nun yanına kaçmıştı- tabutunu açıp onun olduğunu anlayınca sonderecede üzülmekle ağladı.

Karamanoğlu, *Çelebi Mehmet*'in *Bursa* üzerine gelmekte olduğunu haber alınca *Bursa*'yı ateşe verdi ve geldiği yol kapanmış olduğundan *Kirmastı (Kemal Paşa)* üzerinden *Karaman*'a döndü (1413). Öte yandan *Çelebi Sultan Mehmet*, beraberinde *Candaroğlu İsfendiyar Bey* ve kuvvetleri olduğu halde, *Germiyan* hükümdarı *Yakup Bey*, ile buluştu; *Karamanoğlu*'nun iki buçuk yıldan beri işgali altında kalmış olan *Kütahya*'yı geri aldıktan sonra *Karamanlı* topraklarına girdi; *Karamanoğlu* yenilerek yalnız başına kaçtı. Daha önce *Osmanlılara* ait olup *Timur* tarafından *Karamanoğullarına* verilmiş olan *Akşehir*, *Beyşehir* ve *Otluk Hisarı*'nı aldıktan sonra *Konya*'yı kuşattı ise de alamadı, sonunda *Karamanoğlu*'nun başvurusu üzerine ele geçirilen yerler *Osmanlılarda* kalmak üzere barış yapıldı (1414). Fakat bir süre sonra *Çelebi Sultan Mehmet*, *Canik (Samsun)* yörelerinde bulunduğu sırada, *Karamanoğlu Mehmet Bey*, tekrar saldırılara başladı. Bunun üzerine *Osmanlı* hükümdarı, geri dönerek *Ankara*'ya geldi ve üzüntüsünden hasta oldu. Bu sebeple *Çelebi Sultan Mehmet*'in *Anadolu Beylerbeyi* ve saltanat *Atabegi Bayezit Paşa*, eskiden beri tanıdığı *Mehmet Bey*'e bir mektup yazarak "sultanın hasta olduğunu, eğer sultan ölecek olursa *Osmanlı* saltanatını ele geçirmek, ölmeyecek olursa barış yapmanın mümkün olacağını"

bildirdi. K a r a m a n o ğ l u bunun bir hile olması ihtimalini düşünerek gönderdiği bir casus vasıtasıyla durumu öğrendi ve barışa razı oldu. İşte bu sırada B a y e z i t P a ş a , ansızın K a r a m a n o ğ l u ’nun ordugahına baskın yaparak onu gafil avladı, kendisini ve oğlu M u s t a f a B e y ’i yakalatıp *Ankara*’daki *Osmanlı* karargâhına getirdi. Ç e l e b i S u l t a n M e h m e t , sözünde durmaması sebebiyle K a r a m a n o ğ l u ’nu azarladı, K a r a m a n o ğ l u özür diledi, “yaptığı antlaşmaya karşı bir daha hareket etmeyeceğine” ant içti (1415). Böylece Ç e l e b i S u l t a n M e h m e t devrinde K a r a m a n o ğ l u hiçbir saldırıda bulunmadı; fakat *Osmanlı*lardan çekindiği için *Memlûklü* sultanı M e l i k M ü e y y e d ’in himayesini istedi ve hatta onun adına para bastırdı.

R a m a z a n o ğ l u A h m e t B e y , *Ocak 1420’de T i m u r ’un Anadolu’da* bulunduğu sırada K a r a m a n o ğ l u M e h m e t B e y tarafından zaptedilen *Tarsus*’u geri alıp *Memlûklü* sultanı M e l i k M ü e y y e d adına hutbe okutmuştu. Öte yandan M e h m e t B e y ise *Tarsus*’un geri alınması için fırsat kolluyordu. İki yıl sonra *Mısır* ve *Şam* emîrleri arasındaki anlaşmazlıktan istifade ederek oğlu M u s t a f a B e y kumandasında sevkettiği kuvvetler, *Tarsus*’u yeniden ele geçirdi ve dolayısıyla *Memlûklü* sultanıyla arası açıldı; çok geçmeden *Memlûklü* kuvvetleri *Tarsus*’u geri aldı ise de bu kez, K a r a m a n o ğ l u ile R a m a z a n o ğ l u birleşerek *Tarsus*’a yeniden sahip oldular. Bunun üzerine *Memlûklü* sultanı M e l i k M ü e y y e d , oğlu İ b r a h i m kumandasında, her ikisi üzerine bir ordu gönderdi ve D u l k a d ı r o ğ l u ’nun da sefere katılmasını emretti. Sultanın oğlu, İ b r a h i m , *Anadolu*’ya gelerek M e h m e t B e y ’in valisi Ş e y h Ç e l e b i ’nin şehirden kaçması üzerine, *Karamanlılara* ait *Kayseri*’yi ele geçirdi ve şehri, *Dulkadıroğlu*’na verdi. Daha sonra 27 gün kuşatılan N i ğ d e ile L â r e n d e e l e g e ç i r i l d i . M e h m e t B e y ise *Taşeli*’ne kaçtı (1419). Böylece *Karaman* memleketleri yine *Memlûk* devletinin himayesinde olarak M e h m e t B e y ’in kardeşi *Niğde* emîri A l i B e y ’e verildi. M e h m e t B e y ’in çocuklarından büyük oğlu İ b r a h i m Bey, *Osmanlılara* sığındı; bu yüzden İ b r a h i m B e y ’-

in teslimi için *Memlûk* sultanı tarafından *Osmanlı* hükümdarı Çelebi Sultan Mehmet'e bir mektup gönderildi ise de bu istek yerine getirilmedi. Bu olaylardan sonra Karamanoğlu Mehmet Bey ile Ramazanoğlu İbrahim Bey, birlikte *Kayseri*'yi geri almak için harekete geçtilerse de başarılı olamadıktan başka, savaşta Mehmet Bey tutsak alındığı gibi, oğlu Mustafa Bey de şehit oldu. Mehmet Bey, *Kahire*'ye götürülüp hapsedildi (Ocak 1420); bütün Karaman memleketleri de Mehmet Bey'in kardeşi Bengî Ali Bey'e verildi.

Ali Bey (ilk kez)

Daha önce görüldüğü üzere, kardeşi Mehmet Bey, *Karaman Beyliği* hükümdarı olduğu sırada, Ali Bey ona tâbi olarak *Niğde* emîri bulunuyordu (1409). Fakat Ali Bey, kardeşiyle aralarının açılması sebebiyle *Niğde*'de duramayarak 1415'de *Kahire*'ye gitmişti. Daha sonra Mehmet Bey'in *Memluk* sultanına karşı durum alması üzerine, ona karşı sevkedilen *Memluk*'lu ordusuyla birlikte *Anadolu*'ya gelip, *Niğde*'ye gitmiş ve *Memlüklü* sultanı tarafından bütün *Karaman Beyliği* kendisine verilmiştir (Ocak 1420). Böylece Ali Bey, kendisine teslim olmayan *Konyadan* başka, bütün *Karaman Beyliği*'ne sahip olmuştur.

Memlüklü Sultanı Melik Müeyyed'in ölümü ve Melik Zâhir Seyfeddin Tatar'ın sultanlığa geçmesi (1421) üzerine, Karamanoğlu Mehmet Bey serbest bırakılarak bir kısım Karaman toprakları kendisine verilmiştir. Mehmet Bey'in oğlu İbrahim Bey'in *Osmanlıların* yardımıyla *Konya* ve *Lârende*'yi ele geçirmesi üzerine, Ali Bey de *Niğde*'ye çekilmiş ve yine *Memlûk* sultanının himayesine girmiştir. Böylece *Karaman Beyliği* *Memlüklü* sultanına tâbi olarak ikiye bölünmüş ve Ali Bey kardeşinin ölümüne kadar *Niğde* emîri olarak kalmıştır.

Mehmet Bey (ikinci kez)

Melik Müeyyed'in yerine *Memlüklü Sultanı* olan Seyfeddin Tatar'ın emriyle, bir kısım memleketlerine sahip olmak üzere affolunan Mehmet Bey, *Kıbrıs* yoluyla memleketine geldi. Oğlu İbrahim Bey, daha önce görüldüğü üzere, amcasını kaçıırıp *Konya* ve *Lârende*'yi

elegeçirmiş olduğundan, *M e h m e t B e y*, ikinci kez, hükümdar oldu ise de, *Memlûklü* devletinin himayesinde bulunmakta olan kardeşi *Al i B e y* 'e karşı herhangi bir harekette bulunamadı. Bir süre sonra *M e h m e t B e y*, *Osmanlı* devletindeki saltanat değişikliğinden istifadeye kalktı; O, *Teke* (Antalya) Beyi *H a m i d o ğ l u O s m a n B e y* ile ittifak yaparak *Osmanlıların* elinde bulunan *Antalya* kalesini elegeçirmeye karar verdi. Bunu haber alan *Antalya emîri H a m z a B e y*, müttefiklerin birleşmelerinden önce, *H a m i d o ğ l u O s m a n B e y* 'e üzerine bir baskın yaparak onu öldürdü. Öte yandan *M e h m e t B e y*, yanında oğulları *İ b r a h i m A l i* ve *İ s a B e y* ler olduğu halde, gelip *Antalya* 'yı karadan kuşatmaya başladı. *M e h m e t B e y*, kuşatmayı yönettiği sırada, kaleden atılan bir gülle parçasının isabetiyle yaralanarak hayatını kaybetti; bunun üzerine oğulları *İ b r a h i m* ve *İ s a B e y* ler babalarının cesediyle birlikte *Lârende* 'ye kaçtılar (9 Şubat 1423).

Al i B e y, kardeşi *M e h m e t B e y* 'in *Antalya* kuşatması sırasında ölümünü haber alınca *Konya* 'ya gelerek hükümdarlığını ilân etti; *İ b r a h i m B e y* ile *İ s a B e y* şehirden çıkarıldılar. Bu iki kardeş *Osmanlı* hükümdarı *II . M u r a d* 'ın yanına gittiler, sultandan yardım istediler. Sultan *M u r a t*, *İ b r a h i m* ve *İ s a B e y* ile daha önce *Antalya* kalesine sığınan *Al i B e y* 'e kız kardeşlerini verdi. *İ s a* ve *Al i B e y* ler, *Osmanlı devleti* hizmetinde alıkonarak kendilerine *Rumeli* 'nde birer sancak verildi. *İ b r a h i m B e y* de bir miktar kuvvetle *Karaman* 'a gönderildi. *İ b r a h i m B e y* *Osmanlıların* bu yardımına karşı daha önce *Osmanlılara* ait iken *T i m u r* tarafından *Karamanoğullarına* verilmiş olan *Isparta* ve *Eğridir* 'i *Osmanlılara* geri vermeyi kabul ediyordu. *İ b r a h i m B e y*, *Osmanlı* kuvvetleriyle gelerek *B e n g î A l i B e y* 'den *Konya* 'yı aldı, *Al i B e y* ise eski merkezi olan *Niğde* 'ye gitti. *İ b r a h i m B e y*, amcası *Al i B e y* 'e *Akşehir* 'i dirlik olarak vermiştir (1424).

Ali Bey
(ikinci kez)

M e h m e t B e y 'in büyük oğlu olan *İ b r a h i m B e y*, *Osmanlıların* yardımıyla amcası *Al i B e y* 'i *Niğde* 'ye çekilmeye mecbur edip yönetimi eline aldıktan sonra (1424) *Os-*

İbrahim Bey

manlılarla dostluğunu bozdu. *Osmanlılara* bırakmış olduğu *Isparta*, *Eğridir* ve yörelerini yeniden elegeçirmek için fırsat kolluyordu. *Bizanslılardan Venediklilere* geçen *Selânik*'i üçüncü kez fetheden *Osmanlılara* karşı *Sırp Despotu* ve onun aracılığıyla *Macarlarla Osmanlılar* aleyhine ittifak yaptı. Bu ittifak gereğince *İ b r a h i m B e y*, *Anadolu*'da ve müttefiklerde *Rumeli*'de *Osmanlılara* karşı saldırıya geçeceklerdi.

E v r e n o ğ l u A l i B e y'in 1433 yılında *Macaristan*'a girdiği saldırıda başarılı olamaması üzerine, ittifak uyarınca *Macarlar*, saldırıya geçti. *İ b r a h i m B e y* de *Beyşehir*'ni aldı. Buranın sancakbeyi *Ş a r a b d a r İ l y a s*'ı da tutsak alarak *Hamideli*'ne (*Isparta*) dek ilerlemişti. *Sırp*lar ve *Macarlar*, *Güvercinlik* kalesine saldırıya geçtiler ise de *Rumeli Beylerbeğisi S i n a n P a ş a*'nın müdahalesi üzerine bozulup çekildiler.

Rumeli'deki tehlikeli durumun düzeltilmesi üzerine *Osmanlı* kuvvetleri *K a r a m a n o ğ l u* üzerine yürüdü. Bu kuvvetler *Akşehir*'den başlayarak *Beyşehir*, *Seydişehir*, *Saideli* ile *Konya* ve *Karaman*'a ait *İçel* dışındaki yerleri elegeçirdiler. Bundan başka *K a r a m a n o ğ l u*'nun en çok güvendiği *Varşak* oymağı üzerine de kuvvet gönderildi. *Konya* halkının *Afyonkarahisar*'a sürülmesi emrolundu. Bu tehlikeli durum üzerine *İ b r a h i m B e y*, ülkenin en büyük bilginlerinden *M e v l â n a H a m z a*'yı elçi olarak gönderip barış istedi. *Sultan M u r a t*, bunu kabul etmedi, ordusunda bulunan *İ b r a h i m B e y*'in kardeşi *İ s a B e y*'i *Karaman* hükümdarı yapmak niyetinde idi, fakat bazı ordu erkanının ve özellikle *M e v l â n a H a m z a*'nın ricalariyle almış olduğu yerleri geri vermek ve bir daha ahde aykırı harekette bulunmamak şartlarıyla barış yapıldı (1435). Bu olaydan bir süre sonra *İ b r a h i m B e y*, daha önce *Karamanoğullarına* ait iken *Memlük* sultanı tarafından babasından alınarak *D u l k a d ı r o ğ l u N â s ı r e d d i n M e h m e t B e y*'e verilen *Kayseri* şehrini on bin altın karşılığında *Karamanlı* ülkesi sınırları içine almak istiyordu. *Memlük* sultanı bunu onayladı ise de sonradan bundan vazgeçti (1434). Bunun üzerine *İ b r a h i m B e y*, *Kayseri* üzerine yürüyüp elegeçirdi (Nisan 1435). *Kayseri*'nin

kaybı *Osmanlılarla Memlûklülerin* arasını açtı, şöyleki; *Dulkadıroğlu Nâsıreddin Bey*, *Memlûklere* tâbi olduğu sıralarda *Kayseri*'ye sahip bulunuyordu. Fakat sonra *Memlûk* sultanı *Melik Eşref Barsbay*'a karşı olan *Can Bey Sofu Anadolu*'ya kaçmıştı. *Nâsıreddin Bey*'de bunu yakalatarak hizmeti karşılığında sultandan para istemişti. *Nâsıreddin Bey*'in bu isteği yerine getirilmediğinden *Can Bey Sofu*'yu salıverdi ve bu durum *Memlûk* sultanını *Nâsıreddin Mehmet Bey* aleyhine olmasına sebep oldu. Öte yandan *Karamanoğlu İbrahim Bey* de bu fırsatı kaçırmayarak *Kayseri*'yi satın almak üzere *Memlûk* sultanına başvurdu. Sıkışık duruma düşen *Dulkadıroğlu*, *Kayseri*'yi ele geçiren *Karamanoğlu* 'na karşı *Osmanlılardan* yardım sağlamak üzere oğlu *Süleyman Bey*'i Aralık 1436'da sultan *II. Murad*'a gönderdi. Öte yandan *Kayseri*'yi aldıktan sonra *Osmanlı* topraklarına saldırarak *Amasya* valisini kuşatan *İbrahim Bey*'den intikam almak amacıyla *II. Murat*, *Dulkadıroğlu Süleyman Bey*'e kuvvet gönderdiği gibi *Tokat Sancakbeyine* de bu kuvvetlere katılmasını ve *Kayseri*'yi ele geçirmelerini emretti. Böylece 1436'da *Kayseri* geri alındı. Bundan sonra *İbrahim Bey*'in kardeşi olan ve *Osmanlıların* yanında bulunan *İsa Bey*, *Karaman* topraklarına akınlar yaptı, *Akşehir*'i aldı. Bu akınların birinde *İsa Bey* şehit oldu. Böylece *Memlûklu* devletinin *Karamanoğlu* 'na ve *Osmanlıların* da *Dulkadıroğlu* 'na yardımları sonucunda *Osmanlılarla* ve *Memlûklu* devletlerinin arası açıldı. *Melik Eşref Barsbay*, *Karamanoğlu* 'na yardım etmeleri hususunda *Şam* valilerine emirler verdiği gibi, kendisi de sefere çıkmaya hazırlandı; fakat bu sırada *İbrahim Bey*'in *Osmanlılarla* barış yapmak zorunda kalması üzerine *Anadolu* huzura kavuştu (Mayıs 1437). *İbrahim Bey*, bu olaydan sonra 5-6 yıl *Osmanlılara* karşı hiç bir harekette bulunmadı. 1441 ve 1442 yıllarında *Macaristan*'a akın yapan *Türk* akıncı kumandanı *Mezid Bey*'in *Hermanştad* önünde şehit düşmesi ve çok geçmeden de *Kula Şahin Paşa*'nın bozguna uğraması üzerine *Osmanlılara* karşı oluşturulan *Haçlı* ittifakına *Karamanoğlu İbra-*

h i m B e y d e katıldı. İ b r a h i m B e y , *Bizans* imparatoru aracılığıyla *Macar* kralına başvurarak onu *Rumeli*'de harekâta başlamaya teşvik etti. Bu yeni *Haçlı* ordusu *Semendire*'yi alarak *Alacahisar*, *Şehirköy* ve *Niş* ilçelerini yakıp yıktı, halkını da tutsak aldıktan sonra *Sofya* üzerine yürüdü. Bu sırada *Anadolu*'da durumu kendisi için uygun bulan K a r a m a n o ğ l u İ b r a h i m B e y 'in damadı olan T u r g u t o ğ l u H a s a n B e y , kumandasında gönderdiği kuvvetler *Ankara*, *Kütahya* ve *Afyon* illeriyle, *Bolvadin*, *Beypazarı*, *Hamideli* yörelerine kadar olan yerleri yakıp yıktılar. Böylece iki düşman arasında kalan *Osmanlılar*, *Haçlılara* karşı en önemli birliklerini göndermekle birlikte *Amasya* valisi şehzade A l â e d d i n kumandasında da K a r a m a n o ğ l u 'na karşı bir miktar kuvvet sevkettiler. K a r a m a n o ğ l u 'nun *Haçlılarla* birlikte *Osmanlı* topraklarına saldırı, yağma ve tahrip te bulunmasını Müslümanlıkla bağdaştıramayan sultan M u r a t *Suriye* ve *Irak*'taki büyük *İslâm* bilginlerine başvurarak K a r a m a n o ğ l u hakkında fetva vermelerini istedi. Ünlü bilgin İ b n H a c e r A s k a l a n î , S a d e t t i n D e y r î , A b d ü s s e l â m B a ğ d a d î , B e d r e d d i n T u n u s î ve B e d r e d d i n B a ğ d a d î gibi dört mezhep otoritelerinden aldığı fetva üzerine K a r a m a n o ğ l u 'ndan çok ağır bir ölç alınağa karar verdi; esasen çıkarılan fetvaların üçü çok ağırdı. Çok geçmeden sultan M u r a t , *Balkan* dağlarını aşır *Filibe* ve *Varna* yakınlarına kadar gelen *Haçlılarla* barış yapmaya karar verdi. *Edirne*'ye gelen *Haçlı* heyetiyle *Edirne-Segedin antlaşmasını* imzalamaya mecbur olmuştu (Temmuz 1444).

Sultan M u r a t , muahedenin imzalanmasından sonra derhal K a r a m a n o ğ l u 'nun üzerine yürüdü, geçtiği yerlerde taş taş üstünde bırakmadı denilecek kadar tahribat yaptı. Bu olayı Â ş ı k P a ş a z â d e şöyle anlatıyor;

“*Vilâyet-i Karamanı* şöyle vurdular kim köylerini ve şehirlerini elek elek ettiler, harap ettiler, K a r a m a n o ğ l u kaçtı. Taş'a (*Taşeli*'ne) girdi. O yıl er oğlan ve kız doğdu meçhulü'n-nesebtir” (S. 130).

İbrahim Bey, eşi olan II. Murad'ın kız kardeşiyle veziri Server Ağa'yı barış için sultana gönderdi; Server Ağa, sultana çok yalvarıp yakardı. Daha önceki harekette rolü olmayıp bu kez de bu hareketine asla razı olmadığını ve bu son olayın *Turgutoğulları*nın kışkırtmasıyla olduğunu bildirerek barışı sağladı. Devletin içinde bulunduğu durum sebebiyle barış yapılması gerekli görülüyordu. Bu sebeple Karamanoğlu'na *Akşehir*, *Seydişehir*, *Beyşehir* bırakıldı. Çünkü *Avrupa*dan gelen haberler fena idi. Papa'nın teşviikiyle *Edirne-Segedin* antlaşmasının bozulduğu haberi geldiği için sultan Murat, Karamanoğlu ile barış yapmıştı.

İbrahim Bey'in II. Murat ile yaptığı *Sevgendnâme* (yemin ve antnâme), adı verilen bu antlaşma metni, açık Türkçe olarak XV. yüzyılın ilk yarısına ait değerli belgelerden sayılır. Bu *Sevgendnâme* Karamanoğlu'nun ne derecede sıkışık ve aciz duruma düştüğünü göstermektedir. Ahidnâmeye dikkat edilecek olursa İbrahim Bey, antlaşmayı Murad'ın oğlu Mehmet'e karşı yapmaktadır; çünkü Karamanoğlu'yla barış imzalayan sultan Murat, *Karaman*'dan dönüşte devlet merkezi olan *Edirne*'ye gitmeyecek saltanatı, *Edirne*'de bulunan oğlu Mehmet'e bıraktığını söyleyerek ordusundan ayrılıp *Bursa*'ya çekilmiştir. Yine bu ahidnâmede İbrahim Bey, her yıl bir oğluyla kendi askerini *Osmanlı* devleti hizmetine göndermeyi kabul etmektedir.

İbrahim Bey, bir süre sonra güneyde *Kilikya Kıbrıs* krallığına ait olan *Korikos* müstahkem mevkiini 1443'de feth ile *Frankları Anadolu* kıyılarından uzaklaştırdı. Çünkü bu müstahkem mevki, *Karamanlı* memleketlerini sürekli olarak tehdit edecek durumda idi. *Kilikya*'ya yönelmek isteyen *Karamanlılara* burası engel oluyordu. Bu sebeple eskiden beri *Türkmenler* zaman zaman *Korikos*'u feth için saldırılarda bulunuyorlardı. İbrahim Bey bunu iyi bildiğinden *Osmanlılarla* barış yaptıktan sonra *Korikos*'u fethetti (1448).

1451'de II. Murat ölüp oğlu II. Mehmet'in hükümdar olması İbrahim Bey'i ümitlendirdi. *Aydın* ve *Men-*

teşe Bey ailelerini kışkırtıp kendisi de *Antalya'yı* feth için harekete geçti. Bunun üzerine sultan II. Me h m e t , K a r a m a n o ğ l u üzerine O ğ u z o ğ l u İ s a B e y 'i göndermek istiyordu fakat Veziri âzam Ç a n d a r l ı z â d e H a l i l P a ş a , bunu uygun bulmadı. Durumun ciddiliği sebebiyle İ s h a k P a ş a 'yı *Anadolu Beylerbeyliği* ile M e n t e ş e o ğ l u II. İ l y a s B e y üzerine sevkettirdiği gibi, K a r a m a n o ğ l u üzerine de bizzat sultan II. M e h m e t gitti (1451). Bunun üzerine *Ermenek* taraflarına ve *Taşeline* çekilen İ b r a h i m B e y , sultana karşı koyamayarak bilgin M o l l a V e l i 'yi gönderip barış istedi. Sonunda K a r a m a n o ğ l u , *Varna* savaşıdan önceki kritik durumda II. M u r a t 'ın onayı ile işgal etmiş olduğu *Akşehir*, *Beyşehir* ve *Şeydişehir* *Osmanlılara* bırakıp *İlgın* sınır kabul edildi ve seferlerde *Osmanlı* ordusuna asker vermeyi taahhüt etti. Bununla birlikte İ b r a h i m B e y , bu antlaşmayı yapmakla birlikte *Osmanlılardan* öç almak niyetinde idi. Gizlice *Osmanlı* devleti aleyhine *Venediklilerle* ittifaka çalıştı. *İstanbul'un* fethi, *Venediklileri* telaşa düşürmüştü. İşte tam bu sırada *Venedik* elçisi G i o v a n i M o c e n i g o , İ b r a h i m B e y 'le bir antlaşma yapmak için *Konya'ya* geldi (1453).

Bu muahede görünüşte bir ticaret anlaşması idi. Gerçekte ise İ b r a h i m B e y 'in muahedenâmeyle ilişik mektubunda anlaşılacağı üzere, müşterek bir düşmana (*Osmanlı*) karşı ittifak niteliği taşımaktadır. İ b r a h i m B e y işte bu amaçla *Venediklilere* ticarette geniş imtiyazlar vermiştir. Bu ticaret antlaşmasına göre İ b r a h i m B e y , kendi sınır ve topraklarında *Venedik* tüccarlarından hiçbir vergi alınmayı taahhüt etmekte ve fazla olarak kendi halkı ile *Venedikliler* arasında vukua gelecek ticarî muamelelerde *Venedik* tartı ve ölçülerinin kullanımına izin vermektedir. Ayrıca *Venedik Cumhuriyeti*nin istediği yere muhakeme hakkı yetkisine sahip bir konsolos göndermesine ve tacirler memleket dışında otursalar bile onlar için *Venedik* hükümeti tarafından bir ticaret başkanı atanmasına izin verilmiştir.

İ b r a h i m B e y , F a t i h S u l t a n M e h m e d 'in *Kastamonu* ve *Trabzon* seferlerinde muahede gereğince oğlu ku-

mandasında asker gönderdi; sultan seferden sonra İbrahîm Bey'in oğluna hil'at giydirip onu babasının yanına gönderdi (1461).

İbrahim Bey'in yaş sırasına göre Mehmet, İshak, Pir Ahmet, Kasım, Karaman, Alâeddin, Süleyman, Nûre Sofî adlarında sekiz oğlu vardır. Bunlardan Pir Ahmet, ile Kasım ve Alâeddin Beyler, Çelebi Sultan Mehmet'in kızından doğmuşlardır. Mehmet Bey, babasının sağlığında ölmüş, en büyük oğlu olarak kalan İshak Bey'in annesi başka bir kadın idi.

İbrahim
Bey'in son
yılları

İbrahim Bey, büyük oğlu İshak Bey'i veliaht ve başkenti *Silifke* olan *İçel* valisi yapmıştır. İshak Bey, babasının sağlığında yönetimi bizzat ele almış ise de kardeşleri kendisini kıskanmıştır. Babalarının hastalığının ağırlaşması üzerine, oğullarından Pir Ahmet Bey, *Konya* ileri gelenleri ile anlaşip hükümdarlığını ilan etmiş bunun üzerine henüz hayatta olan İbrahim Bey, oğlu İshak Bey'le birlikte *Konya-Altınapa* yolu üzerindeki *Gevele* kalesine kaçmıştır. Çok geçmeden İbrahim Bey burada altmış yaşında olduğu halde (Temmuz/Ağustos 1464) de hayata gözlerini yummuştur. Cenazesi *Lârende*'ye naklölünarak orada yaptırmış olduğu imaret medresesine bitişik olan türbesine defnedilmiştir; hükümdarlığı otuz dokuz, kırk yıl kadar sürmüştür.

İbrahim Bey, ölümünden önce veliaht atadığı büyük oğlu İshak Bey'e merkezi *Silifke* olan *İçel* taraflarını vermişti. İshak Bey, babasının ölümünden sonra hükümdar olmuş ise de *Silifke*'den kalkıp devlet merkezi olan *Konya*'ya gelememiştir; çünkü İshak Bey'in kendisine karşı çıkan kardeşi Pir Ahmet Bey de *Konya*'da kendisini hükümdar ilân ettiğinden *Karaman Beyliği* ikiye ayrılmış oldu.

İshak Bey-
Pir Ahmet
mücadelesi

İshak Bey, Pir Ahmet Bey'e karşı kendisine yardım eder ümidiyle *Memlüklu* sultanına tâbi olmak istedi ise de ondan hiçbir askerî yardım görmedi; Pir Ahmet'e de karşı koyacak güçte de olmadığından ailesini *Silifke*'de bırakarak *Doğu-Anadolu*'daki başkenti *Diyarbakır* olan *Akkoyunlu* hükümdarı Uzun Hasean'ın yanına giderek yardı-

mını istedi ve ondan sağladığı kuvvetle *Karaman Beyliğini* tekrar ele geçirdi; P i r A h m e t B e y ise memleketi terk ile dayısının oğlu olan F a t i h S u l t a n M e h m e d ' e s ı ğ ı n d a , P i r A h m e t B e y , *Karaman Beyliği*'nden bazı yerleri terketmek suretiyle sultan M e h m e d 'in himayesini istedi ve yardım vaadi aldı. P i r A h m e t 'in *Osmanlılara* toprak vermek suretiyle *Karaman Beyliğine* hâkim olacağını haber alan İ s h a k B e y , *Osmanlı* sultanına başvurarak A k ş e h i r , B e y ş e h i r ve havalisini kendisine vereceğini bildirdi ise de *Osmanlı* hükümdarı, onun bu önerisine “Oralar zaten bizim H a m i d o ğ l u 'ndan satın aldığımız yerlerdir. Senin bu önerin ölüyü azad etmek demektir, *Çarşamba Suyu*’nu sınır olarak kabuledersen anlarız” cevabını gönderdi. İ s h a k , *Osmanlı* elçisine olumlu bir cevap vermediğinden sultan, P i r A h m e t 'e yardıma karar verdi. P i r A h m e t B e y , *Antalya Sancakbeyi* K ö s e H a m z a B e y 'in kuvvetleriyle *Karaman*’a girdi. *Ermenek* veya *Dağpazarı* savaşlarında yenilgiye uğrayan İ s h a k B e y , *Silifke*’ye çekildi. ailesiyle oğlunu orada bırakarak yardım sağlamak üzere U z u n H a s a n 'ın yanına gitti. Öte yandan *Silifke* kalesi dışındaki yerler P i r A h m e t 'in eline geçti, kendisine yapılmış olan yardıma karşılık *Akşehir*, *Beyşehir*, *Sıklan Hisarı*, *İlgın* ve yörelerini *Osmanlılara* verdi. Böylece P i r A h m e t , birkaç yıl *Osmanlı* devletinin himayesinde hükümdarlık yaptı (1465). Bununla birlikte ona karşı bu kez kardeşi K a s ı m B e y harekete geçti. P i r A h m e t B e y , *Osmanlıların* yardımıyla *Ermenek* savaşında K a s ı m B e y 'i yendi. Böylece durumunu düzelten P i r A h m e t B e y , *Osmanlılara* terk ettiği yerleri geri alma fırsatını kolladı ve *Osmanlıların* *Venedik*, *Papa* , *Napoli*, *Macar*, *Arnavutluk* ve *Rodos* şövalyeleri ile tuttuğu savaştan istifadeye kalktı. Böylece P i r A h m e t B e y 'in 1466'daki bu hareketi üzerine F a t i h S u l t a n M e h m e t ordusuyla *Karaman* ülkesine girdi. P i r A h m e t , *Lârende*’ye kaçtı. *Konya* alındı. Veziri âzam M a h m u t P a ş a , *Lârende*’ye yürüdü, buradaki savaşta yenilgiye uğrayan P i r A h m e t , *Tarsus*’a kaçtı. *Karaman Beyliğine* F a t i h 'in oğlu M u s t a f a tâyin oldu.

Her şeye rağmen P i r A h m e t mücadeleden yılmadı. P i r A h m e t kardeşi K a s ı m B e y ile barışarak birlikte beyliği yönetmeye başladılar. *Osmanlı* kumandanı İ s h a k P a - ş a'ya yenilerek kaçan P i r A h m e t , yardım sağlamak için U z u n H a s a n'ın yanına gitti. Kardeşi K a s ı m B e y de dağlık yerlere çekilerek kardeşinin getireceği kuvvetleri bekledi (1469-1479). Öte yandan 1471'de *Karaman*'a gönderilen G e d i k A h m e t P a ş a aldığı emir üzerine, *Akdeniz*'de önemli bir ticaret limanı olan *Alanya (Alâiye)*'yı almakla görevlendirildi. Bu sırada *Alanya* da *Memlük* sultanının himayesi altında, *Karamanoğulları* hanedanına mensup bir aile hüküm sürüyordu. G e d i k A h m e t P a ş a , burasını aldıktan sonra *İçel* taraflarına giderek *Silişke*'yi de ele geçirdi. Daha sonra *Karamanlı* ailesinin bulunduğu *Mokan (Minan)* kalesini de aldı. Burada bulunan P i r A h m e t B e y 'in zevcesini, oğlunu ve İ b r a h i m B e y 'in en büyük oğlu olup babasının sağlığında vefat etmiş olan M e h m e t B e y 'in kızını *İstanbul*'a gönderdi. G e d i k A h m e t P a ş a aynı zamanda İ b r a h i m B e y 'in *Kıbrıs* krallığından aldığı *Korikos* kalesini de ele geçirdi.

Pir Ahmet ve Kasım beylerin yönetimi

Fakat bir süre sonra *Akkoyunlu* hükümdarı H a s a n B e y , P i r A h m e t B e y ve kardeşi K a s ı m B e y 'e oğlu Z e y n e l B e y kumandasında otuz bin kişilik bir kuvvet göndermesi üzerine G e d i k A h m e t P a ş a , *İçel* taraflarından ayrılarak K o n y a 'ya çekildi. A k k o y u n l u ordusu T o k a t 'a baskın yapıp savunmasız şehri yağmadan sonra yakıldılar (1472). Daha sonra on bin kişilik bir kuvvetle Y u s u f c a M i r z a , *Kayseri*'den başlayarak K a r a m a n , H a m i d e l i ve yörelerini ele geçirdi. Bunun üzerine *Konya*'da bulunan şehzâde M u s t a f a ise *Afyonkarahisar*'a kaçtı. Y u s u f c a M i r z a , P i r A h m e t ve K a s ı m B e y l e r l e birlikte *Karaman elini (Lârende)* aldıktan sonra *Konya*'yı da ele geçirmek istedilerse de *Konya* halkı *Osmanlılara* sadık kalarak savunmada bulundu. Bu sebeple şehri alamayan o rdu *Akşehir*'e geldi; *Bolvadin*'den geçerek *Beyşehir* yörelerinde şehzade M u s t a f a kuvvetleriyle karşılaştılar. İki taraf arasında yapılan savaşta *Akkoyunlu* kuvvetleri bozulmuş ve hatta Y u -

Akkoyunlu hükümdarının Karamanoğullarına yardımı

s u f c a M i r z a da tutsak alınmıştı. P i r A h m e t B e y i s e U z u n H a s a n 'ın yanına kaçmayı başardı. K a s ı m B e y 'de *İçel*'e çekilerek *Silifke*'de hüküm sürmeye başladı.

Akkoyunlu hükümdarının *Karamanoğullarına* yardımı, F a t i h S u l t a n M e h m e t 'le U z u n H a s a n 'ın çarpışmasına sebep olmuş ve 1473 yılında vukubulan *Otlukbeli* savaşında U z u n H a s a n yenilgiye uğramış, böylece *Karamanoğullarının* ümitleri de tamamen kırılmıştı. *Otlukbeli* yenilgisi üzerine P i r A h m e t B e y , U z u n H a s a n 'la birlikte kaçmış, daha sonra durumu uygun bularak *İçel*'e kardeşi K a s ı m 'ın yanına gelmiş ve birlikte harekete karar vermişlerdir. P i r A h m e t , *Silifke*'de kalmayarak *Ermenek*'e gidip orada *Yellitepe*'de karargâhını kurdu; fakat G e d i k A h m e t P a ş a ve *Karaman* valisi şehzade M u s t a f a birlikte harekâta başlayacaklardı. Bununla birlikte G e d i k A h m e t P a ş a , K a r a m a n o ğ l u P i r A h m e t 'i barış önerisi bahanesiyle ansızın *Yellitepe*'ye baskın yaptı ise de ailesini *Minan* kalesine bırakmış olan P i r A h m e t saklandı ve yakalanmadı. Fakat G e d i k A h m e t P a ş a *Ermenek* ve *Minan* kalelerini ele geçirdi. Tutsak aldığı P i r A h m e t 'in ailesiyle kızlarını *Konya*'ya gönderdi.

P i r A h m e t , *Minan* kalesinin alındığını duyunca üzüntüsünden kendisini kayalıklardan aşağı atarak intihara teşebbüs etmiş ise de bir ağaca takılmak suretiyle kurtuldu, daha sonra o, ümitsiz bir halde *Tarsus*'a ve oradan da yeniden U z u n H a s a n 'ın yanına gitti. U z u n H a s a n , kendisine dirlik olarak verdiği *Bayburd*'da oturdu ve bir süre sonra orada öldü (1474).

İshak Bey
(ikinci kez)

İ s h a k B e y , kardeşi P i r A h m e t 'e yenilerek 1465'de *Akkoyunlu* hükümdarının yanına gitmişti. Fakat onun 1475 tarihli bir parasının bulunduğu göre muhtemelen *Silifke*'de hükümdar olduğu anlaşılıyor. 1487 yılında sefalet içinde öldü.

Kasım Bey

Kardeşi P i r A h m e t 'in ölümü üzerine beylikte yalnız kalmıştır. *Otlukbeli* savaşı sırasında gerek U z u n H a s a n 'ın ve gerek *Karamanoğullarının* müttefiki olan *Venedik*, *Pa-*

pa ve *Napoli* devletlerinin donanmaları, *Venedik* amirali *Mocenigo* kumandasında *Midilli* adasıyla *İzmir* ve *Antalya*'yı işgal ile *Silifke*'ye yanaşmış, *Karamanoğlu*'nun kuvvetleri tarafından kuşatılan *Silifke* ve diğer kaleleri alarak *Kasım Bey*'e vermiştir. *Kasım Bey*, *İçel*'de, kardeşi *Pir Ahmet*'te *Ermenek* ve *Minan*'da bulunmuşlardı. *Pir Ahmet Bey*, *Ermenek* ve *Minan* kaleleri alındıktan sonra *Uzun Hasan*'ın yanına gidip kendisine dirlik olarak verilen *Bayburd*'da vefatı sonucunda *Kasım Bey*, *İçel*'de yalnız kaldı. Fakat *Pir Ahmet*'in yönetimindeki yerleri alan *Gedik Ahmet Paşa*, 'yi de ele geçirmişti (1474). Yine bu sıralarda *Konya* valisi şehzade *Mustafa*, *Karamanoğullarının* elinde bulunan *Develi Karahisar*'ı da barış yoluyla teslim almıştı. Böylece *Karamanoğullarının* bütün şehir ve kaleleri *Osmanlıların* eline geçmiş, *Karamanoğlu Kasım Bey* de gizlenmek zorunda kalmıştır (1475).

Fatih'in ölümü üzerine (1481), hükümdar olan *II. Bayezit* ile kardeşi *Cem Sultan* arasındaki saltanat kavgasında ortaya yeniden çıkan *Kasım Bey*, daha önce *Konya* valiliğinde bulunmuş olan *Cem Sultan* la anlaşarak *İçel* yörelerinde bir süre kalmış, *Karaman Beyliğine* hâkim olmaya çalışmış, hatta başarılı da olmuş ise de, *Cem*'in *Mısır*'a kaçmasıyla yalnız kalmıştı. *Kasım Bey*, çok geçmeden *Cem*'i bir mektupla çağırdı ve durumun kendisine uygun olduğunu bildirdi. Bunun üzerine *Cem Sultan Anadolu*'ya gelerek *Kasım Bey* 'le birlikte hareket etmiştir. Fakat sonunda *Cem Sultan*'ın *Rodos* şövalyelerinin yanına gitmesi üzerine çaresiz kalan *Kasım Bey*, *Osmanlı* hükümdarı *II. Bayezid* 'e başvurdu ve affolunarak Osmanlılara tâbi olmak şartıyla *İçel* taraflarında Şubat 1493'de ölümüne kadar beyliğin başında kalmıştır. *Kasım Bey* 'in ölümü üzerine, *Karaman* beyleri *Karamanoğlu* 'nun kızından doğan *Turgutoğlu Mahmut Bey* 'i *Kasım Bey* 'in yerine atamasını sultandan istediler. Bu da sultan tarafından kabul olunmuştu fakat *Mahmut Bey*, *Osmanlılarla Memlükler arasındaki savaşa* *Memlükler* tarafını tuttuğu için azlolundu ve üzerine kuvvet gönderildi ise de yakalanamadı

ve sonunda ailesiyle beraber *Haleb*'e kaçmayı başardı (1487). Böylece *Karamanoğulları Beyliği* ortadan kaldırılmış oldu. *Karaman Beyliğinin* ortadan kalkmasıyla burada bir eyâlet kuruldu. Bunun üzerine *Karaman timarlı sipahileri Turgut ve Varsak* oymakları buluşarak *Karaman* ailesinden olup *İran*'da bulunan *M u s t a f a B e y*'i *İçel*'e davet ettiler. Bu sırada *II. Bayezit*, *Mora* seferinde bulunuyordu. Yeniden harekete geçecekleri anlaşılan *Karamanoğullarının* üzerine *Amasya* valisi *Şehzâde A h m e t* ile *Konya* valisi *Ş e h i n ş a h* ve oğlu *B e y ş e h i r* sancakbeyi *Şehzâde M e h m e t* gönderildiler. Bunun üzerine *K a r a m a n o ğ l u*, *Haleb*'e kaçtı (1502). *Mora*'dan dönen sultan, *İçel*'e Vezir-i âzam *M e - s i h P a ş a*'yı gönderdi. Böylece *Karamanlı* memleketlerinde durum tamamen düzeltilmiş oldu. *K a r a m a n o ğ l u M u s t a f a B e y*, 1513 yılında *Mısır*'da tâun hastalığından öldü.

XIV.

ERETNA BEYLİĞİ

E b û S a i d B a h a d ı r H a n 'ın 1335 yılındaki ölümünden sonra *İlhanlı* devleti erozyona uğramış ve çok kısa sürede parçalanmıştı. Yıkıntısı üzerinde de kısa ömürlü sayılabilecek bir takım devletler ortaya çıkmıştı. İşte bunlardan birisi de E r e t n a 'nın kurmuş olduğu beyliktir. Ancak bir istisna ile bu beylik yarım yüzyıl yaşamıştır. *Eretna Beyliği* 1335 yılında *Orta-Anadolu*'da kurulmuştur.

Uzun bir süre, başlangıçta bu konu üzerinde araştırma yapanlar, *Eretna Beyliği*'nin kurucusu E r e t n a 'nın kökeni konusunda tereddütte kalmışlardı. Onun kökenini *Moğollar* bağlamakta ısrar etmişlerdi. Hiç şüphe yok ki, bu yanlış iddia İ b n A r a b ş a h , M a k r i z î ve Ş i k a r i 'deki kayıtların, hiç bir kontrole tâbi tutulmadan tekrarlanmasından ileri gelmekteydi. Oysa yeni kaynaklar bulunup bu konu üzerinde daha derinlemesine araştırmalara yönelindiğinde gerçek ortaya çıkmıştır. Bu gerçek de E r e t n a 'nın *Türk* olduğu ve *Uygurlardan* geldiğidir. Nitekim, *İlhanlı* hükümdarı O l c a y t u zamanındaki (1304-1316) ilerigelen beylere ait, K â ş â n l ı E b û l k a s ı m A b d u l l a h 'ın *Tarih-i Ulcaytu* adlı eserindeki cetvelde E r e t n a 'nın kökeni meselesine açıklık getiren sonderecede kıymetli bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayda göre de o, tartışmasız *Uygur Türkü*'dür. Aynı kaynaktan E r e t n a 'nın kendisinden başka T a r ı m t a z ve S ü n ü k t a z adlı iki kardeşinin daha olduğunu öğrenmekteyiz. Kaynakta E r e t n a , üçüncü olarak gelmektedir. Bu da onun üç kardeşin en küçüğü olabileceğini göstermektedir.

İ b n B a t u t a *Seyahatnamesi* ile sikkeleri üzerindeki kayıtlardan A l â e d d i n lakabını da kullanmış olduğunu gördüğümüz E r e t n a 'nın kökenindeki bu açıklığa rağmen hayatının başlangıç evresine dair bilgilerimiz sonderecede yetersizdir. Ancak babasının T a y c u B a h ş i , annesinin de T ü k e l t i H a t u n olması kuvvetle muhtemeldir.

Alaeddin
Eretna

O l c a y t u H a n 'ın 1316 yılında ölümünden sonra *İlhanlı* tahtına oğlu E b û S a i d B a h a d ı r H a n geçmişti. İktidar değişikliğinin ardından valiler arasında geniş çapta bir görev değişikliği yapılmıştı. Şöyleki: *Anadolu* valisi İ r i n c i n , *Di-yarbakır*'a *Di-yarbakır* valisi S u t a y A h l a t 'a Ç o b a n 'ın oğ-lu D e m i r t a ş *Anadolu*'ya ve E s e n K u t l u ğ da *Horasan*'a atanmışlardı. E b û S a i d 'in iki atabeyinden *Uygur* S e - v i n ç 'in 1318'de ölümünden sonra Ç o b a n 'ın, devlete tek başına hâkim olduğunu görmekteyiz. Ancak, sert hareketleri ile çevresine korku salan Ç o b a n 'a karşı, bir muhalefet oluş-makta geç kalmamıştı. Bu hareketin liderliğini de sultan A h - m e d 'in beylerbeyi ve A l ı n c a k N o y a n 'ın oğlu K u r u - m ı ş ı yapmaktaydı. Birçok emîrin katıldığı bu hareketin için-de E r e t n a 'nın kardeşleri T a r ı m t a z ve S ü n ü k t a z kar-deşler de vardı. İlk kez E r e t n a ailesinin bireyleri bu olayla siyâsî tarih sahnesinde görünmüşlerdir. Ancak E r e t n a 'nın kardeşlerinin de katıldıkları bu hareket başarısızlıkla sonuç-lanmıştı. Çünkü, 1319 yılında *Zencan* çayı kıyısında yapılan savaşta Ç o b a n , muhalefet cephesini çökertmiş ve liderleri-ni de öldürtmüştü. Ç o b a n 'a karşı olan bu emîrler *Anado-lu*'da da boş durmamışlar, K ü r B o ğ a , B a r a m b a y , N u r i n N o y a n 'ın oğlu, İ c i l , B u k a , T o ğ a n gibi bey-lere haberler göndererek D e m i r t a ş 'ı ortadan kaldırıp ida-reyi ele almalarını istemişlerdi. *Anadolu* için yaptıkları bu telkinlerin yerine ulaştığı görülmektedir. Çünkü, D e m i r - t a ş 'ın *Niğde* taraflarında olmasından yararlanan yukarıda adlarını verdiğimiz *Anadolu* beyleri, D e m i r t a ş 'ın ordu-sunu baskınla ele geçirmişlerdi. Ancak bu başarıları geçici ol-muştu. Çünkü *Zencan* çayı kıyısındaki savaşın Ç o b a n tarafından kazanıldığı haberi *Anadolu*'da duyulunca bundan cesaret alan D e m i r t a ş karşı saldırıya geçmiş, muhalifle-rinden intikamını sert bir biçimde almıştı. Bu olaylar, Ç o - b a n 'ın *İlhanlı* devletindeki otoritesini daha da güçlendirdiği gibi D e m i r t a ş 'ı da *Anadolu*'da rakipsiz duruma getirmişti.

E r e t n a 'ya gelince, onun kardeşlerinin aksine iç çekiş-melere katılmadığı ve merkeze bağlı bir bey olarak kalmayı yeğlediğini tahmin etmekteyiz. Kendi adı ile anılacak devleti-

ni kurmak için uygun ortamı kolladığı, iç-çekişmelerde kendisini yıpratmak istemediğini ileri sürmek herhalde yanlış olmayacaktır. Adaletli ve temkinli kişiliği de görüşümüzü doğrulamaktadır. Çok geçmeden bu davranışının mükafatını görecektir. 1327 yılında emîr Çoban'ın öldürülmesi ve Ebû Said Bahadır Han'ın korkusu sonucu Çoban'ın oğlu Demirtaş, *Memlüklü* topraklarına sığınmak amacıyla *Anadolu*'dan ayrılırken, kayınbiraderi Eretna'yı *Anadolu*'da kendine vekil olarak bırakmıştı. Artık Eretna siyasetin içindedir. İbn Haldun'a göre Eretna, bu atanmadan sonra *İlhan* Ebû Said Bahadır Han'a bağlılığını sunarak itaatini tazelemişti. O, Ebû Said ve Demirtaş'tan sonra *Anadolu* valiliğine atanan Büyükk Şeyh Hasan'a da itaatini bildirmekte gecikmeyerek bulunduğu postunu korumuştur. Esasen *Celâyirli* (Büyükk) Şeyh Hasan da *Anadolu* Genel Valiliği görevine gelmeyerek bu görevin, vekili olarak Eretna tarafından yürütülmesini istemişti.

1335 yılında Ebû Said Bahadır ölünce *İlhanlıların* son *Anadolu* valisi Büyükk (Celâyir) Şeyh Hasan, bir post kapmak için *Anadolu*'yu terk ile *İran*'a giderken yerine bu defa Eretna'yı naib olarak bırakmıştı. Bu Eretna'nın bağımsızlığı için iyi bir fırsattı. Çünkü âdil yönetimi sayesinde, yönetimi altındaki bölgelerde siyasî otoritesini güçlendirmek için iyi bir fırsat yakalamış oluyordu. Bir yandan da Büyükk Şeyh Hasan'ın hükümdar ilan ettiği hanlara itaati hiç ihmal etmemiş, adlarına para bastırarak bağlılığını ustaca sürdürmüştü. Öteyandan Celâyir Şeyh Hasan, *Memlüklü* sultanı Melikünnasır'a elçi gönderip ondan kendisine yardım etmesini istemişti. Şeyh Hasan Celâyir, yardımına karşılık *Irak-ı Acem*, *Musul* ve *Bağdad*'ı kendisine teslim edeceğini bildirmişti. Ayrıca adına para bastırıp, hutbe okutacağını da ilâve etmişti. *Memlüklü* sultanının arabuluculuğu sonucu *Sutaylı* Hacı Tuğay ile Celâyir Şeyh Hasan barışmışlardı. Ancak *Çobanlı* Şeyh Hasan, bu barışı pahalıya maletti. Çünkü *Sutaylılara* ağır bir darbe indirmişti. Bunun üzerine iki dost tekrar Sultan'a başvuruda bulundular. Adına *Bağdad*'da hutbe oku-

tup para bastırmışlardı ve asker gönderdiği takdirde ülkeyi teslim edebileceklerini bildirmişlerdi. *Memlûklü* sultanı, *Azerbaycan* üzerine ordu göndermek üzere hazırlıklara başladığı sırada, *Celâyirlilerle - Çobanlıların* barıştıklarını öğrenmiş, buna çok üzülmüştü. Böylece *Eretna*, artık *Büyük Şeyh Hasan*'a tâbi olarak *Anadolu*'da hüküm sürmeye başlamıştı. Ancak çok geçmeden siyasî dengelerde bir değişme meydana gelmişti. Çünkü *Demirtaşoğlu Çobanlı Şeyh Hasan*, yanında, *Düzmece Demirtaş* olduğu halde *Aladağ*'da *Şehr-i Nev* yakınında *Celâyirli Şeyh Hasan* ve müttefiki *Sutaylı Hacı Tuğay*'ı yenmişti (1338). Bu olaydan sonra *Demirtaşoğlu Çobanlı Şeyh Hasan*'ın kendisine tabi olması önerisini reddeden *Uygur Türk*'ü *Eretna*, *Anadolu*'da idareyi ele almıştı. Bu iç çekişmelerden yararlanan *Memlûklülerin Behisni nai-bi, Darend*'yi kuşatarak ele geçirdi. *Irak-ı Arab*'ın hâkimi *Celâyir Şeyh Hasan*, 1340'da *Çobanlı Şeyh Hasan* tarafından ağır bir mağlubiyete uğramıştı. Şöyleki:

Eretna'yı ilk kez *Çobanlı - Celâyirli* mücadelesi içinde faal olarak görmekteyiz. 1332 yılında emîr *Sutay*'ın ölümünden sonra *Hacı Tuğay* ailenin liderliğini eline almıştı. *Ali Pağışah* bir süre önce *Sutaylıları* perişan ederek sıkıntılar içine düşürmüştü. Bu sebeple *Sutaylılar* *Ali Pağışah*'tan öc almak için fırsat kollamaktaydılar. Şimdi bekledikleri fırsat gelmişti. Sürekli bir biçimde *Anadolu* valisi *Celâyir Şeyh Hasan*'ı, *Ali Pağışah* üzerine yürümeye teşvik etmekteydiler. Böylece bir daha yeni felaketler yaşamak istemiyorlardı. *Celâyir Şeyh Hasan* bu ısrarlı istek karşısında *Hülgü* soyundan *Mehmed*'i han ilan edip harekete geçti. İşte *Hafız - Ebrû*'nun kaydına göre de bu sefer için *Anadolu*'yu terke hazırlanırken *Eretna*'yı bu kez de *Anadolu*'da vekili olarak bırakmıştı. 1336 yılında *Aladağ* yakınında *Karadağ*'da yapılan savaşta, *Sutay Hacı Tuğay*'ın da yardımcılarıyla, *Şeyh Hasan* galip ayrılıyor; *Ali Pağışah* öldürüldükten sonra da iktidar kesin olarak *Şeyh Hasan*'a geçiyor. Ne var ki tabiiyet tek-lifinin reddinden sonra rahat durmayan *Demirtaş*'ın öğ-

lu Çobanlı Şeyh Hasan, Eretna'ya baskı uygulamaya başlamıştı. Bunun sonucu Eretna'nın idaresindeki topraklara istilâ hareketine girişmiş *Doğu-Karahisar*'ı ele geçirmişti. Nitekim bu baskılar karşısında Eretna amacına ulaşmak için daha aktif bir politika takibe başlamıştı. *Orta-Anadolu*'daki siyasî iktidarını kurabilmek için dış müttefikler aramaya koyulmuştu. Süratle *Kayseri* kadısı *Siraceddin Süleyman*'ı *Mısır Memlüklü* sultanı *Melikünnasır*'a elçi olarak gönderdi. Elçisi aracılığıyla, *Anadolu*'da artık *Memlüklü* sultanının naibi olarak göreve devam etmek istediğini bildirdi. Ayrıca da muhafızlarına karşı askerî yardım talebetti. Bu hususa dair *Arap* tarihçisi *Makrizî*'de dikkate değer şu haber yer almaktadır: “*Küçük Şeyh Hasan* ve müttefiki *Hayırb. Mühenna*, *Eretna* üzerine yürümek için hazırlıklarını tamamladılar. *İbn Mühenna* taraftarı olan *Arapları* etrafına topladı. *Memlüklü Sultanlığı* tarafından *İbn Mühenna*'ya *Arapların* beyi olduğuna dair menşur gönderildi. Bu durumda geleceğini tehlikede gören *Eretna*, *Memlüklü* sultanına bir elçi göndererek, sultanının *Anadolu*'da naibi olmasını ve *Memlüklü* sultanı adına hutbe okutup, para bastıracağını ve bu samimi dileğinin kabul edilmesini istedi, elçilerine hil'at giydirdi. Fevkalade ikramda bulunuldu. Ayrıca *Eretna*'ya *Memalik-i Rum* naibi olduğuna dair niyâbet menşuru gönderildi”. *İbn Hacer* ve *Kalkaşandî*'ye göre de *Serrif Şehabeddin Hüseyin*'in kaleme aldığı *Anadolu* ülkesi naibliği unvanını havi niyâbet menşûru, *Eretna*'ya gönderilmişti. Bu kayıtlar açıkça iki taraf arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin açıldığını göstermektedir. Bu teklifin *Memlüklü* Sultanı tarafından kabul edilmesinde hiç şüphe yok ki, *Sultanlığın Anadolu* ile ilgisini kesmek istememesi önemli rol oynamıştır. *Eretna* ise bu güçlü müttefiki sayesinde bağımsızlığa giden yolda kendini güven altına almış oluyordu. Gerçekten de bu düşünce ile 1340 yılından itibaren, *Memlüklü* sultanı *Melikünnasır*'ın ölümüne adar geçen süre içinde, adıgeçen Sultanlıkla ilişkisini korumuş, sultan adına hutbe okutup, para bastırmıştır. Âdet üzere de bunları *Kahire*'ye göndermiştir. Ancak bu münasebetlerin gidişi hakkın-

da kaynaklarımıza yansıyan bilgilerin azlığına rağmen, E r e t n a - *Memlüklü Sultanlığı* arasındaki ilişkilerin zaman zaman kesintiye uğradığını gösteren deliller yok değildir. Hiç şüphe yok ki, bu kesikliğin E r e t n a'nın tabiiyet bağlarını gevşetmesiyle ilgili olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Genellikle böyle durumlarda *Memlüklü* sultanı *Türkmenleri* kullanmıştır. M a k r i z î'nin *Kitabü's-Sülûk* adlı eserinde bu düşüncemizi destekleyen pek çok kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlardan birinde *Memlüklü* sultanı M e l i k ü n n a s ır E r e t n a'nın tabiiyet bağlarını gevşetmesini cezasız bırakmamış, *Türkmenleri* E r e t n a'nın kontrolündeki toprakların güney sınırlarında mevcut uç şehirlerini yağmaya teşvik etmiştir. Hiç şüphesiz, *Memlüklü* sultanının kışkırtmaları yanı sıra *Türkmenleri* asıl harekete geçiren sebepler arasında, başka faktörleri de unutmamak gerektir. Yukarıda da söylediğimiz gibi, *İlhanlı* hükümdarı E b û S a i d B a h a d ır H a n'ın 1335 yılında ölümü üzerine, *Moğollar* arasında başlayan iktidar mücadeleleri esnasında *Anadolu* kontrolsüz kalarak tam bir karışıklık içine düşmüştür. Bu durumdan faydalanmak isteyen *Türkmenler* de harekete geçmişlerdi. M e l i k ü n n a s ır'ın istekleri sonucu *Bozoklu Türkmenleri* de yaşadıkları *Halep-Antep* bölgesinden *Maraş-Malatya* bölgesine geçerek faaliyete başlamışlardı. İşte bu *Türkmen* beyleri arasında E r e t n a'yı fazlaca uğraştıran *Dulkadirli K a r a c a B e y* olmuştur. Bu beye *Memlüklü* sultanı tarafından emîrlik de verilmiştir. Nitekim, *Dulkadıroğulları Beyliğinin* kurulması da 1335 yıllarına rastlamaktadır. Kaynaklarımızdaki bilgilerde, bu tarihlerde E r e t n a'nın *Türkmenler* tarafından sıkıştırıldığını göstermektedir. Nitekim de 1338'de *Türkmen* beylerinden oluşan bir grup E r e t n a'nın metbuu *Darend*e valisi H a d ım M e r c a n'ın kendisini görmek için yanına gelmesinden istifade ederek, *Darend*e'yi ele geçirip K a r a c a B e y'e teslim etmişlerdi. Böylece bundan sonra gelişen olaylar, bu baskıdaki *Mısır Memlüklü Sultanlığının* rolünü daha da iyi açıklamaktadır. Şöyleki: *Dulkadıroğlu K a r a c a B e y*, bu yeni gelişmelerden süratle *Memlüklü* sultanını haberdar etmiş ve *Darend*e'ye yeni bir emîr göndermesi isteğinde bulunmuştur. Bu sonuçtan son de-

rece memnun olan *Memlüklü* sultanı, *Dulkadıroğlu K a r a c a B e y*'e armağan göndererek teşekkür etmiş ve başarısından dolayı kendisini kutlamıştır. Ancak *E r e t n a*, bu gelişmeleri suskunlukla karşılamamıştır. Yine *M a k r i z î*'deki haberler bu görüşümüzü doğrulamaktadır. Nitekim, *E r e t n a*, aynı yıl içinde *Daren*'yi geri almak düşüncesiyle *D u l k a d ı r o ğ l u K a r a c a B e y* üzerine yürümüştü. Ancak meydana gelen çarpışmada *E r e t n a* yenilmişti. Sayısız ganimetler elde eden *K a r a c a B e y*, 20.000 koyun, deve ve at karşılığı *E r e t n a* ile barışa razı olmuştu.

Herhalde güney sınırlarını böylece emniyete almış olan *E r e t n a*, yüzünü *Orta-Anadolu*'ya çevirmiş yeni yerleri hâkimiyet sahası içine dahil etmiştir. Çünkü, aynı yılda, yani 1338'de *E r e t n a*'nın *Sivas*'ı idaresi altına almış olduğunu görüyoruz. *Sivas*'ın alınmasına dair *Tarihî Takvimler*'de yer alan kayıt sonderecede önemlidir. Ancak burada *E r e t n a*'nın *Sivas*'ı kimden aldığına ait açık bir bilgi yer almamaktadır. Bize göre *E r e t n a*, *Sivas*'ı, büyük bir ihtimalle *Çobanların* valisinden almış olmalıdır.

Yukarıda yaptığımız açıklamalar, yani *Türkmen* akınları, *Memlüklü* - *E r e t n a* ilişkilerini daha da bozmuştu. Nitekim *Arap* kaynaklarındaki bilgiler, 1340'larda *Memlüklü* sultanının *E r e t n a*'nın tabiiyet şartlarını bozduğundan şikayetçi olduğunu göstermektedir. Zira bu tarihlerde *E r e t n a*'nın kendi ülkesinde adına hutbe okutup para bastırmadığını öğrenince yine yönetimi altındaki topraklara akınlar yapılması emrini vermişti. Nitekim *Memlüklü* sultanının bu kararından kısa bir süre sonra *Kahire*'de *E r e t n a*'nın elçisini görüyoruz. Yanında çok değerli hediyelerle gelen elçi *E r e t n a*'nın mektubunu Sultana takdim etmişti. Mektubunda *Türkmen* akınlarından şikâyetini bildirmekteydi. Elçiye verilen cevabî mektupta ise *Memlüklü* sultanı, bu akınların sebebinin kendi adına hutbe okutup sikke bastırmayarak tabiiyet bağlarını gevşetmesinin bir sonucu olduğunu açıkça bildiriliyordu. Ancak bütün bu olup bitenler *E r e t n a*'yı bağımsızlık yolundaki azimli çalışmalarından geri bırakmıyordu. O, *Anadolu*'da sık sık değişen siyasî dengelerden, us-

talıkla yararlanmasını bilerek akıllı bir politika takip ediyordu. Nitekim E r e t n a 'nın *Sultan* unvanı ile yalnız kendi adını taşıyan ilk parası da 1341 tarihini taşımaktadır. Bu tarihi, E r e t n a 'nın kesin olarak bağımsızlığını ilan ettiği tarih olarak kabul etmek kanımca hatalıdır. Çünkü onun bağımsızlığını hazırlayan olaylar aşağıda anlatıldığında görülecektir ki, 1343 yılını kesin bağımsızlık tarihi olarak kabul etmek daha mantıklı olacaktır. Şöyleki: Çok geçmeden *Halep*'te gelişen yeni olaylar, E r e t n a ile D u l k a d ı r o ğ l u K a r a c a B e y 'i birbirlerine daha da yakınlaştırmıştı. 1341-42'de *Halep* valisi T a ş t e m ü r , *Mısır Memlûklü Sultanlığı* başkenti *Kahire*'ye gönderdiği haberde D u l k a d ı r o ğ l u K a r a c a B e y 'in gittikçe güçlendiğini ve E r e t n a ile birlikte *Haleb*'i almayı planladıklarını bildirmekteydi. Esasen bu haber asılsızdı. Çünkü, *Kahire*'deki iktidar değişikliğinden rahatsız olan *Halep* valisi T a ş t e m ü r , çok geçmeden D u l k a d ı r o ğ l u K a r a c a B e y 'in yardımı ile *Kayseri*'ye gidip E r e t n a 'ya sığınmıştı. *Halep* valisine büyük itibar gösteren E r e t n a , günlük olarak kendisine iki bin dirhem tahsis etmiştir. Bu dostluk gösterisi ileride meyvelerini verecektir. Çünkü, M e l i k ü n n a s ı r 'ın öldürülerek küçük bir çocuğun tahta çıkarılması, *Suriye* naiblerinin başkent *Kahire*'ye karşı harekete geçmelerine sebep olmuştu. Bu harekete *Kayseri*'de E r e t n a 'ya iltica edip itibar gören *Halep* naibi T a ş t e m ü r de katılmıştı. Hareketin başarı ile sonuçlanmasından sonra da beş yaşındaki *Memlûklü* sultanı M e l i k E ş r e f 'in *Salтанат naibliğine* atanmıştı. İşte bu sırada Ç o b a n l ı Ş e y h H a s a n , *Anadolu*'da nüfuz ve hâkimiyeti genişleyen E r e t n a 'ya karşı harekete geçme kararı almıştır. *Anadolu* yönetimi için kendilerini tabii varis görmeleri E r e t n a 'yı güç durumda bırakıyordu. Hele E r e t n a 'nın tabiiyetleri altına girmek istememesi, *Çobanlılara* ait bazı kaleleri ele geçirmesi Ç o b a n l ı Ş e y h H a s a n 'ı daha da kızdırmıştı. E r e t n a 'ya karşı her hareketi destekleyen Ç o b a n l ı Ş e y h H a s a n , 1340-41 yılında *Erzurum*'a giderken, büyük emîrlerinden T û r a n i 'yi E r e t n a 'nın dostu ve mütefiki olduğu bahanesiyle öldürmüştü. Durumun ciddileştiğini gören E r e t n a , dostu eski *Halep* naibi, şimdi saltanat

naibi Ta ş t e m ü r 'e, 1342-43 yılında elçisini göndermiş, M e - l i k ü n n a s ı r döneminde olduğu gibi, yeni sultanın tâbiyeti altına girdiğini bildirerek *Anadolu* naibliği için mevcut menşurun yenilenmesini istemişti. Böylece de *Anadolu*'daki düşmanlarına gözdağı verebileceğini ummuştur. Ancak bu çabalarının *Anadolu*'da bir sonuç vermediği ve Ç o b a n l ı H a - s a n 'ın, E r e t n a 'yı bertaraf etmek için uygun bir ortam kolladığı anlaşılmaktadır. Haziran 1343 de *Sutaylı H a c ı T u - ğ a y 'ın* yeğeni tarafından öldürülmesi Ç o b a n l ı Ş e y h H a s a n için iyi bir fırsat olmuştur. Çünkü Safedî, *Ayanü'l-Asr* adlı eserinde H a c ı T u ğ a y 'ı *Müslümanlar* için çok hayırlı, onların *Çobanlılara* karşı koruyucusu olarak nitelemektedir. Böyle bir koruyucunun ortadan kalkmış olması E r e t - n a üzerine yürümek için Ç o b a n l ı Ş e y h H a s a n'a iyi bir fırsat verdi. Nihayet S ü l e y m a n H a n kumandasında bir orduyu *Anadolu*'ya gönderdi. Bu sefere katılmayan Ş e y h H a s a n *Tebriz*'de kalmıştı. Onun böyle davranması *Anadolu*'da S ü l e y m a n H a n'ı gören *Moğolların* etrafında toplanacakları düşüncesinden ileri geldiğini tahmin etmek-
teyiz. Öte yandan S ü l e y m a n H a n 'ın üzerine gelmekte olduğunu haber alan E r e t n a , *Türkler* ve *Moğollardan* topladığı ordusu ile harekete geçti. İki ordu *Sivas-Erzurum* arasında *Karanbük* ovasında karşı karşıya geldi. Savaşın başlarında E r e t n a , sıkıntılı durumlar yaşıdıysa da daha sonra az adamla yakladığı S ü l e y m a n H a n 'ın üzerine saldırarak ordusunu dağıtmaya muvaffak olmuştu. Ağır bir yenilgiye uğrayan S ü l e y m a n H a n ve askerleri savaş alanını terk ederek kaçmışlardı (Ekim 1343). *Karanbük zaferi*, *Beylikler Devri Türk Tarihi* açısından da bir dönüm noktasıdır.

Hiç şüphe yok ki, bu başarı E r e t n a 'nın siyasî otoritesini daha da arttırmıştır. *Anadolu*, E r e t n a 'nın bu zaferini hayretle karşılamıştı. Ancak onun için asıl büyük zafer baş düşmanı Ç o b a n l ı Ş e y h H a s a n 'ın Aralık 1343'de karısı tarafından öldürülmesidir. Çünkü o, iyi biliyordu ki, Ç o b a n - l ı Ş e y h H a s a n gibi sert ve haşin yaradılışlı bir *Karanbük* yenilgisinin acısını mutlaka almak isteyecekti. Böyle bir hareket ise E r e t n a 'nın sonu olabilirdi. Ancak E r e t n a için

tehlike geçmiş değildi. Çünkü bunun yerine zalim, dengesiz ve sözüne hiçbir zaman güvenilmeyen kardeşi *Melik Eşref* geçmişti. *Moğol* beylerinden birçoklarını öldüren ve yerlerine *Türk* emîrlere tayin eden *Melik Eşref*'e karşı *Irak-ı Arab*'da hâkim olan *Eretna*'nın eski dostu ve 1340 yılında, oğlu *Şeyh Hasan*'ı yanına gönderdiği, *Celayirli Şeyh Hasan* bile bir varlık gösterememişti. Hattâ bir ara *Çobanlıların* artan baskısına dayanamayarak, *Bağdad*'ı terk ile Anadolu'da kendisine ait bulunan *Kemah* kalesine çekilmek bile istemişti (1347). Bu arada *Eretna*'nın askerî gücünü artıran yeni olaylar meydana gelmişti. *Sutaylardan Hacı Tuğay* öldürüldükten sonra yerine *Barambayoğlu İbrahim Şah*, bu boyun liderliğini ele almıştı. 1345 yılında *Eretna*'ya *Karanbük* savaşında yenilen *Süleyman Han* ve yanındakiler, *Çobanlı Melik Eşref*'e karşı ortak hareket için *İbrahim Şah*'a gelmişlerdi. Bu istekleri *İbrahim Şah* tarafından olumlu karşılanmış ve iki taraf arasında *Aladağ* mevkiinde meydana gelen savaşta *Çobanlı Melik Eşref* galip gelmişti. Bu yenilgiden sonra *Süleyman Han*'ın dışında diğer emîrlere *Eretna*'ya iltica etmişlerdi. Nihayet 1350 yılında *İbrahim Şah*'ın ölümünü takiben *Doğu ve Güney - Doğu Anadolu*'da *Sutayların* güçlerinin zayıflamasından sonra *Barambay*, *Moğol* oymağı da *Orta-Anadolu*'ya göç etmiş ve *Eretnalıların* hizmetine girmiştir. Böylece daha da güçlenen *Eretna*, hâkimiyetini *Erzurum*'a kadar uzatmıştır. Ancak *Aladağ* savaşı sonrası *Eretna*'ya iltica etmiş olan emîrlere, tıpkı *İbrahim Şah*'a yaptıkları gibi, onu da *Çobanlı Melik Eşref*'e karşı harekete geçirmek istemişlerdi. Fakat tedbirli hareketleri ile *Anadolu*'da ünü artan *Eretna*, buna yanaşmamıştı. Hiç şüphesiz yok ki, *Eretna*, kendisine sığınan emîrlere *Surgan*'ın önerisini reddetmekle akıllıca hareket etmiştir. Aksine bir davranış her an fırsat kollayan *Çobanlı Şeyh Hasan*'ı daha da kızdırabilirdi. Esasen *Melik Eşref*'le olan ilişkileri zaten dostça bir seyir takip etmiyordu.

Verdiğimiz bilgilerden sonra *Eretna*'nın 1341 tarihli kendi adına basılmış parasının varlığına rağmen, onun ger-

çek anlamda bağımsız bir hükümdar gibi hareketi, 1343 yılında Ç o b a n l ı Ş e y h H a s a n'a karşı *Karanbük*'te kazandığı zafer ve bunun karısı İ z z e t M ü l k tarafından öldürülmesinden sonra olmalıdır. Hemen ilave etmek yerinde olacak ki, E r e t n a'nın hükümdarlığını ilan etmede kudretli metbuu *Mısır Memlüklü* sultanı M e l i k ü n n a s ı r'ın (Ölümü 1341) payı unutulmamalıdır.

Ç o b a n l ı M e l i k E ş r e f'in 1352-53 yılında E r e t n a'yı tâbii *Mısır Memlüklü* sultanından ayırmak için faaliyete geçtiğini gözlemektediriz. M e l i k E ş r e f bu tarihlerde *Memlüklü sultanı* M e l i k ü s s a l i h'e elçi göndererek, E r e t n a'nın ülkesinde karışıklık çıkardığını, ticareti engellediğini bildirmiş ve aralarına girmemesini istemişti. Nitekim *Memlüklü* sultanı M e l i k ü s s a l i h bu teklife olumlu cevap vermiş ve onun E r e t n a üzerine yürümesi halinde herhangi bir müdahalede bulunmayacağını bildirmişti. Ne var ki, M e l i k E ş r e f *Anadolu*'ya seferini ancak E r e t n a öldükten sonra gerçekleştirebilmişti. Öte yandan E r e t n a , Ç o b a n l ı E ş r e f'in hareketlerini çok yakından takip etmekteydi. Onun muhtemel saldırısına karşı tedbirlerini almayı ihmal etmiyordu. Bu düşünce ile eski metbuu *Irak-ı Arab*'ın hâkimi C e l â y i r Ş e y h H a s a n ile münasebetlerini daha da güçlendirdiği gibi, 1350-51 yılında *Mısır Memlüklü Sultanlığı* başkenti *Kahire*'ye elçisini göndererek *Anadolu* naibliği için sultan M e l i k ü s s a l i h'ten yeniden ferman almaya muvafak olmuştu. Sözü edilen dönemde *Anadolu*'nun en deneyimli devlet adamı olarak nitelenmesi gereken E r e t n a , bağımsızlığını ilan etmeden ve hatta ettikten sonra bile, kendisi ve beyliği için bir tehlike vukuunda *Kahire*'ye müracaatı hiç ihmal etmemiştir. Tehlike geçince de bağımsız bir hükümdar gibi davranmıştır. E r e t n a özellikle, M e l i k ü n n a s ı r'ın ölümünden sonra yerine geçenlerin zayıf kişilikleri ve *Memlük-lü* emîrleri arasındaki iç çekişmelerden yararlanmasını çok iyi bilmiştir. Bu dönemde E r e t n a , iktidarını rahatça sürdürebilmiş ve *Memlüklü* kontrolündeki *Darende*'yi de topraklarına katabilmiştir.

Eretna'nın bağımsızlığını elde etmesinden sonra, *Anadolu*'da komşuları ile münasebetlerine gelince: Bu devrede *Dulkadir oğlu Karaca Bey* ile bir anlaşmazlık ve ilişkinin varlığına dair kaynaklarımızda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bize göre bunun asıl sebebi *Karaca Bey*'in dikkatini *Ermeni* kralının gittikçe küçülen ülkesine ve *Memlüklü* emîrleri arasındaki mücadelelere çevirmiş olmasıdır. Yine aynı şekilde *Eretna* devrinde, *Karamanoğulları* ile münasebetlerine dair de güvenilir kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanamamaktadır. Ancak *Sivas*'ta yazılmış bir *Tarihî Takvim*'de *Eretna*'nın (1343-44) kazandığı zafer sırasında *Karamanoğulları Beyi*'nin *Ahmet Bey* olduğu ve *Konya*'da oturduğunu öğrenmekteyiz. *Konya*'da bulunan mezar kitabesinden 1350 yılında öldüğü anlaşılan *Ahmet Bey*'den sonra *Konya*'nın *Eretna* topraklarına katılmış olması kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Eretna, hükümdarlığı devrinde *Konya* ve *Ankara*'dan *Erzurum*'a kadar uzanan ülkesini ölünceye kadar yönetmişti. Kaynaklardaki bilgilere göre *Eretna* ülkesi dahilindeki halka karşı son derece adil ve şefkatli bir idare uygulamıştır. O kadar ki *İran*'da yaşamış çağdaş müellif *Şebânkarî*'nin bir kaydına göre halk kendisine *Köse Peygamber* lakabını vermiştir. Hükümdarlığı devri mücadelelerle geçen *Eretna*, Şubat 1352'de ölmüş ve *Kayseri*'ye gömülmüştür. Öldüğünde *Eretna*'nın yaşının 60'ın üstünde olması kuvvetle muhtemeldir.

Eretna'nın şahsiyeti ile ilgili kaynaklarımızda oldukça geniş bilgi mevcuttur. *Ayanü'l-Asr* müellifi *Safedî*'ye göre *Eretna*, hayırsever bir adamdı, diyanet sahibi olup *Allah* için İslâmiyetin koruyucu ve savunucusu idi. Meclisinde âlimler eksik olmazdı ve onlarla tartışarak fikirlerinden yararlanırdı. *Müslümanlar* bu adamdan daima iyilik görmüşlerdir. Kendisinden yardım dileyenler onun iyilik ve ihsanına kavuşmuşlardı. *Eretna* ölünceye kadar bu hal devam etti. Onun ölümüyle *Müslümanlar* büyük bir yardımcı kaybederek düşmanlarının zararını gördüler. *Eretna* hakkında gördüklerini değil de duyduklarını yazmış olması kuvvetle muhtemel

Arap seyyahı İbn Batuta da onun âlim ve şairlere sondecade yakın alaka gösterdiğini söylemektedir. Bu ünlü *Tan-calı* seyyah *İbn Batuta* eserinde devamla *Eretna* ve beyliği hakkında dikkate değer bilgiler vermektedir. 1333/34 yılında *Aksaray*'a gelmiş olan *İbn Batuta*, burada *Eretna*'nın vekili olarak yönetimi elinde tutan *Ahi Şerif Hüseyin*'e konuk olmuştur. Ayrıca *İbn Batuta*, *Eretna*'nın *Celayir Şeyh Hasan* adına *Niğde* ve *Aksaray*'ı yönettiğini söylemektedir. Buradan *Kayseri*'ye gelmiş olan seyyah, *Eretna*'nın sultana yakınlığından dolayı *Ağa* ünvanını taşıyan *Toğra Hatun* adındaki bir karısının burada oturduğunu haber vermektedir. *Kayseri*'de *Eretna*'nın karısı tarafından nasıl karşılandığını da anlatan *İbn Batuta*, burada *Ahi Ali*'nin zaviyesinde misafir edildiğini ve uğurlanırken çok kıymetli hediyelerin kendisine verildiğini söylemektedir. *Kayseri* ve *Sivas*'ta *Eretna*'nın *İlhanlı* hükümdarının vekili olduğunu da kaydeden *İbn Batuta*, buradan *Sivas*'a uğramıştır. *Sivas*'ta *Alaeddin Eretna*'nın üç gün süre ile misafiri olmuştur. Ayrıca kendisine kıymetli hediyeler sunulmuştur. Bu arada, *Eretna*, kendine tabi yerlere yapacağı seyahatinde kolaylık görmesi hususunda, emîrlere talimatlar da göndermiştir. *Sivas*'ta *Ahi Çelebi'nin Zaviyesinde* kalan *İbn Batuta*, *Eretna*'dan olağanüstü itibar gördüğünü de ilave etmektedir. Nitekim *Memlûklü* tarihçilerinden *İbn Habbîb* ve *Safeddîn* hakkında yazdığı mersiyeler, bunu doğruladığı gibi ölümünde ne derece yankılar yaptığını bize göstermektedir. Bütün bu üstün vasıflarına rağmen *Sivas*, *Kayseri*, *Amasya*, *Tokat*, *Çorum*, *Develi Karahisar*, *Ankara*, *Zile*, *Canik*, *Ürgüp*, *Niğde Aksaray*, *Erzincan*, *Doğu-Karahisar* ve *Darende*'yi içine alan topraklarda 10 yıl süreyle hâkim olduğu halde adına inşa edilmiş sosyal yapılar yok denecek kadar azdır. Denilebilir ki, *Eretna Beyliği Orta-Anadolu*'su imar faaliyetleri bakımından zayıf kaldığı kadar kültür açısından da fakir kalmıştır.

Eretna'nın hayatta üç oğlu vardı. Bunlar yaş sırasına göre *Şeyh Hasan*, *Cafere* ve *Mehmet* idiler. Bunlardan *Şeyh Hasan* daha babasının sağlığında ölmüştü. *Sivas* va-

lisi olarak görev yapan Şeyh Hasa'n, kaynaklardaki bilgilere göre, zeki ve iyi terbiye görmüş bir kişi idi. Bir ara babasının dostu ve *Bağdad*'da oturan Celayir Şeyh Hasa'n'a elçi olarak gönderilmişti. Ancak onun bu seyahatı yarıda kalmış *Memlüklü Sultanlığı* valileri onun *Irak*'a gitmesini engellemişlerdi. Şöyleki: *Behisni*'ye geldiğinde buranın naiibi tarafından alıkonularak *Halep* naiibi Taştımür'e gönderilmişti. Taştımür ise şehzadeyi bir süre yanında misafir ettikten sonra geri, babasının yanına göndermişti. Babası Eretna, kendisini *Mardin Artuklu* hâkiminin kızı ile evlendirmek istemişti. Ancak gelin *Sivas*'a geldiğinde, Şeyh Hasa'n hastalanmış ve düğün gerçekleşmeden Ocak 1348'de ölmüştü. Ancak akrabalık bağları ile *Artukluların* dostluğunu amaçlayan Eretna, gelini geri göndermeyerek ikinci oğlu Câfer ile evlendirmiştir. *Sivas*'ta gömülü olan Şeyh Hasa'n'ın ölümü Eretna'yı çok üzmüştü. Nitekim Eretna'nın ölümünden sonra hayatta sadece iki oğlu kalmıştı. Emîrlerin uygun görmesi sonucu, Mehmet Bey, Câfer Bey'e tercih edilerek hükümdarlık tahtına geçirilmişti. *Bezm u Rezm*'e göre, İsfahan Şah Hatun'un oğlu olan, Mehmet Bey, böylece *Samsun*'dan *Malatya*'ya, *Konya*'dan *Erzurum*'a kadar uzanan babasının kurduğu devletin yönetimini eline geçirmiş oluyordu. Paralarında *Gıyaseddin* unvanı kullandığı anlaşılan Mehmet Bey'in zayıf kişiliği, eğlenceye düşkünlüğü sebebiyle zamanını boş yere harcaması, devlet işleriyle fazla ilgilenmemesi emîrler arasında huzursuzluk doğurmuştu. Neticede çok geçmeden devlet işlerinde söz sahibi olmayı başaran emîr Seyyid ile arası iyiden iyiye açılmıştı. Bu sırada hükümdar Mehmet Bey, *Kayseri*'yi terk ile *Konya*'ya gitmişti. Bunun üzerine emirler ve devlet ileri gelenleri ittifakla yerine kardeşi *İzzeddin* ünvanını kullanan Câfer Bey'i 1354 tarihinde *Eretna* tahtına geçirdiler. Ancak bu durum geçici oldu. Gelişmeleri yakından takip eden Mehmet Bey *Konya*'da daha fazla kalmadı. Yetenekli bir kişiliğe sahip emîrlerden *Hoca Ali Şah*, onu *Eretna Beyliğinin* tahtına geçirmek için yeniden harekete geçti. *Kızılırmak* kıyısında kardeşi Câfer ve buna tâbi emîrlerden Seyyid'e karşı girilen savaşta Meh-

m e t B e y ve taraftarları galip geldiler. Böylece *Kaseri*'ye geri dönen M e h m e t B e y yeniden tahta çıkarılarak yönetimi ele aldı. İ b n H a c e r bu olayı şöyle anlatmaktadır: M e h m e t B e y, babasının ölümü üzerine (753/1352) küçük yaşta *Memalik-i Rum* hükümdarı oldu. Devlet işlerinin yönetimi A l i Ş a h 'ın elinde idi. C a f e r b i n E r e t n a , *Mısır*'a gitmişti orada oturuyordu. Bu onun, kayıt fırsatını bularak daha sonra memleketine döndüğünü göstermektedir. Nitekim *Vakıflar Genel Müdürlüğü* arşivinde bulunan 1386 tarihli vakfiyesi de bu düşüncemizi doğrulamaktadır.

İktidarın başlarında M e h m e t B e y 'i meşgul eden mesele D u l k a d ı r o ğ l u K a r a c a 'nın kendisine sığınması ile ortaya çıkmıştır. *Mısır Memlüklü* sultanı S e l a h a d d i n S a l i h 'e isyan eden *Halep* valisi B e y B o ğ a r u s 'u destekleyen K a r a c a B e y , onun öldürülmesinden sonra M e h m e t B e y 'e sığınmıştı. *Memlüklü* sultanı derhal M e h m e t B e y 'e mektup göndererek K a r a c a B e y 'i yakalayıp kendisine yollamasını istemişti. Baskı ve tehdidlere daha fazla dayanamayan E r e t n a o ğ l u M e h m e t B e y , K a r a c a 'yı *Halep*'e göndermişti. Burada bir süre tutuklu kalan K a r a c a B e y , daha sonra *Kahire*'ye gönderilmiş. Aralık 1353'de öldürülmüştür. Bu olay *Dulkadirli - Eretna* anlaşmazlığını daha da derinleşmesine sebep olmuştur.

Öte yandan iktidarı yukarıda anlatıldığı üzere tekrar eline geçirmiş olan M e h m e t B e y , çok geçmeden kendisine en büyük yardımı yapmış olan H o c a A l i Ş a h ile anlaşmazlığa düşmüştü. H o c a A l i Ş a h 'a karşı harekete geçen M e h m e t B e y onunla *Ezine Mescid*'de savaşa girdi (Kasım 1356). Bu kez emîr S e y y i d 'i M e h m e t B e y 'in yanında görmekteyiz. Ne var ki, savaşı kaybeden hükümdar M e h m e t B e y olmuştu. Bu arada ileri gelen bazı emîrlere de öldürülmüşlerdi. Yalnız devlet erkânı arasında bu tür mücadelelerin her an çıkmasını bekleyen ve bunda kendi çıkarları için fayda gören *Moğollar* süratle M e h m e t B e y 'in etrafında toplanmakta gecikmemişlerdi. Bu yeni kuvvetlerle tekrar harekete geçen M e h m e t B e y , Temmuz 1357'de *Kırşehir* yöresinde *Malya* ovasında bu defa H o c a A l i Ş a h '

a karşı başarı kazandı. Daha sonra Mayıs 1358'de H o c a A l i Ş a h *Zamantı* bölgesinde öldürülecektir. Aynı yıl içinde *Mısır*'a giden emîr S e y y i d de burada ölmüştür. Bu olaydan sonra M e h m e t B e y beyliği tek başına yönetmeye başlamıştı. Bu sırada *Anadolu*'da görülen veba ve kolera salgını halkın pek çoğunun ölümüne sebep olmuştu (1362). M e h m e t B e y 'in iktidarı döneminde uğraştığı meselelerden kendisini en fazla uğraştıran mesele *Moğolların* durumu olmuştur. Bunlar huzursuzluk kaynağı olmaya devam ettikleri gibi uygun bir ortamda problemler çıkarmak için de fırsat kollamaktaydılar. E r e t n a o ğ l u M e h m e t B e y bunları itaat altında tutma başarısını gösteremiyordu.

M e h m e t B e y 'i Temmuz 1364'de *Ankara*'da görüyoruz. Ancak bazı kaynaklar bu tarihlerde *Ankara*'yı *Osmanlı* hâkimiyetine dahil bir yer olarak gösterirlerse de bu yanlıştır. M e h m e t B e y 'in *Moğollar* karşısında ilk başarısızlığı İlgin yöresindedir. Bunu takiben *Moğollar* daha da ileri gidecek 1365 yılında bizzat M e h m e t B e y 'i yenmişlerdi. M e h m e t B e y 'i yenen *Moğolların* liderliğini B a b u k yapmakta idi. Neticede B a b u k 'un liderliğinde birleşen *Moğollar*, onu M e h m e t B e y 'in yerine Eretna Beyliği tahtına geçirmek amacıyla *Kayseri*'ye girmişlerdi. *Kayseri*'de ikinci defa *Moğollarla* karşı karşıya gelen M e h m e t B e y yeterince başarılı olamamıştı. Çünkü bu savaşta seçkin kumandanı Beğlerbeyi H o ş K a d e m öldürülmüş ve *Moğollar Kayseri*'de geniş çaplı bir yağma hareketinde bulunmuşlardı. Bu olaydan sonra kendinden önce babasının sık sık tekrarladığı bir yola başvurarak *Memlûklü* sultanından yardım istedi. *Memlûklü* kaynaklarına göre bu isteğine olumlu cevap almıştı. Nitekim *Halep* naibi kumandasında gönderilmiş olan yardım kuvveti *Kayseri*'ye girmeye muvaffak olmuş, böylece de M e h m e t B e y geçici bir süre için de olsa rahatlamıştı. Gerçekten de bu durum geçici olmuştu. Çünkü *Memlûkleri* dönüşlerinde merkezleri *Halep*'e ulaşmadan yağmalayan *Moğollar*, yine *Kayseri* bölgesinde hâkim duruma gelmişlerdi. Ancak emîrleri ile olan ihtilafı devam ediyordu. Bu arada 1365 yılında 21 yaşında hükümdar tarafından *Kayseri* kadılığına ge-

tirilen *Burhane'ddin Ahmed*'in çabaları da bir sonuç vermemişti. Nitekim bunların nüfuzlarını kırmak yolunda giriştiği tedip hareketlerinin birinde devlet erkânı-*Hacı Şadgeldi*, *Hacı İbrahim*, *Kılıç Arslan* - tarafından öldürülmüştü (Ekim 1365). Mezarı *Kayseri*'de bulunmaktadır. Mehmet Bey'in para kataloklarında *Erzincan*, *Doğu-Karahisar*, *Bayburt*, *Samsun*, *Kayseri*, *Çorum*, *Sivas*, *Tokat*, *Aksaray*'da adına basılmış paraları bulunmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, *Mehmet Bey* devri, *Eretna* Beyliği için talihsiz bir dönem olmuştur. Çünkü merkezî otorite kurulamamış, devlete bağlılıkları sağlanamamış olan emîrler ve yöresel yöneticiler bağımsız hareketlere başlamışlardı; bu durum ise *Eretna Beyliği*'nin sonunu hazırlayacaktır.

Mehmet Bey'in *Sivas*'ta öldürülmesinden sonra yerine, küçük yaştaki oğlu *Alaeddin Ali Bey* tahta geçirilmişti. Ancak devlet işleri ümerânın elinde kalmıştı. *Alaeddin Ali Bey* de babası gibi zayıf ve dirayetsizdi. Beylik sınırları içinde adaletli bir yönetim uygulayan *Eretna*'nın aksine oğlu ve torununun zayıf kişilikleri sebebiyle, beylik tam bir kaos içine düşmüştür. Nitekim gerek *Mehmet Bey* ve gerekse oğlu *Alaeddin Ali Bey* devrinde merkezî otoritenin zayıflığı, *Türkmen*, *Moğol* oymaklarının ardı arkası kesilmeyen saldırıları halkı tahammülü imkansız sıkıntılar içine itmiştir. Bunun tabii sonucu *Eretna Beyliği* sınırlarında yaşayan halk, göçe mecbur olmuştu. Halkın bir kısmı *Halep* bölgesine inerken, bir kısmı da *Antep* bölgesine yerleşerek buranın bir *Türk* şehri hüviyetine bürünmesini hazırlamıştı. Bunun yanı sıra *Orta-Anadolu*'daki *Türklerden* önemli bir bölümü *Batı-Anadolu* ve *Marmara* bölgelerine göçetmişti. Bu da adı geçen yörelerin Türkleşmesi ve uygarlık alanında gelişmesinde en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Alaeddin Ali
Bey

Eretna Beyliğinin yönetimini ele alan *Alaeddin Ali Bey* döneminde (1365-1380) çağdaş kaynak *Bezmu Rezm*'e göre, beyliğin iç politikasında rol oynayan emîrler olarak şu kişileri görmekteyiz: *Sivas* hâkimi *Hacı İbrahim*, *Amasya* emîri *Hacı Şadgeldi*, *Doğu-Karahisar* hâ-

kimi Kılıç Arslan, Tokat hâkimi Şeyh Necip, Kayseri hâkimi Şeyh Cüneyd, Kayseri Kadısı Burhaneddin Ahmet ve Seyyidi Hüsam. Görüldüğü üzere bunların bütünü Türk idiler ve çoğu bu görevlere Eretna zamanında atanmışlardı.

Beyliğin bu perişan halini gören komşuları, Eretna'ya son darbeyi vurma zamanının geldiğine inanmışlardı. Bu olaylara burada ana başlıkları ile değinmek istiyoruz.

Eretna Beyliğinden toprak kapmada en erken davranan Karamanoğulları olmuştur. Karamanoğlu Alaeddin Bey, 1366-67 yılında Konya'yı alarak topraklarına katmıştı. Daha sonra Niğde ve Aksaray'ı ele geçiren Karamanoğlu Alaeddin Bey için Kayseri yolu açılmıştı. Yine aynı tarihlerde de Şam Türkmenleri ve Dulkadırlılar Eretna beyliği topraklarına saldırılarda bulunmuşlardı. Bu arada Pınarbaşı bölgesi Dulkadırlıların kontrolüne girmişti. Bir yandan Osmanlılar da Ankara bölgesini denetimleri altına alarak Eretna beyliği topraklarını çember içine almışlar; öte yandan Babuk, Moğollarla birlikte Sivas'ı kuşatmış, ancak bilahare yanındaki Moğolların Alaeddin Ali Bey'le anlaşması sonucu kuşatmayı kaldırmıştı. Ne var ki daha sonra Sahibin Bükü'de yapılan ikinci muharebede yenilmişti. Bu olaylarla ilgili Bezm u Rezm'de herhangi bir bilgi olmamasına rağmen, çağdaş bir Tarihî Takvim'de ayrıntılı bilgi verilmektedir.

Eretna Beyliğinin aleyhine içte ve dışta gelişen bu olaylara seyirci kalan Alaeddin Ali Bey, kendisini zevk ve eğlence âleminde oyalamaya başlamıştır. Bu hali, emîrleri büsbütün kendisinden uzaklaştırmıştır. Koyulhisar'da Kılıç Arslan, Niksar'da Taceddin, Amasya'da Hacı Şad geldi, Erzincan'da Mutahtarten, Tokat'ta Şeyh Necip, Sivasta Hacı İbrahim bağımsız hareket etmeye başlamışlardı. Çok geçmeden Eretnaoğlu Alaeddin Ali Bey, Kayseri'de eğlence sırasında, yanında Samagar ve Çaygazan Moğol oymaklarına ait kuvvetler olduğu halde Karamanoğlu Alaeddin Bey'i karşısında görecektir.

Bu yeni gelişmeler karşısında Alaeddin Ali Bey, Kayseri'yi terkle Sivas'a çekilmişti. Bu kaçış sırasında Karamanoğulları Alaeddin Ali Bey'i takip etmişler ancak, Kadı Burhaneddin Ahmed'in yardımıyla herhangi bir zarara uğramadan Sivas'a gelebilmişti. Yine ilgili bölümde geniş bir şekilde anlatıldığı üzere Kadı Burhaneddin Ahmed'e Kayseri'nin yönetimi, bazı şartlarla Karamanoğullarınca bırakılmıştı. Ayrıca Sivas hâkimi Hacı İbrahim de iktidar boşluğundan yararlanarak Eretna Beyliğinin mukadderatına sahip olabilmek için harekete geçmişti.

Gelişen olayları takiben, Eretna hükümdarı Alaeddin Ali ile Sivas hâkimi Hacı İbrahim arasında kurulan dostluk sonucu ülkede bir birlik sağlanmışsa da, Moğol oymakları bu durumdan meninun kalmamışlardı. Çünkü menfaatlarını devletteki iç karışıklıklarda görüyorlardı.

Samagar oymağı reisi Hızır Bey, Kayseri'yi ele geçirmek için harekete geçmişti. Ancak, çok geçmeden de Kadı Burhaneddin Ahmed'den çekinen Hızır Bey yönetimindeki Samagar oymağı Kayseri'yi tehditten vazgeçecektir. Kadı Burhaneddin Ahmed'in siyasi gücünün gittikçe artmasından endişelenen rakipleri onu Ağça Kale'de tutuklamışlardı. Daha sonra Hacı İbrahim akrabalık kurduğu ve Kayseri'yi kendilerine bıraktığı Samagarlıların yardımı ile hükümdar Alaeddin Ali Bey'i tutuklamıştı. Ancak, daha sonra serbest kalan hükümdar Alâeddin Ali Bey bu defa da göçebe Moğol oymaklarından Barambayların yanına gitmişti. Hacı İbrahim'e karşı kendisine yardım etmelerini istemişti. Bu esnada Samagarlı Moğol oymağı da düşmanları Barambaylılara karşı Sivas hâkimi Hacı İbrahim'e başvurmuşlar, birlikte harekete geçilmesini teklif etmişlerdi. Büyük bir ordu ile Barambaylar üzerine yürünmüştü. Ancak savaşı göze alamayan Hacı İbrahim, bu oymağın bir kolu Alagözyan (Alagözlü) ile barış yaparak Sivas'a dönmüştü. Bu iki Moğol oymağının mücadeleleri de kitabımızın ilgili yerinde geniş olarak anlatıldığı üzere sonuçta Hacı İbrahim öldürülecekti. Bu karışıklıklar sı-

rasında *Sivas*'ta Hacı Mukbil tarafından bir defa daha tutuklanan *Eretna* hükümdarı Alaeddin Ali Bey, Kadı Burhaneddin ile anlaşmak zorunda kalmıştır. Daha sonra da Hacı Mukbil, Burhaneddin Ahmed'in telkini ile hükümdar Alaeddin Ali'yi serbest bırakmış, o da *Sivas*'a gelerek emâret makamına oturmuştur.

Hacı Mukbil sorununun çözümünden sonra Mayıs 1378'de Kadı Burhaneddin Ahmet, *Eretna Beyliği*'nin vezirlik makamına getirilmiştir. Alaeddin Ali Bey'in vezîrliğini yaptığı dönem 1378-1380 arası idi. Bu devreden sonra yeni Sultan'a naib olacak olan Kadı Burhaneddin Ahmet, daha sonra kendi adı ile anılan devletin hükümdarı olmuştur.

Kadı Burhaneddin'in vezîrlığe getirilmesi *Eretna Beyliğinde* bir canlılık yaratmıştı. Özellikle o, Alaeddin Ali Bey'in merkezîyetçi devletini güçlendirmesi yolunda faaliyet göstermesini istemekteydi. Kısa bir süre de olsa ülkede *Eretna* zamanındaki huzurlu hayata yeniden dönmüş, *Moğol* ve *Türkmen* oymaklarının tecavüzlerine bir son verilmişti.

Merkezîyetçi devletini güçlendirme yolundaki ilk faaliyet *Amasya*'da Hacı Şadgeldi'ye karşı olmuştu. *Amasya* kalesi kuşatma altına alınmıştı. Ancak, daha sonra iki taraf arasında anlaşma sağlandığından hükümdar *Sivas*'a çekilmişti. Bu sefer bölgedeki emîrler içinde iyi bir örnek teşkil etmiş ve bağımsız faaliyetlerine son vermişlerdi. Fakat çok geçmeden kendisinin devlete çekidüzen vermesinde büyük yardımcısı Kadı Burhaneddin Ahmet ile araları açılacaktır. Alâeddin Ali Bey, *Kayseri*'ye gelerek *Niğde* üzerine yürüyüşe geçmişti. Bu sefer sırasında *Develi Karahisar* kalesi kuşatılarak alınmıştı. Sonra *Niğde*'ye gelinmiş ve şehir kuşatılmıştı. Ne var ki, *Karamanlılara* rağmen şehir ele geçecekken Alaeddin Ali Bey, Kadı Burhaneddin Ahmed'i başarılarından dolayı kıskandığı için, onlarla mütareke yaparak *Niğde* kuşatmasını kaldırmıştır. Buradaki başarısızlığına rağmen, *Moğol Bey*'i Babukoğlu Ali Paşa'nın idaresindeki *Aksaray*'a yürümüştü. Ancak bu sefer-

de bir önceki *Niğde* seferi gibi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu olumsuz sonuçların tek sebebi hükümdar *Alâeddin Ali Bey*, idi.

1379 İlkbaharında *Alâeddin Ali Bey*'in yanında vezîri *Kadı Burhanneddin Ahmet* ile birlikte *Niksar*'a *Tacettin Bey*'e bir sefer yaptığını görüyoruz. Ne var ki bu da yarım kalmış, *Taceddin Bey*'in ölümünden sonra *Niksar*'ı kendi hâkimiyet sahası içinde mütalaa eden hükümdar, *Tokat*'ıda yönetimi altına almak istemişse de başaramamıştır. Bu anlattıklarımız vezîr *Kadı Burhanneddin* ile devlete gelen canlılığın en güzel örnekleridir. Ne var ki vezîrinin başarılarından endişelenen hükümdar, onun çizdiği politikanın esaslarına uymadığı için hep kayıplara uğramıştır.

Alâeddin Ali Bey'i hükümdarlığının son yıllarında, yine vezîri *Kadı Burhanneddin Ahmet*'in gayretleri sonucu sebepleri ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgileri kitabımızın ilgili bölümlerinde verilen *Erzincan* ve yarım kalan *Amasya* seferlerini yaptığını görüyoruz (1380).

Nihayet fırtınalı geçen bir hayattan sonra *Eretna* hükümdarı *Alâeddin Ali Bey*, Ağustos 1380'de ölmüş ve *Kayseri*'ye gömülmüştür. Onun ölümünü takiben *Eretna Beyliği* tahtına yedi yaşındaki oğlu *II. Mehmet* oturtulmuştur. *II. Mehmet*'in çocuk yaşta devletin başına geçmesi çeşitli iç meselelerin yeniden doğmasını hazırlamıştı. *Kadı Burhanneddin* bütün bu olaylarda önce yine vezîr, daha sonra da naib olarak görev yapmıştır. Onun eski hükümdar naibi *Kılıç Arslan*'ı bertaraf ederek, *II. Mehmet*'e naib olması Şubat 1381'dedir. Nihayet *Arap* kaynakları ile yerli *Anadolu* kaynaklarımızdaki bilgilere göre 1390 yılında *II. Mehmet* öldürülmüş ve *Eretna Beyliğinin* son hükümdarı da tarih sahnesinden çekilmiştir.

XV.

PERVÂNEOĞULLARI

1214 yılında *Trabzon Rum* imparatorluğundan alınan ve önemli bir deniz üssü ve ticaret limanı olan *Sinop, Türkiye Selçuklu Devleti*'nin iç karışıklıklar içinde çalkalandığı dönemde *Trabzon Rum İmparatorluğu* tarafından yeniden işgal edilmişti. Bunun üzerine *Selçuklu* veziri *M u i n ü d d i n S ü l e y m a n P e r v â n e*, *Sinop*'a karşı harekete geçerek uzun bir kuşatmadan sonra yeniden fethetti. Vezirin bu başarısı dolayısıyla *Sinop* kendisine dirlik olarak verildi. Fakat daha sonra o, devlet yönetimine tam anlamıyla hâkim olduğu için şehrin mülkünü (temlik) kendi üzerine kaydettirdi. O, devlet başkentinde saltanat atabeki makamında olduğu için bizzat *Sinop*'ta oturamadığından yerine oğlu *M u i n ü d d i n M e h m e t*'i göndermişti. *S ü l e y m a n P e r v â n e*'nin 1277 yılında *A b a k a H a n* tarafından öldürülmesi üzerine, oğlu *M e h m e t*, *Sinop*'ta bağımsız bir beylik kurmuş ve ölümüne (1296) kadar *Moğollar*'a tâbi olmuş ise de bir ara onlarla savaşmayı dahi planlamıştır. Kendisinden sonra oğlu *M ü h e z z e b ü d d i n M e s u t* *Sinop* emîri olmuş ve *Moğollara* tâbi kalmıştır. *M ü h e z z e b ü d d i n M e s u t*, bir süre sonra *Sinop*'ta gezerken ticaret sebebiyle şehirde bulunan *Cenevizliler* tarafından tutsak alınıp, *Ceneviz* sömürgesi olan *Kefe*'ye götürülmüştür. Bununla birlikte o, ağır bir kurtuluş akçası ödemek suretiyle, *Sinop*'a dönmeyi başarmıştır. (1298). *M e s u t B e y*, bu olaydan iki yıl sonra (1300) ölmüş ve yerine oğlu *G a z i Ç e l e b i* geçmiştir. *G a z i Ç e l e b i*, yiğit, heyecanlı, bir mizaca sahipti. O, kuvvetli donanmasıyla *Trabzon Rum-ları* ile *Cenevizlilerle* başarılı deniz savaşları yapmıştır. *G a z i Ç e l e b i*'nin yerine geçecek bir erkek çocuğu olmadığı için *Sinop*'un yönetimini *Kastamonu* hükümdarı *C a n d a r o ğ l u S ü l e y m a n P a ş a*'ya verdi. Böylece onun 1322'

eki ölümünden sonra *Sinop* , doğrudan doğruya *Candarlı Beyliği*'ne geçti, valiliğine de *S ü l e y m a n P a ş a*'nın oğlu *G ı - y a s e d d i n İ b r a h i m B e y* atandı. *G a z i Ç e l e b i*'nin kabri, *Sinop*'ta büyük cediti *M u i n e d d i n S ü l e y m a n*'ın medresesinin içindedir.

XVI. TACETTİNOĞULLARI

Canik (Canit) XIII. yüzyılda *Bafra* ile *Terme* arasındaki yöreden ibaret olmayıp, iki bölüm halinde Ordu ilinin de bazı topraklarını içine almakta idi. Bunlardan birisine *Sivas Caniği* adı verilerek *Samsun* ve *Çarşamba* tarafları buraya dahildi. Öteki *Canik*'e de *Karahisar Caniği* adı verilmiş olup *Ünye*, *Fatsa* ve *Niksar*'a kadar olan yöreleri kapsamakta idi.

Türkiye Selçuklu Devletinin çöküşü ve *Moğol* hâkimiyetinin artması sırasında ortaya çıkan karışıklıklar sebebiyle yer yer türeyen *Türkmen* beyliklerinden birisi de *Canik* emîri *Taceddin Bey* ve oğulları beyliği olup, başkenti *Niksar*'dı. *İskefser* ve yöreleri ise *Karahisar Caniği* topraklarında idi. *Taceddin Bey* 1378 yılında *Canik* emîri bulunuyordu. Yiğit ve girişken bir mizacı olduğundan *Sivas* ve *Kayseri* hükümdarı *Kadı Burhaneddin Ahmet*'le dahi mücadeleden çekinmemiştir. *Trabzon Rum İmparatoru III. Alaksios*'un kızı *Evdoksiya*, *Taceddin*'in eşi idi.

Taceddin Bey, *Ordu* ilindeki *Türkmen* emîri *Hacı Emîrzâde Süleyman Bey*'in topraklarına giriştiği bir saldırıda, yenilerek hayatını kaybetti ve yerine oğlu *Mahmut Bey* emîr oldu (1386). *Mahmut Bey*, *Kadı Burhaneddin Ahmet*'e itaat etmekle birlikte kardeşi *Alp Arslan*'la birlikte *Osmanlı* Sultanı *Yıldırım Bayezit*'i *Burhaneddin* aleyhine kışkırtıyorlardı; bir ara *Mahmut Bey* ile arası açılan *Alp Arslan* *Kadı Burhaneddin*'den yardım alarak *Niksar* ve yörelerinin bir kısmını ele geçirdi. Bununla birlikte o, *Burhaneddin*'in düşmanı olan *Eretna*'nın akrabası *Feridun*'la ilişkisi sebebiyle *Burhaneddin* tarafından öldürüldü. *Mahmut Bey* ise *Burhaneddin*'in ölümünden sonra sultan *Yıldırım Bayezit*'in *Amasya*, *Tokat* ve *Sivas*'ı fethin-

den sonra *Osmanlı Devleti*'nin hizmetine girdi. Bir süre sonra da Çelebi Sultan Mehmet'in oğlu küçük şehzade Mustafa'nın isyanı sırasında beylerbeyisi oldu. Mahmut Bey, şehzâde Mustafa, *İznik*'i aldığı zaman süratle harekete geçen II. Murat'ın kumandanı Mihaloğlu Mehmet Bey'i giriştiği çarpışmalarda öldürmüş ise de kendisi de Mihaloğlu Mehmet Bey'in adamları tarafından saklandığı yerden çıkarılarak öldürülmüştür (1423). Alp Arslan'ın Hüsameddin Hasan ve Hüsameddin Mehmet Yavuz isimlerinde iki oğlu vardır. Her iki kardeş, *Karahisar Canik*'inden ayrılıp *Sivas Canik*'indeki *Samsun* ve *Çarşamba*'ya çekilerek beyliklerini sürdürmüşlerdir. II. Murat zamanında *Osmanlıların Amasya* beyi Lala Yargüç Paşa, Hasan Bey'i hileyle düğüne davet ederek memleketini ele geçirmek istemiş ise de Hasan Bey onun planını anlamakta gecikmedi ve sonunda sahip olduğu yerleri ona teslim etti; *Samsun* Yargüç'ün oğlu Hızır Bey'e verildi (1428). Hasan Bey, *Edirne*'ye Murat'ın yanına gönderildi, daha sonra da ona muhtemelen *Rumeli*'de bir sancak verildi.

XVII.

ERZİNCAN BEYLİĞİ

Kösedağ savaşındın sonra (1243) *Türkiye* tarihi buhranlı bir evreye girmişti. Türkiye *Selçuklu* sultanları âdeta *İlhanlı* hükümdarlarının birer valisi durumuna düşmüşlerdi. Yürütme ve yasama yetkilerini üzerlerinde toplamış olan sultanlar, tüm yetki ve sorumluluklarını yitirmişler; *Anadolu*, *Moğol* sömürü düzeni altında sosyo-ekonomik bunalımlar içine düşmüştü. Nihayet *Bizans İmparatorluğu*'nda da başlayan çöküntü sonucu, XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, merkezî otoriteden uzak uçlardaki *Türkmenler*, bağımsız hareketlere başlamışlar ve büyüklü küçüklü siyasî kuruluşlar halinde organize olmuşlardır. XIII. yüzyılın ortalarından başlayarak XVI. yüzyılın sonuna kadar gelen bir süre içinde, *Türkiye*'nin tarihî çehresini karakterize etmiş olan bu siyasî kuruluşlardan, batıdakiler hakkında oldukça aydınlatıcı bilgilere sahip bulunuyoruz. Buna karşılık doğudaki kuruluşlar ve onların kurucularına ait birçok sorunlar, eldeki belgelerin yetersizliği nedeniyle, bugün dahi karanlığını korumaktadır. İşte bu dönemde *Doğu-Anadolu*'da önemli rol oynayan kişilerden biri de M u t a h h a r t e n'dir. Ancak bugüne değin bu ünlü kişi ve emîrliğine dair monografik mahiyette derli toplu bir araştırma yapılmamıştır. Bazı *Türk* tarihi araştırmacıları incelemelerinde, çok kısa olarak, M u t a h h a r t e n'e değinmekle yetinmişlerdir.

Mutahhar-
ten'den önce
Erzincan

1379 yılından itibaren tarih sahnesinde gördüğümüz M u t a h h a r t e n'den önce, XIV. yüzyılın ilk yarısında, *Orta-Anadolu*'da *İlhanlı* genel valiliğinin siyasî kuruluşu dönüşmesinden sonra ortaya çıkan *Eretna Beyliği* sınırları içine katılmış olan *Erzincan*, sırası ile A h î A y n a B e y ve P î r H ü s e y i n'in yönetiminde kalmış idi. Şöyleki; 1338-39 yılından beri *Anadolu*'da yönetimi elinde bulunduran E r e t n a , Ç o b a n l ı Ş e y h H a s a n'ın S ü l e y m a n H a n

kumandasında *Anadolu*'ya gönderdiği kuvvetleri, *Erzincan-Sivas* arasındaki *Karanbük* ovasında yenmiş idi (1343). Bu zaferden sonra da bağımsızlığını ilân edip *sultan* unvanını alarak adına hutbe okutup para bastırmış idi. Daha sonra da *Çobanlı Şeyh Hasan*'ın yerine geçen *Melik Eşref*'in zayıf kişiliği ve kötü yönetiminden istifade ile hâkimiyetini *Erzurum*'a kadar genişletmeyi başarmıştı. Bununla beraber *Eretna*'nın *Erzincan*'daki hâkimiyetinin başlangıç tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Güvenilir kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığı üzere, 1348'lerde, *Erzincan*'da *Ahî Ayna Bey* adında bir emîr bulunmakta idi. Öyle anlaşıyor ki, bu, emîr *Eretna*'ya tâbi idi ve onun yüksek hâkimiyetini tanıyordu. Ancak *Ahî Ayna Bey*'in *Erzincan*'a gelişi ve bu yerin emîrlüğünü ele alışına dair çağdaş kaynaklar susmaktadırlar. Buna rağmen bölgenin güçlü *Ahi* liderlerinden birisi olduğunu tahmin edebileceğimiz *Ayna Bey*'in *Erzincan*'ı satın almak suretiyle buraya yerleştiği yolundaki *Bezm u Rezm*'in kaydı sonderecede ilginçtir.

Çağdaş kaynak *Panaretos*'un vekayinâmesinde, *Ahî Ayna Bey*'in *Eretna Beyliğinin* bir uç vilâyeti olan *Erzincan*'daki siyasî faaliyetlerine dair, oldukça geniş ve orijinal bilgiler bulunmaktadır. *Eretna Beyine* tâbi bir uç emîri olarak faaliyet gösterdiğini kuvvetle tahmin edebileceğimiz *Ahî Ayna Bey*, 1348 yılında *Akkoyunlu Türkmenleri*'nin lideri *Tur Ali Bey* ve *Bayburt* emîri *Mehmet Rikâbdâr* ile birlikte, *Trabzon*'a karşı silâhlı bir eylemde bulunmuştu. Fakat *Ahî Ayna Bey*, *Trabzon*'a karşı sürdürülen üç günlük saldırıdan kesin bir sonuç alınamayınca müttefikleri ile geri dönmüştü. Nitekim bu saldırılara bir son vermek isteyen *Trabzon* İmparatoru III. *Alexis*, *Ahî Ayna Bey*'in müttefiki ve *Türkmen* beylerinin en güçlüsü *Tur Ali Bey*'i kazanmak istemişti. Bu sayede diğer beylerin de saldırılarını durdurabileceği inancı ile kız kardeşi *Despina Maria*'yı, *Tur Ali Bey*'in oğlu *Kutlu Bey*'e gelin olarak vermişti.

İşte *Eretna*'nın Şubat 1352'deki ölümüne kadar geçen zamanda, *Ahî Ayna Bey*'in *Erzincan*'daki —onun hâki-

miyet sahasına *Erzurum* ve *Bayburt* da dahil idi— yaşantısı ile ilgili olarak bilinenler bunlardan ibarettir. *Eretna*’nın ölümünden sonra tahta geçen oğlu *Mehmet Bey*’in iktidarı döneminde, devletin iç ve dış durumu iyiden iyiye karışmıştı. Yeteneksiz bir kişiliğe sahip *Mehmet Bey*’in devlete hâkim olamaması ve iç mücadeleler, bu karışıklığın balıca nedeni olarak görünmektedir. Çünkü babası *Eretna*’nın di-rayetli yönetimi altında, devlete bağımlı hale getirilmiş olan göçebe *Moğol* ve *Türkmenler* ile feodal beyler, 1352 yılından sonra devlet sınırları içerisinde, merkezî otorite buhranından yararlanarak bölücü faaliyetlere başlamışlardı. Ayrımcı güçlerin giriştiği devleti parçalama uğraşları sırasında, *Erzin-can* emîri *Ahî Ay na Bey*’in de, *Eretna Beyliği* ile olan bağlarını gevşettiği, hâkimiyet sahasını genişletmek için başına buyruk hareket ettiği gözden kaçmamaktadır. Burada *Ahî Ay na Bey*’in bu faaliyetlerine değinmeden önce bize olayların nedenlerine açıklıkla bakmak imkânını vereceğini tahmin ettiğimiz, *Eretna Beyliğinin* iç sorunlarına kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

Kaynaklardaki bilgilere göre *Eretna*’nın üç oğlundan *Şeyh Hasan*, daha babasının sağlığında ölmüş (748/1348) geri kalan iki oğlundan (*Mehmet* ve *Câfer*) *Mehmet Bey* emîrlerinin ittifakı ile hükümdarlığa getirilmişti. Ancak bu hal kısa sürmüş, zayıf kişiliği olan *Mehmet Bey*, bir hükümdara yakışmayan tutum ve davranışlarından ötürü tahtı terke mecbur bırakılmış ve emîr *Seyyid*’in liderliğini yaptığı muhalif emîrlere, kardeşi *Câfer*’i tahta çıkarmıştı. Fakat *Konya*’ya çekilen *Mehmet Bey*, çok gemedi *Hoca Ali Şah*’ın yardımı ile kendisine karşı olan emîrlere kenar ederek *Kayseri*’de ikinci kez iktidar koltuğuna oturmuştu (1356). İktidarın yeniden el değiştirmesi sonucunda *Câfer Bey Mısır*’a sığınmıştı. Ancak içteki bunalım bununla da bitmemiş, *Mehmet Bey*, bu kez de emîr *Seyyid* ile birlikte kendisine muhalefete başlayan *Hoca Ali Şah* ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Nihayet *Kırşehir* yöresinde *Malya* ovasında *Hoca Ali Şah*’a karşı başarı elde etmiş (1357) ve durumunu kuvvetlendirmeyi başarmıştı.

İşte aralıklarla 1362 yılına kadar mücadelelerin devam ettiği bu ortamda, M e h m e t B e y 'in vilâyetlerle gereği gibi ilgilenemeyeceği açıktır.

A h î A y n a B e y 'in bu dönemdeki yeni tutumu ile ilgili olarak iki gözlemci P a n a r e t o s ve *Takvim* müellifinin verdikleri bilgiler de yukarıdaki düşüncemizi doğrulamaktadır. Şöyleki: Çağdaş *Takvim*'de büyük âdil emîr G ı y a s e d d i n A h î A y n a B e y 'in Mayıs/Haziran 1360/61'de *Gürcistan*'a bir sefer yaparak *Ahalsıhı*, *Samsıhı* ve *Azğur* şehir ve kalelerini fethettiği, *Gürcülerden* 12 bin kişiyi tutsak aldığı, M a n g ı l 'ın ona cizye ve vergi vermeği kabul ettiği, kaydedilmektedir. Kaynakta devamla A h î A y n a B e y 'in *Gürcülere* karşı yaptığı bu başarılı seferden sonra *Erzurum* ve *Legzi* tarafına gittiğine işaret edilmektedir. Aynı yıl içinde *Trabzon*'a da bir sefer yapmış olan A h î A y n a B e y , 1362 yılında ölmüştür. Bu devrede de M e h m e t B e y 'in *Erzincan*'da 1359 tarihinde basılmış bir parası, aradaki hukukî bağın şeklen devam ettiğine bir delil olarak gösterilebilir.

A h î A y n a B e y 'in ölümünden sonra *Erzincan*, bu kez de *Şarkî Karahisar*'dan gelen emîrzâde P î r H ü s e y i n 'in eline geçmişti. Bu olgu E r e t n a - o ğ l u M e h m e t B e y 'in iç karışıklıklardan sonra devleti bağımsız olarak yönetmeye başladığı tarihlere rastlamaktadır. ancak hükümdarın 1362 yılından itibaren tüm uğraşlarını *Kayseri* bölgesindeki *Moğolların* yola getirilmesi üzerine toplaması ve kolera salgını gibi nedenler, devletin doğu bölgelerini yine sahipsiz bırakmıştı. İşte bu elverişli ortamdan yararlandığını kuvvetle tahmin ettiğimiz P î r H ü s e y i n , çağdaş *Takvim*'e göre, *Şarkî Karahisar*'dan gelerek *Erzincan*'a hâkim olmuştur. Fakat gözlemci M ü s t e n c i d e l - M e v l e v i 'nin verdiği bilgilerden, P î r H ü s e y i n 'in *Erzincan*'da yönetimi ele alışının kolayca gerçekleşmediği, anlaşılmaktadır. Şöyleki: P î r H ü s e y i n *Erzincan*'a geldiğinde halk iki kampa ayrılmış, iç savaş patlak vermişti. Nihayet, P î r H ü s e y i n 'e karşı çıkan emîrlere, yenilerek *Erzincan*'ı terke mecbur olmuşlar, *Bayburt* ve *Tercan* tarafına kaçmışlardı. Böylece muhalefet cephesini kırarak *Erzincan*'a hâkim olan P î r H ü s e y i n , daha sonra *Bayburt*'u da hâkimiyeti altına almıştı.

Erzincan, *Eretna*-oğlu *Mehmet Bey*'in 1365 yılındaki ölümünden sonra meydana gelen iktidar değişikliği sırasında, *Pîr Hüseyin*'in yönetiminde kalmıştı. Yeni *Eretna* hükümdarı *Alâeddin Ali Bey* adına 1366 yılında *Erzincan*'da kesilmiş bir sikkenin varlığına rağmen diğer emîrler gibi —*Hacı İbrahim* (*Sivashâkimi*), *Hacı Şadgeldi* (*Amasya emîri*), *Şeyh Necib* (*Tokat hâkimi*), *Kılıç Arslan* (*Koyulhisar hâkimi*), emîr *Cüneyt* (*Kayseri hâkimi*)— *Pîr Hüseyin*'in de zayıf ve dirayetsiz bir hükümdarın başta bulunmasından istifade ile kendi başına buyruk hareket etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Gerçekten de *Eretna*'nın sağlığında *Konya*'dan *Erzurum*'a kadarki devlet sınırlarının, aşağıda değinileceği üzere, *Alâeddin Ali Bey*'in iktidarının ilk yıllarından itibaren daralmağa başlaması da kanunî kuvvetlendirmektedir. Ancak *Pîr Hüseyin*'in 1379 yılındaki ölümüne değin geçen zaman içindeki hayatı ve faaliyetleri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Yalnız tek kaynak *Bezm u Rezm*'de *Pîr Hüseyin*'in 1379 yılında öldüğü ve böylece *Erzincan*'ın bir süre hâkimsiz kaldığı kaydı bulunmaktadır.

Mutahhar-
ten'in ailesi
ve adı
sorunu

Pîr Hüseyin'den sonra *Erzincan* emîrliğini, 1379 yılı içinde ele geçirmeyi başaran *Mutahharten*'in, ilk zamanları hakkında kaynaklarda aydınlatıcı bilgiler yoktur. Çağdaş yerli müellifler kökeni hususunda da hiç bir bilgi vermemektedirler. Ancak eski *Osmanlı* tarihlerinde *Mutahharten*'in *Tatar*'a mensubiyetinden söz edilirse de, onların bu mü tâlaası kabule şayan değildir. Herhalde *Mutahharten*'in *Timur*'la olan yakın ilişkileri, *Osmanlı* yazarlarını böyle bir beyana sevketmiş olmalıdır. Bizce bu ünlü emîrin kökenini *Türkler* arasında aramak en mantıkî yol olmalıdır. Nitekim *Bezm u Rezm*'de de onun bir *Uygur Türkü* olan *Eretna* ile akrabalığına değinilmektedir. *Clajivo*, *Mutahharten*'in *Trabzon Rum* imparatoru'nun kızı ile evlenmiş olduğunu bize haber vermektedir. *Kitâb-ı Diyârbekriyye* müellifi de onun *Akkoyunlu Ahmet Bey*'in damadı olduğundan söz etmektedir. Ancak her iki evlenme hususunda doğrulayıcı bilgiler elimizde mevcut değildir. Yalnız *Ahî Ay-*

n a B e y 'den itibaren devam eden akınlara bir son vermek için *Trabzon Rum* imparatorunun, diğer Türkmen beylerine yaptığı gibi M u t a h h a r t e n ile de bir akrabalık kurmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

M u t a h h a r t e n 'in adı sorununa gelince: N i z a m e d d i n Ş a m î , Ş e r e f e d d i n A l i Y e z d î , İ b n A r a b ş a h gibi çağdaş T i m u r tarihçileri ile *Kitâb-ı Diyârbekriyye* müellifi ve H â f ı z - ı E b r û , muahhar *Osmanlı* müellifleri N e ş r î , Â ş ı k P a ş a z â d e , bunlardan nakiller yapan tarihçiler, *Erzincan emîri*'nin adını T a h a r t e n (T a h i r t e n) imlasıyla kaydetmektedirler. Batılı yazarlardan seyyah C l a v i j o , *Erzincan* emîrini, T r a t a (n) imlâsıyla yazar. S c h i l d b e r g e r 'in eserinde ise Tarathan diye kaydettiği bu emîrin adını çağdaşı bir diğer yazar E s t e r â b â d î , M u t a h h a r t e n olarak belirtir. K a d ı B u r h a n e d d i n A h m e t adına kaleme aldığı eserini, bir dereceye kadar *Erzincan* emîrliğinin özel tarihi olarak niteleyebileceğimiz bu müellif, emîrin adını en doğru şekilde bize intikal ettirmiş olmalıdır. Zira *Erzincan*'da telif edilmiş çağdaş *Takvim*'de de emîrin adı M u t a h h a r t e n şeklinde verilmiştir. Bu nedenle de bugüne değin, bazı araştırmalarda, yanlış olarak T a h a r t e n T a h i r t e n şeklinde yazılan bu ismin M u t a h h a r t e n olarak kabul edilmesi, en doğru yoldur. Biz de çalışmamızda *Erzincan* emîrinin adını M u t a h h a r t e n olarak kabul ettik. Ayrıca da M u t a h h a r t e n şekli, bir anlamda, —temiz kişi— ifade etmektedir. İlâve olarak şunu da söyleyebiliriz ki, yukarıda değindiğimiz kaynakların deyişlerine göre, herhalde M u t a h h a r t e n , *Anadolu*'da kolay telâffuz edilmesi nedeniyle olacak T a h a r t e n , T a h i r t e n diye ün yapmış olmalıdır.

M u t a h h a r t e n 'in *Erzincan Beyliği*ni ele alması hakkında aydınlatıcı bilgiler *Bezm u Rezm*'de bulunmaktadır. Bu kaynağa göre, P î r H ü s e y i n 'in ölümünden sonra *Erzincan Beyliği* tahtına 1379 yılı içinde M u t a h h a r t e n geçmiştir. Yalnız M u t a h h a r t e n 'in *Erzincan*'a nasıl sahip olduğu meselesi üzerinde aynı kaynakta herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bağımsızlığın ilân eden ve bununla ilgili olarak yalnız

Mutahhar-
ten'in Erzincan
beyliğini
ele alışı ve
ilk tepkiler

kendi adına para bastıran ve hutbe okutan *Muta h h a r - t e n*'e, ilk tepki *Eretna* hükümdarı *Al â e d d i n A l i B e y*'den geldi. Ancak bu tepkiyi izaha geçmeden önce, kısa da olsa *Al â e d d i n A l i B e y* zamanına değinmek ileriki olayları anlamak bakımından yerinde olur kanısındaız:

E r e t n a - o ğ l u M e h m e t B e y'in 1365 yılında ölümü, devlet sınırları içinde esasen mevcut hoşnutsuzluğu ve parçalanmayı daha da arttırmıştı. En önemli konu, *M e h m e t B e y*'in ölümü ile başlayan iktidar buhranı idi. Yerine geçen oğlu *Al â e d d i n A l i B e y* genç, fakat zayıf iradeli, yeteneksiz bir adamdı. Son derecede gevşek olan hükümdar, içte duruma hâkim olamıyor, emîrlar arasında ortaya çıkan ikilik ve rekabet, memleketi korkunç bir anarşi ile karşı karşıya getiriyordu. Nihayet devlet erkânı ve emirlerin devlet işlerindeki liyakatsizlikleri, yönetim mekanizmasını bozmuş, devlet otoritiseni yıkmıştı. Bölgenin esas halkını oluşturan *Türkmen* ve *Moğol* toplulukları, ayrımcı güçle işbirliği yaparak onlarla birlikte ayaklanmışlardı. Kısacası bu cülûs, içte ve dışta düşmanları ümitlendirip harekete geçirmişti. Toprak kaybı, daha *Al â e d d i n A l i B e y*'in iktidarının ilk yıllarında başlamıştı. Böylece *E r e t n a* devrinde *Konya*'dan *Erzurum*'a kadar uzanan devletin sınırlarında, *M e h m e t B e y*'den itibaren başlayan gerileme *Al â e d d i n A l i B e y* devrinde daha da süratlenmişti. Şöyleki; *B a b u k*'un *Moğolları*, *Sivas*'ı kuşatacak kadar cüretlerini arttırmışlar, *K a r a m a n o ğ l u A l â e d d i n B e y*, *Konya*, *Aksaray*, *Niğde* ve *Kayseri*'yi zapta muvaffak olmuştu. *Osmanlılar* ise daha 1362 yılında, *Ankara*'yı almışlardı. Güneyde *Şam Türkmenleri* ile *Dulkadirli-ların* baskıları gittikçe artmaya başlamış, *Memlûklular*, *Darende* ve *Divriği*'yi ülkelerine katmışlardı. *P î r H ü s e y i n* devrini de içine alan bu dönemde, bizzat başkente *Al â e d d i n A l i B e y*'in hükümdarlığının ilk yıllarında iktidar, *Sivas* hâkimi *H a c ı İ b r a h i m*'in eline geçmiş, *Amasya* hâkimi *H a c ı Ş a d g e l d i*, *Niksar* hâkimi *T a c e d d i n B e y* tam bağımsız hareket etmeğe başlamışlardır. Nihayet *Eretna Beyliğindeki* bu çözülme hali, Mayıs 1378'de vezirlik makamına gelen *K a d ı B u r h a n e d d i n* sayesinde, geçici bir süre için

durdurulabilmişti. Vezir, askerî, siyasî değişiklikler ve hareketler nedeniyle bozulan nizamı yeniden kurmuş; devlet de, ayrımcı güçlere karşı daha aktif bir tutum izleme yeteneğini kazanmıştı. Nitekim *Amasya*, *Niğde* ve *Niksar* saferleri, bunun en bariz verileridir. İşte bu seferler zincirinin bir halkası da *Erzincan*'a yapılmış olanıdır ki, bu olayla *M u t a h h a r t e n*, ilk kez siyaset sahnesine çıkacaktır. 1379 yılı yaz aylarında *M u t a h h a r t e n*'in emîrlğine karşı olan *Eretna Beyliğinin* ileri gelenleri hükümdar *Al â e d d i n A l i B e y*'in etrafını almışlar, bu şehrin *Eretna ailesi* ile olan ilgisini ileri sürerek *Erzincan*'ın kurtarılmasını istemişlerdi. *M u t a h h a r t e n*'in emîrlğine gösterilen bu ilk tepki hakkında *Bezm u Rezm*'de ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Bu kaynağa göre, başkent *Sivas*'ta, *Erzincan*'ın alınması taraftarları, hükümdarı bu işe teşvik için, *Erzincan* halkının da kendisini beklediklerini, sınırda bulunan *Şarkî Karahisar* emîri *K ı l ı ç A r s l a n*'ın da bu işte kendisine yardımcı olacağını söylüyorlardı. *Erzincan* üzerine hareket edilmesi için macera heveslisi ümerâ ve kumandanların baskısına *Al â e d d i n A l i B e y*'in mukavemet edemeyeceği âşikâr idi. Buna rağmen mesele üzerinde veziri *K a d ı B u r h a n e d d i n* ile uzun bir görüşme yapmayı ihmal etmemişti. Bu ikili görüşme sırasında vezir *K a d ı B u r h a n e d d i n*, hükümdara, *Erzincan*'ın *Eretna* hanedanına bağlılığının olduğunu, ancak meşrû hâkimiyet sahasına dahil olan bu yerden evvel daha yakın ve ele geçirilmesi daha kolay yerlerin fethinin öncelikle ele alınmasının devletin menfaati gereği olacağını bildirdi. Ayrıca *Al â e d d i n A l i B e y*'e şunları söyledi:

“Uzun zamandan beri başkalarının idaresi ve himayesi altında kalan *Erzincan* ahalisinin sizi davetine dair elde kesin bir delil yoktur. Üstelik *K ı l ı ç A r s l a n*'ın da yardım teklifinize olumlu cevap vereceği şüphelidir. Çünkü *Erzincan*'ın tekrar alınması halinde onun hâkimiyet sahası iyiden iyiye daralacaktır. Fakat hükümdar kendisini bu işe teşvik eden ve *M u t a h h a r t e n*'e karşı emîrlerin söyleşilerinin tesiri ile vezirinin haklı görüşlerine katılmadı ve *Erzincan*'a hareket etti.” Ne var ki, meselenin çözümlenmesinde yardımcı olacağı

kuvvetle umulan *Şarkî Karahisar* hâkimi, vezirin tahminlerini yanıltmamış, muhalefete başlamıştı. Bu hal, *Alâeddin Ali Bey*'i bu işe teşvik eden emîrleri son derecede güç duruma düşürüyordu. Bütün uğraşılara rağmen bu emîrle anlaşma mümkün olamıyordu. Nihayet *Kadı Burhane'din*'in *Erzincan*'ın alınması halinde idaresinin kendisine bırakılacağı yolundaki kesin güvencesinden sonra ancak, gelerek hükümdara katıldı. *Eretna* ordusu *Erzincan* dışına konduğunda şehrin *Alâeddin Ali Bey*'e teslimi yolunda hiç bir hareket görülmemişti. Bunun üzerine toplanan harp meclisinde *Mutahharten*'e yapılacak taarruz şekli üzerinde uzun müzakereler cereyan etmiş, neticede vezir *Kadı Burhane'din*'in görüşüne uyularak *Sivas* tarafına karargâh kurulmuştu. *Erzincan* emîri *Mutahharten* bu baskı karşısında, şehrin maddî kaynaklarının tahrip edilmesini istemediğinden olacak yakın adamlarından emîr *Tuğrul'un* (*Celâyirli*) başkanlığında bir heyeti *Eretna* karargâhına gönderdi. “Hükümdar’ın yüksek hâkimeyetini tanımak suretiyle şehrin teslimi için istenilen yerde görüşmelere hazır olduğu” önerisi, elçilik heyeti tarafından *Alâeddin Ali Bey*'e iletilmişti. Bunu olumlu karşılayan *Eretna* hükümdarı, veziri *Kadı Burhane'din*, *Seyyidî Hüsam*, *Kılıç Arslan* üçlüsünü, bu görüşmelere katılmağa memur etti. Ancak ikili görüşmeden olumlu sonuç alınamayınca savaş başladı. *Erzincanlılar*, *Eretna* ordusunun perakende olmasından yararlanarak bir çıkış hareketinde bulundular. Karşı saldırıya geçen *Eretna* kuvvetleri ile aralarında çok şiddetli bir çarpışma oldu ve *Mutahharten* kuvvetleri yenilgiye uğrayarak çekildi. Fakat *Eretna Beyliğinin* tâbiyetini kabul etmeme kararı almış olan emîr *Mutahharten*, halkın direnme duygusuna da uyarak, dış askerî yardım elde etmek için teşebbüse geçti. Emîr, bir yandan *Dulkadıroğlu İbrahim Bey*'e öbür yandan da *Akkoyunlu Türkmenlerinin* lideri *Kutlu Bey*'e haberler gönderdi. Kendilerinden çok acele yardım talep etti. *Bezm u Rezm*'de *Dulkadıroğlu İbrahim Bey*'in çok sayıda askerle *Erzincan*'a yardıma geldiği kaydedilmekte, fakat savaştaki faaliyetleri hakkında bilgi verilmemektedir. *Akkoyunlu Türkmenleri* liderinin ise *Erzincan*-

lular ve *M u t a h h a r t e n*'in ricalarını kabul ettiği ve oğlu kumandasında gönderdiği yardımla *Erzincan Beyliğinin* bağımsızlığını koruma mücadelesine katkıda bulunduğu, aynı kaynaktaki bilgilerden açıkça anlaşılmaktadır. Savaş sırasında yardıma gelen *Akkoyunlu* kuvvetlerini karşılama görevi, *Eretna* emîrlerinden *C ü n e y t*'e verilmişti. Fakat gereği kadar hazırlıklı olmadığı anlaşılan *C ü n e y t K u t l u B e y*'in oğlu kumandasında gönderdiği *Akkoyunlularla* ansızın karşı karşıya gelmişti. Meydana gelen çarpışmada ise *Akkoyunlular* galip geldikleri gibi, *C ü n e y t*'i de tutsak aldılar. Bu haber, *Erzincan*'da büyük bir sevinç uyandırmış, halk silâhlanarak yeni bir saldırıya geçmişti. *M u t a h h a r t e n*'in kumanda ettiği ordu *Eretna Beyliği* ordusuna ağır zayıat verdimişti. Daha sonra *Erzincan* önünde cereyan eden çarpışmalarda kesin bir sonuç alınamayınca *A l â e d d i n A l i B e y*, başkent *Sivas*'a dönmüştü. Hemen değinmek yerinde olur ki, bu olay nedeniyle *M u t a h h a r t e n - Akkoyunlular* arasında kurulan dostluk daha uzun bir müddet devam edecektir.

Erzincan Beyliğini ele alışının daha ilk yılında tahta yerleşmek ve beyliğin birliğini sağlamak için mücadele ettiği bir sırada, *A l â e d d i n A l i B e y*'in *Erzincan* üzerine seferi, *M u t a h h a r t e n*'i kızdırmıştı. Bunun üzerine *M u t a h h a r t e n*, bu olaydan sonra, çıkan fırsattan yararlanarak *Eretna* hükümdarına mukabelede bulundu. *A l â e d d i n A l i B e y*'in ninesi *İ s f a h a n ş a h H a t u n*'un *Bağdad*'dan, *Sivas*'a gelmekte olduğu haberini alınca derhal harekete geçti. Tâbiî *Erzurum* emîri *O r d u Ş a h*'a emir vererek *Erzurum*'da *İ s f a h a n Ş a h H a t u n*'un bütün ağırlıkları ile tutuklanmasını sağladı. Bu tutum ile o, *Eretna Beyliğine* açıktan açığa cephe aldığını *Anadolu*'da ilân ediyordu. Ancak barış yoluyla çözümlenen bu olgudan sonra *M u t a h h a r t e n*'in *Eretna Beyliğine* karşı nasıl bir politika izlediğini bilemiyoruz. Onun *Eretna Beyliğinde* meydana gelen değişimleri dikkatle izlediği muhakkaktır. *Erzincan* emîrini asıl endişelendiren, *A l â e d d i n A l i B e y*'in 1380 yılında ölümünden sonra küçük oğluna naib olan *K a d ı B u r h a n e d d i n*'in

beyliğin mukadderatına sahip olmak gayesini açıktan açığa ilân etmesi idi. Çünkü *Mutahharten*, *Kadı Burhaneddin*'in devlet idaresini ele aldıktan sonra faal bir fetih siyaseti izleyeceği, *Eretna Beyliğinin* doğal varisi sıfatıyla, devlet tahtı üzerinde hak iddia edebilecek emîrleri birbiri arkasından yok edeceğini, kurucu *Eretna* devrindeki beylik sınırlarını tekrar ihya etmek isteyeceğini, diğer feodal emîrlere gibi, gayet iyi biliyordu. Bu kuşku ve şüphelerin ışığı altında başkent *Sivas*'ta *Kadı Burhaneddin*'in yeni durumunu çekemeyen kimselerle ilişki kurduğunu görmekteyiz. Bu arada, aynı endişeyi duyan ve kendisini *Eretna* tahtının bir numaralı adayı gören *Amasya* emîri *Hacı Şadgeldi* ile de dolaylı olarak ilişki imkânları aramış olması kuvvetle muhtemeldir. Ne varki, 1381 yılı ortalarında *Erzincan* emîri *Mutahharten*'in bölgenin güçlü emîrlere olduğuna dair elimizde kuvvetli deliller vardır. Bu arada *Mutahharten*'in barışçı bir davranışla bölgede tedricî hülûl siyaseti izleyerek hâkimiyeti sahasını *Eretna Beyliği* aleyhine genişletmek istediği gözden kaçmamaktadır. Örneğin *Mutahharten*, naib *Kadı Burhaneddin* tarafından *Koyulhisar* tarafına gönderilen *Zünnûn* ve *Şarkî Karahisar* hâkimliğine atanan *Melik Ahmet* ile derhal dostluk ilişkileri kurmuştu. *Erzincan* emîri, kız kardeşini *Koyulhisar* hâkimi *Zünnûn*'la evlendirmiş ve birlikte *Eretna* topraklarına saldırılara başlamışlardı. Bu sırada *Amasya* emîri *Hacı Şadgeldi* de *Tokat* kalesini şiddetle kuşatmakta idi. Bu olgular karşısında *Kadı Burhaneddin*'in hareketsiz kalışı ise *Mutahharten* ile dostu *Zünnûn*'u daha da cesaretlendirmiş idi. Ancak *Zünnûn*'un kumandasındaki 2.000 kişilik müttefik kuvvetlerinin *Sivas* ili hudutları içinde yağma ve tahrip hareketlerine girişmesi üzerine, süratle *Sivas*'tan çıkan naib *Kadı Burhaneddin*, *Zünnûn*'a karşı giderek onu yendi. Bu başarı haberi, *Tokat* kalesini kuşatmakta olan *Hacı Şadgeldi*'yi sonderecede üzmüştü. Hemen *Erzincan* emîri *Mutahharten*'e bir elçi göndererek onu uyarmak istedi. Kendisine naib *Kadı Burhaneddin*'in *Orta-Anadolu*'yu hâkimiyeti altına alarak bir devlet kurmak arzusunda olduğunu, *Tokat*'ı hâkimiyet sahasına dahil etmek istediğini ve gün-

den güne nüfuz bölgesini genişlettiğini bildirdi. Amacı *Mutahharten*'i kazanıp onun *Sivas* topraklarına karşı daha etken saldırılara geçmesini temin etmektir. Esasen arzularına uygun düşen bu çağrı, *Mutahharten* tarafından olumlu karşılandı. Giderek naibin *Tokat* kalesini kuşatma ile meşgul olan *Amasya* emîrine karşı askerî yürüyüşe geçmesinden sonra, *Mutahharten* ile *Hacı Şadgeldi* arasında *Kadı Burhaneddin* aleyhine bir ittifak sistemi kurma yolunda faaliyetler, daha da yoğunlaşmıştı. Nihayet *Mutahharten*, *Sivas*'a saldırıya geçmeye karar vermişti. Esasen *Erzincan* emîri çok sevdiği dostu *Zünnün*'un uğradığı yenilgiden dolayı naib *Kadı Burhaneddin*'e kin duymakta idi. Nitekim ordusu ile *Erzincan*'dan çıkarak *Sivas* ili sınırına geldi. Naib'e karşı tehditkâr bir tavır takınarak en gözde emîri *Celâyir* boyundan *Tuğrul*'u elçilikle *Sivas* sarayına gönderdi. Görünüşte *Eretna* hanedanının hâmisî tavrını takınan *Mutahharten*, elçisi aracılığıyla naibden, devletin yönetimini *Alâeddin Ali Bey*'in oğlu *Mehmed*'e bırakmasını ve kendisinin sadece vezaret ile yetinmesini talep etti. Aralarında barışın hüküm sürebilmesi için de, bu isteğinin kesin olarak yerine getirilmesini, şart koşuyordu. Fakat *Mutahharten*'in bu istekleri, naib *Kadı Burhaneddin* için şimdiye kadar elde ettiklerini bir anda bırakıvermek, yani başka bir deyimle *terk-i saltanat* demektiki, kabulü imkânsızdı. Burada açıkça görülüyor ki, *Mutahharten*'i harekete geçiren asıl neden başkentte naib aleyhine gelişen son olaylardır. Çünkü *Tokat*'taki *Hacı Şadgeldi*'ye karşı giden *Kadı Burhaneddin*, *Sivas*'a dönüşte şehrin kapılarını kapalı ve ahaliyi, kendisine karşı koymağa hazır bir durumda bulmuştu. Bu olayları, *Erzincan* emîri *Mutahharten*, naib *Kadı Burhaneddin*'in nüfuzunun büyük tehlikeler geçirmekte olduğuna delil olarak görmekte idi. İşte bunun sonucu olarak *Erzincan* sarayında, yukarıda değindiğimiz tarzda yapılacak önerinin sonucu üzerinde, ümitleri yüksek bir dereceye çıkarmıştır. Öte yandan *Mutahharten* bu davranışı ile, *Eretna* devletinin her tarafta bir çözülme ve parçalanma göstermesinden istifade ederek, *Eretna* tahtını elde etme emelini de resmen açık-

lamış oluyordu. Zira Alâeddin Ali Bey'in oğlu II. Mehmet Bey, onun nezaret ve himayesi altında *Eretna* tah-tına oturacak idi. Nihayet Mutahharten'in özel itimadına lâayık emîr Tuğrul, elçilik görevini ifa etmiş ve davet-nameler bırakarak kendi yanına dönmüştü. Bunun üzerine naib Kadı Burhaneddin, zaman kazanmak için emîr Tuğrul'un damadını Mutahharten'in huzuruna gön-derdi. Maksudı *Erzincan* emîrini oyalamak ve harp gayretle-rini gevşetmektir. Kadı Burhaneddin, Mutahharten'e elçisi vasıtasıyla *Sivas*'ta yabancı olduğunu, şehirden çıkıp kendisini karşılayabilmesi için 1.000 kişilik bir yardım kuvvetine ihtiyacı bulunduğunu bildirdi. Mutahharten de buna karşılık 200 kişilik bir kuvvetle emîri Tuğrul'u tekrar başkent *Sivas*'a gönderdi. *Sivas*'a gelen *Erzincan* emî-rinin elçisi yine eski istekleri tekrarlayınca Kadı Burha-neddin, emîr Tuğrul'a; "önce Mutahharten kendi hâkimiyeti altında bulunan *Erzincan* ve *Bayburt*'u, Alâed-din Ali Bey'in oğlu II. Mehmed'e terketsin, biz de onun isteğini yerine getirelim" dedi. Ancak elçi Emîr Tuğrul "Buna imkân yoktur" deyince, Kadı Burhaneddin bu kez elçiye; "öyle ise *Kayseri*'yi (Ömer oğlu Cüneyt) veya *Amasya*'yı (Hacı Şadgeldi) alıp ona terkedelim. Şayet bu da olmazsa *Karaman* ile *Osmanlı* topraklarından elde edece-ğimiz yerleri *Eretna* oğlu II. Mehmet Bey'e bırakalım" dedi. Konuşmalar sırasında elçinin bahis konusu yerler hakkında çeşitli sakıncalar beyan etmesine sinirlenen Kadı Burhaneddin, kılıç hakkı ile zorba takımının elinden güçlkle kurtardığı *Sivas*'ı terk etmesinin imkânsız olduğunu, rakibine karşı ilân etmekten çekinmedi. Hattâ cü-retkârane faaliyetlerinden dolayı elçi emîr Tuğrul'u tutuk-layarak *Sivas*'tan çıkmasını yasakladı. Mutahharten bu haberi alınca yeni bir elçi göndererek yatıştırma siyasetine başvurdu. Yaptıklarından özür diledi ve dostluk göstermeğe başladı. Elçisi Tuğrul'un tutukluluk halinin kaldırılma-sını rica ederek *Sivas*'a karşı her ne suretle olursa olsun savaşı-çı faaliyetlerde bulunmayacağını da bildirdi. Böylece mevcut durumu kabul etti. Kadı Burhaneddin de, bu güven-ce üzerine, Mutahharten'in elçisini serbest bıraktı, ona

ikram ve iltifatta bulunarak iade etti. Fakat elçi, Tuğrul dönerken naib Kadı Burhaneddin'e Ömeroğlu Cüneyt, Hacı Şadgeldi, Şam Türkmenleri, Moğol askerlerinin kendisine düşman olduklarını söyleyerek Mutahharten ile ittifak yapmasını telkin etmeği unutmadı. Ancak Kadı Burhaneddin verdiği cevapta, en yakın düşmanının Amasya emîri Hacı Şadgeldi olduğunu, onun kesik başını en kısa bir zaman içinde *Erzincan*'a göndereceğini beyan etti. *Erzincan* emîri Mutahharten'in yakın dostu ve müttefiki bulunan Amasya emîri Hacı Şadgeldi hakkındaki bu açık beyanatı Mutahharten için bir tür tehdit idi. Gerçekten de *Erzincan* cihetinde serbest kalan Kadı Burhaneddin, 1381 sonbaharında, kendisi için daimî endişe kaynağı olan Hacı Şadgeldi'ye karşı yapacağı kesin savaş için hazırlıklara başlamıştı. Kadı Burhaneddin'in tam bir zaferi ile sonuçlanan savaş sonunda Hacı Şadgeldi öldürüldü. *Sivas* önünde Mutahharten'e yaptığı ihtarı yerine getirmek için de Hacı Şadgeldi'nin kesik başını önce *Sivas*'a oradan da *Erzincan*'a gönderdi. Bununla o, Mutahharten'e düşmanlarının ne hale düşebileceklerini göstermek ve karşı gelenlere dehşet salmak amacını güdüyordu.

Kadı Burhaneddin, iktidarını fiilen sınırlandıran emîrlerin sonuncusu olan Amasya emîri Hacı Şadgeldi'yi savaşta yenerek (1381 sonbaharı) ortadan kaldırdıktan sonra, hukuken de hükümdar mevkiine gelmek için kendisini yeterli derecede kudretli hissetmişti. Aslında naib Kadı Burhaneddin, Alâeddin Ali Bey'in henüz küçük bir çocuk olan oğlu II. Mehmud'un mevcudiyetine rağmen nâiblik mevkiine atandığından itibaren bütün hüküm ve nüfuzu eline geçirmiş, bir sultan gibi hüküm sürmüştü. 1381 zaferinden sonra fiilî vaziyetine, *İslâm* hukuk ve geleneklerine uygun olarak meşruiyet verip saltanatını ilân etti. Adına hutbe okutup para bastırarak bundan böyle kendi adı ile anılacak devletini tek başına yönetmeğe başladı. Bu dönemde de, *Erzincan* emîri Mutahharten, Kadı Burhaneddin'in devletini kurma ve genişletme teşebbüsüne karşı ko-

Mutahharten
Kadı Burhaneddin
Ahmet

yan, ciddî bir siyasî kuvvet olarak dikkati çekmektedir. Çünkü *Mutahharten*, onun bağımsız olarak devlet dizginlerini ele aldıktan sonraki emellerini ve izleyeceği politikanın esaslarını iyi anlayan muhalif liderlerden biri idi. Bu nedenle komşu siyasî kuruluşlar hükümdarları (Msl. *Karamanoğlu Alâeddin Bey*) ve bağımsız emîrlere (Msl. *Amasya emîri Ahmet Bey*) gibi *Mutahharten*'de *Kadı Burhaneddin*'in tahta çıkışına karşı olmuştur. Ancak başlangıçta onun diplomatik belirtiler dışında, askerî bir faaliyette bulunup bulunmadığı hususunda şimdilik kesin bir söz söyleyememekteyiz. Bunun yanı sıra başkent *Sivas*'ta *Kadı Burhaneddin* aleyhine düzenlenen suikastlarda faal roller oynamış olması kuvvetle muhtemeldir. Ne var ki, bu tertiplerden arzulanan sonuçlar alınamayınca *Mutahharten* ile yakın ilişkisi bulunan *Sivas*'taki muhalefetin başı *Seyyidî Hüsam* (*Eretna* emîrlerinden)'ın çalışmaları sonunda, *Kadı Burhaneddin*'e karşı taarruzî bir ittifak meydana gelmişti. Bu bağlaşımda, en itibarlı üye *Erzincan* emîri *Mutahharten*'den başka, *Moğol* emîrleri *Taceddin oğlu* (*Canitî*), *Amasya* emîri *Ahmet Bey* ile etraftaki zeamet erbabı yerlerini almışlardı. *Bezm u Rezm*'de geçen ve ittifaka dahil "Diğer züemây-i etrâf" deyiimi ile *Kubadoğlu*, *Taşanoğlu*, *İnaloğlu*, *Köpek oğlu* gibi *Türkmen* beyleri ile, *Gözleroğlu* (*Moğol* beyi) kastedilmiş olmalıdır. Nitekim bunların *Danışmendiye* bölgesinde bir kalenin sahibi olarak yaşadıkları, *Neşrî*'nin *Çelebi Mehmet* devri hakkında verdiği bilgilerden ortaya çıkmaktadır. Giderek bu taarruzî ittifakta yerlerini alan bağlaşıklar, *Sivas*'a çemberleme saldırıda bulunmak üzere hazırlıklara girişmişlerdi. *Erzincan* emîri, *Sivas*'a askerî harekâta geçmeğe karar verdiğini ilân etmiş, ordusunu hazırlamıştı. Bu arada hareketlerinden şüphelendiği kendi bağımlısı *Zünnûn*'u yakalatarak *Melik Ahmet*'e teslim etti. Bir müddet *Şarkî Karahisar*'da tutuklanmış olan *Zünnûn*, daha sonra başı uçurulmak suretiyle öldürüldü. Bu olgular üzerine vaktiyle *Kılıç Arslan*'ın (*Koyulhisar* hâkimi) hizmetinde bulunmuş olan askerleri, *Kadı Burhaneddin*'in maiyetine gelmişler, *Mutahharten*'den acı acı şikâyet etmişlerdi.

Bunlar, M u t a h h a r t e n 'in önce kız kardeşini vererek dostluk kurduğu halde saha sonra hâmilik usulüne sadık kalmararak Z ü n n ü n 'u öldürttüğünü bildirdiler. Bunu yaparken de asıl emelinin *Koyulhisar*'ı elde etmek olduğunu, ancak bu esnada *Koyulhisar*'ın ölen K ı l ı ç A r s l a n 'ın akrabası Ş e y h M a h m u d 'un yönetimine geçtiğinden, burayı ilhâk edemediğini de sözlerine eklediler. Fakat bölgede genişleme siyasetini sürdüren *Erzincan* emîri M u t a h h a r t e n , buna mukabil yakınlarından birini *Akşehir* kalesine göndermiş, buradan onun vasıtasıyla *Koyulhisar*'a akınlar yaptırıp birçok insanların ölümüne sebebiyet vermişti.

Genel saldırı harekâtına katılan S e y y i d î H ü s a m , N e b î ve *Amasya* emîri A h m e t B e y de *Artukâbad*'da bir araya gelmişlerdi. İttifaka dahil B a b u k o ğ l u A l i P a ş a da B a r a m b a y (B a r a n b a y) *Moğol* cemaatı ile anlaşarak Sivas'a akınlara başlamıştı (1382 bahar-yaz ayları). Böylece M u t a h h a r t e n 'in *Eretna* devletine hâkim olmak iddiasında olduğu, genişleme siyaseti takip ettiği açıkça görülmesine rağmen, K a d ı B u r h a n e d d i n iki cephede birden savaşmamak için olacak, mevcut durumu kabul etmişti. *Sivas-Kayseri* hükümdarı yukarıda değindiğimiz ittifak karşısında kuvvetleri ayrı ayrı ezmek için olacak, 1383 ilkbaharına kadar *Amasya - Tokat - Osmancık* bölgesinde kendi iktidarına karşı olan siyasî güçlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. K a d ı B u r h a n e d d i n , bu tarihten sonra ittifaka dahil *Amasya* emîri A h m e t , N e b î ve S e y y i d î H ü s a m 'ın aralarında anlaşmazlık çıktığını ve bölgede nüfuzunun kısmen yerleştiğini görerek uğraşlarını doğuya yöneltmişti. Nitekim bu tarihlerde *Erzincan* emîrinin, K a d ı B u r h a n e d d i n 'in muhtemel tecavüzüne karşı tedbirler aldığını görmekteyiz. Çünkü K a d ı B u r h a n e d d i n 'e karşı kurulan ittifak heyetinin başarı sağlayamaması, üstelik aralarında çıkan görüş ayrılığı nedeniyle birbirlerine karşı düşmeleri, M u t a h h a r t e n 'i dayanıksız bırakmıştı. Bu durum muvacehesinde, yeneden dış yardıma ihtiyaç vardı. İşte bu saptamaların ışığı altında eski dostu *Akkoyunlu Türkmenlerini* ittifakına alarak onlardan yarar temin etmeği düşünmüştür. Nihayetle, *Erzin-*

can emîrinin aynı iddialarla *Sivas*'a karşı bu tarihlerde harpçi faaliyetlere başlanması, *Mutahharten-Akkoyunlu* ittifa-kının (saldırı ve savunma) bir sonucu olmalıdır. Çünkü müt-tefiki *Kutlu Bey oğlu Ahmet Bey* de aynı anda *Sivas*'a saldırıya geçmişti. *Kadı Burhaneddin*, bunların yola getirilme işini, emîr *Yusu f Çelebi*'ye havale etti. Ancak yeteri kadar hazırlıklı olmadığı anlaşılan *Yusu f Çelebi Mutahharten-Akkoyunlu* ortak saldırısına karşı başarı sağla-yamadı ve öldü. *Bezm u Rezm*'deki bilgilere göre, *Kadı Bur-haneddin*'in bu olaylara kayıtsız kalışının başkentte kendisinin korkaklıkla itham edilmesine yol açtığı anlaşılmak-tadır. Ancak üstün durumuna rağmen *Mutahharten*'in az sonra yatıştırma siyasetine başvurmasını izah güçtür. Zira *Sivas*'ta patlak veren *Moğol* meselesinden sonra aynı tarih-lerde, *Şam Türkmenlerinin Sivas* topraklarına yaptıkları akın-ların her zamankinden daha tehditkâr bir hal aldığı sırada, *Erzincan* emîri azamî şekilde yumuşak davranarak *Sivas* sa-rayına mektuplar göndermişti. *Mutahharten* mektupla-rında “*Sivas* topraklarında tahribat yapanların hiçbir suretle kendisi tarafından himaye görmediklerini ve mevcut anlaşma hükümleri gereğince haklarında gerekli cezaları verdiğini” bildiriyordu. Ne var ki *Kadı Burhaneddin*'in *Moğol* ve *Şam Türkmenleri* meselesini hal ederek *Amasya* emîri *Ah-met Bey*'e karşı giriştiği askerî harekât sonucu (1383/84 kış ayları) *Amasya* sınırına kadar olan bölgede durumunu kuv-vetlendirmesi, *Erzincan* emîrini huzursuz kılmıştı. Buna rağ-men onun *Kayseri* yörelerinde, *Karamanoğlu Alâed-din Bey*'in hamiliğini yaptığı *Cüneyt* ile uğraşısından istifade ederek saldırıya geçmiş ve *Sivas* şehri sirtlarına kadar sokulmuştu. *Fars* kalesini savaşla teslim almış ve kumandanı *Hızır Bey Çelebi*'yi öldürmüştü. Bu kez *Mutahharten*, *Sivas*'ı ciddî bir baskı altına almıştı. *Sivas*'ın gerçek bir tehlike ile karşı karşıya geldiğini öğrenen *Kadı Burha-neddin*, *Kayseri* tarafında fazla kalmayarak süratle başken-te yetişmeğe çalıştı. *Abdülvahhab* yöresinde, iki taraf arasında vukua gelen savaşta, *Mutahharten* yenilerek il sınırları içinden çekilmek zorunda kaldı. *Kadı Burhaneddin*, kendisine karşı kurulan ittifakların lideri bulunan, *Mutah-*

h a r t e n 'i tedibe karar verdi ve *Erzincan Beyliği* topraklarına girdi. *Akşehir'e (Erzincan)* kadar ilerleyip şehri şiddetle yağma ederek ateşe verdi. Ayrıca *Akşehir* kalesine başarılı saldırılarda bulunup birkaç yerden yıktıysa da alamadı. Ancak savaş sırasında, *Sivas* askerinin yağmaya dalması sonucu olarak kesin sonuç alınamadı. Esasen mevsim de kış olduğundan (1384/85) *K a d ı B u r h a n e d d i n* , bölgedeki harekâta son vererek *Sivas'a* döndü. Böylece emîrligi üstüne düşen tehlikeden kurtulan *M u t a h h a r t e n* , ihtimal ki hâmisî *Akkoynuluların* kendisini terk etmelerinden olacak, *K a d ı B u r h a n e d d i n* 'i yeniden tahrikten kaçındı ve eski anlaşmayı yenilemek istedi. Elçi ve mektuplarını *Sivas* sarayına göndermeğe başladı. Nihayet uzun diplomatik temaslardan sonra uygun görülecek yerde ikili görüşmelerin başlaması hususunda bir ön anlaşmaya varıldı. Tespit edilen yerde açılan müzakereler sonunda varılan anlaşmaya göre, "her iki taraf birbirlerini karşılıklı olarak tanıyacaktı, iç işlerine müdahalede bulunmayacaklar ve düşmanca davranışlardan kaçınacaklardı." Ayrıca *Erzincan* emîri gerektiğinde *K a d ı B u r h a n e d d i n* 'e yardımcı asker gönderecekti. Böylece *K a d ı B u r h a n e d d i n* ,*Erzincan* emîrine müsait bir muahede imzalamış, buna mukabil beyliğin varlığını resmen tanımıştı. Bu barışa rağmen *K a d ı B u r h a n e d d i n* 'in iyi bir politika adamı ve çekinilen bir kuvvet olan *M u t a h h a r t e n* 'in *Anadolu* içindeki uğraşları sırasında devletine karşı girişebileceği harpçi davranışları önlemek düşüncesi ile önlemler almayı ihmal etmediği gözden kaçmamaktadır. Örneğin 1386 *Kayseri* seferi sırasında seçkin emîrlerinden *S i r a c e d d i n* 'i *Koyulhisar* taraflarına göndererek, *M u t a h h a r t e n* - *M e l i k A h m e t* ikilisinin burayı ele geçirme teşebbüslerine karşı önlem almıştı. Bu esnada *Koyulhisar*, *Taceddinoğullarının* elinde bulunuyordu. Aynı yılın kışında *Amasya* meselesi ile meşgul iken de hâkimiyet sahasının uç mıntıkasında bulunan *Burtuluş* kalesini tahkime başlamış idi. *K a d ı B u r h a n e d d i n* 'in bu uyarlılığı *M u t a h h a r t e n* 'in bölgenin güçlü emîrlerinden biri olduğuna delildir. Nitekim *Kitâb-ı Diyâribekriyye*'deki bilgiler, bu hususa dair düşüncemizi desteklemektedir. Bu kaynakta *Erzincan*'ın *Bayburt*, *Kemah*, *İspir*, *Er-*

zurum, *Tercan* vilâyetlerinin hâkimiyet sahası içinde bulunduğuna, *Şarkî Karahisar*'ın tâbii olduğuna, *Trabzon Rumları*'nın haraç verdiğiine işaret edilmektedir. *Erzincan* beyliğinin gerçek sınırlarını bize ileten bu bilgiler, çağdaş kaynak *Bezm u Rezm*'de çeşitli yerlerde verilen bilgilerle doğruluk kazanmaktadır. Buradaki *Trabzon Kommenlerine* dair verilen bilgi ise sonderecede ilginçtir. Herhalde seyyah C l a - v i j o 'nun damatlıktan bahseden kaydının bununla yakın ilgisi bulunmalıdır. Zira daha önce de değindiğimiz gibi, A h i A y n a B e y 'den beri devam eden *Erzincan* akınlarına engel olmak için, diğer *Türkmen* emîrleriyle (*Bayramoğlu*, *Akkoyunlu*) yaptıkları gibi, evlenme yoluyla barışı sağlamak ve M u t a h h a r t e n 'in akınlarını bu sayede önlemek istemiş olmalıdırlar. Belki de bu arada haraç vermeği de kabul etmiş olmaları muhtemeldir.

Mutahharten-
Timur
(1386/87)

Erzincan emîri M u t a h h a r t e n , 1387 yılında bizzat kendi varlığını tehdit eden büyük bir tehlike ile yüz yüze geliyordu. 1386 yılı son aylarında *Batı-İran*'ı işgal altına almış bulunan T i m u r , 1387 kışında *Karabağ*'da ordugâhını kurmuş idi. Burada, *Doğu-Anadolu*'yu istilâ için hazırlık yapıyordu. Giderek T i m u r 'un *Nahçıvan* yolu ile *Anadolu*'ya girdiği, *Erzurum* hududuna yakın geldiği haberi emîrliğin başkenti *Erzincan*'da panik yaratmış idi. *Erzincan*'da esen korku fırtınası sonucunda, bizzat emîr M u t a h h a r t e n , ailesi ve ağırlığını dostu, tâbii *Şarkî Karahisar* hâkimi M e l i k A h - m e t B e y 'in yanına göndermiş idi. Vilâyet halkı da *Erzincan*'ı terk ile etrafa göç etmişlerdi. Ne var ki T i m u r 'un, *Karakoyunlu* K a r a M e h m e d 'in oğullarından M ı s ı r H o c a 'nın elinde bulunan Avnik kalesi önünden geçerek *Erzurum*'a gelmesi ve burayı işgalden sonra da *Çapakçur* suyu kenarına vardığında *Erzincan*'a yetişen T i m u r elçisi, M u t a h h a r t e n 'de bir ferahlık yaratmıştı. T i m u r elçisi aracılığı ile M u t a h h a r t e n 'i itaate davetle, muhalefetin kötülüğünden çekinmesini bildiriyordu. *Erzincan* emîri M u t a h h a r t e n , derhal kabul ve itaat gösterdi. Çeşitli lûtf ve ihsanlarda bulunarak, elçisinin gönlünü aldı ve geri gönderdi. Bu suretle *Erzincan* üzerindeki baskı hafiflemişse de, M u t a h h a r -

t e n , T i m u r *Doğu-Anadolu*'da faaliyetine devam ettiği müddetçe, memleketinde rahat oturamazdı. Nitekim T i m u r korkusu ile yüklü M u t a h h a r t e n , onun *Ahlat*'ı zaptederek yeniden *Van Gölü* çevresine indiği ve *Van*'ı aldığı bir sırada, elçisini çok kıymetli hediyelerle yanına göndererek itaat arz etmiş idi. T i m u r da, M u t a h h a r t e n 'in elçisine hil'at giydirerek geri göndermiş ve *Erzincan*'daki hâkimliğini tanımış idi. Zaten bir süre sonra da T i m u r *Karakoyunlu* ülkesinden ayrılarak *İran*'a dönünce, *Erzincan* üzerindeki baskı da tamamiyle kalkmış idi. Öte yandan T i m u r 'un büyük bir ordu ile *Anadolu*'yu istilâ etme niyetiyle hareketi, K a d ı B u r h a n e d d i n 'in düşmanları tarafından sevinçle karşılanmış idi. Ancak M u t a h h a r t e n , beyliğini temelden sarsacak bir tehlike ile karşı karşıya kaldığından, *Sivas-Kayseri* devletine herhangi bir saldırıda bulunamamış, T i m u r 'la dostane ilişkiler kurmuş olmasına rağmen, onun doğudaki hareketlerini dikkatle izlemeyi daha uygun görmüş idi. Buna karşılık tehlikenin tesirlerinden, nisbeten, uzak bulunan dostu *Amasya* emîrinin *Sivas-Kayseri* devleti topraklarında askerî faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. M u t a h h a r t e n ise, ancak T i m u r tehlikesinin yarattığı korku havasından kendisini kurtardıktan sonra, *Erzincan* bölgesine sığınan *Karakoyunlu Türkmenleri* ile birlikte K a d ı B u r h a n e d d i n topraklarına girmiş idi. *Koyulhisar* kalesi muhafızı S i r a c e d d i n tarafından hükümdara bildirilen bu haber sırasında K a d ı B u r h a n e d d i n , kuzeydeki *Türkmen* emîrleri problemiyle meşgul idi. Çünkü *Canik* bölgesinin Türkleşmesinde en mühim etken olan *Taceddinoğulları Beyliği* ile *Hacı Emîr Beyliği* arasındaki ilişkiler, sözünü ettiğimiz dönemde, hiç de dostane görünüş arzetmemekte idi. Bundan yararlanmak isteyen K a d ı B u r h a n e d d i n bölgeye girmiş ve iki küçük *Türkmen Beyliği* üzerinde hâkimiyet kurmağa ve her iki *Türkmen* beyini de —T a c e d d i n o ğ l u M a h m u t Ç e l e b i , H a c ı E m î r o ğ l u S ü l e y m a n — sadık bağımlı-ları arasına katmağa muvaffak olmuştu. İşte M u t a h h a r t e n , *Sivas-Kayseri* hükümdarının bu uğraşından da yararlanarak yaptığı askerî yürüyüşle, *Sivas* şehrinin sırtlarına kadar sokuldu. Süratle kuzeydeki uğraşı sahasından Si-

vas'a dönen Kadı Burhanneddin, Mutahharten'in hareketinin nedenini öğrenmek istedi. Erzincan beyi asıl gayesini gizleyerek, anlaşma gereği yardıma hazır olduğu halde, Niksar seferine davet edilmemesinin sebeplerini öğrenmek için geldiğini kendisine bildirdi. Nihayet Erzincan beyini, mevsimin kış olmasına rağmen, tedibe karar veren Sivas-Kayseri hükümdarı karşı yürüyüşe geçti, fakat Mutahharten, bu kez de kesin savaşı kabul etmedi ve memleketine çekildi (1387/88 kışı). Erzincan emîrinin bu çekilişi, belki de Karakoyunlu Türkmenlerinin kendisini terk edişlerinden ileri gelmektedir. Ancak Kadı Burhanneddin bütün kışı Erzincan'a yapmayı tasarladığı seferin hazırlıklarıyla geçirdi. Nitekim 1388 baharında Memlûklülerin Malatya naibi Mintaş'ın sultan Berkuk'a karşı dostluk önerisi için Sivas'a gelen elçisi, Kadı Burhanneddin'i Mutahharten'e karşı sefer hazırlığı içinde bulmuştu.

Mutahharten-
Kadı Burhanneddin
Ahmet-Berkuk

Ta baştan beri devamlı olarak Kadı Burhanneddin aleyhine gelişen her olayda az çok ilgisini gördüğümüz Mutahharten, özellikle onun hükümdarlığını bir türlü hazmedemiyordu. Nihayet Kadı Burhanneddin - Berkuk ilişkilerini gergin bir evreye sokacak olan, yukarıda değindiğimiz, bu olayda da önemli roller oynadığı görülmektedir. Çağdaş bir kaynakta iddia edildiği gibi teşvik ve tahrikleriyle Berkuk'u Kadı Burhanneddin'e karşı harekete geçirmeğe muvaffak olmuş idi. Hattâ daha 1387 yılında Kadı Burhanneddin'in, Yakın-Doğu'ya gelen Timur'un niyetlerini anlamak için nezdine gönderdiği elçisini, cevabî mektupla dönerken yakalamış, mektubu Şam'daki Memlûklü makamlarına göndererek Kadı Burhanneddin'i Timur'un dostu ve müttefiki diye ihbar etmiş idi. Bununla da yetinmeyen Mutahharten, belki de Memlûklülerle aradaki mevcut anlaşmaya binaen Sivas - Kayseri devletine karşı taarruza geçmişti. Kaynaklarda açık bir şekilde ifade edilmemekle beraber onun, 1388 tarihlerinde Kadı Burhanneddin aleyhine kurulan ittifakta —ki buna Amasya emîri Ahmet Bey, Kayseri kalesi sahibi Cüneyt, Hacı Emiroğlu Süleyman dahildi— da başrolü oynadığını

kuvvetle tahmin etmek yerinde olur. Nitekim yukarıda adları geçen üyeler de *Memlüklülerle* birlikte *Kadı Burhaneddin*'in topraklarına birlikte saldırıya geçmişlerdi.

Mısır Memlüklü ordusunun *Sivas* önlerinden çekilmesinden sonra, *Mutahharten* (1388/89) faaliyetlerini bir süreye için *Doğu-Anadolu*'ya çevirmiş idi. Çünkü emîrliğinin *Türkmen* topluluklarına hudut olan bölgelerinde mühim değişmeler meydana gelmişti. 1389 yılında *Akkoyunlu Türkmenlerinin* reisi olup mezarı bugün *Erzincan* ile *Bayburt* arasındaki *Sinurköy*'de bulunan *Kutlu Bey* ölmüş ve bu *Türkmen* topluluğunun liderliğine *Ahmet Bey* geçmişti. Bundan istifade etmek isteyen *Erzincan* emîri, aradaki mevcut anlaşmayı bozmuş, onlara karşı düşmanca bir tavır takınmıştı. Bölgede iktidarını koruyabilmek için zaman zaman yardımlarına başvurduğu bu *Türkmen* topluluğu ile *Kutlu Bey* zamanında başlayan iyi ilişkiler dönemi de böylece sona ermişti. Giderek üzerlerine saldırıp mal ve hayvanlarını yağmalaması lider *Ahmet Bey*'i harekete getirmişti. Nihayet kalabalık *Türkmenler*, ani bir baskınla *Mutahharten*'i yaralayıp ağır bir yenilgiye uğratmışlardı. Bir süre sonra *Erzincan* emîri *Mutahharten*, uğradığı bu utandırıcı bozgunun etkisini giderebilmek için reisleri *Ahmet Bey*'in maiyetinde yayladan inmekte olan *Akkoyunlu Türkmenlerine* tekrar tecavüze yeltendi ise de, *Türkmenlerin* üstün kuvvetlerini görerek kat'î muharebeyi kabul etmedi ve sulh için emîr *Yelma'n*'ı ricacı gönderdi. *Erzincan* emîrinin bu mütereddit durumunu gören *Akkoyunlu Türkmenleri*, onu yalan vaadlerle oyalayarak, son darbeyi vurmak için askerî hazırlıklara başlamışlardı. Hazırlıkları tamam olunca da büyük bir ordu ile *Mutahharten*'in üzerine yüklenip, mağlûp ettikten başka, onu *Karakoyunlu Türkmenlerinden* yardım istemeğe mecbur bırakmışlardı. Öteden beri *Akkoyunluların* düşmanı olan *Karakoyunluların* lideri *Karamahmet*, ortak düşmana karşı, birlikte savaşmayı kabul etti. *Mutahharten* ve bağlaştığı *Karamahmet*, *Akkoyunlu Türkmenlerini* dar bir geçitte sıkıştırdılar ve fena bir bozguna uğratarak pek çok zayıat verdirdiler. Bu olaydan sonra, *Akko-*

Mutahharten-
Türkmenler

yunlular, K a d ı B u r h a n e d d i n 'e sığınmaya mecbur kaldılar. Ancak *Bezm u Rezm*'deki bilgilerden, M u t a h h a r t e n - K a r a M e h m e t ittifakının, bu olaydan sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Kaynağa göre, bu kez de, birlikte, *Akkoyunlu Türkmenlerine* iltica hakkı tanıyan, K a d ı B u r h a n e d d i n 'e ait topraklarda faaliyet göstermişlerdir. Niha yet düşmanca davranışların önünü almak isteyen K a d ı B u r h a n e d d i n , müttefiklere karşı yürüyüşe karar vermiş ti. Fakat daha evvel davranan M u t a h h a r t e n , elçisini K a d ı B u r h a n e d d i n 'e göndermiş, dostluk gösterilerine başlamıştı. Neticede de *Burtuluş* kalesinin tahribine karşılık sınırda bulunan bazı topraklarını *Sivas-Kayseri* devletine iade etmek şartıyla, taraflar arasında barış mümkün olabilmişti (Mart 1389).

Kitâb-ı Diyârbekriyye müellifinin iddia ettiğine göre, *Erzincan* beyi M u t a h h a r t e n , K a r a M e h m e d 'den sonra da, *Karakoyunlularla* olan ittifakını devam ettirmiş ve *Akkoyunlularla* uğraşısına devam etmiş idi. 1389 yılında (Nisan) K a r a M e h m e d 'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu K a r a Y u s u f , *Akkoyunlu* topraklarına saldırı için M u t a h h a r t e n 'e elçi ve mektuplar göndermişti. K a r a Y ü l ü k O s m a n B e y 'in büyüklüğüne bir türlü tahammül gösteremeyen ve teklifi olumlu karşılayan *Erzincan* beyi de geniş çapta savaş hazırlığı görmüştü. Emîr M ı s ı r (M ı s ı r H o c a) *Sadlu* boyu beyleri ile *Karakoyunlu* beylerine de mektuplar gönderilmiş ve bunların da yardımları sağlanmıştı. Fakat *Endris*'te yapılan savaşta K a r a Y u s u f tutsak alınmış, M u t a h h a r t e n ise kaçarak güçlkle *Erzincan*'a ulaşabilmişti. Ancak, bu yenilginin zararlarını tek başına telâfi etmek isteyen *Erzincan* beyi, *Harput ile Bayburt* arasında bir yer olan *Samsat*'ta tekrar harp hazırlığı gördü ve *Akkoyunlular* arazisine yürüdü. *Murat* ırmağının sağ kıyısında, *Gülüşkerd*'de, iki taraf tekrar karşı karşıya geldi. Irmağın bir yakasında M u t a h h a r t e n , öteki yakasında ise *Akkoyunlu A h m e t B e y* mevzilenmişlerdi. A h m e t B e y , kızını M u t a h h a r t e n 'e vermiş olduğundan onunla barış yapmak istemişti, fakat kardeşi K a r a Y ü l ü k O s m a n bunu kabul etmedi. Yapılan savaşta M u t a h h a r t e n ikinci kez mağlûp oldu.

Mutahharten
Timur

Erzincan beyi M u t a h h a r t e n 1389'dan sonra 1393 yılı sonlarına kadar bölgede nüfuz ve hâkimiyet kurma çalışmalarını sürdürmüştü. Bu dönemde K a d ı B u r h a n e d d i n 'in de bütün uğraşlarını, *Osmanlılar* tarafına yöneltmesi M u t a h h a r t e n için iyi bir fırsat olmuştu. Ancak 1393/94 kışında T i m u r 'un büyük bir ordu ile ikinci kez *Anadolu*'ya yürüdüğü haberi gelmişti. *Irak-ı Arab*'a nüfuz ettikten sonra T i m u r 'un *Memlûklü Sultanlığı* sınırındaki kalelerin yakınına kadar gelmesi, özellikle *Suriye* ve *Anadolu*'yu istilâya hazırlandığı şayiası üzerine M u t a h h a r t e n , arada 1387'de kurulmuş bir dostluğun varlığına rağmen, yeni *Tatar* tehlikesinin *Anadolu* ve beyliği için arzettiği tehlikeyi anlamakta gecikmemişti. Nihayet başkenti *Erzincan*'da doğudaki gelişmeleri endişe ile takibe başlamıştı. Ancak iktidar hırsı ile yüklü emîr M u t a h h a r t e n 'in bu kez fazla telâş göstermediği, T i m u r a yanaşma yolları aradığı çağdaş kaynaklardaki bilgilerden çıkmaktadır. Çünkü o, bu sayede emîrliğinde tutunabileceğine ve düşmanlarına karşı mücadelesini korkusuzca devam ettirebileceğine, içtenlikle inanmıştı. *Bezm u Rezm*'deki sonderecede ilginç bilgiye göre T i m u r , 1394 yılı başında *Dicle*'yi aşıp *Anadolu*'ya girdiği zaman, M u t a h h a r t e n 'in 5.000 kişilik bir askerî kuvvete sahip olduğunu ve K a d ı B u r h a n e d d i n 'in başlıca düşmanlarından biri bulunduğunu öğrenmiti. İşte *Irak-ı Arab*'a nüfuz edip, *Anadolu*'ya saldırıya hazırlandığı bir sırada T i m u r M u t a h h a r t e n 'e haber göndererek itaatini istemişti. Diğer kuruluş liderlerine de aynı yolda çağrılar yapılmıştı. M u t a h h a r t e n için bu iyi bir fırsat oldu. Böylece 1387'deki dostluk tekrar kurulmuş olacaktı. Nitekim çağdaş T i m u r devri gözlemcilerine göre, E r z i n c a n B e y 'i M u t a h h a r t e n T i m u r 'un 1394 yılı yazında *Aladağ*'dan *Avnik* kalesini almak için hareketle *Aydın* kalesine gidip kale halkından aman malı aldıktan sonra *Üçkilise*'de konakladığında, beraberinde değerli hediyeler olduğu halde, muhteşem bir alayla gelerek arz-ı hizmet ve ubûdiyet etmişti. T i m u r da, M u t a h h a r t e n 'i izaz ve ikram ile hil'at, kemer ve külâh ile taltif etmişti. Bilâhare T i m u r , *Avnik* hâkimi M ı s ı r H o c a 'nın üzerine yürüdüğünde, *Erzincan* emîri de kendisine eşlik et-

mişti. *Avnik* kuşatması müddetince harp sahasında bulunan *Mutahharten*, bir ara elçi olarak *Mısır Hoca*'nın yanına gitmiş, onunla görüşme yapmıştır. Kaleyi barış yoluyla teslim etmesi için ona nasihatta bulunmuş ve "Seni, böyle karşısında yedi iklim padişahlarının pes dediği bir emîre muhalefete sevkeden fikir ne kadar fasid bir fikirdir, senin gibilerinin mukavemete çalışmaları akıl kârı değildir, ona aciz ve meskenet göstermekten başka hiç bir şey seni kurtaramaz" demişti. 43 günlük bir muhasaradan sonra *Avnik*'i zapteden *Timur*, *Erzincan* beyi *Mutahharten*'e memleket işleri hususunda nasihatlarde bulunmuş, ona emâret, menşur ve hil'atını vererek vilâyetine geri göndermişti.

Timur devri kaynaklarında verilen bu bilgilerin yanı sıra, çağdaş bir diğer gözlemci *Azîz b. Erdeşîr Esterâbâdî* de *Mutahharten* - *Timur* ilişkilerine dair eş bilgi vermektedir. Ancak müellif rakip bir hükümdarın özel tarihçisi olması nedeniyle *Erzincan* emîri *Mutahharten* hakkında son derece küçültücü ifadeler kullanmaktadır. Bu suretle o, hâmisinin, *Mutahharten* için beslediği duyguları da bize vermektedir. Saray tarihçisi *Esterâbâdî*, *Timur*'un *Irak-ı Arab*'ı zaptettikten sonra Elcezire hâkim ve emîrleri ile *Mutahharten*, *Karamanoğlu Alâaddin*, *Dulkadıroğlu Suli Bey* ve *Kadı Burhaneddin*'e itaat etmelerini isteyen haberler gönderdiğini, *Sivas*'a gelen *Timur* elçisine *Mutahharten*'in bir müfrezesinin eşlik ettiğini, *Kadı Burhaneddin*'in *Erzincan* askerlerinden, *Mutahharten*'in *Timur* elçisine fevkalâde izzet ve ikramda bulunduğunu öğrenmiş olduğunu yazmaktadır. Ayrıca *Timur*'un *Van Gölü* çevresindeki faaliyetlerinden sonra *Erzurum*'un güneydoğusunda bulunan ve *Mısır Hoca*'nın hâkimi olduğu *Avnik* kalesinin kuşatması ile meşguliyeti sırasında, korkaklığından memleket işlerini göremez hale gelen *Mutahharten*'in, *Timur*'un huzuruna gelerek özengisini öptükten başka, para ve hutbedeki ismini *Timur*'a devrettiğini, *Çemişkezek* hâkimi *Yelman*'ın da hâmisi *Mutahharten* gibi hareket ettiğini birlikte *Anadolu* ve *Suriye*'yi istilâ etmesi için onu tahrik ettiklerini bil-

dirmektedir. Fakat *Çoban Köprüsü* üzerinden *Erzurum*'a kadar gelmiş olan *Timur*'un kendisine karşı kurulmuş, *Toktamış-Berkuk-I. Bayezid-Kadı Burhannedin*, dörtlü ittifak üyelerini ayrı ayrı ezmek için olacak, *Anadolu*'yu terkederek *Gürcistan* ve buradan da *Toktamış*, üzerine yürümesi, *Mutahharten*'in hâmisiz bıraktığı gibi, emîrliğini de yeni dış tehlikelerle karşı karşıya getirmiş idi. Çünkü *Mutahharten*'in kolayca *Timur*'a tâbi olarak hil'atini giymesi, onu *Anadolu* ve *Suriye*'yi işgale teşvik etmesi dörtlü ittifaka dahil üyelerce asla tasvip görmezdi. Nitekim *Mısır Memlûklü* sultanı *Berkuk* ile *Kadı Burhannedin* arasında cereyan eden diplomatik yazışmalarda bu duruma geniş yer verilmektedir. Hele bu sırada *Timurlulara* karşı *Anadolu*'da en güvenilecek kuvvet olan *Kadı Burhannedin*'in bu durum, fazlası ile canını sıkmış idi.

Timur tehlikesi ortadan kalkınca, düşmanlarının kendisine karşı harekete geçeceğini bilen *Mutahharten*'in *Timur*'un geri dönmediği şeklinde yalan haberler yayarak, onlarısindirmek istediği gözden kaçmamaktadır. *Mutahharten*, kendisini rahatsız eden belirgin endişelere rağmen *Timur*'a tâbi görünen *Karamanoğlu Alâaddin Bey* gibi *Sivas-Kayseri* devletini tehdit etmekten geri kalmıyordu. Bu arada *Burtuluş* kalesini hâkimiyet sahasına dahile de muvaffak olmuş idi. Gerçektende *Timur* tehlikesi kalkınca *Kadı Burhannedin*, *Timur*'u arka alarak devleti aleyhine zararlı faaliyetlerde bulunup toprak kazanmış olan bu iki beyi cezalandırmak için harekete geçmiş idi. Nihayet *Karaman*'a karşı giriştiği başarılı harekâttan sonra 1394/95 kışı sonunda, *Mutahharten*'in ülkesine saldırdı. *Timur*'la işbirliği halinde olan *Mutahharten*'e ait topraklarda görülmemiş derecede yağma ve tahribat yaptı. *Erzincan Beyliği* hâkimiyet sahasında bulunan üç büyük kale *Ezdebir*, *Sis* ve *Burtuluş*'u zaptederek *Sivas*'a döndü. Fakat *Kadı Burhannedin*, bölgeden çekilir çekilmez *Mutahharten* yeniden harekete geçti. *Sis* ve *Burtuluş* kalesi muhafızları da *Kadı Burhannedin*'e ihanet ederek ka-

Mutahharten-
Kadı Burhannedin
Ahmet

lelerini *M u t a h h a r t e n*’e teslim ettiler. Bu durumda *K a d ı B u r h a n e d d i n* tekrar sefere çıkmak için hazırlanınağa başladı. *M u t a h h a r t e n*’e karşı *H a c ı Y u s u f* kumandasında öncü kuvvetler sevketti. Kendisi de bizzat harekât sahasına yollandı. Bu esnada *M u t a h h a r t e n*, *K a d ı B u r h a n e d d i n*’in üstün kuvvetleri karşısında muharebeyi kabul etmeyerek *Erzincan*’a doğru çekildi. Fakat bölgeden çekilmeyen *K a d ı B u r h a n e d d i n*’in tehdidi devam ediyordu. Öte yandan *T i m u r*, *K a d ı B u r h a n e d d i n*’in *Anadolu* beyleri arasında kendisi ile işbirliği halinde bulunanlara, bu arada *Erzincan* beyi *M u t a h h a r t e n*’e karşı girdiği düşmanca hareketlerden haberdar idi. Nitekim 1396 yılı ilkbaharı sonlarında, *I . B a y e z i d*’e *Kuzey-Şirvan*’da *Samur* nehri boyundan yazdığı mektupta, esasen *B e r k u k*’la olan ittifakından dolayı kin ve nefret duyduğu *K a d ı B u r h a n e d d i n*’i tedip edeceğini ilân etmekte idi. Ancak *T i m u r*’un bu tehdidi tesirsiz kalmış, *K a d ı B u r h a n e d d i n* kesin olarak tedibe karar verdiği *M u t a h h a r t e n*’in topraklarına taarruzlarına devam etmiş idi. Bu esnada *M u t a h h a r t e n* aleyhine mühim gelişmeler oldu. Şöyle ki: *K a d ı B u r h a n e d d i n*, *Varsak* ulusuna dahil topluluklardan birisi olan *Bozdoğanlı Türkmen* kabilesi lideri *Sadulmülk*’ün maiyeti ile *Suriye* sınırından hareketle devlet topraklarına girdiğini ve kendisine kulluğunu sunmak istediğini öğrendi. Giderek bu haberden birkaç gün sonra *K a d ı B u r h a n e d d i n*’in yanına gelip onun sadık bağımlıları arasına giren *S a d u l m ü l k*’e hil’at giydiren hükümdar, *Akşehir* (*Erzincan*) ve *Şuşehri*’ni kendisine ikta etti. Daha sonra da kendisine katılan taze güçlerle *M u t a h h a r t e n*’in nüfuz sahasına dahil *Koyulhisar*’ı muhasara ile bağ, bahçe ve evlerini harap etti. Sonra gidip, *Şarkî Karahisar*’ı kuşattı. Yayla mevsimi gelince bir müddet *Kösedag*’da dinlenen *K a d ı B u r h a n e d d i n*, *Erzincan* meselesini sonuçlandırmak kararlılığı ile hazırlıklarını tamamlamağa çalıştı. *Divan*’daki “Gönlümi acebleme ger kasd-i *Erzincan* ider” tarzındaki kayıt da *Erzincan* üzerine düşen tehlikenin ağırlığını bize iletmektedir. *K a d ı B u r h a n e d d i n*’in *Erzincan*’a yürüyeceğini

haber alan Kutlu Bey oğlu Ahmet Bey de elçi ve mektuplar göndererek buyruğu altındaki kuvvetlerle kendisine yardım etmek istediğini bildirmiş idi. Bu önerisi ile Ahmet Bey, bir yandan Kadı Burhaneddin ile eski dostluğu ihya edebileceğini düşünmüş, öte taraftan Kutlu Bey'in ölümünden (1389) sonra aradaki eski hukuku unutup *Karakoyunlular* ve Timur'la müştereken *Akkoyunlu Türkmenlerine* karşı giriştiği düşmanca hareketlerinden dolayı esasen kin duyduğu MutaHHarten'i cezalandırmak istemiş olmalıdır. Elçiler seviyesinde başlayan Kadı Burhaneddin - Akkoyunlu görüşmeleri sonunda bir anlaşma imzalandı. Anlaşma metninde yer alan hükümlere göre, Kadı Burhaneddin, *Erzincan* beyliği topraklarına yürüdüğü esnada *Akkoyunlu* Ahmed Bey de *Erzincan* sınırında kendisine katılacaktı. Nihayet Sivas ordusu Erzincan iline girince, *Kemah* valisi huzura gelerek sadakatını bildirdi. İkili anlaşma gereğince, yüklenmesini yerine getiren *Akkoyunlu* Ahmet Bey de gelerek Kadı Burhaneddin'e katılmış idi. Bu kez Kadı Burhaneddin, MutaHHarten'i sindirmek için büyük bir şiddetle hareket etti. Bir ay süreyle beraberinde *Akkoyunlu Türkmenleri* olduğu halde, *Erzincan* topraklarında şimdiye kadar görülmemiş ölçüde tahribat ve mezalim yaptı. Seferden sonra da *Bayburt*'a kadar olan yerleri Akkoyunlu Ahmet Bey'e iktâ ederek *Şarkî Karahisar* yolu ile *Sivas*'a dönme hazırlıklarına başladı. Bu sırada MutaHHarten'in bağımlısı *Şarkî Karahisar* valisi Melik Ahmet, hamisinin çekingenliğinden telâşlanarak oğlunu kıymetli hediyelerle Kadı Burhaneddin'in yanına göndermiş idi. Yaptıklarından dolayı aman dileyen Melik Ahmet, kendisine tâbi olduğuna ve bir daha itaatinden çıkmayacağına dair söz veriyordu. Bölgede aleyhine kopmaların görülmeğe başladığı bir sırada toparlanan MutaHHarten, eski durumunu kazanmak için süratle çalışmaya koyuldu. Elinden çıkan *Kemah*'a karşı saldırı faaliyetlerine başladı. *Kemah* valisinin acele yardım istemesi üzerine de Kadı Burhaneddin tekrar *Erzincan*a yürüyüşe geçti. Yolda *Kemah* valisi Hacı Hasan'dan gelen yeni haberde, *Akkoyunlu* Kara Yülük Osman'ın

kardeşi A h m e t B e y 'e isyan ettiğini *Kemah*'ı yağmalamakta olduğunu öğrendi. Bu haberdan sonra süratle O s m a n B e y 'in bulunduğu semte yürüdü. Fakat K a d ı B u r h a n e d d i n 'in karşı gelmekte olduğunu haber alan O s m a n B e y , derhal kaçmaya başladı. Barışla çözümlenen O s m a n B e y probleminden sonra *Erzincan*'a yollanan K a d ı B u r h a n e d d i n , *Akşehir* sınırına yetiştiğinde *Kemah*'dan gelen yeni haberci, bu defa M u t a h h a r t e n 'in muharebeye hazırlandığı, *Şarkî karahisar* hâkimi M e l i k A h m e d 'in de onunla birlik olduğu, haberini kendisine getiriyordu. Öyle anlaşılıyor ki, K a d ı B u r h a n e d d i n - K a r a Y ü l ü k O s m a n arasında ortaya çıkan anlaşmazlık, M u t a h h a r t e n 'e moral vermişti. O bunu K a d ı B u r h a n e d d i n - *Akkoyunlu* ittifakının sarsıntılar geçirdiğine delil olarak görmekte idi. Ancak bütün söylentileri dikkate almayan ve kuvvetleriyle *Erzincan* bölgesine giren K a d ı B u r h a n e d d i n , dağlık araziye çekildiğinden Mutahharten ile bir türlü temas sağlayamıyordu. Kalabalık ordusu ile dağlık bölgede *Erzincan* emîrini takip etmek güçtü. Bu nedenle K a d ı B u r h a n e d d i n , eşliğine aldığı bir miktar kuvvetle, emîrliğin hâkimiyet sahasına dahil Bayburt üzerine yürüme kararı aldı. Geri kalan kuvvetlerin de *Erzincan İlini* yağma ve tahrip etmelerini emretti. Bu suretle M u t a h h a r t e n 'i düz ovaya inmeğe ve kesin savaşı kabule mecbur etmek istiyordu. Vilâyet, istilâcı kuvvetler tarafından yakılıp yıkılmasına rağmen emîr M u t a h h a r t e n hareketsiz bekliyordu. Bu durumu, emîrleri ve askeri arasında endişe uyandırdı. Hoşnutsuzluk gittikçe büyüyerek şehirli ve köylü sınıfına sirayet etti. Çünkü aylardır *Sivas* ordusunun tehdidi altında bulunan *Erzincan İli* sınırları içinde iktisadî ve ziraî hayat durmuş, malî kaynaklar tükenme tehlikesi ile karşı karşıya gelmiş idi. Bunların dışında, bizzat emîrliğin varlığı sarsıntılar geçirmekte idi. Bütün bu nedenlerle M u t a h h a r t e n 'in takip ettiği bu çekingen siyaset tabiatıyla her sınıf halk tarafından beğenilmiyor, memleket harabeye sürükleniyor, “Emîr M u t a h h a r t e n ne bekliyor” diye, her tarafta itirazlar yükseliyordu. Nihayet emîrler, M u t a h h a r t e n 'e bir muhtıra verdiler. Muhtırada; hâkimi bulunduğu memleketin kurtulmasının ve

tebaanın huzurunun sağlanmasının, çalışmasına bağlı olduğu, çekingen siyasetten vazgeçmesi gerektiği, aksi halde duruma bizzat müdahale edecekleri, hususları yer almakta idi. Askerî şeflerin M u t a h h a r t e n 'i bir nevi uyarması olarak niteleyebileceğimiz bu davranış olumlu yönde etkisini göstermiş idi. Bizzat *Bezm u Rezm*'de güçlü bir emîr olarak nitelenen M u t a h h a r t e n , nihayet savaşa karar vererek *Pulur* sahrasına indi. Bu olguyu müteakip K a d ı B u r h a n e d d i n de maiyetinde bulunup, bölgeyi iyi tanıyan B o z d o ğ a n o ğ l u S a d u l m ü l k 'ün tavsiyesine uyarak süratle *Pulur* sahrasına yollandı. Derhal muhasemata başlayan K a d ı B u r h a n e d d i n , öncü kuvvetleriyle *Erzincanlılara* anî bir baskında bulundu. M u t a h h a r t e n 'in çekingenliğine rağmen emîrleri ve askerleri mücadeleye kararlı idiler. Fakat biraz sonra *Erzincanlıların* bozguna uğradığı, M u t a h h a r t e n 'in kaçtığı, öncü askerlerin karargâh çadırlarını yağmalamakta olduğu şayiası *Sivas* ordusunda yayıldı. Diğer asker de ganimet sevdasına düşmüşlerdi. Halbuki bu haber yalandı. İhtimal ki, *Sivas* ordusundaki düzeni bozmak için *Erzincan* emîri tarafından yaydırılmış idi. Çünkü M u t a h h a r t e n emîrleriyle tam bir işbirliği halinde muntazam ordusu ile K a d ı B u r h a n e d d i n 'in öncü kuvvetleriyle harp ediyordu. *Erzincan* emîrinin bu cesaretli direnme ve karşı saldırısı karşısında K a d ı B u r h a n e d d i n , ordusunda baş gösteren bozgun ruhunu önlemek için fevkalade gayret sarfettiyse de bir sonuç alamadı. Hattâ bir ara yanında bulunan oğlu A l i Ç e l e b i 'de *Erzincan* kuvvetleri tarafından çember içine alınmış idi. Nihayet güçlülükle onu da kurtaran K a d ı B u r h a n e d d i n , ordunun gerisinde saldıran *Erzincanlılarla* savaşa savaşa ric'at etti. M u t a h h a r t e n 'in K a d ı B u r h a n e d d i n 'i yenmesi hakkında şimdiye kadar dikkati çekmemiş olan sonderecede önemli ve *Bezm u Rezm*'i doğrulayan bir kayıt da *Selçuklu Türkiye'sinde* telif edilmiş, halen yazması *Konya Müzesi*'nde 2020 numarada kayıtlı bir *Takvim*'de bulunmaktadır. Bu ilginç kayıta: “*Bayburt* nahiyyelerinden *Pulur*'da M u t a h h a r t e n ile *Sivas* hükümdarı K a d ı B u r h a n e d d i n arasında muharebe, K a d ı 'nın inhizamı” diye yazılmaktadır (Ekim 1395). M u t a h h a r t e n 'in kazandığı zafer

haberi, *Şarkî Karahisar*'a ulaşınca buranın hâkimi *Melik Ahmet Bey* de mağlûp *Sivas* ordusunun geri çekilme yolunu kesip saldırı girişiminde bulundu, ancak geçerli bir başarı sağlayamadı. Kazandığı başarının verdiği moralle *Muttahharten*, *Sivaslıların* çekilmesinden kısa bir süre sonra yürüyüşe geçerek *Akşehir*'e geldi. *Sivas*'tan gönderilip uzun zamandır yanında alıkoyduğu *Kadı Burhane'ddin*'in elçisini de perişan bir halde iade etti. *Bezm u Rezm*'deki bilgilerin de açıklıkla ispatladığı gibi, *Muttahharten*'in *Sivas-Kayseri* devletine karşı tehditkâr bir tavır takınmasında *Bozdoğan oğlu Sadûlmülk*'ün kardeşi *Ziyaülmülk*'ün payı büyüktür. Öte yandan *Muttahharten*'in *Akşehir* yakınlarında tekrar görünmesi, bölgede panik yaratmış idi. Bu tehdit önünde, *Kadı Burhane'ddin* tarafından *Akşehir* ve *Suşehri* muhafızlığına atanmış olan *Bozdoğan oğlu Sadûlmülk* de *Akşehir*'i boşaltarak *Sivas*'a çekilmiş idi. *Muttahharten*'in bu seferde esas gayesi *Akşehir* kalesini tamir ile burayı emîrliğine yararlı hizmetleri dokunmuş *Bozdoğanlı Ziyaülmülk*'e vermektir. Ancak bir yandan mevsimin kış olması, diğer yandan da *Kadı Burhane'ddin*'in bölgeye inmek için sefer hazırlıkları gördüğü haberi nedenleri ile *Akşehir* kalesinin tamirini yarıda bıraktı. Bu sırada *Kadı Burhane'ddin* için acilen çözümü gereken *Şeyh Müeyyed* olayı ortaya çıkmış idi. Fakat onun asıl emeli *Timur*'a arkasını dayayarak kendisine meydan okumakta olan ve bölgede eski üstünlüğünü kazanmış bulunan *Erzincan* beyi *Muttahharten*'e kesin bir darbe indirmekti. Bu sebeple 1395/96 kışını bu hayatî savaş için askerî hazırlıklarla geçirdi. Devletin çıkarabileceği bütün kuvvetleri bir araya toplamağa çalıştı. Bir yandan da emîr *Muttahharten*'in kuvvetlenmesini önleyici önlemler almayı ihmal etmedi. *Muttahharten*'in *Akşehir* kalesini tamir için giriştiği çabalara engel olması için, *Sadûlmülk*'e yardım kuvvetleri gönderdi. Bahar gelince de bütün kuvvetlerin öncü olarak *Sadûlmülk* kumandasında *Erzincan*'a yürümelerini emretti. Bu haberi alan *Muttahharten*, bölgeden *Erzincan*'a çekildi. *Kadı Burhane'ddin*'in muhtemel yürüyüşüne mani olmak için de *Timur* elçisinin

Erzincan'a geldiği propagandasını yaydı. Hiç şüphesiz *Kadı Burhane'ddin*'e karşı taze bir kuvvet olarak kullanmak istediği *Bozdoğanlı Ziya ülmlük*'ün kendisini terketme hazırlıkları içerisinde bulunması, bu dönüşün asıl nedenidir. Bu sırada *Akşehir*'e gelen *Kadı Burhane'ddin* ise kalesini tamir ve tahkimle uğraşmakta idi. Gerçekten de *Erzincan* beyi *Mutahharten*'in kararsız tutumunu yakından gören *Ziya ülmlük* de *Kadı Burhane'ddin*'e iyice yaklaşmış, oğlu emîr *Kasım*'ı kıymetli hediyelerle yanına göndermiş idi. Arkadan da bütün kabilesi ile gelerek hükümdarla görüşmek şerefine erişmiş, itaatını arz ederek ikram görmüş idi. Buna karşılık da *Sivas Kayseri* hükümdarı tamir ve tahkim işi tamamlanmış bulunan *Akşehir* kalesinin muhafızlığını kendisine vermiş idi.

Bölgede kuvvetler dengesinin aleyhine bozulduğunu gören *Mutahharten* ise, yeniden yatıştırma siyasetine döndü. Tâbii *Şarkî Karahisar* hâkimi *Melik Ahmet* aracılığı ile barışı temine çalıştı. Esasen bu teklif, *Kadı Burhane'ddin*'ce de benimsendi. Çünkü *Kayseri* bölgesindeki tehlikeli gelişmeler nedeniyle, bu tarafta serbest kalmak gerekmekte idi. Nihayet *Mutahharten* adına sulhu temine çalışan *Melik Ahmed*'in elçisine, *Erzincan* emîrinin *Pulur* ovasında vukubulan muharebede aldığı her türlü harp malzemesini iade ile bir daha devlet topraklarına tecavüz etmemesi şartını kabullenmesini, ancak bu istekleri yerine getirilirse barışa razı olabileceğini bildirdi. Fakat *Kadı Burhane'ddin*'in *Kayseri* meselesini hal için o tarafa hareket edeceğini iyi bilen *Mutahharten*, bu isteklerin bir kısmını kabulde tereddüt gösterince, müzakereler yine inkıta uğradı. Ancak *Kadı Burhane'ddin* elçiye kesin talimat verdikten sonra ordugâhını bozarak *Sivas'a* dönmüş idi. Ne var ki, bize göre, ileri sürdüğü şartlarını silâh zoru ile kabul ettirmek istememesi ve dönmesinin asıl nedeni metbuu *Mutahharten*'e yardım için olacak, *Timur'un Yakın-Doğu'da* (1396/97) yeniden görünmesi olmalıdır. *Bezm u Rezm*'de açık olarak bildirilmemekle beraber *Mutahharten* ve sadık tâbii *Melik Ahmed*'in barış için *Kadı Burhane'ddin*'e

n e d d i n 'in ileri sürdüğü mukabil şartları reddetmelerinin de doğudaki bu yeni gelişmelerin kendilerini ümitlendirmesinden ileri geldiği anlaşılmaktadır. Aslında da, T i m u r el-çisinin *Erzincan*'da bulunduğu bir sırada isteklerinin kabul edilmemesi, T i m u r 'a güvenerek yine meydan okumak demektir. Şu nokta dikkate değer ki, K a r a m a n o ğ l u A l â - e d d i n B e y de bu esnada *Kayseri* üzerindeki eski iddialarını gerçekleştirme çabalarını yoğunlaştırmış idi. T i m u r 'un *Yakın-Doğu*'da bir kez daha görünmesine dair en geniş bilgiler *Arap* kaynaklarında bulunmaktadır. Nitekim İ b n H a - c e r , bu tarihlerde T i m u r 'un emîrlerinin *Erzincan*'a geldiklerini bildirmektedir. Buna karşılık çağdaş kaynak *Bezm u Rezm*'de, T i m u r emîrlerinin *Erzincan*'a geldiğine ve *Sivas*'a yürüyeceğine ait bir kayıt yoktur. Bununla beraber aynı kaynakta sadece K a d ı B u r h a n e d d i n 'in 1396/97 *Erzincan* seferine iştirak için sınıra gelmiş bulunan A k k o - y u n l u A h m e t B e y 'in T i m u r 'un *Bağdad*'dan *Suriye*'ye ineceğini öğrenince geri döndüğüne işaret edilmektedir. Buna dair en geniş malûmat veren *Arap* kaynaklarına göre, *Erzincan*'a gelen birtakım *Tatar* emîrlerinin maiyetlerindeki kuvvetlerle *Sivas*'a yürüyecekleri haberi üzerine bölgede oturan Moğol oymakları (*Samağar*, *Barambay*, *Çaygazan*) adı geçen şehre saldırı teşebbüsüne girişince K a d ı B u r h a - n e d d i n , dostu *Memlüklü* sultanı B e r k u k 'tan yardım istemiş idi. Bu tarihlerde *Memlüklü* sultanı da, adamarı vasıtasıyla T i m u r 'un hareketlerini kontrol etmekte idi. Nitekim o da bir kısım T i m u r emîrlerinin *Erzincan*'a geldiklerini öğrenir öğrenmez T e m ü r b o ğ a M u n c u k î 'yi *Şam*'a gönderip sefer hazırlıklarına başlattı. K a d ı B u r h a n e d d i n 'in belki de *Anadolu*'da olup bitenleri hâmisine haber veren M u - t a h h a r t e n 'in teşebbüsleri sonunda, yeniden beliren T i m u r tehlikesi önünde dostu B e r k u k 'tan istediği yardım ile ilgili en geniş bilgiyi İ b n H a t i b e n - N a s i r î y â vermektedir. B e r k u k 'un T i m u r 'un *Anadolu*'daki sadık dostu M u t a h h a r t e n 'e karşı düşmanca tutumundan dolayı kin duyduğu K a d ı B u r h a n e d d i n 'e yaptığı askerî yardım ile alâkalı olarak K a d ı İ b n Ş u h b e 'de da malûmat bulunmaktadır. Bu kaynağın verdiği bilgilerden, *Mem-*

lûklü askerlerinin bir kısmı *Malatya*'da bulunduğu bir sırada, *Halep* askerinin *Erzincan*'a gittiği, ancak *Timur*'un bu bölgede olmadığını anlamaları üzerine süratle memleketlerine döndükleri anlaşılmaktadır. *Timur* devri kaynağı olan *İbn Arabşa h*'da ise, bu sefere iştirak eden *Şam* valisi *Tanam*'ın ordusu ile *Erzincan*'a gittiği ve pekçok ganimet ile geri döndüğü zikredilmektedir. Gerçekten de bu tehlike geçtikten sonradır ki, *Kadı Burhannedin*, *Erzincan* yörelerinde tekrar görüldü. *Mutahharten*'in düşmanı *Akkoyunlu Ahmet Bey*'le birleşip onu, *Erzincan* emîrliğine tâbi bulunan *Melik Ahmed*'e ait vilâyeti yağma ve tahribe memur etti. Sonra da, kendisi *Akşehir* sahrasında karargâhını kurdu. Çok geçmeden vilâyetinin *Akkoyunlu Türkmenleri* tarafından yağma edilmekte olduğunu gören *Melik Ahmet*, *Kadı Burhannedin*'e elçi gönderdi ve arazisine yapılan akınlara engel olunmasını rica etti. *Kadı Burhannedin* eski isteklerini tekrarladı ve itaatten çıkmayacağına dair yemin etmesi, *Mutahharten* ile ilişkilerini kesmesi, *Pulur* savaşı yenilgisinden sonra geri çekilen ordunun geri çekiliş yollarını kesmek suretiyle elde ettiği her türlü eşyayı iade etmesi, şartlarını ileri sürdü. *Şarkî Karahisar* hâkiminin şartları kabul etmesinden sonra, iki taraf arasında anlaşma oldu. Daha sonra *Sivas-Kayseri* hükümdarı, bölgede bulunan ve *Erzincan* beyliğinin hâkimiyet sahasına dahil *Kemah*'ı almak için *Çıt* sahrasına indi. Böylece o *Erzincan*'a gelebilecek her türlü yardımın kaynaklarını bir bir kurutmak hedefini güdüyordu. Fakat *Kayseri*'de *Şeyh Müezzettin* isyanının patlak vermesi, *Erzincan* için tahakkuk ettirmek istediği emellerini engelledi. Gerçekten de ayaklanma, devletin varlığını tehlikeye düşürebilecek nitelikte idi. Bu nedenle de *Erzincan* bölgesindeki harekâtına son verdi ve *Sivas*'a döndü. *Mutahharten* ise, *Kadı Burhannedin*'in *Kayseri* bölgesindeki hayatî uğraşısından istifade ile, *Akşehir* bölgesine inerek bölgede zedelenen itibarını iade için faaliyetlere başladı. Bu duruma, içinde bulunduğu fevkalâde şartlar nedeniyle bir süre seyirci kalan *Kadı Burhannedin*, 1397 yazı ortalarında *Erzincan* beyi *Mutahharten*'e uzunca bir mektup gönderdi. Mektubunda *Şeyh*

M ü e y y e t problemini hal ile bölgede hudut ve geçitlere müteallik işleri yoluna koyduğunu haber veriyor, kendisini de yola gelmeye davetle doğru yolu gösteriyordu. Yine aynı mektupta *Mekke* ve *Medine*'nin hâmisi bulunan *Memlûklü* sultanı *B e r - k u k* 'un bile kendisi ile kardeşçe geçinmekte olduğunu ve ittifakına riayetle devamlı elçi ve mektuplar göndermek suretiyle dostluğu takviyeye çalıştığını, bugünlerde de elçisini *Mısır* ve *İskenderiye*'nin kuvvetli yarış atlarından ve nefis kumaşlarından oluşan kıymetli hediyelerle *Sivas*'a yolladığını, dostluğu daha da pekiştirmeye çalıştığını bildirerek hem *T i m u r* ittifakından ayrılmasını ihtar, hem de kayıtsız şartsız bağımlılığını kabul etmesi için onu zımnen tehdit ediyordu. Ayrıca *Şarkî Karahisar* hâkimi *M e l i k A h m e t B e y*, *Koyulhisar* hâkimi *B a y e z i t* ile *Kemah* valisine de aynı içerikli mektuplar yazarak bunları da barışa ve kendisine itaate davet etti. *Erzincan* beyliğinden duyduğu endişe ve korkunun belirgin tezahürleri olarak kabul edilmesi gereken bu mektuplara, ilgililerce arzu edilen cevaplar verilmemiş idi. *Erzincan*'dan gelen elçi, *M u t a h h a r t e n* 'in öteden beri taraflar arasında anlaşmazlık konusu olan *Akşehir* üzerindeki isteklerini tekrarladığı, bu yerin iadesi halinde sulhun mümkün olabileceğini resmen açıkladığını, bildiriyordu. Bunun üzerine *Erzincan*'a karşı kesin sonuçlu bir müdahale kararı alan *K a d ı B u r h a n e d d i n*, hazırlıklarını tamamlayıncaya kadar, *M u t a h h a r t e n* 'in elçisini de yanında alıyordu. Bir yandan da *M e l i k A h m e d* 'e ait *Şarkî Karahisar* sınırında, *Ak-koyunlu K a r a Y ü l ü k O s m a n B e y* 'e bir kale inşa ettirmesi emrini verdi. Bu suretle *Erzincan* emîrini daimî tehdit altında bulundurmak istiyordu. *Kemah* valisinin cezalandırılması görevini de *B o z d o ğ a n o ğ l u S a d ü l m ü l k* 'e havale etti. Fakat *K a d ı B u r h a n e d d i n* 'in bu kez kesin sonuç almak azmiyle giriştiği bu hayatî hazırlıklarından haberdar olan *M u t a h h a r t e n*, elçiler ve mektuplar göndermek suretiyle sulhu sağlamak istedi. İhtimal ki, *M u t a h h a r t e n* bu davranışıyla emîrliğin maliyesinde ve iktisadî hayatında sarsıcı bir durum yaratan askerî masraflara bir son vermek istemiş olmalıdır. Nihayet emîr *S a i d* 'le birlikte *P u l u r* savaşı sırasında esir ettiği askerlerle her türlü eşyayı ver-

meğe hazır olduğunu, her sene hazinesine belirli bir miktar para ile seferlerine asker göndermek taahhüdü ile, sıkı bir şekilde *Sivas-Kayseri* devletinin tâbiyetini kabul ettiğini bildirdi. Buna rağmen *Mutahharten*'e birtürlü güvenemeyen *Kadı Burhannedin*, maiyetindeki kuvvetlerine *Bayburt*'u yağma etmeleri emrini vermiş idi. Bu kuvvetler buranın hâkimi emîr *Mutahharten*'in kardeşi *Pîr Mehmet* ile güzide emîrlerinden *Ali Ağa*'yı esir alarak *Kadı Burhannedin*'e getirdiler. Esirleri başkente yollayan hükümdar bir müddet daha bölgede kaldı. *Sivas*'a dönünce de bunların memleketlerine dönmelerine izin verdi. Öyle anlaşıyor ki, ancak bundan sonra anlaşma hükümlerini yerine getiren *Mutahharten*, emîr *Said* ve diğer askerleri *Sivas*'a göndermiş idi. Bu sulhten sonra *Mutahharten* ile en kuvvetli düşmanı *Kadı Burhannedin* arasında ilişkilerin ne şekilde geliştiği hakkında kaynaklarımız susmaktadır.

Kadı Burhannedin'in 1398 yazında *Kara Yülük Osman Bey* tarafından öldürülmesi, *Mutahharten*'de bir ferahlık yarattı. Bu ölüm, bir yandan *Mutahharten-Akkoyunlular* arasındaki mevcut düşmanca ilişkilerin dostluğa dönüşümünü hazırlayacak, öte taraftan ise *Mutahharten-I. Bayezit* rekabetinin başlangıcı olacak bir olgu niteliğindedir. Şöyleki: *Kadı Burhannedin*'in öldürülmesinden sonra, devlet erkânı oğlu *Alâeddin Ali Çelebi*'yi hükümdar ilân ederek *Sivas*'ı *Osman Bey*'e teslim etmedi. Bu durum karşısında *Kara Yülük Osman Bey*, şehri şiddetle muhasaraya başladı. *Kara Tatarlardan* istenen yardıma rağmen durumda bir değişiklik olmayınca, direnme gücünü yitiren *Sivaslılar*, *Osmanlı* hükümdarı *I. Bayezit*'e haber göndererek şehri teslim almasını istediler. *I. Bayezit* de esasen, arzularına uygun düşen bu teklifi kabul etti ve oğlu *Süleyman Çelebi* kumandasında bir kuvvet gönderdi. Yapılan savaşta *Kara Yülük Osman* yenik düştü. Şehir de *Osmanlı* hâkimiyetine girdi. İşte bu devleti almaktan ümidini kesen yiğit *Türkmen* beyi *Kara Yülük Osman Bey* de *Erzincan*'a iltica etmek zorunda kaldı.

Mutahharten'in *Akkoyunlular* ve *Osmanlılar* ile ilişkileri

Bu olaya değin *M u t a h h a r t e n -Akkoyunlu* ilişkilerinde, *Erzincan* beyinin *Karakoyunlularla* işbirliği halinde *Akkoyunlu Türkmenlerine* karşı zararlı faaliyetlerde bulunması nedeniyle düşmanlık hâkim idi. Bu dönemde de tarafların birbirleri aleyhine gelişen olgulara az çok karıştıklarını yukarıda görmüştük. Nitekim *Akkoyunluları*, *K a d ı B u r h a n e d d i n* hizmetine sevk eden sebeplerden birisi, *M u t a h h a r t e n -Akkoyunlular* siyasî rekabetinde, *Erzincan* beyinin ağır basması olmuştu. Şimdi *Kitab-ı Diyârbekriyye*'nin kaydından da açıkça anlaşıldığı üzere, korkunç rakibi *K a d ı B u r h a n e d d i n* 'i öldürmesinden fazlası ile sevinç duymuş olan *Erzincan* beyi *M u t a h h a r t e n* , eski düşmanı *K a r a Y ü l ü k O s m a n* 'ı fevkalâde hürmet ile karşılamış idi. *M u t a h h a r t e n* , hiç şüphesiz bu hareketiyle onu doğuya doğru yayılma siyaseti takip eden *I . B a y e z i t* 'e karşı kullanmak gayesini hedef almıştır. Çünkü Osmanlı hükümdarı *I . B a y e z i t* , *Akçay* muharebesinden sonra (1398), *Konya*, *Lârende*, *Develi* ve *Aksaray* gibi şehirleri alarak sahile kadar ilerlemiş, *Karamanlı Beyliğine* son vermişti. Daha sonra *Canik* bölgesini hâkimiyeti altına alan *Osmanlı* hükümdarı, 1398 yazında da, yukarıda değindiğimiz öldürme olayından yararlanarak, *Sivas*, *Tokat*, *Niksar*, *Kayseri*, *Kırşehir* 'i yani *Sivas-Kayseri* devletinin bütün ülkesini hudutları içine almıştı. Daha açık bir deyişle *I . B a y e z i t* 'in yaptığı bu fetihler, *Erzincan* beyliğini *Osmanlı* devleti ile sınırdaş yapmıştı. İşte *M u t a h h a r t e n* , emîrliğinin batı ve kuzey sınırlarında meydana gelen bu siyasî değişimleri çok dikkatle takip etmek mecburiyetinde idi. Ayrıca *I . M u r a t* devrinde taslağı çizilen imparatorluğu gerçekleştirmeye muvaffak olan *I . B a y e z i t* karşısında tutunabilmeği imkânsız gördüğü için de taze kuvvetlere ihtiyacı vardı. Ne var ki, *K a r a Y ü l ü k O s m a n B e y* , *M u t a h h a r t e n* 'in hizmetinde fazla kalmadı ve *Memlüklü* sultanına başvurdu. *Arap* tarihçisi *M a k r i z î* 'nin bize naklettiğine göre, *K a r a Y ü l ü k O s m a n B e y* 'in bu isteği *B e r k u k* tarafından memnuniyetle kabul edildiği gibi, kendisine bir aman-nâme ile 50.000 gümüş dirhem de gönderildi.

1399 yılı yazında, *Memlüklü* sultanlığı tahtındaki değişikliklerden istifade eden *I . B a y e z i t* , *Fırat* üzerinden *Mem-*

lülkü hâkimiyet sahasına indi. *Elbistan, Malatya, Darende, Divriği*'yi yönetimi altına geçirdi. *Osmanlı* hükümdarının *Orta-Anadolu Canık* yöresinden sonra *Orta-Fırat* bölgesini de ülkesine katması, *M u t a h h a r t e n*'in indişesini fazlalaştırdı. *Anadolu*'nun siyasi birliğini tahakkuk ettirmeyi hedef alan bu ilhâklardan sonra, sıranın kendisine geldiğini iyice görüyordu. Üstelik de hamisi *T i m u r*, bu olgular sırasında *Hindistan* seferi ile meşgul idi. Fakat çok geçmeden *M u t a h h a r t e n* için ümit verici haberler geldi. Çünkü *Hindistan* seferini tam bir başarı ile bitiren *T i m u r*, başkentte kısa bir duraklamadan sonra, 1399-1400 yılında *Azerbaycan*'a gelmiş idi. *T i m u r*'un yeniden *Batı-İran*'da görünmesi *Anadolu* ve *Yakın-Doğu*'da büyük bir telâş yarattı. *M u t a h h a r t e n* ise, emîrliği ve başkenti üzerine düşen tehlike önünde, süratle çıkan bu fırsattan yarar sağlamak istedi. *T i m u r*'la temas imkânı aradı. Nihayet *Karabağ*'da *Gürcistan* seferi için hazırlıklarını gördüğü bir sırada *Zafernâmelerde* “sadık bende” olarak tanımlanan *Erzincan* beyi, *T i m u r*'un yanına giderek huzurunda yeri öpmekle müşerref oldu. *T i m u r* ise, *M u t a h h a r t e n*'e izzat ve ikramda bulunarak ona *tuğ, alem, nakkare* verdi, muhteşem hil'atler giydirdi ve memleketine gönderdi. Kanımızca bu gezisi esnasında *M u t a h h a r t e n*, *Anadolu*'daki gelişmeleri ve durumunu ayrıntılı olarak *T i m u r*'a anlatmak fırsatını bulmuştur. Ayrıca *T i m u r*'un *Erzincan* beyliğinin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü ile ilgili davada da tamamiyle kendi yanında olduğunun, *Osmanlı* hükümdarınca resmen bilinmesini temine çalışmıştır. Nitekim daha sonraki *T i m u r -Osmanlı* diplomatik yazışmalarında *M u t a h h a r t e n*'in hoşlandığı terimlere, *T i m u r* tarafından, yer verilmesi de düşüncemizi desteklemektedir.

Temaslarını sıklaştıran *M u t a h h a r t e n*, daha sonra, *Kitâb-ı Diyârbekriyye*'nin iddia ettiği üzere, *Mısır Memlûklü Sultanlığı*'ndan umduğunu elde edemeyen *Kara Yülük Osman Bey*'le birlikte *Gürcistan* seferinden dönen ve *Avnik*'te ikamet etmekte olan *T i m u r*'a katıldı. Aynı zamanda *Kaynak*tan, *M u t a h h a r t e n*'in, *Kara Yülük*'ün *T i m u r*'a katılmak için kendisine yaptığı aracılık önerisi de olum-

lu karşıladığı anlaşılmaktadır. Bu davranışı ile *Mutahharten*, *Sivas*'ın *Osmanlılar* tarafından alınmasından sonra, *Akkoyunlu Türkmen* topluluğu ile başlayan dostluğu daha da pekiştirmek istemiş olmalıdır. *İbn Arabşah* da *Mutahharten* - *Kara Yülük Osman* ikilisinin *Timur*'a katıldıklarını ve birlikte onu, *Anadolu*'ya yürümesi için tahrik ettiklerini söylemektedir. Böylece *Mutahharten*'in aracılığı ile kurulan *Timur-Akkoyunlu* ittifakı sonucu *Kara Yülük Osman*, Temmuz 1400 yılında *Anadoluya* ilk yürüyüşünü yapan *Timur*'a bütün kabilesi ile katılacak, *Sivas*'ın işgalinden sonra güneyde başlayan harekâta bilfiil rol aldıktan sonra *Ankara Savaşı*'nda *I. Bayezid*'e karşı düşürecektir.

Öte yandan *Osmanlı* hükümdarı *I. Bayezit*, *Erzincan* beyi *Mutahharten*'in *Timur* ile ilişkilerinden haberdar idi. Onu *Timur* ittifakından ayırmak için elçisini gönderdi. Kendisine itaat etmesini *Erzincan* ve *Erzurum*'un haracını göndermesini istedi. Burada hemen değinmek yerinde olacak ki, bu bilgi bize *Erzurum*'un da iktidarının ilk yıllarında olduğu gibi, yine *Mutahharten*'in hâkimiyet alanı içinde bulunduğunu açıkça ispatlamaktadır. *Zafernâmelerde* verilen bu bilginin yanı sıra *I. Bayezid*'in *Mutahharten*'e karşı tutumu ve izlediği yol hakkında, *Clavijo*'nun sayehatnâmesinde de sondercede ilginç malûmat bulunmaktadır. Seyahatnâmedeki bununla alâkalı pasajda şöyle denmektedir. *Erzincan* beyi *Mutahharten* [kaynakta *Trata(n)*] idi. Toprakları *Osmanlı* toprakları ile sınırdaştı. *Osmanlı* hükümdarı, *Mutahharten*'in elinden topraklarını almak istemiş idi. Bu düşüncenin ışığı altında *I. Bayezit*, *Erzincan* beyine bir mektup yazmış, kendisine vergi vermesini istemiş idi. *Mutahharten* cevabında, sultanı metbû tanıdığını, vergi vermediği kabule hazır olduğunu, ancak toprak bütünlüğüne zarar verecek bir istek olan *Kemah*'ı asla terk etmeyeceğini bildirmiş idi. Burada görülüyor ki, *I. Bayezit* sadece, *Zafernâmelerde* iddia edildiği gibi, *Mutahharten*'den haracistememiş, onun toprak tamlığını bozacak önerilerde de bulunmuştur. *Erzincan* beyi *Mutahharten*, her an için

I. Bayezit tarafından gelmesini beklediği bu öneri karşısında, derhal elçisini Timur'a gönderdi ve ondan acele yardım istedi. Nizameddin Şâmî ve Şerefeddin Ali Yezdî *Zafernâmelerinde* metni verilen, Clavijo'nun kısaca değindiği Timur mektubuna, I. Bayezit tarafından verilen cevaptan sonra Timur, *Anadolu*'ya yürüme kararı aldı. Büyük ordusu ile *Erzurum*'a buradan da *Erzincan*'a gelen Timur'u hudutta karşılayan emîr *Mutahharten*, onun iltifatına nail oldu. Timur, *Osmanlı* ülkesine girince de *Mutahharten*, *Tatar* ordusuna rehberlik etti ve birlikte *Sivas*'a geldi. Bu yürüyüşe *Mutahharten*'in dostu *Kara Yülük Osman Bey* de katılmış idi. Emirliği kaybetmemek düşüncesiyle, Timur-I. Bayezit rekabetinde başrolde gördüğümüz *Mutahharten*, 1400 yılı Ağustosunda *Sivas* kuşatmasına katıldı. Şehrin alınmasında, *Osmanlı* askerlerinin ve halkın öldürülmesi olaylarında bulundu. *Anadolu Türklüğüne* indirilen darbede *Mutahharten*'in öncülük etmesi, iktidar hırsının tezahüründen başka bir şey değildir. Aksi halde *Türkmenlerin* çokluk olduğu bir bölgeden çıkmış olan bu ünlü emîrin, Timur'a sempati duymasını başka şekilde yorumlamak mümkün görünmemektedir. Nitekim *Arap* kaynağı *Aynî*'deki enteresan kayıtta, "*Erzincan* ve yöresi emîri *Mutahharten* [kaynakta *Z (T) ahirüddin*] istemeye istemeye Timur'a itaat etti" denmektedir.

Mutahharten'in *Sivas*'ın işgalinden sonra Timur'u terkettiği ve *Erzincan*'a döndüğü anlaşılmaktadır. Çünkü kaynaklarda *Mutahharten*'in, Timur'un güney bölgesindeki seferine katıldığına dair herhangi bir bulgu mevcut değildir. Buna karşılık dostu *Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey* ise Timur'la birlikte bu harekâta katılarak *Elbistan* ve sonra da *Malatya*'nın alınmasında hazır bulunmuş idi.

Erzincan emîri *Mutahharten*'in Timur ve müttefiki *Kara Yülük Osman Bey*, ile müştereken giriştiği. *Osmanlı* toprak bütünlüğünü ihlâl hareketi, I. Bayezid'in kendisine karşı almış olduğu kesin tedip kararını daha

da kuvvetlendirdi. Nitekim T i m u r 'un *Sivas*'ı işgalden sonra daha ileri geçmeyerek, güneye inmesi, *Osmanlı* hükümdarlarına kararını icra safhasına koymak için iyi bir fırsat oldu. Nihayet hâmisî *Bağdad*'da bulunduğu bir sırada, yanında, T i m u r tehdidi önünde tutunamayıp *Osmanlı* ülkesine sığınmış olan A h m e d - i C e l â y i r ve *Karakoyunlu K a r a Y u s u f* olduğu halde, 1401 yazı ortasında *Erzincan*'a yürüdü ve şehri kuşattı. Yapılan çarpışmalarda M u t a h h a r t e n 'in nâibi M u k b i l , *Karakoyunlu K a r a Y u s u f* 'un adamları tarafından tutsak alındı. Şiddetli saldırı karşısında iç-kaleye çekilen M u t a h h a r t e n sonunda teslim oldu. Daha sonra *Erzincan* Beyliği hâkimiyet sahasına dahil şehirler, başta *Kemah* olmak üzere, *Osmanlı* askerlerince işgal edildi. *Erzincanlılar* I . B a y e z i d 'den aman talep ettiler. Bu olay *Osmanlı* kaynaklarından N e ş r î 'de en geniş şekilde şöyle anlatılmaktadır: *Osmanlı* hükümdarı I . B a y e z i t , yukarıda değindiğimiz emîrlerle birlikte *Erzincan*'a varub *Erzincan Bey*'i M u t a h h a r t e n (kaynakta T a h i r t e n) istikbal idüb itaat gösterdi. Hünkâr *Erzincan* hisarın K a r a Y u s u f 'a verüb gitti. K a r a Y u s u f on altı gün heman beylik idüb *Erzincan* halkı ile muamele idemeyüb kendi iradesiyle *Erzincan*'ı terketti. *Erzincan* halkı yine gelüb evvelki beylerin istediler. Hünkâr dahi M u t a h h a r t e n 'i yine buralara emîr nasb itdi. Amma ehl-i beytini sürüb *Bursaya*'ya getürdü". Burada görülüyor ki, *Osmanlı* kaynakları da T i m u r devri vekayinâmelerine eş bilgiler vermektedirler. Ancak N e ş r î , M u t a h h a r t e n 'in savaşız itaat ettiğini iddia etmekte ise de bu mü-tâlaası kabule şayan değildir. Buna karşılık M u t a h h a r t e n 'in beyliğine tekrar kavuşmasına dair T i m u r kaynaklarında ise, gerek A h m e d - i C e l â y i r , gerekse, K a r a Y u s u f ve *Erzincan* halkının ricalarıyla I . B a y e z i d 'e tabiliği kabul etmesi şartı ile M u t a h h a r t e n 'e emîrliğini iade ettiği, buna karşılık bütün ailesini rehin olarak *Bursa*'ya götürdüğü kaydedilmektedir. Fakat M u t a h h a r t e n bütün bu olup bitenlerden, her zaman olduğu gibi, T i m u r 'u süratle haberdar etmiştir. Gerçekten de *Münşeât* mecmualarındaki "T i m u r 'un I . B a y e z i d 'e gönderdiği dördüncü mektup" başlığını taşıyan belgedeki kayıtlar bu hususu açıkça doğru-

lamaktadır. Çünkü adıgeçen mektupta I . B a y e z i d 'in M u - t a h h a r t e n 'e karşı yapmış olduğu sefer eleştirilmekte, aradaki anlaşmazlığa sebep olan hâdiselere değinildikten sonra ona, ailesinin tutsak alındığı *Kemah*'ın alındığı haberlerinin M u t a h h a r t e n tarafından bildirilmiş olduğu yazılmaktadır.

Bütün bu olup bitenlerden sonra M u t a h h a r t e n 'in, T i m u r 'un, oğlu Ş a h r u h 'u I . B a y e z i t 'in giriştiği tedip hareketlerini durdurmak için bölgeye gönderdiği bir sırada, iki taraf arasında barış ve uzlaşmayı sağlamak için çaba gösterdiği görülmektedir. M u t a h h a r t e n 'in bu tür bir davranış içine girmesini izah güçtür. Hiç şüphesiz *Kemah*'ı kendi topraklarına katan I . B a y e z i t 'in tehdidinin devam etmesi, *Bursa*'da tutuklu bulunan ailesinin akıbeti, M u t a h h a r t e n 'i bu işe sevk etmiş olabilir. Öte yandan C l a v i j o 'nun iddia ettiği üzere, *Erzincan* meselesinin hallinden sonra I . B a y e z i t 'in, kimsenin bu bölgeye zarar vermemesi yolundaki isteği de M u t a h h a r t e n 'i T i m u r - I . B a y e z i t arasında arabuluculuk yapmaya iten bir neden olarak ileri sürülebilir. Nitekim T i m u r 'un bütün kuvvetleriyle *Nahçıvan*'a geldiği günlerde idi ki; Ş e y h A l i (M u t a h h a r t e n 'in yeğeni) *Avnik*'te bulunan Ş a h r u h 'a gelmiş idi. Ona Y ı l d ı r ı m B a y e z i t 'in cesaretinin kırıldığı ve barış yapmak istediğini, M u t a h h a r t e n 'in de aynı istekte bulunduğunu haber vermişti. Ayrıca M u t a h h a r t e n ile anlaşma olduğunu ve ailesinin kendisine gönderileceğini bildirmişti. Bunun üzerine Ş a h r u h , bulunduğu yerde duraklayarak Ş e y h A l i 'yi babasının yanına gönderdi. Bu olaydan biraz sonra da *Erzincan* emîri M u t a h h a r t e n henüz fethedilen *Alıncak* kalesini görmeğe gelen T i m u r 'u ziyarete gitti. Bir *Osmanlı* kaynağına göre, onun bu seyahatine *Erzincan*'da bulunan *Sinop* emîri İ s f e n d i y a r B e y 'de katılmış idi. Ç a ğ d a ş gözlemci Ş e r e f e d d i n A l i Y e z d i 'ye göre ise bu esnada M u t a h h a r t e n I . B a y e z i t adına T i m u r 'dan *ömr* dilemiş ve I . B a y e z i t 'in barış isteklerini bildirmiş, T i m u r 'un hiddetini yenerek onun da uzlaşmaya rıza göstermesini temin etmiş idi. Burada cevaplandırılması gerekli

bir soru ile karşı karşıya kalmaktayız. I . B a y e z i t sulhu isterken samimî mi idi? Bize göre, bu teşebbüslerdeki tek amacı, zaman kazanmaktan başka bir şey değildi.

Görünüşte de M u t a h h a r t e n 'in yaptığı bu ön hazırlıkların olumlu sonuçlar verdiği I . B a y e z i d 'in *Karabağ*'a gelen T i m u r 'a güzide kadılarından biri ile bir emîrini göndermesi sonucu, daha da kuvetlenmektedir. I . B a y e z i t adına gelen bu elçiler, *Osmanlı* hükümdarının itaatini bildiren ve barış dileyen mektubunu getiriyorlardı. Bu görüşmelerde M u t a h h a r t e n 'in de hazır bulunduğu, Ş e r e f e d d i n A l i Y e z d î 'nin verdiği bilgi ile sabittir. Bu da gösteriyor ki, M u t a h h a r t e n , *Alıncak* mülâkatından sonra T i m u r 'un yanında olarak *Karabağ*'a gelmiş idi. I . B a y e z i t 'in elçileriyle yapılan görüşme sırasında, T i m u r özellikle hükümdarlarının, *Karakoyunlu K a r a Y u s u f 'u* himayesinden şikâyet etmiştir. Daha sonra *Osmanlı* elçilerinin memleketlerine dönmelerine izin veren Timur, ayrılırken onlara, kışı *Karabağ*'da geçireceğini, ilkbahar'da *Anadolu* sınırına gelerek hükümdarlarının cevabını bekleyeceğini bildirmişti. T i m u r bu sırada *Osmanlı* hükümdarına gönderdiği cevabî mektubunda: "Kendisinin arada barışın sağlanması gerektiği yolundaki düşüncelerine katıldığını" bildiriyordu. Ancak kesin dostluğun gerçekleşmesi için *Müslüman* memleketlerine zarar veren, yol kesen bir şakî olarak tanımladığı K a r a Y u s u f 'la ilgili şu üç şarttan birinin:

a) Onu öldürmek, bu meseleyi halletmek,

b) Tarafımızdan muhakeme edilmek üzere bize *teslim* eylemek,

c) K a r a Y u s u f 'u *Osmanlı* ülkesinden sürmek, kabul edilmesini I . B a y e z i t 'ten istemekte idi. Ancak I . B a y e z i t , T i m u r tarihlerindeki kayıtlara göre, bu isteklere, olumlu cevap vermemiş, üstelik de T i m u r 'a kendisine sığınmış misafiri geri çevirmenin imansızlık olduğunu, zaten K a r a Y u s u f 'un *Anadolu*'yu terk ettiğini, şayet tekrar gelirse kabulde tereddüt göstermeyeceğini bildirmişti. Bu cevap,

M u t a h h a r t e n aracılığı ile kurulması özlenen uzlaşmanın bir sonu olmuştur denilebilir. T i m u r 'un *Anadolu*'ya yürüme hususunda gösterdiği tereddüdün de bu mektuptan sonra kalktığını iddia etmek mümkündür. Ne var ki, kaynaklardaki bilgilerden, aradaki anlaşmazlığa esas neden olarak, şimdi de K a r a Y u s u f 'un *Osmanlı* ülkesinde konuk edilmesi görünmektedir. Bize göre bu subjektif görüntülerin yanı sıra onu, *Anadolu*'yu istilâya iten asıl nedenlerin evrensel imparatorluk emelini tahakkuk ettirmek istemesi olmalıdır. Bu arada iki yüzlü bir politika adamı olan M u t a h h a r t e n 'in tahriklerinin de katkısı düşünülebilir.

1401 yılı kışını *Karabağ*'da geçiren T i m u r , I . B a y e z i d 'e karşı yapacağı hayatî savaş için askerî hazırlık yaptı. *Karabağ*'dan hareketle *Şemkûr*'e geldiğinde yeniden elçisini I . B a y e z i t 'e gönderdi. Karşı gelmekte olduğunu bildirerek onu tekrar itaate davetten sonra M u t a h h a r t e n 'e karşı tutumunu değiştirmesini, *Kemah* kalesini süratle kendi memurlarına teslimi ile M u t a h h a r t e n 'in *Bursa*'da tutsak bulunan ailesinin salıverilmesini istedi. K a r a Y u s u f hakkındaki düşüncesinde de ısrar ettiğini haber verdi. Bu olgu sırasında T i m u r , K a r a Y u s u f ile I . B a y e z i d 'in aralarının açıldığını ve *Anadolu*'yu terk ettiğini öğrendi. Bunun üzerine son kez olarak, I . B a y e z i t 'den barışın sağlanabilmesi için M u t a h h a r t e n 'in *Anadolu*'da kalan ailesinin kendisine gönderilmesini talep etti. *Osmanlı* hükamdarı ise bu önerisini cevapsız bıraktı.

Burada açıkça saptanmaktadır ki, yazışmalarda ağırlık noktasını, M u t a h h a r t e n ile ilgili sorunlar oluşturmaktadır. Zira kendisini *İslâm* ülkelerinin tek hâkimi gören ve bunu kabul ettirmeğe çalışan T i m u r , *Anadolu*'daki sadık başımlısı M u t a h h a r t e n 'in hâkimiyet sahasına yapılan teavüzü. bizzat kendini hedef alan bir olay olarak nitelendirmektedir. Nitekim 1402 ilkbaharında I . B a y e z i t 'e gönderdiği dördüncü mektup, düşüncemizi kuvvetlendiren ifadeler taşımaktadır. Şöyleki: T i m u r m e k t u b u n d a , M u t a h h a r t e n 'e ait *Kemah*'ı haksız yere yönetimi altına geçirmiş olduğunu, burayı boşaltmasını, ailesinin *Bursa*'da tut-

sak alınması nedenlerini öğrenmek istediğini, sultan A h m e t ve K a r a Y u s u f gibi kötü kişileri ve adamlarını ülkesine bırakmamasını, şayet orada iseler yollanmasını tavsiye ederek kendisine tâbi olan M u t a h h a r t e n , Y e l m a n , C i r c i z ve H a c ı P a ş a gibi *Anadolu* emîrlерinin ülkelerine müdahale etmemesini ihtar etmekte, itaat ve bağlılık yolunu tutmasını I . B a y e z i t 'ten istemekte, buna karşılık *Malatya*, *Elbistan* ve *Sivas* gibi yerler üzerinde hak iddia etmeyeceğini bildirmekte idi. *Arap* kaynaklarında bulunan, T i m u r 'un, I . B a y e z i t 'e yazdığı mektupla ilgili haberde “Sen A l l a h yoluna *cihat* yapan bir insansın, senin mahvedilmeni istemem, fakat sen babandan ve dedenden sana kalan memleketlerle alâkadar ol ve onlarla kanaat et, E b û S a î d zamanında *Rum (Anadolu)* sahibi E r e t n a 'nın olan memleketlerini bana teslim et” dediğinden söz edilmektedir. Bu bilgilere göre, denilebilir ki, T i m u r , *Orta-Anadolu*'yu E r e t n a 'nın varisi olarak M u t a h h a r t e n 'e vaad etmektedir. Ancak T i m u r , beklediği cevapları alamayınca *Erzurum*'a hareket etti, buradan da *Erzincan*'a indi ve *Kemah*'ın kuşatılmasını emretti. Onbeş gün dayanabilen kale, nihayet zaptedildi ve eski sahibi M u t a h h a r t e n 'e verdi. Böylece de M u t a h h a r t e n , T i m u r 'un *Bağdad* seferi öncesi eski durumunu kazanmış oluyordu. Fakat ailesinin tutsaklığı halen devam etmekte idi. Nitekim *Sivas*'a doğru yürüyüşüne devam eden T i m u r , I . B a y e z i t 'e yaptığı son teklifte, M u t a h h a r t e n 'in ailesinin iadesini yine söz konusu etmişti. Nihayet *Erzincan* beyi M u t a h h a r t e n , 1402 yılında *Anadolu*'ya ikinci büyük yürüyüşte bulunan T i m u r 'a eşlik etti. Tüm *Zafernâmeler* Timur ile I . B a y e z i t arasındaki *Ankara Savaşı*'nda onun, bizzat T i m u r tarafından kumanda edilmekte olan merkez kolunun sağ gurubunda M i r a n ş a h 'ın kumandasında savaşa katıldığını kaydetmektedirler. M u t a h h a r t e n 'in savaş sırasındaki faaliyetlerine dair en ilginç bilgi, *Osmanlı* kaynaklarından N e ş r î 'de verilmektedir. Bu kaynağa göre, I . B a y e z i t 'in ordusunda bulunan *Tatarların* T i m u r tarafına geçmesini sağlamış olan M u t a h h a r t e n , *Rumeli* askerinin gerisine başarılı bir saldırıda bulunarak onların dağılmalarına sebep olmuş idi.

Ankara Savaşı'ndan sonra korkulu rakip I . B a y e z i t ' - i n o r t a d a n k a l k m a s ı , M u t a h h a r t e n için ferahlık yaratmıştı. Çünkü siyasî birliğini yitirmiş *Anadolu*'da, iktidarını rahatlıkla sürdürebilecekti. Üstelik de T i m u r sayesinde, diğer *Anadolu* beyleri gibi, eski topraklarının tamamını elde etmiş idi. Ancak M u t a h h a r t e n 'in savaş sonrası faaliyetleri hakkında bilinenler çok azdır. Şerefeddin A l i Y e z d î 'nin *Zafernâmesi*'nden onun savaştan hemen sonra, *Erzincan*'a dönmüş olduğu anlaşılmaktadır. Son olarak da 1403 yılında, *Anadolu*'yu terke hazırlanan T i m u r *Erzincan*'a geldiğinde, onu fevkalâde lüks bir şekilde karşılamış, şehirden çıkışında da iki konak mesafeye kadar hâmisine refakat etmiş idi. M u t a h h a r t e n 'e *hil'at-ı hâs* takdim eden T i m u r da onun memleketine dönmesine izin vermişti. *Erzincan* emîri M u t a h h a r t e n 'in ölünceye değin T i m u r 'un yüksek hâkimiyetini tanıdığı muhakkaktır. Nitekim A l i K e m a l î 'nin, *Erzincan Tarihi*'nde resmini verdiği M u t a h h a r t e n tarafından T i m u r adına basılmış paranın varlığı da bu durumu teyid etmektedir.

Bu ünlü emîrin ölüm tarihi hakkında maalesef açık ve kesin bilgilere sahip değiliz. Ancak onun 1403 yılı son aylarında henüz hayatta bulunduğu kesindir. Zira bu sıralarda *Anadolu*'yu terke hazırlanan hâmisi T i m u r 'la son bir görüşme yaptığını, çağdaş gözlemci Ş e r e f e d d i n A l i Y e z d î 'nin *Zafernâmesi*'ndeki mevcut bilgidен öğrenmekteyiz. Bu bilginin ışığı altında, M u t a h h a r t e n 'in 1403 yılının sonlarında ölmüş olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim aynı tarihlerde, T i m u r 'un katına gitmekte olan *İspanyol* elçisi de *Erzincan* beyi M u t a h h a r t e n 'in ölmüş olduğunu bize haber vermektedir. Gerçekten de bu tarihten sonra, çağdaş *kaynakların* hiç biri, M u t a h h a r t e n 'den söz etmezler. *Mutahhar-ten* bu gün nerede olduğunu bilmediğimiz M u t a h h a r t e n 'in ölümünden sonra, emîrliğin yönetiminin kime geçtiği hususunda da kesin bir şey söylemek imkânsızdır. Clavijo, M u t a h h a r t e n 'in önce meşrû bir varisi olmadığını, sonradan kendisi *Erzincan*'a geldiği sırada hâkimliği elinde bulunduran kimsenin, oğlu olduğunu anladığını, fakat bu şahsın da *Erzincan* Beyliğinin yönetimini kolayca ele alamadığını, kızkardeşinin oğlu Ş e y h A l i 'nin iktidarı başlangıçta ele geçir-

Mutahhar-ten'in ölümü ve Erzincan Beyliğinin sonu

diğini, ancak *Timur*'un müdahalesinden sonra onun *Erzincan Beyliğinin* yönetimine sahip olabildiğini, iddia etmekte ve isim vermemektedir. Ne var ki, bu iddiaları doğrulayıcı kayıtlar bizim kaynaklarımızda yoktur. Bununla beraber 1410'larda *Erzincan* hâkimi olarak *Mutahharten*'in torunu *Şeyh Hasa'n*'ın bulunduğu, *Hâfız-ı Ebrû*'nun verdiği kıymetli bilgilerden anlaşılmaktadır. Ancak *Şeyh Hasa'n*'ın *Erzincan* emîrliği devrindeki faaliyetleri hususu da şimdilik karanlıktır. Onun emîrliği döneminde, *Timur*'un korkusu nedeniyle, komşu kuruluşların kendisine karşı düşmanca davranışlarda bulunamadığı bir vakıadır. Kaldı ki, bu sırada *Osmanlı* devleti *Fetret devri* mücadeleleri ile uğraşmakta, *Akkoyunlu* ve *Karakoyunlular* da *Timur*'un bölgeden çekilmesinden sonra, eski sahibi bulundukları yerlerde tekrar hâkimiyetlerini yerleştirme çabalarını sürdürmekte idiler. Buna rağmen bu dönemde de, ta baştan beri *Erzincan* bölgesini hâkimiyet sahasına dahil etmek istemiş olan *Karakoyunluların*, zaman zaman *Erzincan*'a saldırılarda bulunduklarına dair elimizde deliller vardır. *Timur*'un yanından dönen elçi *Clavijo*, *Karakoyunlu Kara Yusuf*'un *Erzincan*'ı (1406) kuşattığından söz etmektedir. Fakat bununla ilgili olarak da yerli kaynaklarda herhangi bir malûmat yoktur. Nihayet 1410 yılı başında *Avnik*'te bulunan *Kara Yusuf*, bölge halkının *Erzincan* beyi *Mutahharten*'in torunu *Şeyh Hasa'n*'dan şikâyet etmeleri sonucu, bu şehri 45 gün süreyle kuşatmıştı. Kuşatmaya cesaretle karşı koyan *Şeyh Hasa'n* nihayet teslim olmuş, daha sonra kendisine *Kara Yusuf* tarafından *Erzurum* yöresindeki kalelerden biri verilmişti, *Erzincan*'a da yakın adamı *Pîr Ömer*'i vali atamıştı.

Hâfız-ı Ebrû'nun eserindeki bu bilgilere göre *Mutahharten* tarafından kurulmuş olan *Erzincan Beyliğinin* 1410 yılı başına kadar yaşadığını söylemek mümkündür. Yine aynı kaynağın ifadesinden *Mutahharten*'den sonra *Erzincan* Beyliği sınırlarında büyük gerilemeler olduğu ve *Erzincan* dışındaki yerlerin elden çıktığı anlaşılmaktadır.

Erzincan Beyliğinin kurucusu olan *Mutahharten*, aynı zamanda, *Anadolu* tarihinin de ilginç simalarından biridir. Hareketli geçen ve tarihte eşine az rastlanan bir mücadele

hayatından sonra *Erzincan, Erzurum, Kemah, İspir, Bayburt, Tercan, Çemişkezek, Koyulhisar, Şarkî Karahisar*'ı içine alan yerlerde söz sahibi olmuştur. 1379 yılında beylik tahtına oturan *M u t a h h a r t e n*'in 1403 yılında ölmüş olduğu kabul edilirse, iktidarı 24 yıl devam etmiştir. Bu devrede durmadan savaşarak, iktidarda kalabilmek ve *Eretnaoğullarının* doğal varisi sıfatıyla, bu devletin eski topraklarına sahip olmak istemiştir. *T i m u r*'un bu yoldaki istekleri de görüşümüzü kuvvetlendirmeğe yardımcı olmaktadır. Bazan güçlü bir kişi, bazan da çekingen ve korkak bir insan olarak karşımıza çıkan *M u t a h h a r t e n*, bütün hayatını savaşla geçirmiştir. Bu nedenle de bölgede imar faaliyetleriyle yakından ilgilenememiştir. Nitekim, onun zamanından bize intikal etmiş bir tek maddî kalıntı yoktur.

M u t a h h a r t e n'in belli bir fütûhat planı olduğunu söylemek imkânsızdır. Olayların önceden tahmin edilemeyen gelişmeleri ve anî tehlikeler, *M u t a h h a r t e n*'i şu veya bu cepheye harekete mecbur etmiştir. Bu sebeple onun askerî ve diplomatik etkinliklerini gözden geçirirken, belli bir planın uygulanması değil, o andaki durumun gerektirdiği siyasî amaçlar aranmalıdır ki, bunları da esas itibariyle Beyliğinde tutunabilme ve toprak genişletme seyri tayin etmiştir. Öyle anlaşıyor ki, askerî hareketlerinde başlıca rolü oynayan, *E r e t n a*'nın varisi sıfatıyla onun eski sahip olduğu toprakları elegeçirmek düşüncesi olmuştur. Ancak *M u t a h h a r t e n*'in bu düşüncesi, *Eretna Beyliğine* hâkim olan *K a d ı B u r h a n e d d i n*'i karşısına ciddi bir rakip olarak çıkarmış, onun 1398 yılında ölümünden sonra da, kendisini *Osmanlı* devleti ile karşı karşıya getirmişti. Ta baştan beri, iyi bir diplomat olarak gördüğümüz *M u t a h h a r t e n*, bölgede tutunabilmek ve yukarıda değindiğimiz amacını gerçekleştirebilmek için dış yardımlar sağlamak istemiştir. Zaman zaman *Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin* yardımlarına başvurduğunu gördüğümüz *M u t a h h a r t e n*, nihayet değişen *Anadolu* siyasî şartları karşısında, *T i m u r*'a arkasını dayayarak iktidarını sürdürme ve emellerini sağlama imkânlarına kavuşmuştu. Ancak 1403 yılı sonunda öldükten sonra Beyliği, uzun zaman yaşayamamış, 1410 yılında *Karakoyunlu K a r a Y u s u f* tarafından ortadan kaldırılmıştır.

XVIII.

RAMAZANOĞULLARI

Ramazanoğulları, Adana, Tarsus, Kozan (Sis), Misis, Ayas (Yumurtalık) Payas ve yörelerine yerleşmiş olan *Yüregirli* bir *Türkmen* oymağına mensup olup, *Oğuzların Üçok* boyundandır. Beyliğe adını veren *Türkmen* beyi R a m a z a n 'ın adına ilk kez 1353 yılı olayları arasında rastlıyoruz. O tarihteki *Memlûklü* devleti valilerinden B o y b o ğ a 'nın isyanı sırasında *Dulkadır* beyi K a r a c a 'nın B e y b o ğ a ile birlikte Memlûklüler aleyhine işbirliği yapması üzerine *Dulkadır Beyliği* R a m a z a n B e y 'e verilmişti. R a m a z a n B e y 'den sonra beyliğin başına oğlu S â r ı m e d d i n İ b r a h i m geçmiştir (1378). İ b r a h i m B e y , *Adana, Kozan, Misis, Ayas* ve *Payas*'ı içine alan *Memlûk Sultanlığına* bağlı bir beylik kurmuştur. O, *Memlûklerle* mücadele etmekte iken 1381 yılında *Kozan'a kadar gelmiş olan Memlûk* kumandanı emîr H ü s a m e d d i n T o r u m t a y ile görüştüktan sonra M e m l ü k l e r e tâbi olmuştur. Bununla birlikte o, 1383 yılında K a r a m a n o ğ l u ile birleşerek *Memlûklere* karşı yeniden ayaklandı ise de yenilgiye uğradı ve Haleb *Memlûklü* valisi emîr Y e l b o ğ a tarafından yakalanarak kardeşi K a r a M e h m e t 'le birlikte öldürüldü. Onun ölümünden sonra *Adana* valisi olan kardeşi Ş a h a b e d d i n A h m e t , Memlûklere bazan itaat etmiş, bazan da karşı çıkmıştır. Ş a h a b e d d i n A h m e t 1400 yılında T i m u r 'un *Suriye*'den ayrılmasından sonra *Haleb'i Timurlulardan* geri almış, böylece *Memlûklü* devletine hizmette bulunmuştur. O, 1400 yılında *Kahireye* gitti ve sultan F e r e c 'e tâbiyetini arz ile kızını ona verdi. Bundan sonra da *Memlûklere* sadakatden ayrılmadı. Hattâ 1415 yılında K a r a m a n o ğ l u n d a n *Tarsus'u* alarak oğlu İ b r a h i m 'e verdi. Şehirde *Memlûklü* sultanı adına hutbe okuttu. 1416 yılında ölen A h m e t B e y 'den sonra çocukları ve yeğenleri arasında, iki yıl süren taht mücadelesi başladı. İ b r a h i m B e y ,

Memlûklü desteğiyle *Adana* valisi ve *Türkmen* beyi olduysa da aile arasındaki kanlı mücadeleler sürüp gitti. *İbrahim Bey*, 1418 yılında *Memlûklülere* ait olan *Tarsus* ile, bir yıl sonra da *Dulkadırlıların* elindeki *Kayseri*'yi ele geçirmek amacıyla *Karamanoğlu* ile işbirliği yaptı. O, önceleri başarılı oldu ise de sonradan yenilgiye uğrayıp geri çekildi; *Karamanoğlu Mehmet Bey* ise tutsak alındı. Bunun üzerine *İbrahim Bey*, *Adana Beyliği*'nden alınarak yerine oğlu *Hamza Bey* atandı. *Hamza Bey*, öldürülünceye kadar (1426), babası ve amcaları *Ali* ve *Mehmet Bey*lerle mücadele etmek zorunda kaldı. *İbrahim Bey*, azlinden sonra da *Memlûklere* karşı mücadeleye devam etti ve sonunda (1427 yılı sonlarında) *Karamanoğlu* tarafından yakalanarak *Kahire*'ye getirildi ve orada öldürüldü. *Ramazanoğlu Beyliği*, *İbrahim*'in kardeşi *Mehmet Bey* 'e verildi (Ekim 1425). Bununla birlikte ona karşı diğer kardeşi *Ahmetoğlu Ali*, mücadeleye başladı. O da bir ara bey oldu. Daha sonra *Ali* ve *Mehmet Bey*ler de birbirlerine düştüler. Bu yüzden *Adana*, *Tarsus* ve yöreleri pek çok tahribata uğradı. XV. yüzyılın ikinci yarısında *Ramazanoğlu Beyliğinin* yönetiminde *Ömer Bey* ile kardeşi *Davut Bey* 'i görüyoruz. Çok geçmeden *Davut Bey*, *Memlûklerin* yardımıyla *Adana Beyliğine* hâkim oldu. *Davut Bey*, 1480 yılında *Diyarbakır* yörelerinde vuku bulan *Akkoyunlu* ve *Memlûklü* savaşlarında hayatını kaybetti, yerine oğlu *Garsuddin Halil Bey*, *Adana Beyliğine* atandı. *Halil Bey*, otuz yıl (1480-1510) *Adana Beyliğini* yönetmiş ve sınırları, *Çukurova*'ya dayanan *Osmanlı Devleti* ile de dostluk kurmuştur. *Halil Bey* 'in ve daha sonra yerine geçen kardeşi *Mahmut Bey* 'in (1510) *Osmanlılarla* sürdürdükleri dostluk siyaseti, *Ramazanoğullarının* *Memlûklerden* ayrılmasına sebep oldu. *İstanbul*'a gelen *Mahmut Bey*, *Yavuz Sultan Selim* 'le birlikte *Mısır* seferinde bulunmuş ve *Ridaniye* suikastında öldürülmüştür (1517).

Mahmut Bey 'den sonra *Adana* valiliğine, sultanların fermanlarıyla *Pîrî Mehmet* (1517), daha sonra oğullarından *Derviş Mehmet Bey* (1568); *İbrahim Bey*

(1569), 1586 yılında da M e h m e t P a ş a , atanmışlardır. M e h m e t P a ş a 'nın Ocak 1606'da ölümü üzerine, son olarak vali olan oğlu P î r M a n s u r B e y 'in beylikten çekilmesi (1608) üzerine, *Adana*, diğer *Osmanlı* vilâyetleri gibi, bir eyâlet olmuştur. P î r M a n s u r B e y 'e de *Adana* gelirlerinden her yıl bir miktar para verilmesi hususunda bir فرمان çıkarılmıştır.

XIX.

DULKADIROĞULLARI

Önceleri *Elbistan* ve *Maraş* taraflarında yurt tutmuş olan, Oğuzların *Bozok* koluna mensup bulunan *Dulkadır Türkmenleri* yiğitlik ve cesaretleriyle ün salmışlardır. Onlar bir çok siyasî olaylardan faydalanarak 1339 yılında *Maraş* ve *Elbistan* taraflarında *Memlûklü* devletine tâbi olarak bir beylik kurmuşlar ve daha sonra sınırlarını genişleterek *Malatya* ve *Harput*'a kadar olan yörelere hâkim olmuşlardır.

Dulkadırlıların ilk beyi *Zeyneddin Karaca Bey*'dir. *Karaca Bey*, oymak reisi iken Memlûklü sultanının Ermenilerle yaptığı savaşlara katılmış, yiğitliği dolayısıyla *Memlûklü* ordusu kumandanlarının takdir ve güvenini kazanmıştır. 1339 yılında *Eretna Bey*'in elinden *Elbistan*'ı alan *Karaca Bey*, burasını kendisine başkent yapmış, bir yıl sonra da Memlûklü sultanı *Melik Nâsır Mehmet*, kendisine Türkmenler Beyliği hükümdarlığı ve *Elbistan* valiliğini vermiştir.

Karaca Bey, *Kozan* (Sis) Ermenileriyle başarılı mücadeleler yaptı, pek çok ün kazandı. Onun bu başarılarını kıskanan Memlûk kumandanları *Karaca Bey*'i bir bahane ile asi ilan edip ona karşı kuvvet gönderdiler. Fakat *Karaca Bey*, onları yenilgiye uğrattı, hattâ *Haleb*'e bağlı bir çok yerleri ele geçirdi. Bu başarılarından dolayı gururlanarak *Melik Zâhir* ünvanıyla hükümdarlığa bile kalkıştı (1348).

Karaca Bey, durumunu sağlamlaştırarak *Memlûklülere* karşı bir müttefik bulma girişimine başladı. Bu sırada *Memlûklü* beylerinden isyan halinde bulunan *Beyboğa* ile birleşti. Fakat çok geçmeden *Beyboğa*'yı yenilgiye uğratan *Memlûk* kuvvetleri *Karaca Beyi*'de yakalamak için *Elbistan*'a yürüdüler. Onlara karşı duramayan *Karaca Bey*, *Sivas* ve *Kayseri* hükümdarı *Eretnaoğlu Mehmet*

m e t B e y 'e sığındı ise de M e h m e t B e y , onu *Memlüklerle* teslim etti ve *Kahire*'ye gönderilerek orada derhal *Bab-ı Zevile*'de idam edildi (Aralık 1353). Ve onun Türkmen emîrliğinde R a m a z a n o ğ l u 'na verdi. Kendisinden sonra *Memlüklu Devletine* tâbi olmak şartıyla *Elbistan* valiliğine oğlu H a l i l B e y atandı. H a l i l B e y , bir süre sonra *Maraş*, *Malatya*, *Harput*, *Behisni* ve *Amik*'i elegeçirmek suretiyle sınırlarını genişletti ve hattâ tâbi olduğu *Memlüklerle* savaştan çekinmedi, üzerine gönderilen iki *Memlüklu* ordusunu da bozguna uğratmayı başardı. Bunun üzerine D u l k a d ı r o ğ l u 'nu kesin olarak bertaraf etmeye karar veren *Memlüklü Devleti*, gönderdiği bir ordu ile H a l i l B e y 'i *Harput* kalesine çekilmeye mecbur etti. H a l i l B e y 'in bu başarısızlığının esas sebebi *Memlüklerin Dulkadıroğulları* ailesi arasına soktukları fitne ve fesat idi. *Memlüklüler* bundan faydalanarak kardeşi *Harput* beyi İ b r a h i m 'e yaptırttıkları bir suikast sonunda H a l i l B e y 'i öldürmeyi başardılar (1386). Mezarı, *Melik Gazi* köyünde bulunan türbesindedir.

H a l i l B e y 'in ölümünden sonra yerine, kardeşlerinden S ü l i B e y geçti. S ü l i B e y , önceleri *Memlüklere karşı hareket eden Karaman* ve *Ramazanoğulları* ve daha sonra da bizzat *Memlüklerle* mücadele etti. Fakat o, *Memlüklü* sultanı B e r k u k 'un emriyle bir suikast sonunda kardeşi H a l i l B e y gibi öldürülerek ortadan kaldırıldı (1397).

S ü l i B e y 'in yerine oğlu S a d a k a atandı ise de sonradan bundan vazgeçildi. H a l i l B e y 'in oğlu N â s ı r e d d i n ile S a d a k a birbirleriyle taht mücadelesine giriştiler. Esasen *Memlüklü* hükümdarı B e r k u k 'un da siyaseti bu idi. N â s ı r e d d i n M e h m e t B e y , *Memlüklü* devletiyle iyi geçinme siyaseti izledi. Hatta *Anadolu*'ya gelen T i m u r ordu-suna *Elbistan Türkmenleriyle* birlikte baskınlar yaptı. Böylece *Memlüklere* karşı bağlılığını gösterdi. Fakat T i m u r 'un *Elbistan*'ı işgal ve *Malatya* ile *Behisni*'yi tahrip etmesi üzerine N â s ı r e d d i n M e h m e t ona itaate mecbur oldu. N â s ı r e d d i n B e y , zaman zaman *Memlüklerle* arası açıldı ise de coğrafi durumu dolayısıyla onlarla iyi geçinmesi gerekiyordu. Bu nedenle muhalefeti bırakıp iyi geçinmek zorunda

kalmıştır. *M e h m e t B e y*, amcası *S ü l i B e y* gibi *Memlük-lülerle* birlikte *Karaman* ve *Ramazanoğulların*akarşı mücadele etmiş, buna karşılık *Karamanoğullarının* elinde bulunan *Kayseri* kendisine verilmiştir. Ayrıca o, *Karaman* ve *Ramazanoğullarını* giriştiği bir savaşta yenilgiye uğrattı, hattâ *K a - r a m a n o ğ l u M e h m e t B e y*’i de tutsak aldı (1419). Fakat bir süre sonra (1436), *Memlüklü* hükümdarı *B a y b a r s*’ın düşmanı *C a n b e y S o f u*’yu yakaladığı halde, teslim etmemesi, sahip olduğu *Kayseri*’nin *Karamanoğullarına* geri verilmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte o, *Kayseri*’yi geri almak amacıyla burada vali olan oğlu *S ü l e y m a n B e y*’i *Osmanlı* sultanına göndermiş ve onların yardımıyla şehri geri almayı başarmıştır (1436). Bununla beraber *N â s i r e d d i n M e h m e t B e y*, daha sonra *Memlüklü* devletine sadakatini göstermek için *Kahire*’ye giderek orada bir süre oturduktan sonra geri dönmüş ve çok geçmeden de ölmüştür (1442).

Kendisinden sonra *Dulkadır Beyliği* *Malatya* valisi olan oğlu *S ü l e y m a n B e y*’e verilmiştir. *S ü l e y m a n B e y*, babasının *Osmanlılar* ve *Memlüklerle* olan dostluğunu devam ettirdi; hattâ bir kızını (*S i t t i M ü k r i m e H a t u n*) 1449 yılında sultan *II. M u r a t*’ın oğlu *Ş e h z a d e M e h m e t*’e (*II. M e h m e t*) ve diğer kızını da *Memlüklü* sultanı *M e l i k Z â h i r Ç a k m a k*’a vermiş, böylece onlarla akrabalık kurmuştur. *S ü l e y m a n B e y*, 1454 yılında ölünce yerine oğlu *M e l i k A r s l a n D u l k a d ı r* beyi oldu. Fakat bundan sonra *Dulkadır Beyliği* zaafiyete düşmeye başladı; *Akko-yunlu U z u n H a s a n B e y*’in *Harput*’u alması üzerine *M e l i k A r s l a n*, ona karşı *Memlükler* den yardım sağlamak için *Kahire*’ye gitti, fakat burada kendisinin hasını olan kardeşi *Şah Budak* tarafından gönderilen bir fedaî tarafından namaz kılariken camide öldürüldü (1465). Kendisinden sonra yerine *Memlüklü* sultanı *K a y t b a y*, *Ş a h B u d a k*’ı *Dulkadır beyi* atadı, fakat *Dulkadırlılar* kardeş katili olan *Ş a h B u d a k*’ı istemeyerek *Osmanlılara* başvurdular. Bunun üzerine *Ş a h B u d a k*, *Mısır*’a kaçtı (1466). Bu kez onun yerine *N â s i r e d d i n M e h m e t*’in oğlu *R ü s t e m B e y*,

Memlüklu sultanı tarafından *Dulkadır beyi* atandı, fakat *Dulkadır* sorununa el atan *Osmanlı Devleti*, beyliğe Şah Budak'ın öteki kardeşi Şehsuvar Bey'i atadı. Böylece *Dulkadır Beyliği* sorunu *Osmanlılarla Memlüklüler* arasındaki dostluğun bozulmasına ve bu iki büyük devletin savaşmalarına sebep oldu. *Osmanlı Devleti*'ne tâbi olan Şehsuvar Bey, 1466 yılında *Dulkadır* ülkesine tamâmen hâkim oldu. Böylece Rüstem Bey, yönetimden çekilmek zorunda kaldı. Şehsuvar Bey, *Memluklu* ve *Ramazanoğulları* ile başarılı savaşlar yaptı. Fakat emîr Yeşbek kumandasında gönderilen *Memlüklu* ordusu, Şehsuvar'ı *Gaziantep* yörelerinde yenilgiye uğrattı (1471). *Zamantı* kalesine kaçan Şehsuvar Bey, çok geçmeden teslim oldu. *Kahire*'ye gönderilerek sultan *Kaytbay*'ın emriyle *Bâb-ı Zevile*'de idam edildi (1472). Bunun üzerine *Memlüklü* sultanı, Şah Budak'ı ikinci kez *Dulkadır Beyliğine* atadı. Öte yandan da *Osmanlılar* buna karşı kardeşi *Alâüddeve Bozkurt*'u bey seçtiler. *Bozkurt Bey*, siyaset yapıp *Memlüklerle* iyi geçindi ve kardeşi Şah Budak'ı bertaraf ettirmeyi başardı. *Osmanlılarla* da iyi ilişkiler kurdu, hattâ kızı *Ayşe Hatun*'u sultan *II. Bayezit*'e vermek suretiyle, bu ilişkisini daha da kuvvetlendirdi.

Alâüddeve cüretli bir bey idi. Bir ara *Diyarbakır*'ı *Akkoyunlulardan* almış ve Şah İsmail ile de bir kaç kez savaşmışsa da başarılı olamamıştır. *Alâüddeve*, *Osmanlı-Memlüklü* savaşlarında *Hersek oğlu Ahmet* ve *Hadım Ali Paşa*'ların başarılı olamamaları üzerine, *Memlüklülerin* kışkırtması sonucunda, *Osmanlılara* karşı cephe almıştı. *İran* seferi ve *Çaldıran* savaşından sonra 1515 yılında, ona karşı veziri âzam *Hadım Sinan Paşa* kumandasında gönderilen *Osmanlı* ordusu, onu *Turnadağ* savaşında yenilgiye uğrattı. Dört oğluyla birlikte tutsak alınarak derhal öldürüldü. *Alâüddeve*'nin başı, tâbii olan *Memlüklu* sultanına gönderilmiştir.

Alâüddeve'nin ölümünden sonra *Memlüklülerin* bu aile üzerindeki nüfuzları sona erdi. Böylece *Dulkadır* memleketleri *Osmanlılara* geçti. Beyliğin başına *Osmanlı* sultanı

adına, hutbe okutmak ve para bastırmak şartıyla, daha önce *Osmanlılara* sığınmış *Şehsuvar Bey* 'in oğlu *Ali Bey* , atanmıştır.

Ali Bey , *Osmanlılara* , gerek Mısır seferinde ve gerekse *Şam* valisi *Cambirdi Gazalî* 'nin isyanında çok önemli hizmetlerde bulundu. *Ali Bey* 'in bu son başarısını kıskanan vezir *Ferhat Paşa* 'nın (Zira bu, *Gazalî* 'ye karşı gönderilmişti) kışkırtmaları sonucunda dört oğluyla birlikte *Ferhat Paşa* 'nın *Artukova* karargahında öldürüldü (1521). Bu olaydan sonra *Dulkadır Beyliği* , *Maraş* , *Malatya* , *Gaziantep* , *Zülkadriye* , *Sümeysat* sancaklarını içine alan *Beylerbeylik* haline getirilmiştir.

XX.

ALÂİYE BEYLERİ

Bizans kaynaklarında *Kalonoros* olarak kaydedilen ve *Türkiye Selçuklu* sultanı I . Alâeddin Keykubad tarafından fethedilen ve sonra *Alâiye* ve daha sonra da *Alanya* adıyla anılan şehirde küçük bir beylik kurulmuştu. *Câmiüddüvel* adlı esere göre, bu beyliği kuran aile, *Selçuklu* sultanının kızının oğullarından gelmiştir. Fakat bu hususta kesin bir bilgi tespit edilememiştir.

Türkiye Selçuklularının son devirlerinde *Alâiye*'ye *Karamanoğulları* hâkim oldu. 1293 yılında *Kıbrıs* kralının *Alâiye*'ye asker çıkarması üzerine, burayı kuşatan *Karamanoğlu Mecdeddin Mahmut Bey*, *Memlûk* sultanı *Melik Eşref Selâhaddin* adına hutbe okutmuştur. *Karamanoğullarının* XIV. yüzyılın ikinci yarısında bu kıyı kentine sahip oldukları, ilgili kaynaklarda belirtilmektedir.

Kıprıs kralı, 1361 yılında *Antalya*'yı işgal ettikten sonra Mayıs 1366'da donanmasıyla *Alâiye*'yi de ele geçirmek için harekete geçti ise de şehir savunması ve *Karamanoğlu*'nun yardımları karşısında yenilgiye uğramıştır. *Alâiye*, 1427'de *Karamanoğulları* tarafından beş bin altın karşılığında *Memlûk* devletine satılmış ve böylece şehir *Memlûklülere* geçmiştir, dolayısıyla *Karamanoğlu Mahmut Bey*'in torunlarından olan beylerin yönetimine girmiştir. Bunlar ise *Emîr-i âzam lâkaplı Şemseddin Mehmetoğlu Sıvci* ve daha sonra oğlu *Emîr-i âzam Karaman*'dır. *Karaman* da babası gibi *Memlûklü* sultanına tâbi idi. *Karaman*, *Karamanoğlu İbrahim Bey*'in kıskırtması sonucunda kardeşi *Lütfi Bey* tarafından öldürüldü. Yerine *Lütfi Bey* *Alâiye* emîri olmuştur. *Lütfi Bey* 'de *Memlûklü* sultanına tâbi olmak suretiyle, akrabaları olan *Karamanoğullarının* saldırılarından kısmen korunmuş oldu.

L ü t f i B e y , 1444 yılında *Memlûklü* sultanının emriyle *Kıbrıs* üzerine bir saldırıya hazırlanmış ise de *Memlûklü* donanmasının *Rodos*'ta yenilgiye uğraması üzerine bunu gerçekleştiremedi ve altı yıl sonra *Kıbrıs*'la barış yaptı, hattâ *K a r a m a n o ğ l u* 'na karşı *Kıbrıs* kralından yardım bile sağladı. L ü t f i B e y , *Karamanoğullarının* devamlı saldırıları üzerine *Osmanlılardan* destek sağlamak ümidiyle kız kardeşini veziri âzam R u m M e h m e t P a ş a 'ya vermişti. L ü t f i Bey'in ne zaman öldüğü bilinmiyor. O, *Kıbrıs* kralı I I . J a n 'la 1450 yılında yaptığı ticaret ve güvence antlaşmasından sonra ölmüş olmalıdır. Bununla birlikte kendisinden sonra emîr olan K ı l ı ç A r s l a n 'ın 1462 tarihli cami kitabesine göre L ü t f i B e y 'in ölümü 1461 yılında olmalıdır.

L ü t f i B e y 'den sonra *Alâiye* beyliğine geçen K ı l ı ç A r s l a n , L ü t f i B e y 'in oğlu olmayıp, belki kardeşi Ali Bey'in oğludur. K ı l ı ç A r s l a n B e y , *Osmanlıların Karamanoğullarının* memleketlerine saldırıları sebebiyle *Karamanlıların* hücumlarından kurtuldu ise de *Osmanlı* saldırısından kurtulamadı. Nihayet 1451'de (veya bir yıl sonra) G e d i k A h m e t P a ş a , *Alâiye*'yi sınırları içine aldı. *İstanbul*'a getirilen K ı l ı ç A r s l a n B e y 'e *Gümülcine* sancağı dirlik olarak verilip, oğlu ve ailesiyle birlikte oraya gönderildi; fakat bir süre sonra Kavala limanından bir gemiye binerek *Mısır*'a gidip *Memlûklü* devletine gidip sığındı. Fakat o, bir süre sonra *Akkoyunlu* hükümdarı U z u n H a s a n Bey'in yanına gitmek üzere, *Mısır*'dan ayrıldı ise de yolda öldü.

Orta çağlarda *Alâiye*'de gemi tezgahları vardı; kereste ihracatı pek önemli idi. *Alâiye*, *Mısır*, *Kıbrıs*, *Rodos* ve diğer memleketlerle ticarî ilişkilerde bulunan ve *Antalya*'dan sonra en işlek bir pazar yeri durumunda idi. 1403 yılında *Alâiye*'ye uğrayan B u s i k o , buradaki mağazaların çeşitli eşyalarla dolu olduğunu görmüştü. Bundan dolayı *Alâiye Beyleri* ve dolayısıyla halk da zengin idi.

XXI.

KADI BURHANEDDİN AHMED BEYLİĞİ

Eretna Beyliğinin zayıflaması sonucu yönetimi ele alan ve kendi adıyla anılan Beyliği kuran K a d ı B u r h a n e d d i n , Ocak 1345'de *Kayseri*'de dünyaya gelmiştir. *Kayseri* kadılığı-nı atadan kalma bir makam olarak işgal etmiş olan ailesinin kaynağı ve oynadığı rol hakkında devrin kaynaklarında geniş bilgi bulunmaktadır. Babası *Kayseri* Kadısı Ş e m s e d d i n M e h m e t , *Oğuzların Salur* boyundan olup, onun da atalarından olan M e h m e t , *Harezm*'den *Kastamonu*'ya gelmiştir. *Kastamonu*'ya geliş tarihi bilinmemektedir. Çeşitli devlet görevlerinden sonra K a d ı B u r h a n e d d i n A h m e d ' in dedelerinden S i r a c e d d i n S ü l e y m a n , *Kayseri* kadılığına getirilmiş, *Selçuklu* devlet adamlarından birinin kızıyla evlenip *Selçuklu* devletiyle akrabalık kurmuştur. K a d ı B u r h a n e d d i n 'in annesi ise *Selçuklu* devrinin ileri gelen kişilerinden biri olan A b d u l l a h Ç e l e b i 'nin kızıdır.

Doğduktan kısa bir süre sonra annesini kaybetmiş olan B u r h a n e d d i n 'in yetişmesinde babasının emeği büyük olmuştur. Dört yaşında öğretime başlamış, kısa süre içinde Arapça ve Farsça eserleri okumuştur. Rahatlıkla okuyup anlama yeteneğini geliştirdiği için devrinin büyüklerinden çeşitli hediyeler almıştır. 12 yaşlarında kendi seviyesinin çok üzerinde olan kitapları okumuş, kendini yetiştirmiştir. 1356'da *Kayseri*'de çıkan karışıklık üzerine babası ile birlikte Ş a m 'a gitmiş, karışıklık sona erince yine *Kayseri*'ye dönmüş, babasının bulunmadığı zamanlar babasının yerine bakarak, bu işte de becerisini ortaya koymuştur. 14 yaşında iken babası ile birlikte *Mısır*'a gitmiş, orada devrinin ilimlerini öğrenmiş, bilgilerini artırmaya devam etmiştir. *Mısır*'da seçkin bilim ve idare adamlarını tanımış, devrin ünlü bilginlerinden birinin Ş a m 'da bulunduğunu haber alınca *Kahire*'den Ş a m 'a gitmiş, onun ders-

lerine devam ederek çeşitli konularda bilgilerini artırmıştır. 19 yaşında gittiği hacdan dönüşünde babasını kaybetmiş, bunun üzerine *Haleb'e* gelen *Burhane'din* burada ilmî çalışmalarını devam ettirmiştir. Daha sonra *Kayseri'*ye gelerek bir süre sonra yönetimi ele alınış, çok çalışarak devletin düzenini sağlamış, bu çalışmaları sonucunda kendi saygınlığını yine kendisi sağlamıştır.

Kadı Burhane'din'in *Kayseri'*deki kadılığı sırasinda *Eretna* devletinin durumu çok karışıktı. *Eretnaoğulları* Beyliğinin başındaki *Mehmed*'in devlete hakim olamaması nedeniyle, o bölgede bulunan *Moğollar* ayaklanınışlar, *Mehmet Bey* ise *Memlüklerden* yardım alınasına rağmen bu ayaklanmayı bastıramamıştı. Bu ayaklanma sonucunda devlet erkanındaki kişiler tarafından katledilmesi, aslında var olan hoşnutsuzluğu daha da artırmış, düşmanları ümitlendirmiştir. Ülke bu durumdayken *Kadı Burhane'din*, bir süre *Kayseri* yakınlarında bir çiftlikte inziva hayatı yaşamış, bu sıralarda devlette bir keyfi yönetim, bir zevk-sefa dönemi başlamış, yöneticiler, her türlü yolla hile ve desise ile çıkarlarını koruma yoluna girmişlerdir.

İktidar mücadelesi

Karamanoğlu beyi, çevresindeki beyliklerden de yardım alarak devlet merkezine saldırıya geçmiş, bu sırada hamamda eğlenmekte olan *Eretnaoğlu Ali Bey*, bu beklenmedik saldırı karşısında tüm ağırlıklarını bırakarak Sivas'a doğru kaçmış, esir olmaktan *Kadı Burhane'din* sayesinde kurtulabilmiştir. *Ali Bey*'in kurtarılmasında önemli bir rol oynayan *Kadı Burhane'din*'e *Karamanlılar* elçiler gönderiniş, anlaşma yollarını aramışlardır. İşte böyle bir ortamda çıkan çeşitli anlaşmazlıkları çözerek siyasî hayata sürüklenmiştir.

Devlet yönetimindeki bir sürü karışıklık sonucu devletin başsız kaldığı ve iktidar bulıranının gergin bir devreye girdiği günlerde, *Hacı Mukbil* adlı komşu devlet yöneticisi tarafından bir kez daha tutuklanan *Eretnaoğlu Ali Bey* ile *Kadı Burhane'din* arasında bir yakınlaşma oldu.

Ali Bey güvendiği adamlarından birini gizlice Burhane'din'e göndererek, kendisini Hacı Mukbil'den kurtardığı takdirde tüm isteklerini kabul etmeye hazır olduğunu bildirdi. Mülk ve devlete ait işlerin idaresinin de uygun gördüğü şekilde yürütüleceğini vaadederek, yeniden sürekli bir dostluk taahhüdünde bulundu. Kadı Burhane'din, Ali Bey'in bu teklifini kabul etmekle birlikte bazı isteklerde de bulundu. Bu istekler üzerine Ali Bey'le anlaşma yapılamadı. Öyle anlaşıyor ki Kadı, bu istekleriyle devlet yönetimine hâkim olmak istemişti. Daha sonra Ali Bey, Kadı Burhane'din'e başvurarak, aralarındaki anlaşmazlığı gidermek istediğini bildirdi. Aslında Hacı Mukbil'i kendine rakip gören Kadı, Ali Bey'le anlaşmış, Hacı Mukbil ise Kadı'nın, kendi aleyhine, Ali ile anlaşmıştıktan habersiz, Burhane'din'in tavsiyelerine uymuştur. Bunun sonucu Hacı Mukbil, Ali Bey'i serbest bırakmıştır. Ali Bey çok geçmeden Sivas'a gelip yönetimi eline almış, bunun üzerine öteden beri Hacı Mukbil'in yaptıklarından hoşlanmayan Sivas halkı şehirde büyük bir isyan çıkarmıştır. Kadı ve Ali Bey ayaklanmayı desteklemişler, Ali Bey taraftarları şehirdeki Hacı İbrahim adlı kişinin hazine ve mallarını yağma ettiği gibi, Hacı Mukbil'i de yakalayıp hükümdarın huzuruna getirdiler. Ali Bey, önce Hacı Mukbil'e hayatını koruyacağına dair söz verdi ise de, aynı gece öldürülmesini emretti. Böylece beyliğin yönetimine sağlamca yerleştiği kanaatine varan Ali Bey, 1378 ortalarında Kadı Burhane'din'i vezirliğe getirdi.

Vezirlik
Devri

Burhane'din'in yukarıda sözünü ettiğimiz kadılığı devri, kişiliğinin oluşmasında en önemli safhayı oluşturmaktadır. Ali Bey'in iktidarını kırmak, faal bir fetih siyaseti takip etmek, merkezîyetçi bir idare kurmak ve devletin kaderine sahip olmak fikirleri hep o zaman zihninde gelişmiş olmalıdır. Nitekim aşağıda görüleceği gibi vezirliği ele alınca her fırsatta Ali Bey'i bu düşünceleri yönünde bir politika takip etmeye zorlamıştır. Vezir olarak işlerin idaresinde kısa

süre içinde söz sahibi oldu. Adalet ve yönetim işlerinin ıslahı ile ilgilendi. İsteddiği kişileri yönetim başına geçirdi. Onlara bol bol ihsanlarda bulundu. Askerî ve siyasî değişiklikler ve hareketler dolayısıyla bozulmuş olan düzeni yeniden kurdu, her tarafta ortaya çıkan eşkıyayı sindirdi. Gerçekte büyük başarıları sayesinde Kadı'nın nüfuzu ve taraftarları her gün biraz daha arttığı gibi, bu durumun Ali Bey'in hoşuna gitmediği de ayrı bir gerçektir. Bu sebeple Ali Bey'in hoşuna gitmediği de ayrı bir gerçektir. Bu sebeple Ali Bey, Kadı'yı yıpratmak için çeşitli çareler aramaya başlar. Ancak bu çabalar tersine bir sonuç verir. Kadı'nın devlet yönetimine biraz daha kuvvetli bir şekilde oturmasını sağlar. Çok geçmeden de mülkî yetkilerin yanında bir de askerî yetkileri eline alır. 1379 yılının ilkbaharında Ali Bey, veziri Burhane'ddin'i yanına alarak, *Niksar* üzerine yürüdü. Burayı Taceddin Bey yönetimi altında bulunduruyordu. O da idarededeki anarşiden yararlanarak bir süredir bağımlılık şartlarını yerine getirmiyor, yıllık vergiyi de vermek istemiyordu. Ancak Taceddin Bey'i sindirmek amacıyla yapılan hareket, yine Ali Bey'in beceriksizliği sebebiyle, tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Bu sırada *Erzincan* valisi ölmüş, yeri boş kalmış, bu toprakları eline geçirmek için Ali Bey harekete geçmiş, ancak Kadı, bu topraklardan önce daha önemli olan bazı yerlerin ele geçirilmesinin daha fazla gerekli olduğu konusundaki uyarısına rağmen Ali Bey'i bu isteğinden vazgeçirememiştir.

1380 yılı ortalarında göçebe *Moğol* beyleri *Sivas*'a gelerek bağımlılık şartlarını yerine getirmişler ve Ali Bey'i ülkelerine davet etmişlerdi. Kadı, Ali Bey'i zor ikna edebilmiş, onların emellerini açıklamaya çalışmıştır.

Vezir Kadı Burhane'ddin, kendine bağlı kişileri topladığı bir danışma meclisinde devletin yeni durumu ve alınması gereken önlemler konusunda etraflı açıklamalarda bulundu. Düşmanın yakın olması yüzünden, asker arasında karışıklık ve yağmaya meydan verilmemesi için, 1380 yılı ortalarındaki Ali Bey'in ölümünü şimdilik saklamak ve ancak *Tokat*'a vardığı zaman açıklamanın doğru olacağını

bildirdi. Bu teklifi danışma meclisindeki kişilerce benimsendi. Bu toplantıdaki kişiler ayrıca Kadı'ya, kendisinin görüşlerinin dışında hareket etmeyeceklerine dair söz de verdiler.

Vakit geçirmeden hükümdarın ölümü ile ortaya çıkan yeni meseleleri ortadan kaldırabilmek için bazı kişileri huzuruna çağırarak onlarla uzun bir görüşme yaptı. Bu kişiler devletin yöneticisinin ölümü ile iç ve dış düşmanların harekete geçeceklerini, hatta bazılarının saldırıya hazırlandıklarını söyledi. Buna karşılık devlet yönetimini kuvvetlendirmek için çeşitli önlemler almak gerektiğini, ehliyetli kişilere yeticilik verilerek onların devlet yönetimine katkılarını sağlamak gerektiğini bildirdi. Bir süre sonra Kadı Burhane'din, meclisin kabul ettiği şartlar dahilinde yönetimi Kılıç Arslan'a bıraktı ve *Kayseri*'ye gitmek üzere hazırlıklara girişti. *Kayseri*'ye yaklaştığı zaman o bölgedeki *Moğol* toplulukları, kendisini karşılamış ve ona itaatlerini bildirmişlerdir. Kılıç Arslan komşu devletlerden biriyle yaptığı savaşta başarısızlığını Kadı Burhane'din'e yüklemek için çaba göstermiştir.

Bütün bunlardan sonra Kılıç Arslan, kendisine karşı yönetime rakip birinin çıktığını görerek korkmaya başlamıştı. Onun idaresinin kötülüğünden yakınanlar Kadı Burhane'din'in bir an önce tam yetkiyle devlet yönetimini eline almasını istiyorlardı. Kılıç Arslan ise bu istekleri Kadı'yı *Sivas*'tan uzak tutarak bastırabileceğini sanıyordu. Bu sebeple onu *Karahisar*'ın doğusuna göndermeyi istedi. Bunu gören halk Kadı'nın yönetime geçmesi için onu desteklemeye devam ettiğinden ve Kadı da ordu üzerindeki etkisini artırmak istediğinden, halkın isteğine uyarak ordunun başına geçti ve komşu bir ülkeye sefere çıktı, sefer dönüşü Kılıç Arslan'ın yerini kuvvetlendirmek için *Eretna Bey*'i Ali'nin dul eşiyle evlenmiş olduğunu gördü. Durumdan kendine karşı bir suikast kokusu aldı ve onlardan önce davrandı. Kılıç Arslan'ın bu evliliği halk ve üst düzey yöneticileri arasında iyi karşılanmamış, Kadı da bundan yararlanıp komutanlardan biriyle anlaşmış ve bir gezinti sırasında Kılıç Arslan'ı kendi elleriyle hançerleyerek öldürmüştür. Daha sonra yakınlarını

katletti. Bunun üzerine halk, huzuruna grup grup gelerek bağılılıklarını bildirdiler.

1381 yılında K ı l ı ç A r s l a n 'ın öldürölmesinden sonra başkentte toplanan halk meclisi, öldürme olayında K a d ı B u r h a n e d d i n 'in haklı olduğına karar verdi. Aynı meclis, oy çokluğu ile A l i B e y 'in oğluna nâip olarak emîrlik makamına K a d ı B u r h a n e d d i n 'i getirmek kararını aldı. 1381 yılı başlarında nâip olarak emirlik makamına gelen B u r h a n e d d i n , memleketin her tarafına elçi ve buyruklar göndererek iktidarı ele aldığını bildirerek, paşaları, beyleri ve ordu komutanlarını merkeze çağırıp kendisine bağılılıklarını bildirmelerini istedi. Onlara çeşitli ikramlarda bulunarak, güvenlerini kazanmak istemiş, halkın da sıkıntısını hafifletecek önlemler alarak bir taraftan da halkın güvenini kazanmaya çalışmıştı. *Sivas*'taki taşkınlıklara son vermek ve olayları yatıştırmak için yazılı emirler çıkararak gerçek dışında, yani aslı yokken bir başkasına kötölük yapamayacak davalar, bir *Müslüman* kadı tarafından yürütölerek haklıya hakkı teslim edilecek şeklinde halkı huzursuz edenlere karşı önlemlerini almış oldu. Bu önlemlere karşı hareket edenler şiddetli cezalara çarptırılacak diye buyruklar göndermişti. Daha sonra nâip yakın adamları ile bir toplantı yaparak, onlardan yazılı buyruğun eksiksiz tatbiki ile gece gündüz görevleri başından ayrılmamaları ve yeni bir karışıklığın çıkmasını önlemek için ellerinden gelen çabayı göstermelerini istedi. Böylece sahip olduğı büyük kudret sayesinde devletin her türlü kaynaklarını, askerî, mülkî bütün kuvvet ve yetkilerini elinde topladı. Halkın devletle olan ilişkilerini düzene soktu. Yaptığı bunca işlere karşılık devletin üst düzey yöneticileri arasında kendini çekemeyenler vardı ve onlar, her fırsatta K a d ı B u r h a n e d d i n 'i yıpratmak için ellerinden geleni yapmaya çalışıyorlardı. Kadı, bunlara karşı harekete geçmenin daha erken olduğunu düşünüyordu, ayrıca da devlet işlerini sadık ve dirayetli adamlarına havale etmişti. Halk arasında da çevre beyliklerin beylerinin tarafını tutanlar vardı. Kadı bütün bunların farkında olduğundan, hasımlarına karşı barışçı bir tutum içine girmiş, böylece kendini güven içine alıp

Naipliği
Devri

mutlak otoritesini sıkıntısız devam ettirebileceğini ummuştu. Bir süre sonra umduğunu bulamayan K a d ı B u r h a n e d d i n , hasımlarından çabuk davranıp, üstünlük kazanmak için hazırlıklara başladı. İlk iş olarak da yönetimde kendine karşı olan kişileri merkezden uzaklaştırdı. Bazı komşu beylere ihsanlarda bulunarak onların kendine karşı harekete geçmeyeceklerine dair söz aldı. Buna rağmen komşu beyliklerden birinin yöneticisi durumunda olan kişi, K a d ı B u r h a n e d d i n 'den devletin idaresini, çocuk yaştaki E r e t n a o ğ l u A l i B e y 'in oğluna bırakmasını, kendisinin vezirlik ile yetinmesini istemek cüretini gösterdi. Bu Kadı'nın her şeyden vazgeçmesi demekti ki, bu kabul etmesi imkânsız bir şeydi. Bunun üzerine bu istekleri ileri süren kişiye karşı harekete geçmek için hazırlıklara başladı. Kısa süre içinde hazırlıklarını tamamlayıp, savaşa girildi. Gerçekten iki taraf arasında bir meydan savaşı oldu. Bu savaş K a d ı B u r h a n e d d i n 'in tam bir başarısıyla sona erdi. Savaş sırasında askerlerinin başarısını takdir eden K a d ı B u r h a n e d d i n , zaferden sonra yağmaya izin vererek onları mükafatlandırdı.

Hükümdarlık
devri

K a d ı B u r h a n e d d i n , iktidarını sınırlayan ordu komutanlarından sonuncusunu da etkisiz hale getirdikten sonra, kendini hukuken de hükümdarlık mevkiine gelmek için yeteri kadar kudretli hissetti. Aslında K a d ı B u r h a n e d d i n E r e t n a o ğ l u A l i B e y 'in çocuk olan oğlunun hükümdarlık mevkiindeki varlığına rağmen nâipliğinden itibaren bütün hüküm ve nüfusu ele geçirmiş, bir sultan gibi hüküm sürmüştür. Şimdi de fiilî durumuna İslâm hukuk ve ananelelerine göre bir kanuna uygunluk durumu verip saltanatını ilân etmiştir. Adına hutbe okutup, para bastırarak bundan böyle kendi adıyla anılacak olan devletini tek başına yönetmeye başladı. Yeni tahta çıkan bir hükümdarın tahta geçişini o zaman *İslam* hükümdarlarına müjdelemesi âdetine uyarak da çevredeki *Müslüman* hükümdarlara elçiler ve mektuplar göndererek tahta geçtiğini bildirdi. Tarih 1381 idi. Saltanatının ilk yıllarını tahta yerleşerek, devletin birliğini sağlamak için tehlikeli mücadelelerle geçirdi. Bu devrede *Eretna* emîrinin doğal mirasçısı sıfatıyla devlet tahtı üzerine hak iddia edebilecek

kişileri birbiri ardından ortadan kaldırmaya, kaldıramadıklarınınsa hiç değilse kendine bağımlı olmalarını sağlamaya çalıştı. Çünkü *Selçuklu* ve *Osmanlı* kaynaklarında “*Rûm bölgesi*” diye geçen bu bölge soylu ve büyük toprak sahiplerinin meydana getirdiği özerk bir bünyeye sahip idi. İşte bu topluluğu oluşturan ailelerin nüfuzunu kırmak, onların sultanın emir ve arzusuna bağımlı olmalarını sağlama politikası, nâipliği devri bahsinde biraz üzerinde durulduğu gibi merkezî hükümetinin temeli ve devleti kurma ve genişletme çabalarına karşı koyan ciddi bir siyasî kuvvet, rakip ve karşı bir aristokratlar cephesi oluşturmalarına rağmen, hükümdarın baştan beri kararlı davranışı nedeniyle merkezî devlet idaresinin bağımlı aletleri ve basit askerî şefleri durumuna düşmekten kurtulamamışlardır. Zaten siyasî hayata atılmasından itibaren *Kadı Burhaneddin*’i çekemeyenlerin şimdi tahta geçmesine rıza göstermeyecekleri de açık bir gerçektir. *Kadı Burhaneddin*’e karşı olanların, onun soyunda hükümdarlık yapmış bir kimsenin bulunmadığını bahane ederek tahtı işgal etmeye hakkının olmadığını ileri sürecekleri bir gerçektir. Nitekim de öyle olmuştur. Fakat asıl endişeleri, *Kadı Burhaneddin*’in resmen tahta geçmesinden sonra devletin iç ve dış siyasetinde radikal bir değişme olacağını bilmelerinden ileri geliyor olmalıdır. Çünkü o vezirliği döneminde *Eretnaoğlu Ali Bey*’e tamamen karşı bir siyaset gütmüştü. Nâipliği sırasında ise onun nereye gitmek istediği ana hatları ile ortaya çıkmış bulunuyordu. Öte yandan gerçek bir asker olan *Kadı Burhaneddin*’in saltanat ve iktidarının ilk şartı olarak bir fetih politikası düşündüğünü de ona karşı olanlar çok iyi biliyorlardı. Ancak bütün bunlara rağmen *Kadı Burhaneddin*, her tarafta düşmanın harekete hazır beklediğini, *Eretnaoğlu Ali Bey*’in henüz bir çocuk olarak tahta çıktığı zamanki buhranlı durumun tekrar etmek üzere bulunduğunu anlamakta gecikmemiştir. Bu zor durumda önceleri ister istemez, bir barış politikası izlemek zorunda kaldı. Durumunu kurtarmak için birçok fedakârlıklarda bulunarak tahtını emniyete almak için çalıştı.

Çevrede bir açığını bekleyen komşu beylere birer mektup yazarak gönüllerini almak istedi. Bir taraftan da emîrlerinden ikisini yanlarına asker vererek *Tokat* 'a göndermeyi ihmal etmedi. Bunlara *Tokat* kalesine çekilmiş olan birtakım emirlerin hareketlerini kontrol görevini vermişti. Yola çıkan emirler *Tokat*'a vardıklarında kaledekiler, bağımlılık şartlarını yerine getirmemek suretiyle *Kadı Burhaneddin*'in hükümdarlığına karşı olduklarını açıkça belirtmiş oluyorlardı. Bu haber üzerine *Kadı Burhaneddin*, çok güvendiği bir kimseyi devlet merkezi olan Sivas'ta bırakarak has askerleriyle *Tokat*'a hareket etti. Şehre girince kale beyi, kale halkı ile birlikte kulluğunu sunarak durumu idareye çalıştı. Bu sırada tahta çıkış haberini *Tokat* kalesine götüren elçi de karargâha dönmüş, kaledeki havayı *Kadı Burhaneddin*'e anlatmıştı.

Devlet tahtını ele geçirmek için isyan çıkarmaya çalışan emîrlerin durumu *Kadı Burhaneddin*'i çok düşündürmüş olmalıdır. Kısa bir zaman önce yapılmış anlaşmayı ve gördükleri iyilikleri unutarak çok sıkışık bir anda oynadıkları bu kötü oyun, hükümdarda onları yok etmek için azim ve kararını daha çabuk vermek durumunu ortaya çıkardı. O, bu tehditlere önem vermez göründüyse de, bundan önceki hükümdarın tahta çıkışında meydana gelen karışıklıkların tekrar edebileceğini düşünüyordu. Bu sebeple de ılımlı bir hava yaratarak isyana niyet etmelerinin sebeplerini öğrenmek istedi ve elçisini kaleye göndererek yatıştırma siyasetine başvurdu. Fakat onların yine de kendisini tehdit ettiklerini görünce kale kapısına bir miktar kuvvet yerleştirerek giriş çıkışlarını yasakladı. Kendisi de şehre çekilerek karargâhını kurdu. Bu sırada kendine karşı olan ordu komutanlarının *Kadı Burhaneddin*'in kişiliğine karşı bir suikast için geniş çapta harekete geçtikleri gözlenmekteydi. Yapılan plan gereği *Kadı Burhaneddin* bir av partisine çağrılacak, orada öldürülecek ve olaya kaza süsü verilecekti. Bu sırada da kale içindeki komutan ve kuvvetleri *Kadı Burhaneddin*'in ava gitmesinden yararlanıp bir çıkış hareketi ile kale dışında bekleyen *Kadı Burhaneddin*'e bağlı iki komu-

tanı saf dışı bırakacaklardı. Bunu haber alan K a d ı B u r h a n e d d i n şehre döndü ve kale halkının da harekete katıldıklarını öğrenerek, *Tokat* kalesine baskılarını artırdı.

Çok geçmeden K a d ı B u r h a n e d d i n , sebep ve sonucu bakımından daha önemli bir nitelik arzeden bir suikaste daha maruz kaldı. Bu suikast neticesinde eğer başarılı olunursa E r e t n a o ğ l u A l i B e y 'in oğlu M e h m e t , saltanata geçirilecekti. Hazırlanan plan gereği K a d ı B u r h a n e d d i n yine ava davet edilecek, bu şekilde ordu ve şehirle ilgisi kesildikten sonra orada öldürülecekti. Ancak bir ihbar sonucu durumu öğrenen K a d ı B u r h a n e d d i n , topladığı komutanlar ve yöneticiler meclisinde kendine suikast hazırlayanları topyekün yok etmek kararına varmışsa da, bu kararını uygulamaya koymadı. K a d ı B u r h a n e d d i n 'in bu davranışını onların daha önceki hizmetlerine karşılık olarak yapmadığını düşünmek uygun gibi görünüyorsa da, gerçekte henüz buna cesaret edebilecek kadar yerini sağlam görmediği muhakkaktı. 1382 ilkbaharına kadar *Tokat* kuşatması ile igilendi. Bir taraftan kalenin kuşatması, öte yandan küçük sultanın etrafında toplanarak kendisine karşı iktidar mücadelesinde bulunanlarla uğraşmak, sonunda suikast heyetine dahil bir komutanın *Tokat*'tan kaçtıktan sonra K a d ı B u r h a n e d d i n 'in düşmanları ile anlaşması ve *Sivas* sınırları içinde saldırgan hareketleri, iktidarının ilk kışını dolduran başlıca olaylardı. Düşmanlarının her an kendine saldırabileceğini düşünen K a d ı B u r h a n e d d i n , *Tokat* kuşatmasını kaldırarak, kaledeki halk ve komutanlarla kendisine karşı olanlarla birleşerek halka karşı yıkıcı hareketlerde bulunmamaları şartıyla bir barış yaptı. Devlet merkezine döndü. Bundan cesaretlenen bir emîr, çevredeki emîrleri K a d ı B u r h a n e d d i n 'e karşı harekete geçmeleri için her fırsattan yararlanarak saldırıya geçmeleri için onları teşvik etmeye çalışıyordu. Bu amacında da bir dereceye kadar başarılı oldu. Bu durumdan haberi olan K a d ı B u r h a n e d d i n , mahallî beyliklerin hakimiyeti yerine geniş bölgeleri bir idare altında birleştirmeye çalışan merkezîyetçi bir siyasetin temsilcisi olarak ordusunun eksikliklerini süratle gidermeye çalışmaya baş-

ladığı sırada kendine düşman olan üç, dört emîrin birleştiklerini öğrenerek şehir dışında çadır kurdu ve hemen hareket ederek düşmanlarının toplanma yerine yakın bulunan bir kaleye hücum ederek ele geçirdi. Muhafızlığını da adamlarından K ö r p e B e y 'e verdi. Bu kalenin alınmasından sonra K a d ı B u r h a n e d d i n 'in bu davranışı kendine karşı olanlar arasında bir panik havası yarattı ve her biri kendi kalelerine çekildiler.

1382 yılı yazında ise, K a d ı B u r h a n e d d i n bazı beylerin sandıkları gibi gevşek ve zayıf değildi. O, ansızın kaleleri elde etmenin zor ve uzun karşı koymaların meydana getirdiğini, komşu ve yabancı devletlerin müdahale ve korunmasına yol açtığını tecrübeleri sayesinde öğrenmişti. Bu düşünce sonucu bir süre sonra *Tokat*'a gitti. Amacı bir mukavemet yuvası durumuna gelen kaleyi teslim zorlamak için halkın ekinlerini biçerek içeriye almadan önce yolları tutmak, kaleye giriş çıkışı yasaklamaktı. K a d ı B u r h a n e d d i n 'in kale üzerine harekete geçtiğini duyan kale muhafızı, kaleyi bırakarak yakın bir kalenin muhafızı ile anlaşıp, birlikte çevredeki *Moğolların* yanına çekildi. Burada boş durmayıp tek istekleri ganimet elde etmek olan göçebe unsurları, K a d ı B u r h a n e d d i n aleyhine harekete geçirmek için tahrik etmeye başladılar. Bu sırada *Tokat* kalesinin kuşatması süratle sürmekteydi. Bir süre sonra *Moğolların* yanına giden tahrikçi beylerin çabalarının meyve verdiği görüldü. *Moğol* emîrleri kendisine karşı harekete geçmek için kendi aralarında anlaşmışlardı. Bunun üzerine *Tokat*'ta topladığı harp meclisinde K a d ı B u r h a n e d d i n bütün ayrıntılarıyla meseleyi emîrleriyle tartıştı. Bir komutanı derhal savaşa girilmesini istedi. Sonunda meclis K a d ı B u r h a n e d d i n 'in isteğine uyarak kaleye güvendiği bir komutanını bırakan Kadı ile birlikte ordusu, dağlık bir bölgeye çekilip, ortadaki karışıklık biraz giderildikten sonra kuşatmaya devam etmek üzere *Sivas* sınırındaki bir yere çekildi. Verilen karar gereği bir komutanını kalenin kuşatmasına, bir komutanını da şehirde bırakarak burayı korumaya memur etti. Kendi de doğrudan doğruya kendi şahsına bağlı askerlerle diğer kuvvetleri komu-

tası altına alarak *Moğol* ordusunun her zaman geçtikleri yolda pusuya yattı. Bu sırada, yakında yapılan anlaşma gereği *Amasya* emîrine yardıma gelmesi için gönderilen elçi geri gelmişti. Elçi, *Moğolların* bu hareketini haber aldığını, elindeki kuvvetlerle *Turhal*'a gelerek *Moğollara* karşı harekete geçmek üzere hazır beklediğini haber verdi. Daha sonra araya giren bazı olaylar sebebiyle *Kadı Burhaneddin*'e yardım etmekten vazgeçti. Bundan habersiz olan *Kadı Burhaneddin*, kesin neticeyi beklediği ve askerinin dağınık olarak etrafta dolaştıkları bir anda düşman ordusunun çok yakınına geldiğini haber aldı. *Moğolların*, *Kadı Burhaneddin*'in kumandasındaki kuvvetlerle şehri savunma ile görevli kuvvetlerin arasına sızmayı başarmaları ve *Sivas* kuvvetlerinin bozulması çok nazik bir durum yaratmıştı. Böyle buhranlı bir anda ordusuna hâkim olmakta güçlük çeken hükümdar, nihayet karşı taarruza geçmek kararını verdi ve böylece *Moğol* kuvvetlerini geri çekirtmeye muvaffak oldu. Çok geçmeden *Kadı Burhaneddin*'in kendine yardıma gelmesini beklediği *Amasya* emîri ahde vefasızlık ederek başka bir taraftan kendi üzerine hücumla geçmişti. Bu beklenmedik saldırıyı durdurmak zor gibi görünüyordu. *Kadı Burhaneddin* bu saldırıyı karşılamak için dağınık durumda bulunan askerlerini toplamaya çalıştı. Ancak kendi dışında yapılan çeşitli anlaşmalar sonucunda çok sayıdaki kuvvet savaş dışında kalmıştı. Böylece *Amasya* emîrinin süvari kuvvetleriyle yaptığı hücum karşısında *Kadı Burhaneddin* ordusunun bütün hakları dağılmış, düşman karargâha kadar sokulmuştu. Düşmanın bu çemberleme saldırısı sırasında bir ara *Kadı Burhaneddin* altından düşmüşse de yine binerek bir yarma hareketiyle çemberi yarmayı başarmıştı. Bu sırada *Tokat* kalesini kuşatmakla görevli komutan da savaşa müdahale etmek imkânını bulamadan kaçtı. Sonuçta yenilgiyi kabul eden *Kadı Burhaneddin* çekilmeye başladı. Çekilme sırasında bir kez daha düşman arasında kalan *Kadı Burhaneddin*, bu tehlikeyi de zararsız atlatabilmişti. Daha sonra da savaş anında düşman safında çarpışan *Dulkadirli Halil*'in kendisine katılmasından ve dağınık halde etrafa dağılmış emîrlerin birer ikişer gelerek emri altında

toplanmasından sonra süratle *Sivas*'a yetişmeye çalıştı. Çünkü *Kadı Burhane'ddin*, başkent halkınının büyük bir endişe içinde savaşın sonucunu beklediklerini biliyordu. Çarpışmalardan kaçan askerlerin getirdiği bozgun haberi *Sivas*'ta panik havası yaratabilirdi. İşte buna engel olmak için yanındaki süvarilerden birini hemen *Sivas*'a gönderdi ve süvariye hükümdarlık nişanı olan yüzüğünü vermeyi de unutmadı. Daha sonra *Sivas*'a gelen *Kadı Burhane'ddin*'i başkent halkı sevgi gösterileri arasında karşıladılar. *Kadı Burhane'ddin*, emîrlerinden bir kısmının ihaneti sonucu uğradığı bozgunundan sonra, duruma hâkim olmakta gecikmedi. Topladığı mecliste iç ve dış durum hakkında açıklama isteyen *Kadı Burhane'ddin*, emîrlerinden bazılarının düşman elinde esir düştüğünü öğrendi. Bununla birlikte *Moğollar* istediklerini elde edemedikleri için memnun olmamışlardı. Emîrlerin verdiği geniş bilgiden memnun kalan *Kadı Burhane'ddin*, en sadık emîrlerinden birinin *Tokat* kalesinin durumu sebebiyle uğradığı kötülöklere bir son vermek için, *Moğolların* yönetiminde olan bir kaleyi alıp başka birine vermek istediğini duyunca *Moğollar*, bu durumu önlemek amacıyla ellerinde bulunan *Tokat* kalesinin korunmasıyla görevli *Kadı Burhane'ddin*'in emîrini serbest bıraktılar. Bundan sonra da *Kadı Burhane'ddin*, her an saldırılara maruz kalacağını düşünerek hazırlıklarını sürdürdü. Başkent *Sivas*'a yağma amacıyla gelmiş olan *Moğol* artıkları *Kadı Burhane'ddin*'i tehdit etmeye başlamışlardı. Bunun üzerine *Kadı Burhane'ddin* onlara karşı harekete geçerek bir yandan itaat ve inzibatı sağlamak, diğer taraftan ibret dersi vermek için, bu seferde oldukça sert davranarak asi *Moğolları* şiddetle dağıtıp, ellerindeki mallarını tümüyle geri aldı. Bunları da emîrleri ile hassa askerleri arasında eşit olarak dağıttı. Böylece çok geçmeden *Kadı Burhane'ddin*'in idarî ve askerî işleri düzene sokması *Amasya* emîrini huzursuz etti. Hemen *Sivas* hükümdarı *Kadı Burhane'ddin*'e karşı uzlaşma siyasetine girişerek elçi ve mektuplar gönderdi. Askerini *Moğollara* karşı hükümdara hizmet etmek için getirdiğini, ancak *Moğol* ordusunun ortadan saldırıya geçmesinden sonra buna imkân bulamadığını, hiçbir şekilde onlar-

la bir ittifak yapmadığını bildiriyor, böylece *Burhane d d i n*'in hiddetini yenmeğe çalışıyordu. Aralarında *Tokat*'ın kurtarılması halinde taksimi şartı ile *Gamanat* kalesini kendisine bırakması esasına dayanan bir anlaşma olmuştu. Böylece 1382 yılı sonbaharı sonunda geri aldığı anlaşılan *Gamanat*'ın imarı ile uğraştığı bir sırada, komşu beylerden birinin tahrikiyle bir başka komşu bey, ordusuyla *Turhal*'a gelmiş, saldırıya geçmek için hazırlıklara başlamış, kendisine *Moğollardan* da askerler katılmıştı. Derhal savaş hazırlığı yapan *Kadı Burhane d d i n*, emirleriyle yaptığı görüşmede bizzat taarruza geçmek fikrini savundu. Kendisine karşı iki yüzlü siyaset izleyen bir kısım emîrlere ile komutanlar savunma savaşı yapılmasını, bu suretle başarı ümidinin daha çok olacağını ileri sürmüştü. Bu ileri sürülen fikirler karşısında harekete geçerek, 1382 kışında *Gomanat*'ta bir bozguna uğradı ise de Sivas'a dönerken daha önce karışıklığa meydan vermemek için başkente gelmekte olduğunu bir haberci ile bildirdi. Bu dönüş sırasında padişahın hareket ve davranışlarını dikkatle izleyen ve varlığını tehlikeye düşüren kendine karşı emîrlere nüfuz ve baskısını kırmaya ve onları ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Çünkü o genel durum ve birbiri arkasından meydana gelen başarısızlıklar sebebiyle bunun bir zorunluluk olduğunu anlamıştı.

Olaylar 1382-83 kışında *Kadı Burhane d d i n*'in aleyhine böyle gelişirken *Kadı*, kendisi olayları sükunetle takibe başlamış, yorgunluğunu şarap ve saz meclisleri tertip ederek gidermeye çalıştığı bir anda güneydeki *Kayseri* sahibi *Kızılirmak* üzerindeki bir mağarayı müstahkem bir kale haline getirip, bu bölgede yağma ve tahriplere başladığı haberi aldı. Bunun üzerine emîrlere bazılarını o bölgeye gönderdi. Bu sefere gitmeleri kararlaştırılan emîrlere birkaç sefer için yeteri kadar hazırlıkları olmadığı bahanesiyle sefere katılmadılar. Bundan yararlanarak başkentte bir isyan hareketi başlatmak isteyen bir bey, hükümdara karşı çok tehlikeli bir oyuna başvurdu. Bu tehlikeli oyun hükümdarın cuma namazını kıldığı sırada oynanacaktı. *Kadı Burhane d d i n* bunu haber alınca çok kızmıştı, oyunu hazırlayan-

lara karşı yok etme politikasını yürürlüğe koydu. Başkent halkı üzerinde nüfuz ve otoritesinin tam olmasına rağmen devlet büyükleri arasında güvendiği kimselerin *Sivas*'tan uzak olması, kendisini haklı olarak endişelendirmektedir. Ama bunun her ne olursa olsun bertaraf edilmesi gerekiyordu. Derhal şehirde güvendiği kimseleri yanına çağırarak onlarla karşılıklı görüştü. Bu görüşme sonucunda bazı emîrlar hemen harekete geçerek, hepsinin tutuklanmasını istediler. Fakat *Kadı Burhaneddin* temkinli davranmayı tercih etti. Önce gerekli tertibatı alarak şehir kapılarını kapattı. Daha sonra *Sivas*'ta bulunan komşu beyliğin elçisini kabul etmek için iç kaleye gitti. Namaz vakti geldiğinde sultanın namaza gelmediğini gören muhalifleri arasında panik başladı. İçlerinden yalnızca biri kaçmayı başardı. Geri kalanlar ise kısa sürede yakalanıp huzura getirildiler. Suçlarını itiraf ettiler. Hükümdar, geçmişte küçük ve fesatçı hareketlerini onlara bir bir anlattı. Sonra haklarında kesin kararı verecek olan “*Divan-ı mezalim*” teşkili için seçkin üç emîrinin payitahta dönmelerini, o zamana kadar sağlam dediller bulduktan sonra kendini kuvvetli hissettikten sonra toplanan meclis, isyancılar hakkında hak ettikleri cezaları verdi. Ancak bunlardan ikisini affetti. Bazıları böylece idam edilmiş, bazıları da sürgün edilerek eski emîrların nüfuzu da ortadan kaldırılmış oldu. *Kadı Burhaneddin*, başkentteki *Eretna* emîrlarını tutuklatıp, sonra da öldürülmeleri için yeteri kadar sağlam deliller bulduktan sonra kendini kuvvetli hissetmiş, bunları bir bir ortadan kaldırmıştı. Bu olay, aynı zamanda *Kadı Burhaneddin*'in durumundaki değişiklik ve kendinden önceki *Eretna* hükümdarlarının *Danışmendiye* bölgesinde öteden beri izledikleri siyasî statükonun korunması politikasını bırakarak doğrudan doğruya topraklarını genişletmek veya sıkı bir şekilde bağımlılığına almak suretiyle merkeziyetçi devletin süratle gerçekleşmesini hazırlayan esas olay niteliğindedir.

Kadı Burhaneddin'in *Sivas*'ta saltanatını ilân etmesinden itibaren rakibi olan diğer *Eretna* emîrları ile mücadele edebilmek için Dulkadıroğullarıyla dostluk kurarak onlardan yardım almıştır. 1381 yılında kurulan bu dostluk uzun bir zaman devam etmiştir.

Kadı Burhaneddin'in öldürülerek tahttan uzaklaştırılmasını amaçlayan bu harekette, *Amasya* emîrinin de fırsat kollayanlarla işbirliği halinde bulunduğunu ve sonucu ümitle beklediğini gösteren kuvvetli deliller vardır.

K a d ı B u r h a n e d d i n , *Orta-Anadolu*'da tutunabilmek için Sivas'ın güneyinden *Akdeniz*'e kadar uzanan dağlık bölgedeki bu harp isteyen *Türkmen* kabilelerini emri altına almak gereğine inanmış olmakla beraber, başlangıçta bunlara karşı barışçı bir tavır takındı. Ancak *Türkmenler Sivas* sınırlarında giriştikleri saldırgan tutumlarının şiddetini artırınca bu işi sonuçlandırmak isteğiyle hazırlıklarını tamamladı. Bütün ordu ile *Şam Türkmenlerinin* üzerine yürümeden önce yine yakınlarından birini elçilikle yanlarına gönderdi ve sert bir ihtar notası verdi. Notada giriştikleri düşmanca hareketlerine son vermeleri ve il sınırlarından çekilip gitmeleri, yağma suretiyle halktan ve zenginlerden alınanların geri verilmesi istenmekte idi. Notada ayrıca eskiden kararlaştırıldığı gibi vergileri ödemeleri istendi. Bu istekleri yerine getirildiği takdirde korumasına mazhar olacakları, aksi halde savaşa hazırlanmaları bildiriliyordu. B u r h a n e d d i n 'in bu istekleri reddedilmiş olacak ki, toplanan ordu sonunda *Türkmenlere* karşı yürüyüşe geçti. Sefer de takip ve harekât sırasında dağılmanın önlenmesi için sıkı tedbirler alındı. Orduya çıkardığı bir emir ile hiç kimsenin malına dokunulmamasının izin verilmedikçe yağmaya geçilmemesini istedi. Buyruğuna aykırı hareket edecekleri idam cezası verilerek idam edileceklerini ilân etti. Böylece düzenli ordusu âsi *Türkmenlere* boyun eğdirdi ve ellerindeki sayısız ganimetlere sahip oldu.

Türkmen ve *Moğol* tehlikesi ortadan kaldırıldıktan sonra sınırlardaki huzuru sağlayan K a d ı B u r h a n e d d i n , kız kardeşini *Tokat* kalesi sahibine vererek akrabalık kurmak suretiyle burayı topraklarına katmaya hazırlanan ve sürekli isyan halinde bulunan *Amasya* emîrini susturmak zamanının geldiğine inanarak, savaş hazırlığına başladı. *Turhal*'da iki taraf öncü kuvvetleri arasında yapılan çarpışmalarda *Amasya* emîri yenilerek geri çekildi. Ancak K a d ı B u r h a n e d d i n 'in isminin yeniden harekete geçeceğini umuyordu. Umduğu bir

süre sonra gerçekleşti. Hasımı hazırlıklarını tamamlayıp saldırıya geçti. Ancak K a d ı B u r h a n e d d i n kuvvetleri kendine yaklaşıncaya geri çekildi. K a d ı B u r h a n e d d i n , hasını savaşı kabul etmesi için sıkıştırmaya çalıştıkça, hasımı kaçıttı. Savaşı kabul etmiyor, devamlı kaçıyordu. Bunu göre K a d ı B u r h a n e d d i n düşmanın henüz uzakta olduğu düşüncesiyle askerlerinin hayvanlarının ihtiyaçlarını temin etmeleri için dağılmalarına izin verdi. Tam bu anda *Amasya* emîrinin beklenmedik baskınına uğradı. Baskın başlangıçta başarılı oldu, ancak K a d ı B u r h a n e d d i n 'in dağılmış olan kuvvetleri bayrak altında toplandıktan sonra karşı saldırıya geçti ve zaferi kazandı. Böylece 1383-84 kış aylarında *Amasya* emîrine karşı giriştiği askerî harekât neticesi *Amasya* sınırına kadar olan bölgede biraz olsun kendi hakimiyetini yerleştirmiş olarak, sonuçta *Sivas*'a dönmüştü.

1384 baharında 40 yaşında olduğu halde nâipliğinden itibaren devletin her türlü kaynaklarını elinde toplamak istemiş olan K a d ı B u r h a n e d d i n , bunda şimdi bir dereceye kadar başarılı olmuş görünmektedir. Bu başarıları onu mutlak merkeziyetçi hükümetinin tam bir temsilcisi haline getirmiş ve her taraftan kendisine katılmalar başlamıştı.

Aynı aylarda *Osmanlı* padişahı I . M u r a d , *Candaroğlu* beyi ile *Amasya* emîrinin birlikte K a d ı B u r h a n e d d i n 'e karşı giriştikleri savaşta *Turhal* önünde yenilmesinden sonra durumu uygun görerek *Candaroğlu* beyliğine yapacağı sefer için hazırlanmaya başlamıştı. Bu haber, *Amasya* bölgesindeki kuvvetler dengesini bozmuştu. Osmanlıların niyetini iyi anlayan *Candaroğlu* beyi K a d ı B u r h a n e d d i n ile *Amasya* olayları sebebiyle bozulan ilişkilerini düzeltme gayretlerine ve *Osmanlılara* karşı kendini sağlama almak için K a d ı B u r h a n e d d i n ile anlaşmak istiyordu. Anlaşmak için K a d ı B u r h a n e d d i n 'e elçiler göndermiş, birtakım yeminlerle K a d ı B u r h a n e d d i n 'e kötülük yapmayacağını temin etmişse de, elçilerinin gelmesinden sonra bütün yaptığı yeminleri unutup *Merzifon*'u ele geçirmek için harekete geçmiş ve elde ettiği ganimetleri *Amasya* emîrine vermekte bir mahzur görmemişti. O, yalnız bu diplomatik temasların *Os-*

manlı padişahını *Kastamonu*'ya karşı girişeceği seferden alıkoymaya yetebileceğini sanıyordu. Oysaki, çok geçmeden bu sadakatsizliği ile hem *K a d ı B u r h a n e d d i n* gibi kuvvetli bir bağlaşığını, hem de tahtını kaybedecekti.

Bir süre uğraştıktan sonra *Kayseri* dolaylarında sükunu sağladıktan sonra yağma ve tahripler sonucunda iktisadî hayatta meydana gelen durgunluk kalkmış, halk ile zenginlerin toprak üzerindeki elde etme haklarının tanınması ve yolların güveninin sağlanması sonucu olarak da iktisadî ve ticarî çaba yeniden canlanmıştı. Uzun anarşi devri sırasında bir yıla yakın bir zamandan beri *Kayseri*'nin her türlü ihtiyaç maddeleri *Sivas*'tan temin edilmekte idi. Böylece *Kayseri*'nin fethi devlete bu tarafta askerî ve iktisadî bakımdan büyük bir gelişme sağlamış oluyordu. Nihayet daha güçlenmiş olarak başkente dönen *K a d ı B u r h a n e d d i n*, bir süre eğlenceye dalarak yorgunluğunu gidermeye çalışıyordu. Diğer yandan *Amasya-Tokat* bölgesinde, olaylar istediği şekilde devletin lehine gelişmekte idi. Uzun bir zamandan beri şiddetli bir kuşatma altında bulundurulanan *Tokat* kalesinde başgösteren kıtlık kale halkını ümitsizliğe düşürmüştü. Bu nedenle kale muhafızı bizzat *Amasya* emîrine giderek durumun ciddiliğini anlatmış, yardım istemişti. Teklifini kabul eden *Amasya* emîrinin verdiği yardımın yetmediğini görerek bu kez kaleyi kendisine teslim etmek istemişse de, bu arzusu cevapsız kalmıştı. Bu şartlar altında kaleyi *K a d ı B u r h a n e d d i n*'e teslim etmekten başka bir çare göremeyen *Tokat* kalesi muhafızı, *Sivas*'a gelerek itaatını bildirerek kalesini teslim etti. Bunun üzerine kaleyi iyileştiren ve halkına da yardım eden *K a d ı B u r h a n e d d i n*, kalenin mahfızlığına daha önce çeşitli kereler kendisine karşı düşmanca tutumlarda bulunan bir beyi getirdi. Belki daha önceki bozgunlardan akıllanmış olacağını düşünmüştü, ama o her keresinde yaptığı gibi yine *K a d ı B u r h a n e d d i n* aleyhine komşu beylerle anlaşmıştı. Bu durumu haber alan *B u r h a n e d d i n*, *Amasya-Tokat* bölgesinde aleyhine bozulan dengeyi geri getirmek için vakit geçirmeden o tarafa hareket etti. *Tokat*'a geldiğinde hiçbir şey olmamış gibi kendisine dostluk gösteren bu beyi yakalattı. Üze-

rinde bulunan bir kalenin muhafızlığını da geri aldı. Fakat neye hikmetse bir süre sonra onu yine affetti ve bir daha düşmanlarıyla temas etmemesi şartı ile tekrar anlaşarak hacca gönderdi. Daha sonra bölgede imar faaliyetlerine girişti. Bir süre sonra hacca gönderilen Bey, hac yolunun yarısından geri dönmüş, K a d ı B u r h a n e d d i n 'in düşmanı olan bir başka beyin yanına sığınmış, oradan *Moğol* emîrlere mektuplar yazmaya başlamıştır.

1386 yılı baharını *Amasya* bölgesinde bekleyen K a d ı B u r h a n e d d i n çevre illerin gelirlerinden de askerlerin yararlanmasını sağladı. Bu yıl da çevresindeki düşman beylerle uğraşan K a d ı B u r h a n e d d i n , 1387 ilkbaharında *Sivas*'a döndü. Çevredeki emîrlerden birinin *Kayseri* şehri ve yöresine karşı giriştiği yakıp yıkma hareketleri sonucu hazırlıklara başladı. Bu beyi bir savaş hilesiyle gafil avlamak istiyordu. Bu amaçla *Sivas*'tan hareketinden önce bir emîrini *Kayserili* askerlerle *Kayseri* üzerine gönderdi. Böylece *Kayseri*'de bulunan beyin *Kayseri* halkının kendine karşı cephe aldığını sanarak sığındığı kaleden çıkabileceğini, böylece de üzerine ani olarak saldırarak onu ezebileceğini umuyordu. Bu düşünce ile bir süre pusuda bekleyen K a d ı B u r h a n e d d i n kaledeki beyin tuzağa düşmediğini görünce kaleye yürümeğe mecbur kaldı. Ancak K a d ı B u r h a n e d d i n bu yürüyüş sonucu komutanlarından birini kaledeki beye esir verdiği gibi bir sonuç alamayacağını anladı ve geri çekilmeyi uygun buldu. Böylece sonuçsuz bir seferden sonra *Sivas*'a gelen hükümdar, yayla mevsiminde *Kösedağı*'na çıktığı zaman evvelce kendine bağladığı *Şam Türkmenleri* huzura gelerek itaatlerini bildirdiler ve vermekle yükümlü oldukları vergilerini takdim ettiler. Burada dinlendiği sırada yanına gelen bir yakınından şehir halkının isyan ederek yönetime karşı ayaklandıklarını öğrendi. Ama K a d ı B u r h a n e d d i n bu duruma pek önem vermedi. Sadece emîrllerinden birini ayaklanmayı bastırmak için *Sivas*'a göndermekle yetindi. Ancak durum pek öyle sanıldığı gibi değildi. İsyan başarıya ulaşırsa elebaşılara birer rütbe ve yer vereceğini taahhüt eden isyanın başlatıcısı K a d ı B u r h a n e d d i n 'in merkeziyetçi yönetiminin kuv-

vetliliği sonucu, K a d ı B u r h a n e d d i n 'in komutanlarından biri tarafından yakalandı ve hakettikleri cezalara çarp-tırıldılar.

K a d ı B u r h a n e d d i n , devletin emniyetini tehlikeye düşürebilecek olan bu iç meselenin ortadan kaldırılmasından sonra, Köseadağı'ndan *Sivas*'a dönmüş ve buradan *Amasya* bölgesindeki yeni siyasî gelişmeleri dikkatle izlemeye başlamıştı. *Amasya* beyi K a d ı B u r h a n e d d i n 'in ülkesindeki karışıklıklardan yararlanmak istedi. Harekete geçti. Bunu duyan K a d ı B u r h a n e d d i n , *Amasya* emîri veya beyinin üzerine ani bir baskın düzenledi. Bunun üzerine *Amasya* emîri savaş ağırlıklarını bırakarak kaçtı.

Bu olaydan sonra *Moğol-Türkmen* eşkıyalarını tepelemek için hazırlıklara başladı. Mevsimin kış olmasına rağmen K a d ı B u r h a n e d d i n , sefere çıkmaya karar verdi. Eğer düşündüğü olursa *Kayseri* kalesinin alınması da kolaylaşmış olacaktı. Düşündüğü gibi de oldu. Ayrıca birkaç da kale ele geçirdi.

Öte yandan T i m u r 'un büyük bir ordu ile *Anadolu*'ya yürüdüğü haberi K a d ı B u r h a n e d d i n 'in düşmanları tarafından sevinçle karşılanıyordu. *Amasya* bölgesinde babasının ezici kuvvetini yaşatmak emelinde olan *Amasya* emîrinin oğlu A h m e t B e y , *Sivas* devleti topraklarına akınlara başlamış, *Zile*'ye kadar sokularak birkaç ev yaktıktan sonra kalesine çekilmişti. Bu sebeple K a d ı B u r h a n e d d i n , T i m u r tehlikesi ortadan kalkar kalkmaz büyük bir ordu ile *Amasya* üzerine yürüdü. Bu defa davranışı çok şiddetli oldu. *Amasya* bölgesini şimdiye kadar görülmemiş bir şekilde yakıp yıktı. Fakat kuzeydeki *Türkmen* beylikleri arasındaki durumu göz önünde tutarak daha ileri gitmeden *Sivas*'a döndü. Çünkü bu sırada *Canik* çevresinin Türkleşmesinde en mühim etken olan iki *Türkmen* beyliği arasındaki ilişkiler hiç de dostça bir görünümde değildi. Sonuçta bu iki *Türkmen* beyliğini biraz uğraşarak kendi sadık bağımlıları arasına katmayı başardı. Bu yılın kışını da eğlence toplantıları düzenleyerek geçirmeye başladı. Bir taraftan da, bahara *Erzincan*'a yapmayı planladığı sefer için savaş hazırlıklarıyla uğraşmayı da ihmal

etmiyordu. Nitekim 1388 baharında *Memlûklülerin Malatya* nâibi *Mıntaş*'ın *Memlûk* sultanı *Berkuk*'a karşı dostluk teklifi için *Sivas*'a gelen elçisi *Kadı Burhane* dîn'i *Erzincan* seferi hazırlığı içinde buldu.

Takip ettiği
siyasetin ana
hatları

Memlûklerle
İlişkileri

Kadı Burhane dîn *Ahmed* ile, hâkimiyeti *Anadolulu*'da *Malatya* ve *Divriği*'ye kadar uzanan *Mısır Memlûklü* sultanlığı arasındaki ilişkiler, *Berkuk*'un iktidarı ele alışından hemen sonra başlamıştır. Çeşitli safhalar gösteren ve zaman zaman pek yoğunlaşan bu ilişkilerde uzun zaman hiç de dostça hisler taşımadığı görülmektedir.

Kadı Burhane dîn'in *Berkuk*'a karşı ilk defa cephe alışı, *Memlûklü* hükümdarının ülkelerinde yeni bir iç düzen kurmaya çalıştığı günlerde görülmektedir. Şöyleki: Saltanata geçer geçmez *Berkuk*'un kendine taraftar emîrleri önemli yerlere getirme siyaseti tepkilere yol açmıştı. *Türk Memlûk* emîrlerinden olan bir kısım valiler mukavemete başlamışlar, ilk iş olarak *Gazze* valisi *Akboğa Abdülvahid*, yanında köleleri olduğu halde kaleyi terketmişti. *Dulkadıroğlu Halil Bey*, kardeşlerinden *Osman Bey*'i uzun iktidar mücadelesi devrinde bir miktar kuvvetle *Kadı Burhane* dîn'in emrine göndermişti. Sonunda *Kadı Burhane* dîn, *Amasya* emîri *Ahmet* ile *Kazabad*'da meydana gelen savaşta büyük bir tehlikeye düşünce *Dulkadırlılardan Halil* adında cesur bir kimsenin yardımı ile canını kurtarabilmiştir. *Dulkadıroğulları*'nın *Mısır Memlûklü* sultanlığına karşı giriştikleri saldırgan faaliyetleri zor kullanarak bastırmaya muvaffak olamayan *Berkuk*, bir süre beylerine hediyeler göndererek emîrliklerini tanımak suretiyle ilişkilerin çok dostça bir durum almasını sağlamıştı. Ancak bu durum uzun süre devam etmemiş, *Dulkadıroğlu Halil Bey* yeniden *Memlûklere* karşı düşmanca davranışlara girişmişti. Davranışları sırasında *Kadı Burhane* dîn'den çok fazla destek görmüştür. Sonuçta *Berkuk*, aslında akınlarından bıktığı *Dulkadıroğlu Halil Bey*'i *Türkmen* emîrlerinden *Umuroğlu İbrahim Bey* vasıtasıyla öldürttü. Bu olaydan sonra *Kadı Burhane*

n e d d i n , *Memlüklü* sultanı B e r k u k 'a karşı açıktan açığa cephe almış, ona karşı yeniden düşmanca davranışlara girişmişti.

1388 baharında K a d ı B u r h a n e d d i n , sözlerine sadakatsızlık gösteren *Erzincan* hükümdarı M u t a h h a r t e n 'i saf dışı edip hazırlıklarına başladığı bir sırada *Malatya* nâibi M i n t a ş 'ın elçisi *Sivas* sarayına ulaşmıştı. B e r k u k 'un *Malatya* nâibi olan M i n t a ş , elçisi kanalıyla K a d ı B u r h a n e d d i n 'e B e r k u k 'a karşı bir anlaşma teklifinde bulunuyordu.

B e r k u k 'un *Memlüklü* sultanlığının belli başlı nâipliklerine kendi yakın adamlarını getirmesi yanında *Çerkez Memlüklerini* çoğaltmasını dikkatle izleyen *Türkmen* emîrleri, yine onun *Mısır*'dan zorla sürdüğü *Eşrefiye Memlüklerini* kendi taraflarına çekmek suretiyle harekete geçmişlerdi.

K a d ı B u r h a n e d d i n 'in *Suriye*, dolayısıyla *Mısır*'la olan ilişkilerinde öteden beri bir düşmanlık hakimdi. B e r k u k aleyhine gelişen her olayda az çok ilgisi olan K a d ı B u r h a n e d d i n 'in özellikle yakın dostu D u l k a d ı r o ğ l u H a l i l B e y 'e yapılan hareketi hazinedemediği görülüyordu. Öte yandan iki taraf arasındaki husumetin derinleşmesine birçok sebep daha sayılabilir.

T i m u r 'a karşı *Dımaşk*'ı savunmakla görevli askerin komutanı Y u n u s 'un *Sivas*'a yazdığı bir mektup hükümdarı adamakıllı sinirlendirmişti. Ayrıca K a d ı B u r h a n e d d i n T i m u r 'a, niyetini anlamak için, bir elçi göndermişti. Elinde T i m u r 'un cevap olarak yazdığı mektup ile dönmekte bulunan elçiyi *Erzincan* emîri M u t a h h a r t e n yakalamış ve mektubu *Şam*'daki *Memlüklü* makamlarına göndermişti. Böylece K a d ı B u r h a n e d d i n 'in, T i m u r 'un dostu ve taraftarı olduğunu ileri sürmüştü. Fakat aralarındaki düşmanlığa asıl sebep, *Sivas* hükümdarının bir sohbet sırasında bundan böyle *Çerkez* kölelerine *Anadolu*'dan geçiş izni vermeyeceğini söylemesidir.

Bu sübjektif sebepler yanında teklife olumlu cevap verdiren asıl unsur M i n t a ş tarafından gelen elçinin, *Suriye* emîrlerinin B e r k u k 'tan yüz çevirdikleri ve M i n t a ş 'ın idaresi altında toplanarak *Memlüklü* sultanına karşı muhalefete başladıkları tarzındaki beyanı olmalıdır. Bunu K a d ı B u r h a n e d d i n 'in *Suriye* üzerindeki emellerinin bir karşılığı olarak görmekte bir sakınca görünmemektedir. Fakat ne olursa olsun K a d ı B u r h a n e d d i n , *Mısır Memlüklü* ordusunun *Sivas*'a kadar gelebileceğine hiç ihtimal vermemiştir. Çünkü devletin iç idaresindeki istikrarsızlık ve bunun sonucu olarak kendine karşı zaman zaman girişilen suikast teşebbüsleri de içte durumun hiç de kuvvetli olmadığını göstermektedir. Bütün bunlara rağmen K a d ı B u r h a n e d d i n , diplomatik muharebelerle M i n t a ş 'a yakın dostluk göstermeye başlamıştı. Çok geçmeden de M i n t a ş , *Sivas* sarayına bir elçi göndererek *Malatya* kalesinin teslimi için yakın bir adamını yollamasını K a d ı B u r h a n e d d i n 'den istedi. K a d ı B u r h a n e d d i n , M i n t a ş 'a kaleyi teslim alması için adamlarından birini gönderdi. Ancak M i n t a ş , kaleyi teslim edeceği yerde teslim almaya gelen emîr ile yanındaki kuvvetleri esir aldı. Bunun üzerine K a d ı B u r h a n e d d i n , M i n t a ş 'ın kendi yanındaki elçisini geri göndermeyerek *Sivas*'a döndü. Az sonra M i n t a ş 'a giden elçi serbest bırakıldığı gibi yanına da kıymetli hediyeler konulmuştu. Bunu gören K a d ı B u r h a n e d d i n , M i n t a ş 'a gönderdiği bir tebliğde ahde vefasızlığın kendisinden başladığını hatırlatarak buna rağmen yanındaki M i n t a ş 'ın elçisini hil'at giydirerek geri yolladı. Daha sonra C ü n e y d 'in elinde bulunan *Kayseri* kalesinin alınması için hazırlıklara girişti. Bu sırada M i n t a ş 'ın elçisi, M i n t a ş 'ın, *Malatya*'yı teslim etmeye hazır olduğunu bildirdi. Ancak K a d ı B u r h a n e d d i n , daha önceki hareketleri unutmadığından ağırdan aldı. M i n t a ş 'ın elçisi cevabın gecikmesi halinde kaleyi müttefiki ve B e r k u k 'a karşı kurulan bağlaşmanın üyelerinden K a r a k o y u n l u K a r a M e h m e d 'e ya da bir başka kimseye teslim etmekten çekinmeyeceğini bildirdi. Nihayet *Kayseri*'de toplanan emîrler meclisinde görüşülen bu teklif meclis üyelerince uygun görülmüş, iktisadî ve stratejik önemi haiz olan *Malatya* kalesinin

devlet sınırlarına katılmasına karar vermişti. Bundan sonra C ü n e y d 'i tekrar itaate zorlayan K a d ı B u r h a n e d d i n , ondan bir daha *Kayseri* şehri ve halkıyla devlete bağlı *Moğol* oymaklarına karşı düşmanca faaliyetlerde bulunmayacağına dair söz alarak *Kayseri*'den *Sivas*'a dönmüştü. Becerikli bir diplomat olan K a d ı B u r h a n e d d i n , yine ihtiyatlı bir politika takip ederek, M i n t a ş 'a bir elçi gönderdi. Kendisinden *Malatya* kalesini teslim etmesi için *Sivas*'a gelmesini istedi. Ancak M i n t a ş , *Malatya*'daki emîrlerinden kendisinden yönetimi almaya hazırlandıklarını, şehirden çıkarsa yönetimi kaybedebileceğini bildirerek bir yakın adamını göndererek kaleyi teslim almasını istedi. Bir süre elçilerin karşılıklı gidip gelmelerinden sonra K a d ı B u r h a n e d d i n bir miktar kuvvetle birlikte *Malatya* önlerine geldi. M i n t a ş burada hükümdarı, kendisi karşıladı. Her türlü bağımlılık şartlarını yerine getirdi. K a d ı B u r h a n e d d i n , önce kalenin ikili anlaşma hükümleri gereğince kendisine teslimi ve buna karşılık *Niksar*'ın kendisine bırakılacağını söyledi. Ancak bu şartların yerine getirilmesinden sonra *Suriye* topraklarına karşı taarruzî bir yürüyüşün yapıp yapılmayacağının görüşülebileceğini kesinlikle M i n t a ş 'a bildirdi. M i n t a ş 'ın böyle bir teklif yapmasının sebebi onun muhtemel bir *Memlûklü* saldırısına karşı çeşitli *Şam* emîrllerine vermiş olduğu yardım sözü olmalıdır. Müzakere sonunda K a d ı B u r h a n e d d i n 'in görüşünü kabul eden M i n t a ş , nihayet kaleyi teslim işine başladı. Fakat buna rağmen K a d ı B u r h a n e d d i n , bir türlü sözüne güvenemediği M i n t a ş 'ın çadırını göz altında bulundurmaya ihmal etmedi. Fakat K a d ı B u r h a n e d d i n 'in *Malatya*'yı almak üzere teşebbüse geçmesini *Memlûklü* sultanlığına karşı girişilen saldırgan bir hareket olarak kabul eden B e r k u k , M i n t a ş 'a karşı harekete geçen kuvvetlerin *Halep* nâibi Y e l b o ğ a kumandasında *Sivas*'a yürümelerini emretti K a d ı B u r h a n e d d i n 'e karşı tahrik edilmesi sonucu hareket geçen Y e l b o ğ a , *Sivas* önlerine geldi. Buna göre B u r h a n e d d i n karşı koyma kararı alarak süratle savunma savaşına hazırlandı. İlk gün çok kayıp verildi. İkinci günü bizzat M i n t a ş 'ı savaş kıyafetiyle *Memlûk* ordusu karşısına çıkaran hükümdar, kaleye kadar sokulan düş-

man askerlerini buralardan yağdırdığı ok ve taş darbeleriyle geri çekilmek zorunda bıraktı. Böylece Ye l b o ğ a 'nın K a - d ı B u r h a n e d d i n 'in kuvvetleri ve *Moğollarla* giriştiği ve kırk gün devam eden savaşlar sırasında *Mısır Memlûklü* sultanı B e r k u k , birçok defalar takviye kuvvetleri göndermiş, fakat bir sonuç elde edememişti. Nihayet, M i n t a ş taraftarı olduğu anlaşılan Ye l b o ğ a 'da *Sivas* kuşatmasını kaldırarak *Haleb*'e dönmüştür. Ancak , bu olayı müteakip yeniden Ye l b o ğ a ile Kadı Burhaneddin arasındaki ilişkilerin düzelmiş olduğunu görüyoruz. Nitekim bu kez de onunla anlaşılan K a - d ı B u r h a n e d d i n , B e r k u k 'a karşı düşmanlığını bir süre daha sürdürmüştü. B u r h a n e d d i n ile B e r k u k arasında ancak, T i m u r *Yakınoğlu*'da görüldüğü zaman bir dostluk kurulabilmiştir.

Osmanlılarla
ilişkileri

K a d ı B u r h a n e d d i n ile *Osmanlı* devleti arasında daha I . M u r a t zamanında başlamış olan ilişkiler, I . B a y e - z i t devrinde de devam etmiştir. Devlet tahtına geçtiği 1381 tarihinden 1389 *Kosova* savaşına kadar olan devrede K a - d ı B u r h a n e d d i n , *Osmanlılara* karşı dostça duygu ve davranışlara ön planda yer vermiş, bütün düşmanca davranışlarına rağmen *Osmanlıları* tahrikten kaçınmıştır.

I . M u r a t , *Sırp*lara karşı *Balkanlar*'da harekete geçtiği zaman K a d ı B u r h a n e d d i n 'in kumandanları arasında bulunan *Tatar* ve *Moğol* emirleri, *Osmanlılara* saldırmak için tam fırsatın doğduğunu ileri sürdüler. Bu sırada *Osmanlıların*, *Anadolu*'nun bu bölgesinde nasıl bir siyaset güttükleri hakkında hiçbir bilgimiz yoktur. Fakat *Sivas* devletindeki gelişmeleri endişe ile izledikleri muhakkaktır. Gerçekten K a - d ı B u r h a n e d d i n 'in 1389'dan sonra batıya yayılma siyaseti *Osmanlı* nüfuz sahasını tehdide başlamıştı. I . B a y e z i t , 1391'de görünüşte emîr A h m e t ve *Canik* bölgesindeki *Türkmen* beyleri lehine, gerçekte ise *Amasya-Tokat* bölgesinde *Osmanlı* nüfuzunu kurmak için harekete geçti. Sonuçta iki devlet arasındaki uzun mücadele devri T i m u r 'un *Anadolu*'ya tarruzu nedeniyle sona erecek ve ilişkiler dostça bir safhaya girecektir.

Türklerin Rumeli’de kesin olarak yerleşmelerini sağlayan Kosova Savaşında I . M u r a t ’ın şehit edilmesi taraflar arasındaki statükoyu bozmuştu. Babasının ölümünü takip eden erkân ve emîrlerin ittifakı ile hükümdar ilân edilen I . B a - y e z i t , kardeşi Y a k u b ’u katletmesi sonucu ülkede kendine karşı bir tiksinti ve muhalefet uyandı. Y a k u b ’un katledildiğini öğrenen Rûm melikleri Karamanoğlu etrafında toplanarak B a y e z i d ’e karşı muharebeye giriştiler. K a d ı B u r h a n e d d i n de Osmanlı aleyhine oluşan siyasî ittifaka dahil oldu. Ancak Osmanlı devletine karşı girişilen silahlı tecavüzlerde doğrudan bir rol oynamadığı söylenemez.

B a y e z i d ’in Anadolu’nun siyasî birliğini kesin olarak gerçekleştirme yolunda elde ettiği ilk başarı, Orta-Anadolu’da merkezîyetçi devletini süratle geliştirmekte olan K a d ı B u r h a n e d d i n ile I . B a y e z i t arasındaki rekabetin başlangıcı olarak kabul etmek yerinde olur. Çünkü çok geçmeden Batı-Anadolu beyliklerinin kaldırılmasında B a y e z i d ’e yardım eden Kastamonu emîri II . S ü l e y m a n P a ş a durumu endişe verici görerek Osmanlı ittifakından ayrılmış, K a d ı B u r h a n e d d i n ile ilişkilere girmişti. Candaroğlu ile K a d ı B u r h a n e d d i n , Osmanlı devleti aleyhine müşterek harekât ve yardımlaşma hususunda anlaşmaya vardılar. Bu anlaşma, Osmanlı egemenliğine karşı Orta-Anadolu’da kendini gösteren endişe ruhunun bir görüntüsüdür. Anlaşmadan sonra Sivas’a dönen K a d ı B u r h a n e d d i n , çok geçmeden Osmanlı padişahının Karamanoğlu üzerine yürüdüğü ve Konya’yı kuşatmakta olduğu haberini aldı. Y ı l d ı r ı m B a - y e z i t , 1390 yılının sonbaharında, kendi aleyhine kurulan ittifakın öncüsü K a r a m a n o ğ l u A l â a d d i n B e y üzerine yürümüş, hiçbir karşı koymayla karşılaşmadan Beyşehir’i alarak Konya’ya kadar sokulmuş ve şehri kuşatmıştı. Bu durum üzerine Karamanoğlu K a d ı B u r h a n e d d i n ’den yardım istemişti.

Bir süre sonra Osmanlı ordusunun geri dönmesinden yararlanan K a d ı B u r h a n e d d i n , Tokat’a gelerek bu çevrede olayları izlemeye başlamıştı. Bu sıralarda I . B a y e z i d ’in yaklaştığını haber alan K a d ı B u r h a -

n e d d i n , iki emîrini *Osmanlıları* karşılamaya gönderdi. Arkasından bizzat kendisi savaşı kabul edeceği yere hareket etti. Ancak bu defa da I . B a y e z i t kesin karşılaşmayı kabul etmeyerek geri çekilmişti. Bu sıralarda *Osmanlı* padişahı kesin başarıyı elde edecek kadar silahlı çatışmaya hazırlıklı değildi. Fakat çok geçmeden C a n d a r o ğ l u I . S ü l e y m a n P a ş a 'ın *Osmanlı* tehlikesine karşı sık sık yardımına başvurduğu Kadı Burhaneddin aleyhine faaliyete geçtiğini görmekteyiz.

1393 yılı ilkbaharında yine *Tatar* ve *Moğol* emîrleri K a d ı B u r h a n e d d i n 'e gelerek *Osmanlı* ülkesinde geniş çapta bir istilâ hareketine girişmek teklifinde bulundular; fakat teklif devlet erkanı ve emîrler tarafından reddedildi. *Osmanlıların* bu bölgede kesin olarak yerleşmemiş olmalarından faydalanabileceğini düşünerek K a d ı B u r h a n e d d i n hemen harekete geçti ve *Merzifon*'a gelerek karargâhını kurdu. Buradan kol kol akıncılar gönderip şehri kuşatmaya başladı. Bunu duyan *Osmanlı* padişahı kalabalık bir ordu ile *Merzifon*'a geldi. Bunu gören K a d ı B u r h a n e d d i n savaşı kabul etmemiş, *Turhal*'a oradan da *Tokat*'a doğru çekilmiş hatta burada da durmayarak *Sivas*'a dönmüştür. Geri çekiliş sırasında o çevredeki kale komutanlarının *Osmanlı* padişahı I . B a y e z i t 'e katıldıklarını, bir kısım halkın da yerlerini terk ederek kaçtıklarını öğrenmişti. Böylece *Yeşilırmak* havzasındaki birçok yer yine *Osmanlı egemenliğine* girmiş oldu. *K a d ı B u r h a n e d d i n , çok geçmeden bölgede kendi aleyhine bozulan dengeyi düzeltmek için yeniden hazırlıklara başladı. Tokat*'taki büyük komutanlara yardım göndererek *Osmanlıların* daha güneye inmelerini önlemek üzere bütün yol ve geçitlere tahkimat yapılmasını istedi. Bütün bu gelişmelerden haberi olan I . B a y e z i t yeni bir çarpışmayı kabul etmemiş, geri çekilmiştir. *Osmanlı* padişahının uzaklaştığını gören K a d ı B u r h a n e d d i n , askerlerinin maaşlarını vererek onları dağıtmış, dağıtırken çağrıldıkları zaman hemen toplanmalarını da tenbih etmeyi unutmamıştır. Ancak çok geçmeden devlet içinde birtakım karışıklıklar olmuş, bu karışıklık çok sürmemiş bu durumdan askerlerini

bir bayrak altında toplayarak rahat bir efes almıştır. Bir süre sonra K a d ı B u r h a n e d d i n , *Karamanoğlu* ile anlaşmazlığa düşmüş, bunun farkında olan I . B a y e z i t , bundan sonra tamamen *Rumeli* işleriyle uğraşmak imkânını bulmuştur.

K a d ı B u r h a n e d d i n 'in 1393 -1394 kışında kuzede- ki *Türkmen* beylikleri üzerinde nüfuz ve hakimiyet kurmaya çalıştığı sırada T i m u r 'un büyük bir ordu ile *Anadolu*'ya yürüdüğü haberini aldı. T i m u r , 1394 yılı başında *Dicle*'yi aşıp *Anadolu*'ya girdiği zaman ilk safta düşman olarak, *Malatya*'ya kadar sokulmuş olan Mısır sultanı B e r k u k 'u ve *Orta-Anadolu*'da kuvvetli bir devletin başında bulunan K a d ı B u r h a n e d d i n 'i buldu. *Anadolu* hakkında bilgi sahibi bir kişiden B u r h a n e d d i n 'in düşmanlarını ve kuvvetlerinin miktarını öğrenmek istemiştir. T i m u r , aldığı bu bilgiler karşısında bu kadar düşmana karşı K a d ı B u r h a n e d d i n 'in kendini nasıl koruyabildiği hususundaki hayretini gizleyememiştir. Ancak K a d ı B u r h a n e d d i n 'in düşmanları mahir bir siyaset adamı olan Kadı'ya karşı, hiçbir zaman birleşip tek bir kuvvet halini almamıştır.

Timur ile ilişkileri

Anadolu için tehdit edici bir durum alan T i m u r 'a karşı hazırlığa girişen K a d ı B u r h a n e d d i n , devletin büyüklerini 1394 yılı başlarında sarayına topladı. Mecliste sultan, daha öne *Moğolların* bu defa da *Tatarların Sivas* ve *Anadolu* için arzettiği tehlikeyi belirtti. Söylenenleri doğru bulan emîrler, yeniden asker toplanmasını ve şehir istihkâmlarının inşasını kabul etti ve sonuçta T i m u r 'a karşı koymaya karar verildi. Bu arada ileri harekâtına devam eden T i m u r ise *Mardin*'i aldıktan sora *Diyarbakır*'ı muhasara ile fethederek *Muş* ovasına inmişti. Karakoyunlu K a r a Y u s u f 'u takip ettiren T i m u r , M ı s ı r H o c a 'nın muhafazasındaki *Avnik* kalesini kuşatmış, 43 gün süren bir kuşatmadan sonra nihayet zaptetmiştir. İşte bu olup bitenler karşısında *Orta-Anadolu*'nun kudretli *Türkmen* hükümdarının, T i m u r 'a karşı bir blok kurma yolunda samimi teşebbüslere girdiğini görmekteyiz. T i m u r tarafından K a d ı B u r h a n e d d i n 'e gönderilen yeni elçi K u t l u ş a h *Sivas*'ta oturmaya mecbur edilmişti. Sadece bu hareket Kadı'nın T i m u r 'a karşı koy-

mak azminde olduğunu ispata kafi idi. Nihayet K a d ı B u r - h a n e d d i n derhal bir elçilik heyeti düzenleyerek *Memlüklü* sultanına gönderdi. B e r k u k 'a, kendisinin hiçbir surette T i - m u r 'la dostluk ve ittifak yapılmasına imkân olmadığını, bunun kesinlikle bilinmesini, ayrıca T i m u r 'a karşı durmak gerektiğini bir kere daha hatırlattı. Bir müddet sonra gelen *Mısır* elçisi T i m u r 'a karşı ittifak ve ittihat teklifini kabule havi B e r k u k 'un mektubunu *Sivas* sarayına getirmiştir. Fakat çok geçmeden K a d ı B u r h a n e d d i n , yeni bir T i - m u r elçisi ve mektubu ile karşı karşıya gelmişti. 1394 Ağustosunda gelen bu mektupta, elçilik görevi ile daha önce *Sivas*'a gönderilmiş olan K u t l u ş a h 'ın iadesiyle K a - d ı B u r h a n e d d i n 'in müttefiklerinden ayrılması istenmekte idi. K a d ı B u r h a n e d d i n , bu defa da T i m u r 'un isteklerini kesinlikle reddederek B e r k u k 'la sıkı bir işbirliği halinde bulunduğunu ve *Sivas*'a tecavüzü halinde mukavemet edileceğini kendisine bildirdi. T i m u r herhalde bu cevap üzerine *Sivas*'a yürümeye karar vermiş olmalıdır. Çünkü biraz sonra K a d ı B u r h a n e d d i n , T i m u r 'un *Doğu-Anadolu*'nun kuvvetli kalelerinden *Erciş* ve *Macingerd*'i *harbederek zaptetmiş olarak Sivas*'a doğru harekete geçtiğini öğrendi ve derhal savaş hazırlıklarına başladı. Bir süre sonra K a d ı B u r h a n e d d i n , T i m u r tehlikesi kalkınca onu destekleyen *Anadolu* beylerinden *Karamanoğlu* ile *Erzincan* emîri M u t a h h a r t e n 'i baskı altına almaya karar verdi. Bunlardan *Karamanoğlu*, yukarıda da belirtildiği gibi 1394 yazında saldırıya geçerek *Kayseri*'ye kadar gelmiş, şehri şiddetle yağma ve tahrip etmişti. *Erzincan* emîri M u t a h h a r t e n ise itaatten çıkmayacağına dair yemin ile söz verdiği halde *Anadolu* üzerine hareketi haberini alınca derhal T i m u r 'u sığınak olarak tanıyarak onu *Anadolu* ve *Suriye*'nin zaptına teşvik etmişti. Nihayet *Sivas*'ta toplanan emîrlar meclisinde bizzat sultanın bunlara karşı sefere çıkmasına karar verildi. 1394 yılı sonbaharı başında şehir dışında otağını kurduran K a d ı B u r h a n e d d i n , hazırlıkları tamam olunca harekete geçti. Bir hafta sonra *Kayseri*'ye gelen hükümdar büyük bir ordu ile *Karaman* iline doğru yollandı. *Aksaray* üzerine yüklenip şehri harpsiz teslim aldı. Bölgede imar faaliyetleri

ile meşgul bulunduğu sırada K a r a m a n o ğ l u 'nun büyük bir ordu ile *Aksaray* sınırını geçmek üzere olduğunu öğrendi. Hemen ona karşı harekete geçti. K a d ı B u r h a n e d d i n 'in üzerine gelmekte olduğunu haber alan K a r a m a n o ğ l u ise gayet sarp ve çetin alan *Hasandağı*'na çekildi. K a d ı ise K a r a m a n o ğ l u kuvvetlerini takip ile *Hasandağı*'nın etrafını kuşattı. Burada toplanan savaş meclisinde emirler K a r a m a n o ğ l u 'nu asker için girilmesi hemen hemen imkânsız olan dağlık bölgeden çıkıp kesin muharebeyi kabul etmeye mecbur bırakmak için *Karaman* ilinde yağma ve tahrip hareketine girişmenin doğru olacağı tezini ortaya attılar. K a d ı B u r h a n e d d i n aslında bu fikri uygun görmekle beraber işi daha çabuk bitirmek maksadıyla dağlık bölgede saldırıya başladı. Gerçekten de düşmanı bozguna uğrattı. Ancak bir ara *Sivas* askerinin yağma ve garet için dağıldığını gören *Karamanlılar*, ani bir hücumda bulundular; fakat K a d ı B u r h a n e d d i n , kısa bir süre içinde dağınık askerlerini bir bayrak altında toplayarak, karşı hücumla *Karamanlıları* kaçmaya mecbur etti. K a r a m a n o ğ l u A l a a d d i n B e y *Niğde* kalesine sığındı. Fakat K a d ı B u r h a n e d d i n bütün zorlamalara rağmen kaleyi ele geçiremedi. Üstelik K a r a m a n o ğ l u 'nun barış teklifini kabul ederek *Aksaray*'a döndü.

Bahar gelince T i m u r 'a iltihak eden düşmanlarından ikincisi olan ve akınlarını *Sivas* topraklarına yöneltmiş olan emîr M u t a h h a r t e n 'e karşı taarruza geçti. Bu sefer sırasında *Erzincan* ilinde görülmemiş derecede yağma ve tahribat yapıp bu emîre ait *Ezdebir*, *Sis*, *Burtuluş* gibi üç büyük kaleyi de zaptederek *Sivas*'a döndü. Ancak K a d ı B u r h a n e d d i n , kendisi bu bölgeden çekilir çekilmez emîr M u t a h h a r t e n 'in tekrar harekete geçmek için hazırlıklara başladığı haberini aldı. Aynı zamanda savaşarak alınmış *Sis* (*Kozan*) ve *Burtuluş* kalesi komutanlarının ihanet ederek kalelerini *Erzincan* emîrine geri verdiklerini öğrendi. Bunun üzerine süratle H a c ı Y u s u f kumandasında bir kuvveti, o bölgeye gönderdiği gibi kendisi de arkadan bizzat harekât alanına yollandı. Fakat M u t a h h a r t e n , bu kere yine muha-

rebeyi kabul etmeyerek geri çekildi. Öte yandan T i m u r , K a d ı B u r h a n e d d i n 'in *Anadolu* beyleri arasında kendisi ile işbirliği halinde bulunanlara karşı giriştiği hareketlerden haberli idi. 1396-1397 yıllarında Memlûklü sultanı da adamları vasıtasıyla T i m u r 'un hareketlerini yakından kontrol ediyordu. Nitekim o da bir kısım T i m u r emîrlerinin *Erzincan*'a geldiklerini öğrenir öğrenmez T a m u r B o ğ a e l - M a n c a k î adlı adamını *Dımaşk*'a gönderip sefer hazırlıklarına başlamıştı.

T i m u r 'un *Yakındoğu*'da görünmesi ile başlayan B u r h a n e d d i n i l e B e r k u k yakınlaşması, bu olaydan sonra da devam etmiştir. Nitekim 1397 yılı yazında B e r k u k 'un T i m u r 'un *Anadolu* ve *Suriye*'ye bir yürüyüş yapma ihtimaline karşı müşterek savunma ve bağlaşmanın yenilenmesi amacıyla elçisini değerli hediyelerle K a d ı B u r h a n e d d i n 'in yanına göndermesi de bunu doğrulamaktadır.

Komşu Beylik-
lerle ilişkileri
(1388-1397)

K a d ı B u r h a n e d d i n , iktidarı fiilen ele almasından sonra yedi yıl içinde merkeziyetçi devletini kurma ve genişletmede kendisine başlıca engel komşu beylikler üzerinde nüfuz tesisine muvaffak olmuştu. Bunlardan bir kısmı isteyerek, bir kısmı da tehdit karşısında K a d ı B u r h a n e d d i n 'in bağımlılığını kabul etmişlerdi. Ancak bu hal uzun sürmedi. K a d ı B u r h a n e d d i n 'e büyük bir gücenme duyan komşu beyler, yeniden eski durumlarını kazanabilmek için kendilerine kuvvetli bir arka bulmuşlardı. B e r k u k , I . B a y e z i t ve T i m u r gibi bu arkaların Sivas devletine karışmasını ısrarla istemişti. Nihayet korumasına sığındıklar devletlerin K a d ı B u r h a n e d d i n aleyhine düşmanca çabaları bunları ümitlendirmiş ve harekete geçirmişti. Bu bölümde düşmanlarına sığınarak bağımlılık bağlarını gevşeten bu komşu beylikler üzerinde K a d ı B u r h a n e d d i n 'in yeniden egemenlik ve idaresini kurma çabaları anlatılacaktır. İlk tepkiler *Memlûklerin Sivas*'ı kuşatması sırasında kendini göstermiştir. K a d ı B u r h a n e d d i n 'in bir sıkışık anında, *Osmanlılar*, *Memlûklülerle* saldırıya geçmek amacıyla bir anlaşma yapmaktan geri kalmamışlardır.

Amasya emîri *A h m e t B e y*, *Turhal*'a kadar gelmiş ve bölgede bulunan evvelce savaş ile ele geçirmiş, kaleleri kumandanlarından geri almıştır. Böylece *Amasya* bölgesinde kayıplarının bir kısmını telafi eden emîr *A h m e d* 'e bölgenin önemli bir kısmının tekrar itaat ettikleri görünmektedir. Sözü'n kisası, *Memlüklü* ordusu *Sivas*'ı kuşattığı zaman kendine karşı olanlar, *K a d ı B u r h a n e d d i n* 'in kendine geçen toprakları geri almak ve bağımlılığını tanımamak suretiyle *A l i B e y* 'in devrindeki durumu geri getirmek istemişlerdir. *K a d ı B u r h a n e d d i n* , *Memlüklülere* karşı *Sivas*'ı savunmayla meşgul olduğundan başlangıçta bu değişikliklere razı olmak zorunda kalmıştı. Fakat *Memlüklerin Sivas* kuşatmasını kaldırarak dönmeleri *K a d ı B u r h a n e d d i n* 'e geniş bir nefes aldırdı. Buna karşılık *K a d ı B u r h a n e d d i n* 'in bu tehlikeden kurtulduktan sonra kendilerine karşı sindirme hareketine geçeceğini iyi bilen muhalifleri *C ü n e y d* ve emîr *A h m e t* , korkmaya başlamışlardı. Bunun sonucu olarak belli başlı aldığı toprakları geri vererek büyük bir geri çekilme gösterdiler. Bu sırada *K a d ı B u r h a n e d d i n* beyliğinin doğu sınırlarında önemli gelişmeler olmuştu. *Mısır* ordusunun *Sivas*'tan çekilmesinden biraz sonra *Akkoyunlu Türkmenleri* reisi *K u t l u B e y* ölmüş, *Erzincan* emîri *M u t a h h a r t e n* ile ihtilafa düşen *Akkoyunlu A h m e t B e y* de emri altındakilerle birlikte *K a d ı B u r h a n e d d i n* 'e katılmıştır. Öte yandan *K a d ı B u r h a n e d d i n* , *Memlüklülerle* ilgisinden dolayı emîr *A h m e t* 'e karşı saldırgan bir durum aldı. 1383 yazının son aylarında *Artukabad*'a gelerek *Amasya* emîrinin barışı sağlama çabalarına rağmen elçisini geri gönderdi. *Memlüklülerin Sivas* kuşatması sırasında aldığı kalelerin terkini istedi. Ancak bu sırada emîr *A h m e t* , *Moğollarla* yaptığı işbirliği kendisini ümitlendirdiğinden, bu isteği sert bir şekilde reddetti. Bunun üzerine *K a d ı B u r h a n e d d i n* , mücadele için hazırlığa başladı. Aynı senenin sonbaharında bütün ordusu ile *Amasya* üzerine yürüdü. Emîr *A h m e t* bu tehdit karşısında korkup kaleye sığındı. *K a d ı B u r h a n e d d i n* daha sonra *Amasya* topraklarına geniş ölçüde bir harekete geçti. *Amasya* önünden ayrılarak *Kazan-*

kayası'na doğru yollandı, kaleyi zaptetti. Emîr A h m e d 'in dayısı ve çocuklarını esir alarak *Çekerek* kalesine indi.

K a d ı B u r h a n e d d i n bu seferden sonra *Turhal*'a geldi. Burada muhasara için bir miktar kuvvet bıraktıktan sonra başkente döndü. Savaş yorgunluğu *Sivas*'ta parlak bir düşünle giderilmeye çalışıldı.

Bundan sonra K a d ı B u r h a n e d d i n , akınlarını *Kayseri* kalesi sahibi C ü n e y d üzerine yöneltti. *Memlüklülerin Sivas*'ı kuşatması sırasında taarruza geçen düşmanlardan üçüncüsü olan C ü n e y d , *Memlüklüleri* tahrik etmekten geri kalmadığı gibi K a r a m a n o ğ l u ile de işbirliği için ilişkilere girişmişti. Aralarında bağlaşma yapıldıktan sonra K a r a m a n o ğ l u 'nun yardımı ile *Kayseri* bölgesinde devlete bağlı *Türkmen* ve *Moğollara* saldırmıştı. C ü n e y d sağ kaldıkça B u r h a n e d d i n kendini tahtında emin hissedemezdi. Bu sebeple hükümdar 1389 sonbaharının son aylarında C ü n e y d 'in üzerine yürüdü ve *Develi* kalesine sığınan düşmanını orada kuşattı. C ü n e y d , K a r a m a n o ğ l u 'nu harete geçirmeye çalıştı ve bunda başarılı da oldu. C ü n e y d 'in tahrik ve davranışlarına aldırış etmeyen K a d ı , soğuşun şiddetine rağmen *Develi* kalesini azimle kuşatıyordu. Nihayet C ü n e y d , mukavemetin fayda vermeyeceğini görerek kaleden dışarı gelip sadakatını arz etmek zorunda kaldı. Kadı, bu suretle topraklarına kattığı *Develi* kalesinin idaresini de emîrlerden F e r i d u n 'a emanet ederek *Kayseri*'ye geldi. Kadı bir süre *Kayseri*'de kalarak sürekli seferlerden yorgun askerlerini dinlendirdikten sonra *Sivas*'a döndü.

Osmanlı padişahının *Rumeli* meseleleri ile uğraştığını gören Kadı, *Canik* bölgesinden, aleyhine bozulan dengeyi iade etmek için 1393-1394 yılı kış aylarında otağını *Koçhisar* önüne kurdu. Çünkü *Osmanlı* vasalı T a c e d d i n o ğ l u M a h m u d 'a karşı oğlu A l p A s l a n ayaklanmış ve vilayetinin bir parçasını ele geçirmişti. *Tokat*'a gelen K a d ı B u r h a n e d d i n , *Niksar* kalesinde tutuklu bulunan F e r i d u n 'un getirilmesini istedi. Kısa bir muhakemeden sonra onu da öldürerek korkulu bir rakibinden daha kurtuldu. Bu olaydan sonra

kısa bir süre yeniden hastlanan K a d ı B u r h a n e d d i n , devlet erkânı ve emîrlerinin kuzey sınırında yapılmasını istedikleri tahkimat işleriyle ilgili teklifini kabul etmişti.

K a d ı B u r h a n e d d i n 'in iki amansız rakibi emîr M u t a h h a r t e r i l e K a r a m a n o ğ l u A l a a d d i n idiler. Bunlar da, 1394 baharında T i m u r 'un *Yakındoğu*'da görünmesini fırsat sayarak buna itaatlerini arzemişlerdi. Devlete karşı saldırgan faaliyetlerine devamla başlamışlardı. T i m u r tehlikesi kalkınca bu iki beyi kesin olarak kontrol altına almaya karar veren sultan, hemen harekete geçti ve ilk defa M u t a h h a r t e n üzerine yürüdü.1395-1396 kışını *Sivas*'ta geçiren hükümdar, sürekli seferler dolayısıyla birikmiş olan devlet ve halkın meseleleri ile meşgul oluyor, bunlardan arta kalan zamanını da *İksirüs-Saâdât fi esrar il-ibadât* adlı Arapça eserini tamamlamaya harcıyordu. Fakat onun başlıca gayesi T i m u r 'a arkasını dayayarak kendisine meydana okumakta olan M u t a h h a r t e n 'e kesin bir darbe indirmektir. Bütün kışı bu hayatî savaş için askerî hazırlıklarla geçirdi. Devletin çıkarabileceği bütün kuvvetleri bir araya toplamaya çalıştı. Bir yandan da düşmanlarının kuvvetlenmesini önleyici tedbirler almayı ihmal etmedi.

Uzun zamandan beri yıkıcı faaliyetleri Sivas sarayının gözünden kaçmayan Kayseri valisi Ş e y h M ü e y y e d 'in, bağımlılık şartlarını unutarak itaatten çıktığı ve uhdesindeki vazifeyi terkederek bağımsızlık sevdasına düştüğü haberini aldı. Görünüşe göre K a r a m a n o ğ l u 'nun tahrik ettiği isyanda Ş e y h M ü e y y e d , *Kayseri*'de hükümdar taraftarlarına karşı geniş ölçüde bir terbiye etme hareketine girişmişti. K a d ı B u r h a n e d d i n ile akrabalığı olan emîrlerden S ü l e y m a n Ş a h 'ı tutuklayan Ş e y h M ü e y y e d , o zaman nüfuzlu bir kimse olan H a c ı B e y Ç e l e b i 'yi de yakalatarak mallarına el koymuştu. Ayrıca *Kayseri* vilayetinin ileri gelenlerine türlü zulüm yapmış, ellerindeki her çeşit eşyayı zorla almıştı. Daha sonraları da K a r a m a n o ğ l u A l a a d d i n ile ilişkiye girerek onu K a d ı 'ya karşı taarruza geçmeye teşvik etti. O da bunu fırsat sayarak müttefiklerine yardım için *Develi* kalesine gelerek karargâhını kurmuştu. Bununla da yetinme-

yen Ş e y h M ü e y y e d , çevredeki kale komutanlarına haberler gönderip ittifaka dahil olmalarını istemişti.

Beyliğin varlığını tehlikeye düşürebilecek ve düşmanlarının yeni taarruzlarına cesaret verebilecek bu isyan haberi, hükümdarı çok hiddetlendirdi. Derhal otağının şehir dışındakurulmasını emretti. Aynı zamanda hizmetinde bulunan *Erzincan Akşehir* kalesi muhafızı Z i y a ü l m ü l k ile emîr V e l e d kumandasında bir miktar kuvveti öncü olarak gönderdi. Bizzat kendisi de kapıkulu askerleriyle Ş e y h M ü e y y e d 'in isyanını bastırmak ve *Kayseri* bölgesini kayıt altına almak üzere hareket etti. Henüz bir iki menzil geçilmişti ki *Kayseri*'den gelen haberde Ş e y h M ü e y y e d 'in K a r a m a n o ğ l u 'nu davetle şehri ona teslim etmek niyetinde olduğunu bildiriyordu. K a d ı B u r h a n e d d i n , bu haberden sonra süratle *Kayseri*'ye yetişmeye çalıştı. Nihayet o kalabalık bir ordu ile *Kayseri*'yi çepeçevre kuşatma altına aldı. Daha sonra da malî kaynaklarını zedeledikten burayı tekrar idaresi altına almayı başardı. Bu olaylar sırasında emîrlik sarayını yakarak iç kaleye kapanan Ş e y h M ü e y y e d ise, baskı karşısında bizzat gelerek emîr V e l e d 'e teslim oldu. Öne hapsedildi. Bir süre sonra da katledildi. Bununla birlikte *Erzincan* bozgununun hazırlayan ve Ş e y h M ü e y y e d 'i isyan için de tahriklerde bulunan kumandanlardan B a ş r ı o ğ l u ve S o l a k P i r A l i 'yi de yakalatarak idam ettirdi. *Kayseri* işini hallederek burada sükûnu geri getirmeyi başaran K a d ı B u r h a n e d d i n , daha sonra Ş e y h M ü e y y e d ile işbirliği yapan K a r a m a n o ğ l u 'nu terbiye etmek için o tarafa yollandı.

Böylece *Kayseri* bölgesinde nüfuz ve iktidarının tekrar kurulmuş olduğunu gören K a d ı B u r h a n e d d i n ordunun dağılmasına izin vererek *Kayseri* şehrinin imarı ile uğraştı ve orada eğlence toplantıları düzenlemeye başladı. 1397 kışı ortalarında *Burhaneddin*, ordusunun dağılmasından istifade etmek isteyen K a r a m a n o ğ l u ile işbirliği eden *Türkmenler*'den bir taifenin *Develi*'ye geldiğini öğrendi. Bunları terbiye etmeye karar vererek has askeri ile üzerlerine harekete geçti. Göçebe *Türkmenler* af dileyerek bağlılıklarını tanıdılar. Hükümdar da emniyet düşüncesiyle olacak, bunları sür-

gün ederek *Kayseri* dolaylarına yerleştirdi. Bir süre sonra *Kadı Burhaneddin*'in tekrar *Karaman* ilinde istila teşebbüsünde bulunacağı söylentisi üzerine *Karamanlılar*, ülkelerini bırakarak dağlık araziye sığındılar. Nihayet *Karamanoğlu Alaaddin Bey*'in bu son hareketini onaylamayan kardeşinin oğlu emîr *Şeyh Hasan* da yanındakilerle gelerek *Kadı Burhaneddin*'in hizmetine girdi.

Kadı Burhaneddin ile *Akkoyunlu Türkmenleri* arasında daha *Kadı Burhaneddin*'in vezirliği sırasında başlayan ilişkiler, çeşitli safhalar göstermiş nihayet kudretli hükümdarın bu boy beylerinden *Kara Yülük Osman Bey* tarafından öldürülmesiyle neticelenmiştir. *Kadı Burhaneddin*, 1379 yılında *Erzincan* valisi *Pir Hüseyin*'in ölümü üzerine burayı ele geçirmek maksadıyla, *Eretna oğlu Ali Bey*'le birlikte *Erzincan* üzerine yürümüştü. Bunun üzerine *Akkoyunlu Türkmenleri*'nin başkanı *Kutlu Bey*, oğullarından biri komutasında *Mutahharten*'e imdat göndermişti. *Ali Bey*, şehre yardıma gelen *Akkoyunlu* kuvvetlerine karşı emîrlerinden *Cüneyd*'i göndermiş ise de oluşan savaşta *Türkmenler* galip gelmişler ve *Cüneyd*'i esir etmişlerdi. Sonuçta şehir *Mutahharten*'in elinde kalmış ve *Sivas*'a dönmüştür.

Akkoyunlularla ilişkileri, ölümü ve Beyliğin sonu

Kadı Burhaneddin'in, *Sivas*'ta hükümdarlık mevkini elde etmesinden kısa bir süre sonra *Erzincan* emîri *Sirtas* sınırında saldırgan faaliyetlere başlamıştır. *Mısır Memlûklü* ordusunun sonuçsuz bir kuşatmayı takiple *Sivas* önlerinden çekilmesinden az sonra, 1389'da *Akkoyunlu Türkmenleri*'nin başkanı olup mezarı bugün *Erzincan* ile *Bayburt* arasındaki *Sinur* köyde bulunan *Kutlu Bey* ölmüş ve bu *Türkmen* topluluğunun liderliğine de *Ahmet Bey* geçmişti. Bundan yararlanmak isteyen *Erzincan* emîri *Mutahharten*, aradaki anlaşmayı bozmuş ve *Akkoyunlularla* düşmanlığa başlamış, üzerlerine saldırarak mal ve hayvanlarını yağma ettirmişti. Ancak karşı taarruza geçen kalabalık *Türkmenler* olağanüstü bir hamle ile onu yaralayıp, ağır bir yenilgiye uğratmışlardı.

Kadı, 1395 yılı yayla mevsimini *Kösed dağı*'nda geçiriyordu; bu sırada onun *Erzincan*'a yürüyeceğini haber alan *Kutlu Bey oğlu Ahmet*, elçi ve mektuplar göndererek buyruğu altındaki kuvvetlerle kenisine yardım etmek istediğini bildirmiş, eski dostluğu ihyaya çalışmıştı.

Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey, *Sivas* hükümdarı *Kadı Burhane dîn*'den 1398 yazında sürüleri için bir yaylak yeri göstermesini istemişti. Kadı ise kendisine sonbahara kadar bir yer vermişti. Buna kırılan *Osman Bey*, hükümdardan izin almadan ülkesine dönmek üzere hareket etmişti. Bunu haber alan *Kadı Burhane dîn*, sondercede hiddetlenmiş ve 10.000 kişilik bir kuvvetle onu takibe koyulmuştu. Karargâhından henüz ayrılmış *Osman Bey*'i emrindekilerle birlikte yakalayıp geri getirmeleri göreviyle, arkasından 4000 kişilik bir kuvvet göndermişti. Ancak takip edildiğini öğrenen *Kara Yülük Osman Bey*, takipçilerden gizlenmek amacıyla sarp yerlere çekilmişti. Nihayet geceyi çevresindeki düzlüklerde geçiren *Kadı Burhane dîn* kuvvetleri üzerine günün ağarması ile baskın yapmış ve birçoklarını öldürmüştü. Kadı durumu öğrenince önce buna inanmak istememiş, yeniden 1000 kişilik bir kuvveti durumu incelemek için o semte göndermeye karar vermişti. Tam bu sırada *Kara Yülük* aniden saldırıya geçerek *Kadı Burhane dîn*'e yüklenmişti. Bu beklenmedik saldırı karşısında kuvvetleri bozulmuş, bunu gören Kadı da, bir ata binerek savaş alanından uzaklaşmak istemişti. Fakat *Kara Yülük*'ün adamlarından biri tarafından takip edilerek yakalanmıştı. *Kadı Burhane dîn*, bu kişiden kendisinin hükümdar olduğunu ve serbest bırakmasını istemiş, buna karşılık bir kale vermeyi vaatetmişti. Ayrıca, anlaşmanın güvencesi olarak da parmağındaki hükümdar yüzüğünü kendini esir alan adamın parmağına geçirmek istemişti. Ancak bu teklifini kabul etmeyen *Kara Yülük*'ün adamı kendisini esir etmiş ve *Osman Bey*'in karşısına getirmişti. Sonra da bütün gün kaçanları takiple *Kadı Burhane dîn*'in askerlerinden birçoklarını öldürmüş olan *Kara Yülük Osman Bey*, yanında esir hükümdar olduğu halde *Sivas* üzerine yürümüştü.

Şehir surları önüne gelince ileri gelenlerden *Sivas*'ı kendisine teslim etmelerini istemiş, *Kadı Burhaneddin*'e de aynı teklifi tekrarlatmıştı. Ancak şehir halkı bunu reddetmişti. Bunun üzerine *Kadı*, hayatının bağışlanması ve bırakılmasına karşılık olarak *Osman Bey*'e *Kayseri* ve çevresini terketmeye hazır olduğunu bildirmişti. Fakat buna razı olmayan *Osman Bey*, şehir halkının gözü önünde *Kadı Burhaneddin*'in başının vurulmasını emretti. Bundan sonra cesedini dörde bölerek her parçasını bir sıraya geçirtti.

Osmanlı kaynaklarında *Kadı Burhaneddin*'in ölümüne ait en geniş bilgi, *Kemal Paşa* zaade tarafından verilmiştir. Buna göre, *Kara Yülük Osman Bey* yurdundan ayrılarak adamlarıyla birlikte *Rûm*'a gelmiş ve *Kadı Burhaneddin*'e sığınıp onun hizmetine girmişti. Sayısız ikram ve iltifatlar gören *Kara Yülük* bir süre böyle yaşadıktan sonra yurduna dönmek istemiş ve ansızın hareket etmişti. Bunu haber alan *Kadı Burhaneddin*, kendisinden izin almadan giden *Kara Yülük*'e hiddetlenmiş, yanında bulunan az bir kuvvetle ardına düşmüştü. Sonuçta, meydana gelen savaşta kahramanca savaşan *Kadı Kara Yülük Osman Bey*'e yenilerek öldürülmüştü.

Bütün bu bilgilerden çıkan sonuç şudur: *Kadı Burhaneddin* ile *Kara Yülük Osman Bey*'in arası en sonunda açılmış ve *Sivas* dışında savaşa tutuşmuşlardır. *Osman Bey* sıkıştırılmış ve nihayet cesaretli bir kararla ani bir baskın yaparak *Kadı Burhaneddin*'i gafil avlamaya muvaffak olmuş ve öldürmüştür. Ölüm tarihi ise kuvvetli bir ihtimalle 1398 yılı yazı olmalıdır.

Ancak bu ünlü Türk hükümdarının mezarının bulunduğu yer hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bugün *Sivas* şehrinde *Kayseri* kapısı denilen yerde “*Kadı burhaneddin türbesi*” diye anılan yıkık bir bina bulunmaktadır. Türbe harap halde olduğundan içindeki mezar taşları Gökmedrese’de korunmaktadır.

Kadı Burhaneddin'in ölümünün dışarıdaki etkilerine gelince, *Timur*'un her zaman çekindiği *Kadı Bur-*

h a n e d d i n 'in ölümüne memnun olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim *Hind* seferinde iken bu haberi aldığı zaman çok sevinmiştir. Buna karşılık ölümünden memnun kalması doğal olan I . B a y e z i d 'in tutumu hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur.

K a d ı B u r h a n e d d i n 'in öldürülmesinden hemen sonra tahta kimin geçeceği meselesi ortaya çıktı. Onun hayatta kalan tek oğlu, A l a a d d i n A l i Ç e l e b i idi. Beylik ile rigelenleri ve emîrler henüz çocuk yaşta olan bu şehzadeyi hükümdar ilan ettiler. *Sivas*'ı düşmana teslim etmemekte direndiler. Bunun üzerine K a r a Y ü l ü k O s m a n , şehri kuşatmaya başladı. Bu tehdit karşısında yeni hükümdar *Kara Tatar* beyinden yardım istedi. Bir süre sonra *Tatar* beyi yenilerek geri çekildi. K a r a Y ü l ü k O s m a n B e y 'de *Tatarların* geri çekilmesinden sonra tekrar şehri şiddetle kuşatmaya başladı. Bu durum karşısında karşı koymaktan güçleri yetmediği için vazgeçmek zorunda kalan *Sivaslılar*, şehirlerinin saldırgan *Türkmenler* tarafından yağmalanmasından ve bir de yaklaşmakta olan T i m u r tehlikesinden korkmuş olacaklar ki, *Osmanlı* padişahı I . B a y e z i d 'e haber göndererek şehri teslim almasını istediler. Bunun üzerine daha önce *Amasya*'yı almış bulunan I . B a y e z i t , büyük oğlu S ü l e y m a n Ç e l e b i 'yi mühim bir kuvvetle *Sivas*'a gönderdi. S ü l e y m a n Ç e l e b i kuvvetleri K a r a Y ü l ü k O s m a n B e y 'i yendiler. Şehir de S ü l e y n ı a n Ç e l e b i 'ye teslim oldu. Böylece devlet arazisinin büyük bir kısmı *Osmanlı* hakimiyetine geçti. I . B a y e z i t , oğlunu buraya vali olarak atadı. Nihayet ümitleri kırılan K a r a Y ü l ü k , *Erzincan* emîri M u t a h h a r t e n 'in yanına çekildi.

Tarihi kişiliği

K a d ı B u r h a n e d d i n fırtınalı bir hayattan sonra 1398'de öldüğü zaman henüz 54 yaşındaydı. Nâip olarak hüküm sürdüğü süre istisna edilirse saltanatı ancak 17 yıl sürmüştür. Bu devrede durmadan savaşarak kendinden önce A l a a d d i n E r e t n a tarafından *Orta-Anadolu*'da kurulmuş olan *Eretnaoğulları*'nın egemenlik sahasına dahil toprakları yeniden idaresi altında toplamaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Sağlam kişiliği, fetihlerde ve bütün davranışla-

rında gösterdiği sürat dolayısıyla **K a d ı B u r h a n e d d i n** ile *Osmanlı* padişahlarından **Y a v u z S u l t a n S e l i m** arasında çok yakın benzerlikler görülmektedir. *Anadolu* beyleri arasında onun kadar faal, savaştan savaşa koşmuş bir bey daha yoktur. Bunun içindir ki *Müslüman* yazarlar tarafından *fetih babası* lakabı verilmiştir. **K a d ı B u r h a n e d d i n** âlim, âdil, vekar sahibi, keskin zekâlı, yorgunluğa, sıcağa, susuzluğa dayanıklı, sırasında sert konuşur, kimseden çekinmez, fakat aynı zamanda zevk ve safaya düşkün, şarap ve saz toplantılarından çok hoşlanan iyi kalpli, hoşmeşrep ve bilginlere yakın, hassas bir adamdı. Aynı zamanda bağışlayıcı, iyiliksever ve neşeli bir karaktere sahipti. Hükümdarlığı diğer beylere nazaran kısa sürmüş, çabuk yükselerek haşmet kazanmış, mutluluğa ermiş, *Rûm sultanı* olmuştu. Savaştan hiçbir zaman geri kalmamakla beraber eğlence ve zevke de düşkündü. *Allah* yolunda tehlikelere bizzat atılır, bu uğurda yorulmak bilmez, varını yoğunu harcardı. Bilginlere karşı yakınlık gösterir onlarla sohbetten büyük bir zevk duyardı. Haftada üç gün ilmî sohbetler düzenlerdi. Yanına gelenlere saygılı davranırdı. Bütün halkına karşı adalet ve şefkat gösterirdi. Sporu ve askerliği sever âlim bir hükümdar, ine bir şairdi. Aynı zamanda cesur, ve iyi huylu idi. Üç dil bilirdi.

Davranışlarında insancıl ve merhametli olduğu kadar barışseverliği, sözlerine olan sadıqlığı ile kendini gösteren **K a d ı B u r h a n e d d i n**'e bölgedeki feodal beylerle birçok şehir ve illerin halkı kendi arzuları ile boyun eğmişlerdir. Hareketlerinde devamlı ihtiyatı elden bırakmayıp, en küçük tedbirleri almakta ihmal göstermeyen **K a d ı B u r h a n e d d i n**, devlet işlerini şahsen sıkı bir gözetim altında bulundururdu. Fesatlıklar ve rekabetler karşısında tesirlere kapılmazdı. Nitekin kendi tarafından *Tokat* idaresine getirilen **M u k b i l h a k**kında, emîrlerden **Ş e y h N e c i b**'in yaptığı jurnale aldirış etmemiş ve ona hatası kesinleşmedikçe bir devlet memurunun görevinden alınamayacağını bildirmiştir ki, bu onun yüksek ahlakını ve idareciliğini gösterir. Aynı şekilde kendine karşı suikast düzenleyenlere bile suçları tamamıyla ispatlanmadan hiçbir ceza tatbik etmemiştir. Seferleri sırasında

askerine, halkın malına asla dokunulmaması yolunda verdiği emirler de yine onun adaleti ve disiplin severliğini anlatan önemli örneklerdir. Bu özellikleri ile o, tarihte devlet kurucusu vasfını haketmiştir.

Kadı Burhaneddin gençliğinin en ateşli yıllarını Mısır ve Şam'da öğrenimle geçirmiş, buralarda temas ettiği yüksek kültür çevrelerinin kuvvetli etkisi altında kalmıştır. Herhalde onun, *Anadolu* ve *Suriye*'de egemenlik kurmayı amaçlamış kudretli bir kumandan ve kişilik sahibi oluşu yanında, geniş görüşlü bir kültür adamı, alim ve edebiyata değer veren ince ruhlu bir insan olmasında bu yaşantının büyük payı vardır. Onun Türkçe, Arapça, Farsçayı iyi bildiği, bütün kaynakların birlikte tanıklık ettikleri bir gerçektir.

Hükümdar, Türkçe ve tek yazma nüshası *British Museum*'da bulunan bir *Divan*'a sahiptir. Divanda dînî şiirler bulunduğu gibi, din dışı şiirler de vardır. Arapça ve Farsçayı da şiir yazabilecek kadar iyi bilen Kadı Burhaneddin'in, çağdaşı diğer şairlerden ayrılarak çevresindeki geniş halk kitlesinin kullandığı *Azeri* lehçesiyle şiirlerini yazması onda millî ruhun ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir.

Edebiyata olan ilgisinin yanında dînî bilgisinin genişliği, bizzat kaleme aldığı iki eserle sabittir. Bunlar *İksir üs-Saadât fi esrar il-ibadât* ve *Tercih üt-tavzih*'tir.

Kadı Burhaneddin, bölgesinde imar faaaliyetleriyle de ilgilenmiştir. Kendi adına paralar bastırmıştır.

Kişiliğinde *Türk-İslâm İran* geleneklerini toplayan bir hükümdar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadı Burhaneddin'in saltanatını ilân ettikten sonra ilk iş olarak mevkii bakımından tehlikeli gördüğü rakiplerini zararsız hale getirmek için faaliyete geçtiğini görmekteyiz. öteden beri kendisine muhalefet edegelmiş olan nüfuzlu *Eretna* emîrlerini önce görevden alma ve tutuklama, fakat daha sonra kendisini yeteri kadar kuvvetli hissedince öldürtmek için yeter suç delilleri bulmuştu. Nitekim 1383 baharında *Kayseri* sahibi Ömer oğlu Cüneyd'i korkuttuktan sonra, bu emîrlerin bir kısmını sürgüne yollamış, çoğunu da *Sivas*'ta

idam ettirmiştir. Çünkü herhangi bir hanedana dayanmadan sırf kişisel çabalarıyla sivrilerek hükümdarlığa yükselen K a d ı B u r h a n e d d i n için, aynı amacı güden rakiplerini sürekli bir kontrol altında bulundurmak veya ortadan kaldırmak, saltanatının sürekliliği için alınması gereken tedbirlerin başında geliyordu. Bu bakımdan ayrı bir özelliğe sahip olması gereken K a d ı B u r h a n e d d i n 'i herhangi bir sülele ve hanedana bağlılığı bilinen hükümdarla karşılaştırmamak gerekir. Böylece devlet idaresinde eski ailelerin nüfuzu ortadan kaldırılmış, kendi emir ve arzusuna mutlak suretle uyan kimseleri devletin yüksek mevkilerine getirmiştir. Bundan böyle sahip olduğu mutlak kudret sayesinde devletin her türlü kaynaklarını askerî ve mülkî bütün kuvvet ve yetkilerini elinde toplamıştır. Sonra da has ordusunu yeniden kurmuş ve kuvvetlendirmiştir. Başkentte toplu bir durumda bulundurduğu bu kuvvet sayesinde, kişiliğine karşı girilen birçok tertipleri hemen ortadan kaldırmak imkânını sağlamıştır. Şahsî güvenliği ile merkezde iktidarını ayakta tutmak için yarattığı bu askerin yanında, onun asıl dayandığı kuvvet, *Selçuklular*da olduğu gibi ülkenin çeşitli bölgelerindeki büyük toprak sahiplerinin yardımıyla toplanan askerlerle, göçebe ve ücretli askerlerin oluşturduğu devlet ordusu olmuştur. K a d ı B u r h a n e d d i n uzun bekleme devresinde kendisi için egemenliğin mukadder olduğu inancını yaymak yönünü ihmal etmemiştir. Hükümdar olduktan sonra da *İslâm* aleminin büyük temsilcisi, *İslâm* ülkelerinin gerçek koruyucusu sıfatını takınmış ve hareketlerini bu esasa göre meşrulaştırmaya çalışmıştır. Nitekim gerek *Memlüklülerle* ve *T i m u r* 'la olan ilişkilerinde, gerekse *Osmanlılara* karşı davranışlarında bunu görmek mümkündür.

K a d ı B u r h a n e d d i n 'in belli bir fetih planı olmadığı söylenebilir. Ancak bundan, yaptığı seferlere tamamıyla tesadüfî sebeplerle giriştiği fikrine varmak doğru değildir. Şüphesiz olayların önceden tahmin edilemeyen görüntüleri ve aniden oluşan tehlikeler K a d ı B u r h a n e d d i n 'i çeşitli tarihlerde şu ya da bu cephede harekete mecbur etmiştir. Bu sebeple onun fetihleri gözden geçirilirken belirli bir planın

uygulanması değil, o andaki durumun gerektirdiği siyasî amaçlar aranmalıdır ki bunları da esas itibarıyla devletin gelişme seyri belirlemiştir. Öyle anlaşıyor ki fetih hareketlerinde başlıca rolü oynayan kendinden öne *Eretna* hükümdarı zamanında devletin idaresi altına geçirilmiş olup daha sonra elden çıkmış olan yerleri geri almak düşüncesi olmuştur. *Kadı Burhane'ddin*, *Erzincan*, *Amasya*, *Malatya*, *Samsun* hattı üzerinde yaptığı toprak ele geçirmeleri ile eski sınırları yaşatmaya çalışmıştır. Ancak hükümdarın bu düşüncesi, yani *Danışmendiye* ve *Orta-Anadolu*'ya yeniden sahip olmak ve onun doğal sınırlarına erişmek politikası, bir yandan *Orta-Anadolu* yaylasını elinde tutan *Karamanoğlu*'nu, öte yandan *Osmanlı* iktisadiyatının şahdamarı *Tebriz*, *Tokat*, *Bursa* yolunu kontrol edecek önemli merkezleri ele geçirip *Ankara*'yı tehdit altında bulundurmaya başladığı andan itibaren de *Osmanlıları* karşısına ciddi rakip olarak çıkarmıştır. Öte yandan *Malatya*'yı alarak *Suriye*'ye doğru genişleme arzusu ise *Kadı Burhane'ddin*'i *Divriği*'ye kadar sokulmuş olan *Memlüklüler* ile karşı karşıya getirmiştir.

Kadı Burhane'ddin'in fetih siyaseti ve usullerine gelince, bu konuda en göze görünen nokta, onun *Orta-Anadolu*'da kendi egemenliğinde feodal beyler sistemini bırakarak, doğrudan doğruya topraklarını kendi topraklarına katmak suretiyle merkezîyetçi devletini süratle gerçekleştirmeye çalışmasıdır. Bu siyaset *Eretna* hükümdarının *Amasya*, *Tokat*, *Sivas*, *Kayseri* bölgesinde öteden beri takip etmiş oldukları siyasî statükonun korunması politikasının bırakılması demektir. Ancak ani katılmalar çetin mukavemetler doğurduğunu, komşu devletlerin müdahalesine yol açtığını tecrübe ile öğrenen *Kadı Burhane'ddin* yavaş yavaş girme ve fetih yoluyla emellerine erişmek amacını gütmüştür. Bu maksatla *Danışmendiye* bölgesindeki mahalli hanedanları bir müddet kendisine bağlı olarak yaşatmaya devam etmiştir.

Kadı Burhane'ddin, amacına savaş yapmadan ulaşmayı tercih etmekte idi. Çünkü böylece kuvvetlerini korumuş, fethettiği yerlerin mâlî kaynaklarını zedelemeyen idaresi altına geçirmiş oluyordu. Ancak tekliflerine red cevabı veril-

mesi üzerinedir ki, askerin taarruz isteğini arttırmak için yağmaya izin verdi. O, genellikle yakın ve güvendiği adamı yardımıyla can ve mal güvenliği ve çok defa iyi şeyler vaadederek emîri ve kale muhafızını savaşmadan teslim etme ikna ederdi. Hükümdarlığı sırasında birçok kale ve vilayetlerin fethinde de bu böyle olmuştur. Mecbur kalmadıkça bağlılık ve güveni sağlamada sert tedbirlere ve zorbaca usullere başvurmamıştır.

Fethedilen şehir ve kalelerde alınan ilk tedbirlere gelince, K a d ı B u r h a n e d d i n , *Danışmendiye* bölgesinde mahalli beyler egemenliği yerine bunları bir idare altında toplamayı amaçlayan merkezîyetçi bir siyasetin temsilcisi sıfatıyla hareket ettiği halde her nedense ele geçirdiği kaleleri yıkmamıştır. Bu sebeple fethedilen kaleler yine ileride bir mukavemet yuvası haline gelmiş, kendisini uğraştırmıştır. K a d ı B u r h a n e d d i n , uzun zaman mukavemet eden kalelerin yanına sürekli abluka maksadıyla küçük kaleler yaptırmıştır. *Turhal* karşısında ve *Amasya* ili sınırında yaptırdığı iki kale, bu amaçla oluşturulmuştur. Hükümdar, bunlardan başka mühim askerî noktalarda yeni kaleler yaptırmıştır. Genellikle fethedilen kalelere bir muhafız ile asker yerleştirmiştir. Ordusu çekilmeden önce askerlik bakımından gerekli olan tedbirlerle fethi emniyet altına alan K a d ı B u r h a n e d d i n , fethettiği ile vali, askerî komutan tayin eder, yararlıklarını görülen emîrlere ikram ve iltifatta bulunarak topraklar verirdi. Bir yerin fethini takip eden günlerde K a d ı B u r h a n e d d i n tarafından yazılıp defterlere geçirildiğini görmekteyiz. fethettiği yerlerdeki halkın mülk ve vakıf üzerindeki tasarruf haklarını tanımıştır ki, bu XVI. yüzyıl tahrir defterine intikal eden kayıtlardan belli olmaktadır. Savaşın yağma ve tahripleri geçtikten sonra vilayet ve köylerin imarıyla uğraşarak oraları şenlendirmek yönünü ihmal etmeyen K a d ı B u r h a n e d d i n , her fırsatta iktisadî hayattaki durgunluğu giderici tedbirler alarak ticareti ve ticaret erbabını korumuştur. Ayrıca yolların güvenliğini sağlama konusunda sert tedbirler almaktan çekinmemiştir. Tâ vezirliğinden itibaren yeni vergiler koymamak politikasını gütmüştür. Öte yandan K a d ı B u r h a n e d d i n , *Yakındoğu'da Türk-Moğol*

imparatorluklarında yerleşmiş eski bir geleneğe uyarak bazen fethi kolaylaştırmak, bazen de emniyet düşüncesiyle sürgün usulünü de zaman zaman uygulamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULLAH HÂTİFÎ: *Timur-nâme*, (A.S. U'sha nşr). Madras 1958
- ABU'L-FARAC, BAR HEBRAEUS: *Tarih (İngilizceden çev. Ö.R. Doğrul)*. Ankara 1945-50=TTK. Yay.
- ADIVAR, A. A.: *Osmanlı Türklerinde İlim* İstanbul, 1943.
- [Aflâkı] : *Les saints des derviches tourneurs. Récits traduits du persan et annotés par Cl. Huart. T. 1—2. Etudes d'hagiographie musulmane—Bibl. de L'Ecole des Hautes Etudes. P. 1918, vol. 32; 1922, vol. 36.*
- AHMED EFLÂKÎ: *Menâkıbü'l-Ârifîn*, (yay. T. Yazıcı). Ankara 1959 ve 1980.
- : *Âriflerin Menkıbeleri*, Türkçe (Trc. T. Yazıcı,). İstanbul 1976.
- AHMED REFİK: *Anadolu'da Türk Aşiretleri*. İstanbul 1930.
- AHMED TEVHİD: *Benî Eretna*, TOEM V/25 (1 Nisan 1330).
- : *Kadı Burhaneddin Ahmed*, TOEM V, VI.
- : *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, IV, İstanbul 1321.
- AHMED B. MAHMUD: *Selçuknâme* (Yay. E. Mercil). İstanbul 1977, cilt I-III.
- AHMEDÎ: *Dâstan-ı Tavârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, N. S. Banarlı, TM VI, (nşr. N. Atsız), Osmanlı Tarihleri, İstanbul 1949.
- : *İskender-name* (Yayınlayan İ. Ünver), Ankara, 1983.
- A. KÂŞÂNÎ: *Tarih-i Olcaytu*, Ayasofya Ktp. nr. 3019.
- AKDAĞ, MUSTAFA: *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Ankara 1959.
- AKIN, H.: *Aydın-oğulları tarihi hakkında bir araştırma*. 2 baskı. Ankara, 1968.
- AKSARAYÎ, KERİMÜDDİN MAHMUD: *Müsameretü'l-ahbâr ve Müsayeretü'l-ahyâr* (Yay. O. Turan). Ankara 1944=TTK. Yay.
- The Alexiad of Anna Comnena* (İngilizce çev. E. R. A. Sewter 1969=Penguin Books).
- AKTEPE, M. M: *XIV ve XV asırlarda Rumeli'nin Türkler tarafından iskânına dair*= TM. 1953, C. 10.

- AKURGAL, E. (ed): *L'art en Turquie*. Fribourg. 1981.
- ALEXANDRESCU-DERSCA M. M.: *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*. Bucureşti, 1942.
- ALEXANDRESCU-DERSCA M. M.: *L'expédition d'Umur Beg d'Aydin aux bouches du Danube (1337 ou 1338)* — *Studia et Acta Orientalia*, vol. 2 (1959). Bucureşti, 1960.
- ALEXANDRESCU-DERSCA M. M.: *Venezia e la ripresa dell' espansione otomana al tempo di Murad II.* -li Veltro, vol. 23. No 2—4, 1979.
- ALÎ: *Künhü'l-Ahbar*. C. V. İstanbul, 1277.
- ALÎ b. EBÎ'L-FEVÂRIS, SADRUDDİN: *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye* (Yay. M. İktal). Lahor 1933. Türkçe çev. N. İktal, Ankara 1943 = TTK. Yay.
- ALÎ KEMALÎ: *Erzincan Tarihi*, İstanbul 1932.
- ALÎ: *Fusûl al-Hall va'l-Akd*, Nuri Osmaniye ktp. nr. 3399.
- : *Künhu'l-Ahbar*, İstanbul 1277-78, I-V.
- ALİSHAN: *Sissouan ou l'Arméno-Cilicie* Description géographique et historique. Venise, 1899.
- ALLEN W.E.D.: *A History of the Georgian People*, London 1971.
- ALPASLAN, ALÎ: *Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler*, (Kültür Bakanlığı yay.). Ankara 1977.
- ALPTEKİN, COŞKUN: *Türkiye Selçukluları, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VIII, 211-382. İstanbul 1988 = Çağ yay.
- AMEDROZ, H. F.: *The Marwanis Dynasty at Mayyâfârîkin in the tenth and eleventh centuries* = JRAS (1902, 1903).
- ANGOLD, M.: *Byzantine Government in Exile*. Government and Society al tempo di Murad II.—II Veltro, vol. 23 No 2—4. 1979.
- ANHEGGER, R.: *Halilü'l-Konevî'nin Tarih-i Âl-i Osmân'ı*, İÜ. Tarih Dergisi II/3-4 (1952).
- Anonim Selçuknâme*, (nşr. ve Türkçe trc. F. N. Uzluç), Ankara 1952.
- ANTONIADIS, S.: *Le récit du combat naval de Gallipoli chez Zancaruolo en comparaison avec le texte d'Antoine Morosini et les historiens grecs du XVe siècle.* — *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*. Venezia, 1966.
- ARGENTİ, Ph.: *The Occupation of Chios by the Genoese and their Administration of the Island (1346—1566)*. Vol. 1—3. Cambridge, 1958.
- ÂRİFÎ: *Elbistan ve Maraş'ta Dulkadir-oğulları Hükümeti*, TOEM V-VI.

- ARNAKİS, G. G.: *Futuwwa traditions in the Ottoman Empire*. Akhis, Bek-tashi, Dervishes and Craftsmen. —Journal of Near Eastern Studies. Chicago, 1953, vol. 12.
- : Byzantium's Anatolian provinces in the Reign of Michael Pa-laeologus. — Actes du XIIe Congrès International des Etudes Byzantines T. 2. Belgrade, 1964.
- ARTUK, C.: *III. Keyhüsrev ve sahte Selçuklu Sultanı Cimri adına kesi-len sikkeler* = Malazgirt Armağanı. Ankara, 1972.
- ARTUK, İ.-ARTUK, C.: *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî sik-keler Kataloğu*. C. 1, İstanbul, 1970.
- : *II. Keyhüsrev'in üç oğlu adına kesilen sikkeler* = Malazgirt Ar-mağanı. Ankara, 1972.
- : *Early Ottoman Coins of Orhan Ghazi as Confirmation of his Sovereignty* = Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History Studies in Honour of George C. Miles/ed. D. K. Kou-yunjian Beirut, 1974.
- : Osmanlı beyliğinin kurucusu Osman Gazi'ye ait sikke = Tür-kiye'nin sosyal ve ekonomik tarihi. First International Congress of the Social and Economic History of Turkey (1071-1920) [Ankara, 11-13.VII.1977]. Ed. by O. Okyar and H. İnalcık. Ankara 1980.
- : *Karesi-oğulları adına basılmış olan iki sikke*. = TD. 1982, c. 33. (1980/1981).
- : *Murad'ın sikkelerine genel bir bakış, 761—792 (1359—1389)* = Belleten, 1982, XLVI/184.
- ASHTOR, E.: *L'évolution des prix dans le Proche-Orient à la Basse-Epoque*. = JESHO. 1961, vol. 4, pt. 1.
- : *Les prix dans l'Orient medieval*. — SI. 1964, t., 21.
- : *Profits from Trade with the Levant in the Fifteenth Century* = BSOAS. 1975, vol. 38, pt. 2.
- : *Il commercio levantino di Ancona nel basso medioevo*. = Ri-vista Storica Italiana. 1976, vol. 88, iasc. 2.
- : *Observations on Venetian Trade in the Levant in the XIVth Century*. = JEEH. 1976, vol. 5, pt. 3.
- : *Spice Prices in the Near East in the XVth Century*. = JRAS. 1976, pt. 1.
- : *Levant Trade in the Later Middle Ages*, Princeton, 1983.

ASLANAPA, O.: *Turkish Ceramic Art.* = Archaeology. Cambridge, Mass., [1971], vol. 24, pt. 3.

AŞIKPAŞAZÂDE: *Tevârih-i Âl-i Osman'dan Âşıkpaşazade tarihi.* Ali neşri. İstanbul, 1332.

ASIKPASAZADE: *Die altosmanische Chronik des 'Âşıkpaşazāde, auf Grund mehrerer neuendeckter Handschriften von neuem hrsg.* von Fr. Giese. Lpz., 1929.

[Aşık-Paşa-Zade] *Von Hirtenzelt zur Hohen Pforte Frühzeit und Aufstieg des Osmanenreiches nach der Chronik "Denkwürdigkeiten und Zeitlaufe des Hauses Osman"* von Derwisch Ahmed, genannt Aşık-Paşa-Sohn, übersetzt, eingeleitet und erklärt von R.F. Kreutel. Graz, 1959.

ATIYA, A. S.: *The Crusade in the Later Middle Ages.* L., 1938.

ATSIZ, NİHAL *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler.* İstanbul 1962.

——— : *Hicri 859 yılına ait takvim.* = Selçuklu araştırmaları dergisi. Ankara, 1975. c. 4.

AYNÎ: *Ikdu'l-Cuman,* Veliyyüddin Efendi Ktp., nr. 2395-6.

AZİZ B. ERDEŞİR-İ ASTARÂBÂDÎ: *Bezm u Rezm* (Yay. Kilisli Rifat,). İstanbul 1928.

BABINGER, FR.: *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke,* Leipzig 1927.

——— : *Ein Brief Mehmed's II. für des Kloster Hagia Sophia in Saloniki Eigentum der Sultanin Mara (1459)* = Byzantinische Zeitschrift (1951).

——— : *Mehmed der Eroberer,* München 1953.

——— : *Schejch Bedr ed-Din, der Sohn des Richters von Simav.* = Der Islam, Bd. II., 1921.

BALARD, M.: *A propos de la bataille du Bosphore. L'expédition génoise de Paganino Doria à Constantinople (1351—1352).* = Travaux et Mémoires. T. 4. P., 1970.

——— : *La Romanie génoise (XIIe—debut du XVe siècle).* Vol. 1—2. Rome, 1978.

BALLETTO, L.: *Genova, Mediterraneo, Mar Nero (secc. XIII—XV).* Genova, 1976.

- BARKAN, Ö. L.: *Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire Ottoman au XVe et XVIe siècles*. JESHO, 1957, vol. 1, pt. 1.
- : *Kolonizatör Türk Dervişleri*, VD. II.
- : *Osmanlı İmparatorluğunda imaret sitelerinin kuruluş ve işleyiş tarzında araştırmalar*=İÜIFM. 1963, c. 23.
- : *Osmanlı İmparatorluğunda iskân ve kolonizasyon bir metodu olarak vakıflar ve temlikler*=Vakıflar dergisi. İstanbul, 1942, c. 2.
- : *XV-XVI-ncı asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları*. C. 1: Kanunlar. İstanbul, 1945.
- BARKER, J. W.: *Manuel II. Palaeologus (1391—1425). A Study in Late Byzantine Statesmanship*. New Brunswick=New Jersey, 1969.
- BAŞTAV, Ş.: *Grekçe anonim Osmanlı tarihinin kaynakları*=Belleten. 1957, c. 21, No. 81.
- : *Ordo Portae. Description grecque de la Porte et de l'armée du sultan Mehmed II*. Ed., trad, et comment. par Şerif Baştav. Budapest, 1947.
- : *Sabir Türkleri*=Belleten V/17—18 (1941).
- BAUTIER, R.-H.: *Points de vue sur les relations économiques des Occidentaux avec les pays d'Orient au Moyen Age*.—Sociétés et Compagnies de Commerce en Orient et dans l'Océan Indien. Actes du Huitième Colloque International d'Histoire Maritime (Beyrouth, 5—10 septembre 1966) présentés par M. Mollat. P., 1970.
- Baypars tarihi (Türkçeye çev. Ş. Yaltkaya)*. İstanbul, 1941.
- BAYRAM, M.: *Sadr ud-Din Konevi ile Hacı Nasir ud-Din Tusi'nin Mektuplaşmaları iddiası üzerine*=TD. 1979, c. 32.
- : *Anadolu Selçukluları devrinde Anadolu bacıları (bacıyan-ı Rum) örgütünün kurucusu Fatma Bacı kimdir?*=Belleten, 1981, c. 45/2, No 180.
- BECKER, C. H.: *Barthold's Studien über Kalif und Sultan*=Der Islam VI/4 (1916).
- BEHİŞTÎ: *Tevârih-i Âl-i Osman*, Oxford, Bodleian Library, Ms. Mars 313.
- BELDİCEANU, N.: *Les Actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque National à Paris*. T. 1. P., 1960; T. 2. P., 1964.

- _____ : *Recherche sur la ville Ottoman au XVe siècle* Etudes et Actes P., 1973.
- _____ : *Beldiceanu-Steinherr I. Recherche sur la province de Qaraman au XVIe siècle* Etudes et Actes. = JESHO. 1968, vol. 11. pt. 1.
- _____ : *Le timar dans l'Etat ottoman (début du XIVe début du XVIe siècle)*. Wiesbaden, 1980.
- _____ : — BELDICEANU—STINHERR I. Riziculture dans l'Empire ottoman (XIVe—XVe siècles). — Turcica P., 1978, t. IX/2—X.
- BELDICEANU-STEINHERR I.: *La conquête d'Adrianople par les Turcs: la pénétration turque et la valeur des chroniques ottomanes* = Travaux et Mémoires. T.I.P., 1965.
- _____ : *En marge d'un acte concernant le pengyek et les aqınğı*. = REI. 1969, t. 37.
- _____ : *Fiscalité et formes de possession de la terre arable dans l'Anatolie préottomane*. = JESHO. 1976, vol. 19, pt. 3.
- _____ : *Un acte concernant la surveillance des Dardanelles* = Bulletin d'Etudes Oriental. Damas, 1978, vol. 29 (1977).
- _____ : *Les laboureurs associés en Anatolie (XVe—XVIe siècles)*. = Contributions à histoire économique et social de l'Empire ottoman (Collection Turcica, III). P., 1983.
- BENDALL, S.—MORRISON C.: *Un trésor de ducats d'imitation au nom d'Andrea Dandolo (1343—1354)*. = Revue Numismatique. Sér. 6, 1979, t. 21.
- BERCHEM, M. VAN.: *Matériaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum*, le Caire 1910, I, III.
- BIRGE, J. K.: *The Bektashi Order of Dervishes*. —London-Hartford. 1937.
- BJÖRKMAN, W.: *Die frühesten türkische-ägyptischen Beziehungen im 14. Jahrhundert*. = Fuad Köprülü Armağanı. İstanbul, 1953.
- BOGDAN, J.: *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung*. = Archiv für slavische Philologie. B., 1891. Bd. 13, No. 4.
- BOMBACI, A.: *The Army of the Seljuks of Rum*. = Annali dell'Istituto Orientale di Napoli, 1978, vol. 38.
- Book of the Knowledge of all the Kingdoms written by a Spanish Franciscan in the Middle of the XIVth Century*. Trans. by Cl. Markham. L., 1912.

- BOSCH, U. V.: *Kaiser Andronikos III Palaiologos*. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321—1341. Amsterdam, 1965.
- BOSKOV, V.: *Jedan originalen nišan Murata iz 1386 godine u manastiru Svetog Pavla na Svetoj Gori*. = POF. 1979, t. 27 (1977).
- : *Ein Nišan des Prinzen Orhan, Sohn Süleyman Çelebi, aus dem Jahre 1412 in Athoskloster Sankt Paulus*. = WZKM. 1979. Bd. 71.
- BRAUN, M.: *Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazarevic von Konstantin dem Philosophen*. = Slavo-Orientalia. Wiesbaden, 1956. Bd. 1.
- BROWN, J. P.: *The Darvishes or Oriental Spiritualism*. Ed. with an Introduction and Notes by H. A. Rose. L., 1968.
- BRÉHIER, LOUIS: *Le Monde Byzantine, Vie et mort de Byzance*, Paris 1947.
- BROCKELMANN, CARL: *Geschichte der Arabischen Litteratur, Bd. I-II*, Leiden 1943-1949; Suppl. I-III, Leiden 1937-1942.
- BROSSET: *Histoire de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'au XIXe siècle, traduite du géorgien, II, I* (St. Petersburg 1849-1858).
- BRYER, ANTHONY A. M.: *Greeks and Turkmens: The Pontic Exception, Variorum Roprints, V. Kısım*, London 1980.
- : *Ludovico da Bologna and the Georgian and Anatolian Embassy of 1460-1461*, Variorum, London 1980.
- : *The Empire of Trebizond and the Pontus*. London 1980.
- BULUÇ, S.: *Untersuchungen über die altosmanische anonyme Chronik der Bibliothèque National zu Paris*. Lpz., 1938.
- BUNDARİ, FETHİ. ALİ: *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra* (Türkçe çev. K. Burslan). İstanbul 1943 = TTK. Yay.
- CAHEN, CL.: *Eretna*, El. The Encyclopedia of Islam (New Edition).
- : *Le Commerce Anatolien au début du XIIIe siècle*, Melanges L. Halpen, Paris 1951.
- : *Notes pour l'histoire des Turcomans d'Asie Mineure*, JA, 1951.
- : *La Premiér Pénétration Turque en Asie Mineure = Byzantion XVII*. (1946—48).
- : *The Turkish invasion, The Selchukids = A History of the Crusades*, I. Bölüm V. Philadelphia 1955.

- : *History of the Seljukid Period* = *Historians of the Middle East*. London 1962.
- : *Qutlumush et ses fils a vant l'Asie Mineure* = *Islam XXXIX* (1964).
- : *Pre-Ottoman Turkey, A general survey of the material and spritual culture and history 1071—1330*. London 1968.
- : *Quelques textes négligés concernant les turcomanes de Roum au moment de l'invasion mongole*. = *Byzantion*, 1939, t. 14.
- : *Sur les traces des premiers akhis* = *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953.
- : *Baba İschak, Baba İlyas, Hadjdji bektash et quelques autres*. = *Turcica*, 1969, t. 1.
- : *Karasi*. = *El*².
- : *Quelques mots sur Şikari*. = *WZKM*. 1978, Bd. 70.
- : *Les principautés turcomanes au début du XIVe siècle d'après Pachymère et Grégoras*. = *TD*. 1979, c. 32.
- CANDAL, E.: *Nicaenus, Bessarion, Concilio Florentino, Orientalia Christoana VI* (1940).
- [CANTACUZENOS, I.]: *Joannes Cantacuzeni Eximperatoris Historiarum Libri IV*. Vol. 1—3, ed. L. Schopen. Bonnae, 1828—1832.
- [CHALCOCONDYLAS, L.] *Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum Libri X*, ed. I. Bekker, Bonnae, 1843.
- CHARANIS, P.: *An Important Short Chronicle of the 14th Century* = *Byzantion*. Bruxelles, 1938, t. 13.
- : *On the Asiatic Frontiers of the Empire of Nicaea* = *OCP*. 1947. vol. 13.
- CIPPOLA, C. M.: *Guns and Sails in the Early Phase of European Expansion (1400—1700)*. L. 1965.
- CLAVIJO: *Embajada a Tamorlan*, Francisco Lopes Estrada, Madrid 1943.
- CONSTANTIN, CH. J.: *Sur la date de passage par la Valachie du Cheikh Bedr ed-Din* = *Der Islam* Bd. 54. 1977.
- COTSONIS, H. I.: *Aus der Endzeit von Byzanz: Burkludsche Mustafa, ein Marturer für die Koexistenz zwischen Islam und Christentum*. = *BZ*. 1957. Bd. 50.

- COUROPOU, M.: *Le Siège de Philadelphie par Umur Pacha d'après le manuserit de la Bibl. patriarcale d'Istanbul, Panegias 58* = *Geographica Byzantina P.*, 1981.
- CRAEFE, E.: *İ.A. "Fatimîler"* mad.
- CUVEYNÎ: *Tarih-i Cihanguşây* (yay. M. Muhammed Kazvinî GMS.), Leyden 1912.
- ÇAĞATAY, NEŞET: *Fatimîler devletinin kuruluşu ve akidleri* = A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt VII (1970).
- _____ : *Futuvvetçilikle ahiliğin ayrıntıları*. = *Belleten*, 1976, c. 40. No. 159.
- _____ : *Anadolu'da ahilik ve bunun kurucusu Ahi Evren* = *Belleten*, 1982, XLVI/182.
- ÇAY, ABDULHALİK: *II. Kılıç Arslan*, Ankara 1987 = *Kültür ve Turizm Bakanlığı yay.*
- ÇETİN, M.: AHMEDİ'NİN "Mirkatü'l-Edeb"i hakkında = TM. 1964, c. 14.
- DAY, J.: *Les Douanes de Gênes, 1376—1377*, T. 1—2. P., 1963.
- _____ : *Pris agricole en Méditerranée à la fin du XIVe siècle (1382)* = *Annales*. 1961, vol. 16, No. 4.
- DELAVILLE, LE ROULX J.: *La France en Orient au XIVe siècle. T. 1—2* = *Bibl. des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome. P.*, 1886, fasc. 44—45.
- _____ : *Les Hospitaliers à Rhodes jusqu'à la mort de Philibert de Naillac (1310—1421)*. P., 1913.
- Le Deliberazioni del Consiglio dei Rogati (Senato)*, Serie "Mixtorum", vol. 1: Libri 1—XIV, a cura di R. Cessi F. Sambin. Venezia, 1960; vol. 2 Libri XV—XVI, a cura di R. Cessie M. Brunetti. Venezia, 1961.
- DENNIS, G. T.: *Three Reports from Crete on the Situation in Romani 1401—1402* = *Studi Veneziani*. Firenze, 1970, vol. 12.
- _____ : *The Byzantine-Turkish Treaty of 1403*. = OCP. 1967, vol. 33.
- DESIMONİ, C.: *Observations sur les monnaies, les poids et les mesures cités dans les Actes du notaire génois Lamberto di Sambuceto*. = ROL. 1895, t. 3.
- Die altosmanischen anonymen Chroniken* (Fr. Giese nşr.) Breslau 1922.
- Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch*, Babinger nşr., Hannover 1925.

DİLCİMEN, KÂZİM : *Canik Beğleri*, Samsun 1940.

Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum Regno Hungarian ed. J. Gelcich et L. Thallósz. Budapest, 1887.

Diplomatarium Veneto-Leventinum, sive Acta et Diplomata res venetas graecas atque levantis illustrantia. Pars 1: a. 1300—1350, ed., G. M. Thomas Venetiis, 1880; pars 2; a. 1351—1454, ed. R. Predelli. Venetiis, 1899.

Divanı sultan Veled (nşr. F. Nafiz Uzluk). Ankara 1941.

DJUVARA, T. G.: *Cent projets de partage de la Turquie*. Paris 1914.

DOBRACA, K: *Orientalni medicinski rukopisi u Gazi Husrevbegovoj biblioteci*. — Anali Gazi Husrev-begove biblioteke. T. 7—8. Sarajevo, 1982.

DOLS, M. M.: *The Second Plague Pandemic and its recurrences in the Middle East: 1347—1894*. = JESHO, 1979. vol. 22.

DÖLGER, FR.: *Regesten der Kaiserurkunden des Ostromischen Reiches von 556—1453*. Th. 4. Regesten von 1282—1341. München—Berlin, 1960; Th. 5. Regesten von 1341—1453. (Unter verantwortlicher Mitarbeit von P. Wirth). München—Berlin, 1965.

DRAGOMANNİ, F. G.: *Collezione di Storici de Cronisti Italiani editi e inediti*. Vol 1—4. Firenze, 1844—1845.

[DUCAS]: *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*. An Onnotated Translation of “Historia Turco-Byzantina” by H. J. Magoulias. Detroit, 1975.

DUKAS,: *Historia* (Bekker nşr.) Bonnae 1834.

Durru'l-Muntehab, I. Laleli Ktp. nr. 2036.

EBÛ BAKR-İ TAHRANÎ: *Kitab-ı Diyarbakriyya*, (Yay. Necati Lugal-Faruk Sümer). Ankara 1962.

EBU BEKR EL-KUTBÎ EL-EHRÎ: *Tarih-i Şeyh Üveys*, (İng. trc. ve tıpkıbasım, J. B. van Loon). Lahey 1956.

EBU'L-FİDA: *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*. İstanbul 1286.

——— : *Takvimü'l-Büldân* (Ch. Schier nşr.,) . Dresden 1846.

EL-ÖMERÎ: *Mesalikü'l-Ebsar*, (yay. Taeschner). Leipzig 1929.

ENDER, C.: *Efes Arkeoloji Müzesinde bir inceleme* = Türk Nümismatik Derneği yayınları Bülteni İstanbul, 1978, No. 3.

ENVERİ: *Düstur-name* (yay. M. Halil Yinanç,). İstanbul 1928, *Le Destan d'Umur Pacha*, (yay. ve Fransızca trc. I. Melikoff Sayar). Paris. 1954.

[ENVERİ]: *Le destān d'Umūr Pacha*. Texte, trad. et notes par I. Mélikoff Sayar. = Bibl. Byzantine. Documents 2. P., 1954.

Eratna ve Kadı Burhaneddin Tarihçesi (Anonim).

ERGİN, M: *Kadı Burhaneddin Divanı Üzerinde Bir Gramer Denemesi* =TDED 3 (1951).

ERGUN, S. (NÜZHET): *Bektaşî edebiyatı antolojisi*. C. II. 2. baskı. On yedinci asırdanberi Bektaşî-Kızılbaş alevi şairleri ve nefesleri. İstanbul, 1955.

ERZİ, ADNAN: *Akkoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar*. =Belleten 70 (1954).

——— : *Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar* = Belleten 53 (1950).

ESİN, E.: *İkinci Bâyezid'in H. 904—906/1498—1500 yıllarına Adalar denizi'ne seferi* (İnebahtı/Aynabahtı, Moton, Koron, Avarina'nın fet-hi) = Erdem. Ankara, 1985, c. 1. No. 3.

ETTINGHAUSEN, R.: *The Uses of Sphero-Conical Vessels in the Middle East* = Journal of Near Eastern Studies. 1965, vol. 24. No. 3

EVLIYA ÇELEBİ: *Seyahatname*. C. IX. Anadolu, Suriye, Hicaz (1671—1672). İstanbul, 1935.

EYİCE, SEMAVİ: *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes*. Ankara 1971 = TTK. Yay.

EYSSER RIGOMERA: *Papat Pius II. und der Kreuzzug gegen die Türken, Mélanges d'Histoire Générale, II* (Cbij 1957).

FAİLLER, A.: *Chronologie et composition dans l'Histoire de Georges Pachymere*. = REB. 1981, t. 39.

FALLMERAYER, J. Ph.: *Geschichte des Kaiserthuns von Trapezunt*, München 1827.

FAROQHİ, S.: *Alum production and alum trade in the Ottoman Empire (about 1560—1830)*. = WZKM. 1979. Bd. 71.

——— : *Notes on the Production of Cotton and Cotton Cloth in XVth and XVIIth Century* = JEEH, 1979, vol. 8. pt. 2.

——— : *Sixteenth Century Periodic Markets in Various Anatolian San-caks: İçel, Hamid, Karahisar-i Sahib, Kütahya, Aydın and Menteşe*. = JESHO. 1979, vol. 22, pt. 1.

- : *Taxation and Urban Activities in Sixteenth-Century Anatolia*. = International Journal of Turkish Studies. Madison, Wisc., 1979—1980. vol. 1.
- : *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia: Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1522—1650*. Cambridge, 1984.
- FAURE, CL.: *Le dauphin Humbert II à Venise et en Orient (1345—1347)*. = Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'Ecole française de Rome. T. 27, 1907.
- FERİDUN, AHMED: *Münşeat-i Selâtin*. C. I, İstanbul, 1274.
- FILİPOVIC, N.: *Osvrt na neka pitanja iz ranije istorije osmanskog timara* = Radovi Filozofskog Fakulteta. T. 1. Sarajevo, 1963.
- : *Princ Musa e Sejh Bedreddin*, Sarajevo, 1971.
- FLEMMING B.: *Fahris Husrev u Širin: eine türkische Dichtung von 1367*. Wiesbaden, 1974.
- : *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter*. = Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes. Wiesbaden. 1964, Bd. 25 H. 1..
- : *Fahris Husrev u Širin vom Jahre 1367* = ZDMG. 1965. Bd. 115 H. 1.
- FOLIETA, UBERTO: *Historiae Genuesium Libri XII*. Genuae, 1585.
- FOSS, CL: *Byzantine and Turkish Sardis* Cambridge (Mass.), 1976.
- : *Ephesus after Antiquity: A Late Antique, Byzantine and Turkish City*. Cambridge, 1979.
- : *Late Byzantine Fortifications in Lydia*. = Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik. Wien, 1979. Bd. 28.
- FRANCES, E.: *La féodalité byzantine et la conquête turque* = Studia et Acta Orientalia. Vol. IV. Bucureşti 1962.
- GAFFARÎ: *Cihan-ârâ*. Bayezid Umumî Ktp. nr. 2397. Tahran 1342.
- GALİB, İ: *Takvim-i Meskûkât-ı Selçûkiye*. Kostantiniyye, 1309.
- GEORGIEVA, C.: *Certains problèmes de la structure sociale de l'Empire ottoman aux XIVe—XVIe siècles* = Bulgarian Historical Review. 1974, No. 2.
- GİBB: *A History of Ottoman Poetry*, I. London 1900.
- GİBBONS, H. A.: *Osmanlı Devletinin Kuruluşu* (Trc. Ragıp Hulusi.) İstanbul 1928.

- _____: *The Foundation of the Ottoman Empire. A History of the Osmanlis up to the Death of Bayezid I (1300—1403)*. Oxf. 1916.
- GIESE, FR.: *Die altosmanischen anonymen Chroniken in Text und Übersetzung*. Th. 1. Text. Breslau, 1922; Th. 2. Übersetzung.—Lpz., 1925.
- GIESECKE, H. H.: *Das Werk des Aziz İbn Ardaşir Astrâbâdî*. Eine Quelle zur Geschichte des Spätmittelalters in Kleinasien. Lpz., 1940.
- GIOFFRÈ, D.: *Atti rogati in Chio nella seconda metà del XIV secolo* = *Bulletin historique de l'Institut belge de Rome*. 1962. T. 34.
- GIUSTINIANI, HIERONIMO: *Hieronimo Giustiniani's History of Chios*, ed. by Ph. Argenti. Cambridge, 1943.
- GÖKBİLGİN, TAYYİB: *XV ve XVI. Asırlarda Eyâlet-i Rûm*, VD. VI.
- _____: *XIV—XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı. Vakıflar — Mülkler — Mukataalar*. İstanbul, 1952.
- _____: *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*. İstanbul, 1952.
- GÖLPINARLI, A.: *Mevlânâ'dan sonra Mevlevilik*, İstanbul, 1953.
- _____: *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*. İstanbul, 1966.
- [GREGORAS, N.]: *Nicephori Gregorae Byzantina Historia*. Vol. 1, ed. L., Schopen. Bonnae. 1829; vol. 2, ed. by L. Schopen. Bonnae, 1830; vol. 3, ed. I. Bekker, Bonnae, 1855.
- GRENARD, F.: *Son Tombeau Existe a Siwas* = JA, Yeni Seri XVII (1901).
- GROUSSET, R.: *L'Empire de Levant*. P., 1949.
- GRUEBER, H. A.: *An Account of a Hoard of Coins found at Ephesus*. = *The Numismatic Chronicle*. L., 1872, vol. 12.
- GUBOĞLU, M.—*Mehmet M.*: *Răscoalele târănești din Împeriul Ottoman (1418—1420) și bedreddinismul* = *Studii*. Vol. 2, 1957.
- GÜCER, L.: *XV—XVII asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda tuz inhisarı ve tuzların işletme nizamı* = IÜİFM, 1962, c. XXIII.
- HÂFİZ-İ EBRÛ: *Zeyl-i Câmîi't-Tevârih-i Reşîdî*, (yay. H. Beyânî). Tahran 1317.
- _____: *Zübdetü't-Tevârih*, Süleymaniye Ktp. nr. 4370/1.
- _____: *Zübdetü't-Tevârih*, Fatih Ktp., nr. 4371.
- HADZİBAJRIĆ, F.: *Baytarname. —Orientalne veterinarske knjige— Analiz Gazi Husrev-begove biblioteke*. T. 7—8. Sarajevo, 1982.

HALİL b. İSMAIL b. ŞEYH BEDRUDDİN MAHMÛD: *Simavna kadısıoğlu şeyh Bedreddin manakıbı* (Yayınlayanlar A. Gölpınarlı—İ. Sungurbey), İstanbul, 1967.

HALİL EDHEM: *Anadolu'da İslâmî Kitabeler (Melik Gazi)*=TOEM VI/32 (1331).

———— : *Düvel-i İslâmiyye*, İstanbul 1927.

———— : *Karaman-oğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûka* =TOE MII/11, 12 (1327).

———— : *Kayseriyye Şehri*, İstanbul 1334.

———— : *Sivas Sultanı Kadı Burhaneddin Namuna Kayseri'de Bir Kitabe*=TOEM III/16 (1328).

HAMDULLAH-İ MUSTEVFÎ: *Nuzhetü'l-Kulûb* [Nşr. G. le Strange, (GMS)]. Leiden 1915.

H, HAMILTON, W. J.: *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: with some Account of their Antiquities and Geology, I*, (London, 1842).

HAMMER, J.: *von. Geschichte des Osmanischen Reiches*. Bd. 1—2, Pest, 1827—1828.

———— : *Über die Geographie der Asiatischen Türkei*, in “Jahrbücher der Literatur” XIII und XIV, Wien 1821/22.

Harita Genel Müdürlüğü 1/800.000 Ölçekli Türkiye Haritası.

HASAN BEĞ RUMLU: *Ahsenü't-Tevârih*, Nuri Osmaniye Ktp. nr. 3317; yay. G.N. Seddon, Baroda 1931.

HEERS, J.: *Gênes au XVe siècle. Activité 'economique et problèmes sociaux*. P., 1961.

HERNANDEZ, FR.: *The Turks with the Grand Catalan Company. 1305—1312*=Boğaziçi University Journal. İstanbul, 1974, No. 2.

HEYD, W.: *Histoire du Commerce du Levant au Moyen Age*. Vol. 1—2. Lpz., 1885—1886.

HINZ, W.: *Hyperper und Asper. Zur vorosmanischen Wahrungskunde* =Der Islam, Bd. 39, 1964.

———— : *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd* (T. Bıykoğlu trc.), Ankara 1948.

Historia Romanae Fragmenta.—L. Muratori (ed.): *Antiquitates Italicae Mediiævi*. Vol. 3, cap. 13. Milano, 1740.

HOCA SA'DEDDİN: *Tacü't-Tevârih*, I, İstanbul 1280.

HONIGMANN, E.: *İ.A. “Sugûr” mad.*

_____ : İ.A. "Avâsım" mad.

_____ : *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı* (Türçe Çev. F. Işıltan.), İstanbul 1970=İ.Ü. Ed. Fak. Yay.

_____ : *Note additionelle à l'article de M. Cl. Cahen*=Byzantion. 1939, t. 14, No. 2.

HOPF, CH.: *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues*. B., 1873.

HOPFGARTNER, L.: *Altologo.—Miscelanea Storica Ligure*. Vol. 2. Milano, 1961.

HRABAK, B.: *İzvoz zitarica iz Osmanlijskog carstva u XIV, XV i XVI stoljeću. Udeo Dubrovčana u prometu "Turskim" zitom*. Priština, 1971.

HÜSAMEDDİN, H.: *Amasya Tarihi*, III, İstanbul 1332.

HÜSEYİN NEVAİ: *Esnad ve Mükâtebât-ı Tarih-i İran*, Tahran 1321.

HÜSEYNOF, R.: *XI—XII yüzyıllarda Önasya'da askeri—feodalite müessesesi—uclar*=TTK. VIII. C. 2, Ankara, 1981.

IŞILTAN, FİKRET: *Die Seltschukengeschichte des Aksarâyî*, Leipzig 1943.

[Iacopo de Promotorio] Babinger Fr. *Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promotorio-de Campis über den Osmanen Staat um 1475*. Sitzungsber, der Bayer. Akad, der Wissensch., Phil-Hist. Kl. München, 1956. H. 8.

İBN ARABŞAH: *Acâibu'l-Makdur*, Kahire 1385.

[Ibn Arabshah] *Ahmed Tamerlane or Timur the Great Amir*. Trans by J.H. Sanders from the Arabic Life by Ahmed Ibn Arabshah L., 1936.

İBN AŞ-ŞİHNA: *ad-Durrü'l-Muntahab* (nşr. J. Sauvaget), Beyrut 1933.

[Ibn Batoutah.]: *Voyages d'Ibn Batoutah*. Texte arabe, accompagné d'une traduction par C. Defrémery et B.R. Sanguinetti. T. 2. P., 1854.

[Ibn Battuta]: *Travels of Ibn Battuta*. Trans. by H.A.R. Gibb. Vol. 2. Cambridge, 1962.

İBN BATUTA: *Seyahat-nâme* (Şerif Paşa trc.), I. İstanbul 1335.

_____ : *The Travels of Ibn Batuta*, (Edited by H. Gibb), Cambridge 1962, I-II.

[Ibn Bibi.] DUDA H. W.: *Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi*—Kopenhagen, 1959.

_____ : *Selçuk-nâme*, (Th. Houtsma nşr.), Leiden 1902.

İBN BİBÎ: *el-Hüseyin b. Muhammed: el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye* (yay. A.S. Erzi), Ankara 1957 ve Mufasssal nüsha (TTK'da faksimile).

- İBN HABÎB: *Dürretü'l-Eslâk*, B. Nationale, Mans. Arap. nr. 1719; Aya-sofya Ktp. nr. 849.
- İBN HACER: *ed-Dürerü'l-Kâmine*, Haydarabad 1348-1350.
- _____ : *ed-Dürerü'l-Kâmine*, I, II, III, Mısır 1386/1966.
- _____ : *Inbâu'l-Gumr*, I, Veliyyüddin Ef. Ktp. nr. 2340-41.
- İBN HALDUN: *Kitabu'l-İber*, V, Beyrut 1968.
- İBN HATİB AN-NASİRİYYA: *ed-Dürrü'l-Müntahap fî Tahmîli't-Tarihi Haleb*, Süleymaniye-Laleli Ktp. nr. 2036.
- İBN KADİ ŞUHBE: *Düvelü'l-İslâm Zeyli*, II, Paris Bibl. Nat., nr. 1599.
- İBN KEMAL: *Tevârih-i Al-i Osman*. VII defter. Hazırlayan S. Turan Ankara, 1954.
- [İbn Sa'id]: *Cahen Cl. Ibn Sa'id sur l'Asie Mineure Seljuquide* = TAD. 1971. C. 7, No. 10—11.
- İBN ŞÂKİR EL-KUTUBÎ: *Uyunu't-Tevârih*, Karaçelebizade Asım Efendi Ktp. nr. 276.
- İBN ŞEDDAD: *Târihü'l-Maliki'z-Zâhir*, (trc. M.S. Yaltkaya). *Baybars Tarihi*, İstanbul 1941.
- İBN TAGRİ-BERDÎ: *Havâdis*, (Edited by William Popper, A.H. Berkeley), California 1932.
- _____ : *el-Menhelü's-Sâfi*, Topkapı Sarayı III. Ahmed Ktp. nr. 3018; Nuri Osmaniye Ktp. nr. 3428.
- _____ : *en-Nücümü'z-Zahire*, c. X, Kahire 1341; C. VI, (William Popper nşr.), California 1915-1923.
- İBNÜ'L-ADÎM, KEMALÜDDİN: *Zübdetü'l-haleb min Tarihi Haleb* (Yay. S. ed-Dehhân). Dımaşk 1851-68, cilt II.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, ABDURRAHMAN: *Kitabü'l-muntazam ve Mültekatü'l-mul-tazam fî Ahbâri'l-mülûk ve'l-ümem*. Haydarâbad 1957-59, cilt VIII.
- İBNÜ'L-ESİR, EBU'L-HASEN ALİ: *el-Kâmil fî't-tarih* (C.J. Tornberg yayımının tıpkıbasımı). Beyrut 1966. Cilt IX, X.
- İBNÜ'L-ERZAK, AHMED: *Tarihu Meyyâfarîkîn ve Âmid*, British Museum, Or. 5803.
- İBNÜ'L-FURAT: *Tarihü'd-Düvel ve'l-Mülûk*, IX. K. Zurayk nşr., Beyrut 1936-1939.
- İçişleri Bakanlığı, *Köylerimiz*, Ankara 1968.
- _____ : *Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu*, Ankara 1947, I-II.

- İDRİS-İ BİTLİSİ: *Heşt Bihişt*, Nuri Osmaniye Ktp. nr. 3209, Vrk. 408 a.
- İNALCIK, H.: *Adaletnâmeler*, Türk Tarihi Belgeleri Dergisi II/3-4 (1965).
- _____ : *Edirne'nin Fethi (1361) = Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*. Ankara 1965.
- _____ : *İskender Bey md.*, İA.
- _____ : *Osmanlı Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakki-si ile İlgisi*=SBFD XVI/1 (1959).
- _____ : *Hicri 835 tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*. Ankara, 1954.
- _____ : *Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar*. C. 1. Ankara, 1954.
- _____ : - ANHEGGER R.: *Kânûnnâme-i Sultânî ber mûceb-i örf-i osmânî*. II. Mehmed ve II. Bayezid devirlerine ait yasaknâme ve kânûnnâmeler. Ankara, 1956.
- _____ : *Ottoman methods of conquest*. = SI. 1954, vol. 2.
- _____ : *Land Problems in Turkish History*=The Muslim World, vol. 45. Hartford, Conn. 1955.
- _____ : *Osmanlılarda raiyyet rüsümü*=Belleten. 1959, c. 23, No. 92
- _____ : *The Problem of Relationship between Byzantine and Ottoman Taxation*. = Akten des XI Internationalen Byzantinistenkongresses [München, 1958]. München, 1960.
- _____ : *Bursa and the Commerce of the Levant*—JESHO. 1960, vol. 3, pt. 2.
- _____ : *Notes on Beldiceanu's Translation of the Kanûnnâme, Fonds Turc Ancien 39, Bibliothèque National*. Paris=Der Islam. 1967. Bd. 43.
- _____ : *The Conquest of Edirne (1361)*=Archivum Ottomanicum. The Hague. 1971, vol. 3.
- _____ : *The Ottoman Empire. The Classical Age (1300— 1600)*. L., 1973.
- _____ : *Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings*=Review. Binghampton, 1978, vol. 1, No. 3—4.
- _____ : *Servile Labor in the Ottoman Empire*=The Mutual Effect of the Islamic and Judeo-Christian Worlds: the East European Pattern, ed. by A. Asher, T. Halasi-Kun, B.K. Kiraly N.Y., 1979.
- İYETULLAH EFENDİ: *Eretna Tarihi*, Süleymaniye Lala İsmail Ktp. nr. 744.

- İSLAMOĞLU, H.: *Faroghi S. Crop Patterns and Agricultural Production Trends in Sixteenth Century Anatolia*—Review. 1979, vol. 2, No. 3.
- İSMAIL GALİB: *Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiyye*, İstanbul 1309.
- İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*. (Yay. Osman Turan). Ankara, 1954.
- İ. HAKKI—R. NAFİZ: *Sivas Şehri*, İstanbul, 1928.
- JOCOPY, D.: *Catalans, Turcs et Vénitiens en Roumanie (1305—1332): un nouveau témoignage de Marino Sanudo Torsello* = Studi Medievali, Spoleto, 1974, vol. 15.
- JANSSENS, EMİLE: *Trébizonde en Colchide*, Bruxelles 1969.
- JEGERLEHNER, J.: *Der Aufstand der kandiotschen Ritterschaft gegen das Mutterland Venedig: 1363—1365.*—BZ. 1903. Bd. 12.
- JİRECEK, C.: *Die Bedeutung von Ragusa in Handelsgeschichte des Mittelalters* = Almanach der kaiserlichen Akad. der Wissenschaften. Bd. 49. Wien, 1899.
- JORGA, N.: *Notes et extraits pour servir a l'Histoire des Croisades au XVe siècle* = ROL. 4—5, 1896—1897.
- : *Philippe de Mézières (1327—1405) et la Croisade au XIVe siècle* P., 1896.
- : *Latins et Grecs d'Orient l'établissement des Turcs en Europe (1342—1362)* = BZ. 1906. Bd. 15.
- : *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Bd. 1. Gotha, 1908.
- KADI BURHANEDDİN: *Divanı*, (F.F. Godsell nşr.), İstanbul, 1922.
- KADI BURHANEDDİN *Divanı*, (Türk Dil Kurumu Yay.), İstanbul, 1944.
- KAFESOĞLU, İBRAHİM: *Doğu-Anadolu'ya ilk Selçuklu akını (1015—1021) ve Tarihi ehemmiyeti* = Fuad Köprülü Armağanı. İstanbul 1953.
- : *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953 = İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.
- : *Anadolu Selçuklu Devleti hangi tarihte kuruldu?* = İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 10—11 (1981).
- : *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1983. 2. Baskı = Boğaziçi Yay.
- : İ.A. "Türkler" mad.
- : İ.A. "Selçuklular" mad.
- KAHANE, H.- KAHANE, R.-TİETZE, A.: *The Lingua Franca in the Levant. Urbana*, 1958.

- KALDY-NAGY GY.: *The Conscription of Müsellem and Yaya Corps in 1540*=Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh/Ed. by Gy Káldy Nagy. Budapest, 1976.
- : *The First Centuries of the Ottoman Military Organization*=Acta Orientalia, Budapest, 1977, vol. 31, No. 2.
- KALKAŞANDÎ: *Subhu'l-A'sâ fî Sinâati'l-İnşâ*, V, VII, Kahire 1913-1914.
- KARABACEK, J.: *Gigliato des jonischen Turkomanenfürsten Omar-bag.*—Numismatische Zeitschrift. Bd. 2. Wien, 1870.
- : *Gigliato des karischen Turkomanenfürsten Urchanbeg.*=Numismatische Zeitschrift. 1877. Bd. 9.
- KARAMAĞRALI, B.: *Sivas ve Tokat'taki figürlü mezar taşlarının mahiyeti hakkında.*=Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 1971, c. II. (1970).
- KÂTİP ÇELEBİ: *Kitab-ı Cihannûma*, İstanbul 1154.
- KEDAR, B.: *Merchants in Crisis: Genoese and Venetian Men of Affaires and the Fourteenth Century of Depression.* New Haven—London, 1976.
- KEMAL PAŞA-ZADE: *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter* (Şerafeddin Turan nşr.). Ankara 1957.
- KISSLING, H. J.: *Das Menakybname Scheich Bedr ed-Dins, des Sohnes des Richters von Simavna*=ZDMG. 1950,. Bd. 100.
- : *Venedig und der islamische Orient bis 1500*=Venezia e il Levante fino al secoli XV, a cura di A. Pertusi. Vol. 1. Firenze, 1973.
- Kitabu İcâbeti's-Sâil ilâ Mârifeti'r-Resâil*, Paris Bib. Nat. nr. 4437.
- KONSTANTİN MIHAILOVIC: *Memoirs of a Janissary.* Trans. by. B. Stolz, Hist. comm. and notes by S. Soucek. Ann Arbor. Michigan, 1975.
- KOŞAY, H.: *Small Business Men's Organization "Ahilik" and its Tradition*=EB. 1979, vol. 15, No. 1.
- KÖPRÜLÜ, F.: *Anadolu Beyliklerine Âit Notlar*=TM II (1928).
- : *Anadolu'da İslâmiyet*=EFM II/4 (1338).
- : *Anadolu'da Türk Dil ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumî Bakış*=Yeni Türk Mecmuası I-III (1933).
- : *Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları*=Belleten VII/27 (1943).
- : *Azeri md.*, İA
- : *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*=THITM I (1931).

- _____ : *Divan Şiiri Antolojisi (XIV. Asır Şairleri)*, İstanbul 1931.
- _____ : *Les Origines de l'Empire Ottoman*, Paris 1935. Türkçe trc., *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara 1959.
- _____ : *Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar*=TM I (1925).
- _____ : *Orta Zaman Türk Hukuku Müesseseleri*=Belleten V.
- _____ : *Salur md.*, EI.
- _____ : *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1934.
- _____ : *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul 1918.
- _____ : *Türk Edebiyatının Menşesi*=MTM IV.
- _____ : *Aydinoğulları tarihine ait*=TM. 1928, c. 2 (1926).
- _____ : *Les Origines de l'Empire ottoman*. P., 1935.
- KÖYMEN, MEHMET ALTAY: *Anadolu'nun Fethi*=Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi. Ankara 1961.
- _____ : *Tuğrul Bey ve Zamanı*. İstanbul. 1976=M.E.B. Kültür Yay.
- _____ : *Alp Arslan ve Zamanı*. İstanbul 1972.=M.E.B. Kültür Yay.
- KRAMERS, J. H.: *Sultan*, EI.
- _____ : *Karasi*. EI.
- KREKIC, B.: *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au moyen âge*. P., 1961.
- KURAN, A.: *Thirteenth and Fourteenth Century Mosques in Turkey*. = *Archæology*. 1971, c. 24. No. 3.
- KURAT, AKDES NİMET: *Çaka Bey, İzmir ve civarındaki adaların ilk Türk Beyi (1081—1096)*. Ankara 1966=TKA. Yay.
- _____ : *Yarlığ ve Bitikler*, İstanbul 1940.
- KYRRIS, C. P.: *John Cantacusenus the Genoese, the Venetians and the Catalans (1348—1354)*=Byzantina Thessalonica. 1972, vol. 4.
- LAIÖU, A. E.: *Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks: the Background to the Anti-Turkish League of 1332—1334*=Speculum. Cambridge (Mass.), 1970, vol. 45.
- _____ : *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II Palaeologus, 1282—1328*. Cambridge (Mass.), 1972.
- _____ : *Some Observations on Alexios Philantropenos and Maximos Planoudes*=Byzantine and Modern Greek Studies. Oxf., vol. 4, 1978.
- _____ : *Quelques observations sur l'économie et la société de Crète vénitienne (ca. 1270—ca. 1305)*=Bisanzio et l'Italia. Raccolta di studi in memoria di Agostino Pertusi. Milano, 1982.

- LAMBROS, P.: *Monnaie inédite de Sarukhan, émir d'Ionie, frappée à Ephèse (1299—1346)* = *Revue Numismatique P.*, 1869—1870, nouvelle sér. T. 14.
- LANDWEHRV, MORİZ: *Pragenau, Ludwig von Bologna, Patriarch von Antiochien* = *Mitteilungen des Instituta für Oesterreichische Geschichtsoirschung*, XII (Innsbruck 1901).
- LANE-POOLE, S.: *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum. Vol. 8 The Coins of the Turks*. L., 1883.
- : *The Successors of the Saljuks in Asia Minor*. = *JRAS*. 1882, vol. 14.
- [LANNOY, CH. DE]. *Euvres de Ghillebert de Lannoy: voyageur, diplomate et moraliste, publ. par Ch. Potvin*—Louvain, 1878.
- LAURENT, J.: *Byznce et les Turcs Seldjoucides jusqu'en 1081*. Nancy 1913.
- : *Byzance et les Turcs Seldjoucides dans l'Asie Occidentale jusqu'en 1081*. Paris 1914.
- : *Action de grâces pour la victoire navale remportée sur les Turcs à Atramyttion au cours de l'automne 1334* = *Mélanges K. I. Amantos*. Athènes, 1960.
- LEMERLE, P.: *L'Emirat d'Aydin, Byzance et l'Occident*. Recherches sur "La Geste d'Umur Pacha" P., 1957.
- LEUNCLAVIUS, J.: *Historiae musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum ex scriptae libri XVIII*. Francofurti, 1591.
- LEVI, E.—PROVENÇAL: İ.A. "Emevîler" mad.
- Malazgirt Armağanı*, Ankara 1972 = TTK. Yay.
- LOENERTZ, R. J.: *Les Ghisi. Dynastes vénitiens dans l'Archipel, 1207—1390*. (Euvrage publ. avec l'aide de P. Schreiner. Frieze, 1975.
- : *Ordre et désordre dans les Mémoires de Jean Cantacuzène* = *Byzantina et Franco-Graeca*. Roma, 1970.
- LOPEZ, R.—RAYMOND J.: *Medieval Trade in the Mediterranean World*. N. Y., 1955.
- LOS, J.: *Pamietniki Janczara czyli Kronika turecka Konstantego z Ostrowicy, napisana miedzy R. 1496 A 1501*. Kraków, 1912.
- LOWE, A.: *The Catalan Vengeance* L., 1972.
- [LUDOLF VON SUCHEM]: *Ludolphi, rectoris ecclesiae parochialis in Suchem de itinere Terrae Sanctae Liber*. Nach alten Handschriften be-

richtigt. Hrsg. von F. Deycks — Bibliothek des literarischen Vereins. Stuttgart, 1851. Bd. 25.

LUTTRELL, A.: *Venise and the Knights Hospitallers of Rhodes in the Fourteenth Century* = Papers of the British School at Rome. 1958, vol. 26.

——— : *Intrigue, Schism and Violence among the Hospitallers of Rhodes: 1377—1384* = Speculum, 1966, vol. 41.

——— : *Crete and Rhodes: 1340—1369* = Actes of the 3rd International Congress of Cretologica. Vol. 2. Athens. 1974.

——— : *The Hospitallers at Rhodes. 1306—1421* = A History of Crusades. Vol. 3, ed. by. K. M. Setton, Madison. 1975.

——— : *Gregory XI and the Turks: 1370—1378* = OCP. 1980, vol. 46.

——— : *The Later History of the Maussolleion and its Utilization in the Hospitaller Castle at Bodrum.* = The Maussolleion at Halikarnassos Reports of the Danish Archaeological Expedition to Bodrum. Aarhus, 1986, vol. 2.

[MACHAUT, G. DE]: *La Prise d'Alexandrie ou Chronique du Roi Pierre 1-er de Lusignan par Guillaume de Machaut, publ. par L. de Mas Latrie.* Genève, 1877.

MACHÉRAS, L.: *Chronique de Chypre T. 2. Texte grec. T. 3. Trad. par E. Miller et C. Sathas.* P., 1882.

MADURELL MARIMÓN J. M.: — GARCÍA SANZ A.: *Commandos comerciales barcelonesas de la baja edad media.* Barcelona, 1973.

MAHMUD KAŞĖARİ: *Divânu Lugatî't-Türk*, nşr. Kilisli Rıfat, İstanbul 1333—1335, I-III. Türkçe trc. Besim Atalay (TDK), 1939-1941, I-IV.

MAKRİZİ: *Kitabü's-Sülûk*, II (Mustafa Ziyâde nşr.), Kahire 1934. III, Fatih Ktp. nr. 4385

MANFRONİ, C.: *Le relazioni fra Genova l'Impero bizantino e i Turchi* = ASLSP. 1898, vol. 28, fasc. 3.

MANOUSSAKAS, M.: *Un poeta cretese ambasciatore di Venezia a Tunisi e presso i Turchi Leonardo Dellaporta e i suoi componimenti poetici.* — Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento. Venezia, 1966.

MARTİN, M. E.: *The Venetian-Seljuk Treaty of 1220* = English Historical Review. L., 1980, vol. 95.

- MAS, LATRIE L.: *de Commerce d'Ephèse et de Milet au moyen âge.* = bibl. de l'Ecole des Chartes. 1864, série V, vol. 5.
- _____ : *Pacte pour la paix et le commerce entre la République de Venise et l'émir de Milet, 17 octobre 1414.* = Bibl. de l'Ecole des Chartes. 1891, série V, vol. 52.
- _____ : *Histoire de l'île de Chypre*, vol. 1—3. P., 1851—1855.
- MATEOS, URFALI: *Vekayînâme (952—1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131—1162)* (Türkçe Çev. H. D. Andreasyan.), Ankara 1962 =TTK. Yay.
- MATSCHKE, K. -P.: *Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz Studien zur spätbyzantinischen Geschichte zwischen 1402 und 1422.* Weimar, 1981.
- [al-Mâzandarânî.]: *Die Rasalä-ye Falakiyyä des 'Abdollâh ibn Mohammed ibn Kiyâ al-Mazandârânî Ein persischer Leitfaden des staatlichen Rechnungswesens (um 1363).* Hrsg. von W. Hinz. Wiesbaden, 1952.
- MAZIOĞLU, H.: *Kadı Burhaneddin: Arayış Dergisi* 9 (1957).
- MEÂLÎ: *Hünkâr-nâme*, Topkapı Sarayı, Hazine Ktp. nr. 1417. Vrk. 7b.
- MEHMET, M.: *Sur la pensée philosophique et social dans l'Empire ottoman aux XIVe—XVe siècles.* = Association international d'études du Sud-Est Européen Bulletin, Bucureşti, 1968, t. 6.
- MEINARDUS, O.: *Testimonies to the economic vitality of Balat, the medieval Miletus* = Belleten 1973. c. 37, No. 147.
- MELİKİAN-CHİRVANİ A. S.: *Recherches sur les sources de l'art ottoman. Les stèles funéraires d'Ayasoluk, I.* = Turcica. 1972. t. 4; II; —Turcica. 1973, t. 5; III; Turcica 1976. t 8/2.
- MELIORANSKI, P.: *Bruchstücke aus dem Divan des Ahmed Burhaneddin aus Sivas in "Vostocnyja Zametki"*, Petersburg 1895.
- MÉNAGE, V.: *Neshri's History of the Ottomans. The Sources and Development of the Text.* L., 1964.
- _____ : *On the Recensions of Uruj's "History of the Ottomans"* = BSOAS. 1967. vol. 30, pt. 2.
- _____ : *The "Annals of Murad II"* = BSOAS, 1976, vol. 39, pt. 3.
- _____ : *The Islamization of Anatolia* = Conversion to İslam., ed. by N. Levtzion. N. Y.—L., 1979.

MERÇİL, ERDOĞAN: *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul 1985 = İÜ. Ed. Fak. Yay.

——— : *Anadolu Beylikleri*. = Türk dünyası el kitabı, Ankara, 1976.

MÉZIÈRES, PH. DE.: *Epistre lamentable et consolatoire*. = Euveres de Froissart, publ. par Kervyn de Lettenhove. Chroniques T. 16. Bruxelles, 1872.

——— : *La songe du vieil pelerin*, ed. by. G. W. Coopland. Vol. 1—2. Cambridge, 1969.

MICHEL, P.: *Chronique de Trebisonde*, Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, Paris 1836, XX.

Mihail Vekayinâmesi (Türkçe çev. H.D. Abdreasyaan 1941). TTK'da basılmamış nüsha.

MILES, G. C.: *Note on Islamic Coins*. = Bulletin of the American School of Oriental Research. Baltimore, 1963, No. 170.

MILLER, T. S.: *Chios, Byzantium and the Genoese* = Byzantine Studies. Irvine, Calif., 1975, vol. 2, pt. 2.

MILLER, W.: *The Zaccaria of Phoea and Chios. 1275—1329*. = Journal of Hellenic Studies. L., 1911. vol. 31.

——— : *The Gattilusi of Lesbos (1355—1462)*. = BZ. 1913. Bd. XXII.

——— : *Trebizond. The Last Greek Empire*, London 1926.

MINORSKY, V.: *A Soyurghal of Qasım b. Jahangir Aq-quyunlu* = BSOS IX, (1937-1939).

——— : *Thomas of Metsop on the Timurid-Turkman Wars*, BSOS.

MİRHOND: *Ravzatü's-Safâ*, Luknov 1332.

MİRZA BALA: *Kadı Burhaneddin md.*, İA.

MONCADA, F.: *de Expedición de los Catalanes*, 3-a ed. Madrid, 1973.

MORAVCSİK, GY.: *Byzantinoturcica* Bd. 1: Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker: Bd. 2: Sprachreste der Türkvölker in der byzantinischen Quellen, 3 Aufl. B., 1983.

MORDTMANN, A. D.: *Anatolien, Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien*, Hannover 1925.

MORDTMANN, J. H. *Djunaid*.—EI¹.

——— : *Suheil und Nevbehâr*. Romantisches Gedicht des Mesûd b. Ahmed (8 Jhdt. d. H.). Nach der einzig erhaltenen Handschrift in der

Preuss. Staatsbibliothek. Mit einem Geleitwort von J. H. Mordtmann
Hannover, 1925.

MORGAN, G.: *The Venetian Claims Commissions of 1278.* = BZ. 1976. Bd. 69.

MOROZZO, DELLA ROCCA R.: *Lettere di mercanti a Pignol Zucchello (1336—1350).* Venezia, 1957.

MOSTRAS, C.: *Dictionnaire géographique de l'Empire ottoman.* St. Pétersbourg, 1873.

[MUNTANER, R.]: *Chronik der Elden En Ramon Muntaner.* Hrsg. von K. Lanz.—Bibl. des literarischen Vereins. Stuttgart, 1844. Bd. 8.

——— : *La spedizione dei Catalani in Oriente.* A cura di C. Giardini. Milano, 1958.

MUSSO, G. G.: *Navigazione e commercio Genovese con il Levante nei documenti dell'Archivio di Stato di Genova (secc. XIV—XV).* Roma, 1975.

MÜNECCİMBAŞI, AHMED EFENDİ: *Camîu'd-Duval*, Süleymaniye Es'ad Efendi Ktp. nr. 2101-2102, Bayezid Umumî Ktp. nr. 5019—20. Türkçe trc. *Sahâifü'l-Ahbâr*, İstanbul 1285.

——— : *Sahaif al-Ahbar.* C. III. İstanbul, 1285.

——— : *Sahaif ül-ahbar fî vekayi ül-a'sar.* Arapça aslında Türkçeleştirilen İ. Erünsal. C. I. İstanbul, 1974.

NAGATA, Y.: *16. yüzyılda Manisa köyleri 1531 tarihli Saruhan sancağına ait bir tahrir defterini inceleme denemesi.* = TD. 1979, c. 32.

[NESCHRİ]: *Cihānnümā, Die'altosmanische Chronik des Mevlānā Mehmed Neschrī.* Nach Vorarbeiten von Th. Menzel herausgegeben von F. Taeschner.

Bd. 1. Einleitung und Text des Cod. Menzel. Lpz., 1951; *Bd. 2. Text des Cod. Manisa 1373.* Lpz., 1955.

——— : *Kitâb-ı Cihân-nüma*, (Faik Reşit Unat-M.A. Köymen. nşr.) 2, Ankara 1949-57.

NİCOL, D. M.: *The Byzantine Family of Kantakouzenos, ca. 1100—1460.* Wash., 1968.

——— : *The Last Centuries of Byzantium, 1261—1453 L.,* 1972.

NİZAMEDDİN ŞÂMÎ: *Zafername Avec des addition empruntées au Zubdatu't-Tawarîh-i Bâysunguri de Hâfiz-ı Abrû*, Edition critique par Felix Taur, II Praha 1937, 1956.

- NOÏRET, H.: *Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380 à 1485.* = Bibl. des Ecoles française d'Athènes et de Rome. Fasc. 61. P., 1892.
- NÜVEYRİ: *Nihâyâtü'l-Arab*, Köprülü Ktp. Arap. Yazın. nr. 1188.
- OCAK, A. YAŞAR: *XIII ve XIV. yüzyıllar Anadolu Türk tarihi bakımından önemli bir kaynak: Menakıb'ul-Kudsiya fî Menâsıb'il-unsıya.* = TD. 1979, c. 32.
- OĞUZ, MEVLÛD: *Taceddin Oğulları* = DTCF Der. VI, 1948.
- ORAL, M. Z.: *Duruğan ve Bafra'da İki Türbe* = Belleten 79 (1959).
- : *Hudavend Hatun Türbesi ve Hayatı*, Niğde 1939.
- : *Kuvaddar-oğulları*, Belleten 73 (1955).
- OSTROGORSKY, G.: *Bizans Devleti Tarihi* (Türkçe çev. F. Işıltan), Ankara 1981 = TTK. Yay.
- ÖLÇER, C.: *Yıldırım Bayezid'in oğullarına ait akça ve mangırlar*. İstanbul, 1968.
- ÖZDEMİR, H.: *Die altosmanischen Chroniken als Quelle zur türkischen Volkskunde.* = Islamkundliche Untersuchungen Bd. 32. Freiburg, 1975.
- ÖZTUNA, Y.: *Başlangıcından zamanımıza kadar Türkiye tarihi. C. II: Selçuklular ve Anadolu Beylikleri*. İstanbul, 1964.
- [PACHYMERES, G.]: *Georgii Pachymeris de Michaele et Andronico Palaeologis libri XIII*. Vol. 1—2. ed. I. Bekker, Bonnae, 1835.
- PAKALIN, M. Z.: *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. C. I—III. İstanbul, 1946—1955.
- [PALAEOLOGUS, M.]: *The Letters of Manuele II Palaeologus*. Text, trans, and notes by G. T. Dennis. Wash., 1977.
- Panaretos Vekayi-nâmesi: Chronique de Trébizonde*, 1836.
- Panaretos Vekayi'-nâmesi*, J. Ph. Fallmerayer, Abhandlugen der his. classe der königl. bayerischen Akademie d. Wiss, IV, II, 1844.
- PAOLİ, S.: *Codice diplomatico del sacro militare ordine Gerosolimitano oggi di Malta*. Vol. 2. Lucca, 1737.
- PASTOR, LUDWING FREIHERR VON: *Geschichte der Päpate im Zeitalter der Renaissance, II*, (Freiburg 1928).
- PEGOLOTTI, F. B.: *La Pratica della Mercatura*, ed by A. Evans Cambridge (Mass.), 1936.

- [PHRANTZES, G.]: *Annales Georgii Phrantzae*, ed. I. Bekker, Bonnae. 1838.
- PHRANTZES, GEORGIOS: *Chronicon*, I, Bekker nşr., Bonnae 1838.
- Revâmiz al-Ayân*, Süleymaniye Hâlet Efendi Ktp. nr. 583, III, V.
- Répertoire Chronologique d'Epigraphie Arabe*, I-XVI. (RCEA) Kahire 1942.
- PILOTI, E.: *Traité sur la passage en Terre Sainte (1420)*. publ. par P. - H. Dopp. P. 1958.
- PİRİ REİS: *Kitâb-ı Bahriye*, (nşr. F. Kurdoğlu, H. Alpagot). İstanbul, 1935.
- PITCHER, D. E.: *Historical Geography of the Ottoman Empire*, Leiden, 1972.
- [PLANUDES, M.]: *Maximi monachi Planudis epistulae*, ed. M. Treu. Vratislaviae, 1890.
- PRUTZ, H.: *Die Anfänge der Hospitaliter auf Rhodes. 1310—1355.* = *Sitzungsberichte der Bayerischen Akad. der Wissenschaften Phil.—Hist. Kl.*, I Abh. München, 1908.
- [QAZVINI]: *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulub Composed by Hamd-Allah Mustawfi of Qazwin in 740 (1340)*. trans. by G. le Strange L., 1919.
- RAMSEY, W. M.: *The Historical Geography of Asia minor*. L., 1890.
- RAYNAUD, G.: *Les Gestes de Chiprois*. = *Recueil de chroniques françaises écrites en Orient aux XIIIe et XIVe siècles*. Genève. 1887.
- Les Régestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*. Fasc. 4. Les Régestes de 1208 à 1309, publ. par V. Laurent. P., 1971; Fasc. 5. Les Régestes de 1310 à 1376, publ. par J. Darrouzès P., 1977.
- REŞİDÜDDÎN: *Câmiu't-Tevârih* (yay. E. Blochet, GMS. Leyden 1911).
- : *Câmiu't-Tevârih* (yay. Abdülkerim Alizade), Baku 1957.
- ROGERS, J. M.: *Waqf and Patronage in Seljuk Anatolia*. The Epigraphic Evidence. = *Anatolian Studies*. Ankara—London, 1976, vol. 26.
- ROMANIN, S.: *Storia documentata di Venezia*., IV (Venezia 1913).
- RÖHRBORN, KL.: *Untersuchungen zur osmanischen Verwaltungsgeschichte*. B. = N. Y., 1973.
- RUBIÓ Y LLUCH A.: *Diplomatari de l'Orient Català (1301—1409)*. Barcelona, 1947.

- RUNCİMAN, STEVEN : *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3 cilt (Çev. F. Işıltan), Ankara 1986-1987=TTK. Yay.
- SA'DEDDİN MEHMED İBN HASAN HOCA: *Tac üt-Tevârih*. C. I-II. İstanbul, 1279—1280.
- SAFEDİ: *A'yanü'l-Asr va A'vanü'n-Nasr*, Ayasofya Ktp. nr. 2964 IV.
 ——— : *el-Vâfi bi'l-Vefeyat*, Topkapı Sarayı, III. Ahmed Ktp. nr. 2920.
- SAĞLAM, O. FERİD: *Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Bazı Kitabelerle Meskûkâtın Millî Tarihe Hizmetleri*=IV. Türk Tarih Kongresi Zabıtları, Ankara 1952.
- SAINT-MARTIN, M. J.: *Memoires historiques et géographique sur l'Arménie*, I, Paris 1818.
 ——— : *Vivien de, Description historique et géographique de l'Asie Mineure*, II. (Paris 1852).
- SAMINATO, DE RICCI: *Il manuale di mercatura de Saminato de' Ricci*. A cura di A. Borlandi. Genova, 1963.
- SANGUINETTI, A.—BERTOLOTTO G.: *Nuova serie di documenti sulle relazioni di Genova coll'impero bizantino*. = ASLSP, vol. 28, 1896—1902.
- SANUDO, TORSELLO, MARİNO, EPİSTOLAE.— J. BONGARS: *Gesta Dei per Francos, sive Orientalium expeditionum historia*. Vol. 2. Hannoviae, 1611.
- SANUDO, TORSELLO, MURİNO: *Istoria del Regno Romania (1328)*. = Ch. Hopf. *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues*. B., 1873.
 ——— : *Kunstmann Fr. Studien über Marino Sanudo den Alteren mit einen Abhang seiner ungedruckten Briefe*. = *Abhandlungen der Bayer. Akad. der Wiss. Hist. Kl.*, Bd. 7, Abt. 3. München, 1853.
- SANUTO, MARİNO: *Vitae Ducum Venetorum*. = RIS, vol. 22. Milano, 1733.
- SATHAS, C. N.: *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge*. Série 1. Documents tirés des archives de Venise (1400—1500). T. 1—2. p. 1880—1881.
- SAVVİDES, A. G. C.: *Byzantium in the Near East: its Relations with the Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor, the Armenians of Cilicia and the Mongols (A. D. c. 1192—1237)*. Thessalonica, 1981.
- SCHİLBACH, E.: *Byzantinische Metrologie*. München, 1970.
- SCHİLTBERGER, H.: *The Bondage and Travels of Johann Schiltberger, 1396-1427*, Translated by J. Buchan Telfer, London 1879.
- SCHİLTBERGER, J.: *Reisen in Europa, Asia und Africa von 1394 bis 1427*. Hrsg. von K. F. Neumann. München, 1859.

- SCHLUMBERGER, G.: *Numismatique de l'Orient Latin*. P., 1878. 1882.
 — : *Expédition des "Almugavares" ou routiers catalans en Orient de l'an 1302 à l'an 1311*. P. 1902.
- SCHREİNER, P.: *Die Byzantinischen Kleinchroniken* Bd. 1—3. Wien. 1975—1979.
 — : *Zur Geschichte Philadelphias im 14 Jahrhundert (1293—1390)*.—OCP. 1969. vol. 35.
- SETTON, K. M.: *Catalan Domination of Athenes. 1311—1388*. Cambridge (Mass.), 1948.
 — : *The Papacy and the Levant (1204—1571)*. Vol. 1—2. Philadelphia (Pa), 1976—1978.
- SEVİM, ALİ: *Diyarbakir Bölgesinin Büyük Selçuklu İmparatorluğuna Katılması* = Atatürk Konferansları V. (1971 - 72) = TTK. Yay.
 — : *Malazgirt Meydan Savaşı*. Ankara 1971 = TTK. Yay.
 — : *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*. Ankara 1983 = TTK. Yay.
 — : *Artukluların soyu ve Artuk Bey'in siyasi faaliyetleri* = Belleten XXV/101.
 — : Cimri olayı hakkında birkaç not = Belleten 1961, C. XXV/97.
- SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ, EBU'L-MUZAFFER YUSUF: *Mîr'atü'z-zeman fî Tarihi'l-âyan* (Selçuklularla ilgili bölümlerini Yay. A. Sevim). Ankara 1968 = A.Ü. DTCF. Yay.
- SİLBERSCHMİDT, M.: *Das orientalische Problem zur Zeit der Entstehung des türkischen Reiches nach venezianischen Quellen*. Lpz. —B., 1923.
- SIMON, DE SAINT-QUENTİN: *Histoire des Tartares*, publ. par J. Richard. P., 1965.
- SOBERNHEİM, M.: İ.A. "Müslim b. Kureys" mad.
- SPULER, B.: *Die Mongolen in İran*. Politik, Verwaltung und Kultur der İlhanzeit (1220—1350). 2 Aufl. B., 1955.
- SUGAR, P.: *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354—1804*. Seattle-London, 1977.
- SÜMER, F., *Afşarlara Dâir* = Köprülü Armağanı, Ankara 1953.
 — : *Ağaç-eriler* = Belleten 103 (1962).
 — : *Anadolu'da Moğollar* = SAD I/1 (1970).

- _____ : *Anadolu'da Yaşayan Bazı Üç-oklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller*=İFM XI/1-4 (1950).
- _____ : *Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar: TAD I/1.*
- _____ : *Döğörlere Dâir*,=TM X.
- _____ : *Karakoyunlular*, Ankara 1967.
- _____ : *Oğuzlar*, Ankara 1967.
- _____ : *Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler*=DTCFD XVII/3-4 (1959).
- _____ : *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı* (Metinler ve Çevirileri). Ankara 1971=TTK. Yay.
- SÜMER, F.: *Karaman oğulları*. =EI².
- SÜMER, FARUK: *Yıva Oğuz Boyuna Dair*=Türkiyat Mecmuası (TM), cilt IX.
- _____ : *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri -Boy Teşkilâtı Destanları 2.* Baskı=A.Ü. DTCTF. Yay.
- _____ : *Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?*= Belleten XXIV/96 (Ekim 1960).
- [SYMEON]: *Politico-historical Works of Symeon, Archbishop of Thessalonica (1416/17 to 1429)*. Critical Greek Text with Introduction and Commentary by D. Balfour.—Wiener Byzantinische Studien. Bd. 13. Wien, 1979.
- ŞEBANKAREİ, MUHAMMED: *Mecmau'l-Ensab fi't-Tarih*, Süleymaniye Yeni Cami Ktp. nr. 909.
- ŞEREFEDDİN ALİ YEZDÎ: *Zafernâme, II*, Calcutta 1887-1888.
- ŞİKARÎ: *Karaman-oğulları Tarihi* (nşr. Mesut Koman), Konya 1940.
- ŞÜKRULLAH: *Behcetü't-Tevârih* (Th. Seif nşr). =MOG II (1925).
- ŞÜKRÜ, M.: Das "Hešt Bihišt des Idris Bitlîsî" =Der Islam 1930. Bd. 19. H. 3.
- TACİ-ZÂDE SADİ ÇELEBİ: *Münşaat*, (İst. Ens. yay.). 1956.
- TAESCHNER, F.: *Beiträge zur Geschichte der Achis in Anatolien* (Jahrh). 'Islamica' IV, Leipzig 1931.
- _____ : *Das Anatolische Wegenetz nach Osmanischen Quellen*, Leipzig 1924-1926.
- _____ : *İslam Ortaçağında Fütüvvet Teşkilâtı*=İFM XV/1-4 (1953-54).

- TAFEL, G. L. F.—THOMAS G. M.: *Urkunden zur alteren Handels—und Staatsgeschichte der Republik Venedig (Fontes Rerum Austriacarum, Diplomataria et Acta, XII—XIV)*. Bd. 1—3. Wien, 1856—1857.
- TAKİYYÜDDİN TEMİMÎ: *Tabakat*, Bayezid Umumî Ktp. nr. 5209.
- TANSEL, SALAHATTİN: *Fatih Sultan Mehmed*, Ankara 1953.
- Tarama sözlüğü*. Ankara, 1964.
- Tarih-i Al-i Selçuk* (Neşreden ve Türkçeye çeviren F. N. Uzluk). Ankara, 1952.
- Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni*, (Karolidi trec.), İstanbul 1328.
- TARLAN, A. N.: *Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf*=TDED VII (1958).
- TEKİN, S.: *XIV-üncü yüzyıla ait bir İlm-i Hâl: Risâletü'l-İslam*.—Festschrift Andreas Tietze.=WZKM. Bd. 76, 1986.
- TEKİNDİ, M. C. ŞEHABETTİN: *Mır, Suriye ve Hicaz'da yazılmış arabça eserlerin Osmanlı tarihi bakımından önemi*.=TTK. VII. Ankara, 25-29 eylül 1970. Kongreye sunulan bildiriler. C. II. Ankara, 1973.
- _____ : *Karamanlılar*.=İA. C. 5 (1—2) İstanbul, 1950.
- _____ : *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961.
- _____ : *Karamanlılar*=İA.
- _____ : *Tranzon*=İA.
- TEMİR, A.: *Anadolu'da İlhanlı Valilerinden Sağamar Noyan*=*Köprülü Armağanı*, Ankara 1953.
- TENENTİ, A.: *Venezia e la pirateria nel Levante, 1300—1460* = *Venezia e il Levante fino al Secoli XV, a cura di A. Pertusi*. Vol. 1. Firenze, 1973.
- TEVHİD, A.: *Müze-i Humayun'un meskûkât-ı kadime-i islamîye kataloğu*. Kısım 4. Kostantinya, 1321.
- The Travels of a Merchant in Persia, A Narrative of Italian Travels in Persia in the fifteenth and sixteenth centuries*, Translated and Edited by Charles Grey, 1873.
- THIRIET, F.: *Regestes de délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie*. T. 1 (1329—1399); T. 2 (1400—1430). P., 1958—1959.
- _____ : *Délibérations des Assemblées vénitiennes concernant la Roumanie*. T. 1—2. P., 1966—1971.
- _____ : *Duca di Candia, Ducali e lettere ricevute (1358—1360: 1401—1405)*, Venezia, 1978.

- _____ : *Venise et l'occupation de Ténédos au XIVe siècle.* = Mélanges de l'Ecole française de Rome. T. 65. P., 1953.
- _____ : *Les chroniques vénitiennes de la Marcienne et leur importance pour l'histoire de la Romanie gréco-vénitienne.* = Mélanges de l'Ecole française de Rome. T. 66. P., 1954.
- _____ : *Una proposta di lega antiturcica tra Venezia, Genova e Bisanzio nel 1362* = Archivio Storico Italiano. Firenze, 1955. vol. 113.
- _____ : *La Romanie vénitienne au Moyen âge. Le développement et l'exploitation du domain colonial vénitien (XIIe—XVe siècles),* P., 1959.
- _____ : *La relations entre la Crète et les émirats turcs d'Asie Mineure au XIVe siècle (vers 1348—1360)* = Actes du XIIe Congrès International des Etudes Byzantines. T. 2. Belgrade, 1964.
- THOMAS, DE MEDZOPH: *Exposé des guerres de Tamerlan et de Schach Rokh.* (Fransızca trc. F. Nève). Bruxelles 1860.
- TINNEFELD, F.: *Pachymeres und Philes als Zeugen für ein Unternehmen gegen die Osmanen.* = BZ. 1971. Bd. 64.
- _____ : *Kaiser Ioannes V Palaiologos und der Gouverneur von Phokaia 1356—1358; ein Beispiel für den Verfall der byzantinischen Zentralgewalt um die Mitte des 14 Jahrhunderts* = Rivista di Studi Byzantini e Slavi. Vol. I. Miscellanea A Pertusi. Bologna, 1981.
- TOGAN, Z. VELİDİ: *Azerbaycan* = İA.
- _____ : *Harzemde Yazılmış Eski Türkçe Eserler* = TM II.
- _____ : *Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti* = THİTM 1 (1931).
- _____ : *Umumî Türk tarihine giriş,* İstanbul 1946.
- _____ : *Reşideddin'in mektuplarında Anadolu'nun iktisadî ve medenî hayatına ait kayıtlar* = İÜİFM. 1953, c. 15, No. 1—4.
- TOMASCHEK, W.: *Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter.* = Sitzungsberichte der Akad. der Wissenschaften in Wien Phil.—Hist. Cl. Wien, 1891. Bd. 124. Abh. 8.
- TRIMINGHAM, J. S.: *The Sufi Orders of Islam.* Oxf., 1971.
- TURAN, OSMAN: *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti.* İstanbul 1965 = TKA. Yay.
- _____ : *Selçuklular Zamanında Türkiye.* İstanbul 1971 = Turan Neşriyat Yurdu Yay.

- _____ : *Doğu-Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul 1973 = Turan Neşriyat Yurdu Yay.
- _____ : *İstanbul'un fethinden önce yazılmış tarihî takvimler*. Ankara, 1954.
- _____ : *L'islamisation dans la Turquie au Moyen âge*. = *SI* 1959, vol. 10.
- _____ : *Anatolia in the period of the Seljuks and the beyliks*. = The Cambridge History of Islam. Vol. 1. Cambridge, 1970.
- _____ : *II. İzzeddin Keykâvus' a Âit bir Temliknâme* = Zeki Velidî Togan'a Armağan, İstanbul 1950-55.
- _____ : *İkta* = İA.
- _____ : *Selçuk Kervansarayları* = Belleten 39.
- _____ : *Selçuk Türkiyesinde Fâizle Para İkrasına Dâir Hukukî Bir Vesika* = Belleten 62.
- _____ : *Selçuklular Zamanında Sivas* = DTCFD IV (1951).
- _____ : *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958.
- _____ : *Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku*, Belleten 47.
- UL-HAQUE Z.: *Origin and development of Ottoman timar system*. = *Islamic Studies*, Islamabad, 1976, vol. 15, pt. 2.
- ULUÇAY, M. ÇAĞATAY: *Saruhanogulları* = İA.
- _____ : *Saruhanogulları ve eserlerine dair vesikalar*. C. 1 (773 H.—1220 H.). İstanbul, 1940.
- al-UMARİ: *Mesâlik al-absâr fî māmâlik al-amsar*. (Voyages des yeux dans les royaumes des différentes contrées), trad. par M. Quatremère.—Notice et Extraits des Manuscrits de la Bibl. du Roi, t. XIII. P., 1838.
- [URDSCH.]: *Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch*. Nach den handschriften zu Oxford und Cambridge erstmal herausgegeben und eingeleitet von Fr. Babinger. Hannover, 1925.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri*. İstanbul. 1937.
- _____ : *Karesioğulları* = İA.
- _____ : *Kitabeler*. C. II. İstanbul, 1929.
- _____ : *Menteşeoğulları* = İA.
- _____ : *Osmanlı devleti teşkilatına medhal*. İstanbul, 1941.

- _____ : *Osmanlı Tarihi*. C. I, 2 nci baskı. Ankara, 1961.
- _____ : *Sivas-Kayseri ve dolaylarında Eretna devleti*.—Belleten 1968. c. 33, No. 126.
- _____ : *Eratna* = İA.
- _____ : *Eretna-Kadı Burhaneddin* = Belleten 126 (1968).
- _____ : *Karaman-oğulları Devri Vesikalarından İbrahim Bey'in Karaman İmareti Vakfiyesi* = Belleten I.
- _____ : *Kitabeler I.*, İstanbul 1927.
- _____ : *Osmanlı Tarihi II.*, Ankara 1982.
- _____ : *Sivas Şehri*, İstanbul 1928.
- ÜNVER, A. SÜHEYL: *İlimler tarihimizde Aydınoğlu İsa Beyle şahsına ait mecmuanın ehemmiyeti hakkında*. = Belleten, 1960, c. 24, No. 95.
- VARDAN VARTABET: *Cihan Tarihi*. Türk Futûhatı = İÜ. Edebiyat Fak. Tarih Semineri Dergisi, I/1 (1937). Türkçe çev. H. D. Andreasyan.
- VARLIK, M. Ç.: *Germiyan-oğulları tarihi (1300—1429)*. Ankara, 1974.
- VASSAF: *Tarih*. Bombay 1269.
- FAST, H.: *Le Cardinal Bessarion, Etude sur la chrétienté et la renaissance vers le milieu du XVe siècle*, Paris 1878.
- VAUGHAN, D.: *Europe and the Turk. A Pattern of Alliances 1350—1700*. Liverpool. 1954.
- VERLINDEN, CH.: *La Crète, débouché et plaque tournante de la traite des esclaves au XIVe et XVe siècles*. = Studi in onore di A. Fanfani. Vol. 3. Milano, 1962.
- _____ : *L'esclavage dans l'Europe médiévale. T. 2.: Italie, colonies italiennes du Levant, Levant latin, Empire byzantin*. Gent, 1977.
- _____ : *Venezia e il commercio degli schiavi*. = Venezia e il Levante fino al Secolo XV, a cura di A. Pertusi. Vol. 1. Firenze, 1973.
- Vie de Mahomet II*. A. Dethier, (Fransızca trc.). Monumenta Hungaria Historica, XXI, 2.
- [VILLANI.]: *Chroniche di Giovanni, Matteo e Filippo Villani secondo le migliori stampe e corredate di note filologiche e storiche*, ed. A. Raccelli. Vol. 1—2. Trieste, 1857.
- VISMARA, G.: *Le relazioni dell'Impero con gli emirati selgiuchide nel corso del secolo decimoquarto*. = Byzantinische Forschungen, Amsterdam, 1968. vol. 3.

- Von Amurath zu Amurath, Vor-und Machspiel der Schmachtna, 1444*= Oriens III, 2, 1950.
- VRYONIS, SP. JR.: *The Byzantine Legacy and Ottoman Forms.* = Dumbarton Oaks Papers. Vol. 23/24, Wash., 1969 1970.
- : *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century.* Berkeley-Los Angeles—London, 1971.
- : *Nomadization and Islamization in Asia Minor.* = Dumbarton Oaks Papers. Vol. 29. Wash., 1975.
- WÄCHTER, A.: *Der Verfall des Griechentums in Kleinasien im XIV Jahrhundert.* Lpz., 1902.
- WADDINGUS, L.: *Annales Minorum seu Trium Ordinum a.s. Francisco Institutorum, XIII,* Roma 1735.
- WATSON, A. M.: *Back to Gold and Silver* = The Economic History Review Ser. 2. L., 1967, vol. 20.
- WEIL, G.: *Geschichte der Chalifen,* Stuttgart 1846-1862.
- Viaggio d'un mercante che fu nella Persia, Secondo volume delle Navigazioni et Viaggi di M. Gio, Battista Romusio,* Venetia 1559.
- WEISS, G.: *Joannes Kantakuzenos—Aristokrat, Staatsmann und Mönch in der Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14 Jahrhundert.* Wiesbaden 1696.
- WERNER E.: *Die Geburt einer Grossmacht—die Osmanen (1300-1481).* Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feodolismus, 3 Aufl. B. 1978.
- : *Ketzer und Weltverbesserer Zwei Beiträge zur Geschichte Südosteuropas im 13 und 15 Jahrhundert.* = Sitzungsberichte der Sächsischen Akad der Wissenschaften zu Leipzig. Phil—Hist. Kl. Bd. 116. H. 5. B., 1974.
- WITTEK, P.: *Das Fürstentum Mentesche.* Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13—15 Jahrhundert. = İstanbuler Mitteilungen H. 2. İstanbul, 1934.
- : *Der "Beiname" des osmanischen Sultans Mehemmet I* = Eretz-Israel Vol. 7. Jerusalem, 1964.
- : *The Rise of the Ottoman Empire.* L., 1938.
- : *Yaziji oghlu Ali on the Christian Turks of the Dobruja.* = BSOAS, 1952, vol. 14, No. 3.

- _____ : *Zu einigen frühosmanischen Urkunden.*— WZKM. Bd. 55. 1959.
- _____ : *İslam und Kalıfa* = ASS. LII (1925).
- _____ : *Menteşe Beyliği*, (Türkçe trc. O. Ş. Gökyay.), Ankara 1944.
- _____ : *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* (Fahriye Arık trc.) İstanbul 1947.
- _____ : *Von der Byzantinischen zur Türkischen Toponymie* = Byzantion X (1935).
- WULZINGER, K., WITTEK P., SARRE F.: *Das Islamische Milet*. B.— Lpz., 1935.
- YILDIZ, DURSUN HAKKI: *İslâmiyet ve Türkler*. İstanbul 1976 = İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.
- YINANÇ, M. H.: *Düsturnâme-i Enverî Medhal*. İstanbul 1920.
- _____ : *Akkoyunlular* = İA.
- _____ : *Bayezid md.*, İA.
- _____ : *Celayirliler* = İA.
- _____ : *Diyarbakir* = İA.
- _____ : *Dulkadırlılar* = İA.
- _____ : *Maraş Emirleri*, TTEM XIV, XV.
- _____ : *Milli Tarihimize Dair Eski Bir Vesika* = TTEM, 14. Sene (1340).
- _____ : *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, 1. Anadolu'nun Fethi*. İstanbul 1944 = İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.
- _____ : İ. A. "Diyarbakir" mad.
- YUNÛNÎ: *Zeyl-i Mir'atü'z-Zaman*, Haydarâbâd 1955-61 III.
- YÜCEL, Y.: *Çelebi İsfendiyar Bey* = TAD II/2-3 (1964).
- _____ : *Fatih'in Trabzon'u Fethi Öncesinde Osmanlı-Trabzon-Akkoyunlu İlişkileri* = Belleten 194 (1985).
- _____ : *Kastamonu'nun İlk Fethine Kadar Osmanlı-Candar Münasebetleri* = TAD I (1963).
- _____ : *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi: Çobanoğulları Candaroğulları Beylikleri*, Ankara 1980.
- _____ : *Timur'un Bayezid'e Gönderdiği 1395 Tarihli Mektup* = Belleten 158 (1976).
- _____ : *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, Çobanoğulları, Candaroğulları Beylikleri I*, Ankara 1988

- _____ : *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, Eratna Devleti, Kadi Burhaneddin Ahmed ve Devleti, Mutahharten ve Erzincan Emirliği II*. Ankara 1989.
- ZACCARIA, DE FREDO: *notaio in Candia (1352—1357)*. A cura di A. Lubardo. Venezia, 1968.
- ZACHARIADOU, E. A.: *Cortazzi kai oxi corsari*=Thesaurismata, Venezia, 1978, vol. 15.
- _____ : *Early Ottoman Documents of the Prodomos Monastery (Serres)*=Südost-Forschungen. München, 1969, Bd. 28.
- _____ : *Ertogrul bey, il sovrano di Teologo (Efeso)*. = ASLSP, n. s. Vol. 5, 1965.
- _____ : *The Conquest to Adrianople by the Turks*. = Studi Veneziani. Vol. 12, 1970.
- _____ : *Manuel II. Palaeologus on the Strife between Bayezid I. and Kadi Burhan al-Din Ahmad*. = BSOAS, 1980, vol. 43.
- _____ : *Note sur l'article Matoula Couroupou*. = Geographica Byzantina. P., 1981.
- _____ : *Observations on some Turcica of Pachymeres* = REB. 1978, t. 36.
- _____ : *Prix et marchés de céréales en Roumanie (1343 —1405)*. = Nuova Rivista storica. Milano, 1977, vol. 61.
- _____ : *Sept traités inédits entre Venise et les émirats d'Aydin et de Menteşe (1331—1407)*=Studi Preottomani e Ottomani. Atti del Convegno di Napoli (24—26 settembre 1974). Napoli, 1976.
- _____ : *Süleyman Çelebi in Rumili and the Ottoman Chronicles*=Der Islam. B.— N. Y., 1983. Bd. 60. H. 2.
- _____ : *The Catalans of Athens and the Beginning of the Turkish Expansion in the Aegean Area*. = Studi Medievali. 1980, vol. 21, fasc. 2.
- _____ : *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteşe and Aydin (1300—1415)*. Venice, 1983.
- ZAJACZKOWSKI, A.: *Etudes sur la langue vieille-osmanlie*. T. 1: Calila et Dimna Krakow, 1934.
- ZAKYTHINOS, D. A.: *Le Despotat grec de Morée*. T. 1—2. L., 1975.
- ZAMBAUR, E.: *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'Islam*, Hannover 1927.

_____ : *Die Münzprägungen des Islams*. Bd. 1: Der Westen und Osten bis zum Indus mit synoptischen Tabellen, herausgegeben von P. Jaeckel. Wiesbaden, 1968.

ZAYNADDİN TÂHİR: *Durrat al-Aslâk*, Topkapı Sarayı, Hazine Ktp. Arap. Yazm. nr. 1459, I-III.

ZETTERSTÉEN, K. V.: *İ. A. "Büveyhîler"* mad.

_____ : *İ. A. "Abbasîler"* mad.

ZİNKEISEN: *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, II*, Gotha 1854.

ZİVOJINOVIC, M.: *Concerning Turkish Assaults on Mount Athos in the 14th Century, Based on Byzantine Sources*. =POF. 1980, t. 30.

GENEL DİZİN

A

- Aaron, 5, 41, 42,
Abaka Han, 182-188, 191, 231, 232, 314,
360
Abbas, 16
Abbasi (ler), 28. —Halifeliği, 3, 6, 16, 17,
43, 45, 237
Abdullah Çelebi, 422
Abdülvahhab, 380
Abdüsselâm Bağdadî, 330
Abidos, 111, 219
Abuşka Noyan, 198, 199
Acara, 86
Acay Noyan, 184, 185
Acem Irakı (Irak-ı Acem), 3, 31, 35, 341
Aclan Bey, 265
Adalar Denizi, 80, 110, 114, 190, 217,
219, 267, 288, 301, 302, 304
Adana, 24, 29, 103, 124, 128, 141, 412,
414. —Beyliği, 413
Adıyaman, 10, 29, 53, 157, 158, 163
Âdil Bey, Candar Beyi, 254, 261
Adilcevaz, 6, 45, 162, 215
Âdiliyye Hatun, 167
Adriyatik, 13
Afrika, 146
Afşar, 310
Afşin, Türkiye Selçuklu emîri, 10-13, 53,
54, 57-59, 66, 75, 82, 124
Afyonkarahisar, 59, 190, 192, 288, 299,
306, 323, 328, 335
Agonya (Koyuneli), 266
Ağça Kale, 357
Ağrıboz, 268, 269
Ahalsıhı, 367
Ahi (ler), 251, 365
Ahi Ali, 351
Ahî Aynâ Bey, emîr, 364-367, 382
Ahi Çelebi Zâviyesi, 351
Ahi Şerif Hüseyin, 351
Ahlat, 10, 12, 29, 57, 59, 61- 66, 74, 87,
88, 92, 94, 115, 144, 160, 161, 204,
215, 217, 340, 383
Ahlatşahlar, 94, 145
Ahmed Dâi, şair, 292
Ahmed-i Celâyîr, 404
Ahmedî, şair, 292
Ahmet, emîr, 385, 454, 446
Ahmet, Hersekoğlu, 418
Ahmet, Kayıoğlu, 29
Ahmet, Nasruddevle, Mervanlı, 38, 40,
43
Ahmet, Niğdeli, kadı, 199
Ahmet, Selçuklu emîri, 86
Ahmet, Sökmenli, 216
Ahmet, Sultan, 340, 408
Ahmet, Toganoğlu, 29
Ahmet, Türkmen, 176
Ahmet Bey, Akkoyunlu, 368, 386, 396,
397
Ahmet Bey, Amasya emîri, 338, 378-380,
384, 442, 453
Ahmet Bey, Bedreddin İbrahim Bey oğ-
lu, 317
Ahmet Bey, İlyas Bey oğlu, 284.
Ahmet Bey, Karamanoğlu Beyi, 350
Ahmet Bey, Kutlu Bey oğlu, 380, 391,
458
Ahmet Bey, melik, 374, 381, 382, 391,
392
Ahmet Bey, Mentешеoğlu, 285
Ahmet Bey, Ramazanoğlu, 325
Ahmet Gazi, 281
Ahmet Tekudar, 191, 231, 232
Ahmethisar, 178
Ahmetşah, 10, 12, 53, 57, 66
Akboğa Abdülvahid, 442
Akçaderbend, 163, 187, 198
Akçay Muharebesi, 400

- Akdeniz, 80, 101, 107, 146, 150, 155, 159, 224, 246, 271, 335, 437
- Akhastan (Ağasartan), 55
- Akhisar, 277, 301
- Akıl, 169
- Akka, 98, 280
- Akkoyunlu (lar): 205, 335, 373, 380-382, 385, 386, 392, 399, 400, 402, 410, 413. —Devleti, 24. —Türkmenleri, 365, 372, 379, 385, 386, 391, 397, 400, 402, 411, 453, 457
- Akritler, 20
- Aksaray, 135, 137, 145, 178-180, 199, 313, 321, 351, 355, 356, 358, 370, 400, 450, 451
- Aksungur, Bedreddin, 216
- Akşehir (Erzincan), 114, 120, 126, 136, 138, 155, 159, 161, 171, 197, 295, 296, 299, 308, 309, 314, 324, 328, 329, 331, 332, 334, 381, 390, 392, 394, 395, 397, 398. —Ayr. Bkz. Erzincan
- Akşehir (Sepidşehir), 8, 50
- Akşehir Kalesi, 379, 381, 394
- Akşehir Ovası, 314
- Alacahisar, 330
- Aladağ, 188, 342, 348, 387
- Aladağ Savaşı, 348
- Alâeddin, Şehzâde, Amasya valisi, 330
- Alâeddin, İbrahim Bey oğlu, 333
- Alâeddin, Sâveli, vezir, 198, 199
- Alâeddin Ali Bey, Mehmet Bey oğlu, Eretna Hükümdarı, 319, 355-359, 368, 370-373, 375, 376
- Alâeddin Ali Çelebi, 399, 460
- Alâeddin Bey, Halil Bey oğlu, 319
- Alâeddin Bey, Karamanoğlu, 282, 289, 296, 303, 320, 323, 356, 370, 378, 380, 388, 389, 396, 447, 451, 455, 457
- Alâeddin Halil Bey, Lârende Beyi, 317
- Alâeddin Keykubad I., 18, 145, 148-150, 154-166, 212, 215, 226-228, 310, 420
- Alâeddin Keykubad II, 175, 177, 178
- Alâeddin Keykubad III, 196-199, 286, 287
- Alâeddin Siyavuş, 231
- Alagözyan (Alagözlü), 357
- Alâiye (Alanya), 24, 155, 165, 174, 179, 316, 323, 335, 420, 421. —Beyleri, 420. —Beyliği, 23, 421
- Alan (lar), 11, 27, 55
- Alara Kalesi, 155
- Alaşehir, 20, 117, 119, 134, 136, 267, 268, 273, 286, 288
- Alâüddeve Bozkurt, 418
- Aldo Brandini, 146
- Aleksios Komnenos I., 13, 82, 83, 97, 98, 102, 107, 109, 110, 112-114, 117, 119, 120, 122, 217-219
- Aleksios (Alexis) III., İmparator, 138, 140, 144, 147, 362, 365
- Aleksios, Komnenoslardan, Trabzon Rum Hükümdarı, 145, 146
- Alıncak, 406. —Kalesi, 405
- Alıncak Noyan, 180, 340
- Ali, 235
- Ali Ağa, 399
- Ali Ahmetoğlu, 413
- Ali Bey, Eretnaoğlu, 241, 253, 313, 319, 327, 421, 423-429, 431, 453, 457
- Ali Bey, Evrenoğlu, 328
- Ali Bey, Niğde emîri, 325
- Ali Bey, Saltukoğlu, 207
- Ali Bey, Şehsuvar oğlu, 419
- Ali Çelebi, Kadı Burhaneddin oğlu, 393
- Ali Kemalî, 409
- Ali Padişah, 342
- Ali Paşa, Babukoğlu, 379
- Ali Paşa, Kemalpaşa Beyi, 301, 304
- Ali Şah, 353
- Aliattes, 70, 73
- Alişiroğlu Yakup Bey, Bkz. Yakup Bey
- Allaverdi, 8, 50
- Alman (Got), 56, 62, 112
- Alp Arslan, Sultan, 8, 10-13, 16, 31, 34, 49-56, 58-69, 71-75, 77-79, 81, 82, 90, 97, 203, 206, 211, 215

Alp Arslan, Taceddinoğlu, 362, 363, 454
 Alp Yürek (Çobanoğlu Alp Yürekoğlu Yavlak Arslan), 229-231
 Alpağı, 301
 Alpi, Necmeddin, Artuklu, 131, 204, 207, 210, 214
 Alpilek, 66, 82, 97, 99
 Alptekin, 115
 Altınordu, 180, 231
 Altunaba, Şemseddin, emîr 163, 166, 167
 Altunaba Kervansarayı, 180
 Altuntak, 88, 90, 92
 Amaçur et-Türkî, 29
 Amadeu II., 249
 Amanos Dağları, 10-12, 53
 Amasya, 29, 78, 79, 83, 84, 98, 102, 114, 124, 129, 140, 170, 173, 178, 208, 211, 232, 275, 329, 351, 359, 362, 371, 379, 381, 437, 441, 446, 453, 460, 464, 465. —Kalesi, 358
 Âmid, 8, 29, 40, 48, 87-94, 116, 142, 163, 168-170, 205, 206. Ayr. Bkz. Diyarbakır
 Amik, 416
 Amuriyye (Amorion), 12, 57
 Anadolu, 4-8, 10-17, 19-24, 27, 28, 30-35, 39-44, 46-49, 52, 53, 56, 57, 59, 62-64, 66, 67, 80-85, 94, 97, 98, 100-104, 106, 107, 109, 112-114, 117, 120, 125, 126, 129, 132-136, 141, 142, 146, 165, 167, 170, 203-205, 215, 217, 223, 224, 230-233, 237, 239-244, 249, 250, 253, 256, 263, 273, 275, 277, 280, 284, 289-291, 304, 308-310, 316, 318, 320, 325, 326, 328-331, 337, 340-344, 346-350, 354, 364, 365, 369, 373, 381-383, 387, 389, 396, 401-403, 406, 407, 409, 410, 416, 441-443, 446, 447, 449, 450, 452, 462. —Beyleri, 256, 273, 283, 288, 290, 303, 304, 308, 309, 316, 340, 390, 409, 461. —Beylikleri, 295, 309. —Türklüğü, 235, 403

Anadolu Beylerbeyliği, 285, 332
 Anadolu Selçuklu Devleti, 250, 251. Ayr. Bkz. Türkiye Selçuklu Devleti
 Anamur, 157, 189
 Anapa, 85
 Anasioğlu, 3, 4, 35, 37, 39, 40, 48
 Anazarba, 29, 103, 128. —Kalesi, 124
 Anberd (Buirakan), 9, 50
 Andre Katanya, Foça hâkimi, 268
 Andronikos, Bizans İmparatoru 245, 279
 Andronikos II., İmparator, 288
 Andronikos Paleologos III., İmparator, 263, 268, 269, 301
 Angir (Kiliseköy), 288
 Anı, 7, 9, 45, 46, 51, 86, 207. —Kalesi, 42
 Anit, 233
 Ankara, 28, 29, 82, 97, 102, 123, 130, 131, 135, 136, 142, 148, 149, 167, 172, 190, 198, 209, 225, 227, 260, 287, 321, 322, 324, 325, 330, 350, 351, 354, 356, 370, 464. —Kalesi, 226
 Ankara Savaşı, 23, 256-258, 273, 274, 282, 290, 298, 304, 323, 402, 408, 409
 Anna de Savua, İmparatoriçe, 269, 270, 302, 303
 Antakya, 10, 11, 17, 27, 52, 54, 77, 99, 103, 105, 107, 109, 115, 124, 151
 Antalya, 114, 117, 122, 125, 127, 135, 145, 147, 149-152, 155, 156, 172, 173, 180, 279, 294, 295, 297, 298, 327, 337, 421. —Kalesi, 327. —Körfezi, 223
 Antarkus, 17
 Antep, 344, 355
 Antiochia, 147
 Aphaza (Aphazlar), 55, 56
 Apokok (Apocouque), 269, 270
 Araç, 258
 Arap, şehzâde, melik, 117, 123, 209
 Arap (lar), 251, 264, 343

Aras ırmağı, 9, 11, 36, 41, 42, 49, 50, 55
 Ardanuc, 86
 Argun Han, 186, 191, 192, 196, 231-233, 315
 Argunşah, Nizameddin, şehzâde, 130, 135
 Armağanşah, Mubarizüddin, 170
 Armutlu, 287
 Arnavutlar, 269
 Arnavutluk, 334
 Arpaçay, 9, 51
 Arslan Besasirî, 45, 48
 Arslan Câzib, 31, 33, 35
 Arslan Togi Han, 162
 Arslan Yabgu, 35, 41, 49, 106
 Arslanşah, şehzade, 135, 140
 Arslantaş, 57
 Artah, 12, 52, 53, 57, 105
 Artıkova, 419
 Artuk, Eksükoğlu, 213
 Artuk Arslan, Artuklu, 142, 152, 166
 Artuk Bey, 66, 82-84, 88-90, 98, 106
 Artukâbad, 379, 453
 Artukoğulları (Artuklular) Beyliği, 80, 94, 158, 204, 206, 213, 214, 216, 352
 Aruandanos, 10, 53
 Asya, 16, 80, 111, 146, 154, 219
 Asya Hunları, 27
 Aşağı-Fırat, 80
 Âşık Paşazâde, 330, 369
 Atabek, emîr 134
 Atak, 87
 Atala, 301
 Atina, 269
 Atiyye, 52
 Atlas Okyanusu, 16
 Atom, 47
 Atpazarı, 313
 Atsız, Uvakoğlu, 98, 99, 203
 Attaleiates, Mihael, 70
 Avâsım, 29
 Avnik, 388, 401, 410. —Kalesi, 382, 387, 388, 449

Avrupa, 80, 107, 112, 136, 146, 149, 245-247, 249, 271, 331
 Ayanü'l-Asr, 347, 350
 Ayas (Yumurtalık), 412
 Ayasofya Kilisesi, 63
 Ayasluğ (Efes-Selçuk), 271-274, 283
 Ayaz, Artuklu, 213
 Ayaz Emîr, 88, 90
 Ayaz, Esedüddün, 157
 Ayaz, Fahreddin, 172
 Ayazmend (Altınova), 263, 266
 Aydın, 134, 268, 271, 274-279, 282. — Kalesi, 387
 Aydın Bey ailesi, 331
 Aydıncık, 263, 265, 266
 Aydınoğlu, valî, 124
 Aydınoğulları Beyliği, 21-23, 248, 256 271-273, 275, 278, 285, 288, 290, 291, 301, 302, 320, 323
 Aynî, 403
 Aynuseylem, 106
 Aynüddevle, Danişmendli, 126, 210
 Ayşe Hatun, 418
 Aytekin (es-Süleymanî), emîr, 61, 66, 74
 Ayvacık, 263
 Ayvalık, 266
 Azerbaycan, 4, 5, 7, 8, 28, 29, 31, 33, 35-37, 39, 41, 46-49, 56, 60, 62, 64, 101, 145, 157, 160, 161, 172, 173, 188, 227, 310, 342, 401
 Azgur, 367
 Aziz b. Erdeşir Esterabâdî, 388
 Azizcercis Kilisesi, 104

B

Bab-ı Zevile, 416, 418
 Baba İshak, (Baba Resul) 18, 169, 170
 Baba İshak isyanı, 170, 286
 Babailer, 169, 310
 Babukoğlu Ali Paşa, Moğol beyi, 354, 356, 358, 370
 Babukoğulları, 317
 Bafra, 131, 257, 258, 362
 Bagin, 7, 48

- Bagras, 29, 105
 Bagrat, Gürcü hükümdarı, 11
 Bagrat II., General, 36
 Bagrat IV., 9, 50, 51
 Bagrat, Gürcü Prensi, 55
 Bağdat, 9, 16, 17, 38, 45, 51, 52, 65, 67-69, 79, 87, 94, 155, 179, 341, 348, 352, 373, 396, 404, 408
 Bahaeddin Kutluca, 156
 Bahaeddin Tercüman, 176
 Bakır Küresi, 258, 259
 Baklan, 287
 Balaban, Ahlat Şahı, 144
 Balaban, İzzeddin, Sökmenli emîri, 216, 217
 Balaban Kutluğ, 155
 Balat, 280-282, 284
 Balhan (Irak, Nâvekiyye = Yabgulu) Türkmenleri, 3, 35
 Balıkesir, 127, 262-266
 Balıklı, 263
 Balkan Dağları, 330
 Balkan Harbi, 238
 Balkanlar, 13, 20, 27, 43, 62, 107, 109, 110, 112, 181, 218, 231, 239, 244, 249, 250, 446
 Balkason, 311
 Baltu, 196
 Balya, 265, 266
 Banaz, 287
 Barambay, 340, 348, 379, 396
 Barambaylar, 357
 Barçınlı, 300
 Bardas, 120
 Barsama, 104
 Barseğ, 86
 Basık, 27
 Basil II. (Basileios), 13, 32, 41, 84, 103
 Basilakes (Vasilakes) Magistros, 65, 75
 Başara, 122
 Başgelenbe (Soma'da bir köy), 263, 265
 Başkırı, 197
 Başrıoğlu, 456
 Batı-Anadolu, 85, 109, 124, 126, 136, 190, 217, 231, 262, 267, 275, 279, 288, 290, 301, 355, 447
 Batı-Avrupa, 112
 Batı (Avrupa) Hunları, 27
 Batı-Hıristiyan âlemi, 247
 Batı-Hıristiyan devletleri, 246
 Batı-İran, 382, 401
 Batı-Moğolları, 173, 314
 Batı-Roma, 27
 Batman suyu, 4, 37
 Batu Han, 173, 177, 178
 Baudouin II., 214
 Bayancar Noyan, 196, 197
 Baybars, Melîküz-zâhir, Rükneddin, Memlûk sultanı, 180, 184, 185, 189, 231, 312-314, 417
 Bayburt, 45, 206, 208, 336, 337, 355, 366, 367, 376, 381, 385, 386, 391, 393, 399, 411, 457
 Baycu Noyan, 170, 172, 173, 178, 179
 Baydu, 195
 Bayezit I. (Yıldırım Bayezit), 23, 255-258, 273, 274, 276, 278, 282, 289, 290, 296, 298, 303, 304, 307, 320-324, 362, 389, 390, 399, 400, 402-409, 418, 446-449, 452, 460
 Bayezit II., 261, 337, 338
 Bayezit Paşa, veziriâzâm, 277, 324, 325
 Bayramiç, 263, 265
 Bayramoğlu, 382
 Beçin, 280, 282
 Beçni Kalesi, 36
 Bedreddin Bağdadî, 330
 Bedreddin Bektut, 186
 Bedreddin Hotenî, 312
 Bedreddin İbrahim, Karamanoğlu 189, 312, 316, 317
 Bedreddin Murat, Germiyanoglu, 287, 306
 Bedreddin Tunusî, 330
 Bedreddin Yusuf, Danişmendli, 144
 Bedreddin (Sinâeddin) Yusuf, 262
 Beğtemür, Seyfeddin, 216

Behisni, 127, 130, 132, 163, 352, 416
 Behmut, 87
 Behram, Selçuklu Komutanı, 150
 Behramşah, Fahreddin, Mengüçüklü, 141, 152, 158, 212
 Behramşah, Mubarizüddin, 152, 154, 155, 163
 Behramşah, Necmeddin, 170
 Behramşah, Saltuklu, 142
 Belek Gazi, Artuklu, 122, 123, 209, 212, 214, 215
 Belgrat, 15
 Bengî Ali Bey, 323, 326
 Berdûliye Hatun, 175
 Bereke Han, 180, 181, 231
 Beret Han, 162
 Bergama, 30, 117, 127, 132, 263-266, 276, 282
 Bergiri (Muradiye), 6
 Berkuk, 384, 389, 390, 396, 398, 400, 416, 442-446, 449, 450, 452
 Berkyarukşah, Nasrüddin, 135, 140
 Bermekoğulları, 16
 Bey Boğarus, Halep valisi, 353
 Bey Mescidi, 261
 Beyboğa, 412, 415
 Beyler Çelebi, Karamanlı, emîr, 319
 Beypazarı, 323, 330
 Beyşehir (Beyşehir), 125, 193, 295, 296, 308, 309, 319, 320, 324, 328, 331, 332, 334, 447. —Gölü, 125, 165, 309
Bezm-u Rezm, 321, 352, 355, 365, 368, 369, 371, 378, 380, 382, 386, 387, 393, 394, 396
 Biçeroğlu Hamza Bey, Amasya Sancak Beyi, 258
 Biga sancağı, 266
 Bigadiç, 263, 265
 Bilge, lâkap, 149
 Bilgeçur, 29
 Bire, 185
 Birecik, 61
 Birgi, 268, 271, 272, 274, 275, 277, 288

Bitlis, 29, 87, 92, 94, 123, 131, 162, 203, 204. —Boğazı, 62, 65
 Bizans (lılar), 4, 5, 7-9, 16, 17, 19, 29-31, 33, 34, 36-38, 40, 42-44, 46, 48, 49, 51, 52, 54, 56, 57, 59, 61, 63, 67, 70, 71, 73, 76, 77, 80, 84, 103, 105, 107, 109-114, 116, 117, 119, 122, 124, 125, 127, 133-136, 138, 140, 141, 144, 145, 147, 151, 179, 217-219, 223-225, 227, 228, 235-239, 241-243, 245, 247, 248, 251, 262-264, 268, 269, 273, 274, 277, 279, 286, 288, 289, 304, 306, 311, 328. —İmparatorluğu, 3, 18, 20, 27, 32, 51, 236, 238, 241-243, 245, 246, 267, 310, 364
 Boçkur, 196
 Bodemya, 267, 272
 Boğa, Selçuklu emîri, 3, 35, 37, 39, 40, 120
 Boğael-Mancakî, 452
 Bohémond I., 115, 208, 209
 Bohémond IV., 156
 Bohémond II., 124
 Bokurcu Noyan, 197
 Bolan suyu, 4
 Boldacı, 105
 Bolu, 142, 224, 258, 260. —Beyliği, 22
 Bolvadin, 120, 308, 309, 330, 335
 Borçala ırmağı, 50
 Borlu, 294
 Botaniates, Nikephoros, general, 54, 83, 98, 100, 101
Boyacı Hafızoğlu Dîvanı, 254
 Bozan, 107, 108
 Bozcaada, 268
 Bozdağı, 268
 Bozdoğanlı Türkmenleri, 390
 Bozguş Bahadır, 299
 Bozmuş, emîr, 116, 117
 Bozok, 415
 Bozoklu Türkmenleri, 344
 Bozöyük, 280
 Bragama Kalesi, 174
 Brakena Kalesi, 126, 127

Bryennios, Nikephoros, general, 7, 45, 46,
64, 65, 70, 73, 100
Buhtan suyu, 37
Buka, 340
Bulgar (lar), 62, 261
Bunsuz, 310, 311
Burglu Kalesi, 235
Burgulu, 179
Burhaneddin Musa Bey, Ermenek emîri,
318
Burhaniye, 266. Ayr. Bkz. Kemer Edremit
Burnar, 280
Bursa (Hüdavendigâr), 20, 101, 119,
242-245, 264-266, 273, 291, 323,
324, 331, 404, 405, 407, 464
Burtuluş, 451. —Kalesi, 381, 386, 389
Busiko, 421
Busr Afşinî, 29
Butumites, 107
Bûveyhoğulları Devleti, 3, 17
Büyük Menderes, 267
Büyük Selçuklu Devleti (İmparatorlu-
ğu), 3, 40, 49, 59, 66, 81, 82, 85, 87,
93, 97, 99, 101, 103-105, 107, 115,
119, 203, 214-216
Büyük Şeyh Hasan, Celayirli, 341, 342,
349
Büyük Zap Suyu, 5, 16, 41

C

Cafer, Eratna oğlu, 351-353, 366
Câferoğulları Beyliği, 41
Cahoğlu, 199
Câmiüddüvel, 420
Can Bey Sofu, 329, 417
Canberdi Gazalî, 419
Candarogulları Beyliği, 21-24, 223,
252-260, 361, 438
Candarogulları Türbesi, 259
Canik (Samsun), 44, 324, 351, 362, 383,
400, 401, 441, 446, 454. Ayr. Bkz.
Samsun
Canik Dağları, 6

Canitî, Tacettinoğlu, 378
Cek suyu, 50
Celâleddin Bayezid Bey (Kötürüm Baye-
zit), 254-256
Celâleddin Harezmsah, 157, 158, 160,
161
Celâleddin Karatay, 168, 175-177
Celâleddin Mengüberti, Harezm hüküm-
darı, 286
Celâlüddevle, Bûveyhî hükümdarı, 38
Celâyir Şeyh, Hasan, 22, 348, 351, 352
Celayirliler, 342
Cem Sultan, 337
Cemaleddin Ferruh, lala, 166
Cemaleddin Mehmed, vezir, 196
Cemcem (Cemceme) Sultan, 7, 48
Ceneviz (liler), 246, 247, 258, 267, 268,
270, 278, 280, 301-303, 305, 360
Ceyhan, ilçe, 118, 126
Ceyhan Irmağı, 105, 118, 151
Cezireti İbn Ömer, 213
Choniates, N., 223, 224
Cihanşah melik, 158-161, 212
Cimri, Bkz. Gıyaseddin Siyavüş
Circiz, 408
Cizre, 4, 37, 38, 87, 88, 93
Cizye, 51, 105
Clavijo, 368, 369, 382, 402, 403, 405,
409, 410
Cüneyt Bey, Aydınoglu, 284, 290, 304
Cüneyt Bey, emîr, 273-278, 283, 380,
384, 444, 445, 453, 454, 457, 462
Cüneyt Bey, İbrahim Beyoğlu, 272
Cüneyt Bey, Kayseri hâkimi, 368
Cüneyt Bey, Ömeroğlu, 319, 376, 377
Cüneyt Kutlu Bey, emîr, 373

Ç

Çağrı Bey, 7, 31-33, 41, 46
Çaka Bey, 107, 109, 112, 217-219
Çakşadan (Çağşadan), 289
Çaldıran Savaşı, 418

Çanakkale, 119, 219, 262-265, 302. —
 Boğazı, 110, 111, 218, 219, 223, 246,
 247, 265, 267, 270
 Çankırı, 29, 84, 102, 124, 130, 131, 135,
 142, 208, 211, 223, 224, 256-258,
 261
 Çapakçur Suyu, 382
 Çarşanba, 362, 363. —Suyu, 334
 Çavlı Sakave, emir, 66, 116, 117, 154, 157,
 163, 168
 Çavuldur, 66
 Çaygazan, 356, 396
 Çekerek Kalesi, 454
 Çekirge, 324
 Çelebi Mehmet, 23, 257-259, 261,
 275-277, 283, 284, 289, 291, 298,
 304, 323-326, 333, 363, 378
 Çemişkezek, 157, 158, 411
 Çerkez Memlükleri, 443
 Çermik, 87, 169
 Çincın Kaləsi, 151, 157
 Çıt Sahrası, 397
 Çimpe, 246
 Çine, 280-283
 Çoban ailesi, 225
 Çoban Hüsameddin Alp Yörük, emir,
 252
 Çoban Köprüsü, 389
 Çobanlı Şeyh Hasan, 342
 Çobanoğulları Beyliği, 21, 223, 225, 229,
 230, 234-237, 241, 342, 346, 348
 Çoruh, 6, 8, 45, 46, 50, 84
 Çorum, 84, 208, 351, 355
 Çökürmüş, 88, 93, 115, 116, 213
 Çömləkçiler, 313
 Çubuk Bey, 88, 89, 92
 Çubukoğulları, 80
 Çuğa, 301
 Çukurova, 27, 57, 84, 85, 103, 114, 118,
 124-126, 128, 130, 131, 134, 136,
 147, 148, 151, 156, 157, 173, 185,
 196, 209, 210, 413

D

Dadı Bey, emir, 297
 Dağpazarı, 334
 Dalassenos, 110, 111, 218, 219
 Dana, 3, 35
 Dandanakan, 3, 33, 40, 81
 Danişmend (liler), 66, 80, 115, 127, 134,
 145, 210, 211, 212, 223
 Danişmend Gazî, melik, 262
 Danişmendli Beyliği (Devleti), 209, 262
 Danişmendiye, 378, 436, 464, 465
 Danya Kalesi, 301
 Darende, 132, 211, 342, 344, 345, 349,
 351, 370, 401
 Dârüşşifa (Sivas'ta), 153
 Dârüşşifayı Alâî, 165
 Davaz, 281
 David, Komnenoslardan, 145
 David II., 123
 Dâvud, Artuklu, 204, 213
 Davud Kulan Arslan, 109, 112
 Davut Bey, Ramazanoğlu, 413
 Davutşah, Mengüçüklü, 158, 159, 212
 Davutşah II., Mengüçüklü, 212
 Dazkırı, 287
 Demirci, 301
 Demirhan, Karesioğlu, 262-264
 Demirtaş, 21, 22, 288, 289, 295, 297,
 300, 309, 318, 340, 341
 Demirtaş, Düzmece, 342
 Demleçoğulları Beyliği, 94, 203-205
 Denizli (Lâdik), 13, 59, 102, 122, 127,
 131-133, 146, 147, 224, 278, 279,
 286-288, 306, 307
 Derbend, 41, 56
 Derbendliler, 55
 Derbesak, 105, 152
 Derviş Mehmet Bey, 413
 Despina Maria, 365
 Develi Karahisar, 47, 337, 351, 358, 400.
 —Kalesi, 454, 455
 Develühisar (Dulhisar), 199
 Devlet, Kutalmışoğlu, 66, 82

Devlet (Dolat), Sultan Mesut'un oğlu, 97,
99, 128, 130
Devletşah, 317
Devrek, 224
Devrekâni, 260
Dımaşk Selçuklu Devleti, 205, 443, 452
Dicle, 10, 17, 36, 48, 53, 60, 387, 449
Dikdörtgen düzeni, 72
Dimetoka, 269
Dimitri, Gürcü Kralı, 207
Dimyat, 153
Dinar, 46
Dinar Bey, 7
Diphisar, 10, 52
Divanı Adl, 178
Divan-ı Mezâlim, 436
Divriği, 12, 54, 56, 84, 141, 159, 211, 212,
370, 401, 442, 464
Diyarbakır, 4, 7, 29, 37, 39, 52, 60, 62,
65, 80, 84, 87, 88, 115, 116, 134, 142,
144, 191, 203, 205, 232, 333, 340,
413, 418, 449. Ayr. Bkz. Âmid
Diyarı Rum, 129
Dobriçe, 263
Dobruca, 250
Doğan Bey, İnanc Bey oğlu, 307
Doğu-Akdeniz, 17, 223, 269, 270
Doğu-Anadolu, 3, 5, 7, 24, 28, 29, 31, 33,
36, 41, 44, 46, 51, 52, 58, 60, 61, 65,
84, 85, 94, 115, 122, 134, 141, 145,
157, 158, 160-162, 213, 216, 257,
286, 320, 333, 348, 364, 382, 383,
385, 450
Doğu-Avrupa, 28, 154
Doğu-Karadeniz, 102
Doğu-Karahisar, 343, 351, 355
Doğu-Roma (Bizans) İmparatorluğu, 28,
106
Dolat, Bkz. Devlet
Don Irmağı, 28
Dovin, 32, 41
Döğer, 213
Dragos Suyu Antlaşması, 107
Drakon (Dragos) suyu, 102, 103

Duduğlu, 12, 57, 66, 82
Dukak, Tutuşoğlu, 205
Dukas, 274
Dukas, Andronikos, 70, 74, 79
Dukas, Iannes, 70, 83, 98, 111, 123-125,
218, 219
Dukas, X. Konstantin, 7, 8, 15, 47, 48,
54, 79
Dukas, VII. Mihail, 78, 79, 82, 83, 97,
98, 100
Dulkadir Türkmenleri, 415
Dulkadirli (lar), 353, 356, 370, 413, 415
Dulkadiroğulları Beyliği, 17, 21, 23, 24,
344, 412, 417-419, 436, 442
Duneysir (Koçhisar = Koçar köyü =
Kızıltepe), 87
Dursun Bey, 265
Duzahdere, 163
Dübeyl, 9, 41, 45, 51
Dülük, 10, 53, 127
Dündar Bey, 22, 294, 295, 297
Düzbel Çardak Geçidi, 223

E

Ebu Abdullah, 43
Ebû Dülef, Sakaroğlu, 9, 51
Ebû Sâbit et-Türkî, 29
Ebû Said, Muslayaoğlu, 68
Ebû Said Bahadır Han, 21, 22, 253, 294,
299, 339-341, 344, 408
Ebû Salim, 87, 91
Ebû Sehl, 47
Ebû Tahir Enbârî, vezir, 87, 93
Ebulabbas Saffah, 16
Ebulesvâr, 36, 45
Ebulfazl Nasruddevle, Şerif, 6, 43
Ebulfeth, 10, 52
Ebulhasan, 92
Ebu'l-hayr-ı Rûmî, 229
Ebulheyca Hezbânî, 36
Ebulkâsım, emîr, 104, 107-110. 218
Ebûlkasım Abdullah, Kâşanlı. 339
Ece Halil, Balıkesir emîri. 263. 265

Edirne, 100, 275, 278, 284, 291, 292, 330, 331
 Edirne-Segedin Antlaşması, 330, 331
 Edremit, 111, 117, 119, 132, 219, 248, 250, 263, 265, 266. —Körfezi, 245
 Efdal, Eyyubî hükümdarı, 142, 152
 Efes, 110, 217, 219, 267
 Efes Beyliği, 111
 Eflâk, 257, 269, 321
 Eflâni, 252
 Eflugan, 235
 Efridûn, Danişmendli, 211
 Ege Adaları, 22
 Ege Bölgesi, 283, 284
 Ege Denizi, 107, 223, 248
 Eğridir, 288, 294-296, 327, 328
 Eğrigöz (Emed), 287, 290
 Eksamil Kalesi, 247
 Elbistan, 24, 84, 85, 103, 114-116, 118, 125, 126, 128, 130, 132, 135, 140, 144, 147, 152, 187, 208, 211, 401, 403, 408, 415, 416. —Ovası, 313. —Türkmenleri, 416
 Elcezire, 29, 36, 53, 65, 87, 88, 90, 388
 Eleşkirt, 215
 Emeviler, 6
 Eminateddin Mikâil, 186, 312, 313
 Emîr Ahmet, 254
 Emir Çaba, vezir, vâli, 21, 22, 197, 253, 280, 306, 309, 316, 318, 340, 341
 Emîr Gâzi, Danişmendli, 209
 Emîr Menteşe, 281
 Emîr Musa Medresesi, 318
 Emîr Seyyid, 354
 Emîr Süleyman, şehzade, 275, 276
 Emirdağ, 57
 Emîri Dâd, 178
 Emirze Bey (Emirzâde Bey), 261
 Endris, 386
 Enez, 263
 Eolia, 267
 Erbasan (Erbaşgan), 12, 13, 56, 58, 59, 65, 100
 Erbil, 155

Erciş, 6, 29, 44, 60, 63, 215, 450
 Erdek, 263, 266
 Ereğli (Karadeniz), 20
 Ereğli (Konya), 114, 130, 140, 150
 Eretna Bey, emîr, 22, 288, 289, 300, 317, 339-347, 349-352, 355, 356, 362, 366, 372, 374, 408, 411, 415
 Eretna Beyliği (Devleti), 21, 339, 351, 352, 354-359, 364-366, 370-375, 411, 423
 Eretna (lılar), 340, 348, 372, 464
 Eretnaoğulları, 411, 460
 Ergani, 7, 10, 48, 52, 53, 87, 169
 Ergene, 292
 Ermenek, 189, 310, 311, 316, 317, 319, 323, 332, 334, 336, 337, —dağları, 314. —kaleleri 312
 Ermeni Katolikosluğu, 86
 Ermeni (ler), 9, 42, 51, 62, 65, 81, 84, 102, 103, 118, 125, 126, 130, 131, 140, 147, 150, 151, 156, 157, 171, 172, 209, 315, 317, 415
 Ermenistan, 18
 Ermenşahlar, Bkz. Sökmenliler, Ahlatşahlar, 217
 Erran, 7, 36, 41, 45-47, 62, 85, 86, 123
 Ertokuş, Mubarizüddin, 146, 151, 155, 157, 159, 160, 162
 Ertuğrul, Bayezit oğlu, 304
 Ertuğrul Gündüzalp, Kayı beyi, 228, 229
 Erzen, 29, 37, 62, 65, 87, 91, 92, 94, 115, 123, 131, 203-205. —Suyu, 37
 Erzincan (lılar), 6, 7, 44, 46, 80, 84, 141, 142, 161, 172, 175, 191, 211, 212, 351, 355, 359, 364, 365, 367-369, 371-373, 375-377, 380, 381, 383-387, 390, 392, 393, 395-399, 403, 404, 408-411, 441, 442, 451, 456-458, 464
 Erzincan Beyliği (Emirliği), 364, 369, 373, 381, 382, 389, 391, 397, 398, 401, 410

Erzurum (eski adı: Kalikala) 5, 7, 27, 29, 42, 46, 48, 61, 64, 78, 80, 85, 115, 141, 142, 145, 150, 154, 162, 171, 180, 191, 206, 207, 217, 346, 347, 350, 352, 365-368, 370, 381, 382, 388, 389, 402, 403, 408, 411
 Esen Kutluğ, 340
 Eskişehir, 29, 113, 119, 127, 131-135, 142, 224, 242
 Esterâbâdî, 369
 Eşme, 287
 Eşrefiye Memlükleri, 443
 Eşrefoğulları (Beyliği), 21, 189, 192, 195, 231, 288, 295, 296, 300, 308, 309
 Evdokia, 15, 16, 54, 55
 Evdoksiya, 362
 Evranoz Gazi, 247, 250
 Evrenuz, Balıkesir emîri, 265
 Eyâlet-i Rûm, 21
 Eyyubîler, 141, 152, 158, 162, 163, 167, 208, 213
 Ezdebir, 389, 451
 Ezine, 263
 Ezine Mescid, 353

F

Fadlun, 36, 51, 55, 56, 85
 Fahreddin, Kazvinli, maliyece, 193, 194
 Fahreddin Ali, 178, 184, 186-193
 Fahreddin Devletşah, Demleçoğlu, 131, 204, 207, 210
 Fahreddin Dinarî, 169
 Fahreddin Ebûbekir, 175
 Fahreddin İlyas Bey, Saruhan Beyoğlu, 302, 303
 Fahreddin Kasım, Danişmendli, 211
 Fahreddin Şeddat, 207
 Fahruddevle, 203
 Fahruddevle, Cüheyroğlu, 88-94
 Faris Kapısı (Antakya'da), 104
 Fars Kalesi, 380
 Fatımî Halifeliği, 3, 6, 16, 17, 59, 99
 Fatımîler, 14, 98

Fatih Sultan Mehmet, Bkz. Mehmet II.
 Fatsa, 362
 Fazl, Karinoğlu, 29
 Feke, 125
 Felekâbâd, 294
 Felekeddin Dündar Bey, 294
 Fenahüsrev Ebû Kâlicar, 40
 Feramurz, 231
 Ferec, Sultan, 412
 Ferec et-Türkî, 29
 Ferhat Paşa, 419
 Feriburz, 55
 Feridun, emîr, 362, 454
 Feslikan, 266
 Fethiye, 224, 279-282
 Fetihnâme, 9, 52, 79, 134, 135
 Fırat, 7, 46, 48, 53, 56, 57, 61, 65, 84, 97, 98, 102, 141, 209, 400
 Fırt, 266
 Fidy-e-i necat, 43, 82
 Filâdelfiya, Bkz. Alaşehir
 Filantropos Aleksiyyus, 279
 Filaretos, 85, 86, 103-105. Ayr. Bkz. Philaretos
 Filibe, 250, 261, 330
 Filistin, 17, 99, 106, 112, 122
 Filobad, 314
 Filokales, 117
 Finike, 279-281
 Foça (lılar), 20, 110, 217, 268, 269, 301-305
 Frank (lar), 56, 62, 64, 133, 331
 Fransız, 112
 Fredrick Barbaros, 136
 Frenk (ler), 268, 285, 312, 316
 Fustatu'l-adâle, 234
 Futuvvet şalvarı, 149

G

Gaban, Bkz. Keban
 Gabras, Konstantin, 119, 122, 125, 209, 212
 Gabras, Theodor, 84, 102

Gabriel, Ermeni, 112, 116, 208
 Gag Kalesi, 85
 Gagik, Anı Valisi, 36, 45
 Gagik, general, 6
 Gamanat Kalesi, 435
 Ganem burcu, 61
 Gargorum (Gorgorum), 308
 Garsuddin Halil Bey, 413
 Garsunni'me Muhammed Sâbi', 63
 Garzan Suyu, 4
 Gâvele, 195
 Gavur Dağları, 53
 Gaza, 236, 239, 241, 244
 Gazan Han, 196-199, 243
 Gazi, Danişmendli, emîr, 120, 122-124
 Gazi Ahmet Bey, 282
 Gazi I., Necmeddin, Artuklu, 214
 Gazi Çelebi, Pervaneoğlu, 253, 360, 361
 Gazi Fazıl Bey, 247, 265
 Gazi II., Necmeddin, Artuklu, 214
 Gazi Umur Bey, 248, 268
 Gaziantep, 10, 53, 105, 127, 418, 419
 Gâziye Hatun, 158, 166
 Gazneli Devleti, 31, 33
 Gazneliler, 3, 31
 Gedik Ahmet Paşa, 335-337, 421
 Gediz, 287
 Gedük, 132, 186 211
 Gelibolu, 246, 248, 249, 263, 264, 277, 278. —Yarımadası, 110, 218, 247, 248, 264
 Gemlik (eski adı Kios), 107, 303
 Gence, 9, 41, 45, 51, 85, 123
 Gerede, 224, 258
 Gerger, 123
 Germinyan (Kütahya), 288, 291
 Germinyan Oymağı, 286, 287, 299
 Germinyanoğulları (Beyliği), 21, 23, 231, 241, 256, 268, 275, 282, 287, 290, 300, 301, 306, 320, 323
Gesta Roberti Wiscardi, 70
 Gevele Kalesi, 311, 333
 Gevher Hatun, 58

Gevherâyin, Sâduddevle, 66, 75, 88, 93, 94
 Geyhatu (Keyhatu), İlhanlı hükümdarı, 192-195, 231, 233, 240, 252, 315, 316
 Geyikler, 287
 Geylan, 41
 Gıyaseddin Ahî Ayna Bey, 367
 Gıyaseddin İbrahim Bey, 253, 361
 Gıyâseddin Keyhusrev I., 135-139, 143-149, 157, 262, 297
 Gıyaseddin Keyhusrev II., 18, 159, 166-174, 286
 Gıyaseddin Keyhusrev III., 182, 184, 185, 187-192, 230, 232, 287, 306, 308, 313-315
 Gıyaseddin Mesut, 231, 287, 309, 316
 Gıyaseddin Mesut II., Sultan, 252, 308, 315
 Gıyaseddin Siyavüş (Cimri), 189, 287, 299, 306, 313, 314
 Gibbons, 237-239
 Gigliati, 305
 Giorg, Ermeni, 8
 Giorg, Davidoğlu, 50
 Giorgi II., 85
 Giovanni Mocenigo, Venedik elçisi, 332
 Giray, Noyan, 195, 233
 Girit, 111, 219
 Goğ-Vasil, 118
 Goldü (Kula), 289
 Gökalt, Kayı Beyi, 228
 Gökberi, Muzafferüddin Erbil hükümdarı, 153
 Gökmedrese, 459
 Gököyük, 287
 Göksu, 157
 Göksu Derbendi, 312
 Göksun, 105, 114, 118, 124, 127, 130, 132, 147
 Göктаş, 3, 4, 35, 39
 Göktay, Noyan, 195, 233
 Gölcük, 87
 Gölhisar, 294
 Gönen, 266

Gördes, 301
 Gördük, 301
 Göynük, 127
 Gözleroğlu, 378
 Grek Vaspurakanı, 41
 Grigor general, 51
 Griogor Bakuryan, 86
 Gülek Boğazı, 114
 Gülüşkerd, 386
 Gümölcüne, 250, 421
 Gümüşhane, 122
 Gümüştekin, 10
 Gümüştekin Ahmet Gazi, 84, 102, 113-115, 208, 209
 Gümüştekin Candar, 84
 Gümüştekin, hacip, 53
 Güneri Bey, Karamanoğlu, 192, 315, 316
 Güney-Anadolu, 21, 58, 122, 203
 Güney-Batı Anadolu, 125
 Güney-Doğu Anadolu, 3, 80, 85, 93, 94, 103, 115, 122, 145, 163, 167, 168, 206, 213, 216, 348
 Güney-İtalya, 13, 14
 Güney-Kafkasya, 5, 13
 Güney-Rusya, 159
 Gürboğa, Musul Selçuklu valisi, 205
 Gürcistan, 8, 41, 50-52, 64, 85, 86, 142, 367, 389. —Seferi, 401
 Gürcü (ler), 9, 11, 32, 42, 51, 55, 56, 68, 81, 123, 141, 142, 145, 162, 204, 207, 212, 216, 367
 Gürcü Hatun, 168, 175
 Gürhane Medresesi, 290
 Güvercinlik Kalesi, 328
 Güyük Han, 175, 177
 Güzel Filip, Fransa kralı, 280
 Güzelhisar, 279

H

Habur Savaşı, 115
 Habur Suyu, 93, 116
 Hacı Başara, 8, 48
 Hacı Bey Çelebi, 455

Hacı Emir Beyliği, 383
 Hacı Emirzâde Süleyman Bey, 362
 Hacı Hasan, vali, 391
 Hacı İbrahim, 355-357, 368, 370, 424
 Hacı İlbeyi, Karesi emîri, 247, 265
 Hacı İvaz Paşa, 324
 Hacı Mukbil, 358, 423, 424
 Hacı Paşa, 408
 Hacı Şadgeldi, Amasya emîri, 254, 355, 356, 358, 370, 374-377
 Hacı Tugay, Sutaylı, 341, 342, 347, 348
 Hacı Yusuf, 390, 451
 Haçik, general, 36
 Haçlı (lar), 94, 112-118, 122, 124-128, 130, 136, 138, 144, 145, 151, 153, 156, 157, 204, 205, 213, 214, 270, 329, 330
 Haçlı Seferleri, 80, 112, 127, 223, 248, 249
 Hadım Ali Paşa, 418
 Hadım Mercan, Darende valisi, 344
 Hadım Sinan Paşa, 418
 Hafız-ı Ebrû, 342, 369, 410
 Hafsa Hatun, 274
 Hafza, 259
 Hagios Georgio, 9, 50
 Hakkâri, 4, 37
 Haleb, 11, 12, 17, 52-54, 56-58, 60, 61, 65, 88, 90, 99, 105, 106, 144, 151, 152, 162, 171, 172, 214, 338, 344, 346, 353-355, 412, 415, 423, 446.—Türkmenleri, 195
 Halef, Ferganah, 29
 Halep-Antep Bölgesi, 344
 Halil, Aydınoglu, 277, 278
 Halil, Beyler Çelebi oğlu, 319
 Halil, Dulkadirli 433, 442, 443
 Halil, Orhan Gazi oğlu, 303
 Halil Bahadır, Karamanlı, 194
 Halil Bey, Dulkadiroğlu, 416
 Halil Bey, Eşrefoglu, naib, 192, 315
 Halil Bey, Karamanoğlu, 318
 Halil Paşa, Çandarlızâde, vezir-i azâm, 332

- Hamideli (Isparta), 295, 328, 330, 335.
 Ayr. Bkz. Isparta
 Hamit Bey, 294
 Hamitoğulları (Beyliği), 21, 23, 279, 281, 288, 294, 295, 298, 319, 320
 Hammer, 237, 238
 Hamza Bey, 277, 278, 298, 327, 413
 Hanzit, 44
 Hapur, 38
 Harezm (Harizm, Harzem), 29, 172, 286, 422
 Harezmîliler, 167-169
 Harezmşah, 18, 204, 205, 212, 214
 Hârim, 105
 Harput, 7, 29, 46, 58, 80, 85, 94, 103, 115, 116, 123, 131, 161, 163, 191, 214, 232, 386, 415, 416
 Harran, 115, 152, 163, 168
 Harşefiyye, 60
 Harun, Hanoglu, 52, 57, 60
 Haruniye, 29
 Harunurreşid, 16, 29
 Has Balaban, 192
 Has İnal, 56
 Hasan, Ebulgazi, 107-109, 113, 114, 117
 Hasan, İbrahim Bey oğlu, 272
 Hasan, Nâsiruddevle, 59
 Hasan, şehzâde, 5, 41
 Hasan, Tahiroğlu, 109
 Hasan Bey, Candaroğlu, 260
 Hasan Bey, Turgutoğlu, 330
 Hasandağı, 114, 451
 Hasankale (Kapetru), 5, 42, 43
 Hasankeyf, 80, 87, 91-94, 134, 142, 204, 206, 213, 214
 Hassa Hazinesi, 168
 Hatice Sultan, 259
 Hatîroğlu Şemseddin, 186
 Hatîroğlu Şerefeddin Mesut, 186, 189, 311, 313
 Hayır b. Mühenna, 343
 Hayır Han, 204
 Hazar (lar), 11, 55, 62
 Hazar Denizi, 5, 15, 41
 Hemedan, 5, 41, 44, 65-67
 Henri, İstanbul Lâtin İmparatorluğu, 147
 Hermanştad, 329
 Hetum, Ermeni Prensi, 157, 172, 174
 Hıristiyan, 241, 247-251, 271, 310
 Hısnı Zülkarneyn, 87
 Hızan, 216
 Hızır Bey, Aydınoğlu, 269, 271-273, 281
 Hızır Bey, Dündar Bey oğlu, 295
 Hızır Bey, Hamidoğlu, 309
 Hızır Bey, İsfendiyar Bey oğlu, 257-259
 Hızır Bey, Samagar oymağı reisi, 357
 Hızır Bey, Yargüç oğlu, 363
 Hızır Bey Çelebi, 380
 Hızır Şah Bey, Saruhanoğlu, 283
 Hızırşah, İshak Bey oğlu, 303, 304
 Hindistan, 31, 35
 Hindistan Seferi, 401, 460
 Hoca Ali Şah, 352-354, 366
 Hoca Firuz Bey, 282
 Hoca Yunus, 189, 312
 Homa, 287
 Honaz (Honas), 59, 146, 287, 306
 Horasan, 3, 11, 16, 28, 29, 31, 33, 49, 55, 62, 81, 340
 Horasan Sâlârı, 7, 10, 47, 48, 52.
 Horasan Sâlârı Kuyusu, 10, 52
 Hoş Kadem, 354
 Hoşin Kalesi, 53
 Hugue, Kıbrıs Kralı, 149
 Hulvan, 88
 Humartaş, 88, 90
 Humbert Danphin, Vinnois dükü, 271
 Hun (lar), 27, 28. —Türkleri, 27, 28
 Hüdavendigâr, Bkz. Bursa
 Hülâgü, 178-180, 195, 198, 231, 342
 Hüsam, Hajukoğlu, 172
 Hüsameddin Alişiroğlu, Germiyanlı, 287
 Hüsameddin Çoban Bey, emîr, 159, 225-229, 236, 237
 Hüsameddin Hasan, Tacettinoğlu, 363

Hüsameddin İlyas Bey, Hamidoğlu, 289, 295, 296
 Hüsameddin Kaymeri, 166, 167
 Hüsameddin Mahmut Bey, Kastamonu hâkimi, 252
 Hüsameddin Mehmet Yavuz, 363
 Hüsameddin Torumtay, 412
 Hüsameddin Yavlak Arslan, 214
 Hüseyin Bey, Hamitoğlu, 319

I

Ilgaz Dağı, 258
 Ilgın, 159, 308, 332, 334, 354
 Ilıca (Tarhanyat), 301
 Irak, 16, 17, 47, 62, 65, 67, 127, 330, 352.
 —Irak Türkmenleri, 3, 35
 Irak Selçuklu Devleti, 123, 207
 Irak-ı Acem, Bkz. Acem Irakı
 Irak-ı Arab, 342, 348, 349, 387, 388
 Isaakios Komnenos, 82
 İsfahan Şah Hatun, 352
 Isparta (Hamideli), 131, 294-296, 327, 328. Ayr. Bkz. Hamideli
 Işıklı, 287

İ

İbn Arabşah, 339, 369, 397, 402
 İbn Ammar, Ebû Tâlib, 103
 İbn Batuta, 253, 262, 263, 268, 271, 280, 295, 297, 307, 317, 339, 351
 İbn Bîbî, 168, 225, 226
 İbn Habib, 351
 İbn Hacer Askalânî, 330, 343, 353, 396
 İbn Haldun, 341
 İbn Hatib-en Nasiriyâ, 396
 İbn Melek Medresesi, 272
 İbnülmahleban, Ebulganâim, 67
 İbnüluteyî, Ebû Ali, 106
 İbrahim, Artuklu, 213
 İbrahim, Danişmendli, 210
 İbrahim, emîr, 124
 İbrahim, İnaloğlu, 205

İbrahim, son Karaman beyi, 24
 İbrahim, Zahîreddin, Sökmenli, 204, 215
 İbrahim Bahadır, 267, 272-275
 İbrahim Bey, Dulkadiroğlu, 372
 İbrahim Bey, Harput beyi, 416
 İbrahim Bey, İsfendiyar oğlu, 259, 260
 İbrahim Bey, Karamanoğlu 329, 330, 331, 420
 İbrahim Bey, Melik Müeyyed oğlu, 325
 İbrahim Bey, Menteşe beyi, 281
 İbrahim Bey, Ramazanoğlu (Mehmet Bey oğlu) 325-328, 332, 333, 335, 413
 İbrahim Bey, Umuroğlu, 442
 İbrahim Bey Türbesi, 255
 İbrahim Şah, Barambayoğlu, 254, 348
 İbrahim Yınal, 5, 37, 41-44, 48, 115
 İbrala, 316
 İcil, 340
 İç-Ege, 110, 217
 İçel, 127, 157, 323, 328, 333, 335-338
 İhtiyarüddin Hasan, 134
 İlaldı, İnaloğlu, 205, 206
 İlgazi, Artuklu, 16, 123, 203, 213-215
 İlgazi II., Kutbeddin, Artuklu, 214
 İlgaziye kolu, 213
 İlhanlı (lar), 21, 22, 188, 230-234, 240, 243, 244, 341
 İlhanlı Devleti (İmparatorluğu), 19, 240, 339, 340
 İlyas, Hamit Bey oğlu, 294
 İlyas Bey, Aydınoğlu, 284
 İlyas Bey, Menteşeoğlu, 274, 283, 285, 304, 332
 İmadeddin Ebubekir, Artuklu, 214
 İmm, 53, 57
 İnâl, emîr, 124
 İnâl (Yınal) oğulları Beyliği 205, 206
 İnanç, lâkap, 149
 İnanç Bey, Germiyanlı Ali Bey oğlu, 306, 307
 İnanç Hatun, 216
 İnançoğulları Beyliği, 21, 306

İnegöl, 260
 İoannes Komnenos I., İmparator, 209
 İoannes Komnenos II., 122
 İpsala, 250, 290
 İpsili, 277. —Kalesi, 278, 290
 İran, 3, 16, 17, 20, 24, 29, 33, 64, 67, 178, 195, 227, 237, 240, 241, 251, 284, 338, 341, 350, 383, 462. —Seferi, 418
 İran Moğolları, 253
 İrincin, Anadolu valisi, 340
 İsa, emîr, 86
 İsa, Meliküzzâhir, Artuklu 214
 İsa, Peygamber, 112
 İsa Bey, Aydınoğlu, 267, 272-274, 283, 327-329
 İsa Bey, Oğuzoğlu, 332
 İsa Candar, Mubarezeddin, 169
 İsa Çelebi, 275, 298, 304
 İsaakios, 15, 47, 97
 İsabelle, 156
 İsfahan, 5, 41, 67, 78-81, 86, 87, 91-94, 108, 109, 198
 İsfahanşah Hatun, 373
 İsfendiyar Bey, 255-259, 261, 282, 304, 324, 405
 İsfendiyaroğulları, 256
 İsfendiyarzâdeler Türbesi, 254, 255
 İshak, İbrahim Bey oğlu, 333, 334, 336
 İshak, emîr, 209
 İshak, Mengücekoğlu, 122, 212
 İshak Bali, 259
 İshak Bey, Dünder oğlu, 295
 İshak Bey, Murat Arslan oğlu (Lâdik emîri), 24, 307
 İshak Paşa, Anadolu beylerbeyi, 285, 332, 335
 İskandinav, 56
 İskefser, 362
 İskender, İmparator, 105
 İskender Bey, 254, 255
 İskenderiye, 285, 398
 İskenderun, 29, 105

İslâm, 236, 238, 239, 243, 244, 251, 407, 463. —Hilafeti, 240. —bilginleri, 330
 İslâmiyet, 238, 239, 251
 İslav (Rus), 62
 İsmail, Danişmendli, 132, 211
 İsmail, şıhne, 104
 İsmail Bey, Candar Beyi, 260, 261
 İsmail Kutbeddin, 86
 İspanya, 16
 İspir, 206, 381, 411
 İstanbul, 6, 12, 13, 43, 57, 58, 63-65, 77, 78, 83, 97, 98, 100, 109, 110, 112, 119, 122, 125, 126, 131, 144, 145, 172, 180, 217, 218, 231, 247-249, 270, 302, 332, 335, 413. —Boğazi, 101, 102
 İstanköy, 110, 217, 281
 İsuli (Anasioğlu), 7, 48
 İtalya, 112, 146, 249
 İtil Irmağı, 28, 173
 İvrindi, 263
 İyonya, 267, 274
 İzmir, 20, 84, 109, 111, 112, 114, 117, 127, 138, 217-219, 244, 245, 257, 264, 267, 268, 270-273, 275-277, 281, 288, 302, 337
 İzmiroğulları, 272
 İznik, 20, 102-104, 107-110, 112-114, 119, 120, 127, 145, 147, 149, 150, 179, 218, 241-245, 257, 291, 363
 İzzeddin Ahmet, Artuklu, 163, 215
 İzzeddin Muhammed, 205
 İzzet Mülk, 349

J

Jan II., Kıbrıs Kralı, 421
 Javakhet 8, 50
 Joseph Trakhaniotes (Tarhan), 64, 65
 Justinianus, 13

K

Kaaım Biemrillah, 9, 43, 51, 67, 68, 79, 100
 Kadı Burhaneddin Ahmet, 21, 254, 256, 319-321, 355-359, 362, 369-372, 374-381, 383-387, 389-400, 411, 422-465
 Kadı Burhaneddin Ahmet Beyliği, 422
 Kadı Burhaneddin Türbesi, 459
 Kadı İbn Şuhbe, 396
 Kadıköy, 59, 101, 102
 Kadisiye, 80
 Kafkas Dağları, 6, 9, 27, 28, 50
 Kafkaslar, 28, 44
 Kafkasya, 154, 227
 Kahire, 251, 295, 297, 317, 326, 343, 345, 346, 349, 353, 412, 413, 416-418, 422
 Kâhta, 157, 158, 169
 Kale Camii, 207
 Kalcık, 257, 258
 Kalem Bey (Kalem Şah), 262, 263, 267
 Kalıkala, Bkz. Erzurum
 Kalıncar Kalesi, 35
 Kalkaşandî, 343
 Kalonoros (Alanya'nın Bizans Kaynaklarındaki ismi), 155, 420. Ayr. Bkz. Alâiye (Alanya)
 Kamededdin ili, 310
 Kamedüddin Lala, 157
 Kangarnı, 50
 Kantakuzen (Kantakuzinos), İmparator, 245, 246, 248, 264, 268-270, 302
 Kapar (Kebîr), 7, 47, 81
 Kapetru, Bkz. Hasankale
 Kapıdağ, 245, 263
 Kara Arslan, Artuklu, 131, 204, 210, 213, 214
 Kara Hasan, Subaşı, 272, 273, 275
 Kara Mehmed, Karakoyunlu, 382, 385, 386, 412, 444
 Kara Osman Bey, Akkoyunlu hükümdarı, 284

Kara Tatarlar, 399
 Kara Yusuf, Karakoyunlu, 214, 386, 404, 406-408, 410, 411, 449
 Kara Yülük Osman Bey, 386, 391, 392, 398-403, 457-460
 Karaağaç, 119, 296, 319
 Karabağ, 382, 401, 406, 407
 Karaca, Hüsameddin, 168
 Karaca Bey, Dulkadırlı, 344-346, 350, 353, 412
 Karacalar, 266
 Karadağ, 342
 Karadeniz, 27, 84, 86, 101, 102, 114, 125, 128, 136, 140, 144-146, 150, 182, 223, 224, 269
 Karahanlı Devleti, 31, 33, 35, 52
 Karahıtaylar, 135
 Karahisar, 300, 426
 Karahisar Beyliği, 300
 Karahisar Canığı, 362, 363
 Karahisarıdevle, 306
 Karakoyunlu (lar) Devleti, 214, 310, 383, 386, 391, 400, 410. —Türkmenleri, 383-385, 411
 Karaman, 11, 53, 58, 136, 150, 190, 275, 278, 311, 315, 316, 321, 324, 326, 327, 329, 331, 334, 335, 376, 389, 420, 450, 451, 457. —Ayr. Bkz. Larende
 Karaman Bey, 317, 318, 333
 Karaman oymağı, 310, 311, 315
 Karaman Timarlı Sipahileri, 338
 Karamanlı (lar) 188, 193-195, 317, 325, 328, 358, 423, 451, 457
 Karamanoğulları (Beyliği), 21, 23, 24, 197, 231, 287, 296, 310, 312, 315, 316, 318, 323, 326, 328, 333-338, 350, 356, 357, 400, 417, 420, 421
 Karanbük, 349. —Ovası, 347, 365. —Savaşı, 348. —Zaferi, 347
 Karatekin, emîr, 84, 102, 223, 226
 Karesi Bey, 262, 263, 265, 267
 Karesi Sancağı, 262, 304

Karesioğulları Beyliği, 21-23, 245, 262-265, 301
 Karınabat, 250
 Kars, 6, 8, 45, 46, 85, 207, 216
 Karthl, 8, 50, 85, 86
 Karvaş, 4, 38, 39
 Karya (Caria), 275, 279
 Kâsım Bey, emîr, 24, 257-259, 261, 333-337, 395
 Kastamonu, 24, 84, 102, 123, 124, 135, 136, 142, 159, 160, 208, 223-225, 227-236, 241, 252-261, 332, 422, 439
 Kastamonu Beyliği (Emirliği), 230, 241
 Kastamonu Türkmenleri, 230
 Katakalon, 5, 42
 Katalan (lar), 263, 269, 288, 289, 301
 Kavala Limanı, 421
 Kawasyana Kilisesi, 104
 Kaya Bey, 261
 Kayacık, 301
 Kayı, 225
 Kayır Han, 162, 166, 167
 Kaymaz, Samsamüddin, 172
 Kaymaz, Sinaneddin, 162
 Kayser, Alemüddin, emîr, 152
 Kayser, Celâleddin, valî, 148
 Kayseri, 11-13, 28, 53, 56-59, 64, 82, 84, 97, 107, 113, 114, 117, 128, 130-132, 140, 148, 151, 154, 156, 158, 159, 161-167, 172, 178, 179, 186, 187, 191, 192, 194, 208, 210, 211, 226, 308, 313, 319, 323, 325, 326, 328, 329, 335, 346, 350, 351, 353-357, 359, 362, 366, 367, 370, 376, 379, 381, 383, 384, 386, 389, 394-397, 399, 400, 413, 415, 417, 422, 423, 426, 439, 440, 445, 450, 454-457, 459. —Kalesi, 384, 441, 444, 454
 Kayserşah, Muizzeddin, 135, 141, 144, 145
 Kaytbay, 417, 418
 Kazabad, 442
 Kazankayası, 453

Keban (Gaban), 118, 125. —Kalesi, 151
 Keksut, 266
 Kedrenos, 63
 Kefe, 229, 360
 Kefertab, 106
 Kekavmenos, 41, 42
 Kelbianos, 117
 Kelkit, 46, 84
 Kemah, 7, 29, 46, 211, 212, 381, 391, 392, 397, 402, 404, 405, 408, 411. —Kalesi, 348, 407.
 Kemal Paşazade, 459
 Kemaleddin Hüseyin Bey, 296
 Kemaleddin Kâmyar, 162, 163, 166, 167
 Kemaleddin, Tiflisli, 196
 Kemalpaşa (Nif), 275, 279, 301
 Kemer Edremit (Burhaniye), 263, 265
 Kerîmeddin Alişir, emîr, 286, 287
 Kerimeddin Karaman, Nûre Sofî oğlu, 310, 311
 Keyferidun, Celâleddin, melîk, 145, 148, 154, 156
 Keyhatu, Bkz. Geyhatu
 Keykavus I., İzzeddin, 145, 148-154, 224, 226, 227, 252, 297
 Keykâvus II., İzzeddin, 175-180, 181, 184, 189, 191, 195, 231-233, 286, 311, 313
 Keykubâdiye, 165
 Khaçator, 47
 Khartli, 55
 Kıbrıs, 111, 146, 149, 219, 271, 285, 326, 421. —Krallığı, 270, 282, 297, 331, 335
 Kılavuzoğulları, 194
 Kılıç Arslan I., 111, 113-117, 119, 123, 205, 208, 209, 214, 219, 224
 Kılıç Arslan V., 199, 355, 356, 359, 368, 371, 372, 378, 379, 421, 426, 427
 Kılıç Arslan IV., 175, 177, 179-184, 186, 190, 195, 286, 310, 311
 Kılıç Arslan II., 109, 126-128, 130-138, 141, 144, 145, 210, 211, 223, 226
 Kılıç Arslan III., 142, 144, 164, 167, 294

- Kınalı Ada, 79
 Kınık, 316
 Kunnésrin, 106
 Kıpçak (lar), 62, 142, 227, 228
 Kırım, 21, 154, 159, 184, 191, 227, 228, 231, 232, 252
 Kırkağaç, 117, 132
 Kırkpınar, 195
 Kırşehir, 159, 170, 287, 323, 353, 366, 400
 Kısas (K'sos: Aksos), 52
 Kıvameddin Eşher, Hamidoğlu, 311
 Kızıl Ahmet Bey, 24, 260, 261
 Kızıl Arslan, 115
 Kızıl Bey, 35
 Kızılca Tuzla, 265
 Kızıldağ, 125
 Kızıldeniz, 16
 Kızılırmak, 48, 82, 84, 161, 352, 435
 Kicacıç (Kiçkine), 7, 47
 Kili, 269
 Kilikya Ermeni Krallığı, 21
 Kios, Bkz. Gemlik
 Kirman, 279, 281
 Kirmartı (Kemalpaşa), 324
Kitâb-ı Diyârbekriyye, 368, 369, 381, 386, 400
Kitabü's-sülûk, 344
 Klemen VI., Papa, 270, 271, 302
 Kocaeli, 101, 266
 Koçhisar, 454
 Komana, 132
 Komanova, 211
 Komitzez, 119, 120
 Komuk, 11, 55
 Konkurtay Noyan, 188, 190, 191
 Konrad III., 127
 Konstantin, Ermeni, 173
 Konstantin VIII., 14
 Konya, 19, 28, 58, 113, 114, 119-121, 125-127, 129, 130, 136, 137, 139, 140, 142, 147-149, 151, 154, 155, 165, 170, 173, 177-180, 189, 190, 192, 193, 195, 197-199, 227, 232, 233, 251, 287, 295, 299, 308, 309, 311-316, 318, 320-324, 326-328, 332-335, 337, 350, 352, 356, 366, 370, 400, 447
 Korikos, 331, 335
 Korkuteli, 294, 298
 Kosova Savaşı, 255, 273, 290, 296, 303, 320, 446, 447
 Koyulhisar (Koyluhisar), 135, 145, 154, 156, 356, 374, 379, 381, 390, 411. — Kalesi, 383
 Kozağaç, 190
 Kozak, 266
 Kozan (Sis), 151, 389, 412, 415, 451
 Kozyaka, 254
 Köpekoğlu, 378
 Köprülü, Fuad, 237, 239, 240, 249-251
 Körpe Bey, 432
 Köse Hamza Bey, Antakya Sancak beyi, 334
 Köse Peygamber, 350
 Köseadağ, 171, 173, 390, 440, 441, 458
 Köseadağ Savaşı, 18, 229, 364
 Kötürüm Bayezit, Bkz. Celâleddin Bayezid Bey
 Köyceğiz, 280
 Kubâdâbad, 165, 170, 180
 Kuban Irmağı, 28
 Kubbetülslâm, 161
 Kudüs, 27, 136
 Kul Şahin Paşa, 329
 Kula, 287, 288, 290
 Kumanlar, 15, 110
 Kursık, 27
 Kurt Hasan, 277, 278
 Kurti, Hûsameddin, 204
 Kurumış, Beylerbeyi, 340
 Kurzâhil, 105
 Kutalmış, 5, 8, 41, 42, 48, 49
 Kûtayis, 86
 Kutbeddin İsmail, 215
 Kutbeddin Muhammed, Harezşah, 160
 Kutlu, lâkap, 149
 Kutlu Bey, 365, 372, 385, 453, 457, 458
 Kutluşah, 197, 449, 450

Kuzey-Anadolu, 253
 Kuzey-Batı Anadolu, 223, 225, 226, 232
 Kuzey-Doğu Anadolu, 45
 Kuzey-Irak, 3, 87, 105
 Kuzey-Suriye, 3, 11, 12, 53, 56, 58, 94,
 99, 105, 106, 109, 124, 125, 127, 168

Kuzey-Şirvan, 390
 Küçük Menderes, 117
 Küçük Şeyh Hasan, 343
 Küçükçekmece, 270, 302
 Küherge Noyan, 190
 Künbedhane, 142
 Kündürî, 49
 Kür Boğa, 340
 Kür Irmağı, 50
 Kütahya, 100, 134, 135, 224, 283, 286,
 287, 289-292, 324, 330
 Kveliskür, 8, 50
 Kyr Vart, 155

L

Lâçin, Melikünnasır, 197
 Lâdik, Bkz. Denizli
 Lâdik (Denizli) Beyliği, 306, 307
 Lala Yarguç, Avrasya Beyi, 363
 Laodicea, 59
 Lârende, 316-319, 322, 325-327, 333,
 400. Ayr. Bkz. Karaman
 Laskarid hanedanı, 20
 Laskaris, Theodoros, 145, 147, 149
 Laskaris, Theodoros II., 179
 Latin (ler), 264, 268-271, 281, 284, 304,
 305
 Lâzkiye, 124
 Lebeau, C.H., 68
 Legzi, 367
 Leon Debatenes, 65
 Leon II., Ermeni prensi, 140, 141, 147,
 148, 150, 151, 209
 Leşkeri ili (Laskaris ili), 301
 Leys (Üveys) Bey, 284, 285
 Lidya, 267
 Liparit, 5, 32, 41, 42, 85

Lori, 8, 49
 Louis VII., Saint, 127
 Lütü Bey, 420, 421

M

Maarretünnûman, 106
 Macar (lar), 15, 133, 328, 330, 334. —
 Krallığı, 249
 Macaristan, 329
 Macingerd, 450
 Maden, 87, 216
 Mahmud, Gazneli, 31, 35
 Mahmud, İnalıoğlu, 206
 Mahmud, Mirdasi, 52, 57, 60, 61
 Mahmut, Nâsirüddin, Artuklu, 153, 213
 Mahmut, Sultan, 123
 Mahmut Bey, Candarlı, 261
 Mahmut Bey, Çobanoğlu, 234, 235, 241
 Mahmut Bey, Karamanoğlu, 316-318
 Mahmut Bey, Mehmet Bey oğlu, 282
 Mahmut Bey, Menteşeoğlu, 282
 Mahmut Bey, Mesut Bey oğlu, 311
 Mahmut Bey, Tacettinoğlu, 362, 363, 454
 Mahmut Bey, Turgutoğlu, 337
 Mahmut Bey, Yunusoğlu, 295, 297
 Mahmut Çelebi, Tacettinoğlu, 383
 Mahmut Paşa, veziriâzam, 260, 334
 Makedonya, 15, 30, 46, 122, 302
 Makrizi, 339, 343, 345, 400
 Malatya, 7, 11, 12, 24, 29, 46, 47, 53, 54,
 57, 58, 84, 85, 103, 112-117, 119, 123,
 124, 126, 128, 131, 132, 134, 135,
 141, 144, 145, 149, 153, 208-211,
 214, 232, 286, 344, 352, 397, 401,
 403, 408, 415, 416, 419, 442, 444,
 449, 464. —Kalesi, 444, 445
 Malazgirt, 6, 13, 16, 29, 44-46, 60-66,
 69, 77, 88, 133, 161, 204, 215. —
 Kalesi, 72, 208
 Malazgirt (Meydan) Savaşı, 65, 79, 81,
 82, 84, 85, 103, 113, 203, 206
 Mâlikâne, 21
 Malya Ovası, 353, 366

- Mama Hatun, 207, 208
 Manavgat, 157
 Mangıl, 367
 Manisa, 301, 302, 304. Ayr. Bkz.
 Saruhan
 Mansur, Bahaüddin, 88
 Mansur, halife, 16
 Mansur, Kutalmışoğlu, 11, 56, 66, 82, 97,
 99, 101
 Mansur, Nasruddevle, Mervanlı, 87, 88,
 90, 92
 Mansur, Oğuzoğlu, 3, 4, 35, 37-39
 Manuel Komnenos I., 12, 13, 57-59, 126,
 127, 131, 133, 138, 210
 Manyas Gölü, 120
 Maraş, 24, 29, 56, 85, 103, 114, 115, 118,
 124, 125, 127, 130, 132, 151, 157,
 209, 344, 415, 416, 419
 Mardin, 4, 37, 80, 87, 91, 93, 94, 142,
 204, 213, 214, 449
 Mardin Artukluları, 206
 Marin, 280
 Markova, 261
 Marmara Bölgesi, 84, 102, 245, 355
 Marmara Denizi, 13, 59, 80, 100, 101,
 107, 110, 111, 113, 114, 218
 Marmaraşın, 9, 50
 Marmaris, 275, 281, 282
 Masara Kalesi, 149
 Mateos, Urfalı, 116
 Maverâünnehr, 16, 31, 33, 81, 310
 Mavropous, 14
 Mavrozomes, Manuel, 144, 146, 157
 Mecdëddin Mahmut Bey, Karamanoğlu,
 318, 420
 Mecdüddin Ebûbekir, 154
 Mecdüddin Muhammed, 168
 Medine, 398
 Mehdi, halife, 16, 29
 Mehmet, Demleçoğlu, 12, 57, 66, 82, 88,
 203
 Mehmet, İbrahim Bey oğlu, 281, 333
 Mehmet, Rikabdâr, emir, 365
 Mehmet, şehzâde, 338, 417
 Mehmet, vezir, 258
 Mehmet Bey (II), Alaattin Ali Bey oğlu,
 375-377, 431
 Mehmet Bey, Aydınoğlu, 267, 268, 272,
 273, 288
 Mehmet Bey, Eretnaoğlu, 318, 319,
 351-355, 366-368, 370, 423
 Mehmet Bey, Karamanoğlu, 287, 291,
 298, 299, 311-315, 324-327, 413, 416,
 417
 Mehmet Bey, Karamanoğlu Kerimüddin,
 189, 190
 Mehmet Bey, Mahmut Bey oğlu, 297
 Mehmet Bey, Menteşe Beyi, 282, 283
 Mehmet Bey, Mihaloğlu, 363
 Mehmet Bey, Süleyman Bey oğlu, 309
 Mehmet II., 23, 24, 160, 238, 260, 261,
 285, 331, 332, 334, 336, 337, 359,
 417
 Mehmet Mirza, 323
 Mehmet Paşa, 414
 Mekke, 398
 Melek Hatun, 319, 320
 Melik Ahmet Bey, 394, 395, 398
 Melik Arslan, 417
 Melik Celâleddin, 205
 Melik Eşref, Çobanlı, 348, 349
 Melik Eşref Barsbay, Memlük Sultanı,
 152-154, 157, 158, 161, 212, 329,
 346, 365
 Melik Eşref Selâhaddin, 316, 420
 Melik Gazi, 212, 416
 Melik Müeyyed, Memlük Sultanı, 325,
 326
 Melik Nâsır (Mehmed), Memlük Sulta-
 nı, 295, 297, 316, 415
 Melik Salih, 205
 Melik Zâhir, sultan, 313, 415
 Melik Zâhir Çakmak, 417
 Melik Zâhir Seyfeddin Tatar, 326
 Melike Hatun, 166
 Meliki Kebîr İmadeddin Devletşah, 205
 Melikşah, Kutbeddin, 135-138

- Melikşah, sultan, 9, 34, 50, 71, 82, 84-87, 89-92, 94, 97, 99-101, 104, 107-109, 203, 205
- Melikülâdil, Eyyubî hükümdarı, 142, 144, 157, 158, 208, 217
- Melikülaziz, Eyyubî, 152
- Meliküleşref, Bkz. Melik Eşref
- Melikülkâmil, Eyyubî hükümdarı, 162-164, 167, 213
- Melikülmuzaffer, Eyyubî, 166, 170
- Melikülmücahid, Eyyubî, 166
- Melikü'l-ümerâ (Beylerbeyi), 225
- Melikünnasır, 341, 343, 344, 346, 347, 349
- Melikünnâsır Salahaddin, Haleb Eyyubî hükümdarı, 166, 171
- Meliküssalih, Eyyubî, 170
- Meliküssalih, Memlüklü sultanı, 349
- Meliküzzahir, Haleb Eyyubî hükümdarı, 151, 152
- Melissenos, Nikephoros, 13, 58, 102
- Memleket-i Marmara, 264
- Memlük (lü-ler), 24, 197, 251, 280, 285, 295, 296, 325, 329, 337, 341, 370, 384, 385, 412, 413, 417, 442, 445, 452, 454, 463
- Memlüklü Devleti (Sultanlığı), 21, 244, 253, 325, 327, 343, 344, 412, 416. Ayr. Bkz. Mısır Memlüklü Sultanlığı
- Memun, 29
- Menbic, 12, 57, 61, 77, 152, 153.—Kalesi 214
- Mencekoğlu, 104
- Menderes Irmağı, 126, 138, 283, 288
- Menderes Vadisi, 144, 146
- Mendik, 316
- Menemen, 301, 303
- Mengü Han (Kaan), 177, 179
- Mengü Noyan, 186
- Mengücük, emîr, 66, 84, 211, 212
- Mengücük ili, 159
- Mengücüklü Beyliği, 80, 122, 211, 212
- Menteşe, 195, 280, 283-285, 288
- Menteşe Bey, 267, 275, 279
- Menteşe (Menteşeoğulları) Beyliği, 21-23, 189, 256, 279-283, 285, 290, 291, 320, 323, 331
- Meraga, 160
- Merend, 8, 49
- Meriç Irmağı, 269
- Merşemnişan, 9
- Merv, 3
- Mervanoğulları Beyliği, 4, 60, 87, 203
- Merve, general, 8
- Meryemana, 104
- Meryemnişin, 50
- Merzifon, 208, 438, 448
- Merzuban Kalesi, 152
- Mesâlikü'l-ebşâr*, 253, 263, 280, 288, 302
- Mesih Paşa, veziriâzam, 338
- Mesleme b. Abdülmelik, 43
- Mesut, Artuklu emiri, 157, 158, 213
- Mesut, Gazneli, sultan, 3, 35
- Mesut, Muhyiddin, 135, 136, 138, 142
- Mesut Bey, Menteşe Bey oğlu, 279, 280
- Mesut I., sultan, 117, 120-122, 124, 128, 130, 210
- Mesut II., sultan, 191, 197, 199, 232-234, 311
- Meşhed, 164
- Mevlâna, 319
- Mevlâna Hamz Bey, 328
- Mezid Bey, 329
- Mezopotamya, 105, 106
- Mısır, 16, 22, 24, 59-61, 67, 90, 146, 282, 284, 295, 312, 325, 337, 353, 354, 366, 398, 417, 421, 422, 443, 462
- Mısır Hoca, 382, 386-388, 449
- Mısır Memlüklü Sultanlığı, 285, 344, 346, 401, 442. Ayr. Bkz. Memlüklü Devleti (Sultanlığı)
- Micingert, 206.—Kalesi, 142
- Midilli, 110, 111, 217, 268, 301, 337
- Mihail, patrik, 135
- Mihail VI., 15
- Mihail V., 14
- Mihail Paleologos, 20, 180

- Mihail VIII., imparator, 279
 Mikâil, Dukakoğlu, 106
 Milas, 280-282
 Minan, 337.—Kalesi, 336
 Minşar Kalesi, 149, 154
 Mintaş, Malatya naibi, 384, 442-446
 Minuçehr, Ebulesvaroğlu, 9, 51
 Mîran, emîr, 131
 Miranşah, 408
 Mirdasoğulları Beyliği (Emirliği), 17, 203
 Miryokefalon (Myriokephalon) Savaşı, 132, 134, 223
 Miryokefalon (Kumdanlı) Vadisi, 133
 Misis, 29, 103, 124, 128, 412
 Mizya (Balıkesir yöreleri), 267
 Mocenigo, Venedik amirali, 337
 Moğol (lar), 18-22, 154, 155, 157, 159-162, 164, 171, 172, 176, 177, 179, 180, 182, 184, 185, 187-189, 193, 198, 213, 214, 227, 229-231, 233-236, 239, 240, 242, 243, 249, 251, 252, 263, 265, 287, 288, 294, 295, 299, 308-311, 313-318, 320, 339, 344, 347, 348, 353-358, 360, 362, 364, 366, 367, 370, 380, 396, 423, 426, 432-435, 437, 441, 445, 446, 448, 449, 453, 465
 Moğolistan, 166, 175
 Moka (Minan), 335
 Molla Veli, 332
 Moncuk Böri, 93
 Monolog, emîr, 119, 120
 Monomak, IX. Konstantin, 5, 14, 15, 41-43, 45
 Mora, 261, 268, 338
 Mubarüziddin Çavlı, Bkz. Çavlı
 Mucireddin Emirşah, 193-195, 223
 Mugan, 173
 Muğla, 279-283
 Muhammed, Çubukoğlu, 115
 Muhammed, Danişmendli, melik, 124-126, 210
 Muhammed, Ebû Câfer, 61
 Muhammed, Ebû Gânim, 59, 60
 Muhammed, Ebû Nasr, 68
 Muhammed, emîr, 119
 Muhammed, Hacib, 109, 112
 Muhammed, Hz. Peygamber, 16, 69, 77, 100
 Muhammed, Melikülmansur, Sökmenli emîri, 216
 Muhammed, Nasreddin, Saltuklu, 141
 Muhammed, Ziyaüddin, 115
 Muhammed b. Mansur, 50, 51
 Muhammed Ebîverdî, 104
 Muhammed Tapar, 115-117, 119, 205, 207, 215
 Muineddin Mehmet, 196, 360
 Muineddin Mesud, Ankara meliki, 223, 224, 226
 Mu'ineddin Süleyman Pervane, 19, 179, 180, 182-188, 229, 230, 286, 311, 312, 360, 361
 Mukbil, 404, 461
 Mulay (Bulay), 197
 Munis, 29
 Murad Hüdavendigâr Türbesi, 324
 Muradiye (Bergiri), 6, 44
 Murat Arslan Bey, İnanç Bey oğlu (Lâdik emîri), 307
 Murat Baba, 307
 Murat Bey, İsfendiyar oğlu, 259
 Murat I., sultan, 248, 254, 255, 265, 400, 438, 446, 447
 Murat II., sultan, 23, 259, 261, 273, 277, 278, 282, 284, 285, 289, 290-292, 296, 298, 303, 319, 320, 327-332, 363, 417
 Murat Suyu (Irmağı), 10, 36, 53, 58, 60, 386
 Musa Bey, İsa Bey oğlu, 274
 Musa Bey, Karamanoğlu Mahmut Bey oğlu, 316, 317
 Musa Bey, Menteşeoğlu İbrahim Bey oğlu, 281, 282
 Musa Çelebi, 257, 276, 291, 323, 324
 Musa İnanç Bey, 41
 Muslih, lala, 178

Mustafa, Şehzade, Konya valisi, 335-337, 363
 Mustafa Bey, Aydınöğlu, 277
 Mustafa Bey, Kemaleddin Hüseyin Bey öğlu, 296
 Mustafa Bey, Karamanoğlu, 338
 Mustafa Bey, Mehmet Bey öğlu, 325, 326
 Mustafa Bey, Mehmet II öğlu, 334
 Mustafa Çelebi, 258, 276, 277, 291
 Mustansır, halife, 59, 170
 Musul, 4, 37-39, 65, 88, 115-117, 199, 341
 Muş, 46, 88, 215, 216
 Mut, 189, 190, 314, 323
 Mutahharten, 356, 364, 368-388, 390-395, 397-411, 443, 449-451, 453, 455, 457, 460
 Mutasım, 29
 Muzaffereddin İshak Bey, İlyas Bey öğlu, 303
 Muzaffereddin Mustafa Bey, 295
 Muzafferüddin, Çobanoğlu, 191
 Muzafferüddin Alişir, 169, 286
 Muzafferüddin Mahmut, Danişmentli, 144, 262
 Muzafferüddin Muhammed, 159
 Muzafferüddin Yavlak Arslan, 195, 230-235, 252
 Mübarizeddin Mehmet Bey, 298
 Müeyyedüddin, Nisanoğlu, 206
 Mühezzebüddîn Ali, 168, 173, 182
 Mühezzebüddin Mesut, 360
 Müslim, Şerefüddeve, 87-90, 104-106
 Müslüman (lar), 238, 319, 347, 350, 406, 427
 Müslümanlık, 330
 Müstencid el-Mevlevi, 367
 Müstersid, halife, 209
 Mütevekkil, 29

N

Nahçıvan, 8, 9, 32, 41, 49, 51, 382, 405
 Naksos, 301
 Namrun, 173

Napoli, 305, 334, 337
 Nâra burnu, 111
 Nâsır Lidinillah, halife, 148, 154
 Nâsireddin, Yavlak Arslanoğlu, 194
 Nâsireddin Mehmet Bey, Dulkadiroğlu, 328, 329, 416, 417
 Nâsireddin Muhammed, maliyeci, 198, 207, 208, 211
 Nasr, Mervanlı, 7, 10, 48, 60, 87
 Nasr, Mirdas öğlu, 99
 Nasruddevle Ahmet, 5
 Nâvekiyye (Balhan, Irak, Yabgulu) Türkmenleri (Beyliği), 3, 12, 35, 58, 98
 Nebî, 379
 Necibeddin, Selçuklu maliye nazırı, 311
 Necmeddin, kadı, 172
 Necmeddin, vezir, 233
 Necmeddin Eyyub, 217
 Nehrülceviz, 61
 Neşrî, 369, 378, 404, 408
 Niğbolu, 276. —Savaşı, 321
 Niğde, 130, 199, 313, 321, 325, 326, 340, 351, 356, 358, 370, 371. —Kalesi, 451
 Niğde Aksaray, 351
 Nij, Bkz. Kemalpaşa
 Nik, 32
 Niketas Kastamoniates, 110, 218
 Niksar, 29, 56, 84, 125, 132, 135, 140, 168, 208, 211, 230, 359, 362, 371, 400, 445. —Kalesi, 454. —Seferi, 384
 Nisanoğulları, 206
 Niş, 330
 Nişabur, 4, 38, 40
 Nizâmeddin, Artuklu, 141
 Nizameddin İbrahim, Artuklu, 214
 Nizameddin Şamî, 369, 403
 Nizamüddin, Mervanlı, 52
 Nizâmülmülk, 9, 50, 51, 55, 65, 66, 91
 Nizip, 10, 53, 84
 Normanlar, 13-15, 56
 Nûre Sofî (Sadeddin Nûre), 310, 333

Nureddin Mahmut, atabek, 128,
130-132, 134, 210, 211
Nureddin Muhammed, Artuklu, 134,
206, 213, 214
Nurin Noyan, 340
Nusaybin, 10, 38, 53, 116
Nusratüddin Ahmet, emîr, 299, 300
Nusratüddin Hasan, 190, 299, 314
Nusretüddin, Selçuklu emîri, 151, 152

O - Ö

Oğuzlar, 15, 61, 135, 213, 225, 310, 412,
415
Ohri (Ohri Sancak Beyliği), 276
Olçaytu Han, İlhanlı hükümdarı, 243,
294, 339, 340
Oltu, 45, 85, 206
Opos, 110, 218
Ordu, 362
Ordu Şab, Erzurum emîri, 373
Orhan, İshak Bey oğlu, 303, 304
Orhan Bey (Gazi), sultan, 245-247, 256,
263-265, 301-303
Orbun Bey, Menteşe beyi, 272
Orta-Anadolu, 12, 21, 32, 58, 80, 82, 84,
99, 103, 113, 114, 208, 231, 242,
262, 339, 343, 345, 348, 355, 374,
401, 408, 437, 447, 449, 460, 464
Orta-Asya, 251
Orta-Doğu, 3, 13, 27, 59, 194
Orta-Fırat, 401
Ortodoks, 270
Osman Bey (Gazi), sultan, 235-238,
240-245
Osman Bey, Hamidoğlu, Tere Beyi, 298,
327
Osmançık, 184, 379
Osmaniye, 128
Osmanlı (lar), 22-24, 235, 237-240, 242,
244-251, 255-260, 264, 265, 273-278,
282-285, 289-291, 296, 298, 303,
319-321, 323-325, 327-332, 334, 337,

356, 370, 376, 387, 403, 407, 413,
417-419, 421, 438, 446-448, 452, 463,
464

Osmanlı Beyliği (Devleti, İmparatorlu-
ğu), 21-23, 107, 236-240, 242-249,
257, 261, 265, 275, 290, 291, 327,
331, 363, 410, 411, 413, 418, 446,
447

Ostrogotlar, 27
Otluk Hisarı, 324
Otlukbeli Savaşı, 24, 336
Oynaş, 300
Ögedey, 162, 164, 166
Ömer, halife, 80
Ömer Bey, 413
Ömerî, 263, 280, 302

P

Paflagonya, 223, 225
Palamas, 251
Palatya, 281-284
Paleologoslar, 20
Palu, 12, 58, 85, 103, 123, 214
Pamfilya, 125
Panaretos, 365, 367
Panaskert çayı, 50
Pankaras, 47
Pasin, 5.—Ovası, 6, 7, 42, 45, 46, 64
Paşa Sancağı, 248
Payas, 412
Peçenek (ler), 5, 13-15, 56, 62, 73, 107,
109-112, 122, 133, 217, 218
Pers, 106
Pertus Kalesi, 118, 130
Pervane Mu'ineddin Süleyman, Bkz.
Mu'ineddin Süleyman Pervane
Pervanelik, 168, 262
Pervaneoğulları Beyliği, 182, 360
Petro, Kıbrıs Kralı, 298
Philaretos, 58, 85. Ayr. Bkz. Filaretos
Philaretos Brachamios, 12, 57
Philip, IV. Bohémond'un oğlu, 156

Pınarbaşı, 190, 356
 Pınarpaşa, 186
 Pierre l'Ermit, 112
 Pîr Ahmet, 24, 333-337
 Pîr Hüseyin, 364, 367-370, 457
 Pîr Mansur Bey, 414
 Pîr Mehmet, 399, 413
 Pîr Ömer, 410
 Pontus, 223
 Porsuk, 66, 101, 107
 Psellos, 14
 Pulus, 393, 395. —Savaşı, 397, 398

R

Râban, 105, 127, 130. —Kalesi, 134, 152
 Rahbe, 116. —Ovası, 66
 Rakka, 163
 Ramazan Bey, 412
 Ramazanoğulları Beyliği, 17, 21, 23, 24, 412, 413, 417, 418
 Resultekin, 5, 41
 Rey, 4, 8, 35, 37, 39, 40, 43, 49, 50, 64, 67
 Rıdvan, melik, 114, 116
 Richard, 115
 Ridaniye, 413
 Rodos, 110, 217, 271, 280, 282, 285, 302, 303, 421
 Rodos Şövalyeleri, 270, 271, 282, 334, 337
 Roje dö Flor, 288
 Roma (lılar), 63, 72
 Romania, 129
 Romanos Diogenes, 12, 13, 15, 53-59, 61, 63, 68, 70, 72, 74, 75, 77-79, 82, 97
 Romen Argyre III., 14
 Rosudan, 162, 168
 Rum (Anadolu), 129, 408
 Rum (lar), 42, 227, 238, 239, 267, 277, 280, 447, 459
 Rûm Bölgesi, 429
 Rum Kapısı, 48
 Rum Mehmet Paşa, 421

Rum-Pontûs Devleti, 145
 Rum Selçukîler, 235
 Rumeli, 22, 46, 56, 112, 245, 246, 248-250, 257, 261, 264, 265, 268, 270, 273, 275-277, 284, 290, 291, 302, 304, 319-321, 323, 327, 328, 330, 363, 447, 449
 Rupen II., 134
 Rus melikleri, 228
 Rustov, 11, 55
 Rükneddin, şehzâde, 166, 167
 Rükneddin Geyümers, şehzâde 231, 232
 Rükneddin Kılıç Arslan, 231, 233, 234, 252, 309
 Rüstem, Burduoğlu, 29
 Rüstem Bey, Nâsirettin Mehmet oğlu, 417, 418

S

Saadeddin Köpek, 166-168, 174
 Sabarlar (Sabir, Sibir), 28
 Sadaka, 88, 416
 Sadettin Deyrî, 330
 Sadr, Türkmen emîri, 205
 Sâdulmülk, Bozdoğan oğlu, 390, 393, 394, 398
 Safedî, 347, 350, 351
 Saffarîler, 16
 Safranbolu, 136, 253. Ayr. Bkz. Taraklı Borlu
 Sahib Ata Fahreddin Ali, vezir, 287, 299, 306, 308, 314, 315
 Sâhibata Türbesi, 299
 Sâhibataoğulları, 21, 299, 300
 Sahibin Bükü, 356
 Sahiller, emîri, 279
 Said, emîr, 398, 399
 Said, Mervanî, 60
 Saideli, 328
 Sâife, 29
 Saimbeyli (Haçın) Kalesi, 151
 Sakarya Irmağı, 57, 64, 125, 224, 235, 236, 241

- Sakız, 110, 217, 218, 268, 281, 301
 Salâhaddin Eyyubî, 134, 136, 206
 Salihli, 275
 Salime, 321
 Saltuk (Sabuk, Sandak, Sundak), 7, 12, 46, 47, 56, 57, 65, 66, 88, 131
 Saltuk, Ebul Kâsım, 84, 206, 207
 Saltuk ili, 145, 161, 208
 Saltuk, İzzeddin, 207
 Saltuklu (lar) Beyliği, 80, 206, 208, 216
Saltuk-nâme, 229
 Salur Boyu, 422
 Samagar Noyan, 185, 191, 194
 Samagar Oymağı, 356, 357, 396
 Samaniler (Samanogulları), 16, 35
 Samavna kadısı, 257
 Samsat, 29, 142, 152, 169, 386
 Samsihı, 367
 Samsun, 140, 145, 146, 160, 194, 257, 258, 352, 355, 362, 363, 464. Ayr. Bkz. Canik
 Samur Nehri, 390
 Sancar, sultan, 130, 135
 Sandakoğulları, 94
 Sandıklı, 300
 Sapanca Dağı, 83, 98
 Saraçhane Camii, 261
 Saray, 173, 231
 Sard, 278
 Sarı Saltuk, 263
 Sârımeddin İbrahim Bey, Ramazan Bey oğlu, 412
 Sarir, 55
 Saruca Paşa, 273
 Saruhan (Manisa), 264, 266, 275, 282. Ayr. Bkz. Manisa
 Saruhan Bey, 264, 267, 268, 270, 301, 302, 304, 305
 Saruhanoğulları (Beyliği), 21, 22, 256, 273, 290, 301, 304, 305, 320, 323
 Sasa Bey, 267
 Sasanî Devleti, 28
 Sasun Dağları, 6
 Savoya, 249
 Savtekin, 11, 55, 66, 67, 85
 Savur, 87
 Schildberger, 321, 369
 Selahaddin Salih, Mısır Memlûklü Sultanı, 353
 Selânîk, 250, 269, 276, 328
 Selçuk, 274-277
 Selçuk Hatun, 152, 186
 Selçuk Sultan, 259
 Selçuklu (lar), 3, 5, 14, 19, 21, 31, 43, 58, 64, 77, 98, 119, 120, 125, 126, 133, 136, 142, 151, 155, 213, 224-226, 230, 232, 235-237, 239, 240, 252, 287, 306, 314, 463
 Selçuklu Devleti (Sultanlığı), 6, 9, 17, 20, 21, 31, 34, 40, 43, 77, 224, 226, 227, 233, 236, 237, 297, 312, 422
 Selçuklu Türkiyesi, 227, 232, 238, 239, 240, 393
Selçuk-nâme, 225
 Selçukşah, şehzâde, 204
 Selendi, 287
 Semendire, 330
 Sen Jan Şövalyeleri, 280
 Serez, 250
 Serhenkoğlu, 57, 66, 82
 Server Ağa, vezir, 331
Sevgendnâme, 331
 Sevinç, Uygur, 340
 Seydişehir, 295, 296, 308, 309, 319, 328, 331, 332
 Seyfeddin, Hokkabazoğlu, 156
 Seyfeddin Ayaba, 149, 154-156
 Seyfeddin Balaban, 186
 Seyfeddin Süleyman Bey, Eşrefoğlu, 308, 309, 318, 319
 Seyfeddin Tatar, 326
 Seyitgazi, 120
 Seyyîd, emîr, 352, 366
 Seyyidî Hüsam, 372, 378, 379
 Seyyidi Mehmet Bey, emîr, 353
 Sıklan Hisarı, 334

- Sındırgı, 263
 Sırbistan, 269
 Sırp (lar), 133, 269, 328, 446
 Siirt, 87, 91, 92, 94, 115
 Silifke, 137, 157, 189, 333-337.—Kalesi, 24
 Silistre, 250
 Silvan, 4, 29, 37, 62, 65, 87, 91, 92, 94, 115, 116, 134, 203, 205, 214, 215
 Simav, 287, 289
 Simre, 129
 Sinan Paşa, Rumeli Beylerbeyi, 328
 Sinaneddin Calis, 297
 Sinaneddin Hızır Bey, 297
 Sincar, 38
 Sinop, 23, 102, 150, 160, 182, 194, 223, 224, 227, 228, 230, 232, 252-255, 257, 258, 260, 261, 282, 304, 360, 361. —Kalesi, 259
 Sinurköy, 385, 457
 Siraceddin, 381, 383
 Siraceddin Süleyman, 343, 422
 Sis, Bkz. Kozan
 Sisan, 110, 217.—Adası, 278
 Sitti Mükrim Hatun, 417
 Sivas, 12, 13, 29, 47, 48, 54, 56-59, 64, 80, 82, 84, 97, 102, 126, 128, 130, 131, 135, 137, 140, 141, 150, 153, 154, 162, 168, 171, 172, 180, 186, 188, 191, 194, 195, 197, 208, 210, 211, 232, 275, 289, 299, 319, 345, 347, 350-352, 355-358, 362, 365, 370-381, 383-386, 388, 389, 394, 400, 402, 404, 408, 415, 423-427, 430, 433-438, 440, 441, 443-451, 453-455, 457, 459, 460
 Sivas Caniği, 362, 363
 Sivas Devleti, 452
 Siverek, 10, 52, 60, 163, 169
 Sivrihisar, 193, 323
 Siyavuş, Alâeddin, 189, 190
 Sızık, 263
 Sofya, 250, 330
 Sogd, 29
 Sokman, Artukoğlu Muineddin, 213, 215
 Sokman II., Kutbeddin, 142, 213
 Sokmaniyye kolu, 213
 Solak Pir Ali, 456
 Solhad, 181, 231
 Sökmen, Ahlatşahi, 205
 Sökmen el-Kutbî, 115, 215
 Sökmen II., Nâsireddin Muhammed, 207, 216
 Sökmenliler (Ahlatşahlar), (Beyliği), 80, 203, 205, 215
 Stefan, Ermeni, 130
 Stefanos, 4
 Sugûr (Uçlar), 29
 Suğdak, 159, 160, 181, 227-229, 231
 Suli Bey, Dulkadıroğlu, 388
 Sultan Alâeddin Camii, 255
 Sultan Ali, 205
 Sultan Han, 179
 Sultan Hisarı, 267
 Sultan Tepe, 66
 Sultan Türbesi (Kubbetüssultan), 116
 Sultanlar Türbesi (Konya'da), 147
 Sultanöyüğü, 228
 Sultaşah, Nureddin, 135
 Sultanülgâlib, unvan, 150
 Sur, 27
 Sorgan, emîr, 348
 Suriye, 17, 22, 27, 29, 39, 56, 67, 80, 99, 106, 112, 114, 122, 124, 151, 157, 169, 196, 197, 312, 330, 346, 387-390, 396, 412, 443-445, 450, 452, 462, 464
 Suriye Selçuklu Devleti, 88, 205
 Susıgırlık (Fırt), 263
 Susmanos, Bulgar Kralı, 276
 Suşehri, 171, 390, 394
 Sutay, Diyarbakır Valisi, 197, 340, 342
 Sutaylılar, 341, 342, 348
 Sülemiş, 196-198
 Süleyman (Abdülcebbaroğlu), 214
 Süleyman, Çağrı Bey'in oğlu, 49
 Süleyman, Hacı Emiroğlu, 383, 384
 Süleyman, İbrahim Bey oğlu, 333
 Süleyman, İlgazioğlu, 214

Süleyman, Mengüçüklü, 212, 213
 Süleyman, Mervanlı, 4, 37
 Süleyman Bey, Aydınoglu, Mehmet Bey
 oğlu, 267
 Süleyman Bey, Candaroglu (Kastamonu
 hükümdarı), 320
 Süleyman Bey, Dulkadiroğlu, 246, 329,
 417
 Süleyman Bey, Karamanoğlu, 318
 Süleyman Bey, Karamanoğlu ailesinden,
 323
 Süleyman Bey, Karesioğlu, 264, 270
 Süleyman Bey, Saruhanoglu, 268, 270,
 302
 Süleyman Bey II., Mübarizeddin, Meh-
 met Bey oğlu, 22, 295, 309
 Süleyman Çelebi, emîr, 284, 290, 399,
 460
 Süleyman Han, 347, 348, 364
 Süleyman Paşa, 247, 248, 252, 253, 256,
 361
 Süleyman Paşa, Candaroglu, 360, 448
 Süleyman Paşa II., Kastamonu emîri, 447
 Süleyman Şah, Celaleddin Bayezit oğlu,
 255
 Süleyman Şah, emîr, 455
 Süleyman Şah, Germiyanoglu, 296, 319
 Süleymanşah, Aydınoglu, 273
 Süleymanşah (Şah Çelebi), Germiyanog-
 lu, 289, 290
 Süleymanşah, Kutalmışoglu (Ebulfevâris
 Rükneddin, Nâsırüddeve), 11, 56,
 66, 82, 84, 97-107, 109, 110, 203,
 212, 218, 226
 Süleymanşah, Tire emîri, 272
 Süleymanşah II., Rükneddin, 135, 136,
 139-142, 144, 145, 147, 208, 212
 Süli Bey, 416, 417
 Sümeysat, 419
 Sünûktaz, 339, 340
 Süphan Dağı, 66
 Sürmeli, 9, 50
 Sürmeri, 297
 Süryaniler, 116

Ş

Şâdi, 75
 Şah Budak, 417, 418
 Şah Çelebi, 289
 Şah İsmail, 418
 Şahabeddin Ahmet, 412
 Şahin Bey, 248
 Şahinşah, şehzâde, sultan, 116, 117,
 119-121, 128, 130-133
 Şahrüh, 405
 Şam, 290, 325, 384, 396, 422, 443, 445,
 462.—Türkmenleri, 356, 377, 380,
 437, 440
 Şamlı, 266
 Şarabdar İlyas, 328
 Şâtiye, 29
 Şavşat, 8, 50, 86
 Şebinkarahisar (Şarki Karahisar), 29,
 46, 78, 80, 84, 159, 211, 230, 367,
 371, 382, 390-392, 394, 397, 398,
 411
 Şebânkarei, 350
 Şeddadoğulları Beyliği, 5, 11, 41, 55, 85
 Şehinşah, Konya Valisi, 338
 Şehirköy, 330
 Şehr-i Nev, 342
 Şehsuvar Bey, 418, 419
 Şekî, 55
 Şemkûr, 407
 Şems, 51
 Şemseddin Ahmet Lâkûşî, 194, 197, 198
 Şemseddin Bey, Bedreddin İbrahim oğ-
 lu, 317, 318
 Şemseddin Cüveynî, vezir, 188, 190, 191
 Şemseddin Hamza, 154
 Şemseddin Hasoğuz, 175
 Şemseddin Mehmet, 299, 311-313, 422
 Şemseddin Muhammed, 173, 175, 176
 Şemseddin Ömer, 164
 Şemseddin Savcı, Mehmetoğlu, 420
 Şemseddin Yaman Candar, 252
 Şerefeddin Ali Yezdî, 369, 403, 405, 406,
 409

Şerefeddin Hamza Seyyid, 198
 Şerefeddin Mahmut, 175
 Şerefeddin Muhammed, Pervane, 154
 Şerefeddin Osman, 196
 Şerif Şehabeddin Hüseyin, 343
 Şeyh Ali, 405, 409
 Şeyh Bedreddin Mahmut, 257
 Şeyh Cüneyt, 356
 Şeyh Çelebi, 325
 Şeyh Edebâli, 242
 Şeyh Hasan, Çobanlı, 341, 343, 346, 347, 349, 364, 365
 Şeyh Hasan, Eretnaoğlu, 348, 351, 352, 366
 Şeyh Hasan, Erzincan Beyi, 410
 Şeyh Hasan, Karamanoğlu, emîr, 457
 Şeyh Hasan, Süleyman Beyoğlu, 323
 Şeyh Mahmud, 379
 Şeyh Müeyyed, 321, 394, 397, 455, 456
 Şeyh Necip, Tokat hâkimi, 356, 368, 461
 Şeyhî Sinan, şair, 292
 Şeyhli, 287
 Seyhoğlu Mustafa, şair, 292
 Şihabeddin Ahmed, Meliküssalih, Artuklu, 214
 Şihabüddin Gazi, Eyyubî, 170
 Şikârî, 317, 318, 339
 Şiran, 122
 Şirek, 9, 50
 Şirvan, 85, 123
 Şirvanşahlar (Beyliği), 41, 55
 Şöklü, 99
 Şuhud, 290, 300
 Şücaeddin İlyas Bey, 283
 Şücaeddin Orhan Bey, 280, 281

T

Taberiyye, 99
 Taceddin Bey, 356, 359, 362, 370, 425
 Taceddin Hüseyin, 190, 299, 314
 Taceddin Mûtez, 186
 Taceddin Pervane, 163, 166, 167
 Tacettinoğulları (Beyliği), 362, 381, 383
 Tacik, 107
 Taharten, bkz. Mutahharten
 Tahîrîler, 16
 Tahirten, bkz. Mutahharten
 Tahran, 4
 Takiyyeddin Ömer, Eyyubî, 208
Takvim-i Nücâmî, 321
 Tamgaç Han I., Ebû İbrahim, 52
 Tamış, 73
 Tanam, Şam Valisi, 397
 Tanrı Dağları, 28
 Tanrıbermiş Bey, 109-111, 217, 219
 Taraklı Borlu (Safربولu), 253, 258
 Tarathan, bkz. Mutahharten
 Tarımtaz, 339, 340
Tarih-i Ulcaytu, 339
 Târim, 41
 Tarsus, 24, 29, 79, 85, 103, 124, 128, 173, 174, 315, 325, 334, 336, 412, 413
 Taşanoğlu, 378
 Taşeli (Taş), 323, 325, 330, 332
 Taşferrâş, 35
 Taştëmür, Halep Valisi, 346, 347, 352
 Tatar (lar), 228, 235, 368, 387, 396, 403, 408, 446, 448, 449, 460
 Tatvan, 162, 215
 Tavas, 280
 Tavdonos, 8, 48
 Tavşanlı, 287, 289
 Tayci Noyan, 196
 Taycu Bahşi, 339
 Tebriz, 179, 194, 198, 232, 251, 347, 464
 Teke Beyliği, 323
 Teke Karahisar, 298
 Teke Oymağı, 297
 Tekeeli, 298
 Tekiş, 92
 Telbâşir, 105, 127, 152
 Tellafrin, 214
 Telldânis, 214
 Temürboğa Muncukî, 396
 Temürtaş, Artuklu, 204, 206, 214
 Teodora, 245, 303
 Tepsi minare, 207

- Tercan, 44, 206, 411. —Dağları, 6
 Terken Hatun, 91
 Terme, 362
 Tesalya, 15
 Tevâif-i Mülûk, 17
 Thamara, 141
 Theodora, 14, 15
 Theodosios I., 27
 Tiflis, 8, 9, 11, 36, 41, 50, 55, 123
 Timur, 23, 205, 257, 273, 274, 283, 290, 298, 304, 307, 320, 321, 323-325, 327, 368, 369, 382-384, 387-391, 394-398, 401-412, 416, 441, 443, 446, 449-452, 455, 459, 460, 463
 Timur Noyan, 186
 Timurlular, 389, 412
 Timurtaş, Noyan, (Paşa), 199, 244, 320-322
 Tire, 267, 272, 274, 283
 Todon, Moğol kumadanı, 312
 Toganarslan ailesi, 94
 Toğa Hatun, 351
 Toğan, 340
 Toğan Arslan, Demleçoğlu, 123, 203, 204
 Toğancık Beyliği, 22
 Tohma Suyu, 53, 152, 211
 Tokat, 78, 84, 102, 132, 135, 140, 148, 170, 172, 179, 187, 188, 208, 211, 230, 275, 335, 351, 355, 359, 362, 374, 375, 379, 400, 425, 430-432, 435, 439, 446-448, 454, 461, 464. — Kalesi, 284, 285, 374, 375, 430-434, 437, 439
 Toktamış, 389
 Toku Noyan, 184, 185, 187, 188, 312
 Tonozlu, 287
 Toros II., 128, 130
 Toros Dağları, 11, 12, 53, 58, 140, 147, 151
 Tosya, 257, 258
 Trablusşam, 17, 103
 Trabzon, 11, 24, 55, 84, 86, 145, 150, 160, 260, 365, 367. —Rumları, 21, 230, 360, 382. —seferleri, 332
 Trabzon Komnenleri, 173, 182, 382
 Trabzon Rum (Pontus) Devleti (İmparatorluğu), 18, 159, 260, 360
 Trakya, 22, 27, 110, 122, 218, 245-248, 269
 Trata(n), Bkz. Mutahharten
 Trialet, 8, 50
 Tripolis, 288
 Trova, 264, 265
 Tudavun Noyan, 186-188
 Tugaçar Noyan, 196
 Tuğral Arslan, şehzâde, 117, 122, 123, 209
 Tuğrul, Çankırı Valisi, 124
 Tuğrul, Şihabüddin, Eyyubî, 152, 157
 Tuğrul III., sultan, 207
 Tuğrul Bey, 3-8, 31, 33, 34, 36-42, 44, 45, 47-49, 60, 87, 372, 375-377
 Tuğrulşah, şehzâde, melik, 130, 135, 140, 141, 144, 145, 148, 154, 158, 217, 226
 Tuğtekin, 8, 49
 Tuğtekin, Zâhirüddin, atabek, 205
 Tulhum, 7, 48, 52, 60
 Tulunoğulları, 16
 Tuna, 14, 15, 27, 276
 Tunceli, 214
 Tur Ali Bey, 365
 Turak, 43
 Tûrani, emîr, 346
 Turanşah, Mengüçüklü, 141
 Turgut Oymağı, 338
 Turgutlu, 301
 Turgutoğulları Beyliği, 22, 331
 Turhal, 433, 435, 437, 438, 448, 453, 454, 465
 Turkia, 129
 Turnadağı Savaşı, 418
 Tus, 35
 Tutak, 66, 82, 98
 Tutuş, Tacüddevle, 94, 104, 106, 203, 205
 Tül Medresesi, 317
 Tükelti Hatun, 339

Türbe-i Âdil Bey, 254

Türk (ler), 3, 28-30, 34, 63, 73, 80, 84, 102, 107, 110, 114, 117, 164, 217, 223, 224, 228, 231, 235, 238, 239, 244, 248-251, 263, 268, 270, 273, 279, 301, 306, 311, 329, 339, 347, 355, 356, 368, 447, 462, 465

Türk Memlüklü Devleti, 264, 312

Türkistan, 20, 28, 29, 31, 81, 135, 159, 164, 227

Türkiye, 30, 87, 88, 106, 114, 117, 119, 120, 123, 137, 141, 146, 147, 149-151, 153, 154, 157, 159, 164, 165, 169-173, 178, 179, 184-188, 191-199, 208, 210, 229, 231, 234, 238, 250

Türkiye Selçuklu Devleti, 17, 18, 27, 85, 94, 97, 101, 103, 109, 113, 114, 116-119, 125, 126, 128, 130, 133, 137, 138, 142, 145, 146, 153, 156-158, 160, 162, 168, 170, 172, 174, 188, 193, 195, 199, 210, 211, 214, 229, 240, 242, 262, 279, 286, 287, 294, 299, 301, 308, 310, 315, 316, 360, 362, 420. Ayr. Bkz. Anadolu Selçuklu Devleti

Türkiye-Suriye Kervan yolu, 147, 156

Türkmân, 57

Türkmen (ler), 224, 225, 231, 233, 234, 236, 238-241, 243, 250-252, 263, 279, 286, 294, 301, 310, 331, 344, 345, 355, 358, 364-366, 383, 385, 403, 412, 415, 437, 441, 446, 449, 454, 456, 457, 460

Türşek, 88, 90

U - Ü

Uç Türkmenleri, 137, 197, 219

Uçlar (Sugûr), 29

Ulubat, 119, 120. —Gölü, 107

Ulubey, 259

Uluborlu, 122, 125, 133-136, 144

Ulucami, 316

Ulukışla, 29, 150

Umur Bey I., Gazi, Aydınoğlu, 264, 267-273, 281, 302

Umur Bey II., Aydınoğlu, 274, 275, 283

Umurtekin, 57

Urban II., 112

Urfa, 7, 10, 27, 47, 48, 52, 60-62, 77, 84, 85, 97, 98, 103, 145, 152, 163, 167, 169

Urfa Haçlı Kontluğu, 115, 127

Urganlı, 301

Urla, 110, 217

Urmiye, 36, 37. —Gölü, 4, 8, 49

Ursel (Urselius, Roussel), 64, 65, 74, 82, 83, 97, 98

Uşak, 59, 287, 290

Uygurlar, 339

Uzlar (Oğuzlar), 13, 56, 62, 64, 70, 73

Uzun Hasan, Akkoyunlu hükümdarı, 24, 261, 333-337, 417, 421

Üçkilise, 387

Üçok Boyu, 412

Ügümi (Kastroekomi), 7, 42, 45

Ünye, 131, 160, 362

Ürgüp, 198, 351

Üsküdar, 100, 101

Üstaddâr, 179

V - W - X

Van, 94, 162, 215, 383. —Kalesi, 42

Van Gölü, 4-7, 9, 32, 36, 39, 41, 44, 47, 51, 60, 80, 103, 188, 383, 388

Vanand, 85

Varna, 330. —Savaşı, 332

Varsak, 390. —Oymağı, 328, 338

Vasak Pahlavuni, 32

Vasîf et-Türkî, 29

Vasil, Malazgirt muhafızı, 6, 44

Vasil, Urfa Valisi, 60

Vasurakan, 42

Vatas (Vatatzes), 264

Vatikan, 112

Vehsudan, 4, 35, 37

Veled, emîr, 456

Veliyyeddin Tercüman, 168
 Venedik (liler), 150, 247, 270, 271, 273,
 281, 282, 284, 302, 328, 332, 334,
 336
 Venedik Cumhuriyeti, 285, 332
 Viranşehir, 153. —Kalesi, 309
 Vizigotlar, 27
 Volga Irmağı, 110, 218
 Wittek, Paul, 223, 224, 237, 239, 240,
 251
 Xiphilin, 14

Y

Yabgulu Tükmenleri, 3, 35
 Yağlıbasan, Danişmendli, 115, 126, 128,
 130, 131, 204, 206, 210, 211, 262
 Yağma, emîr, 56
 Yağmur Bey, 35
 Yahşi Bey, Karamanoğlu, 318
 Yahşi Han, 263, 264
 Yakın-Doğu, 18, 23, 384, 395, 396, 401,
 446, 452, 455, 465
 Yakub, emîr, 86, 254, 447
 Yakubili, 287
 Yakup, Süleymanşah oğlu, 272
 Yakup Bey, Alişiroğlu, Germiyan hü-
 kümdarı, 267, 287-289, 300, 306,
 307
 Yakup Bey II. (Çelebi), 290-292, 323,
 324
 Yakup Ece, 247
 Yakut, Sinaneddin, 171
 Yakut Arslan, Demleçoğlu, 204
 Yakutî, 5, 7, 9, 11, 41, 46, 47, 50, 56, 86
 Yalvaç, 111, 218, 294, 296, 319
 Yarhisar, 260
 Yassıçimen, 161
 Yavlak Arslan, 236, 237, 241
 Yavtaş, Mubarizüddin, 168
 Yavuz Sultan Selim, 24, 413, 461
 Yazıcı-zâde Ali, 225, 228, 235
 Yazman, 29
 Yelboğa, emîr, 412, 445, 446

Yellitepe, 336
 Yelman, emîr, 385, 388, 408
 Yenice Köyü, 288
 Yenişehir, 260
 Yermuk, 80
 Yeşbek, emîr, 418
 Yeşilırmak, 84, 448
 Yınaloğulları, 80, 94
 Yisutay, 179
 Yörük, 250
 Yuannis Paleolog, 269, 303
 Yukarı-Dicle, 60
 Yukarı-Fırat, 80
 Yunus, Danişmendli, 210
 Yunus, komutan, 443
 Yunus Bey, Antalya emîri, 297, 298
 Yunusoğlu Mahmut, 298
 Yusuf Çelebi, 259, 380
 Yusuf Yınal, 41
 Yusufca Mirza, 335, 336
 Yuvane (Iuvane), 85
 Yüregirli, 412

Z

Zafernâme, 403, 408, 409
 Zagra, 250
 Zagros Dağları, 3
 Zahireddin İli, Danişmendli, 144, 148,
 262
 Zahirüddeve Gürcüoğlu, 166
 Zaimüddeve, 90, 92, 93
 Zalifre, 235
 Zamantı, 29, 132, 211, 354. —Kalesi, 418
 Zap Suyu, 4
 Zara, 171
 Zakeriya, 298
 Zakeriyya, hacib, 144
 Zencan Çayı, 340
 Zengi, Çökürmüş oğlu, 116
 Zengi, İmadeddin, 127, 204, 206, 215,
 216
 Zervan, 281
 Zeyneddin Karaca Bey, 415

Zeynel Bey, 335
Zeynelhac, 311
Zeynüddin Başara, 154, 155
Zile, 351, 441
Zincirli, 321
Ziyaeddin Gazi, Saltuklu, 207
Ziyaret Tepe, 66
Ziyaülmülk, 394, 395, 456

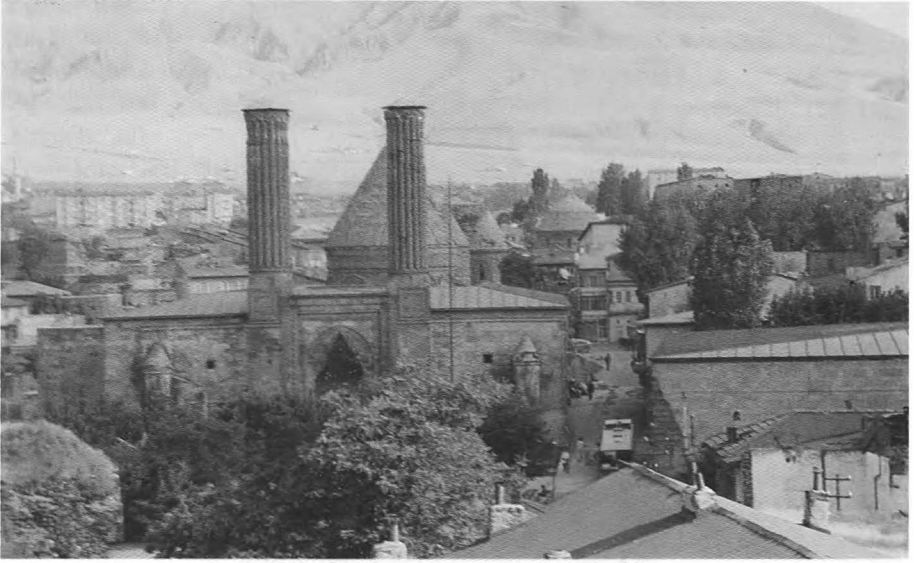
Zoe, 14
Zublas Kalesi, 125
Zülkadriye, 419
Zülkarneyn, Danişmendli, 128, 131, 210,
211
Zünnun, Danişmendli, 126, 130-133, 210
Zünnun, Koyulhisar hâkimi, 374, 375,
378, 379

1 - Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi, Akkoyunlu.

2 - Niğde Alâeddin Camii.

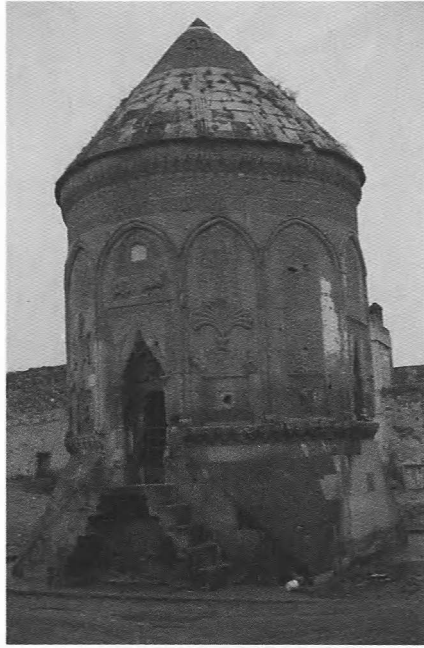
3 - Erzurum Çifte Minareli Medrese.

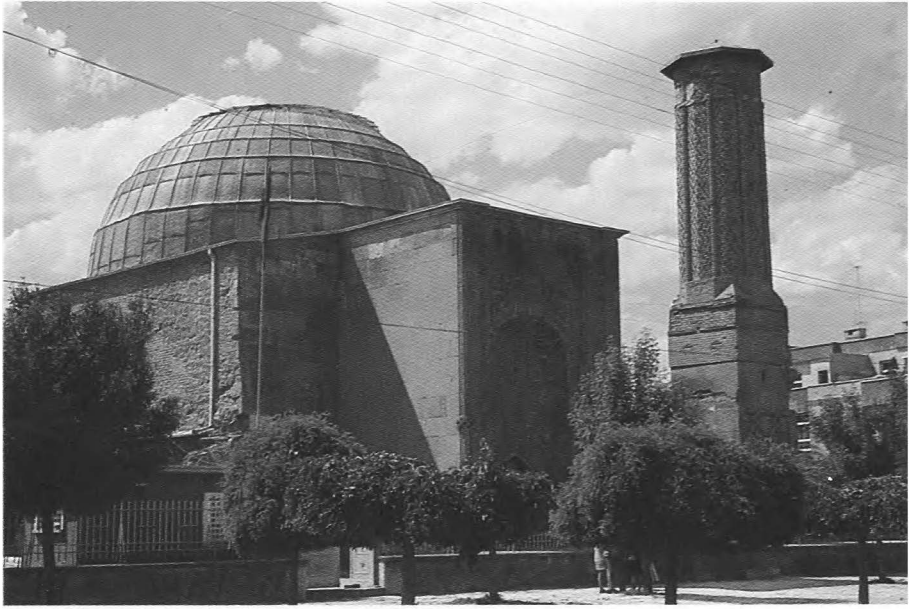
4 - Sivas Keykâvus şifahânesi. Türbe Cephesi.

5 - Kayseri Hunad Hatun Külliyesi.

6 - Kayseri Döner Kümbet.

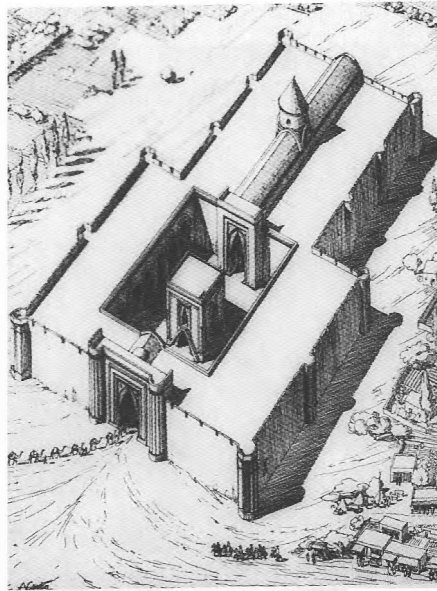
7 - Konya İnce Minareli Medrese.

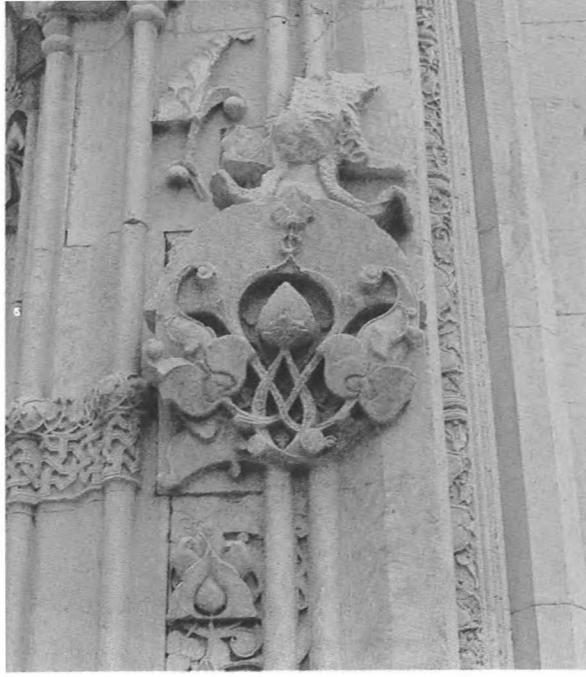
8 - Malatya Ulu Camii, Avludan Görünüş.

9 - Konya Sahip Ata Külliyesi, Portal.

10 - Aksaray Sultan Hanı.

11 - Divriği Darüşşifası.

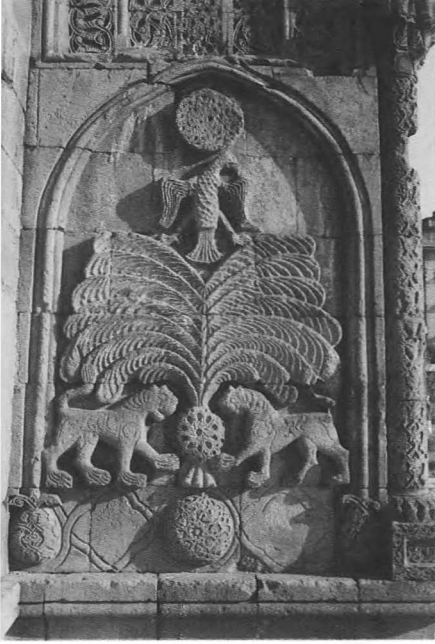
12 - Divriği Ulu Camii.

13 - Divriği Darüşşifası, Barok Portal'den Detay.

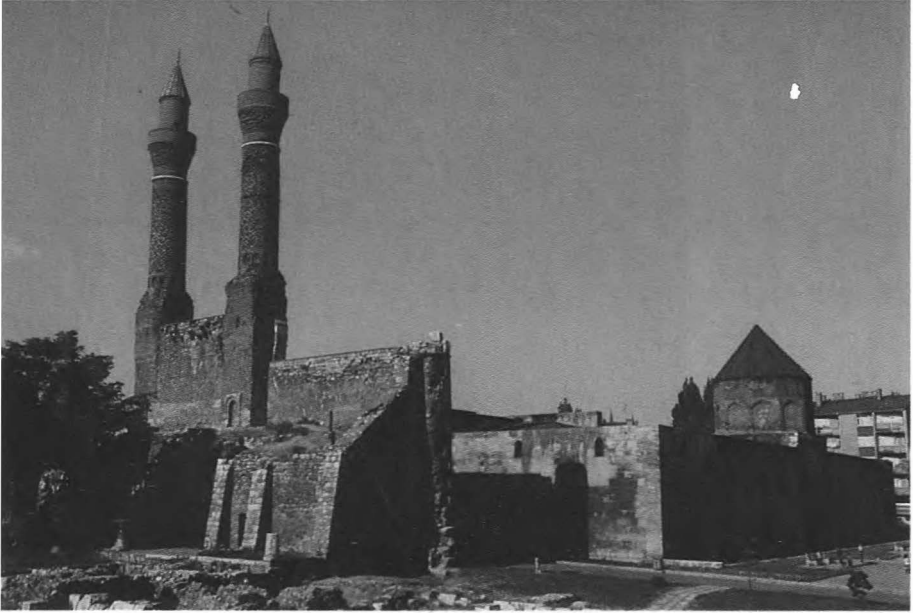
14 - Karaman İbrahim Bey İmaretî, Karamanlı.

19 - Erzurum Yakutiye, Taçkapıdan Detay.
İlhanlı.

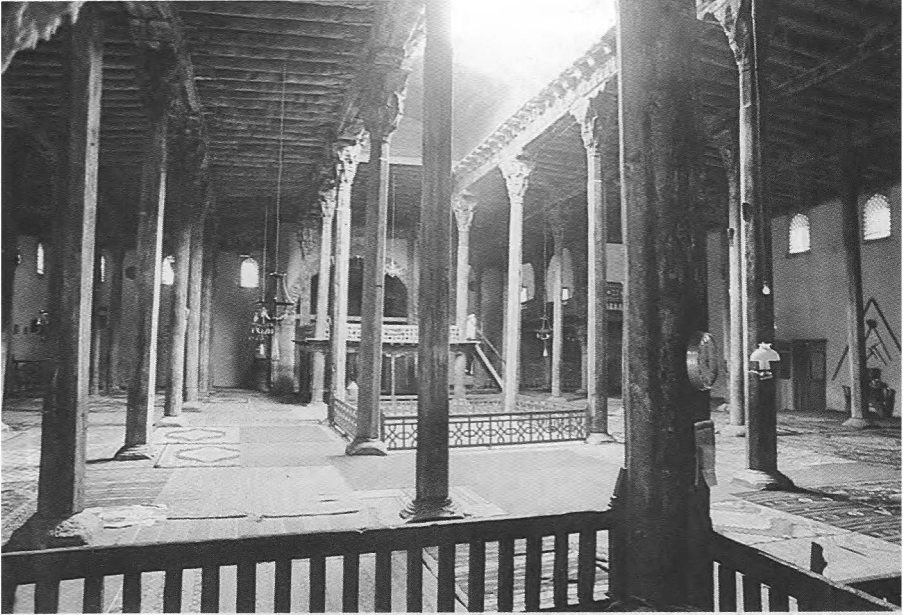
20 - Eğridir Dündar Bey Medresesinin Taçkapısı, Hamitoğulları.

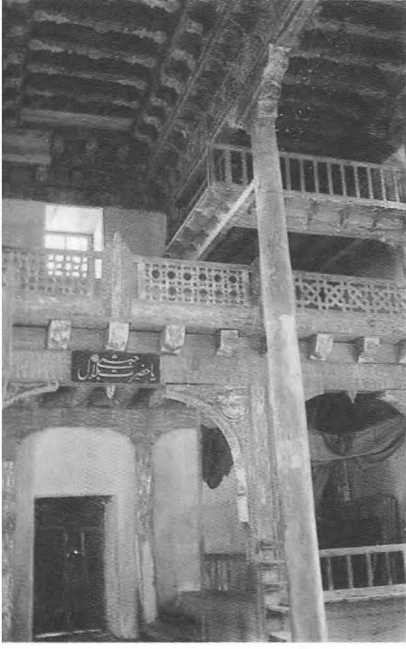
21 - Sivas Çifte Minareli Medrese ve Keykavus Şifahanesi.

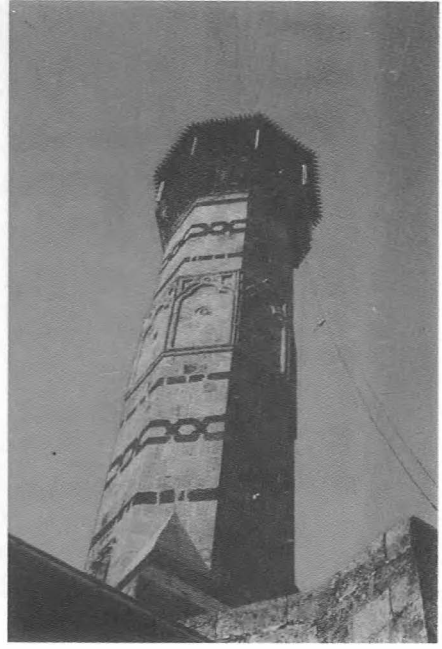
22 - Ahlat Emir Bayındır Türbesi, Karakoyunlu.

23 - Beyşehir Eşrefoğlu Camii, İçten, Eşrefoğulları.

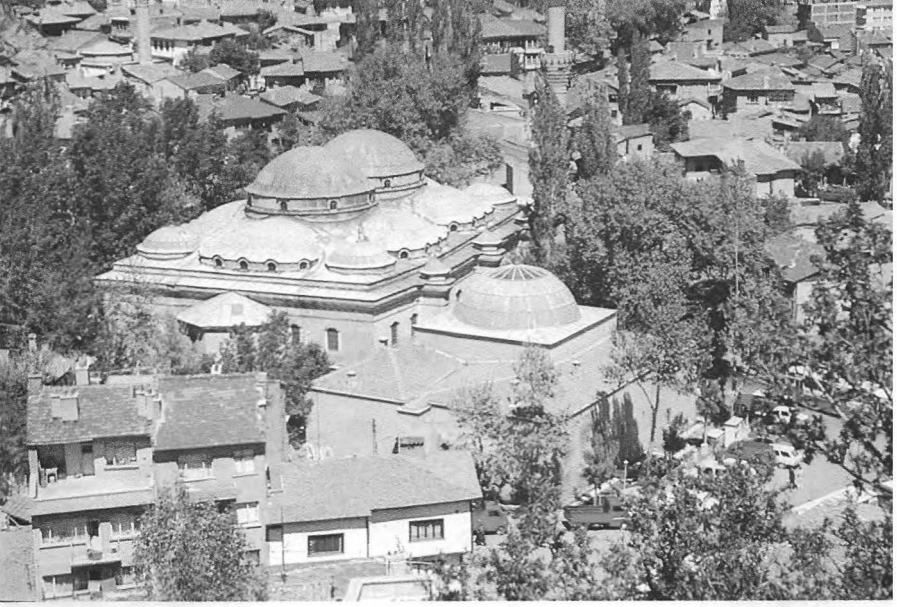
29 - Kastamonu Kasabaköy Camii, İçten.

30 - Adana Ulu Camii Minaresi, Ramazanoğulları.

31 - Selçuk İsa Bey (Efes) Camii, Aydınoğulları.

32 - Kütahya Ulu Camii ve Vacidiye Medresesi.

33 - Kastamonu İsmail Bey Külliyesi.

ISBN 975-16-0156-8

Fiyatı : 12 500 Lira

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ, ANKARA — 1989